عیزەدین ئیبن ئەسیر

# تەواوی مێژوو

بەرگی چوارەم

وەرگێڕانی
زاهیر محەمەد رەشید
پێداچوونەوەی
پرۆفیسۆری یاریدەدەر د. یاسین سەردەشتی

# تەواوی مێژوو

بلاّوكراوەی خانەی چاپ و بلاّوكردنەوەی چوارچرا
زنجیرەی ١٥٩
ناونیشان / سلێمانی –شەقامی ئیبراهیم پاشا – بەرامبەر بەیزا
مۆبایل ئاسیا ٠٧٧٠١٥٧٥٠٦٧ – سانا ٠٧٣٠١١٢٨٣٨٨

نرخی ٧٥٠٠ دیناره

# تەواوی مێژوو

نوسینی: ئیبن ئەسیر

وەرگێڕانی: زاهیر محەمەد رەشید

بەرگی چوارەم

چاپی یەکەم

سلێمانی

٢٠٠٩

# بەناوی خوای جوانکاری بونەوەر

**پێناسی کتێب**

ناوی کتێب : تەواوی مێژوو

بابەت :مێژوویی

بەرگی: سێیەم

نوسینی: ئیبن ئەسیر

وەرگێرانی: زاهیر محەممەد رەشید

تایپ: نژۆ مستەفا

نەخشەسازی: چوارچرا

نۆبەتی چاپ :چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠٠٩

چاپخانە : چوارچرا

دیزاینی بەرگ: کامیل محەمەد

تیراژ :١٠٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن ( ١٢٥٢ ) ساڵی (٢٠٠٨) پێدراوە

# پێڕست

## راپۆرتی کاری موسەنا کوڕی حارسە لەعێراق

راپۆرتی کاری موسەنا کوڕی حارسەی شیبانی بەمشێوە بو کاتێك خالید کوڕی وەلید ماڵئاوایی لێکرد و لەگەڵ سوپاکەی خۆی بەرەو شام بەرێکەوت، لەحیرە مایەوە و پاسەوانەکانی دانا و هەواڵنێرانی بۆ هەر لایەك نارد. کاری پارس کەمێك دوای ڕۆشتنی خالید لەحیرە لەساڵی سیانزەیەم /٦٣٤ زایینی بۆ شەهریران کوڕی ئەردەشێر کوڕی شەهریار شاپور ئاسان بویەوە. ئەو لەشکرێکی گەورەی بەفەرماندەیی هورموز جادویە کە لەدەهەزار پیاوی شەڕکەر پێك دەهات، ڕەوانەی شەڕی موسەنای کرد. موسنا لەحیرەوە بۆ روبەروبونەوەی ڕۆشت و فەرماندەی پێشەنگەکانی ئەو موعەنی و براکەی مەسعود بو. ئەو لەبابل مایەوە و هورموز بەرەو لای ئەو بەرێکەوت. خوسرەوی شەهریران بۆ موسنا نامەیەکی بەمشێوەی نوسی: من سوپایەکەم لە پەستەکان و ریسواکانی پارس بۆ روبەروبونەوەی تۆ ناردوە و ئەمانە بەخێوکەرانی مریشك و بەراز لەومرێنەرەکانن. تەنیا بەهێزی ئەوان شەڕ لەگەڵ تۆ ئەکەم. موسەنا بۆی نوسی: تۆ یەکێکی لەم دوپیاوە بەمشێوەیە؛ یا گەردنکێش دەبیت و ئەمە لەبەرژەوەندی ئێمەیە و لەزیانی تۆ، یا درۆزن و ناشکرایشە درۆزنترین و ریسواترین کەسەکان لای خوا و خەڵك، پاشاکانن، بەڵام ئەوەی رێگەی راست نیشانی ئێمەدەدات ئەوەیە کەئێوە زیانتان لەوان داوە. ئێستا سوپاس بۆ خوایەك شیاوە کەزیانی ئێوەی لەسەر مریشك بەخێوکەران و بەراز لەومرێنەکان دور خستەوە.

ئێرانیەکان لەنامەکەی موسەنا ترسان. هورموز و موسەنا لەبابل روبەروی یەك بونەوە و کوشتارێکی قورسیان دەستپێکرد. فیلی ئەوان بڵاوەی بەموسوڵمانەکان دەکرد. لەبەر ئەمە موسەنا لەگەڵ دەستەیەك لەشەڕکەران خۆیان بۆ لەناو بردنی ئامادە کرد و فیلەکەیان کوشت. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و هەڵاتن و موسوڵمانان تا مەداین شوێنیان کەوتن و کوشتاریان کردن. کاتێك هورموز جادویە شکەستی خوارد، شەهریران مرد و خەڵکی ئێران گرفتاری ناسازگاری بون و سنورەکانی دیجلە لەدەست موسەنا مایەوە. دواتر ئێرانیەکان لەسەر پاشایەتی کچی ژنان کچی خوسرەو رێککەوتن. کاری

ئەم خاتونە بەختەوەری لێنەکەوتەوە چونکە ئەویان لەسەر کارەکەی لابرد و شاپور کوڕی شەهریرانیان کردە پاشا. کاتێك ئەویان کردە پاشا، فەروخزاد کوڕی بەندوان کاروبارەکانی رادەپەڕاند. ئەو داوای لەپاشا کرد ئازەرمیدۆخت کچی خوسرەو بکاتە هاوسەری ئەو. شاپور وەڵامی دایەوە وبەپێشنیارەکەی رازی بو و ئازەرمیدۆخت توڕە. ئەو کەسی بۆ لای سیاوەخشی رازی نارد و گلەیی دەست پێکرد. سیاوەخش پەیامی بۆ نارد کە: مەڕۆ لای ئەو، بەڵکو داوای لێبکە ئەو بێتە لای تۆ. ژن پەیك و پەیامی بۆ فەروخزاد نارد و سیاوەخش دەست بەکار بو. کاتێك شەوی بوکێنی داهات، فەروخزاد رۆشتە لای کچەکە. سیاوەخش هێرشی کردە سەری و کوشتی. ئازەرمیدۆخت و سیاوەخش ئاهەنگی شاپوریان کرد و کوشتیان. دواتر ئازەرمیدۆخت هاتە سەر تەختی پاشایەتی ئێران و ئێرانیەکان گرفتاری کاروبارەکانی وڵاتداری بون.

لەم کاتەدا هەواڵ و پەیام لەئەبوبەکرەوە نەدەهات. موسەنا بەشیر کوڕی خەصاصیەی کردە جێگری خۆی لەسەر موسوڵمانەکان و بەرەو مەدینە بەرێکەوت تا راپۆرتی کاری بتپەرستەکان بەو بدات و داوای فەرمانێکی لێ بکات تا لەو کەسانی لەئیسلام هەڵگەڕاونەتەوە و دواتر بەدڵێکی پاك باوەڕیان هێناوەتەوە، هاوکاری وەربگرێت چونکە ئەوان بۆ ئەو کارە چالاکتر و تێکۆشەرترن. موسەنا ڕۆشتە مەدینە و بینی ئەبوبەکر نەخۆشە و لەسەر هەڵدێری مەرگە. ئەبوبەکر عومەری بانگ کرد وپێی وت: وا هەست دەکەم ئەمڕۆ دەمرم. ئەگەر مردم، پێش ئەوەی دەست لەمن بدەیت خەڵك لەگەڵ موسەنا بۆ گۆڕەپانی شەڕ رەوانە بکە، نەکا هیچ گرفتاریەك ( وەك مەرگ) ئێوە لەسەر قاڵ بون بەکاروباری دین و ئەنجامدانی فەرمانەکانی خواکەتان دوربخاتەوە. تۆ بینیت من بینەری مردنی پێغەمبەر(ص) بوم و بینیت چیم کرد لەگەڵ ئەوەی هیچ کات ئازارێك کوشەندەتر لەمردنی پێغەمبەر(ص) بەسەر مندا نەهاتوە. کاتێك خوا ئێوە بەسەر خەڵکانی شامدا سەرکەوتو بکات و ئەم سەرزەمینە لەسەر دەستی ئێوە بگرێت، عێراقیەکان بۆ عێراق بگەڕێنەرەوە چونکە ئەوان خەڵکانی ئەوێ و شارەزایانی کاروبارەکانی ئەوێ و زاڵبوان بەسەر دوژمنانی ئەوێن.

ئەبوبەکر شەوانە مرد و عومەر ئەوی بەخاك سپارد و خەڵکی بۆ هاورێیەتی کردنی موسەنا هاندا. عومەر وتی: ئەبوبەکر دەیزانی من حەز بەفەرماندەیی خالید کوڕی

وەلید ناکەم لەبەر ئەمە فەرمانی بەمندا هاورێکانی خالید بگەڕێنمەوە. لەبەر ئەوە بو هاورێ لەگەڵ ئەوان باسی خالیدی نەکرد.

کاری ئەبوبەکر تا سەردەمی ئازەرمیدۆخت گەیشت و لەوێ کۆتایی پێهات. بەمشێوە بو راپۆرتی کاروبارەکانی عێراق تا دوایین رۆژەکانی ژیانی ئەبوبەکر (خوا لێی رازی بێت).

## شەڕی ئەجنادین

ئەبو جەعفەری تەبەری ماوەیەك دوای شەڕی یەرموك ئاماژەی بەم شەڕە داوە و پشتی بەگێڕانەوەی کوڕی ئیسحاق بەستوە. بەمشێوەیە کەفەرماندەکان کۆبونەوە و خالید کوڕی وەلید لەعێراقەوە بەرەو شام بەرێکەوت بەهەمان شێوە کەئاماژەمان پێدا. دەڵێت: خالید دوای مەرج راهیت بەرەو بەصرە رۆشت کەفەرماندەکان ئەبوعوبەیدەی جەراح و شورحبیل کوڕی حەسەنە و یەزید کوڕی ئەبی سوفیان بون. خەڵکی ئەو ناوچەیە لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەستن و ئەمە یەکەم شاری شام بو لەرۆژگاری خەلافەتی ئەبوبەکر دەستی بەسەردا گیرا. دواتر هەمویان بۆ هاوکاری کردنی عەمرۆ کوڕی عاص کە لەعەرەبات بو، رەوانەی فەلەستین بون. رۆمیەکان لەئەجنادین کۆبونەوە و فەرماندەکەیان تەزاروق برای هراکلیوس بو. دەستەیەك دەڵێن: فەرماندەی رۆمیەکان کاپکلار بو. ئەجنادین لەنێوان بەیت جەبرین و رەملە لەسەرزەمینی فەلەستین جێگیرە. کاتێك عەمرۆ کوڕی عاص هەواڵی هاتنی موسوڵمانانی بیست، بەرەو لای ئەوان بەرێکەوت و پەیوەستیان بو. هەمویان لەئەجنادین باروبنەیان خست و ئوردویان لێدا. کاپکلار پیاوێکی عەرەبی بۆ لای موسوڵمانەکان رەوانە کرد تا راپۆرتی چۆنیەتی کاروبارەکانی ئەوانی بۆبێنێت. ئەو هاتە ناو موسوڵمانەکان و شەو ورۆژێك لەناو ئەواندا مایەوە و دواتر گەڕایەوە. کاپکلار وتی: چ هەواڵێکت هێناوە؟ وتی: شەوانە خۆپارێزانن و رۆژانە شەڕکەران. ئەگەر کوڕی پاشاکەیان دزی بکات، دەستی دەبڕن و ئەگەر زینا بکات، بەردبارانی دەکەن، چونکە دەیانەوێت راستی و دروستی لەناو خۆیاندا بکەنە فەرمانڕەوا. کاپکلار وتی: ئەگەر راستت بەمن وتبێت، لەژێر خاك ببینینی ئەوان باشترە تا ئەوەی لەسەر خاك روبەرویان ببینەوە.

ئەوان رۆژی شەممە، دو شەوی کۆتایی لەجەمادی الاولی ساڵی سیانزەیەم / ٣٠ ژوئیەی

٦٣٤ زایینی روبەروی یەك بونەوە. موسوڵمانەكان سەركەوتن و بتپەرستەكان شكستیان خوارد وكاپكلار و تەزاروق كوژران و دەستەیەك لەموسوڵمانەكانیش. لەناو ئەوان: سەلەمە كوڕی هشام كوڕی موغەیرە، هەبار كوڕی ئەسوەد، نوعەیم كوڕی عەبدالله نەحام، هشام كوڕی عاص كوڕی وایل و دەستەیەكیتر. دەستەیەك دەڵێن: هشام لەیەرموك كوژرا.

دەڵێت: دواتر هراكلیوس سوپاكەی خۆی بۆ شەڕی موسوڵمانان كۆكردەوە و هەردولای شەڕكەر لەیەرموك روبەروی یەك بونەوە. هەواڵی مردنی لەناكاوی ئەبوبەكر بەوان گەیشت كەسەرقاڵی شەركردن بون، هەروەها هەواڵی فەرماندەیی ئەبوعوبەیدە (عومەر ئەوی كردە فەرماندەی سوپای موسوڵمانان). ئەم شەڕە لەمانگی رەجەب/ سپتامبەری ٦٣٤ زایینی رویدا.

لەناو كوژراوەكان ئەم كەسانە دەبینران: زرار كوڕی خەتابی فیهری لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص)، عەمرۆ كوڕی سەعید كوڕی عاص لەكۆچكەران بۆ حەبەشە كەلەیەرموك كوژرا. فەزل كوڕی عەباس كەدەستەیەك دەڵێن لەمەرج الصفر كوژرا و دەستەیەك دەڵێن بەنەخۆشی تاعون كۆچی دوایی كرد، تولەیب كوڕی عومەیر كوڕی وەهبی قورەشی كەلەیەرموك كوژرا و لەشەڕكەرانی بەدر بو و لەیەكەم كۆچكەران بۆ مەدینە هەژمار دەكرا، عەبدالله كوڕی ئەبی جەهمی قورەشی عەدەوی كەلەرۆژی گرتنی مەككە باوەڕی هێنا، عەبدالله كوڕی زوبەیر كوڕی عەبدولموتەلیب كەدوای كوشتنی دەستەیەك لەرۆمیەكان لەگۆڕەپانی شەڕ كوژرا و لەكاتی مردنی پێغەمبەر سی ساڵە بو و عەبدالله كوڕی توفەیل دەوسی ناسراو بە (زوالنور) (تیشك پڕژێن) كەلەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) و لەباوەڕدارە سەرەتاییەكان ولەكۆچكەران بۆ حەبەشە بو.

دەستەیەك دەڵێن: شەڕی ئەجنادین لەساڵی پانزەیەم /٦٣٦ زایینی رویدا كە دواتر ئاماژەی پێدەدەین.

## مردنی ئەبوبەكر

مردنی ئەبوبەكر شەوی سێ شەممە هەشت شەو بۆ كۆتایی جەمادی الثانی / ٢٢ ئوتی ٦٣٤ زایینی رویدا. ئەو لەم كاتەدا شەست و سێ ساڵی بو. گێڕانەوەی راست ئەمەیە.

دەستەیەك ئاماژەیان بەمێژووی دیکەیش داوە. جولەکەکان خواردنی ژەهراویان دەرخوارد دا. ئەو و حارس کوڕی کەلدە دەستیان بەخواردن کرد. حارس دەستی لەخواردن هەڵگرت وبە ئەبوبەکری وت: خواردنێکی ژەهراویمان خوارد کەلەیەك ساڵدا کۆتایی بەژیانمان دێنێت. ئەو دوانە دوای یەك ساڵ مردن. دەستەیەك دەڵێن: ئەو لەرۆژێکی ساردا سەرەو روخساری شۆرد وبۆ ماوەی ١٥ رۆژ گرفتاری لەرز و تا بو و نەیتوانی نوێژ لەگەڵ خەڵك بکات و فەرمانی بەعومەردا ئەو کارە ئەنجام بدات. کاتێك نەخۆش کەوت، خەڵك پێیان وت: ئایا پزیشك بانگ نەکەین؟ ئەبوبەکر وتی: پزیشك هاتە سەر سەرم و پێی وتم: ئەوەی شیاوی فەرمان بێت، فەرمانی پێدەدەم. ئەوان مەبەستەکەی ئەویان زانی وبێدەنگ بون. دواتر مرد.

رۆژگاری خەلافەتی ئەو دو ساڵ و سیانزە مانگ و دەشەو بو. دەستەیەك دەڵێن: دو ساڵ و چوار مانگ چوار شەو کەمتر بو. لەدایك بونی ئەو سێ ساڵ دوای ساڵی فیل بو.

ئەو پێشنیاری کرد ژنەکەی ئەسما کچی عومەیس و کوڕەکەی عەبدولرەحمان بیشۆن، فەرموی لەدوکفنیەوە بپێچن و کفنی سێیەم بکرن وپێی زیاد بکەن. وتی: زیندو زیاتر لەمردو پێویستی بەجل و بەرگی تازە هەیە. هەروەها وتی ئەوە بۆچڵك و کیمە.

شەوانە ئەویان بەخاك سپارد. عومەر لەمزگەوتی پێغەمبەر(ص) نوێژی لەسەر خوێند و چوار جار تەکبیری کرد. ئەویان لەناو هەمان تابوتدا برد کەپێغەمبەر(ص)یان برد. کوڕەکەی عەبدولرەحمان و عومەر و عوسمان و تەڵحە رۆشتنە ناو ئارامگاکەی. سەری ئەویان لای شانی پێغەمبەر(ص)ەوە جێگیر کرد و کێلی گۆڕەکەیان بەکێلی گۆڕەکەی پێغەمبەرەوە لکاند. گۆڕی ئەویان وەك گۆڕی پێغەمبەر(ص) یەکسان لەگەڵ زەوی دروست کرد. عایشە پرسەی بۆ دانا و ژنان هاورێیەتیان کرد. عومەر ئەوانی لەم کارە بەدور خستەوە (چونکە شین ورۆرۆ بۆ مردو لەهەر پلە و پایەیێك، بێت، لەئاینی ئیسلامدا حەرامە). ئەوان گوێیان لەقسەکانی ئەو نەگرت.. عومەر بەهشام کوڕی وەلیدی وت: کچی ئەبوقەحافە بێنەرە لای من. ئەو دایکی فەروە کچی ئەبوقەحافەی بردە لای عومەر. عومەر قامچی بەرز کردەوە چەند جارێك بەقامچی لێیدا. کاتێك ژنان گریانی ئەمەیان بیست، بلاوەیان لێکرد.

دوایین وتە کەئەبوبەکر هێنایە سەرزمان، ئەوە بوکە: خوایە من وەك موسوڵمان بمرێنە

و پەیوەستی چاکەکارانم بکە (یوسف/١٠١/١٢).

تایبەتمەندیە جەستەییەکانی ئەبوبەکر بەمشێوە بو: پیاوێکی سپی پێست، چەماوە، ریشێکی تەنك، ناوچاوێك کە بەهۆی لاغری عارەقی لێدەباری، لوتێکی قنج، کونە لوتەکانی تەنگ و چاوەکانی قوڵ. بەخەنە قژی رەنگ دەکرد و کاتێك مرد باوکی زیندو بو.

ناو و نەژادی ئەو بەم شێوەیە: ئەبوبەکر عەبدالله (یا عەتیق) کوڕی ئەبی قەحافە عوسمان کوڕی عامر کوڕی عەمرۆ کوڕی کەعب کوڕی سەعد کوڕی تیم کوڕی مورە کوڕی لۆئەی کوڕی غالب کوڕی فێهر کوڕی مالك. رەچەڵەکی ئەو لەمورە کوڕی کەعب بەپێغەمبەر(ص) دەگات. دایکی ام الخیر سەلما کچی صەخر کوڕی عەمرۆ کوڕی کەعب کوڕی سەعد کوڕی تیم بو. دەستەیەك دەڵێن: پێغەمبەر(ص) پێی وت: تۆ لەئاگر بویت (عەتیقیت)لەبەر ئەمە ناوی عەتیقی بۆ خۆی هەڵگرت. دەستەیەکی دیکە دەڵێن بۆیە بەعەتیق ناویان برد چونکە جوان روخسار و چاك کردار بو. دایکی ماوەیەکی زۆر دوای ئەبوبەکر باوەڕی هێنا. ئەبوبەکر لەرۆژگاری جاهلی لەگەڵ قەتیلە کوڕی عەبەدولعوزا کوڕی عامر کوڕی لۆئەی پەیوەندی هاوسەری بەست کەعەبدالله و ئەسما ی بۆ هێنایە دونیا. هەروەها لەرۆژگاری جاهلی رۆمان (دەعد) کەنانی کچی عامر کوڕی عومەیری کردە هاوسەری خۆی کەعەبدولرەحمان و عایشەی بۆ هێنایە دونیا. لەرۆژگاری ئیسلام ئەسما کچی عەمیسی کردە هاوسەر. ئەم ژنەپێشتر هاوسەری جەعفەری کوڕی ئەبی تالیب بو. ئەسما محەممەد کوڕی ئەبوبەکری پێ بەخشی. هەروەها لەرۆژگاری ئیسلامی لەگەڵ حەبیبەی ئەنساری کچی خارجە کوڕی زەید پەیوەندی هاوسەری بەست کەدوای مردنی ئەبوبەکر دایکی کولسومی بۆ هێنایە دونیا.

## ناوی داوەران و فەرمانڕەواکان و دەبیرانی ئەبوبەکر

کاتێك ئەبوبەکر هاتە سەر کار، ئەبو عوبەیدە پێی وت: من کاروباری دارایی بۆ تۆ ئەنجام دەدەم و عومەر وتی: من کاری داوەری. عومەر یەك ساڵی بەسەر برد و دوکەس بۆ دادخوازی نەهاتنە لای. عەلی کوڕی ئەبی تالیب و عوسمان کوڕی عەففان و زەید کوڕی سابت کاری دەبیریان بۆ ئەنجام دەدا. هەر کەسێکی لابوایە، کاری دەبیری بۆ

دەکرد. فەرماندارەکانی ئەمانە بون: فەرمانداری مەککە، عەتاب کوڕی ئەسید کەلەهەمان رۆژی مردنی ئەبوبەکر یا چەند رۆژی دوای ئەو مرد، فەرمانداری تایف عوسمان کوڕی ئەبی عاص، فەرمانداری صەنعا موهاجیر کوڕی ئەبی ئومەییە، فەرمانداری حەزەر مەوت زیاد کوڕی لوبەیدی ئەنساری، فەرمانداری خەوەلان یەعلی کوڕی مونییە، فەرمانداری زەبید و رەمەع ئەبوموسا ئەشعەری، فەرمانداری جەنەد مەعاز کوڕی جەبەل و فەرمانداری بەحرەین عەلا کوڕی حەزرەمی. ئەو جەریر کوڕی عەبداللەی بۆ نەجران رەوانە کرد، عەبداللە کوڕی سوررای بۆ جورەش و عەیاز کوڕی غەنەمی بۆ دومە ئەلجەندەل. ئەبوعوبەیدە و شورەحبیل و یەزید کوڕی عەمرۆ لە شام بون. هەرکام لەم پیاوە شەڕکەرانە فەرماندەی یەکێك لەسوپاکان بو و فەرماندەی هەمویان خالید کوڕی وەلید. نیگاری ئەنگوستیلەکەی بەم شێوە بو (نعم القادر الله) خوا باشترین بەتوانایە ). باوکی دوای ئەو شەش مانگ و چەند رۆژێك ژیا و لەنەوەد و حەوت سالیدا مرد.

## گێڕانەوەی هەندێك لەکارەکانی ئەو و کارە چاکەکانی ئەو

ئەبوبەکر یەکەم کەس بو باوەڕی بەئیسلام هێنا و ئەم وتەی هەندێك لە مێژوو نوسانە. وتارە جیاوازەکان لەمبارەوە پێشتر ئاماژەیان پێدرا. پێغەمبەر(ص) وتی: پێشنیار ئیسلامم بەکەس نەکرد مەگەر ئەوەی دەرنگی کرد وبیری لێکردەوە جگە لەئەبوبەکر کەبێدرنگ باوەڕی بەمن هێنا. ئەوەی لەپێغەمبەر(ص) سەبارەت بەرێزداری ئەبوبەکر بۆمان ماوەتەوە، فراوانە وەك ئەوەی مژدەی بەهەشتی پێبەخشی، وتویەتی تۆ لەئاگر بێ بەریت و پێشگوییەکانی دیکە سەبارەت بەرێزداری ئەو و بونی بەخەلیفە لەداهاتودا بەهەمان شێوە کەبەو ژنەی وت: ئەگەر منت نەبینی، وەرە لای ئەبوبەکر، هەروەها وتی: لەجێگرەکانم لەدوای من یانی لەئەبوبەکر و عومەر فەرمان ببەن. هاوشێوەی ئەم وتارانە فراوانە.

ئەو لەشەڕی بەدر و ئۆحوّد و خەندەق لەگەڵ پێغەمبەر(ص)دابو. حەوت کەسی ئازاد کرد کە هەمویان لەرێگەی خوادا ئەشکەنجە دەکران لەناو ئەوان: بەلال، عامر کوڕی فوهەیرە، زێنیرە، ئەهدیە، کەنیزی بەنی مۆئمێل، دایکی عوبەیس و ئەسلەم، ئەو حەفتا

هەزار درەم؟ دینار؟ی بو کەهەموی لەگەڵ ئەوەی لەبارزگانیەوە بەدەستی هێنا، لەرێگەی خوادا خەرج کرد.

کاتێك بەخەلافەت گەیشت و عەرەبەکان لەئیسلام هەڵگەڕانەوە، بەشمشێرێکی دەرکێشراو لەکاڵان رۆیشتە زی قوصەی. عەلی هات و هەوساری ماینەکەی گرت و پێی وت: بۆ کوێ دەڕۆیت ئەی جێگری پێغەمبەر(ص)ی خوا؟ هەمان قسەت پێ دەڵێم کە پێغەمبەر(ص) لەرۆژی شەڕی ئوحود بەتۆی وت: شمشێرەکەی خۆت بکەرە کاڵان و ئێمە گرفتار و پرسەگێری خۆت مەکە، کەسوێند بەخوا ئەگەر تۆ لەدەست بدەین، ئیسلام سەرکەوتن بەدەست ناهێنێت. ئەبوبەکر گەڕایەوە و سوپای ئیسلامی رەوانە کرد.

ئەو لە (سونح) گەنجینەیەکی بو کەلەوێ ژیانی بەسەر دەبرد. دواتر لەوێ هاتە مەدینە. پێیان وت: ئایا کەس دانەنێین تا پاسەوانی ئەو شوێنە بکات؟ وتی: نە. ئەو هەمو سامانەکەی ئەوێی بۆ موسوڵمانەکان خەرج کرد و هیچی تیا بەجێ نەهێشت. کاتێك هاتە مەدینە گەنجینەکەی لەماڵەکەی خۆیدا جێگیر کرد.

لەخەلافەتی ئەو کانی بەنی سولیەم فراوان بو. ئەو لەبەش کردن بەهەموان بەیەك ئەندازەی دەبەخشی: یەکەم باوەڕهێنەران، ئەوانەی درەنگتر باوەڕیان هێنا، ئازاد، کۆیلە، نێر و مێ. پێیان وت: دەبێت باوەڕدارەکان کۆنەکان زیاتریان بەرکەوێت. وتی: هەموان بۆ خوا باوەڕیان هێناوە و حەقی ئەوان لەسەر خوا پێویست کرا کەرۆژی کۆتایی بێ کەم وکوڕی بەوانی دەبەخشێت. لەم جیهانە ئەم ئەندازەیە بەسیانە. ئەو زستانان جل و بەرگی دەکڕی و لەناو هەژارەکان دابەشی دەکرد. کاتێك ئەبوبەکر مرد، عومەر بڕواپێکراوانی کۆکردەوە و گەنجینەکەی کردەوە، کەجگە لەیەك دینار هیچیان تیا نەدۆزیەوە. ئەوان خۆشەویستیان بۆ ئەو زیادی کرد و هەموان لەخوا پاڕانەوە لەو خۆش بێت.

ئەبو صالحی غەفاری دەڵێت: عومەر سەرپەرەستی ژنێکی کوێری لەئەستۆدابو کە لەمەدینە دەژیا و ئەو شەوانە دەڕۆشتە لای ئەو ژنە کوێرە. هەرجار کەدەڕۆشتە لای ئەو ژنە دەیبینی پێش ئەو کەسێکی دیکە هاتوە و کارەکانی ئەو ژنەی ئەنجام داوە. عومەر لەسەر رێگای ئەو پیاوە نەناسراوە دانیشت و بینی ئەبوبەکرە کە لەهەمان کاتی

خەلافەت، بەنهێنی دەڕواتە لای ئەو ژنە و کاردکانی ئەنجام دەدات. عومەر وتی: سوێند بەگیانی خۆم، خۆتیت! ئەبوبەکر کوڕی حەفص کوڕی عومەر دەڵێت: کاتێك مردن بەسەر ئەبوبەکر زاڵبو، عایشە هاتە لای و ئەم قسەی لەکەسێکی دیکە گێڕایەوە:

لعمرك ما يغنى الثراء عن الفتى اذا حشرجت يوما و ضاق بها الصدر

یانی: سوێند بەخوا سامانی ئەم جیهانە ناتوانێت زیان لەخەڵك دور بخاتەوە بەتایبەت ئەو کاتەی هەناسە لەقوڕگدا گیر بکات وسینە تەنگ ببێت و مەرگ لەبەردەرگا دەرکەوێت.

ئەبوبەکر بەتوڕەییەوە سەیری کرد و وتی: بەمشێوە نیە کە ئەم کەسە دەڵێت بەڵکو بەو شێوەیە کەخوا دەفەرمێت: مەستی و بێهۆشی مەرگ گەیشت. ئەمە ئەو شتەیە لێی هەڵدەهاتی (ق/٥٠/١٩). من فلاّن بێستانم بەتۆ بەخشیوە بەلاّم لەدڵما شتێکی تیا بو، بیگەڕێنەرەوە، عایشە گەڕاندیەوە. ئەبوبەکر وتی: ئەم دوانە دوخوشك و براکەی تۆن. عایشە وتی: ژنی دوەم کێیە؟ ئەبوبەکر وتی: ئەو ئەسما هاوسەرەکەی منە. دوبارە وتی: ئەوەی سکی گەورە بوە کچی خارجە (یانی هاوسەرەکەی ئەو)یە. ئەو سکی پڕ بو و دوای مەرگی ئەبوبەکر دایکی کولسومی هێنایە دونیا. هەروەها پێی وت: لەو کاتەوەی ئێمە جڵەوی کاروباری موسوڵمانانمان گرتۆتە دەست، دینار و درەمێکمان لەوان نەخواردوە، لەخۆراکی ئەوانمان خوارد و جل و بەرگی ئەوانمان لەبەر کرد. لای ئێمە لەسامانی موسوڵمانەکان جگە لەم وشترە و ئەم راخەرە و ئەم کۆیلەیە شتێکی دیکە نیە. کاتێك مردم، هەمویان بۆ لای عومەر بنێرە. کاتێك مرد، ئەوانم بۆ لای عومەر نارد. کاتێك بینی، ئەوەندە گریا کەفرمێسکی زەوی تەڕ کرد. بەردەوام دەیوت: خوا لەئەبوبەکر خۆش بێت! فەرمانڕەواکانی دوای خۆی خستە گێژاوەوە. ئەم قسەی بەردەوام دوبارە دەکردەوە. دواتر فەرموی بیانبەن بۆ گەنجینە. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف وتی: پەنا بەخوا، لەبنەماڵەی ئەبوبەکر کۆیلەیەك و وشترێك و راخەرێك وەردەگریت کەبەهاکەی پێنج درەمە! چی دەبێت ئەگەر فەرمان بدەیت ئەم شتانە بۆ ئەوان بگەڕێننەوە. عومەر وتی: نا، سوێند بەو کەسەی محەممەدی نارد ئەو کارە ناکەم و لەرۆژگاری فەرمانڕەوایی من ئەم کارانە ناکرێت. ئەبوبەکر خۆی لەوە رزگار نەکردوە کەمن خۆمی تیا گرفتار بکەم. ئەبوبەکر فەرموی هەمو ئەو شتانەی بۆ خەرجی و

کەڵك وەرگرتنی خۆی هەڵیگرتوە، دوای مردنەکەی بۆ گەنجینەی بگەڕێننەوە.

دەڵێن: ژنەکەی تاسەی شیرینی کرد. ئەبوبەکر وتی: زێرمان نیە شیرینی بکڕین. ژن وتی: لەخەرجی رۆژانە هەر رۆژەو کەمێك پاشەکەوت دەکەم تا شیرینی بکڕم. ئەبوبەکر وتی: ئەو کارە بکە. ژن لەماوەی چەندین رۆژ شتێکی کۆکردەوە. کاتێك زێرەکەی نیشاندا تا شیرینی بکڕێت، ئەبوبەکر هەڵیگرت و گەڕاندیەوە بۆ گەنجینە و وتی: ئەم ئەندازەیە لەخۆراك بۆ ئێمە بەسە. ئەو فەرمانیدا بەهەمان ئەندازە کەرۆژانە پاشکەوتی دەکرد لەخەرجیەکەی ئەو کەم بکەنەوە. لەسامانەکەی خۆی قەرەبوی رۆژگاری پێشوتری کردەوە.

سوێند بەخوا ئەمە هەمان خۆپارێزی بێ وێنەیە کەزیاد ناکات. لەروی راستی و دروستی بو خەڵك ئەویان کردە رێبەری خۆیان و خستیانە پێش. خواوەند لەو رازی بێت و ئەو رازی بکات.

ماڵی ئەبوبەکر لەسونح لای هاوسەرەکەی حەبیبە کچی خارجە بو. دوای ئەوەی بەیعەتیان لەگەڵ کرد، چوار مانگ لەوێ مایەوە. بەرەبەیانان پیادە یا سوار لەسەر ئەسپەکەی خۆی بۆ مەدینە هات و لەگەڵ خەڵك نوێژی دەخوێند و کاتێك شەو دادەهات بۆ سونح دەگەڕایەوە. بەیانی دەرۆشتە بازار و کاری کڕین و فرۆشی نیازەکانی خۆی دەکرد. ئەو چەند سەر مەڕی بو کەشەوانە سەردانی دەکردن. هەندێ کات خۆی ئەوانی دەبردە دەر و دەیلەوەڕاندن و هەندێکات کەسانی دیکە دەیانبرد. ئەو مەڕی بۆ خەڵك دەدۆشی وپارەی وەردەگرت. کاتێك بۆ خەلافەت بەیعەتیان پێدا، کچێك وتی: ئیتر دراوسێ دیوار بەدیوارەکەمان شیرمان بۆ نادۆشێت. ئەبوبەکر قسەکەی بیست وتی: بەڵێ، سوێند بەگیانی خۆم بێ گومان شیرتان بۆ دەدۆشم. هیوادرام، ئەوەی بەمنیان بەخشیوە، گۆڕانکاری لەمندا دروست نەکات. ئەو مەڕی بۆ ئەوان دەدۆشی. شەش مانگ دوای هاتنە سەر کار، هاتە مەدینە و وتی: ئەنجامدانی کاری خەڵك و کاری خۆ پێکەوە ئەگەری ئەنجامدانیان نیە. دەبێت کاتی بۆ دابنرێت و سەرقاڵی کاروبارەکانی ئەوان بین و بەردەوام ئاگادار و چاودێری کارەکانی ئەوان بین. ئەو وازی لەبازرگانی کردن هێنا و لەسامانی خەڵك بەشێوەیەکی رۆژانە بۆ خۆی خەرجی هەڵدەگرت و ژیانی خۆی و ژن و منداڵەکەی پێ بەسەر دەبرد. حەجی دەکرد و دەرۆشتە عەمرە. ئەوەی بۆ ئەویان دیاری

کرد، شەش هەزار درەم لەساڵێکدا بو. دەستەیەك دەڵێن: ئەوەندەیان بۆ دیاری کرد کەبەسی بێت. کاتێك مەرگی نزیك بویەوە، پێشنیاری کرد زەویەکەی بفرۆشن و ئەوەی لەموسوڵمانانی وەرگرتوە، بیدەنەوە.
ئەو یەکەم فەرمانڕەوا بو خەڵکەکەی خەرجی و داهاتی ژیانیان بۆ بڕیەوە، یەکەم خەلیفە بو هاتە سەرتەخت و باوکی زیندو بو. یەکەم کەس بو قورئانی بە(مصحف) خوێند و یەکەم کەس بو بەخەلیفە ناوبرا.

## دیاری کردنی عومەر لەلایەن ئەبوبەکرەوە

کاتێك مەرگی ئەبوبەکر نزیك بویەوە، عەبدولرەحمان کوڕی عەوف بانگ کرد و وتی: من لەچۆنیەتی کاروبارەکانی عومەر ئاگادار بکەرەوە. عەبدولرەحمان وتی: لەوەی گومان دەکەیت باشترە جگە لەوەی توڕەییەکەی تیا دەبینرێت. ئەبوبەکر وتی: لەبەر ئەوەیە من بەنەرم دەزانێت و ئەگەر جڵەوی کاروبارەکان بگرێتەدەست، ئەندازەیەکی بەرچاو لەتوڕەیی پشت گوێ دەخات و نایهێڵێت. من چەندین جار بەوردی لێم روانیوە و بینیم هەرکاتێك لەکەسێك توڕە دەبم، ناچارم دەکات بیبەخشم، ئەگەر بۆ کەسێك زیاد لەرادە نەرمیم لەخۆم نیشان بدایە، ناچاری دەکردم، کارەکانی لێ دژوار بکەم. ئەو عوسمان کوڕی عەفانی بانگ کرد و وتی: من لەچۆنیەتی کاروبارەکانی عومەر ئاگادار بکەرەوە. عوسمان وتی: ناخی باشتر لەروخساریەتی و لەناو ئێمەدا کەس لەو باشتر نیە. ئەبوبەکر بەم دوانەی وت: لەوەی لای ئێوە باسی دەکەم کەس ئاگادار نەبێتەوە. ئەگەر عومەرم پشت گوێ دەخست چاوم لەعوسمان نەدەپۆشی. باشتر بۆ عوسمان ئەوەیە جڵەوی کاروبارەکانی ئێوەی لەدەستا نەبێت. منیش حەزم دەکرد جڵەوی کاروبارەکانی ئێوە لەدەستی مندا نەبوایە.
لەم ناوەدا تەڵحە کوڕی عوبەیدالله هاتە لای ئەبوبەکر وپێی وت: عومەر کوڕی خەتابت کردە جێگری خۆت لەسەر خەڵك لەگەڵ ئەوەی دەتزانی، بەبونی تۆ، خەڵك لەدەستی ئەو چی دەکێشن. بارودۆخ چۆن دەبێت کاتێك ئەو بەسەر خەڵکەوە بێت و کەس لەسەر ئەو نەبێت؟ تۆ دەڕۆیتە سەردانی خواکەت و ئەو لێت دەپرسێت چیت لەگەڵ خەڵکەکەی خۆت کرد. ئەبوبەکر وتی: دامنیشێنن. ئەویان دانیشاند. وتی: ئایا من

لەخوا دەترسێنیت؟ کاتێك ببینم و لێم بپرسێت چیم کرد، دەڵێم باشترین کەسم کردە فەرمانڕەوای خەڵکەکەم.

دواتر ئەبوبەکر، عوسمان کوڕی عەففانی بانگ کرد و بەتەنیا لەگەڵ ئەو کۆبویەوە تا فەرمانی جێگری عومەر بنوسێت. پێی وت: بنوسە: بەناوی خوای گەورە و میهرەبان، ئەمە فەرمانێکە لەئەبوبەکر کوڕی ئەبی قەحافە بۆ موسوڵمانان، بەڵام دواتر. ئەوسا لەهۆش چو. عوسمان درێژەی فەرمانەکەی بەمشێوەیە نوسی: بەڵام دواتر، من عومەر کوڕی خەتاب وەك جێگری خۆم بۆ فەرمانڕەوایی ئێوە دەست نیشان دەکەم و هیچ باشیەکم لەئێوە نەشاردەوە. دواتر ئەبوبەکر هاتە هۆش و وتی: فەرمانەکەم بۆ بخوێنەرەوە. عوسمان ئەوەی خوێندبوی بۆ ئەبوبەکری خوێندەوە. ئەبوبەکر وتی: خواگەورەیە. واهەست دەکەم ترسایت ئەگەر من بمرم و فەرمانەکە تەواو نەکەم، خەڵك گرفتاری ناسازگاری دەبن و لەبێهۆشی من زیانیان بەردەکەوێت. عوسمان وتی: بەڵێ. ئەبوبەکر وتی: خوا لەئیسلام و ئیسلامیەکان باشترین پاداشتت پێ بدات.

کاتێك فەرمانەکەی نوسی، فەرموی بۆ خەڵکیان خوێندەوە. ئەو خەڵکی کۆکردەوە و فەرمانەکەی بەکۆیلەکەی خۆی و هاورێ لەگەڵ عومەر بۆ لای ئەوان نارد. عومەر بەردەوام دەیوت: بێدەنگ بن و گوێ رادێرن کەفەرمانی جێگری پێغەمبەر(ص) بۆ ئێوە دەخوێندرێتەوە چونکە ئەو هیچ باشیەکی لەئێوە دریغ نەکرد. خەڵك ئارامیان گرت. کاتێك فەرمانەکەیان بۆ خوێندرایەوە، بیستیان و فەرمانیان برد. ئەبوبەکر لەبەرابەر خەڵك هاتە بەرزاییەك و وتی: من یەکێك لەخزمەکانی خۆم نەکردە جێگری خۆم، بەڵکو عومەر کوڕی خەتابم وەك جێگر دەستنیشان کرد، گوێرایەڵی قسەکانی بکەن و فەرمانی لێ ببەن چونکە من باشترین کار و ئەندێشەکانم بۆ ئێوە ئەنجام داوە. وتیان: بیستمان و فەرمان دەبەین. دواتر عومەر کوڕی خەتابی بانگ کرد وپێی وت: من تۆم بەسەر هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) دانا. پێشنیاری خۆپارێزی پێکرد و دواتر وتی:

ئەی عومەر، خوا حەقێکی شەوانەی هەیە کە لەرۆژی رۆشن پێی رازی نابێت و حەقێکی رۆژانەی هەیە لەو شەودا پێی رازی نابێت. ئەو بەنوێژی سونەت رازی نابێت مەگەر ئەوەی فەرزەکانت ئەنجام دابێت. ئەی عومەر، ئایا نازانی لەرۆژ هەستانەوە تای تەرازوی ئەو کەسانە قورس دەبێت کەشوێن راستی و دروستی کەوتون و جگە لەراستی

و دروستی شتەکانی دیکە بەهیچ لەقەڵەم دەدەن. تەرازوێك کەتەنیا لەسەر راستی و دروستی دەسوڕێت و هیچ شتێکی دیکەی تیا دانانرێت، شیاوە قورس و گرانسەنگ بێت. ئەی عومەر، ئایا نەتبینی قورسایی تای تەرازوی ئەو کەسانەی لەرۆژی هەستانەوە سوك بو کەشوێن ناراستی و خواری کەوتن و بەسوکیان زانی؟ ئەو تەرازوەی تەنیا ناڕاستی تیا دادەنرێت شیاوە سوك بێت. ئەی عومەر ئایا نەتبینیوە ئایا هیوا لەگەڵ ئایەی ترس و ئایەی ترس لەگەڵ ئایەی هیوا هاتەخوار تا خواپەرستان ترسان و هیوادار بن. خواپەرەست دەبێت هیچ کات شتێکی لەخوا نەوێت کەشیاو نیە بۆی و لەهیچ نەترسێت ونەوسا بەدەستی خۆی، خۆی بخاتە ناوی. ئەی عومەر، ئایا نەتبینیوە خواوەند بە کار ڤێزەونەکانیان ئاماژەی بەدۆزەخیەکان داوە. کاتێك بیری ئەوان دەکەمەوە، دەڵێم: هیوادارم لەوان نەبم. خوا بەباشترین کارەکانیان باسی بەهەشتیەکان دەکات چونکە ئەو لەکارە ناشیرین و گوناهە وردەکانی ئەوان خۆش دەبێت. کاتێك بیری ئەوان دەکەم، دەڵێم: کارەکانی من لەکوێ و کارەکانی ئەوان لەکوێ؟ ئەگەر بەجوانی گوێ لەپێشنیارەکانی من بگریت، دەبێت هیچ غایبێك لەئامادەبوێك کەمەرگە، لای تۆ خۆشەویست تر نەبێت. من ناتوانم کارێکی سەرسوڕهێنەر بکەم.

ئەبوبەکر مرد، کاتێك بەخاك سپێردرا، عومەر ڕۆشتە سەرتەختی وتاردان و قسەی بۆ خەڵك کرد و وتی: عەرەبەکان هاوشێوەی وشترێکی سەرکێشن کە بەناچار بەدوای لێخوڕەکەی خۆیان دەڕۆن. دەبێت بزانێت لێخوڕەکەی بۆ کوێی دەبات. بەلاّم من، سوێند بەخواوەندی کەعبە بێ گومان ئێوە بۆ ڕێگەی راست دەبەم، یەکەم نامەی بۆ ئەبوعوبەیدەی جەراح نوسی و فەرمانی پێدا فەرماندەیی سوپاکەی خالید کوڕی وەلید بگرێتە دەست و خالید لەسەر کار لاببات. لەبەر ئەوە ئەم کارەی کرد چونکە لەکاتی ڕودانی چارەنوسی مالك کوڕی نەویرە (خالید ئەوی کوشت و هەمان شەو لەگەڵ ژنەکەی خەوت)، لەخالید تورە بو و لەکارەکانی ئەو لەشەڕەکاندا ناڕازی. یەکەم قسەی، لەسەر کار لابردنی خالید بو. وتی: هیچ کات لەلایەن منەوە بۆ کارێك راناسپێردرێت. بۆ ئەبوعوبەیدەی نوسی: ئەگەر خالید خۆی بەدرۆزن و ناراست کار لەقەڵەم بدات، بافەرماندەی سوپاکەی بێت و ئەگەر خۆی بەدرۆزن نەزانێت، تۆ فەرماندەیی سوپاکەی ئەو بگرە ئەستۆ و دەستار لەسەری هەڵگرە و سامانەکەی بکە بەدوبەش (نیوەی هەڵگرە

و نیوەی بەخۆی بسپێرە). ئەم فەرمانەیان بەخالیددا. ئەو لەمبارەوە لەگەڵ خوشکەکەی راوێژی کرد. ئەو ژنی حارس کوڕی هشام بو. فاتیمە پێی وت: سوێند بەخوا عومەر تۆی خۆش ناوێت. حەز دەکات تۆ خۆت بەدرۆزن و ناڕاست کردار لەقەڵەم بدەیت و تۆ لەسەر کارەکەت لاببات. خالید سەری خوشکەکەی خۆی ماچ کرد و وتی: راستت وت. ئەو خۆی بەدرۆزن لەقەڵەم نەدا. ئەبوعوبەیدە فەرمانیدا، دەستارەکەیان لەسەر کردەوە و سامانەکەیان کردە دوبەش. دواتر خالید گەڕایەوە مەدینە بۆ لای عومەر. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو، بەڵکو لەشام مایەوە. ئەم گێڕانەوەیە راستترە.

## گرتنی دەمەشق

دەڵێن: کاتێك خوا خەڵکی یەرموکی تێکشکاند، ئەبوعوبەیدە بەشیر کوڕی کەعبی حومەیری لەیەرموك کردە فەرمانڕەوا. ئەو بەرێکەوت تا گەیشتە صۆفر. هەواڵی پێگەیشت کەتێکشکاوان لە فێحل کۆبونەوە. هەروەها هەواڵی پێگەیشت بۆ خەڵکی دەمەشق لەحمصەوە هاوکاریەکی بەرچاو نێردراوە. سەبارەت بەم هەواڵانە نامەی بۆ عومەر نوسی. عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا لەدەمەشقەوە دەست پێبکات چونکە ئەم شارە قەڵای شام و پایەتەختی خەڵکەکەیەتی. سوپایەك بۆ شەڕی خەڵکی فێحل بنێرێت و سەرقاڵیان بکات. کاتێك دەستی بەسەر دەمەشقدا گرت، بەرەو فێحل بڕوات و دەست بەسەر ئەم شارەیشدا بگرێت. ئەو و خالید بڕۆنە حمص و عەمرۆ شورەحبیل کوڕی حەسەنە لەفەلەستین و ئەردەن بەجێبێڵن.

ئەبو عوبەیدە دەستەیەك لەموسوڵمانەکانی بۆ فێحل نارد کە لەنزیك ئەو شوێنە دابەزین. رۆمیەکان ئاویان لەدەوروبەری فێحل بڵاو کردەوە و زەمین بو بەقوڕاو و لیتاو و موسوڵمانەکان لەوێ ئوردویان لێدا. یەکەم خەڵکان کە لەشام گەمارۆدران، خەڵکانی فێحل و دواتر خەڵکانی دەمەشق بون. ئەبوعوبەیدە سوپایەکی بەرێکرد کە لەنێوان حمص و دەمەشق جێگیر بون. سوپایەکی دیکەی رەوانە کرد و لەنێوان فەلەستین و دەمەشق خێوەتیان هەڵدا. ئەبوعوبەیدە لەگەڵ خالید بەرێکەوتن و لەدەمەشق دابەزین کەنەستاس فەرمانڕەوایەتی دەکرد. ئەبوعوبەیدە لەلایەك دابەزی و خالید و عەمرۆ

هەرکام لەلایەك. هراکلیوس لەنزیك حمص بو. موسوڵمانان بۆ ماوەی حەفتا شەو ئەوانیان گەمارۆدا و بەهێرش و شاڵاوی بەردەوام شەڕی ئەوانیان کرد. سوپاکەی هراکلیوس هاوکاری دەمەشقیان کرد و سوارەکانی موسوڵمان کە لەنزیك حمص بون، ڕێگەی ئەم کارەیان لێگرتن.

بۆ بەتریق (پاتریارك) یافەرمانڕەوای خەڵکانی ئەوێ، منالێك هاتەدنیا. ئەو سفرەیەکی بلاو کردەوە و خەلکی بۆ خواردن بانگێشت کرد. ئەوان سەرقاڵی خواردن و خواردنەوە بون و جێگە و پێگەی خۆیان لەبیر کرد. موسوڵمانان لەم روداوە هیچیان نەدەزانی جگە لەخالید کەنەدەخەوت و کارەکانی ئەوان لای ئەم ئاشکرا بو. ئەو لەتەنافەکان، پەیژە و کەمەندەکانی دروست کرد. کاتێك ئەو ڕۆژە گەیشتە شام، ئەو و سوپاکەی هاوڕێی لەشوێنەکەیان هەستان و قەعقاع کوڕی عەمرۆ و مەزعور کوڕی عودەی وکەسانی هاوشێوەی ئەوان لەپێشیانەوە بەرێکەوتن و وتیان: کاتێك دەنگی بانگتان لەسەر دیوارەکە بیست، بەرەو لای ئێمە وەرن و ئاهەنگی دەروازەکە بکەن. کاتێك ئەو و هاورێکانی گەشتنە سەر دیوارەکان، تەنافەکانیان شۆڕ کردەوە. دو تەناف بەشۆڕکراوی مانەوە. قەعقاع و مەزعور بەو دو تەنافەدا سەرکەوتن و تەنافەکانیان بەهەیوانەکەوە بەستەوە. ئەوێ بەهێزترین وپڕ ئاوترین شوێنی دەمەشق بو. موسوڵمانان سەرکەوتن. دواتر خالید و هاورێکانی دابەزین و چەندین کەسیان بۆ پاسەوانی کردن لەوێ دانا و فەرمانیان پێدان بانگ بدەن. ئەوان بانگیان وت: موسوڵمانەکان بەرەو تەنافەکان و بەرەو دەرگاکە ڕۆیشتن. خالید گەیشتە ئەو کەسانەی لەبەرابەریدا بون و بەرەو دەرگاکە ڕۆیشت و درگاوانەکانی کوشت. خەلکی شار تۆقان و نەیانزانی چیان بەسەر هاتوە. خەڵکی هەر سوچێك بەنزیکترین کەسانەوە سەرقاڵ بون، خالید دەروازەکەی کردەوە و خەڵکانی و شەڕکەرانی ئەو ناوچەی کوشتار کرد.

کاتێك ڕۆمیەکان ئەمەیان بینی، ئاهەنگی ئەبوعوبەیدەیان کرد و پێشنیاری ئاشتیان پێدا. ئەو بەپێشنیارەکەی ئەوان رازی بو و ئەوان دەرگاکەیان بۆ کردەوە و پێیان وت: وەرە ناو و ئێمە لەبەرابەر خەڵکەکەی خۆت بپارێزە. جێگیرکراوانی هەر دەروازەیەك بەئاشتی بۆ خەڵکەکەی خۆیان ڕۆشتنە ناو و خالید بەزۆری شمشێر. خالید و فەرماندەکانی دیکە لەدەمەشق چاویان بەیەك کەوت. ئەم بەکوشتار و تالانی و ئەوان

بەئاشتی و ئارامی. ئاشتی ئەوان لەسەر بنەمای دابەش کردن بەشێوەی نیو بەنیو بو. هاورێ لەگەڵ ئەوان، بەشێکیان بۆ ئەو سوپایە هەڵگرت کە لەنزیك فێحل و حمص بون. هەروەها ئەو کەسانەیشیان کردە شەریك کەپشتیوانی موسوڵمانەکان بون. ئەبوعوبەیدەی هەواڵی ئەم سەرکەوتنەی بۆ عومەر نوسی. نامەی عومەر گەیشت کەفەرمانی بەئەبوعوبەیدە دەدا سوپاییەکانی عێراق بۆ عێراق بۆ لای سەعد کوڕی وەقاص ڕەوانە بکات. ئەوانی ڕەوانە کرد و هاشم کوڕی عوتبەی مێرقالی وەك فەرماندەی ئەوان دیاری کرد. لەم سوپایە چەندین کەس کوژرابون. ئەبو عوبەیدە چەندین کەسی لەجێی کوژراوەکان دانا. لەناو ئەوکەسانەی ڕەوانەی کرد، ئەشتەر و کەسانی دیکە بون. ئەبوعوبەیدە خۆی بەرەو فێحل بەرێکەوت.

## شەڕی فێحل

کاتێك دەمەشق دەستی بەسەردا گیرا، ئەبوعوبەیدە بەرەو فێحا بەرێکەوت و یەزید کوڕی ئەبی سوفیانی لەسەر دەمەشق دانا و خالیدی لەگەڵ پێشەنگەکان ڕەوانە کرد. شورەحبیل کوڕی حەسەنە فەرماندەی خەڵکەکە بو، عەمرۆ کوڕی عاص و ئەبوعوبەیدە فەرماندەی دوباڵی چەپ و ڕاست بون. زورار کوڕی ئەزوەر فەرماندەی سوارەکان و عەیاز کوڕی غەنەم فەرماندەی پیادەکان. خەڵکی فێحل ئاهەنگی بەیسانیان کردبو و ئەو ئاهەنگی ئەم شارەی کرد. شورحبیل خەڵکی لەفێحل دابەزاند. لەنێوان ئەوان و ڕۆمیەکان، زۆلکاوەکان جێگیر بو. نامەیان بۆ عومەر نوسی. عەرەبەکان ئەو شەڕکەرانەیان بە بەیسان و فێحل و زات ئەلرەدغە ناوبرد. خەڵك لەوێ مانەوە و چاوەڕوانی گەیشتنی نامەکەی عومەریان دەکرد. ڕۆمیەکان ئەوانیان فریودا. ئەوان بەسەرکردەیی سەقلار کوڕی کیخراق هێرشیان کردە سەر موسوڵمانەکان. موسوڵمانەکان بۆ شەڕ کردن ئامادە بون. کاتێك هێرشیان کردە سەر موسوڵمانەکان نەیانتوانی شەڕیان لەگەڵ بکەن. شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد کەئەو شەوە تا بەرەبەیان و لەبەرەبەیانەوە تاشەو درێژەی کێشا و لەبەرژەوەندی موسوڵمانەکان بو. شەو خێوەتێکی ڕەشی بەسەر ئەواندا کێشا و ئەوانی سەرگەردان کرد. ڕۆمیەکان پەرێشان هەڵاتن و سەرکردەی ئەوان سەقلار کوژرابو و ئەو کەسەی دوای ئەو فەرماندەیی ئەوانی دەکرد،

نەستورس بو. موسوڵمانان بەسەر ئەواندا زاڵبون و رۆمیەکان چارەی کارەکەی خۆیان نەدەزانی. شکەست، ئەوانی بۆ زۆلکاوەکان پاشەکشێ پێ کرد وئەوان ڕۆشتنە ناو زۆلکاوەکان. ئەوانیان گەمارۆدا و ئەمانیان بەهیچ کەسێك نەدەدا. بەڕم لەدورەوە لێیان دەدان بەلاَم رمەکان بۆ چەقین لەجەستەی ئەوان کورت بون. شکەست لەفێحل رویدا و کوشتار لە رەداغ. رۆمیەکان کەهەشتا هەزار کەس بون، کوشتار کران و جگە لەهەلاَتوان کەس رزگاری نەبو. خوا ئەوەی موسوڵمانان پێیان ناخۆش بو، بۆ ئەوانی ئاسان و دلگیر کرد. ئەوان حەزیان لەروبار و گێژاو و زۆلکاوەکان نەدەکرد و هەموی ئەمانە بوە یارمەتیدەری ئەوان دژی دوژمنەکانیان. سامانەکانی ئەوانیان بەتالاَنی برد و لەناو خۆیاندا دابەشیان کرد. ئەبوعوبەیدە خالید و هاورێکانی بۆ حمص گەڕاندەوە.

لەناو ئەو کەسانەی لەم شەڕەدا کوژران، سایب کوڕی حارس کوڕی قەیس کوڕی عودەی سەهمی بو. ئەو یەکێك بو لەهاوەلاَنی پێغەمبەر(ص).

## گرتنی سەرزەمینەکانی دەوروبەری دەمەشق

کاتێك ئەبو عوبەیدە، یەزید کوڕی ئەبی سوفیانی وەك جێگری خۆی لەدەمەشق دیاری کرد وبەرەو فێحل بەرێکەوت، یەزید روی کردە شارەکانی صەیدا، عێرقە، جوبەیل و بەیروت کە لەکەنارەکانی دەمەشق (لەسەر قەراغ دەریایی سپی ناوەڕاست – مەدیتەرانە) جێگیرن. فەرماندەی پێشەنگەکانی براکەی معاویە بو. ئەم دوانە چەندین شاریان گرت و زۆر لەخەلکانی ئەو شارانە کۆچیان کرد. معاویە خۆی، لەژێر سێبەری فەرمانڕەوایی یەزیدی برای، کاری گرتنی عەرقەی گرتە دەست. دواتر رۆمیەکان لەکۆتایی خەلافەتی عومەر وسەرەتای خەلافەتی عوسمان،بەسەر بەشێك لەم ناوچانە زاڵبونەوە. معاویە ئاهەنگی ئەو شوێنانەی کرد و دەستی بەسەردا گرتن وسەر لەنوێ دروستی کردنەوە و شەڕکەرانی لەوێ نیشتەجێ کرد و زەویەکانی بەوان بەخشی.

کاتێك عوسمان بوبەخەلیفە و معاویەی کردە فەرمانڕەوایی شام، سوفیان کوڕی مەجیبی ئەزدی رەوانەی تەرابلس کرد کەخۆی سێ شاری پەیوەست بەیەك بون. دواتر لەمەرج (سەرزەمینی پانی پرگیا) لەچەند مایلی ئەو شوێنە، قەلاَیەکی بەناوی قەلاَی ئەبوسوفیان دروست کرد و لەوشکانی و دەریاوە هۆکارەکانی ژیانی لەو خەلکە گرتەوە

و ئەوانی گەمارۆدا. کاتێك بازنەی گەمارۆدان گوشاری خستە سەر ئەوان، لەیەکێك لەقەلاَکانی خۆیان کۆبونەوە و نامەیان بۆ پاشای رۆم نوسی و داوایان لێکرد هاوکاریان بکات یا چوارپێیان بۆ بنێرێت تا سواری بن و بۆ رۆم هەڵبێن. ئەو چوارپێی فراوانی بۆ رەوانە کردن کەشەوانە سواری بون و رایان کرد. کاتێك سوفیان شەوی کردە رۆژ ( و ئەو بەمشێوەی دەکرد کەشەوانە لەگەڵ موسوڵمانان لەقەلاَکەدا بەسەری دەبرد و بەرەبەیان هێرشی دەکردە سەر دوژمن)، قەلاَکەی بەخاڵی بینی و رۆشتە ناوی و هەواڵی گرتنی قەلاَکەی بۆ معاویە نوسی. معاویە دەستەیەکی زۆر لەجولەکەکانی لەوێ نیشتەجێ کرد. ئەمە ئەو شوێنەیە ئەمرۆکە لەنگەرگەیەکی لێیە. لەوێ عەبدولەلیك کوڕی مەروان، دوبارە دروستی کردەوە و بەهێزی کرد. لەرۆژگاری عەبدولەلیك، خەڵکی ئەوێ پەیمانی خۆیان شکاند و کوڕەکەی وەلید لەرۆژگاری خەلافەتی خۆی دەستی بەسەردا گرت.

## دەست بەسەردا گرتنی بەیسان و تەبەریە

کاتێك ئەبوعوبەیدە لەحمصەوە ئاهەنگی فێحلی کرد، شورەحبیل و هاورێکانی رەوانەی بەیسان کرد. ئەمان شەڕی خەڵکانی ئەو ناوچەیان کرد و ژمارەیەکی فراوانیان لێکوشتن. پاشماوەکان لەسەر بنەمای ئاشتی دەمەشق پێشنیاری ئاشتیان پێکرد و رازی بو. ئەبوعوبەیدە پێشتر ئەعوەری بۆ تەبەریە ناردبو تا گەمارۆی ئەو شارە بدات. خەڵکی ئەم شارەیش لەسەر بنەمای ئاشتی دەمەشق ئاشتیان لەگەڵدا بەست و رازی بون ماڵ و سامانی خۆیان نیو بەنیو بەموسوڵمانەکان بسپێرن. فەرماندەکان بەئەسپەکانی خۆیان لەوێ دابەزین و هەواڵی گرتنی ئەو شارەیان بۆ عومەر نوسی.

ئەبوجەعفەر دەڵێت: جیاوازی هەیە لەوەی کە ئەم شەڕانە کامیان لەپێش ئەوانی دیکە رویداوە. هەندێك بەو شێوە ئاماژەیان پێدا کەئێمە باسمان کرد. دەستەیەکی دیکە دەڵێن: کاتێك موسوڵمانان لەگرتنی ئەجنادین تەواو بون، هەلاَتوان لەفێحل کۆبونەوە، لەبەر ئەمە موسوڵمانان ئاهەنگی ئەوێیان کرد و گەمارۆیاندان. ئەبو عوبەیدە ئەم فەرمانەی لەخالید شاردەوە تا ئاشتی لەدەمەشق بەسترا. پەیمانی ئاشتیان بەناوی

خالیدەوە نوسی. دواتر ئەبوعوبەیدە لەسەر کار لابردنی ئەوی ئاشکرا کرد. گرتنی فێحل لە زی قەعدە ساڵی ١٣ کۆچی / دێسامبری ٦٣٤ زایینی رویدا و گرتنی دەمەشق لەمانگی رەجەبی ساڵی ١٤ کۆچی /٦٣٦ زایینی رویدا. دوای ئەوە رۆمیەکان شەڕیان نەکرد. جیاوازی لەبەر ئەوە دروست بوە چونکە رودانی ئەم شەڕانە لەیەکەوە نزیك بون.

## راپۆرتی کاری موسەنا کوڕی حارسە و ئەبوعوبەیدە کوڕی مەسعود

پێشتر نوسیمان موسەنا کوڕی حارسەی شەیبانی لەعێراقەوە هاتە لای ئەبوبەکر وئەبوبەکر پێشنیاری بەعومەر کرد سوپایەکی لەگەڵدا رەوانە بکات. عومەر دوای بەسەربردنی یەکەم شەو لە بەخاك سپاردنی ئەبوبەکر، پێش هەر کارێك خەڵکی بۆ هاورێیەتی موسەنا کوڕی حارسەی شەیبانی بۆ شەڕ دژی خەڵکی فارس بانگێشت کرد و سێ رۆژ بەیعەتی لێ وەرگرتن و کەس بۆ شەڕ دژی ئێرانیەکان هەنگاوی نەدەخستە پێش. ئەوان گرانترین روخسارەکان بۆ موسوڵمانان بون و موسوڵمانان شەڕ دژی ئەوانیان پێ خۆش نەبو چونکە پاشایەتی ئەوان بەهێز و سەقامگیر و ئێرانیەکان بەردەوام خەڵکانی جیهانیان دەکردە فەرمانبرداری خۆیان. کاتێك رۆژی چوارەم گەیشت، عومەر خەڵکی بۆ رەوانە بون بەرەو عێراق بانگێشت کرد و یەکەم کەس ئەبو عوبەید کوڕی مەسعودی سەقەفی، باوکی موختار بو کەهەنگاوی بردە پێش و دواتر کەسانیتر بەرێکەوتن: سەعد کوڕی عوبەیدی ئەنساری، سەلیت کوڕی قەیس و بەدوای ئەوان خەڵکانیتر.

موسەنا کوڕی حارسە لەناو خەڵکەکەی دەستی بەقسە کردن کرد و وتی: ئەی خەڵکینە، هەرگیز نابێت ئەم پانتاییە لەبەرچاوی ئێوە گەورە ودژوار بێت. ئێمە دێهاتەکانی ئێرانمان گرت و لەناو دوبەشەکەی (سواد) بەسەر بەشە باشەکەی زاڵبوین و زیانی زۆرمان لەواندا و بوێری ئەوان بوین. ئەگەر خوا بیەوێت، بەردەوامی ئەم کارە لەبەرزەوەندی ئێمە دەبێت و زیاتر لەم پانتاییە دەکەوێتە دەستی ئێمە. دواتر خەڵك کۆبونەوە. بەعومەر وترا: یەکێك لەپێشەنگەکان موهاجیر یا ئەنسار لەسەر ئەوان بکەرە فەرماندە. وتی: سوێند بەخوا ئەو کارە ناکەم، خوا پێگەی ئەوانی بۆیە بەرز

کردەوە کەپێش کەسانیتر هەنگاویان بردەپێش ولەشەڕ دژی دوژمن پەلەیان کرد. ئەگەر کەسانیتر بە ناڕاحەتیەوە ئەو کارەدەکەن، ئەوانەی بارقورس و سوك ئامادەی شەڕ دەبن و روبەروی دوژمن دەبنەوە، شیاوترن بۆ فەرماندەیی. سوێند بەخوا جگە لەوانەی پێش کەسانیتر بۆ شەڕ ئامادە بون، فەرماندەیی نابەخشم. دواتر ئەبوعوبەیدەی لەخۆی نزیك کردەوە و سەعد و سەلیتی بانگ کرد و بەم دوانەی وت: ئەگەر ئێوە دوانە پێش ئەو کەوتن، فەرماندەی بەئێوە دەبەخشم و ئێومیش بەم کارە پێگەی خۆتان بەرز دەکەنەوە. ئەو فەرماندەیی بەئەبوعوبەید بەخشی و وتی: گوێ لەقسەی هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بگرە وئەوان لەفەرماندەییدا بەشدار بکە. ئەوەی رێگر بو لەوەی فەرماندەیی بەسەلیت نەبەخشم، ئەوە بو ئەو لەدەست پێکردنی شەڕ پەلە دەکات و پەلە کردن لەشەڕ هۆکاری لەناوچونی عەرەبەکانە. ئەم کارە شیاوە بۆ پیاوێك لەکارەکان تێفکرێت. دواتر پێشنیاری پێکرد لەگەڵ سوپاکەی ژێر فەرمانی خۆی بەباشی هەڵس وکەوت بکات. رەوانە کردنی ئەبوعوبەید یەکەم کارێك بو عومەر بۆ دەست بەسەرداگرتنی ناوچەکانی دیکە کردی. دوای ئەوە، یەعلی کوڕی مونیەی بۆ یەمەن نارد و فەرمانی پێدا لەسەر بنەمای فەرمانی پێغەمبەر(ص) خەڵکی نەجران دەرپەڕێنێت چونکە پێغەمبەر(ص) فەرموبوی، نابێت لەدورگەی عەرەبی زیاتر لەیەك دین بونی هەبێت، مانەوەی ئەم دو دینە لێرە پێکەوە شیاو نیە.

## بەسەرهاتی نەمارق

لەم کاتەدا، ئەبو عوبەیدی سەقەفی وسەعد کوڕی عوبەید و سەلیت کوڕی قەیس (ئەم دوانە لەئەنسار) و موسەنا کوڕی حارسە، پیاوێك لەبەنی هیند لەمەدینە رەوانە بون. عومەر فەرمانی بەموسەنادا پێش کەسانیتر بەرێکەوێت تا هاوەڵەکانی پەیوەستی دەبن. فەرمانی بەواندا لەدین هەڵگەڕاوەکان (دوای مردنی پێغەمبەر(ص)) ئەوانەی بڕوایان بەهێز بوە، بۆ شەر هانبدەن، ئەو کارەیان کرد. موسەنا بەرێکەوت و لەحیرە دابەزی. ئێرانیەکان لەم کاتەدا لەموسوڵمانەکان بێ ئاگابون وسەرقاڵی گرفتاریەکانی خۆیان بون چونکە شەهریران مردبو و ماوەیەکی خایاند تا ئەوان لەسەر پاشایەتی شاپور کوڕی شەهریار کوڕی ئەردەشێر رێککەوتن. ئازەرمیدۆخت دژی راپەڕی و لەگەڵ فەرۆخ زاد

ئەوی کوشت و پوران بەپاشایەتی گەیشت.
ئەم خاتونە رێبەری خەڵکی گرتە ئەستۆ تا بتوانن لەسەر پاشایەتی یەکێك لەبنەماڵەی پاشاکان رێککەون. هەواڵی ئەم کارەی خۆی بۆ رۆستەمی فەرۆخ زاد نوسی و داوای لێکرد لەهاتن پەلە بکات. ئەو فەرماندەی بنکە سنوریەکانی خوراسان بو. رۆستەم بەرەو پایتەخت بەرێکەوت ولەسەر رێگای خۆی، روبەروی هەر سوپایەکی ئازەرمیدۆخت دەبویەوە، تێکی دەشکاند و سەرئەنجام خۆی بەمەداین گەیاند. شەڕ دەستی پێکرد و سیاوەخش شکەستی خوارد و رۆستەم ئەو و ئازەرمیدۆختی لەمەداین گەمارۆدا. دواتر رۆستەم دەستی بەسەر شاری مەدایندا گرت و سیاوەخشی کوشت و چاوی ئازەرمیدۆختی کوێر کرد وپورانی لەسەر تەخت دانیشاند لەسەر ئەو بنەماییەی کە بۆماوەی دەساڵ پاشایەتی بکات و دواتر پاشایەتی بۆ بنەماڵی خوسرەو بگەڕێتەوە، و ئەگەر کوڕێك لەو بنەماڵەیە دەست کەوت، بکرێتە پاشا و گەرنە پاشایەتی بکەوێتە دەست ژنەکانی بنەماڵەی خوسرەو.
ئەم خاتونە سنوردارەکانی ئێرانی بانگ کرد و فەرمانی پێدان گوێ لەفەرمانەکانی رۆستەم بگرن و لەبەرابەر ئەوسەری کوڕنوش دانەوێنن. دواتر تاجی لەسەر نا. پێش هاتنی ئەبوعوبەید، ئێرانیەکان فەرمانبرداری رۆستەم بون. ئەو ئەستێرەناسێکی شارەزا بو و چۆنیەتی روداوەکانی دەزانی. یەکێك پێی وت: بۆ ئەم کارەت کرد لەکاتێکدا دەتزانی کاروبارەکان چۆن دەڕواتە پێش؟ وتی: بۆ رێز گرتن لەشەرەف بو ئەو کارەم کرد.
موسەنا دوای دەرۆژ گەیشتە حیرە و ئەبوعوبەید یەك مانگ دوای ئەو. رۆستەم بۆ دێدارەکانی نوسی لەبەرابەر موسوڵمانەکان شۆڕش بکەن. بۆ هەر شار و دێهاتێك پیاوێکی رەوانە کرد تا خەڵکی ئەوێ بۆ شۆڕش هانبدات. جابانی بۆ فوراتی بادەقلی نارد و نەرسی بۆ کەسکەر رەوانە کرد. رۆژێکی لەگەڵ ئەوان هەڵبژارد و کردیە رۆژی بەیەك گەیشتن و کۆبونەوە. یەکێك لەسوپاکەی خۆی بۆ شەڕی موسەنا رەوانە کرد. هەواڵی ئەم کارە بەموسەنا گەیشت و ئەو ئاگادار بویەوە. جابان پێشدەستی کرد و لەنەمارق دابەزی. ئێرانیەکان لەشوێنەکانی خۆیان هەستان و هەمویان بەدوای یەك شۆڕشیان هەڵگیرساند، خەڵکی شارەکان ودێهاتەکان لە سەرەوە تا خوارەوەی فورات

شۆڕشیان دەست پێکرد. موسەنا لەحیرە ڕۆشتەدەر و لەخەفان دابەزی تا لەپشتەوە زیانی بەرنەکەوێت. لەوێ مایەوە تا ئەبوعوبەید پەیوەستی بو. کاتێك گەیشت، دابەزی تا خۆی و هاوەڵانی وچان بگرن. دەستەیەکی زۆر لەخەڵکان لەدەوری جابان کۆبونەوە. ئەو لەنەماروق دابەزی. ئەبوعوبەید روبەروی بویەوە و موسەنای کردە فەرماندەی سوارەکان. لەسەر دو باڵی راست و چەپی سوپاکەی جابان، جەشنەس ماە و مەردان شا فەرماندە بون. دو سوپا لەنەماروق شەڕێکی قورسیان بەرێخست. خوا خەڵکی ئێرانی شکەستدا و جابان ئەسیر کرا. ئەو بەدەستی مەتەر کوڕی فیزەی تەمیمی ئەسیر کرا. مەردان شایش گرفتار بو. ئەکتەل کوڕی شەماخی عوکەلی ئەوی ئەسیر کرد و دواتر کوشتی.

جابان مەتەری فریودا وپێی وت: ئایا حەز دەکەیت من ئەمان بدەیت و من کۆیلەی مو لێ ئەڕواوت پێ ببەخشم و ئەمەو و ئەوەت بۆ بکەم؟ ئەو رزگاری کرد. موسوڵمانان ئەویان گرت و بردیانە لای ئەبو عوبەید و وتیان ئەوە جابانە دەبێت بکوژرێت. ئەبوعوبەید وتی: من لەخوا دەترسم ئەو بکوژم چونکە پیاوێکی موسوڵمان ئەمانی داوە و موسوڵمانان وەك یەك جەستەی تاقانەن. ئەوەی یەکێکیان ئەنجامی بدات لەسەر هەموان پێویستە و ئەوەی بکەوێتە ئەستۆی یەکێکیان، لەئەستۆی هەمواندایە. ئەوان دەستیان لێ هەڵگرت. ئەبوعوبەید سوپایەکی بەدوای تێکشکاوەکاندا نارد و تا ناو سوپاکەی نێرسی راویان نان و کوشتاریان کردن.

## شەڕی سەقاتیە لەکەسکەر

تێکشکاوان پەیوەستی کەسکەر بون کەنێرسی لەوێ بو. ئەو کوڕە پوری پاشا بو. ئەو (ئەرسیانی) هەبو و ئەمە جۆرە خورمایەکە رێزی لێدەگرن و جگە لەپاشای ئێران کەئەو بەرێز دادەنێن، کەس لێی ناخوات. جگە لەوان کەس ئەو دار خورمایە ناڕوێنێت. لەم کاتەدا فیل سوارەکان هاتنە لای نێرسی و ئەو لەخێوەتگەکەی خۆی بو. ئەبوعوبەید لەنەماروق بەرەو لای ئەوان بەرێکەوت و لەکەسکەر لای نێرسی دابەزی. موسەنا بەهەمان ئەندازە بۆ شەڕ ئامادە بو کە لەنەماروق شەڕی کرد. لەسەر دو باڵی چەپ و راستی سوپاکەی نێرسی بەندویە و تیرویە کوڕەکانی بەستام (خاڵی پاشا)

فەرماندە بون و خەڵکانی زوابی و باروسما ئەوانیان هاوڕێیەتی دەکرد. کاتێك هەواڵی جابان و تێکشکانی ئەو بەگوێی رۆستەم و پوران گەیشت، جالینوسیان بۆ لای نێرسی نارد تا پێش دەسپێکردنی شەڕ پەیوەستی بێت. ئەبوعوبەید لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەوان کرد و روبەرویان بویەوە. لەخوارەوەی کەسکەر لەشوێنێك بەناوی سەقاتیە روبەروی یەك بونەوە و شەڕێکی گەرم و دژواریان دەست پێکرد. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و نێرسی هەڵات و موسوڵمانەکان بەسەر سوپا و سەرزەمینەکەی ئەو زاڵبون و تالآنیەکانیان کۆکردەوە. ئەبوعوبەید خواردەمەنی زۆری بینی و لەناو عەرەبەکانی دەوروبەری خۆی دابەشی کرد. دەستی بەسەر ئەرسیاندا گرت و دەرخواردی جوتیارانیاندا وپێنج یەکیان بۆ عومەر نارد وبۆیان نوسی: خواوەند خواردنێکی بەئێمە بەخشی کەخوسرەوەکان رێزیان لێدەگرت و نەیاندەهێشت خەڵك دەستی پێی بگات و ئێمە حەزمان کرد ئێوە بیبینن تا خواوەند بۆ بەخشینەکانی سوپاس بکەن. ئەبوعوبەید مایەوە.

ئەبوعوبەید موسەنای بەرەو باروسما نارد و والقی بەرەو زوابی و عاصمی بەرەو جەوبەر رەوانە کرد. ئەوان، ئەو کەسانەی کۆببونەوە، تێکیان شکاندن و ئەوەی توانیان وێرانیان کرد و خەڵکانیان بەئەسیری گرت. فەروخ و فەراوەنداد بەپەلە لەلایەن خەڵکی زوابی و کەسکەر و باروسما پێشکەشیان هەڵگرت کەئەوان وەریانگرت و پەیمانی ئاشتیان بەست. فەروخ و فەراوەنداد هەمو جۆرە خواردن و شیرینیەکیان بۆ ئەبوعوبەید هێنا. وتی: ئایا بەمشێوەیە رێزتان لەسوپاکەی من گرت؟ وتیان: نەمانتوانی و بەزوترین کات ئەو کارە دەکەین. ئەوان چاوەڕوانی گەیشتنی جالینوسیان دەکرد. ئەبوعوبەید وتی: ئێمە پێویستمان بەوانە نیە. خراپ پیاوێکە ئەبوعوبەید ئەگەر هاوڕێ لەگەڵ خەڵکانێك لەسەرزەمینەکانی ئەوان بێتەدەر و دواتر شتێك هەڵبژێرێت و تایبەتی بکات بەخۆی. سوێند بەخوا ئەوەی هێناوتانەو ئەوەی خوا بەئێمەی بەخشیوە، لێی ناخۆم تا هەمو خەڵکان لێی دەخۆن. کاتێك جالینوس شکەستی خوارد دوبارە لەو شیرینیەیان بۆ هێنایەوە و وتی: من بێ موسوڵمانان لێو لەمە نادەم. وتیان: هیچ کام لەهاورێیانی تۆ نامێنێتەوە مەگەر ئەوەی لەمە بخوات. لەم کاتەدا دەستی بەخواردن کرد.

## شەڕی جالینوس

کاتێك ڕۆستەم جالینوسی ڕەوانە کرد، فەرمانی پێدا بەنێرسی دەستپێبکات و دواتر ڕوبەڕوی ئەبوعوبەید ببێتەوە. ئەبوعوبەید پێش ئەو هێرشی کردە سەر نێرسی و سوپاکەی ئەوی تێکشکاند. جالینوس گەیشت و لە باقسیاسا لەباروسما دابەزی و ئەبوعوبەید بەئامادەیی بۆ شەڕ ڕوبەڕوی بویەوە. لەوێ ڕوبەڕوی یەك بونەوە و بۆ شەڕ وەستان. موسوڵمانان ئەوانیان تێکشکاند و جالینوس ڕایکرد و ئەبوعوبەید بەسەر سەرزەمینەکانی ئەوان زاڵبو. دواتر کۆچی کرد وڕۆشت و لەحیرە دابەزی. عومەر پێشتر پێی وتبو، تۆ دەڕۆیتە ئەو پەڕی سەرزەمینی فرێو و فێڵ و خیانەت و لەخۆرازی بون، دەڕۆیتە سەر ئەو خەڵکانی بۆ خراپە بێ شەرم بون و دەستیان بەئەنجامدانی کردوە، فێری باشی نەبون و ئەگەر فێربون، لەبیریان کردوە. ئاگات لەخۆت بێت. ڕێ لەزمانت بگرە و نهێنیەکانت مەدرکێنە. هەڵگری ڕاز تا ئەو کاتەی بەنهێنی بیهێڵێتەوە، پارێزراو و لەو شوێنەی کەنابێت، زیانی بەرناکەوێت، کاتێك نهێنیەکەی خۆی ئاشکرا بکات، لەگەڵ ئاشکرا کردن بەرەو لەناوچون دەڕوات.

## شەڕی قوس ناتف ( شەڕی جسر یا مەروەحە)

## کوژرانی ئەبوعوبەید کوڕی مەسعود

کاتێك جالینوس شکەستی خوارد و لەگەڵ سوپاکەی خۆی بۆ لای ڕۆستم گەڕایەوە، ڕۆستەم پێی وت: کام دەستە لەئێرانیەکان بۆ سەر عەرەبەکان سەختگیرن؟ وتی: بەهمەن جادویە ناسراو بەناوی (برۆ بەستراو) بۆیە پێیان دەوت برۆ بەستراو چونکە برۆکانی خۆی بەپەڕۆیەك دەبەست و بەرزی دەکردەوە، لەبەر پیری برۆکانی دەکەوتنە سەرچاوەکانی. ڕۆستەم ئەوی لەگەڵ فیلەکان ڕەوانە کرد و جالینوسی لەگەڵ ئەو گەڕاندەوە و بەبەهمەنی وت: ئەگەر جالینوس دوبارە شکەستی خوارد، لەملی بدە. بەهمەن جادویە لەگەڵ ئاڵای کاویان (ئاڵای شاکان) گەڕایەوە. ئەم ئاڵایان لەپێستی پڵنگ دروست کردبو. پانایيەکەی هەشت گەز و درێژیەکەی دوانزە گەز بو. ڕۆشتە قوس

ناتیف و لەوێ دابەزی. ئەبوعوبەید روی تێکرد و لەمەروحە دابەزی. (دومە) هاوسەردکەی ئەو و دایکی کورەکەی موختار لەخەودا بینی پیاوێك بەتونگێکی لێوانلێو لە خوراردنەوە لەئاسمانەوە هات کەئەبو عوبەید و چەند لەهاورێکانی لەو شەرابەیان خواردەوە و ژن خەودکەی بۆ ئەبوعوبەید گێڕایەوە. ئەبو عوبەید وتی: ئەگەر خوا بیەوێت، ئەمە نیشانەی کوژرانی منە. ئەو پێشنیاری بەخەڵکەکەی خۆی کرد و وتی: ئەگەر من کوژرام، فلان کەس فەرماندە بێت و ئەگەر ئەویش کوژرا، فلان کەس تا ناوی هەمو ئەو کەسانەی برد کە لەو شەرابەیان خواردبو. دواتر وتی: ئەگەر ئەویش کوژرا، موسەنا فەرماندەیی بگرێتە دەست.

بەهمەن جادویە پەیامی بۆ نارد کە: یا بەلای ئێمە تێدەپەڕێت و ئێمە رێگە دەدەین تێپەڕیت یا رێگە بەئێمە دەدەیت لای ئێوە تێپەڕین. خەڵك رێگەی تێپەربونیان لێگرت و سەلیت ئەوی لەم کارە بەدور گرت. ئەو سەرسەختی کرد و بۆچونی راستی پشت گوێ خست و وتی: نابێت ئەوان بۆ مردن لەئێمە بوێرتر بن. ئەو لەسەر جسرێکەوە تێپەڕی کە کوڕی صەلوبا بۆ هەردو دەستەکەی دروست کردبو. زەوی بۆ خەڵك تەنگ و شەڕێکی دژوار دەستی پێکرد. کاتێك ئەسپی عەربەکان بەفیلەکان و ئەسپە ئێرانیەکان سەیریان کرد، شتێکیان بینی کەهاوشێوەکەیان نەبینیبو. لەبەر ئەمە هەر کاتێك موسوڵمانان ئاهەنگی ئەوانیان دەکرد، ئەسپەکانیان هێرشی نەدەکرد و کاتێك ئێرانیەکان بەفیلەکانی خۆیان هێرشیان دەکردە سەر موسوڵمانان، ئەسپەکان بلاوەیان بەوان دەکرد و دەستە شەڕکەرەکان لێك دەپچڕان و هاوشێوەی باران زوبین بارانیان دەکردن. کار بۆ موسوڵمانەکان دژوار بو. ئەبوعوبەید و خەڵك دابەزین و شمشێریان خستە ناو ئێرانیەکان. فیل سوارەکان هێرشیان نەدەکرد سەر هیچ دەستەیەك مەگەر ئەوەی پاشەکشێیان پێدەکردن. ئەبوعوبەید هاواری کرد: گەمارۆی فیلەکان بدەن و بەندی زینەکانی ئەوان بەشمشێر بپچڕێنن و فیل سوارەکان بخەنە خوار. ئەو هێرشی کردە سەر فیلێکی سپی و بەندی زینەکەی پچڕاند و سوارەکەی خستە خوار. خەڵکیش ئەو کارەیان کرد و هیچ فیلێکیان نەهێشتەوە مەگەر ئەوەی بەندەکانیان پچڕی و زینەکانیان لێکردەوە و سوارەکانیان کوشت. فیلەکە روی لەئەبو عوبەید کرد کەبەشمشێر لێیدا بەلام فیلەکە بەدەست ئەبو عوبەیدی دا بەزەویدا و بەقاچ کوتای و

ئەوی تێکشکاند و لەسەر جەستەی وەستا. کاتێك خەڵك ئەویان لەژێر قاچی فیلەکە بینی، ترس دڵی ئەوانی لێوانلێو کرد. دواتر ئاڵاکە ئەو کەسە هەڵیگرت کەئەبو عوبەید دوای خۆی وەك فەرماندە دیاری کردبو. ئەو روبەروی فیلەکە بویەوە تا لەسەر جەستەی ئەبوعوبەید لاچو. موسوڵمانەکان ئەویان هەڵگرت و لەگۆڕەپانی شەڕ بردیانەدەر. دواتر ئەو کەسەی دوای ئەبو عوبەید فەرماندە بو، کوژرا و حەوت کەس لەخەڵکانی بەنی سەقیف یەك لەدوای یەك ئاڵاکەیان هەڵگرت و شەڕیان کرد تا کوژران. دواتر موسەنا ئاڵاکەی هەڵگرت و خەڵك دەستیان بەهەڵاتن کرد.

کاتێك عەبدالله کوڕی مورسەدی سەقەفی بینی چی بەسەر ئەبو عوبەید و جێگرەکانی هاتوە و خەڵك چ هەڵس و کەوتێکیان گرتۆتەبەر، پێش ئەوان کەوتەوە و ڕۆشتە سەر پردەکە و کردی بەدولەت. دواتر وتی: ئەی خەڵکینە، لەسەر ئەوی فەرماندەکانتان گیانیان بەخشی، گیان ببەخشن یا ڕێگەیەك بگرنە بەر سەرکەوتنی بەدواوە بێت. بتپەرستەکان موسوڵمانانیان بەرەو پردەکە پاشەکشێ پێکرد کەهەندێکیان خۆیان هەڵدایە ناو ئاوی فورات و خنکان و هەندێکیان لەژێر گوشاری شمشێری دوژمن گرفتار بون. موسەنا و چەندین سوار لەموسوڵمانان، پاسەوانی خەڵکیان کرد و وتیان: ئێمە قەڵغان و پشتیوانی ئێوەین، بەئارامی تێپەڕن و خۆتان مەخەنە ناو ئاوەکە. عوروە کوڕی زەید ئەلخەیل و ئەبو میحجەنی سەقەفی بەقورسی شەڕیان کرد و پیاوانە تێکۆشان و ئەبو زەیدی تایی نازایانە شەڕی کرد. ئەو پیاوێکی خۆپارێز بو کەبۆ ئەنجامدانی کارێك هاتبوە حیرە. موسەنا پێی وت: هەرکەس تێپەڕێت بەسلامەتی رزگاری دەبێت. لەم کاتەدا پیاوە بە هێز و چوارشانەکان هاتن و پردێکیان هەڵبەست و خەڵك تێپەڕین.

دوایین کەس کە لەنزیك پردەکە کوژرا، سەلیت کوڕی قەیس بو. موسەنا تێپەڕی و فەرماندەیەکەی خۆی پاراست. کاتێك تێپەڕی کرد خەڵك لەدەوری ئەو بلاوەیان لێکرد و موسەنا لەگەڵ دەستەیەکی کەم مانەوە. ئەو برینداربو و چەندین ئاڵقە لەزرێکەی لەجەستەی چەقیبو.

بەعومەریان وت کەئەو دەستانە لەخەڵك کەهەڵاتون، لەشەرما بەشارەکاندا بلاو بونەتەوە. ئەم قسەی پێ ناخۆش بو. وتی: ئەی خوایە، هەر موسوڵمانێك لای من ڕێگە

جاردیەکی هەیە، من پشتیوانی هەر موسوڵمانێکم، خوا لەئەبو عوبەید خۆش بێت! ئەگەر پشتی بەمن دەبەست، منی وەك پشتیوانی خۆی دەبینی.
لەموسوڵمانان چوار هەزار کەس (ج کوژراو وج ئەوانەی لەناو ئاودا خنکان) لەناوچون. دوهەزار کەس رایان کرد و سێ هەزار کەس مانەوە. لەئێرانیەکان شەش هەزار کەس کوژران. بەهمەن جادویە ئاهەنگی ئەوەی کرد تێپەڕێت و شوێن موسوڵمانەکان بکەوێت بلام هەواڵی پێگەیشت ناسازگاری لەناو ئێرانیەکان دروست بوە. خەڵك دژی رۆستەم شۆڕشیان کردبو و پەیمانەکەیان لەگەڵ ئەو خستبوە ژێرپێ و ببون بەدودەستە: پەهلەویەکان لەدەوری رۆستەم کۆببونەوە و خەڵکی فارس لەدەوری فیروزان. ئەو بۆ مەداین گەڕایەوە.
ئەم روداوە لەمانگی شەعبان /ئۆکتۆبەری ٦٣٤ زایینی رویدا.
لەناو ئەو کەسانەی لەسەرپردەکە کوژران، دەتوانین ناوی ئەمانە بێنین/ عەبداللە و عەقەبە کوڕی قبتی کوڕی قەیس لەشەڕکەرانی ئوحوّد، براکەیان عیباد کە لەشەڕی نوحوّد بەشدار نەبو. قەیس کوڕی سەکەن کوڕی قەیس ئەبوزەیدی ئەنساری لەبەدریەکان کەمناڵی نەبو، یەزید کوڕی قەیس کوڕی حوتەیمی ئەنساری لەشەڕکەرانی نوحوّد، ئەبو ئومەییە فەزاری لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص)، حەکەم کوڕی مەسعود برای ئەبوعوبەید و کوڕەکەی جەبر کوڕی حەکەم کوڕی مەسعود.

## بەسەرهاتی ئۆلەیسی بچوك

کاتێك برۆ بەستراو گەڕایەوە، جابان و مەردان شا نەیانزانی ج هەواڵێکی پێ گەیشتوە. ئەو دوانە ڕۆشتن و سەرە رێگایان لێگرت. هەواڵی ئەم کارە بەموسەنا کوڕی حارسە گەیشت کەعاصم کوڕی عەمرۆی وەك جێگری خۆی دیاری کرد و لەگەڵ دەستەیەك لەشەڕکەران ئاهەنگی ئەوانی کرد. ئەو دوانە گومانیان کرد ئەو هەڵدێت و لەبەر ئەمە ئاهەنگی ئەویان کرد. موسەنا ئەو دوانەی بەئەسیری گرت و خەڵکی ئۆلەیس هێرشیان کردە سەر هاوەڵانی ئەو دوانە و هەمویان بەدیلی گیران. لەوێ بۆ ئەوان پەیمانی ئەمان بەسترا و موسەنا ئەو دوانە و ئەسیرەکانی کوشت. ئەبو میحجەن لەئۆلەیس هەڵات و لەگەڵ موسەنا کوڕی حارسە نەگەڕایەوە.

## شەڕی بوەیب

کاتێك هەواڵی شەڕی ئەبوعوبەید لەسەر پردەکە بەعومەر گەیشت، خەڵکی بانگێشت کرد تا هاوکاری موسەنا بکەن. لەناو ئەو کەسانەی فەرمانی ڕۆشتنی پێدا، بەجیلە بو. کاری ئەوانی بەجەریر کوڕی عەبدالله سپارد چونکە ئەو، ئەو خەڵکانەی لەناو هۆزەکان بلاّو ببونەوە، کۆکردبویەوە. ئەو داوای فەرمانێکی لەپێغەمبەر(ص) کردبو تا خەڵك کۆبکاتەوە و پێغەمبەر(ص) مزدەی پێبەخشیبو. کاتێك ئەبوبەکر هاتە سەر کار، گوێی لەداواکەی ئەو نەگرت. کاتێك عومەر هاتەسەر کار، داوای بەدیهێنانی مژدەکەی پێغەمبەر(ص)ی لێکرد و عومەر بۆ کارگوزارانی خۆی نوسی: هەر کەسێك لەڕۆژگاری جاهلی باوەڕهێنانەکەی بۆ بەجیلە دەگەڕێتەوە و لسەر باوەڕەکەی خۆی ماوەتەوە، بۆ لای بەجیلە بنێرن. ئەو کارەیان کرد. کاتێك کۆبونەوە، عومەر فەرمانی پێدان ڕەوانەی عێراق ببن بەڵاّم ئەوان لەرۆشتن جگە بۆ شام خۆیان بەدور گرت. عومەر بۆ ڕۆشتن بۆ عێراق سوێندی خوارد و بەڵێنی پێدان یەك لەسەر چواری پێنج یەکی تالاّنیەکانیان پێببەخشێت. ئەوان ڕازی بون و عومەر ئەوانی بۆ لای موسەنا کوڕی حارسە نارد. هەروەها عەسمە کوڕی عەبداللەی زەبیی لەگەڵ هاورێکانی بۆ لای موسەنا ڕەوانە کرد. بۆ لەدین هەڵگەڕاوەکان پەیامی نارد و هەرکەس هات بۆ لای موسەنای ڕەوانە کرد. موسەنا نێردراوانی خۆی بۆ عەرەبەکانی دەوروبەری ڕەوانە کرد کە لەگەڵ دەستەیەکی زۆر گەڕانەوە لای. لەناو ئەو کەسانەی پەیوەستی بون، ئونس کوڕی هیلالی ئەمری لەگەڵ سوپایەکی گەورە لە مەسیحیەکان هۆزی ئەمر کەوتیان: شان بەشانی خەڵکەکەی خۆمان شەڕدەکەین.

هەواڵی ئەم کارە بەرۆستەم و فیروزان گەیشت و ئەم دوانە مێهرانی هەمەدانیان بۆ حیرە ڕەوانە کرد. ئەم هەواڵە بەگوێی موسەنا گەیشت و ئەو لەناو خەفان و قادسیە بو. لەبەر ئەمە ڕۆشتە قولاّیی فورات بادەقلی و کردی بەپشتیوانی خۆی و بۆ جەریر و عەسمە و هەر کەسێك بۆ هاوکاری هاتبو، نامەی نوسی وئەوانی لەراپۆرتی کارەکە ئاگادار کردەوە و فەرموی ئاهەنگی بومیب بکەن چونکە شوێنی بەیەك گەیشتن ئەوێیە. ئەوان ڕۆشتنە لای موسەنا لەبومیب و مێهران لەوبەری فورات لەبەرابەریدا بو. موسوڵمانان لەبومیب، لەنزیك کوفەی ئێستا کۆبونەوە. مێهران بۆ موسەنا پەیامی نارد

کە: یا لای ئێمە تێپەڕن یا ئێمە لای ئێوە تێدەپەڕین. موسەنا وتی: تێپەڕن. مێهران تێپەڕی و لەسەر لێواری فورات دابەزی. موسەنا هاوەڵەکانی بۆ شەڕ ئامادە کرد و ئەمە لەمانگی رەمەزان/ نۆڤەمبەری ٦٣٤ زایینی بو. بەوانی وت رۆژوەکانی خۆیان بشکێنن تا لەبەرابەر دوژمنان وزە بگرن. ئەوان رۆژوەکانی خۆیان شکاند. لەسەر دوباڵی چەپ و راستی سوپاکەی موسەنا بوسر کوڕی ئەبی رۆهم و بەشیر کوڕی خەصاصیە بون. فەرماندەی سوارەکانی براکەی و فەرماندەی پیادەکانی براکەی مەسعود و کۆتایی سوپاکەی لەژێر فەرماندەیی مەزعوردا بو. لەسەر باڵەکانی راست و چەپی مێهران کوڕی ئازادبە، مەردان شا و سنورداری حیرە بون. ئێرانیەکان لەسێ ریزدا پێشڕەویان دەست پێکرد و لەهەر ریزێك فیلێك و پیادەکان لەپێش فیلەکانەوە بون و ئەوان سرود خوێنەکان لەقەڵەم دەدران. موسەنا وتی: ئەوەی دەیبیستن نیشانەی ناکامەرانیە، کەواتە بێدەنگ بن.

دواتر لەموسوڵمانەکان نزیك بونەوە و موسەنا لەناو ریزەکانی خۆی بەسوڕانەوە سەرقاڵ بو. ئەوسوار لەسەر ئەسپەکەی خۆی بەناو شەموس بو (چونکە زۆر ئەرم و چابوك و چالاك بو بەم ناوە بانگ دەکرا).ئەو تەنیا کاتی شەڕ سواری ئەم ئەسپە دەبو. لای ئاڵادارەکان وەستا و یەك یەکیانی هاندا و بوێری پێ بەخشین و بەهەمویانی وت: هیوادرام ئەمرۆ لەگۆڕەپانی شەڕ لەبەشەکەی ئێوە کەس نەتوانێت کەڵێن لەناو سوپای ئیسلامدا دروست بکات. سوێند بەخوا ئەمرۆ هیچ شتێك خۆشحاڵم ناکات مەگەر ئەوەی لەبەرژەوەندی هەمواندا بێت. ئەوان وەڵامێکی شیاویان دایەوە. ئەو لەوتار و کردارەکانی، خۆشەویستی و گیان بەخشینی خۆی بۆ ئەوان نیشاندا. خەڵکان لەکارە دڵپەسەند و ناپەسەندەکان تێکەڵ بون وکەس نەیتوانی لەوتار و کردارەکانی ئەو رەخنە بگرێت. وتی: من سێ جار تەکبیر دەڵێم و ئێوە ئامادەی شەڕ بن و لەتەکبیری چوارەم هێرش بکەن. کاتێك یەکەم تەکبیری وت، سوارەیەك شڵەژا و هێرشی دەسپێکرد. ئەوان پەرێشان بون و سوارەکان و پیادەکان ماوەیەك درەنگیان کرد. موسەنا شێوە پەرێشانیەکی لەناو بەنی عێجلدا بینی. لەبەر ئەمە لەبەر کارەکانی ئەوان ریشی خۆی دەکێشا و پەیك و پەیامی بۆ لای ئەوان ناردکە: فەرماندە سلاوتان لێدەکات و دەڵێت، ئەمرۆ موسوڵمانەکان ریسوا نەکەن. وتیان: بەڵێ. ئەوان بەشێوەیەکی زۆر رازاوە

گەڕانەوە و موسەنا لەخۆشحاڵیدا پێکەنی.

کاتێك شەڕ قورس و خایاندی، موسەنا بەئۆنس کوڕی هیلالی نەمری وت: تۆ پیاوێکی عەرەب نەژادی هەرچەندە لەسەر ئاینەکەی ئێمە نیت، کاتێك هێرش دەکەمە سەر مێهران، تۆ لەگەڵ من هێرش بکە. ئەو رازی بو. موسەنا هێرشی کردە سەر مێهران و کەلێنی لەباڵی راستی سوپاکەی دروست کرد. دواتر هەردولا روبەروی یەك بونەوە و دودڵی سوپاکە شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد. باڵەکانی چەپ و راست کوشتار دەکران و نەیاندەتواتی خۆیان بۆ هاوکاری کردنی فەرماندەکەیان رزگار بکەن، نە موسوڵمانان و نە بتپەرستەکان. لەم رۆژەدا مەسعود برای موسەنا هاورێ لەگەڵ دەستەیەك لەگەورەکانی ئیسلام، بریندار و نیوەگیان لەگۆڕەپانی شەڕ برانەدەر. کاتێك مەسعود کەوت، هاورێکانی ئەو لەرز دایگرتن. وتی: ئەی خەڵکی بەکر، ئاڵاکەی خۆتان هەڵکەن، خوا ئێوە سەربڵند بکات، ئەکات کەوتنی من ئێوە بترسێنێت. موسەنا بەوانی وتبو: ئەگەر بینیتان ئێمە کەوتین، واز لەکارەکەی خۆتان مەهێنن، بەهێزەوە پەیوەستی ریزەکانی خۆتان بن و هاوشێوەی دەوروبەرەکەی خۆتان پیاوانە تێبکۆشن و باری سەر شانی یەك سوك بکەن.

دڵی سوپای ئیسلام کەلێنی لەدڵی سوپای موسوڵمان دروست کرد. کۆیلەیەکی مەسیحی لەتەغلەب، مێهرانی کوشت و پەڕیە سەر ئەسپەکەی ئەو. موسەنا ساز و بەرگ و کەرەستەکانی شەڕ و جل و بەرگەکانی تایبەت کرد بەخاوەنی ئەسپەکەی. پیاوی تەغلەبی هاورێ لەگەڵ دەستەیەك لەبەنی تەغلەب، چەندین ئەسپیان بەدەست هێنا بو. کاتێك گەرمی شەڕیان بینی، هاتنە جۆش و دەستیان بەشەڕ کرد. دەڵێت: موسەنا دڵی سوپای بتپەرستانی تێکشکاند و باڵەکان یەکتریان کوشتار کرد. کاتێك بینیان دڵی سوپای ئێران کەلێنی تێکەوتوە و شەرکەرانیان لەناو بردوە، باڵەکانی موسوڵمانان هێرشیان کردە سەر باڵەکانی بتپەرستان و ئێرانیەکانیان بۆ دواوە پاشەکشێ پێکرد. موسەنا لەگەڵ موسوڵمانان لەدڵی سوپاکە، لەخواوەند بۆ سەرکەوتنی ئەوان پاڕایەوە و چەندین کەسی بۆ لای ئەوان نارد تا زیاتر بۆ شەڕ هانیان بدەن. بەوانیان دەوت: پاسەوانی لەشێوەی هەمیشەیی خۆتان لەم جوامێریانەدا بکەن و هاوکاری خوا بکەن تا هاوکاری ئێوە بکات. سەرئەنجام ئێرانیەکانیان تێکشکاند. موسەنا پێش ئەوان کەوت و

بۆ لای پردەکە ڕۆیشت و ڕێگەی لەئێرانیەکان بەست. ئەوان بون بەچەندین دەستە و رویان لەسەر و خوار کرد. سوارەکانی سوپای ئیسلام ئەوانیان گەمارۆدا و کێویێکیان لەجەستەی کوژراوەکان دروست کرد.

لەنێوان موسوڵمانەکان و ئێرانیەکان شەڕێك روی نەدا کەئەم هەمو کوژراوەی لێکەوتبێتەوە. ئێسقانی کوژراوەکان بۆ رۆژگارێکی درێژ بەکەڵەکەیی مانەوە. کوژراوەکانیان بەسەد هەزار کەس بەراوەردە دەکرد. ئەو رۆژەیان بەرۆژی (دەیان) ناو برد چونکە سەد شەرکەریان ژوەمارد کەهەرکام دە شەرکەری کوشتبو. عوروە کوڕی زەید ئەلخەیل و غالب کەنانی و عەرەفجە ئەزدی لەوکەسانە بون کە نۆکەسیان کوشتبو. بتیەرستەکان لەنێوان سەکونی ئەمرۆیی و کەنارەکانی فورات کوشتار کران و موسوڵمانەکان ئەو رۆژە تا شەو و بەیانی تا ئێوارێ، شوێنیان کەوتن. موسەنا لەگرتنی ڕێگەی پردەکە پەشیمان بویەوە و وتی: سستی و لاوازی و ناڕاستیم لەخۆم نیشاندا کەخواوەند زیانەکەی لەئێمە دور خستەوە. پێش ئەوان خۆم گەیاندە پردە و ئەوانم خستە گرفتاریەوە. ئەی خەڵکینە، ئیتر ئەم کارە مەکەن چونکە ئەمە هەڵەیە. نابێت کەسێك کەپەنای نیە، بخرێتە دژواریەوە.

دەستەیەك لەبریندارەکان مردن، لەوان: مەسعود برای موسەنا و خالید کوڕی هەنان. موسەنا نوێژی لەسەر ئەوان خوێند و وتی: خەمی من بەوە ئارام دەبێتەوە کەئەوان خۆڕاگریان کرد و لەشەڕی بوەیب پیاوانە خۆڕاگریان کرد و سستیان لەخۆیان نیشان نەدا.

موسوڵمانان چەندین سەر مەڕ و برێك ئارد و چەند سەر مانگایان بەدەست هێنا و ئەوانیان بۆ لای بنەماڵەی ئەو کەسانەی لەمەدینەوە هاتبون وئێستا لەقوادس بون، ڕەوانە کرد. موسەنا سوارەکانی بەدوای ئێرانیەکاندا رەوانە کرد و ئەوان گەشتنە سیب و لەمانگاکان و ئەسیرەکان و تالانیەکانی دیکە، ئەندازەیەکی فراوانیان دەست کەوت. موسەنا لەناو خەڵکدا دابەشی کرد و بەهرەیەکی بۆ خەڵکی شارەکان دانا و بەخەڵکی بەجیلە یەك چواری پێنج یەکەکەی بەخشی. ئەو کەسانەی بەدوا تێکشکاوەکاندا ڕۆشتبون، پەیامیان بۆ موسەنا نارد و ئاگاداریان کردەوە کەتەندروستن وهیچ لەمپەرێك بۆ بەدواداچونی ئەو خەڵکە نابینن و چاوەڕێی فەرمانێکن تا بۆ پێشەوە برۆن. ئەو

فەرمانی پێدان. ئەوان هێرشیان برد تا گەشتنە سابات کەخەڵکەکەی لەقەڵاکاندا خۆیان شاردەوە و سوپای ئیسلام دێهاتەکانی کوشتار و تاڵان کرد و دواتر سوادیان تا دیجلە بڕی و هیچ زیان و لەمپەرێکیان نەبینی. پێگە سنوریەکانی ئێران گەڕانەوە و فەرمانبرداری خۆیان ڕاگەیاند. ئێرانیەکان شاد بون کاتێك بینیان موسوڵمانەکان، ئەو بەری دیجلەیان بەوان سپاردوە.

## ڕاپۆرتی خەنافس و بازاری بەغداد

دواتر موسەنا بەشیر کوڕی خەصاصیەی لەجێگاکەی خۆی لەحیرە دانا و دەستی بەبڕینی سەرزەمینەکانی سەواد کرد. سوپاییەکانی بۆ میشان و دەشتی میشان ڕەوانە کرد و پادگانەکانی دروست کرد ولە ئۆلەیس، دێهاتێك لەدێهاتەکانی ئەنبار، دابەزی. ئەم شەڕەیان بەدواین شەڕی ئەنبار، هەروەها بەدواین شەڕی ئۆلەیس ناوبردوە.

لەم کاتەدا دو پیاو هاتنە لای موسەنا. یەکیان ئەنباری بو کەرێگەی بازاری خەنافسی پێ نیشاندا و ئەویتر حیری کەرێگەی بەغدادی پێنیشاندا. موسەنا پرسی: کام یەك لەم دوانە پێش ئەویترە؟ وتیان: لەنێوان ئەم دو شوێنە چەند ڕۆژ ڕێگەیە. پرسی: کامیان خێراتر دەستی بەسەردا دەگیرێت؟ وتیان: بازاری خەنافس، لەوێ بازرگانەکانی مەداینی خوسرەو کۆدەبنەوە و بازرگانەکانی سواد ئاڵوگۆڕ دەکەن و شەڕکەرانی ڕەبیعە و قوزاعە پاسەوانیان دەکەن. موسەنا سوار بو و لەڕۆژێك کەبازاری خەنافس گەرم بو و سوارەکانی هۆزی ڕەبیعە و قوزاعە بۆ پاسەوانی وەستابون، هێرشی کرد. سەرکردەی سوپاکەی قوزاعە، ڕۆمانس کوڕی وەبەرە بو و فەرماندەیی ڕەبیعە لەدەستی سەلیل کوڕی قەیس و ئەوان پاسەوانەکانی ئەو بازارە بون. ئەو بازار و هەمو شتەکانی وێرانکرد و تاڵانی کرد و پاسەوانەکانی کوشتار کرد و دواتر هاتە ئەنبار کەخەڵکەکەی لەقەڵاکاندا خۆیان شاردەوە. کاتێك ئەویان ناسیەوە، هاتنە لای و بۆ چوارپێکانی ئەو خواردن و ئاویان هێنا. لەناو ئەوان ڕێنیشاندەرەکانی هەڵگرت و لەبەرابەر دێدارەکانی ئەنبار وای نیشاندا کەمناهەنگی مەداینی هەیە. لەوێ شەوانە بەرەو بەغداد ڕۆشت و لەناوی ، زێ تێپەڕی کرد و بەرەبەیان لەگەرماو گەرمی بازار هێرشی کردە سەر ئەوان و شمشێری خستە ناویان و هەرچی توانی تاڵانی هەڵگرت. موسەنا وتی: جگە لەزێڕ و

سیم و کالاّ سوك و گرانبابییەکان شتی دیکە هەڵمەگرن. دواتر ڕێگەی گەڕانەوەی گرتەبەر و لەکەنارەکانی روباری (سالّحین) لەئەنبار دابەزی. لەهاوەلاّنی خۆی بیست کەدەلّێن: ئەگەری هەیە بەم زوانە ئەم خەلّکە شوێن ئێمە بکەون. قسەی بۆ ئەوان کرد و وتی: سوپاسی خوا بکەن و داوای تەندروستی و رزگاری گیانی خۆتان لەوبکەن و ئەگەر وتەیەك بەگوێی یەکدا دەچرپێنن، دەبێت سەبارەت بەچاکەکاری و خۆپارێزی بێت. وتەی چرپە کەهوکاری گوناه و توند و تیژیە، مەهێننە سەر زمان، لەکارە باشەکان بڕوانن وبەراوەردیان بکەن و ئەوسا دەم بۆ قسەکردن بکەنەوە. بزانن هێشتا ئاگادار کەرەوە بەشارەکەی ئەوان نەگەیشتوە و ئەگەر گەشتبێت، ترس ڕێگر دەبێت لەبەدواداچونی ئێوە. هێرش بردن و تالاّن کردن، ترسێکی هەیە کەدلّەکان لاواز دەکات و تالاّن کراوەکان شەو ورۆژێك پەرێشان. ئەگەر پاسەوانەکانیش ئێوەیان بینیبێت و شوێن ئێوە کەوتبێتن، ناتوانن بتانگرن چونکە ئێوە سوار چوارپێ چالاکە ڕەسەنەکانن. ئەگەر بەئێوە بگەن، من بێ گومان بۆ وەرگرتنی پاداشتی خوایی و بەهیوایی سەرکەوتن شەڕی ئەوان دەکەم. کەواتە پشت بەخوا ببەستن و بیری چاکە لەخوا بکەنەوە کە لەزۆر شەڕەکان هاوکاری ئێوەی کردوە.

دواتر ئەوانی بۆ ئەنبار برد، ئەو موسوڵمانانەی لەپشت سەری ئەو بون، پاسەوانی سوادیان کرد و هێرشیان دەهێنا و لەنێوان فورات و خواردوەی کەسکەریان تالاّن کرد. دواتر پیاوێکی ئاگا و ڕێگەناسیان بۆ گەیشتن بەعەین ئەلتەمر و سەرزەمینی فەلالیج دەست کەوت و موسەنا لەئەنبار بو.

کاتێك موسەنا لەبەغدادەوە بۆ ئەنبار گەڕایەوە، موزرایبی عەجلی لەگەلّ دەستەیەك بۆ کەباس نارد کەسەرکردەیی ئەوان لەدەست فارس عونابی تەغلەبیدا بو.

دواتر موسەنا پەیوەستی ئەوان بو و لەگەلّ ئەوان بەرێکەوت وکەباسی بینی کەپاشماوەکانیان لەگەلّ فارس عەناب لەوێ کۆچیان کردوە. موسوڵمانان شوێنی کەوتن و کاتێك ئەو لەکەباس دورکەوتبویەوە، گرتیان. پاشماوەی سوپاکەی ئەویان کوشتار کرد و کوشتارێکی فراوانیان کرد. کاتێك بۆ ئەنبار گەڕانەوە، ئەو فەرات کوڕی حەیانی تەغلەبی و عوتەیبە کوڕی نەهاسی ڕەوانە کرد و فەرمانی پێدان هێرش بکەنە سەر هۆزەکانی تەغلەب لەصەفین. دواتر عەمرۆ کوڕی ئەبی سەلی هوجەیمی کردە

فەرمانڕەوایی خەڵك و بەدوای ئەو دوانەدا ڕۆیشت. کاتێك لەصەفین نزیك بونەوە، خەڵکانی ئەوێ هەڵاتن و لەفورات تێپەڕین و ڕۆشتنە جەزیرە. لەم کاتەدا توێشوی موسەنا و هاورێکانی کۆتایی هات و لەبەر ئەمە لەناچاریدا، دەستیان بەخواردنی چوارپێکانی خۆیان (تەنانەت پێستەکەیان) کرد و تەنیا ئەوانەیان هێشتەوە کەچارەیان جگە لەهێشتنەوەیان نەبو. دواتر کاروانێکیان لەحەوران و دەبا گەمارۆدا و کەسەکانیان کوشتار کرد و سیان لەتەغلەبیەکان کەپاسەوانەکانی کاروانەکە بون، بەستیانەوە و دەستیان بەسەر کاروانەکەدا گرت. بەم سیانەی وت: ڕێگەم نیشان بدەن. یەکێك لەوان وتی: من و کەسەکان و سامانەکەم ئەمان ببەخشە تا ڕێگەی یەکێك لەهۆزەکانی تەغلەبت نیشان بدەم. موسەنا ئەمانی بەخشی. ئەو سەراسەری ڕۆژ لەگەڵ ئەوان ڕۆشت و شەو کاتێك چوارپێکان لەشوێنی ئاو خواردنەوە گەڕانەوە و خاوەنەکانیان لایماڵەکانی خۆیان دانیشتبون، هێرشی کردە سەر ئەوان. شەڕکەرانی کوشت و ژن و مناڵەکانی دیل کرد و سامانەکانی کۆکردەوە و هەڵیگرت. تەغلەبیەکان، مناڵەکانی زی ڕەویحلە بون. ئەو کەسانەی لەڕەبیعە لەناو سوپاکەی موسەنادا بون، بەشی خۆیان لەتالانیەکان بەخشی و ئەسیرەکانیان کڕیەوە و ئازادیان کرد. لەرۆژگاری جاهلی کاتێك عەرەبەکان ئەسیریان دەگرت، خەڵکی هۆزی ڕەبیعە لەم کارە خۆیان بەدور دەگرت.

هەواڵیان بەموسەنادا کەدەستەیەکی فراوان لەخەڵك کە لەو سەرزەمینە مابونەوە و لەوێ هاتوچۆ دەکەن، کەنارەکانی دیجلەیان کردۆتە لەوەڕگەی خۆیان. موسەنا هاتەدەر و نەعمان کوڕی عەوف و مەتەری شەیبانی کردە فەرماندەی دوباڵی سوپاکەی خۆی و حوزەیفە کوڕی مێحصەنی غیلفانی کردە فەرماندەی پێشەنگەکانی. ئەوان بەشوێنیاندا گەڕان و ئەوانیان لەتکریت گەمارۆدا و ئەوەی ویستیان لەمەڕومالآت و چوارپێکان هەڵیان گرت و موسەنا بۆ ئەنبار گەڕایەوە. عوتەیبە کوڕی نەهاس و فەرات کوڕی حەیان و هاورێکانیان ڕۆشتن تا لەصەفین هێرشیان برد و لەوێ هۆزەکانی نەمر و تەغلەب پشت لەیەك ژیانیان بەسەر دەبرد. ئەوان هێرشیان کردە سەر خەڵکی صەفین و تەنانەت دەستەیەك لەوانیان خستە ناو ئاو و هاواریان لێکردن: لەئاودا بخنێکێن، بخنێکێن. فەرات و عوتەیبە خەڵکیان هاندەدا و زیان بەرکەوتوانیان سەرکۆنە دەکرد و

دەیانوت: خستنە ناو ئاو بەتاوانی ئاگر تێبەردان! ئەم دوانە بەم کارە، رۆژێك لەرۆژگاری جاهلیان بیردەهێنایەوە کەئەوان لەدارستانێك لەدارستانەکانی عەرەب خەڵکانێك لەبەکر کوڕی وایلیان لەئاگردا سوتاند. دوای ئەوەی ئەوانیان خستە ناو ئاو و خنکاندیان، بۆ لای موسەنا گەڕانەوە. هەواڵی ئەم کارە بەگوێی عومەر کوڕی خەتاب گەیشت. ئەو کەسی بۆ لای فەرات و عوتەیبە نارد و ئەم دوانەی بانگ کرد و سەبارەت بەوتارەکانیان پرسیاری لێ کردن. ئەو دوانە پێیان وت: ئەو کارەیان لەبەررق و کینە نەکردوە و ئەو قسەیان جگە وەك پەندێکی خۆیان نەهێناوەتە سەر زمان. عومەر ئەو دوانەی سوێند دا و فەرمانی پێدان بۆ لای موسەنا بگەڕێنەوە.

## هۆکاری شەڕی قادسیە

### پاشایەتی یەزدگێرد

کاتێك ئێرانیەکان هەڵس و کەوتی موسوڵمانانیان لەگەڵ خەڵکی سواد بینی، بەرۆستەم و فیروزان فەرمانڕەواکانی ئێرانیان وت: وازتان لەناسازگاری خۆتان نەهێنا و ئێرانیەکانتان سوك و ریسوا کرد و دوژمنانتان تەماحکار. پاشایەتی ئێوە بەهێز نیە تا ئێوە لەسەر بیرورا و پاشایەتی بهێڵینەوە و ئێوە وڵات و تەختی پاشایەتی بەفیرۆ بدەن. دوای بەغداد و سابات و تکریت جگە لەمەداین شارێك نیە. سوێند بەخوا یا بێ چەند و چون هاودەست دەبن یا بێ گومان لەئێوە دەست پێدەکەین و ئێوە لەناو دەبەین و خۆمان لەناو دەچین و لەم کاتەدا تۆڵەی خۆمان لەئێوە سەندۆتەوە. فیروزان و رۆستەم بەپوران کچی خوسرەویان وت: بۆ ئێمە ناوی ژنان و کەنیزەکانی خوسرەو و ژنان و کەنیزەکانی بنەماڵەی پاشایەتی بنوسە. ئەو کارەی کرد. ئەوان هەمویان کۆکردەوە و ژنانیان ئەشکەنجە کرد تا ناوی کوڕەکانی خوسرەو بڵێن. لای هیچ کام لەو ژنانە کوڕێکیان دەست نەکەوت. یەکێك لەو ژنانە وتی: جگە لەکوڕێك بەناو یەیزدگێرد لەمناڵەکانی شەهریار کوڕی خوسرەو لەدایکێك لەخەڵکی بادوریا کەس نەماوەتەوە. ئەوان پەیك و پەیامیان بۆ لای ئەو ژنە رەوانە کرد و داوای شازادەیان کرد. لەرۆژگاری شیری کەئەو هەمو ژنەکانی کۆکردەوە و هەمو کوڕەکانی کوشت، ئەم خاتونە ئەم شازادەی بۆ لای خاڵەکانی ناردبو. کاتێك سەبارەت بەو پرسیاریان لێکرد، ئەوانی بردە لای. ئەویان هێنا و لەبیست و یەك ساڵی لەسەر تەختی پاشایەتی دایانا و فەرمانبرداری ئەو بون. ئێران ئارامی گرت و ئێرانیەکان دڵگەرم بون و سنوردارەکان لەبەرابەر ئەو سەری کوڕنوشیان دانەواند. ئەو بۆ هەمو پادگان وپێگە سنوریەکان سوپایەکی رەوانە کرد و سوپای حیرە و ئەنبار و ئۆبۆڵەی دیاری کرد و رەوانەی کرد.

هەواڵی ئەم کارە بەموسوڵمانان و موسەنا گەیشت. ئەوان نامەیان بۆ عومەر کوڕی خەتاب نوسی کەچاوەڕوانی چی لەخەڵکی سواد دەکەن.

نامە بەدەستی عومەر نەگەیشت تا خەڵکی سواد، چ ئەوانەی پەیمانیان بەستبو و چ

ئەوانەی پەیمانیان نەبەستبو، ناباوەڕ بون و لەئایینی ئیسلام هەڵگەڕانەوە.
موسەنا هاتەدەر و ڕۆشت تا لەزیقار دابەزی و خەڵك لەناو یەك سوپا لە تف ئوردویان لێدا. کاتێك نامەی موسەنا بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت، وتی: نا، سوێند بەخوا بێ گومان پاشاکانی ئێران لەسەردەستی پاشاکانی عەرەب تێکدەشکێنین! ئەو هیچ ڕێبەر و گەورە و بیرمەند و بەهێز و سەروەر و بەتوانا و وتاردەرێکی نەهێشتەوە مەگەر ئەوەی بۆ شەڕ دژی ئێرانیەکان هانیدا. ئەو سەران و گەورەکانی خەڵکی بۆ شەڕ دژی ئێرانیەکان ئامادە کرد. عومەر بۆ موسەنا و هاورێکانی ئەو نامەی نوسی و فەرموی لەناو ئێرانیەکان وەرنەدەر و لەناوەکانی دەوروبەری ئێران بڵاو ببنەوە و لەناو موزێر و هۆزی ڕەبیعە و هاوپەیمانەکانی ئەوان، هیچ کەس لەبەهێزەکان و چوارپێکان و شەڕکەران و سوارەکان نەهێڵنەوە مەگەر ئەوەی خوازراو یا نەخوازراو ئەوان بۆ شەڕ ببەن. خەڵك لە خل و شەراف تا غوزی (کوێستانی بەصرە) دابەزین و لەسەلمان مانەوە. سەیری یەکیان دەکرد و هاوکاری یەکتریان دەکرد. ئەمە لەزی قەعدە سالی سیانزەیەمی کۆچی /ژانویەی ٦٣٤ زایینی رویدا. عومەر لەزی ئەلحەجەی ئەم ساڵە/فەوریەی ٦٢٥ نامەکەی خۆی بۆ کارگوزارەکانی لەعەرەب لەحەج ڕەوانە کرد و فەرمانیدا هیچ پیاوێکی بەهێز یا ئەسپ یا کەل و پەلی شەڕ یا بیرمەندێك نەهێڵنەوە مەگەر ئەوەی بۆ لای ئەوی ڕەوانە بکەن. ئەوانەی لەنیوەی ڕێگای مەدینە تا عێراق بون، لەکاتی گەڕانەوەی ئەو لەحەج هاتنە لای. ئەوانەی لەعێراق نزیکتر بون، پەیوەستی موسەنا کوڕی حارسە بون. هاورێیان و یارمەتی عەربەکان بۆ عومەر گەیشت.
لەم ساڵەدا عومەر کوڕی خەتاب لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. ئەو لەهەمو ساڵەکانی فەرمانڕەوایی خۆی لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.
کارگوزارانی عومەر لەم ساڵەدا ئەمانە بون: لەمەککە عەتاب کوڕی ئەسید بەوتەی هەندێ کەس، لەتایف عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاص، لەیەمەن یەعلی کوڕی مونیە، لەعەمان و یەمامە خوزەیفە کوڕی مێحصەن، لەبەحرەین عەلا حەزرەمی، لەشام ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەراح، لەشاری کوفە یا سەرزەمینە دەست بەسەرداگیراوەکان موسەنا کوڕی حارسە و دامەزراوەی دادوەریش لەژێر دەستی عەلی کوڕی ئەبی تالیبدا بو.
لەم ساڵەدا ئەبو کەبشە کۆیلەی پێغەمبەر(ص) مرد. دەستەیەك دەڵێن دوای ئەوە مرد.

لەخەلافەتی ئەبوبەکر، سەهل کوڕی عەمرۆ برای سوهەیل مرد و ئەو لەموسوڵمانەکانی رۆژی گرتنی مەککە بو. لەخەلافەتی ئەو صەعب کوڕی جەسامەی لیشی مرد و لەدەسپێکی خەلافەتی ئەو کوڕەکەی عەبدالله کوڕی ئەبی بەکر چاوی لەدنیا بەست. ئەولەکاتی گەمارۆدانی تایف بریندار ببو. دواتر برینەکەی، دوای چاکبونەوە، کێم و جەراحەتی کرد و لەئازارەکەی مرد. لەم ساڵەدا لەرۆژی مردنی ئەبوبەکر، ئەرقەم کوڕی ئەبی ئەرقەم مرد. ئەو، هەمان کەس بو پێغەمبەر(ص) لەسەرەتایی پێغەمبەر(ص)ایەتی، لەماڵی ئەودا خۆی شاردەوە.

# روداوەکانی ساڵی چواردەیەمی کۆچی (٦٣٥ زایینی)

## دەسپێکی شەڕی قادسیە

کاتێك خەڵك لەدەوری عومەر کۆبونەوە، ئەو لەمەدینە ڕۆشتەدەر و لەسەر ئاوێك بەناوی (صرار) دابەزی و ئوردوی لێدا. خەڵك نەیاندەزانی دەیەوێت چی بکات، ئا دەڕوات یا دەمێنێتەوە. هەرجار کەخەڵك دەیانویست شتێکی لێبپرسن، عوسمان یا عەبدولرەحمان کوڕی عەوفیان دەنارده لای. ئەگەر ئەم دوانە نەیانتوانیایە لەمەبەستەکەی ئەو ئاگادار ببنەوە، سێیەم کەس یانی عەباس کوڕی عەبدولموتەلیبیان دەنارده لای ئەو. عوسمان هۆکاری ڕۆشتنەکەی لێپرسی. ئەو خەڵکی کۆکردەوە و لەچۆنیەتی کارەکەی ئاگاداری کردنەوە و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد ئایا بۆ عێراق بڕوات یانە. خەڵك تێکڕا وتیان: ڕێگەی عێراق بگرەبەر و ئێمە لەگەڵ خۆت ببە. بۆچونی ئەویش لەگەڵ خەڵك و وتی: ئەمشەو بکەنە بەیانی ومن لەگەڵ ئێوە دێم مەگەر ئەوەی بۆچون وبیروڕایەکی بەهێزتر و بیرمەندانەترمان بەرگوێ بکەوێت. دواتر گەورەکانی لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) کۆکردەوە و ناردی بۆ لای عەلی کوڕی ئەبی تالیب کەکردبویە جێگری خۆی لەمەدینە. عەلی هات. کەسێکی بەدوای تەڵحەدا نارد کەفەرماندەی پێشەنگەکان بو و ئەویش گەڕایەوە. زوبەیر و عەبدولرەحمانی بانگ کرد کەفەرماندەی دوباڵی راست و چەپی سوپاکەی بون و گەڕانەوە. دواتر لەگەڵ ئەوان بیروڕایان گۆڕیەوە و ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی یەکێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) رەوانە بکات و سوپاکە لەگەڵ ئەودا بنێرێت. ئەگەر ئەوە بێت کەمەبەستیەتی، سەرکەوتنیان پێدەبڕێت و گەرنە ئەو پیاوە دەگەڕێنێتەوە و یەکێکی دیکە رەوانە بکات. لەم ڕێگەودیە دەتوانرێت چۆك بەدوژمن دابنرێت.

عومەر خەڵکی کۆکردەوە و بەوانی وت دەمویست لەگەڵ ئێوەدا هاوڕێ بم تا ئەوەی زاناکان و بیرمەندان سنیان لەم کارە بەدور گرت. من بۆچونم وایە بمێنمەوە وپیاوێك رەوانە بکەم. کەسێك شیاو بۆ ئەم کارە قورسە بەمن بناسێنن.

سەعد کوڕی ئەبی وەقاص لەم کاتەدا بۆ کاروباری پەیوەندیدار بەکۆکردنەوەی

خێرەکانی هوازین کۆکرابویەوە. عومەر نامەی بۆ نوسی کەبیرمەندان و بەهێزەکان و شەڕکەرەکان و هەڵگرانی کەرستەی شەڕ و ساز و بەرگە جەنگیەکان بۆ ئەو هەڵبژێرێت و رەوانەی بکات تا لەوان بۆ شەڕ دژی ئێران کەڵك وەربگرێت.
نامەی سەعد بۆ عومەر گەیشت ( و ئەو سەرقاڵی راوێژ کردن لەگەڵ خەڵك بو تا چ کەسێك بۆ فەرماندەی شەڕ دژی ئێران هەڵبژێرێت. نامەکەی سەعد دەیوت: بۆ تۆ هەزار سوارکاری شەڕکەرم هەڵبژارد کەهەمویان بەهێز و بیرمەند و خاوەن خەڵکن وبەباشی پارێزگاری لەخەڵکەکەی خۆیان دەکەن و نەژاد و پیاوەتی و فرەزانی لەتایبەتمەندیەکانی ئەوانە. کاتێك نامەکەیان گەیشت، بەعومەریان وت: پیاوی دڵخوازی خۆتت دەستکەوت. وتی: ئەوپیاوە کێ بێت؟ وتیان: شێری ژیان سەعد کوڕی مالیك.
عومەر گوێ لەوتەکانی ئەوان گرت و سەعدی بانگ کرد و فەرماندەیی سوپای شەڕکەری عێراقی پێبەخشی و پێشنیاری پێکرد و وتی: ئەم گومانە تۆ لەبەرابەر خوا فریو نەدات کەدەڵێن ئەو خاڵی پێغەمبەر(ص)ی خوا و هاوەڵی پێغەمبەر(ص)ی خوایە چونکە خوا خراپە بەخراپە ناسرێتەوە بەڵکو بەچاکە. لەنێوان خوا و هیچ کەسێك جگە لەفەرمانبردن پەیوەندیەك نیە و خەڵك لەپێشگای خوا وەك یەکن. خوا، خواوەندی ئەوان و ئەوان بەندەکانی ئەو کەلەرێگەی راستی پێش یەکتر دەکەون یا دوای یەك و ئەوەی لای ئەوە، تەنیا لەرێگەی فەرمانبرداریەوە بەدەستی دێنن. ئێستا بروانە پێغەمبەر(ص)ی خوا چ کارێکی بەپێویست دەزانی و ئەنجامی دەدا، تۆ ئەوت بینیوە، شوێن ئەو کەوە و بڕوا بەو بێنە و وەك ئەو کارەکانت ئەنجام بدە. عومەر پێشنیاری خۆڕاگری پێکرد و رەوانەی کرد و ئەو موسوڵمانانەی لای ئەو کۆببونەوە، لەگەڵ ئەودا ناردنی. ئەوان چوار هەزار کەس بون. ئەم کەسانە لەناویاندا بون: حومەیزە کوڕی نەعمان کوڕی حومەیزە لەبارق، عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب و ئەبو سەبرە کوڕی زوئەیب لەمەزجەح، یەزید کوڕی حارسی صودایی لەصودا و حەبیب و موسلیە و بیشر کوڕی عەبدالله هیلالی وەك فەرماندەی قەیس کوڕی عیلان.
عومەر ڕۆشتە لای ئەوان و لای دەستەیەك لەگەنجەکانی سەکون تێپەڕی کە لەگەڵ حەصین کوڕی نەمر و معاویە کوڕی حودمیج بون. ئەوان پیاوانێکی گەورە و باڵابەرز بون. عومەر پشتی لەوان کرد. پێیان وت: تۆ لەگەڵ ئەمان چیت بەسەر هات؟ وتی:

خەڵكانێك لەعەربەكان لای من تێنەیەریتن كەزیاتر لەمانە بەدوژمنیان بزانم.

دواتر ئەوانی رەوانە كرد. دواتریش بەبێزاریەوە ئاماژەی بەوان دەدا. یەكێك لەوان سودان كوڕی حومران بو كەعوسمانی كوشت. یەكیتریان عەبدولرەحمان كوڕی مولجەم كەعەلی كوڕی ئەبی تالیبی كوشت. یەكیتریان معاویە كوڕی حودەیج كەدوای كوژرانی عوسمان شمشێری خستە ناو موسوڵمانان و وای نیشاندا بەدوای تۆڵەی خوێنی عوسمانەوەدیە و یەكیتریان حوصیەن كوڕی ئەمیر بو كەخراپەترینی خەڵكان بۆ شەڕ لەگەڵ عەلی كوڕی ئەبی تالیب لەقەڵەم دەدرا. دواتر عومەر ئامۆژگاری كردن و وپێشنیارە پێویستەكانی پێدان و رەوانەی كردن.. دوای رەوانە بونی سەعد، عومەر دو هەزار یەمانی و دوهەزار ئەجدی بۆ هاوكاری ئەو رەوانە كرد. موسەنا كوڕی حارسە فەرماندەیی هەشت هەزار پیاوی شەڕكەری لەدەستدا بو. سەعد بەرێكەوت وموسەنا چاوەڕوانی هاتنی ئەوی دەكرد. موسەنا لەئازاری ئەو برینەی دوای چاكبونەوە دوبارە چڵكی كرد، چاوی لەدنیا بەست. پێش مردن، بەشیر كوڕی خەصایصەی كردە جێگری خۆی و سەعد كوڕی ئەبی وەقاص لەم كاتەدا لەزەروەد و هەشت هەزار پیاوی شەڕكەری لەگەڵدا بو. عومەر، فەرمانی بەبەنی ئەسەد دا لەناو سنوری سەرزەمینەكانی خۆیان لەنێوان دەشتی رێك و نارێكی (حەزن و بەسیتە) دابەزن. ئەوان بەسوپایەكی سێ هەزاری لەوێ نیشتەجێ بون. سەعد بەرەو شەراف بەرێكەوت و لەوێ دابەزی و ئەشعەس كوڕی قەیس لەگەڵ حەوتسەد پیاوی شەڕكەر لەخەڵكی یەمەن پەیوەستی بون. لەسەر ئەو بنەمایە، هەمو ئەو كەسانەی لەقادسیە ئامادە بون، سی و چەند هەزار پیاوی شەڕكەر بون و هەمو ئەو كەسانەی تاڵانیەكان لەناو ئەواندا دابەش كرا، نزیكەی سی هەزار كەس.

لەناو شەڕكەران كەس لەرەبیعە بۆ شەڕ دژی ئێرانیەكان بوێرتر و نازاتر نەبو. موسوڵمانان ئەویان بەرەبیعەی (شێر كوژ) یا (رەبیعەی سەمەند سوار) ناو دەبرد. عومەر هیچ كام لەگەورەكان، بیرمەندەكان، وتاردەرەكان یا ناودارەكانی لەخەڵكان نەهێشتەوە مەگەر ئەوەی بۆ لای سەعدی رەوانە كردن. سەعد هەمو ئەو كەسانەی لەئەرتەشی موسەنا لەعێراق مابونەوە، كۆكردەوە. ئەوان لەشەراف كۆبونەوە. ئەوانی ساماندا و فەرماندەكانی دیاری كرد و بۆ هەر دەكەسێك سەردستەیەكی دیاری كرد و

ئاڵاکانی لەسەر دەستی ئەو کەسانە هەڵکرد کەپێشینەی جوامێری وپیاوەتیان بو. لەسەر دەستە شەرکەرەکان و لەسەر کۆتایی سوپاکە و پێشەنگەکان و پیادەکان و پێشرەوەکان و باڵەکانی چەپ و ڕاست فەرماندەی دیاری کرد. بەبێ ئاگاداری عومەر کەسی لەسەر کار لانەبرد. فەرماندەیی پێشەنگەکانی بەزوهرە کوڕی عەبداللە کوڕی حەویە سپارد کەرەوانەی عوزەیب بو. ئەو لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص)ی خوا بو. لەسەر باڵی ڕاست عەبداللە کوڕی موتعەمی کردە فەرماندە کەئەویش لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو. لەسەر باڵی چەپ شورەحبیل کوڕی سەمتی کەندی کردە فەرماندە. خالید کوڕی عورفۆتەی هاوپەیمانی شەمسی کردە جێگری خۆی. لەسەر دواوەی سوپاکەی عاصم کوڕی عەمرۆ تەمیمی کردە فەرماندە. لەسەر پێشەنگەکان سواد کوڕی مالیکی تەمیمی، فەرماندەیی سوارەکانی بەخشی بە سەلمان کوڕی ڕەبیعەی باهلی، فەرماندەی پیادەکان حەمال کوڕی مالکی ئەسەدی و سوارەکان عەبداللە کوڕی زی سەهمەینی حەنەفی. عومەر کاری دادپەروەری بەعەبدولرەحمان کوڕی ڕەبیعەی باهلی سپارد و هەروەها بەش کردنی تاڵانیەکانیش. پێشەنگی ئەوانی خستە ئەستۆی سەلمانی فارسی و کاروباری دەبیری بەزیاد کوڕی ئوبیە سپارد.

لەم کاتەدا مەعنی کوڕی حارسی شەیبانی هاورێ لەگەڵ سەلما کچی خەصەفە، ژنی موسەنا هاتنە شەراف. مەعنی دوای مردنی براکەی موسەنا ڕۆشتبوە لای قابوس کوڕی قابوس کوڕی مونزەر لەقادسیە. ئێرانیەکان قابوسیان ڕەوانە کردبو تا عەرەبەکان بۆ شەڕ دژی سوپای ئیسلام هانبدات. مەهنی ڕۆشتبوە لای و ئەو هاورێکانی بەشێوەیەکی لەناکاو کوشتبو. دوای ئەوە بو هاتە زی قار و ڕۆشتە لای سەعد و ئەندێشەی موسەنای بۆ ئەو و موسڵمانەکان باس کرد کەوتبوی لەگەڵ ئێرانیەکان لەسنورەکانیان لەخوارەوەی (حەجەر) لەسەرزەمینی عەرەب شەڕ بکەن و لەقوڵایی سەرزەمینی ئەوان (ئێرانیەکان) شەڕیان لەگەڵ نەکەن. ئەگەر خواوەند موسوڵمانان سەرکەوتو بکات، شوێنێکی بەربلاوتر لەگۆڕپانی شەڕیان پێدەبرێت و ئەگەر بەپێچەوانەوە بێت، دەگەڕێنەوە لای هێزە پشتیوانەکانی خۆیان و لەم کاتەدا لەرێگەی خۆیان ئاگادارتر و بوێرتر لەسەرزەمینەکانی خۆیان دەمێننەوە تا خواوەند بارودۆخ بۆ بەرژەوەندی ئەوان بگۆڕێت. سەعد و هاورێکانی لەخوا بۆ موسەنا پاڕانەوە و داوای لێخۆشبونیان بۆ کرد.

سەعد مەعنی بۆ کارەکەی راسپارد وپێشنیاری کرد لەگەڵ کەسەکانی بەشێوەیەکی جوان هەڵس و کەوت بکرێت. دواتر سەعد لەگەڵ سەلما هاوسەری موسەنا پەیوەندی هاوسەری بەست. هاورێ لەگەڵ سەعد نەوەد و نۆ کەس لەبەدریەکان، سێسەد و سیانزە کەس لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) لەبەیعەتی رضوان بەدواوە، سێسەد کەس لەبینەرانی گرتنی مەککە و حەوتسەد کەس لەمناڵی هاورێکانی پێغەمبەر(ص) بون.

بۆ سەعد نامەیەك لەعومەرەوە هات کەئەندێشەکەی موسەنای پشت راست دەکردەوە. هەروەها عومەر بۆ ئەبوعوبەیدەی نوسی کەعێراقیەکان و هەر کەسێك خوازیاری پەیوەست بون بەئەرتەشی شەرکەر لەعێراقە، بۆ عێراق بنێرێت. پادگانێکی ئێرانیەکان لەکۆشکی کوری موقاتیل بو کەنەعمان کوری قەبیصەی تایی (کوری مامی قەبیصە کوری ئەیاس فەرمانرەوایی حیرە) فەرمانرەوایەتی دەکرد. کاتێك نەعمان کوری قەبیصە لەهاتنی سەعد ئاگادار بویەوە، پرسیاری ئەوی کرد و عەبدالله کوری سینان کوری خوزەیم ئەسەدی لای ئەو بو. پێیان وت: پیاوێك لەقوردیش. نەعمان وتی: سوێند بەخوا بێ گومان شەری ئەو دەکەم چونکە قوردیشیەکان کۆیلەی ئەو کەسەن کەسەرکەوێت. سوێند بەخوا لەسەرزەمینەکەی خۆیان بەدو جوت پێلاو دێنەدەر. عەبدالله کوری سینان لەوتەکەی تورە و مۆڵەتی دا تا گەرایەوە بۆ خێوەتەکەی خۆی. دواتر ئەوی کوشت و پەیوەستی سەعد بو و باوەری بەئیسلام هێنا.

سەعد لەشەراف بەرێکەوت و لەعوزەیب نیشتەجێ بو. دواتر بەرێکەوت تا لەقادسیە لەنێوان عەتیق تا خەندەق، روبەروی قەنتەرە، ئوردوی لێدا و قودەیس یەك میل لەخوارەوەی ئەو شوێنەبو. عومەر بۆ سەعدی نوسی: ئەمە بیرۆکەی منە و بەمشێوەیە پێشبینیم کردوە کاتێك روبەروی دوژمن دەبنەوە، ئەوان تێکدەشکێنن. هەرجار و بەهەر شێوەیەك، یەکێك لەئێوە گەمە لەگەڵ یەکێك لەئێرانیەکان بکات و بەئەمان یا بەئیشارە کردن یا زمان، دڵنەوایی بکات، بۆ ئەو هاوشێوەی ئەماندانە و ئێوە پێویستە رێز لەئەمان و پەیمانەکەی خۆتان بگرن چونکە هەڵە لەئەمەکداری لەئەستۆی ئەمەکداردایە و شکاندنی پەیمان هۆکاری لەناوچون و ئەمەیش هۆکاری سستی و لاوازی ئێوە و بەهێزی دوژمنەکانتانە. کاتێك زوهرە کوری عەبدالله کوری قتادە لەگەڵ پێشەنگەکان دابەزی و شەو داهات، دەستەیەکی پێکهاتو لەسی پیاوی شەرکەر و جوامێر

و باڵابەرزی ڕەوانە کرد و وتی هێرش بکەنە سەر حیرە و تاڵانی بکەن. کاتێك ئەوان لەسیلحین تێپەرین، دەنگی گفتوگۆیەکیان بیست، چاوەڕێیان کرد تا ڕوبەرویان بونەوە: خوشکی ئازادمەرد کوڕی ئازادبە سنورداری حیرە بو کە لەشەوی بوکێنی بۆ لای فەرمانڕەوایی صینەین دەبرا. ئەو یەکێك لەگەورەکانی ئێران بو. بوکەیر کوڕی عەبداللەی لەیسی فەرماندەی ئەم دەستە شەڕکەرە هێرشی کردە سەر شیرزاد کوڕی ئازادبە و کەمەری شکاند. ئەسپەکان ڕەمیان کرد و هەڵاتن و سوپای ئیسلام هەمو بارەکانیان هاورێ لەگەڵ کچەکەی ئازادبە و سی پیاو لەدێدارەکان و سەد پیاوی دیکە گرت. ئەوان سامانێکی زۆریان پێبو کەبەهاکەی نەدەزانرا. بوکەیر هەموویانی پێشخست و گەڕایەوە و لەکاتی بەرەبەیان خۆی گەیاندە عوزەیب و ئەلهێجانات لای سەعد. سەعد ئەوانی بەسەر موسوڵمانەکاندا دابەش کرد و چەندین سواری بۆ پاسەوانی کردنی ئەوان لەعوزەیب بەجێهێشت و فەرماندەیی ئەوانی بەغالیب کوڕی عەبداللەی لەیسی بەخشی.

سەعد یەك مانگ لەقادسیە مایەوە و لەم ماوەدا کەس لەئێرانیەکان نەهاتنە لای ئەو. ئەو عاصم کوڕی عەمری ناردە میشان تا لێکۆڵینەوە لەسەر مەڕ و مانگاکانی ئەو ناوچەیە بکات کەنەیتوانی کارەکەی ئەنجام بدات و خەڵکی ئەو ناوچەیە لەناو ماڵەکانی خۆیان خۆیان حەشاردا. ئەو پیاوێکی لای دارستانەکە بینی وسەبارەت بەمەڕ و مانگاکان پرسیاری لێکرد. وتی: نازانم. لەم کاتەدا مانگایەك لەناو دارستانەکەوە بۆڕاندی کە: ئێمە لێرەین، ئەم دوژمنی خوایە درۆ دەکات! ئەو ڕۆشتە ناو دارستانەکە و گاکانی بۆ پێشەوە لێخوری وبردیە ناو سوپای ئیسلام کەسەعد ئەوانی بەسەر خەڵکدا دابەش کرد و توانیان بۆ ماوەیەك ژیان بەخۆشی و زۆر خۆری بەرنەسەر. ئەم هەواڵە لەرۆژگاری حەجاج کوڕی یوسف بەو گەیشت و پەیك و پەیامی بۆ لای چەندین کەس نارد و پرسیاری لێکردن. ئەوان وتیان: ئەویان بینیوە و بیستویانە. حەجاج وتی: درۆ دەکەن. وتیان: ئەم وتەی تۆ کاتێك ڕاستە کە تۆ شایەتی ئەو ڕوداوە بوبێتی و ئێمە نا. حەجاج وتی: ڕاست دەکەن. خەڵك لەوبارەوە چیان دەوت؟ وتیان: ئەوەمیان بەنیشانەیەك دەزانی کەیانی خواوەند لەئێمە ڕازیە و ئێمە بەسەر دوژمنەکانمان سەرکەوتو دەکات. حەجاج وتی: ئەمە نابێت مەگەر ئەوەی هەمو سوپاکە خۆپارێز و چاکەکار بن. وتیان: ئێمە نازانین چی لەدڵی ئەواندا شاراوەیە، بەڵام ئەوەی بینیمان، هیچ کات کەسانێکمان

ئەبینی زیاتر لەوان پشت لەدنیا بکات و دوژمنی خواستەکانی ئەم جیهانە بێت.
نە لەناو ئەوان کەسێکی ریسوا هەبو، نە لاواز و نە ئەو کەسانی کاری شەرمێنەر ئەنجام دەدەن. ئەم شەڕەیان بە ئەباقیر (گاگان) ناوبرد.
سەعد سوپایەکی بۆ تالآن و تالآن کردن بۆ پانتاییەکانی نێوان کەسکەر و ئەنبار رەوانە کرد. ئەوان بەئەندازەیەك خۆراکیان هێنایەوە کە بۆ رۆژگارێك بەسیان بو. لەنێوان هاتنی خالید کوڕی وەلید لەعێراق و دابەزینی سەعد کوڕی ئەبی وەقاس لەقادسیە، دو سالّ و ماوەیەکی خایاند. مانەوەی سەعد وەقاس لەقادسیە دو مانگ و چەند رۆژ بو تا سەرکەوتنی بەدەست هێنا.
دواتر خەڵکی سواد داوای هاوکاریان لەیەزدگێرد کرد و ئاگاداریان کردەوە کەعەربەکان لەقادسیە دابەزیون و لەبەرابەر کارەکەی ئەوان، هیچ هەوڵێکی ئەوتۆ نەدراوە. ئەوان لەنێوان شوێنی مانەوەی خۆیان تا فوراتیان وێران کرد و چوارپێکان و مەڕومالآتیان تالآن کرد. ئەگەر هاوکاری بەئێمە نەگات، بەدەستی خۆمان ولآتیان تەسلیم دەکەین. هەروەها ئەو کەسانەی باخ و بێستان و کێڵگە و زەوی و سامانیان لە (تف) هەبو، نامەیەکی لەم چەشنەیان بۆ نوسی و ئەویان بۆ ناردنی سوپا هاندا. یەزدگێرد کەسی بۆ لای رۆستەم نارد کەهاتە لای و شای شاکان پێی وت: من باوەڕم وایە تۆ بۆ ئەو ناوچانە رەوانە بکەم چونکە سوارکارێکی بەئەزمونی و دەزانی ئەمڕۆ ئێران و ئێرانیەکان چیان بەسەر هاتوە و هیچ ئازار و دەردێکی هاوشێوەیان پێنەبڕاوە. رۆستەم فەرمانبرداری کرد و رازی بو، بەلآم دواتر وتی: با من بمێنمەوە و یەکیتر رەوانە بکە چونکە عەرەبەکان (تا ئەو کاتەی منت رەوانە نەکردوە) لەئێرانیەکان دەترسن. لەلایەکی دیکە، ئەگەری هەیە بەبونی من و نەڕۆشتنی من بۆ شەڕ تاج و تەختی پاشایەتی پایەدار بێت. ئەمە دەکرێت ئەگەر خواوەندی پاك ئەم بارە قورسە لەسەر شانی ئێمە هەلگرێت و ئەوەمان بەسە داوێکیان بۆ بنێینەوە. لەشەڕ، فرمزانی باشترە لەسەرکەوتنی کەم و درەنگ کردن باشترە لەخێرایی. شەڕکردن لەگەڵ چەندین سوپا کەیەك لەدوای یەك رودەدات، بۆ دوژمنی ئێمە قورستر و لەتێکشکانی تەواوەتی باشترە. شای شاکان گوێ لەقسەکانی رۆستەم نەگرت و رۆستەم وتەکانی خۆی دوبارە کردەوە و وتی: بەفیڕۆدانی بۆچونەکەم، منی ناچار کرد خۆم گەورە بکەم و بەگەورە نیشان بدەم و پاك و خاوێن

بکەمەوە. ئەگەر چارەم بەناچار نەدەبینی، قسەم نەدەکرد.٠سوێندت دەدەم بەخوا گیان و تاج و تەختی خۆت بپارێزە و ڕێگە بدە من لەناو سوپاکەی خۆم بمێنمەوە و جالینوس ڕەوانە بکەم. ئەگەر شەڕ لەبەرژەوەندی ئێمە بێت باشتر وگەرنە، یەکی دیکە ڕەوانە دەکەین تا سەرئەنجام ئەگەر چارەمان نەما، لەبەرابەر ئەوان خۆڕاگری دەکەین و ئەوان بەبەهێزی خۆمان لاواز دەکەین. من تا ئەو کاتەی شکەستم نەخواردوە، هیوام بەخەڵکی ئێران هەیە. پاشا پێداگری کرد کەرۆستەم ڕەوانە بێت. ئەو ڕۆشت و لەساباتی ئوردوی لێدا و کەسی بۆ لای شا نارد تا لەو خۆش بێت، بەڵام شا گوێی لەوتەکانی ئەو نەگرت.

هەواڵی ئەم کارە بەسەعد گەیشت. ئەو نامەی بۆ عومەر نوسی. عومەر بۆی نوسی: ئەوەی لەوان بەتۆ دەگات، هیچ کات نابێت تۆ خەمبار وبێ هیوا بکات. داوای هاوکاری لەخوا بکە و کاری خۆت بەو بسپێرە و چەندین پیاوی بەتوانا لەقسە کردن و بیرمەند و چالاك بۆ لای پاشای ئێران ڕەوانە بکە وپێشنیاری ئیسلامی پێبکە چونکە ئەم بانگێشت کردنەی تۆ دەبێتە هۆی لاوزای ئەوان.

لەم کاتەدا سەعد چەند کەسێکی بۆ لای یەزدگێرد نارد، لەناو ئەوان، نەعمان کوڕی موقەرن، بسر کوڕی ئەبی ڕۆهم، حەمەلە کوڕی حەویە، حەنزەلە کوڕی ڕەبیع، فەرات کوڕی حەیان، عودەی کوڕی سوهەیل، عوتارد کوڕی حاجب، موغەیرە کوڕی زورارە کوڕی نەباشی ئەسەدی، ئەشعەس کوڕی قەیس، حارس کوڕی حسان، عاصم کوڕی عەمرۆ، عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب، موغەیرە کوڕی شەعب و مەعنی کوڕی حارسە. ئەوان لەناو سوپا هاتنەدەر و ڕۆشتنە لای یەزدگێرد و لای ڕۆستەم تێپەڕیتن و داوای فەرمانیان لەیەزدگێرد کرد تا بڕۆنە لای. یەزدگێرد وەزیرەکانی خۆی و ڕۆستەمی بانگ کرد و لەگەڵ ئەوان ڕاوێژی کرد تا چی بەموسوڵمانەکان بڵێت و چیان لەگەڵدا بکات.

خەڵك کۆبونەوە و سەیری ئەوانیان دەکرد و لەژێر ڕانەکانی ئەوان ئەسپانێك بون بەردەوام دەیانحیلاند و پیاوەکان قامچیان لەدەستا بو. یەزدگێرد فەرمانی بەوان دا و وەرگێری بانگ کرد وپێی وت: لەوان بپرسە کە: چ هۆکارێك ئەوانی گەیاندۆتە ئێرە و لەبەر چی ئاهەنگی وڵاتەکەی ئێمەیان کردوە؟ ئایا لەبەر ئەوەی ئێمە ئێوەمان پشت

گوێ خست و سەرقاڵی کاروبارەکانی دیکە بوین، بەم شێوەیە چاونەترس بون؟
نەعمان کوڕی موقەرن بەهاوەڵانی خۆی وت: ئەگەر بتانەوێت بەنوێنەرایەتی ئێوە قسە دەکەم و ئەگەر کەسێکی دیکە بیەوێت، با ئەو قسە بکات. وتیان: تۆ قسە بکە. نەعمان وتی: خواوەند خۆشەویستی خۆی بەسەر ئێمەدا باراند و پێغەمبەر(ص)ێکی بۆ ناردین بۆ ئەوەی فەرمانی چاکەمان پێ بدات و لەخراپە بمانگێڕێتەوە. مژدەی بەئێمە بەخشی ئەگەر وەڵامی داواکەی ئەو بدەینەوە، باشی ئەم دنیا و ئەودنیامان پێدەبەخشێت. داوای لەهیچ هۆزێك نەکرد مەگەر ئەوەی هەندێ کەس وەڵامیان دایەوە و دەستەیەك خۆیان لێ بەدور گرت.
دواتر خوا فەرمانی پێدا پەیکی و پەیامی خۆی بۆ لای ئەو کەسانەی باوەڕیان نەهێناوە، بنێرێت. ئەو، ئەم کارەی بەوان دەسپێکرد و ئەوان بەدو شێوە روبەروی بونەوە: کەسانێك بەزۆر کە بەروکەشی هەڵس و کەوتی لەگەڵدا کردن و ئەو کەسانەی بەرەزامەندی کەچاکەی باشتریان بەرکەوت. ئێمە هەمومان هەستمان بەوە کرد، ئەوەی بۆ ئێمەی هێناوە، لەودوژمنایەتی و کورتبینیەی گرفتارین پێی، باشترە. دواتر پێی وتین لەنەتەوەکانی دەوروبەری خۆمان دەست پێبکەین و ئەوان بۆ دادپەروەری بانگێشت بکەین. ئێستا ئێمە ئێوە بۆ سەر ئایینەکەی خۆمان بانگ دەکەین و ئەمە هەمان ئایینە رێزی لەچاکە کرد و خراپەی بەخراپە لەقەڵەمدا. ئەگەر لەرازی بون بەم پێشنیارە خۆتان بەدور بگرن، خراپەیەکی دیکە بەئێوە پێشنیار دەکرێت کە لەخراپەیەکی تری خراپتر لەو، باشتر دەبێت و ئەویش باجە. ئەگەر بەمەیش رازی نەبن، شەڕتان لەگەڵ دەکەین. ئەگەر باوەڕ بەئاییینەکەی ئێمە بێنن، نوسراوی خوا لای ئێوە بەجێ دێڵین و ئێوە ناچار دەکەین فەرمانەکانی جێبەجێ بکەن. ئەوسا لای ئێوە دەڕۆین و وڵاتەکەتان بەخۆتان بسپێرین. ئەگەر باج بدەن، لێتان وەردەگرین و لەبەرابەر کەسانی دیکە پارێزگاریتان لێدەکەین و گەرنە ئاڵای شەڕ لەبەرابەر ئێوە هەڵدەکەین.
یەزدگێرد دەستی بەقسە کرد و وتی: من لەسەر زەوی خەڵکانێکی بەدبەخت تر و پەست تر و نەزانتر و دوژمن تر بەخۆم، لەئێوە زیاتر ناناسم. ئێمە دێهاتەکانی دەوروبەری خۆمان دەکردە فەرمانڕەوایی ئێوە و کاروباری ئێوەیان دەگرتە دەست و

قورسایی کارەکانی ئێوەیان لەسەر شانی ئێمە هەڵدەگرت. چاوی تەماح مەبڕنە هاتنە ناو ئێران. ئەگەر سەبارەت بەئێوە کەمتەرخەمی کراوە، ئەم کارە ئێوە لەبەرابەر ئێمە فریو نەدات و ئەگەر ئێستا کەوتونەتە تەنگانەوە، خواردنتان پێدەبەخشین تا کاتی سەوز بونی و پێگەیشتنی دانەوێڵە بۆ ژیانتان بەس بێت. ڕێزتان لێدەگرین و جل و بەرگتان پێ دەدەین و کەسێك دەکەین بەپاشای ئێوە کەبەباشی هەڵس و کەوتتان لەگەڵدا بکات.

خەڵك بێدەنگ بون. موغەیرە کوڕی زوارە هەستا و وتی: ئەی پاشا، ئەمانە گەورە و سەروەری عەرەبەکانن. ئەوان گەورەن و شەرم لەگەورەکان دەکەن. چونکە گەورەکان، گەورەکان بەرێزدار و گەورە دەزانن. ئەوان هەمو پەیامەکەی خۆیان باس نەکرد. هەروەها بۆ هەمو قسەکانی تۆ وەڵامیان پێیە. لەگەڵ من قسە بکە تا من ئەو کەسە بم پەیامەکە بەتۆ بگەیێنم و ئەوان شایەتی بدەن. بەڵام ئەوەی سەبارەت بەخراپی ڕۆژگاری ئێمە باست کرد، ڕاستە و ئێمە لەوەیش خراپتر بوین. دواتر خراپی ڕۆژگار و هاتنی پێغەمبەر(ص) بۆ لای ئەوان، بەهەمان شێوەی نەعمان ئاماژەی پێدا، باسی کرد و ئاماژەی بەوەدا کەپێغەمبەر(ص) ئەم پەیامەی بۆ ئێمە جێهێشتوە کە لەگەڵ شەڕکەران شەڕبکەین تا یا بەئایینەکەی ئێمە ڕازی دەبن یا باج دەدەن. دواتر پێی وت: ئەگەر دەتەوێت، بەر یسوایی باج بدە و ئەگەر ناتەوێت، ئامادەی شمشێربە یا باوەڕ بێنە کەخۆت بەتەنیایی ڕزگارت دەبێت.

یەزدگێرد وتی: ئەگەر ڕێگەیان دەدا کەنێردراوان بکوژن، ئێوەم دەکوشت. ئێوە لای من هیچتان نیە. دواتر فەرموی بارێکی قورسیان لەخاك هێنا. دواتر فەرموی ئەم بارە لەسەر گەورەترین و دیارترینی ئەم خەڵکە بار بکەن و ڕایکێشن تا لەدەروازەی مەداین دەرواتەدەر. بۆ لای خواوەندەکانی خۆتان بگەڕێنەوە و ئاگاداری بکەنەوە کە ڕۆستەم ڕەوانە دەکەم تا ئەو لەگەڵ ئێوە لەچاڵی قادسیە بەخاك بسپێرێت. دواتر ڕەوانەی وڵاتەکەی ئێوەی دەکەم تا بەشێوەیەکی خراپتر لەشاپور ئێوە سەرقاڵی خۆتان بکات.

عاصم کوڕی عەمرۆ هەستا تا خاکەکە هەڵگرێت. وتی: من دیارترینی ئەوانم، من سەروەری ئەوانم. ئەو بارەکەی خستە سەر شان و ڕوی لەوشترەکەی خۆی کرد و سواری بو، خاکەکەی هەڵگرت و بردیە لای سەعد و وتی: مزگێنی بێت کەخواوەند کلیلی

ولاتەکەی ئەوانی بەئێمە بەخشی (لەبەر ئەوەی خۆیان خاکی ولاتەکەیان بەئێمەدا).

هاونشینەکانی پاشا ئەم کارەیان پێ ناخۆش بو. پاشا بەرۆستەم کە لەساباتەوە هاتبو، وتی: گومانم نەددکرد کەسانی وا لەناو عەرەبەکاندا هەبن. ئێوە وەلاّمێکی باشترتان لەم خەلکە نەدایەوە. ئەم خەلکانە بەراستی قسەیان لەگەلّ من کرد. ئەوان مزدەی کارێکیان دا کەبێ گومان پێی دەگەن یا بێ چەند و چون لەو رێگادا گیان دەبەخشن. زاناترینی ئەوانم بەنەزانترینیان بینی چونکە خاکەکەی خستە سەر شانی خۆی. رۆستەم وتی: ئەی شای شاکان، ئەو فرمزانترینی ئەوان بو. ئەو بینی عاصم کوری عەمرۆ چی کرد و هاورێکانی نەیانبینی. ئەو لێکدانەوەیەکی خراپی بۆ ئەم کارە کرد. رۆستەم خەمبار و تورە لای پاشا هاتەدەر و چەندین کەسی بەدوای دەستەی نوێنەرایەتی موسوڵمانان رەوانە کرد و بەهاورێ بڕواپێکراوەکانی خۆی وت: ئەگەر ئەم کەسانە دەستەی نوێنەرایەتی عەرەب بدۆزنەوە و خاکەکەیان لێوەربگرنەوە، ولاتەکەی خۆمان رزگار کردوە و ئەگەر ئەم کارە نەکەن، خواوەند ئەم سەرزەمینەتان لەدەست دەردێنێت. نێردراوان لەحیرە گەرانەوە و وتیان: عەرەبەکانمان نەدۆزیەوە. رۆستەم وتی: بێ گومان ئەم خەلکە دەست بەسەر خاکەکەی ئێوەدا دەگرن. ئەو نەستێرەناسێکی دین پیشەبو.

دوای رۆشتنی دەستەی نوێنەرایەتی لای یەزدگێرد، سواد کوری مالکی تەمیمی هێرشی کردە سەر نیجاف و فیراز و سێسەد چوارپێی لەئێستر و کەر و مانگا پێش خۆی خست و لەماسی باری کردن ولەکاتی بەرەبەیان هاتە ناو سوپا. سەعد لەناو خەلکەکەدا دابەشی کرد و ئەو رۆژەیان بەرۆژی ماسیەکان ناوبرد. ئەم هێرشانە بۆ بەدەست هێنانی خواردن ئەنجام دەدران و لەبەر ئەمە شەرەکانیان بەناوی ئەوانەوە ناو دەبرد، رۆژی گاکان و رۆژی ماسیەکان. سەعد جارێکی دیکەیش هێرشێکی رێکخست و هەلّیان کوتایە سەروشترەکانی بەنی تەغلەب و نەمر و ئەوانیان لەگەلّ خاوەنەکانیان گرت. سەعد وشترەکانی سەربری و گۆشتەکەی لەناو خەلکەکەیدا دابەش کرد و خواردنێکی زۆریان دەست کەوت. عەمرۆ کوری حارسیش هێرشی کردە سەر نەهرمین و مەرومالاّتی زۆری گرت و گەرایەوە.

رۆستەم لەساباتەوە رەوانە بو و ساز وبەرگ و کەل و پەلی شەری کۆکردەوە و

پێشەنگەکانی خۆی (پێکهاتو لەچل هەزار پیاوی شەڕکەر)ی بەفەرماندەیی جالینوس رەوانە کرد و خۆی لەگەڵ شەست هەزار پیاوی شەڕکەر بەرێکەوت. کۆتایی سوپاکەی بیست هەزار شەڕکەر بو. ئەو لەسەر باڵی راستی سوپاکەی خۆی هورموزانی دانا و لەسەر باڵی چەپ مێهران کوڕی بەهرامی رازی. رۆستەم بۆ دڵخۆش کردنی پاشا وتی: هیوادارم خوا ئێمە بەسەر ئەم خەڵکەدا سەرکەوتو بکات تا هێرش بکەینە ناو سەرزەمینەکەی ئەوان و لەناو وڵات و سەرزەمینەکەی خۆیان گرفتاریان بکەین تا سەرئەنجام بەئاشتی رازی ببن.

رۆستەم لەمەداینەوە بەشەست هەزار شەڕکەر هاتەدەر و لەساباتەوە بە سەد و بیست هەزار شەڕکەر رۆشتەدەر. جگە لەم ئامارە ئاماژەیان بەژمارەی دیکەیش داوە.

کاتێك رۆستەم لە ساباتەوە رۆشت بۆ هامون، بۆ براکەی خۆی بەندوانی نوسی: بەڵام دواتر، قەڵاکانی خۆتان نۆژەن بکەنەوە و پیاوە شەڕکەرەکان ئامادە بکەن چونکە گومان دەکرێت عەرەبەکان ئێوە لەسەرزەمینەکەی خۆتان و لەناو ماڵ و منداڵی خۆتان دەرپەڕێنن. باوەڕم وایە، ئەوان سەرقاڵ بکەن یا ماتڵیان بکەن تا ئەو کاتەی ئەستێرەی سەرکەوتنی ئەوان بەرەو بەدبەختی دەڕوات چونکە ماسی ئاوی قوڕاوی کردوە، وشتر مرەکان باش بون، ناهید باش بۆتەوە و شایەن روی کردۆتە ئاوەڕاست و بەهرام رۆشتوە و لەئەستێرەی ئەم خەڵکە جگە لەوە نابینم کە بەسەر ئێمەدا زاڵ دەبن و دەست بەسەر سەرزەمینەکانی دەوروبەردا دەگرن. دژوارترین شت کەبینیم، ئەوە بو پاشا وتی: دەبێت بڕۆیت و گەرنە خۆم بۆ شەڕی عەرەبەکان دەڕۆم.

جابان لەقەنتەرە چاوی بەرۆستەم کەوت. هەردوکیان ئەستێرەناس بون. جابان دەستی بەدەردەدڵ کرد و وتی: ئایا ئەوەی من دەیبینم، نایبینی؟ رۆستەم پێی وت: من بە ((خشاش))( ئەو دارەی دەیکەنە لوتی وشتر و جڵەوی پێدەبەستن و بەم شێوەیە بەدوای خۆیاندا رایدەکێشن) و هیچ چارەیەك لەفەرمانبردن نابینم. دواتر بەرێکەوت و لەکوسی دابەزی. پیاوێکیان لەعەرەبەکان هێنایە لای و لێی پرسی: چ هۆکارێك ئێوەی لێرەدا کۆکردۆتەوە و بەدوای چیەوەن؟ وتی: هاتوین تا مژدەی خوا سەبارەت بەگرتنی سەرزەمین و بنەماڵەی ئێوە بێتەدی و ئەمە لەکاتێکدا رودەدات لەباوەڕهێنان خۆتان بەدور بگرن. رۆستەم وتی: ئەگەر پێشتر بکوژرێن! پیاوی عەرەب وتی: هەرکەس لەئێمە

بکوژرێت، یەکراست بۆ بەهەشت دەڕوات و هەرکەس زیندو بمێنێت، مژدەکەی خوا دەبینێت چونکە هیچ گومانێك لەمژدەی خوادا نیە.

رۆستەم وتی: بەم شێوەیە، خوا ئێمەی بەدەستی ئێوە سپاردوە! پیاوی عەرەب وتی: کارەکانتان ئەم بارودۆخەی بەسەر ئێوەدا سەپاندوە و لەم رێگاوەیە خوا ئێوەی بەدەستی دوژمنان سپاردوە. ئاگادار بە دەوروبەر فریوت نەدەن چونکە تۆ شەڕی خەڵکان ناکەیت، بەڵکو لەگەڵ چارەنوسی خواییدا شەڕدەکەیت. رۆستەم ئەوی کوشت و بەرێکەوت تا لەبێرس دابەزی. شەرکەرەکانی زۆریان لەخەڵك کرد و منداڵ و سامانی خەڵکیان بەزۆر و ناڕەوا وەرگرت و بەزۆر تێکەڵ بەژنان بون و دەستیان بەخواردنەوە کرد. خەڵك لای رۆستەم گلەییان کرد و ئەو وتی: ئەی خەڵکی ئێران، سوێند بەخوا ئەو پیاوە عەرەبە راستی دەکرد، بەخوا تەنیا کارەکانمانە ئێمە بەدەستی دوژمن دەسپێرێت. سوێند بەخوا عەرەبەکان هەرچەند شەڕی ئەم خەڵکە دەکەن بەڵام باشتر لەئێوە لەگەڵ ئەم خەڵکە هەڵس و کەوت دەکەن. خواوەند بەچاکەکاری و خۆدورخستنەوە لەستەم و ئەمەکداری و چاکەخوازی بو ئێوەی بەسەر دوژمناندا زاڵ دەکرد و وڵاتەکانی دەخستە ژێر دەستی ئێوە. ئەگەر شێوەیەکی ترتان هەڵبژاردوە، جگە لەمە ناتوانم پێشبینی بکەم کە خواوەندیش شێوەکەی خۆی دەگۆڕێت و چارەنوسی ئێوەیش. من دڵنیام خوا فەرمانڕەوایی لەدەستی ئێوە دەردێنێت. هەندێك لەو کەسانەی خەڵکیان ئازاردەدا، هێنایانە لای رۆستەم و ئەو هەموویانی کوشت.

دواتر بەرێکەوت تا لەحیرە دابەزی و خەڵکەکەی بانگ کرد و ئاگاداری کردنەوە و ئاهەنگی هێرش کردنە سەر ئەو شارەی کرد. کوری بوقەیلە پێی وت: ئێمە لەسەر ئەم کارە سەرکۆنەمەکە چونکە هاوکاری ئێمەت نەکرد و ئێستا سەرکۆنەمان دەکەیت بۆ دوژمنمان لەخۆمان دور نەخستۆتەوە.

کاتێك رۆستەم گەیشتە نەجەف، لەخەودا بینی فریشتەیەك هاوڕێ لەگەڵ پێغەمبەر(ص) و عومەر دابەزی. فریشتە کەل و پەلی شەڕی ئێرانیەکانی هەڵگرت و قوفڵی کرد و بەپێغەمبەر(ص)ی دا و پێغەمبەر(ص)یش بەعومەری سپارد. رۆستەم خەمبار بو.

سەعد چاوەڕوانی ناردنی دەستە شەڕکەرەکان و هێرشبەرەکانی دەکرد و رۆستەم

لەنەجەف و جالینوس لەنێوان نەجەف و سیلحین بون. ئەو سواد و حومەزیەی هەرکام لەگەڵ سەد پیاوی شەڕکەر رەوانە کرد. ئەوان هێرشیان کردە سەر ئەهرمین. ئەم هەواڵە بەرۆستەم گەیشت و چەندین سواری بەدوای ئەواندا رەوانە کرد. سەعد بیستی کەسوارەکانی ڕۆشتونەتە قوڵایی سەرزەمینی ئێران. لەبەر ئەمە عاصم کوڕی عەمرۆ و جابری ئەسەدی بەدوای ئەواندا نارد. عاصم ئەوانی بینی و بینی سوارەکانی ئێران بەدەوری ئەواندا دەسوڕێنەوە تا سامانە تاڵانکراوەکانیان لێ وەربگرنە. کاتێك ئێرانیەکان ئەویان بینی، هەڵاتن و موسوڵمانان بەتاڵانیەکانەوە گەڕانەوە. سەعد، عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب و تولەیحەی ئەسەدی وەك پێشەنگەکان رەوانە کرد. ئەم دوانە لەگەڵ دەپیاوی شەرکەر بەرێکەوتن. هێشتا فەرسەخێك و بەشێك لەفەرسەخێك نەڕۆشتبون کەپێگەکانی دیدەوانی و مەڕوماڵاتەکەی ئەوانیان بینی کەسەراسەری ئەو ناوچەیان پڕکردبو. عەمرۆ و هاورێکانی گەڕانەوە و تولەیحە پێداگری دەکرد لەسەر پێشڕەوی کردن. پێیان وت: تۆ پیاوێکیت خوازیاری فێڵ و مرۆڤ کوشتن، دوای کوشتنی عوکاشە کوڕی میحصەن رزگارت نابێت، لەگەڵ ئێمەدا بگەڕێرەوە. ئەو لەگەڵیان نەڕۆشت. ئەوان گەڕانەوە بۆ لای سەعد و ئاگاداریان کردەوە کەئێرانیەکان نزیك بونەتەوە.

تولەیحە بۆ پێشەوە ڕۆشت تا گەشتە ناو قوڵایی سوپای ئێرانیەکان و شەوی لەناو ئەواندا بەسەر برد و دەستی بەلێکۆڵینەوە کرد. ئەو تەنافەکانی ماڵی پیاوێکی بڕی و ئەسپەکەی پێش خۆیدا. دواتر ڕۆشتە ناو ماڵێکی دیکە و ئەسپەکەی کردەوە و لەماڵی سێیەمیش ئەم کارەی دوبارە کردەوە. دواتر پەڕیە سەر ئەسپەکەی و بەغاردان ملی رێگای گرتەبەر. خەڵك لەکارەکەی ئاگادار بونەوە و بەسواری ئەسپ شوێنی کەوتن. ئەو دەڕۆشت و کاتی بەیانی، سوارەیەك لەسوپای ئێران پێیگەیشت کەتولەیحە کوشتی و دواتر یەکێتر گەیشت و ئەویش کوژرا و کەسی سێیەم هات و مەرگی ئەو دو کەسەی بینی کەئامۆزای بون و کینە و رقی زیادی کرد. ئەو خۆی بەتولەیحە گەیاند و تولەیحە ئەسیری کرد. خەڵك پێی گەیشتن و دو سوارەکەیان بە کوژراوی و سێیەم سوارەیان بە ئەسیری بینی. لەم کاتەدا تولەیحە لەسوپاکەی خۆی نزیك ببویەوە. ئەوان لەشوێن کەوتنی دەستیان هەڵگرت. تولەیحە هاورێ لەگەڵ ئێرانیە ئەسیرەکە گەڕایەوە بۆ لای

سەعد و هەواڵی کارەکەی خۆی پێراگەیاند. وەرگێر لەشەرکەرە ئێرانیە ئەسیرەکە دەستی بەلێکۆڵینەوە کرد و ئەو داوای ئەمانی کرد. سەعد ئەمانیدا و پیاو وتی: پێش ئەوەی باسی سوپای ئێرانیەکانتان بۆ بکەم، چۆنیەتی کاری ئەم پاڵەوانە گەورەیە بۆ ئێوە دەگێرمەوە: من لەو کاتەوەی منداڵێکی کەم تەمەن بوم، لەشەرەکاندا بەشداریم کردوە و تا ئێستا بەمکارەوە سەرقاڵم. چیرۆکی زۆرم سەبارەت بەپاڵەوانەکان بیستوە، بەڵام هاوشێوەی ئەم پاڵەوانەم نەبینیوە. هەروەها نەمبیستوە شەرکەرێك دوفەرسەخ رێگە ببرێت و خۆی بەسوپایەکی حەفتا هەزار کەسی بگەیێنێت کەتیایدا هەردەکەس و خزمەتی پیاوێکی ئازا دەکەن. ئەو بەمەیش بەسەندەی نەکرد کەبەهێواشی هاتۆتە ناو سوپاکە و بەهێواشی بڕواتەدەر، بەڵکو پەردەی حورمەتی سوپاییەکانی دڕی و ڕۆشتە ناو ماڵەکانیان. کاتێك خۆمان بەو گەیاند یەکەم شەرکەری کوشت کە دەیتوانی روبەروی هەزار سوارە ببێتەوە، دواتر دوەمی خستە سەر زەوی. دواتر من خۆم پێگەیاند و گومانم نیە لەپشت سەری خۆم کەسێکی وەك خۆم بەجێهێشتبێت. جیاواز لەوە، من دەمویست تۆڵەی خوێنی دو کەسی بنەماڵەکەی خۆم بکەمەوە بەڵام لەبەرابەر ئەو مەرگم لەبەر چاوی خۆم بینی و ئەسیر کرام. دواتر شەرکەری ئێرانی لەبارودۆخی سوپای ئێران ئاگاداری کردنەوە و باوەری هێنا و پەیوەستی تولەیحە بو. ئەولەو کەسانە بو ئازایانە لەشەری قادسیە بەشداری کرد. سەعد ناوی موسلمی لێنا.

رۆستەم رەوانە بو و جالینوس و برۆ بەستراو، بۆپێشەوە رۆیشتن. جالینوس لەبەرابەر زوهرە لەخواروی قەنتەرە دابەزی و برۆ بەستراو لەتیزن ئاوا و رۆستەم لەخەرارە دابەزی. دوبارە رۆستەم بەرێکەوت و لەقادسیە جێگیر بو. ماوەی ڕۆشتنی ئەو لەمەداین تا جێگیربونی لەقادسیە چوار مانگ بو. بەردەوام هیوایی ئەوەی دەکرد موسوڵمانان لەمانەوە لەوشوێنە بێزاربین و بگەرێنەوە. دەترسا ئەو بەڵایش بەسەر ئەودا بێت کەسەردارانی پێشتر پێی گیرۆدە ببون. ئەو بۆ شەڕ کردن دژی ئەوان پەلەی نەبو بەڵام بەردەوام لەلایەن پاشاوە هاندەدرا و خوازیاری پەلە کردن بۆ دەسپێکی شەڕ بو. ئەوەندە بۆ پێشەوە هانی دەدا تا لەقورگی شەڕدا گیر بکات.

عومەریش بۆ سەعد نامەی نوسی و بۆ دواخستنی شەڕ و درێژەکێشانی ماوەکە فەرمانی پێدا. سەعد خۆی بۆ شەڕێکی دور و درێژ ئامادە دەکرد. کاتێك رۆستەم گەیشتە

قادسیە، لەعەتیق روبەروی سوپای سەعد ئوردوی لێدا و خەڵك دابەزین. ئێرانیەکان سوپا دوای سوپا دەگەیشتن تا لەبەر زۆری بونە هاوشێوەی شەوێکی ڕەش. موسوڵمانان بەهەمان شێوە چاوەڕوان بون و هێرشیان نەدەکردە سەر ئەوان. رۆستەم سی وسێ فیلی لەگەڵدا بو کە لەناو ئەوان یەکیان فیلە سپیەکەی شاپور بو. فیلەکان دەستەمۆ کرابون. ئەو لەناوەڕاستی سوپاکەی خۆی هەژدە فیلی دانا و لەسەر باڵی چەپ و راست پانزە فیل. کاتێك رۆستەم شەوی گەیاندە بەیانی، سوار ئەسپەکەی بو و عەتیقی بەرەو خەفان بەجێهێشت تا خۆی گەیاندە شوێنی کۆتایی سوپای ئیسلام. دواتر بەرەو سەرەوە رۆیشت. دواتر زۆر بەوردی لێکۆڵینەوەی لەسەر موسوڵمانان کرد و لەقەنترە لەشوێنێك وەستا کەبتوانێت بەجوانی بەسەر ئەوان بڕوانێت. کەسی بۆ لای زوهرە نارد شوێنێکی بۆ کۆبونەوە دیاری کرد. دەیویست لەسەر بنەمای زێر و خواستەیەك کەبەوی دەدات، لەگەڵ ئەودا بەئاشتی بگات تا سوپاکەی پشت لەشەڕ بکەن بێ ئەوەی ئەم قسەیە بەدوژمنەکەی بڵێت بەڵکو بەشێوەیەك خۆی نیشان بدات کە: ئێوە دراوسێکانی ئێمە بون و ئێمە چاکەی زۆرمان لەگەڵ ئێوە دەکرد و ئێوەمان دەپاراست. ئەو دەیویست هەڵس و کەوتی چاکەی پاشاکانی ئێران لەگەڵ عەرەبەکانی بیربخاتەوە.

زوهرە پێی وت: کاری ئێمە لەگەڵ عەرەبە بیابانگەڕەکان وەك یەك نیە. ئێمە بۆ بەدەست هێنانی زێر وماڵی ئەم دنیا نەهاتوینەتە سەر ئێوە بەڵکو هێرشمان کرد و هەمو مەبەستەکانی ئێمە بۆ ئەو دنیایە. ئێمە بەو شێوە بوین کە تۆ ئاماژەت پێدا تا ئەوەی خوا لەناو ئێمە پێغەمبەر(ص)ێکی هەڵبژارد و ئێمەی بۆ گەڕانەوە بۆ لای خوا بانگ کرد و ئێمە وەڵامی داواکەی ئەومان دایەوە. خوا بەپێغەمبەر(ص)ەکەی فەرمو: من ئەم خەڵکەم بەسەر ئەو کەسانەی لەئایینەکەی من نیگەرانن زاڵ کرد. من بەهێزی ئەم پێغەمبەر(ص)ە تۆڵە لەوان دەکەمەوە. تا ئەوکاتەی ببنە فەرمانبرداری دینەکەی من، سەرکەوتن دەکەمە بەشی ئەوان. ئەمە ئایینی راستی و دروستیە کەهیچ کەس پشتی تێ ناکات، مەگەر ئەوەی ریسوا بێت و هیچ کەس باوەڕی پێ ناهێنێت مەگەرئەوەی رێزدار بێت.

رۆستەم لێی پرسی: ئەم ئایینە چیە؟ زوهرە وتی: کۆڵەکەیەك لەم ئایینە تەنیا بەوە

بەهێز دەبێت، شایەتی دانە بەوەی کە: خوایەك جگە لەخوای محەممەد نیە و محەممەد پێغەمبەر(ص)ی ئەوە. رۆستەم پرسی: چیتر؟ زوهرە وتی: رزگار کردنی بەندەکان لەپەرەستینی بەندەکان بەرەو پەرەستینی خواوەند. خەڵك منالەکانی ئادەم و حەوان و براکان لەیەك دایك و باوكن. رۆستەم وتی: چەندە باشە! دواتر رۆستەم وتی: ئایا حەز دەکەیت من و خەلکەکەم باوەڕ بەم ئایینە بێنین؟ دواتر کرداری ئێوە بەرامبەر بەئێمە چی دەبێت؟ دەتوانن بگەڕێنەوە؟ زوهرە وتی: بەڵێ، سوێند بەخوا. رۆستەم وتی: لەگەڵ من راستت کرد. خەلکی ئێران لەو کاتەوەی ئەردەشێر هاتۆتە سەر کار، بەڕەوایان نەدەزانی هیچ کەس لەژێردەستەکان واز لەکار وپیشەکەی خۆی بێنێت و کار وپیشەیەکی دیکە هەڵبژێرێت. بەوان دەوترا: لەسنورەکانی خۆیان تێپەڕیتن و پێیان خستەسەر گەورەکانی خۆیان. زوهرە وتی: ئێمە باشترینی خەلکان بۆ خەلکانین و لەبەر ئەمە ناتوانین بەو شێوەیە بین کەئێوە دەڵێن بەلکو فەرمانی خوا سەبارەت بەژێردەستەکانی خۆمان بەکار دەبەین و لەوەی کەسانی دیکە لەکرداری خۆیان لەگەڵ ئێمە فەرمانەکانی خوا پشت گوێ بخەن، زیانمان بەرناکەوێت.

رۆستەم لای ئەو گەڕایەوە و پیاوە گەورەکانی سوپای ئێرانی بانگ کرد و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد بەلاّم ئەوان لەرازی بون بەپێشنیارەکانی خۆیان بەدور گرت. ئەو کەسی بۆ لای سەعد نارد کە: پیاوێك بۆ لای ئێمە بنێرە تاگفتوگۆی لەگەڵدا بکەین. سەعد دەستەیەکی بانگ کرد تا بۆ لای رۆستەمی رەوانە بکات بەلاّم رێبعی کوڕی عامر وتی: هەرکات بەکۆمەڵ بڕۆینە لای ئەوان بەو شێوەیە گومان دەکەن کەلەوان دەترسین، تەنیا یەك کەس بۆ لای ئەوان بنێرە.

سەعد ئەوی بەتەنیایی رەوانە کرد. ئەو ڕۆشتە لای ئەوان. ئەویان لەقەنتەرە جێگیر کرد و رۆستەمیان لەهاتنەکەی ئاگادار کردەوە. رۆستەم بەتەواوی خۆی رازاندەوە و لەسەر تەختێکی زێرین دانیشت و چەندین باڵشت و دۆشەکی بەزێر چنراوی راخست. رێبعی سوار لەسەر ئەسپ هات. شمشێرەکەی لەکالاّنێکی چەرمیندا بو و ڕمەکەی بەشێوەیەکی پەرێشان و شل بەسترابویەوە. کاتێك گەیشتە راخەڕە گرانبایەکان، پێیان وت: وەرە خوار. ئەو ئەسپەکەی خۆی بۆ پێشەوە غاردا وبەدەوری ئەمامێکدا بەستیەوە. ئەوان رێگەیان لێنەگرت. رێبعی زرێیەکی لەبەردابو. کۆپانی وشترەکەی خۆی هەلگرت و

کردیەبەری و بەخۆیەوە بەستیەوە. پێیان وت: شمشێرەکەی خۆت دابنێ. وتی: نەهاتوم تا بەفەرمانی ئێوە شمشێرەکەم دابنێم، ئێوە بانگێشتی منتان کردوە. رۆستەمیان ئاگادار کردەوە. وتی: فەرمانی پێبدەن. ئەو پشت بەستو بەرمەکەی هەنگاو بەهەنگاو رۆشتە پێش و پێی دەخستە سەر هەر راخەر و فەرشێك، دەیدڕاند و خراپی دەکرد. کاتێك گەیشتە لای رۆستەم، لەسەر زەوی دانیشت و رمەکەی لەفەرشەکە چەقاند. پێیان وت: بۆ ئەم کارەت کرد: وتی: حەز ناکەم لەسەر راخەرە رازاوەکانی ئێوە دابنیشم. وەرگێرەکەی رۆستەم کەناوی عبود و لەخەلکی حیرە بو، پێی وت: چ هۆکارێك ئێوەی گەیاندۆتە ئێرە؟ رێبعی کوری عامیر وتی: خوا ئێمەی هێناوەتە ئێرە. ئەو ئێمەی ناردوە تا هەر کەس لەبەندەکانی کەبیەوێت، لە شوێنە تەسك و تەنگەکانی ئەم جیهانە بۆ شوێنە فراوان و بەربلاوەکان ببەین و لەستەمکاری دینەکانی دیکە بۆ دادپەروەری ئیسلام رێنوێنیان بکەین. ئەو ئێمەی هاورێ لەگەل ئایینەکەی خۆی بۆ لای بەندەکانی ناردوە. هەر کەس پێی رازی بێت، پێی رازی دەبین و لەسەرزەمینەکەی خۆی دەیهێلینەوە و کارمان پێی نابێت. هەر کەس رازی نەبێت، شەڕی لەگەل دەکەین تا سەرکەوین یا بۆ بەهەشت برۆین. رۆستەم وتی: قسەکانی ئێوەم بیست، ئایا دەتوانن ئەم کارە بۆ کاتێکی دیکە دوا بخەن تا بەباشی تێفکرینی بۆ بکەین؟ رێبعی وتی: بەلێ، لەو یاسایانەی پێغەمبەر(ص) بۆی داناوین، یەکیان ئەوەیە زیاتر لەسێ رۆژ دەرفەت بەدوژمنانمان نەدەین. ئێستا بۆ ماوەی سێ رۆژ کاتتان پێ دەدەین، تۆ لەم سێ رۆژەدا بەجوانی لەکارەکانی خۆت تێفکرە و لەکۆتاییدا یەکێك لەم سێ کارە هەلبژێرە: یا ئیسلام کەتۆ دەگەرێنینەوە بۆ سەرزەمینەکەت، یا باج کەپێی رازی دەبین و دەست لەتۆ هەلدەگرین و ئەگەر پێویستت بو یارمەتیت دەدەین یا روبەروبونەوە لەرۆژی چوارەم مەگەر ئەوەی پێش ئەم کاتە تۆ شەڕ دەسپێبکەیت. من لەلایەن هاوەلانی خۆمەوە پێبەندی خۆمان بەم وتانە رادەگەێنین. رۆستەم پرسی: ئایا تۆ سەروەری ئەوانیت؟ رێبعی وتی: نا یەکێکم لەوان بەلام موسولمانان وەك یەك جەستەی تاقانەن و ئەندامەکانی جەستەی یەکترن. ئەوکەسەی بێ رێزترینی ئەوان پەنای بدات، رێزدارترینی ئەوان دەیپارێزێت.

رۆستەم لەگەل سەرکردەکانی سوپاکەی خۆی راوێژی کرد و وتی: ئایا هەرگیز وتارێکی

بەشکۆتر و رێزداتر و رونترتان لەم وتاری ئەم پیاوە بیستوە؟ وتیان: پەنا بەرخوا ئەگەر بچینە سەر ئایینی ئەم سەگە عەرەبانە! ئایا جل و بەرگەکەیت نەدی؟ رۆستەم وتی: هاوار لەئێوە! لەجل و بەرگی جەستە مەڕوانن بەڵکو لەوتار و کردار و ناوەرۆکی ئەندێشەکەی تێفکرن. عەرەبەکان گرنگی بەجل و بەرگ نادەن و رێز لەگیان دەگرن. هەرگیز ئەوان وەك ئێوە نین.

کاتێك بەیانی داهات رۆستەم کەسی بۆ لای سەعد نارد کە: دوبارە ئەو پیاوە بنێرە بۆ لای ئێمە. سەعد ئەمجارە حوزەیفە کوڕی مێحصەنی رەوانە کرد کە بەهەمان شێواز و جل و بەرگ رۆشتە لای رۆستەم و لەئەسپ دانەبەزی و سوارە لەسەر سەری رۆستەم وەستا. وتی: دابەزە. وتی: نا. رۆستەم وتی: بۆ تۆ هاتویت وئەو پیاوەی دوێنێ نەهات. وتی: چونکە فەرماندەکەی ئێمە دەیەوێت لەسەختی وناسایش وەك یەك هەڵس و کەوتمان لەگەڵدا بکات و لەبەر ئەمە نۆرەی من گەیشت. رۆستەم وتی: بۆ هاتون بۆ ئێرە؟ حوزەیفە وەلامێکی هاوشێوەی یەکەمی دایەوە. رۆستەم وتی: یا ئەمە یا چاوەڕوانی تا رۆژێکی زانراو. حوزەیفە وتی: بەڵێ، سێ رۆژ لەدوێنێوە. رۆستەم ئەوی گەڕاندەوە و روی کردە هاوەڵانی خۆی و وتی: هاوار لەئێوە، ئایا ئەوەی من دەیبینم، ئێوە نایبینن؟ پیاوی یەکەم دوێنێ هات و ئێمەی لەسەرزەمینەکەمان ریسوا کرد وئەوەی بەگەورەی دەزانین، بەسوك و ناگرنگی لەقەڵەمدا و بەئەسپەکەی خۆی هاتە سەر فەرشی بەزێرچنراوی ئێمە. ئەمرۆ یەکی دیکە هات و وەك باڵندەیەکی خۆشبەخت لەسەر سەرمان وەستا.

کاتێك بەیانی داهات، کەسی نارد کە: پیاوێك بۆ لای ئێمە رەوانە بکەن. ئەمجارە موغەیرە کوڕی شوعبەیان رەوانە کرد. ئەو روی کردە ئەوان و ئەمان تاجی زێرینیان لەسەر سەر و جل و بەرگی بەزێرچنراویان لەبەردا و راخەری گرانباییان لەژێر پێدابو کەجگە لەتێپەڕین لای ئەوان بینینی گەورەکەیان ئەگەری نەبو. موغەیرە روی کردە سەرەوەی کۆڕەکە و لەگەڵ رۆستەم لەسەر تەختەکە دانیشت. ئەویان گرت و هێنایانە خوار و سوکیان کرد و لێیاندا. موغەیرە وتی: لەئێوەوە هەواڵی دڵخۆشکەرمان بەدەست دەگەیشت بەلام ئەمرۆ لەئێوە نەزانتر نابینم. ئێمە عەرەبەکان نابینە کۆیلەی یەك و یەکتر ناکەینە کۆیلە. وامدەزانی ئێوەیش لەسەر بنەمای بەرابەری لەگەڵ یەك هەڵس و

کەوت دەکەن. باشتر لەم کارە ئەوەبو بەمن بڵێن کەخواکانی یەکترن. ئەم کارە لەناو ئێوەدا نامێنێت و لەم چەشنە کارە لەهیچ کەسێك ناوەشێتەوە. من نەهاتومەتە لای ئێوە، بەڵکو ئێوە منتان بانگێشت کردوە. هەنوکە باش دەزانم تێکدەشکێن چونکە پاشایەتی لەسەر ئەم بنەمایە و ئەم شێوازە پایەدار نابێت. ژێردەستەکان وتیان: سوێند بەخوا پیاوی عەرەب راست دەکات. دێدارەکان وتیان: سوێند بەخوا قسەیەکی کرد هێشتا بەردەکان شەیدای ئەو قسەن. خوا یەکەم کەسانی ئێمە بکوژێت کەرێزیان لەم خەڵکە و کارەکانیان نەدەگرت.

دواتر رۆستەم دەستی بە قسە کردن کرد. ئەو رێزی لەخەڵکەکەی گرت و ئەوانی گەورە کرد و وتی: ئێمە بەردەوام لەوڵاتەکاندا سەرکەوتو بوین و لەبەرابەر دوژمنان بەهێز و لەناو خەڵکانی دنیا سەربڵند. هیچ کەسێك پاشایەتی و شکۆی وەك ئێمەی نیە. بەسەر خەڵکدا زاڵدەبین و کەس بەسەر ئێمەدا زاڵ نابێت مەگەر بۆ رۆژێك یا چەند رۆژێك و بەزۆری یەك مانگ کەئەویش دواهاتی تاوانباریمانە لەبەرابەر یەزدانی پاك. دوبارە کاتێك خوا کینەی خۆی لەسەر ئێمە هەڵگرێت و لەئێمە رەزامەند و شادمان بێت، لەبەرزەوەندی ئێمە چەرخی رۆژگار دەسورێنێت و ئێمە بەسەر دوژمناندا زاڵ دەکات. لەناو خەڵکان، خەڵکێکی سوکتر و ریسواتر لەئێوە لای ئێمە نەبون. ئێوە خەڵکانێکی گەورە و ژیانێکی شەرمێنەرتان بو و ئێمە بەهیچمان لەقەڵەم دەدا و بەسوکمان دەزانی. کاتێك وشکەساڵی گرفتاری دەکردن، دەهاتنە لای ئێمە و ئێمە کەمێك خورما و جۆمان بەئێوە دەبەخشی و رەوانەمان دەکردنەوە. من دەزانم چ شتێك ئێوەی بۆ ئەم کارە ناچار کردوە، سەختی و دژواری لەسەرزەمینەکەتان. ئێستا فەرمان دەدەم ئێسترێك و هەزار درەم و جل وبەرگی رازاوە بەفەرماندەکەتان بدەن و بەهەرکام لەئێوە بارێك خورما تا بۆ ماڵەکانتان بگەرێنەوە چونکە نامەوێت ئێوە کوشتار بکەم.

موغەیرە کوڕی شەعبە دەستی بەقسە کردن کرد. ئەو سوپاسی خوای کرد و وتی: خواوەند ئافرێنەر و رۆزیدەری هەر کەس و هەر شتێکە. هەر کەس هەر کارێك بکات دەبێت بزانێت خوا ئەو کارەی کردوە. ئەوەی سەبارەت بەخۆت و وڵاتەکەت باس کرد، ئاگادارین لێی. ئەمە کاری خوایە و لەبەر ئەمە ئەم رێز گرتنە هی خوایە نەك هی ئێوە. بەڵام ئەوەی سەبارەت بەدژواری و گرفتاری عەرەبەکان و شەڕ و ناسازگاریەکانی

ئێمە ئاماژەت پێدا، بەراستی دەزانین و بەدرۆی لەقەڵەم نادەین. خواوەند ئێمەی بەو چارەنوسە تاقی کردەوە. خواستەکانی ئەم دنیا وسەرومری، لەگۆیەك دەچێت کەهەر رۆژ دەکەوێت دەست کەسێك یا لەژێر پێی کەسێك جێگیر دەبێت. هەروەها دەبێت بزانیت گرفتارانی بەدبەختی و سەختی بەردەوام چاوەروانی سەرکەوتن و خۆشبەختین و لەو رێگادا شەڕدەکەن تا پێی دەگەن. کەسانی ئاسودە و نوقمی شادمانی بەردەوام نیگەرانی دژوارین کە بەسەر ئەواندا بباریێت. ئەگەر بۆ ئەو شتانەی خوا بەئێوەی بەخشیوە، سوپاستان دەکرد، سوپاسەکەتان دەبوە هۆی بەردەوامی ئەوەی کەلکی لێوەردەگرن بەلام کەمی سوپاس کردن، رۆژگاری ئێوە دەگۆڕێت، هەروەها ئەگەر لەوەی ئێمە گرفتار بوین پێی، ناسوپاسیمان دەکرد، گەورەترین تاقی کردنەوە کە بەسەر ئێمەدا دەهات، ئەوە بو کەهەمان رۆژگاری خراپ، خۆشەویستیەك لەلایەن خواوە بەئێمە دەبەخشێت و ماوەیەك ئارامی و ئاسایشمان پێدەدات. خوای گەورە و رێزدار لەناو ئێمە پێغەمبەر(ص)ێکی هەڵبژارد.

دواتر ئەوەی ئاماژەی پێدرا، لەباوەرهێنان و باج و شەڕ، باسی کرد و پێی وت: بنەماڵەکانی ئێمە تامی ولاتەکەی ئێوەیان چێشتوە و دەڵێن، زیاتر ناتوانین بۆ دوری ئەو خۆمان رابگرین.

رۆستەم وتی: بەمشێوەیە بێ گەشتن بەولاتەکەی من دەمرن. موغەیرە وتی: ئەوانەی لەئێمە بکوژرێن دەڕۆنە بەهشت و ئەوەی لەئێوە بکوژرێت، دەڕواتە جەهەننەم و پاشماوەکانی ئێمە بەسەر پاشماوەکانی ئێوەدا زاڵ دەبن.

رۆستەم توڕە بو و سوێندی خوارد پێش بەرەبەیان هەمویان کوشتار دەکات. موغەیرە گەڕایەوە و رۆستەم لەگەڵ ئێرانیەکان راوێژی کرد و وتی: ئەمانە لەکوێن و ئێوە لەکوێ! سوێند بەخوا پیاوان ئەمانەن چ راست بکەن چ درۆ! ئەگەر فرمزانی و رازداری ئەوان تا ئەم ئەندازەیە بێت کە لەناوخۆیان ناتەبا و ناسازگار نەبن، هیچ خەڵکێك وەك ئەوان ناتوانن پەیامەکەیان بەباشی بگەیێنن. ئەگەر راستگۆ بن، هیچ کەس و هیچ شتێك ناتوانێت لەبەرابەر ئەوان خۆڕاگری بکات. کەواتە خۆڕاگری و پێداگری بکەن و چوست و چالاك بن.

رۆستەم کەسی بۆ لای موغەیرە نارد و وتی: کاتێك بەیانی جسرەکە بپچڕێت، چاوی

کوێر دەبێت. نێردراو پەیامەکەی گەیاند و موغەیرە وتی: مژدەی چاکە و پاداشتت بەمندا. ئەگەر ئەوە نەبوایە کەئەمڕۆ دەمەوێت لەگەڵ بتپەرستانی وەك ئێوە شەڕبکەم، ئارەزوم دەکرد، چاوەکەی تریشم کوێر بوایە. نێردراو گەڕایەوە و ڕۆستەمی لەوتەکانی موغەیرە ئاگادار کردەوە. ڕۆستەم وتی: ئەی خەڵکی ئێران، فەرمانبرداری من بکەن چونکە من بۆخوا لەزیانی ئێوە رق و گرفتاری دەبینم کەناتوانن ڕێگر بن لێی. دواتر سەعد چەند بیرمەندێکی دیکەی بۆ لای ڕۆستەم نارد و ئەوان سیان بون ڕۆشتن و وتیان: فەرماندەی ئێمە داوای شتێك لەتۆ دەکات هەم بۆ تۆ باشترە و هەم بۆ ئێمە. تەندروستی و رزگاری لەوەدایە، بەوەی پێت دەڵێین رازی بیت و بۆ وڵاتەکەی خۆت بگەڕێیتەوە. وڵاتەکەی خۆتان بۆخۆتان و خۆتان کاروبارەکەی بەرێوە ببەن و ئەوەی بەدەستی دێنن، تایبەت بێت بەئێوە و ئێمە نامانەوێت. هەرکەس هێرش بکاتە سەر ئێوە، هاوکاریتان دەکەین. لەخوا بترسە نەکا لەناوچونی خەڵکەکەت لەسەر دەستی تۆبێت. لەنێوان تۆ و ئەو پێگەی کەسانی دیکە رژدیت پێبیبەن، هیچ نەماوەتەوە، مەگەر ئەوەی باوەڕی پێ بێنیت و بەم کارە، دێو لەخۆت دوربکەیتەوە.

ڕۆستەم وتی: وتەی کورتی بیرمەندانە، لەزۆر وتارەکان رونتر و ئاشکراترە. ئێوە خەڵکانێك بون بەسەختی و بەدبەختی رۆژگارتان بەسەر دەبرد و هیچ پشتیوانێکتان نەبو، پارێزگاریتان لێ بکات. خواردنمان بەئێوەدا و چاکەمان لەگەڵدا کردن. کاتێك خواردن و خواردنەوەی ئێمەتان خوارد، بۆ خەڵکەکەی خۆتان وەسف کرد و هانتان دان و هەموتان لای ئێمە کۆبونەوە. داستانی ئێوە لەداستانی ئەو پیاوە دەچێت کەچەندین ڕەزی بو. رۆژێك ڕێویەکی تیا بینی و وتی: چ ڕێویەك! ڕێوی ڕۆشت و چەندین ڕێوی دیکەیشی بۆ ئەو ڕەزە هێنا. کاتێك لەوێ کۆببونەوە، خاوەندی ڕەزەکە، ئەو کونەی لێوەی هاتبون، بەستی و هەموویانی کوشت. من تێگەیشتم ئەوەی ئێوەی بۆ ئەم کارە هانداوە، تەماحکاری و بەدبەختی ئێوەیە. بگەڕێنەوە و خواردن و توێشوتان پێدەدەم چونکە من ئارەزوی کوشتار کردنی ئێوەم نیە. هەروەها داستانی ئێوە لەداستانی ئەو هەنگە دەچێت کەهەنگوین دەبینێت و دەڵێت: هەرکەس من بەو هەنگوینە بگەیێنێت، دو درەمی پێ دەبەخشم. کاتێك دەڕواتە ناو هەنگوینەکە و تێی دەکەوێت، دەڵێت: هەر کەس من دەربێنێت، چوار درەمی پێدەبەخشم. هەروەها وتی: پیاوێك سەوەتەیەکی

لەسەر زەوی دانا و خواردنی تێکرد. مشکەکان هاتن و سەوەتەکەیان کون کرد و ڕۆشتنە ناوی. ئەو ویستی کونی مشکەکان بگرێت. پێیان وت: ئەو کونە مەگرە چونکە جارێکی دیکە دەیدڕێنن و کونێکی دیکە دروست دەکەن. ڕێگایەکیان بۆ دروست کە و قامیشێکی ناوبەتاڵی تیادانێ، با لەکونەکەوە بڕۆنە ناو و لەقامیشەکەوە بێنەدەر. هەرچی لەقامیشەکە هاتەدەر بیکوژە. ئێستا بزانن منیش لەگەڵ ئێوە ئەو کارەم کردوە و ڕێگەی ڕۆشتنە دەرەوەتانم بەستوە. ئاگادار بن بڕۆنە ناو قامیشەکە چونکە هەرکەس بڕواتە ناو قامیشەکە، ڕێگەی گەڕانەوەی نابێت و کاتێك بێتەدەر، دەکوژرێت. چ هۆکارێك بۆ ئەم کارە پاڵی پێوەناون؟ نە سوپایەکی ئەوتۆ دەبینم نە ئامادەبون بۆ شەڕ و نەساز و بەرگ و کەرەستەی شەڕ و بار و بنەیەکی ئەوتۆ!

دەڵێت: ئەو کەسانە دەستیان بەقسە کردن کرد و باسی خراپی ڕۆژگاری خۆیان کرد و وتیان چۆن خوا بەخشینەکانی خۆی بەوان بەخشیوە و پێغەمبەرێکی لەناو ئەواندا هەڵبژاردوە و کاتێك کە لەناو خۆیان بەشەڕ و ناسازگاری بەسەریان بردوە بەهاتنی ئیسلام، هاودەست و هاوپەیمان بون. دواتر پێغەمبەر(ص) فەرمانی شەڕی بەوان داوە. وتیان: بەڵام ئەو داستانانەی ئاماژەت پێدان، نە شیاوە بۆ ئێمە و نەسزای ئێمەیە بەڵام داستانی ئێوە لەداستانی پیاوێك دەچێت کەزەوی بکێڵێت و داری تیا بڕوێنێت و بەجۆگە و کۆشکەکان بیرازێنێتەوە و تیایدا وەرزێرەکان نیشتەجێ بکات تا لەو کۆشکانەدا بحەوێنەوە و لەناو باخەکاندا پیاسە. وەرزێرەکان لە کۆشکەکان بۆ کارە نارەواکان هاوپەیمان ببن و دەرفەت دان بەوان درێژە بکێشێت و شەرم نەکەن. خاوەندی باخەکە کەسانێتر دەباتە ئەوێ و ئەوان لەوێ دور دەخاتەوە. ئەگەر لەوێ بڕۆنەدەر، خەڵکان دەیانرفێنن و ئەگەر بمێننەوە، دەبنە کۆیلە تازە هاتوان کە تا ڕۆژی دوایی ئەشکەنجەیان دەدەن. سوێند بەخوا ئەگەر ئەوەی دەیڵێم، ڕاست نەبوایە و تەنیا ئەم دنیا بونی بێت، لەسەر ئەوەی باوەڕمان پێیەتی، نەماندەتوانی لەبەرابەر ژیانی خۆش و ڕازاوەی ئێوە خۆراگری بکەین و چاومان دەبڕیە زێر و گەوهەرەکانی ئێوە و لەسەر ئەوانە شەڕی ئێوەمان دەکرد.

ڕۆستەم وتی: بەرەو لای ئێمە دێن، یا ئێمە بەرەو لای ئێوە بێین؟ وتیان: ئێوە وەرن. ئەوان شەوانە بۆ لای سەعد گەڕانەوە. سەعد خەڵکەکەی ئاگادار کردەوە تا

لەشوێنەکانی خۆیان جێگیر بن. پەیامی بۆ ئێرانیەکان نارد، هەنوکە ئێوەن و هاتن بۆ لای ئێمە. ئەوان ئاهەنگی قەنتەرەیان (جسر)کرد و سەعد وتی: نابێت و بەهیچ شێوەیەك رێزی ئێوە ناگیرێت! ئەوەی بەزۆر لەئێوە بستێنین، بۆ ئێوەی ناگەڕێنینەوە. ئەوان شەویان تابەیانی بەلێوانلێو کردن و پڕکردن و بەستنی عەتیق بەخاك و قامیش و دار بەسەر برد.

رۆستەم ئەو شەوە لەخەودا بینی وەك بڵێی فریشتەیەك لەئاسمانەوە هات و کەوانی سوپاکەی ئەوی گرت و قوفڵی کرد و بۆ ئاسمانی برد. ئەو خەمبار لەشوێنەکەی هەستا و کەسانی تایبەتی خۆی بانگ کرد و وتی: خوا ئامۆژگاریمان دەکات ئەگەر ئامۆژگاری وەربگرین. کاتێك رۆستەم سوار بو و ویستی بڕوات، دو زرێ و خودەیەکی پێبو. کەل وپەلی شەڕی هەلگرت و سوار ئەسپەکەی بو. وتی: بەیانی وەك گەنم دەیانکەین بەئارد! پیاوێك وتی: ئەگەر خوا بیەوێت. رۆستەم وتی: تەنانەت ئەگەر نەیەوێت. رۆستەم وتی: کاتێك شێر (یانی خوسرەو) مرد، رێوی سوك بو و من دەترسم ئەم ساڵ ساڵی مەیمونەکان بێت! ئەم قسانەی بۆیە کرد تا موسوڵمانەکان لای ئێرانیەکان سوك بکات و گەرنە، ئەوەی لەو دەگێڕنەوە، ترسی قووڵی بو لەموسوڵمانەکان. ئەو ئەم ترسەی لای بڕواپێکراوەکانی خۆی ئاشکرا کرد.

## شەڕی ئەرماس

کاتێك ئێرانیەکان لەعەتیق تێپەڕین، رۆستەم لەسەر تەختەکەی خۆی دانیشت. لەسەر سەری ئەو چەتر یا سایەوانێکیان هەلگرد. ئەو لەناو دڵی سوپاکەی خۆی هەژدە فیلی دانا و لەناو ئەوان پیاوە شەڕکەرەکان. لە دوباڵی راست و چەپ هەشت فیلی لێبو. جالینوسی لەنێوان خۆی و باڵی راست جێگیر کرد و فیروزانی لەنێوان خۆی و باڵی چەپ. یەزدگێرد لەنێوان خۆی و رۆستەم پەیکی دانا بو: تا هەر شوێنێك کەدەنگی کەسێك دەگات، یەك کەس. یەکەم کەسی ئەوان لەبەردەرگای هەیوانەکەی و دوایین کەسیان لای رۆستەم. هەرجار کەرۆستەم کارێکی دەکرد، ئەوەی لەگەڵیدا بو، هەواڵەکەی بەجارچی دوای خۆی دەدا کە: ئەمە و ئەوە وترا. دواتر کەسی دوەم بەکەسی دوای خۆی دەوت بەم شێوەیە هەواڵەکانیان بەدەنگی بەرز بەیەك رادەگەیاند تا لە کورتترین

ماوەدا دەگەیشتە یەزدگێرد. موسوڵمانەکان ریزەکانی خۆیان چڕکردەوە و تیایدا جێگەیان گرت.

سەعد چەندین دومەڵی پێوەبو. ئەو بەروی دەرگاکەدا کەوتبو و باڵشێك لەژێر سکیدا و لەسەروی کۆشکەکەی سەیری خەڵکانی دەکرد و ریزی شەڕکەران لەبەردەم کۆشکەکەی ئەودا بون. ئەگەر ئەو ریزانەی سوپای موسوڵمانان بەدرێژایی ماوەیەك کەمتر لەدۆشینی شیری وشترێك، لێی دوردەکەوتنەوە و هاوکاری ئەویان نەدەکرد، هەمویان بەیەکجاری دەرفێنران. ترسی ئەو رۆژانە لەنازایەتی و بوێری سەعدی کەم نەکردەوە. خەڵك ئاماژەیان بەمەدەدا و بۆ ئەم کارەی رەخنەیان لێدەگرت: یەك لەوان وتی:

| | |
|---|---|
| نقاتل حتى انزل الله نصره | و سعد بباب القادسية معصم |
| فابنا و قد امت نساء كثيرة | و نسوة سعد ليس فيهن ايم |

یانی: ئەوەندە شەڕدەکەین تا خوا سەرکەوتنمان بۆ بنێرێت و سەعد لەدەروازەی قادسیە ئارام و بەهێز دانیشتوە. ئێمە گەڕاینەوە بەو شێوەی ژنانی زۆر ببونە بێوە بەڵام لەناو ژنانی سەعد بێوەیەك نەدەبینرا.

ئەم قسە بەگوێی سەعد گەیشت و وتی: ئەی خوایە، ئەگەرئەوەی دەیڵێت درۆیە ولەرێگەی خۆنواندن و گەیاندنی دەنگی خۆی بەخەڵکانە، زمانی لەمن دور بکەرەوە! ئەو بەهەمان شێوە لەناو ریزەکاندا وەستا بو کە لەناکاو تیرێك لەتیرهاوێژێکی نەزانراو لەزمانی چەقی. ئەو تەنانەت یەك وشەی نەهێنایە سەرزمان تاپەیوەستی خواوەند بو. جەریر کوڕی عەبداللە و هاوشێوەکانی ئاماژەیان بەروداوێکی لەم شێوە داوە. سەعد هاتە لای خەڵك و لای ئەوان داوای لێبوردنی کرد و برینەکانی سەر ڕان و سمتی نیشانی خەڵکدا. خەڵك بەحاڵی ئەویان زانی و لێیخۆشبون. کاتێك لەسوار بون ناتەوان بو، خالید کوڕی عورفتەی کردە جێگری خۆی. لەسەر ئەم کارە ناسازگاری دروست بو لەبەر ئەمە سەعد چەند کەسێك کەبەزیانی ئەو قسەیان کردبو، گرتنی و لەکۆشکەکەدا زیندانی کردن. یەك لەوان ئەبو مەحجەنی سەقەفی بو. ئەو بەندی کردە پێی ئەوان. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە ئەبو بەڵکو زیندانی کردنی ئەبو مەحجەن لەبەر شەراب خواردنەوە بو. خەڵکی ئاگادار کردەوە کەخالیدی کردۆتە جێگری خۆی و لەمەدوا خالید فەرماندەیی دەکات. خەڵك گوێرایەڵیان کرد و فەرمانیان برد. ئەو لەم رۆژەدا

لەناو خەڵکدا وتاریدا و ئەمە ڕۆژی دوشەممەی موحەرەمی ساڵی چواردەیەم / مارسی ٦٣٥ زایینی بو. سەعد خەڵکی بۆ شەڕ لەرێگەی خوادا هاندا و ئەوەی خوا سەبارەت بەگرتنی شارەکان مژدەی پێداون و سەرکەوتنەکانیان لەبەرابەر ئێرانیەکانیان و ئەوەی بەدەستیان هێناوە، بیری خەڵکەکە خستەوە. فەرماندەی دەستەکانی دیکەیش ئەم کارەیان دەکرد. سەعد دەستەیەکی لەفرەزانەکان و پاڵەوانانی شەڕ رەوانە کرد و فەرمانی پێدان خەڵك بۆ شەڕ کردن هان بدەن. ئەوان ئەم کارەیان کرد و ئەم کەسانە لەناویاندا بون: موغەیرە، حوزەیفە، عاصم، توڵەیحە، قەیس، ئەسەدی، غالب، عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب، و کەسانیتر و لەوتاردەرەکان: شەماخ، حوتەیئە، ئەوس کوڕی مەغرا ، عوبەیدە کوڕی تەبیب و کەسانی دیکە.

ریزی ئاگرپەرستەکان لەسەر لێواری عەتیق بو. ریزی موسوڵمانەکان تا دیواری قودەیس و خەندەق درێژ ببویەوە. موسوڵمانان و بتپەرستەکان لەنێوان خەندەق و عەتیق بون. لەگەڵ ئێرانیەکان سی هەزار کەس بەزنجیر بەسترابونەوە. سەعد فەرمانیدا سوریە پەیکار (سوڕەی ئەنفال، سوری هەشتەمی قورئان) بۆ خەڵك بخوێننەوە. کاتێك خوێندیانەوە، دڵی خەڵك نەرم و ئارام و خەڵك بەبیستنی ئاسودە و چاویان رون بو. کاتێك خوێنەران لەخوێندنی قورئان تەواو بون، سەعد وتی: لەشوێنەکانی خۆتان بمێننەوە و نوێژی نیمەڕۆ بخوێنن. من یەکجار تەکبیر دەڵێم و ئێوەیش یەکجار و بۆ شەڕ خۆتان ئامادە بکەن. کاتێك بۆ دوەم جار تەکبیرم وت، ئێوەیش بیڵێن و شوێنەکانی خۆتان بگرن. کاتێك تەکبیری سێیەمم وت، بیڵێن وفەرمان بەسوارەکانی خۆتان بدەن خەڵك بۆ شەڕ هانبدەن. کاتێك بۆ جاری چوارەم تەکبیرم وت، هەموتان بەیەکجار هێرش بکەن و روبەروی دوژمن ببنەوە. بڵێن، هیچ هێزێك نیە جگە لەخوا. کاتێك سەعد بۆ جاری سێیەم تەکبیری وت، بەهێزان و شەڕکەران هاتنەدەر و ئاگری شەڕیان داییساند. لەناو ئێرانیەکان، شەڕکەران هاتنەدەر و شەڕی شمشێر و ڕمیان دەست پێکرد.

غالب کوڕی عەبدالله ئەسەدی وتی:

| | |
|---|---|
| قد علمت و اردة المشائح | ذات اللبان و البيان الواضح |
| انی سمام البطل المسالح | و فارج الامر المهم الفادح |

یانی: پێشەنگە بوێرەکان و سینە پانەکان و قسە رونەکان باش دەزانن، من لەبەرامبەر

بەرابەرەکەم، شەڕکەرێکی توند و خێرا و چالاکم و بکەری کارە بەهادار و گرانەکان.

هورموز کە لەپاشاکانی (باب) و تاجێکی لەسەردا بو، روبەروی بویەوە. غالب ئەسیری کرد و هێنایە لای سەعد و گەڕایەوە. عاصم هات و وتی:

قد علمت بیضائ صفراء اللب مثل اللجین اذ تغشاه الذهب

انی امرؤ یعیبه السبب مثلی علی مثلك یغریه العتب

یانی: ئەو سپی پێستە گەردن زەردە، ئەوەی لەسیمێك دەچێت بەزێر سواخیان دابێت، دەزانێت من پیاوێکم خزمایەتیەکان لێم کەم ناکەنەوە، کار گران و قورسەکان (یانی شەڕ) هاوشێوەی کەسێکی وەك من بۆ کەسێکی هاوشێوەی تۆ هانی دەدات.

ئەوشوێن سوارەیەکی ئێرانی کەوت کە هەڵات. عاصم شوێنی کەوت تا کەوتە ناو ریزەکانی ئەوان و روبەروی بویەوە. ئەویان لەبەرابەر عاصم پاراست. عاصم هێرشی کردە سەر پیاوێکی ئێستر سوار و گرتی و بینی ئەو نانەوای پاشایە و بڕێك لەخواردنی پاشا و ئەندازەیەك شیرینی خورما - رۆنی پێیە. هێنای بۆ لای سەعد. سەعد شیرینیەکانی لەناو هاوەڵانی خۆی دابەش کرد. ئێرانیەکی دیکە هاتەدەر و داوای شەڕکەری کرد. عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب روبەروی بویەوە. ئەوی گرت و کێشای بەزەویدا و سەری بڕی و دو دەستبەند و کەمەربەندە زێرینەکەی ئەوی هەڵگرت. لەم کاتەدا فیلەکان هێرشیان هێنا و لەناو دەستە شەڕکەرەکاندا بڵاو بونەوە. ئەسپەکان رەمیان کرد. ئێرانیەکان بەحەفدە فیل ئاهەنگی هۆزی بوجەیلەیان کرد. ئەسپەکان رەمیان کرد و ئەوەندەی نەمابو خەڵکی بوجەیلە بەهۆی رمکردنی ئەسپەکان لەبەرابەر فیلەکان و فیل سوارەکان لەناو بچن. توڵەیحە کوڕی خومیلد و حەمال کوڕی مالك لەگەڵ دەستە شەڕکەرەکانی خۆیان هاتنەدەر و دەستیان بەلێدانی فیلەکان کرد تا پاشەکشێیان پێکردن. یەکێك لەگەورەکانیان روبەروی توڵەیحە بویەوە کە لەسەر دەستی توڵەیحە کوژرا. ئەشعەس کوڕی قەیس لەناو کەندە هەستا و وتی: ئەی کەندیەکان، خۆزگەم بەرۆژگاری بەنی ئەسەد کەچەند کاری گەورەیان ئەنجام دەدا و چەندە بوێریان لەخۆیان نیشان دەدا و چۆن بەرگریان لەشوێنەکانی خۆیان دەکرد. هەمو خەڵکان، پاشەکشێیان بەدوژمنانیان دەکرد و ئێوە چاوەڕوانی کەسانێکن بۆ ئێوە شەڕ بکەن.

شایەتی دەدەم ئێوە نمونەیەکی باش بۆ خەڵکی عەرەب نەژادی خۆتان نەبون. ئەوان هەستان و ئەو لەگەڵیان هەستا و پاشەکشێیان بەو کەسانە کرد کەروبەرویان ببونەوە. کاتێك ئێرانیەکان بینیان خەڵك و فیلەکان لەبەنی ئەسەد چیان بەسەر دێت، بەو دەستە لەسوپای ئێران کەروبەرویان ببونەوە، هێرشیان کردنە سەر و جالینوس و برۆ بەستراو لەناو ئەواندا بون. موسوڵمانان چاوەڕوانی چوارەم تەکبیری سەعدیان دەکرد. موسوڵمانان هێرشیان کردە سەریان و لەم کاتەدا ئاشی شەڕ لەسەر بەنی ئەسەد دەسوڕا. فیلەکان لەباڵی راست و چەپ هێرشیان کرد و ئەسپەکانی ئەمان رەمیان کرد.

سەعد بۆ عاصم کوڕی عەمرۆ تەمیمی پەیامی نارد کە: ئەی دەستەی تەمیمیەکان، ئایا هیچ رێگەیەك بۆ روبەروبونەوەی ئەم فیلانە دەزانن؟ وتیان: بەڵێ بەخوا. دواتر عاصم لەناو خەڵکانێك لەتیرهاوێژەکانی خۆی و کەسانێتر کەزیاتر شارەزای شەڕ بون، جاریدا و وتی: ئەی دەستەی تیرهاوێژەکان، فیل سوارەکان لەسەر فیلەکان بکەنە نیشانە. دوبارە وتی: ئەی هەڵگرانی زانستەکانی شەڕ، لەپشتەوە هێرش بکەنە سەر فیلەکان و کۆپان و بەند و ساز وبەرگی ئەوان لەت لەت بکەن. ئەو هات و بەپاسەوانی کردنی ئەوان سەرقاڵ بو و لەم کاتەدا ئاشی شەڕ لەسەر بەنی ئەسەد دەسوڕا. باڵەکانی چەپ و راست بەدوریەکی نەزۆر هێرشیان هێنابو. هاوەڵانی عاصم هێرشیان کردە سەر فیلەکان و دواوەی کەژاوەکەی ئەوانیان گرت و بەندەکانیان لەت لەت کرد. هاواری فیلەکان بۆ ئاسمان بەرز بویەوە و هیچ فیلێك نەما مەگەر ئەوەی بۆ دواوە هەڵات و فیل سوارەکان کوژران و باری سەر شانی بەنی ئەسەد سوك و پاشەکشێیان بەئێرانیەکان کرد. شەڕ تا ئاوا بونی خۆر درێژەی کێشا و لەئاوا بونی خۆر تا بەشێکیش لەشەو بەردەوام بو.

دواتر هەردولای شەڕ پاشەکشێان کرد و لەو ئێوارێدا پێنسەد پیاوی شەرکەر لەبەنی ئەسەد کوژران. ئەوان پشتیوانی خەڵك بون. ئەمە یەکەم شەڕ بو کەبەشەڕی ئەرماس ناویان برد. عەمرۆ کوڕی شەئسی ئەسەدی سەبارەت بەم شەڕە وتی:

| | |
|---|---|
| جلبنا الخيل من اكناف نيق | الى كسرى فوافقها رعالا |
| تركن لهم على الاقسام شجوا | و بالحقوين اياما طوالا |
| قتلنا رستما و بنيه قسرا | تثير الخيل فوقهم الهيالا |

یانی: سوارەکانمان لەهەر لایەکی بەرزایی کوێستانەکان بۆ سەر خوسرەو کۆکردەوە و

ئەو ئەوانی بەپێشڕەوانی بوێر بینی. ئەسپە شەڕکەرە بەئەزموونەکانی ئێمە خەمیان لەناو جەرگ بەجێهێشت و لەهەردو خاڵیگە چەندین ڕۆژی درێژیان بۆ پرسە دانا. ڕۆستەم و منداڵەکانیمان لەشەڕدا کوشت بەشێوەیەك ئەسپەکان لەدەوروبەری ئەوان تەپ و تۆزیان دەکرد.

سەعد لەگەڵ سەلما هاوسەری موسەنا کوڕی حارسەی شەیبانی پەیوەندی هاوسەری بەستبو و لە شەراف کردبویە هاوسەری خۆی. کاتێك خەڵك لەشەڕی ئەرماس کەوتنە جوڵە و سەعد توانای جوڵانی نەبو، لەسەر کۆشکەکی خۆی لەتاو ئازار دەیناڵاند. کاتێك سەلما بینی ئێرانیەکان چی دەکەن، هاواری کرد: ئەی موسەنا لەکوێیت! ئەمڕۆ بۆسوارەکان موسەنایەك نیە. ئەم قسەی لای پیاوێك کرد کە لەبینی چارەنوسی خۆی و سوپاکەی بێزار ببو. سەعد زللەیەکی لەروخساریدا و وتی: موسەنا لەگەڵ ئەم دەستە شەڕکەرە کەئاشی شەڕ بەسەرسەریدا دەسورێت، دەتوانێت چی بکات؟ (ئاماژەی بەبەنی ئەسەد و عاصمدا). ژن وتی: ئایا لەروی غیرەت و ترسەنۆکیە؟ سەعد وتی: سوێند بەخوا ئەگەر تۆ کەدەرد و ئازاری من دەبینی، لەمن خۆش نەبیت، هیچ کەس لەمن خۆش نابێت. خەڵك پشتی ژنەکەیان گرت و لەبەرژەوەندی ئەو سەعد دەستیان بەقسە کردن کرد لەگەڵ ئەوەی نەترسەنۆك بو و نەشیاوی سەرکۆنە کردن.

## شەڕی ئەغواس

کاتێك بەرەبەیان گەیشت، سەعد چەندین کەسی دیار کرد تا کوژراوەکان وبریندارن بگوازنەوە. برینداەرەکانیان بەژنان سپارد تا پەرەستاریان لێبکەن. کوژراوەکان لەسەرەوەی (موشەرەق)(دۆڵێك لەنێوان عوزەیب و عەین شەمس) بەخاك سپارد. کاتێك سەعد کوژراوەکان و بریندارەکانی گواستەوە، ناوچاوانی ئەسپە هاتوەکان لەشامەوە دیارکەوتن. گرتنی دەمەشق پێش شەڕی قادسیە بو. کاتێك نامەی عومەر بەئەبو عوبەیدەی جەراح گەیشت تا عێراقیەکان ڕەوانە بکات، ئەوانی بەفەرماندەیی هاشم کوڕی عوتەبە کوڕی ئەبی وەقاص ڕەوانە کرد. فەرماندەی پێشەنگەکان قەعقاع کوڕی عەمرۆ تەمیمی بو. قەعقاع پەلەی کرد بەرەبەیانی ئەو ڕۆژە یانی ڕۆژی شەڕی ئەغواس گەیشتە لای خەڵك. پێشنیاری کردبو بۆ دەستە دەکەسیەکان دابەش ببن. هەر

ده پیاوێکی شەڕکەر کە بەنیشانەی دیدەوان دەگەیشتن، دەپیاوی شەڕکەری دیکەیان ڕەوانە دەکرد. هاوەڵانی ئەو دەدە گەیشتن. ئەو هاتە لای خەڵك و سڵاوی لێکرد و مژدەی گەیشتنی سوپای پێدان و بۆ شەڕێکی پیاوانە و بوێرانە هانیدان. وتی: کارێك بکەن کەمن دەیکەم. داوای شەڕکەری کرد و سەبارەت بەو قسەی نەبوبەکریان وت. سوپایەك کە پاڵەوانێکی ناوا گەورەی تیا بێت. برۆ بەستراو ڕوبەڕوی بویەوە. قەعقاع ئەوی ناسیەوە و هاواری کرد: نای ئەو کەسانەی داوای خوێنی ئەبوعوبەیدە و سەلیت و کوژراوانی سەرپرد دەکەن! ئەو دوانە شەڕیان دەست پێکرد. قەعقاع ئەوی کوشت و سوارەکانی شەو دەستە دەستە دەگەیشتن و گیان و وزەیان بەخەڵك دەبەخشی. وەك بڵێی دوێنێ پرسەیان نەگێراوە. ئەوان لەکوژرانی برۆ بەستراو خۆشحاڵ بون و ئێرانیەکان دڵ شکاو.

دوبارە قەعقاع داوای شەڕکەری کرد و فیروزان و بەندوان ڕوبەڕوی بونەوە. حارس کوڕی زەبیان کوڕی حارس یەکێك لەپیاوە شەڕکەرەکانی بەنی تیم اللات پەیوەستی قەعقاع بو. شەڕکەران پەلاماری یەکیاندا. قەعقاع فیروزانی کوشت و حارس بەنداون. قەعقاع هاواری کرد: ئەی دەستەی موسوڵمانان، بەشمشێرە هەڵکێشراوەکان هێرش بکەن چونکە دەتوانن خەڵك بەشمشێر دروێنە بکەن. هەردو لای شەڕکەر تا ئێواریّ شەڕیان کرد. خەڵکی ئێران شتێکی شیاوی دەست خۆشی کردن و بەکەڵکیان نەبینی و موسوڵمانان ژومارەیەکی زۆر لەوانیان کوشتار کرد. لەم ڕۆژەدا فیلە شەڕکەرەکان شەڕیان نەکرد چونکە کورتان و بەندەکانی ئەوان دوێنێ لەت لەت ببو و کەژاوەکانیان تێکشکا بو. لەبەر ئەمە دەستیان بەدروست کردنەوەی ئەوان کرد و تا ڕۆژی دواتر نەیانتوانی کۆتایی پێبێنن.

هەرجار کەدەستەیەك لەهاوەڵانی قەعقاع دەگەیشتن، تەکبیری دەوت و موسوڵمانان تەکبیریان دەوت. ئەو هێرشی دەبرد و موسوڵمانان هێرشیان دەبرد. مناڵەکانی مامی قەعقاع دەدە سوار لەسەر وشتر هێرشیان برد. وشترەکان بەپۆششی جۆراوجۆر و ڕەنگاوڕەنگ داپۆشرا و ڕازاوە بون. قەعقاع فەرمانی بەواندا وشترەکان هاوشێوەی فیلی ئێرانیەکان هێرش بکەنە سەر ئەسپەکان. ئەمڕۆ، ڕۆژی شەڕی ئەغواس کارێکیان کرد کەئێرانیەکان لەڕۆژی شەڕی ئەرماس کردیان. ئەسپی ئێرانیەکان ڕەمیان کرد و ئەسپی

موسوڵمانەکان بەسەریاندا زاڵبون. کاتێك خەڵك ئەمەیان بینی، بەوشێوەیە کرداریان کرد و ئێرانیەکان زیاتر لەوشترەکان زیانیان بەرکەوت تا موسوڵمانان لەفیلەکان.

یەکیتر لەپیاوانی تەمیم هێرشی کردە سەر رۆستەم تا بیکوژێت بەڵام پێش گەیشتن بەرۆستەم کوژرا. پیاوێك لەئێرانیەکان هاتەدەر وداوای شەڕکەری کرد و ئەعرەف کوڕی ئەعلەمی عەقیلی روبەروی بویەوە و کوشتی. دواتر یەکیتر داوای هات و کوژرا. چەندین سوار لەوان گەمارۆیاندا و خستیانە سەر زەوی و کەل و پەلی شەڕیان لێسەند. ئەو خاك و خۆڵی بەسەر و روخساری ئەواندا پرژاند و خۆی بەهاوەلانی گەیاند. لەم رۆژەدا قەعقاع کوڕی عەمرۆ سی جار هێرشی برد. هەرجار کەدەستەیەك دەردەکەوت، هێرشی دەبرد و بەسەریدا زاڵ دەبو و شەڕکەرانی کوشتار دەکرد. دوایین کەسیان بۆزرگمێهری هەمەدانی بو. ئەعور کوڕی قوتبە پەلاماری شەهریاری سیستانی دا و هەرکامیان خوێنی ئەویتری رژاند. سوارەکان لەهەردولا تا نیمەڕۆ شەڕیان کرد. کاتێك رۆژ گەیشتە نیوە، شەڕ بوبەکۆمەڵ و تا نیوە شەو شەڕیان کرد. شەوی شەڕیان بەئەرماس (ئارام شەو) ناو برد و شەوی شەڕی ئەغواسیان بە(تاریکی). موسوڵمانان لەشەڕی ئەغواس یەك لەدوای یەك سەرکەوتنیان بەدەست هێنا. لەم رۆژەدا زۆربەی سەردارەکانی ئەوانیان کوشت. سەردارەکانی دڵی سوپا کەوتنە جموجۆڵ و پیادەکان بەبەهێزی لەشوێنی خۆیان مانەوە. ئەگەر سوارەکان ئەگەڕابونەوە، رۆستەمیان بەئاسانی گەمارۆدا بو. خەڵك بەهەمان شێوە شەویان کردە رۆژ کەشەوی ئەرماسیان کردە رۆژ. موسوڵمانان بەردەوام شێعریان دەخوێند و بیری ئەژاد و خوێن و بنەماڵەی خۆیان دەکردەوە و شانازیان پێدەکرد. کاتێك سەعد ئەمەی بیست، بەیەکێك لەکەسەکانی لای خۆی وت: ئەگەر خەڵك بەردەوام شانازی بەبنەماڵەکانی خۆیانەوە بکەن، من بەئاگا مەهێنەرەوە چونکە زۆر بەهێزن و ئەگەر بێدەنگ بون و کەسانی دیکە شانازیان نەکرد، بەئاگام مەهێنەرەوە چونکە بەرابەرن و ئەگەر بیستت تەنیا ئەوان شانازی دەکەن، بەئاگام بێنەرەوە چونکە شانازی کردنیان لەسەر خراپەیە.

کاتێك شەڕ روی لەسەختی کرد و ئەبو مەحجەن کەلەکۆشکدا زیندانی بو، بەسەلما هاوسەری سەعدی وت: ئایا رازی نابیت بەرەڵام بکەیت و ئەسپی (بەلقا ) بەقەرز

بدەیتە من؟ پەیمانی خوا لەئەستۆی مندایە کەئەگەر تەندروست مامەوە، بۆ لای تۆ دەگەڕێمەوە و پێ دەخەمە ناو بەندی تۆ. سەلما رازی نەبو و ئەبومحجەن وتی:

| | |
|---|---|
| کفی حزنا ان تردی الخیل بالقنا | و اترک مشدودا علی و ثاقیا |
| اذ قمت عنانی الحدید و اغلقت | مصاریع دونی قد تصم المنادیا |
| وقد کنت ذا مال کثیر و اخوة | فقد ترکونی واحدا لا اخا لیا |
| و لله عهد لا اخیس بعهده | لئن فرجت ان لا ازور الحوانیا |

یانی: ئەم ئەندازەیە خەم بۆ من بەسە کەسوارەکان ڕم هەڵدەگرن و شەڕ تاقی دەکەنەوە و من بەستراوم و بەند لەپێمدا. کاتێك هەستم، ئاسن هیلاکم دەکات و درگاکانی زیندان بەروومدا دەبەسترێن کەهەمو جاردەرێك لاڵ دەکات، چونکە ئەو شتەی بێ گومان بەهیچ شوێنێك ناگات دەنگی ئەوە. من سامانی فراوان و برای زۆرم هەبو و ئێستا منیان بەتەنیا جێهێشتوە و بێ کەس. پەیمانی خوا لەئەستۆی مندایە کەنایشکێنم کەئەگەر بەندی من بکەنەوە، هیچ کات سەر لەمەیخانەکان نادەم.

سەلما بەزەیی پێدا هاتەوە و ئەوی ئازاد کرد و بەلقا ئەسپەکەی سەعدی پێدا. سوار ئەسپەکە بو و کاتێك گەیشتە لای باڵی ڕاست، تەکبیری وت و هێرشی کردە سەر باڵی ڕاستی ئێرانیەکان. ئەو خەڵکی بەشێوەیەکی مەترسیدار دەکوشت. خەڵك سەریان سوڕما بەڵام ئەویان نەدەناسی. یەکێك وتی: لەهاوەڵانی هاشم یا خودی هاشمە. سەعد وتی: ئەگەر ئەبو محجەن زیندانی نەدەبو، دەموت ئەمە ئەبو محجەن و ئەمەیش بەلقا یە. دەستەیەك لەخەڵك وتیان: خزرە. کەسانی دیکە وتیان: ئەگەر جگە لەمەدەبو کەفریشتەکان شەڕ ناکەن، دەمانوت: ئەمە فریشتەیەکە. کاتێك شەو بەنیوە گەیشت و موسوڵمان و ئێرانیەکان دەستیان لەشەڕ هەڵگرت، ئەبومحجەن گەڕایەوە و ڕۆشتە ناو کۆشك و پێی خستەوە ناوبەند و وتی:

| | |
|---|---|
| لقد علمت ثقیف غیر فخر | بانا نحن اکرمهم سیوفا |
| و اکثرهم دروها سابغات | و اصبرهم اذا کرهوا الوقوفا |
| و انا و فدهم فی کل یوم | فان عموا فسل بهم عریفا |
| و لیلة قادس لم یشعروا بی | و لم اشعر بمخرجی الزحوفا |
| فان احبس فذلکم بلائی | و ان اترک انیقهم الحتوفا |

یانی: سەقیفیەکان دەزانن ( و ئەمە لەبەر شانازی کردن بەخۆ نیە) کەئێمە لەناو ئەوان ڕێزدارترین شمشێرەکانین. زیاتر لەهەموی ئەوان زرێ سەراسەر پۆشەکانمان هەیە و کاتێك هەموان بەشداری کردن لەگۆڕەپانی شەڕیان لا ناخۆشە، لەهەموان خۆڕاگرترین. ئێمە نوێنەری ئەوان لەهەمو شەڕەکانین. ئەگەر نەناسراو بمێننەوە، لەخەڵك ناس سەبارەت بەوان پرسیار بکە. لەشەوی شەڕی قادسیە لەبونی من ئاگادار نەبونەوە و من شەڕکەرانم لەهاتنەدەرم ئاگادار نەکردوە. ئەگەر من زیندانی بکەن، ئەمە هۆکاری تاقی کردنەوەی منە و ئەگەر ئازادم بکەن، تامی مەرگیان پێ دەچێژم.

سەلما وتی: بۆچی ئەو تۆی زیندانی کردوە؟ ئەبو محجەن وتی: سوێند بەخوا منی لەسەر نارەوایەك زیندانی کردوە کەخورادبێتمەوە. من پیاوێکم لەرۆژگاری جاهلی زۆرم شەراب دەخواردەوە، پیاوێکی وتاردەرم کەشێعر و هۆنراوەکان دێنە سەر زمانم. لەوانە، وتم:

| | |
|---|---|
| اذ امت فادفنی الی اصل کرمة | تروی عظامی بعدموتی عروقها |
| و لا تدفننی بالفلاة فاننی | اخاف اذا مامت ان لا اذوقها |

یانی: کاتێك بمرم، لە بن رەزێکدا بەخاکم بسپێرە تا ریشەکانی ئێسقانەکانم لەبادە شادمانم بکەن. من لەبیابان بەخاك مەسپێرە، دەترسم ئەگەر بمرم، تامەکەی نەچێژم.

لەبەر ئەوە منی زیندانی کرد چونکە ئەم شێعرانەم وت. کاتێك بەیانی بویەوە، ئەو مانگ روخسارە کەلەسەعد تورە ببو، هاتەلای و ئاشتی لەگەڵدا کرد و بەسەرهاتەکەی ئەبومحجەنی بۆ گێرایەوە. سەعد ئەوی ئازاد کرد و وتی: برۆ و لەسەر قسەیەك زیندانیت ناکەم تا ئەنجامی نەدەیت. ئەبو محجەن وتی: بەمشێوەیە، سوێند بەخوا ئیتر شوێن وتەکانی خۆم ناکەوم و هەرگیز بەکارێکی قێزەون خۆم ناشیرین ناکەم.

## شەڕی عماس

دواتر سێیەم رۆژییان بەبەرەبەیانی گەیاند و هەردولای شەڕکەر لەشوێنەکانی خۆیاندا بون. لەناو دوریزەکە، لەکوژراوانی وبریندارانی موسوڵمانان دوهەزار کەس و لەئێرانیەکان دەهەزار کەس. موسوڵمانان کوژراوەکانی خۆیان بەرەو ئارامگاکان دەبرد و بریندارەکانیان دەبردە لای ژنان. ژنان و منالآن گۆڕیان هەڵدەکەند و سەرپەرەستی

کاروباری کوژراوەکان حاجب کوڕی زەید بو. بەڵام کوژراوی ئێرانیەکان بەهەمان شێوە لەناو گۆڕەپانەکەدا بون و کەس ئەوانی نەگواستەوە و ئەمەیش یەکێك بو لەو هوکارانەی وزە و بوێری بەموسوڵمانەکان بەخشی. قەعقاع ئەو شەوە تا بەیانی بەئاگا مایەوە و هاوەڵانی خۆی دەستە دەستە بۆئەو شوێنانەی لەیەك جیا ببونەوە، رەوانە کرد. وتی: کاتێك خۆر هەڵبێت، سەد سەد وەرن، ئەگەر هاشم هات چ باشتر و گەرنە کارەکانی پێشتر سەر لەنوێ ئەنجام بدەنەوە بەو هیوایەی سەرکەون و بەمشێوەیە هیچ کەس لێی ئاگادار نەبێت. خەڵك لەسەر شوێنەکانی خۆیان شەویان کردە رۆژ. کاتێك خۆر تیشکی زێری سپی بەسەر جیهاندا پرژاند، هاوڵانی قەعقاع گەیشتن. کاتێك ئەوانی بینی، تەکبیری وت و موسوڵمانان تەکبیریان وت و بۆ پێشەوە هاتن و هێزە شەڕکەرەکان بون بەچەندین دەستە و بەهەمو کەل و پەلەکانی شەڕ لەیەکیان کوشت. هێزە یارمەتیدەرەکان یەك لەدوای یەك دەگەیشتن. هێشتا دوایین کەس لەهاوەڵانی قەعقاع نەگەیشتبو کەهاشم هاتە لای ئەوان. ئەویان لەکارەکانی قەعقاع ئاگادار کردەوە. ئەو شەڕکەرانی خۆی لەدەستەی حەفتاکەسیدا رێکخست. لەناو ئەوان قەیس کوڕی هوبەیرە کوڕی عەبد یەغوس ناسراو بەقەیس کوڕی مەکشوحی مورادی بو. ئەو لەپیاوە بەئەزمونەکان لەشەڕەکانی عەرەبی و ئیسلامی هەژمار نەدەکرا و تەنیا لەشەڕی یەرموك بەشداری کردبو. ئەو بۆ شەڕ کردن لای هاشم وەستا. کاتێك دودڵی سوپا روبەروی یەك بونەوە، تەکبیری وت و موسوڵمانان تەکبیریان وت. وتی: یەکەم کار لەشەڕ، رۆشتن بۆ پێشەوەیە و دواتر لەئەستۆی تیرهاوێژەکانە. ئەو هێرشی کردە سەر ئێرانیەکان و کوشتاری کردن و ریزەکانی ئەوانی تا عەتیق بڕی و گەڕایەوە.

ئێرانیەکان شەویان تا بەیانی بەسەر لەنوێ دروست کردنەوەی کۆپانی فیلەکان و ئامادەکردنەوەی کەژاوەکانیان بەسەر برد و دواتر لەشوێنەکانی خۆیان ریزیان بەست. پیادەکان لەگەڵ فیلەکان هاتن و پارێزگاریان لێدەکردن تا بەند و کۆپانەکانیان وەك جاری پێشو لەت لەت نەکرێت. چەندین سوار پشتیوانیان لەپیادەکان دەکرد. ئەسپیەکان وەك رۆژی پێشتر رەمیان نەکرد چونکە فیلەکان کاتێك تەنیا بن زیاتر مەترسیدارن و کاتێك دەوریان بگیرێت، ئارامتر و دەستەمۆ ترن. شەڕی عماس لەسەرەتاوە تا کۆتایی سەخت و دژوار بو و عەرەب و ئێرانی تیایدا بەرابەر. هیچ

روداوێك روی نەدەدا مەگەر ئەوەی بەئاواز بەیەزدگێردیان دەگەیاند و ئەو پیاوانی شەڕکەر و بەهێزی خۆی، یەك لەدوای یەك رەوانە دەکرد. ئەگەر بەو شێوە نەدەبو کەخوا خستیە دڵی قەعقاع کەلەم رۆژەدا جی بکات، موسوڵمانان شکەستیان دەخوارد.

قەیس کوڕی مەکشوح کەلەگەڵ هاشم هاتبو، بەو پەڕی هێزەوە شەڕی کرد و هاوەڵانی خۆی بۆ شەڕێکی پیاوانە هاندا. عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب وتی: من هێرش دەکەمە سەر فیلەکان و دەوروبەریان (یەکێك لەفیلەکانی نیشاندا) من زیاتر لەو کاتەی قوربانیەك سەر دەبڕن، زیاتر بەجێ مەهێڵن. ئەگەر لەهاوکاری کردنی من درەنگ بکەن، منتان لەدەست داوە و لەکوێ دەتوانن وەك منێك بەدەست بێنن. ئەو هێرشی برد و لەقوڵایی ئەواندا ڕۆیشتە پێش و تەپ و تۆز ئەوی داپۆشی. هاورێکانی هێرشیان برد و ئێرانیەکان دوای ئەوەی ئەویان خستبوە سەر زەوی، لەدەوری ئەو بڵاوەیان لێکرد. شمشێر لەدەستیدابو و شەڕی دەکرد. لەئەسپەکەیان دابو و کوشتبویان. ئەو قاچی ئەسپێکی ئێرانی گرت و ئەسپەکە نەیتوانی لەشوێنی خۆی بجوڵێت. سوارەی ئەسپەکە دابەزی وبۆ لای هاوەڵانی خۆی رایکرد و عەمرۆ سوار ئەسپەکە بو. پیاوێکی ئێرانی هاتەدەر و یەکێك لەموسوڵمانان بەناوی شەبر کوڕی عەلقەمەی کورتەباڵا روبەروی بویەوە. پیاوی ئێرانی لەئەسپەکەی دابەزی و ئاهەنگی ئەوی کرد و دای بەزەویدا و لەسەر سنگی دانیشت و دواتر شمشێرەکەی لەکالان دەرهێنا تا بیکوژێت. کاتێك شمشێرەکەی دەرکێشا، ئەسپەکەی ڕەمی کرد و هەوسارەکە، ئەوی بۆ دواوە برد و پیاوی عەرەب ئەوی گرت و سەری بڕی و کەل و پەل و کەرستەی شەری پیاوی ئێرانی هەلگرت و بەدوانزە هەزار درەم فرۆشتی.

کاتێك سەعد فیلەکانی بینی لەناو دەستە شەڕکەرەکان بڵاوبونەتەوە و کاری پێشوی خۆیان دەکەن، پەیامی بۆ لای قەعقاع و عاصم و کوڕانی عەمرۆ نارد کە: زیانی فیلەکان لەمن دوربخەنەوە. بەحەمال و ڕەبیلی وت: زیانی فیلەکە لەمن دوربخەنەوە. ئەو فیلە لەبەرابەر ئەم دوانە بو. قەعقاع و عاصم دوڕمیان هەلگرت و لەگەڵ سوارەکان و پیادەکان بۆ پێشەوە ڕۆیشتن. حەمال و ڕەبیل کاری ئەوانیان ئەنجامدا. قەعقاع و عاصم بۆ پێشەوە ڕۆیشتن و ڕمەکانی خۆیان لەچاوی فیلە سپیەکەدا چەقاند. فیل بەتوندی سەری تەکاندا و فیل سوارەکەی خستەخوار و لوتی خۆی بەرز کردەوە. ئەوان

فیل سوارەکانیان کوشتار کرد. حەمال و رەبیلی ئەسەدی هێرشیان کردە سەر فیلێکی تر. حەمال رمی لەچاوەکانی چەقاند کەکەوتە سەر زەوی و دوبارە هەستایەوە. رەبیل لێدا و لوتی قرتاند. فیل سوارەکە ئەوی بینی و لوت وناوچاوی بەتەور قەڵشت. رەبیل بریندار خۆی رزگار کرد و فیل بریندار و سەرگەردان لەناو دو ریزەکەدا مایەوە. هەرجار کەریزی موسوڵمانان لەوێ تێپەری دەکرد، فیلەکەیان دەخست و هەر جار ریزی ئێرانیەکان لەوێوە تێدەپەڕی، فیلەکەیان هەڵدەستاند. فیل بۆ دواوە رایکرد. بە گوڕ بانگیان دەکرد. حەمال هەردوچاوی ئەوی کوێر کردبو. فیل خۆی خستە ناو عەتیق و فیلەکانی دیکە شوێنی کەوتن و ریزی ئێرانیەکانیان تێك وپێکدا و بەدوای ئەودا ڕۆشتن تا بەکەژاوەکانی خۆیان بۆ مەداین گەڕانەوە و فیل سوارەکان هەمویان لەناو چون. کاتێك فیلەکان رۆشتن و موسوڵمانەکان لەزیانی ئەوان رزگاریان بو و ئێرانیەکان ئەوانیان لەدەستدا، موسوڵمانەکان بەکۆمەڵ هێرشیان کرد و چالاکیان لەخۆیان نیشاندا تا ئەوەی رۆژیان گەیاندە شەو، شەڕێکی قورس رویدا و هەردو لای شەڕکەر خۆراگریان کرد و بەرابەر هاتنەدەر.

## شەوی هەریر و کوژرانی رۆستەم

دەڵێن: بۆیە بەم شەوە دەڵێن شەوی هەریر چونکە پیاوە شەڕکەرەکان لێویان بۆ قسە کردن نەکردەوە بەڵکو هاواریان کرد و زوزاندیان و هەریر بەمانای زوزەیە. سەعد عەمرۆ و توڵەیحەی لەشەوی هەریر بۆ خوارەوەی ئاوەکە بۆ لای بەشی خواروی سوپاکە نارد تا لەوێ بن نەکا ئێرانیەکان لەوێوە هێرش بکەنە سەر عەرەبەکان. کاتێك ئەم دوانە گەیشتن، توڵەیحە وتی: باشترە لێرەوە هێرش بکەینە سەر ئێرانیەکان. عەمرۆ وتی: نا لەخواروترەوە بڕۆین. لێك جیابونەوە و توڵەیحە لەپشتی سوپای ئێران هات و سێ جار تەکبیری وت و درێژەی بەرێگای خۆیدا. خەڵکی ئێران ترسان و موسوڵمانان سەریان سوڕما. ئێرانیەکان بەدوایدا گەڕان بەڵام نەیاندۆزیەوە.
بەڵام عەمرۆ لەخوارەوە هێرشی کردە و گەڕایەوە. ئەم کەسانەیش هاتنەدەر: مەسعود کوڕی مالکی ئەسەدی، عاصم کوڕی عەمرۆ، کوڕی زی بوردەینی هیلالی، کوڕی زی سەهمەین، قەیس کوڕی هوبەیرەی ئەسەدی و کەسانیتر. ئەوان شوێن ئەو خەڵکە

کەوتن و بەدوایاندا ڕۆشتن. ئێرانیەکان موسوڵمانەکانیان بینی نایانەوێت ئامادەیی تەواو بۆ شەڕ بەدەست بێنن بەڵکو تەنیا دەیانەوێت پێشڕەوی بکەن. ئەوان ریزەکانی خۆیان بردە پێشەوە و خەڵك لەپێشڕەوی پێشیان کەوتن و ئەم کارەیان بەفەرمانی سەعد کرد. یەکەم کەس لەپێشڕەوی پێش ئەوان کەوتەوە، قەعقاع بو. سەعد وتی: ئەی خوایە، ئەم کارە بەو ببەخشە و سەرکەوتوی بکە چونکە من فەرمانم بەوداوە هەرچەندە گوێی لەفەرمانی من نەگرت. دواتر وتی: دەبینم بارودۆخ بەمشێوەیە دەسورێت! کاتێك سێ جار تەکبیرم وت هێرش ببەن. جارێك تەکبیری وت و ئەسەدیەکان پەیوەستیان بون. سەعد وتی: ئەی خوایە ئەمە بەوان ببەخشە و سەرکەوتویان بکە. دواتر خەڵکی بوجەیلە هێرشیان برد و ئاشی شەڕ لەسەر سەری قەعقاع دەسوڕا. حەنزەلە کوڕی رەبیع و فەرماندەی دەستە دەکەسیەکان و تولەیحە و غالب و مالك وپیاوە بەئەزمونەکانی دیکە پێشڕەویان کرد. کاتێك بۆ جاری سێیەم تەکبیری وت، خەڵك پەیوەستی یەکتر بون و روبەڕوی سوپای بەرامبەری خۆیان بونەوە و دوای ئەوەی نوێژی خەوتنانیان کرد، پێشوازیان لەشەو کرد. دەنگی شمشێرەکان تابەرەبەیان بەشێوەیەك بەردەوام بو وەك ئاسن کوتی ئاسنگەران. خواوەند هەمویانی بەحەل و بەرگی خۆڕاگری وبەهێزی داپۆشی. سەعد شەوێکی وای کردە رۆژ کەهیچ کات شەوێکی بەو دژواریەی نەدیبو. عەرەب وئێرانی شتێکیان بینی هاوتایان نەبینیبو. هەواڵ و بەسەرهاتەکان بەرۆستەم و سەعد نەدەگەیشتن. سە عد لەخوا پاڕایەوە. کاتێك بەرەبەیان هات، خەڵك ناو و نەژادی خۆیان دەوت و لێرەوە زانرا کامانە لەپێشەکانن.

یەکەم شتێك لەنیوەی کۆتایی شەو بیستی، دەنگی قەعقاع کوڕی عەمرۆ بو کەدەیوت:

نحن قتلنا معشرا و زائدا　　　　اربعة و خمسة و واحدا

نحسب فوق اللبلد الا ساودا　　　　حتی اذا ماتوا دعوت جاهدا

الله ربی و احترزت عامدا

یانی: ئێمە گروپ گروپ و دەستە دەستەمان لەوان کوشتار کرد. چواریەکان و پێنجیەکان و یەکیەکانمان کوشت. بەلەپێشتر لەشێران و دڕندەکان هەژمار دەکرێین. خوا، خواوەندی منە و من لەخواستە پێشینەکانم خۆم بەدور گرت.

کەندیەکان تورکی تەبەریان کوشت کە لەشەڕکەرە گەورەکانی ئەوان بو.

خەڵك شەوی زوزەیان گەیاندە بەیانی (شەوی قادسیە لەم شەوانە هەژمار دەکرا)هەمویان بەتەواوی هیلاك بون چونکە سەراسەری شەو چاویان لێك نەنابو. قەعقاع لەناو خەڵکەکەی خۆی ڕەوانە بو و وتی: کەمێکیتر ئاشی شەڕ لەبەرژەوەندی کەسێکدا دەسوڕێت کەپێشەنگی شەڕ لەگەڵ دوژمن بێت. کاتژمێرێك بحەوێنەوە و دواتر هێرش ببەن چونکە پایەداری و سەرکەوتن دو هاوڕێی یەکترین. دەستەیەك لەفەرماندەکانی سوپا لەدەوری کۆبونەوە و لەبەرابەر ڕۆستەم خۆڕاگریان کرد تا لەکاتی بەرەبەیان لەگەڵ ئەو کەسانەی لای ئەوبون، شەڕیان دەست پێکرد. سەرکردەکانیان لەناویان هەستان و وتیان: نابێت ئەوان لەرێگەی خوا لەئێوە تێکۆشەرتربن، هەروەها ئێرانیەکان نابێت بۆ ڕۆیشتن بەرەو مەرگ لەئێوە زیاتر پەلەیان بێت. ئەوان هێرشیان کردە سەر ئەو سوپایە لەدوژمن کەنزیکیان بون و ڕوبەڕوی شەڕکەران بونەوە و تا کاتی نیمەڕۆ شەڕیان کرد. یەکەم کەسەکان کەلەناو چون، فیروزان و هورموزان بون کەشەڕیان کرد و خۆڕاگریان کرد تا کوژران. دڵی سوپای دوژمن کەڵێنی تێکەوت. تەپ و تۆزی گۆڕەپان دامرکایەوە و گێژەڵوکە بەسەر ئەواندا هەڵیکرد. ئەم بایان بە(دەبور) بای ڕۆژئاوا ناودەبرد، ڕەشەبا، خێوەتەکەی ڕۆستەمی هەڵکەند و خستیە ناو عەتیقەوە. ڕەشەبا بەسەختی هێرشی کردە سەر ئێرانیەکان و یەکیەکی ئەوانی خستە سەرزەوی. قەعقاع و هاورێکانی گەشتنە لای تەختەکەی ڕۆستەم و بینیان ڕۆستەم دوای هەڵکەنرانی خێوەتەکەی بەهۆی ڕەشەباوە، لەشوێنەکەی هەستاوە و دەیەوێت سوار ئەو ئێسترانە بێت کەهاورێ لەگەڵ سامانەکان بۆ ئەویان هێنابو. ئەو لەسێبەری ئێسترێکی بارقورسدا حەسابویەوە. هیلال کوڕی عەلەفە شمشێری لەو بارەدا کەڕۆستەم لەژێریدا بو و پەتەکانی قرتاند. یەك دوتا بار بەر پشتی ڕۆستەم کەوت و مۆرەکانی پشتی هاری. هیلال شمشێری لەو بارەدا کەبۆنێکی خۆش بڵاو بویەوە. ڕۆستەم بەرەو عەتیق ڕۆشت و خۆی خستە ناو عەتیق. هیلال شوێنی کەوت و پەلاماریدا و هەردوقاچی گرت و دەریهێنا و شمشێری لەناوچاوی دا و کوشتی. دواتر خستیە ژێر سمی ئێسترەکان و ڕۆشتە سەر تەختەکەی و هاواری کرد: سوێند بەخواوەندی کەعبە ڕۆستەمم کوشت! وەرن! وەرن! خەڵك دەوریان گرت و تەکبیریان وت. سەعد هەمو کەل و پەل و کەرەستەکانی شەڕی ڕۆستەمی بەبکوژەکەی یانی هیلال کوڕی عەلەفە بەخشی. ئاو،

ئەوی داپۆشیبو و لەبەر ئەمە کڵاوەکەی نەدۆزیەوە چونکە بەهای کڵاوەکەی سەد هەزار دینار بو.

دەستەیەک دەڵێن: کاتێك هیلال ئاهەنگی رۆستەمی کرد، رۆستەم تیرێکی بۆ هاویشت و قاچی بەشوێن پێی ئەسپەکەیەوە دوری. هیلال هێرشی کردە سەر و بەشمشێر لێیدا و کوشتی و دواتر سەری بری و بەرزی کردەوە و وتی: رۆستەمم کوشت! لەم کاتەدا دڵی سوپای بتپەرەستەکان تێکشکا.

جالینوس لەسەر وێرانەکان وەستا و داوای لەئێرانیەکان کرد تێپەڕن. بەڵآن ئەوانەی نزیك بون، پەلەیان کرد و تەماحکاریان لەخۆیان نیشاندا و پەپولە ئاسا رژانە ناو عەتیق و موسوڵمانان بەڕم لێیان دان و هیچ زیندوێك لەوان رزگاری نەبو. ئەوان سی هەزار کەس بون. زەرار کوڕی خەتاب ئاڵآی کاویانی، گەورەترین ئاڵآی ئێرانیەکانی هەڵگرت کەبە سی هەزار درەم لێیان کڕی. بەهاکەی ملیۆنێك و دوسەد هەزار بو. لەم شەڕەدا دەهەزار کەس لەئێرانیەکان کوژران جگە لەکوژراوانی شەڕەکانی پێشوتر. لەموسوڵمانان پێش شەوی زوزە هەزار وپێنسەد پیاوی شەڕکەر کوژران و لەشەوی هەریر و شەوی قادسیە شەش هەزار کەس. کوژراوەکان لەچاڵێك بەرەو رۆژهەڵآت بەخاك سپێردران. کوژراوەکانی پێش شەوی زوزە لەسەر موشەرەق بەخاك سپێردران.

ساز وبەرگ، باروبنەکان، کەل و پەلەکانی شەڕ، کۆکرانەوە و بەرادیەك کۆکرایەوە کەپێشتر بەو ئەندازەیە کۆنەکرابویەوە و دوای ئەوەیش کۆنەکرایەوە. سەعد کەسی بۆ لای هیلال نارد و هەواڵی رۆستەمی لێپرسی. ئەو رۆستەمی بردە لای. سەعد وتی: هەمو شتەکانی هەڵبگرە جگە لەو شتەی دەتەوێت بەجێی بێڵێت. سەعد فەرمانی بەقەعقاع و شورەحبیلدا شوێن هەڵآتوان بکەون. ئەو دوانە ڕۆشتن تاگەشتنە دوریەك بەئەندازەی خەرارە لەقادسیە. زەهرە کوڕی حەویەی تەمیمی بەسێسەد سوار بەدوای ئەواندا ڕۆشت و دواتر خەڵك پەیوەستی بون. ئەو بەتێکشکاوەکان گەیشت کەجالینوس دەیویست کۆیان بکاتەوە. زەهرە ئەوی کوشت و هەمو کەل و پەلەکانی هەڵگرت. ئەوانەی لەنێوان خەرارە تا سیلحین تا نەجەف بون، کوشتاریان کرد و هاورێ لەگەڵ ئەسیرەکان گەڕانەوە. تەنانەت گەنجێکیان بینی لەنەخع کەهەشتا ئەسیری ئێرانی پێش خۆی خستبو.

سەعد سامانی جالینوسی بەزۆر زانی و نەیویست هەموی بەبکوژەکەی ببەخشێت. عومەر بۆ سەعدی نوسی: ئاهەنگی شێرەپیاوێکی وەك زەهرە دەکەیت کەلەرێگای تۆدا ئەو هەمو ئەشکەنجەی بینی و بەو شێوە بوێرانەیە هەوڵیدا لەکاتێکدا چەندین شەڕی مەترسیداری دیکەت لەبەردەمدایە و پێویستت پێیەتی. دەتەوێت دڵی برەنجێنیت؟ سامانەکەی جالینوس بەو ببەخشە و لەکاتی بەش کردنی تالآنیەکان پێنسەد درەمی زیاتر لەکەسانی دیکە پێ ببەخشە.

کاتێك موسوڵمانەکان شوێن ئێرانیەکان کەوتن، بارودۆخ بەشێوەیەك گۆڕا کاتێك پیاوێکی موسوڵمان ئیشارەی لەکەسێکی ئێرانی دەکرد، ئێرانی بەپێی خۆی دەهاتە لای و لەسەر دەستی ئەو دەکوژرا. هەندێ کات کەل و پەلی شەڕی ئێرانیەکەی هەڵدەگرت و بەوە دەیکوشت. هەندێ کات دوپیاوی دەبینی و فەرمانی دەدا یەکیان ئەویتریان بکوژێت و دواتر ئەویتریانی سەردەبڕی.

سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی و عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە روبەروی دەستەیەکی ئێرانی بونەوە کەئالآیەکیان هەڵکردبو و دەیانوت: لەشوێنەکەمان هەڵناستین تا دەمرین. سلێمان و هاورێکانی ئەوانیان کوشتار کرد. دوای شکەست، سی و چەند دەستەی شەڕکەر خۆراگریان کردبو، چونکە لەهەڵآتن شەرمیان دەکرد. سی و چەند کەس لەموسوڵمانان ئاهەنگی ئەوانیان کرد. بۆ هەر دەستەیەك فەرماندەیەك. شەڕی دەستە شەڕکەرەکانی ئێران بەدو شێوە بو: دەستەیەکیان هەڵآتن و دەستەیەکیان خۆراگریان کرد تا کوژران. لەناو دەستەی هەڵآتوان هورموزان بو کەروبەروی عەتارد بویەوە و ئەهوەز کە لەبەرابەر حەنزەلە کوڕی رەبیع دەبیری پێغەمبەر(ص) شەڕی دەکرد. هەروەها: زاد کوڕی بوهەیش لەبەرابەر عاصم کوڕی عەمرۆ، قارن لەبەرابەر قەعقاع. لەناو ئەو کەسانەی خۆراگریان کرد و کوژران: شەهریار کوڕی کونارا لەبەرابەر سلێمان کوڕی رەبیعە، کوڕی هیربۆد لەبەرابەر عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە، فەرخان ئەهوازی لەبەرابەر بوسر کوڕی ئەبی رۆهمی جۆهەنی و خوشەدی سوم (یاخوسرەو شەنوم) لەبەرابەر کوڕی هوزەیلی کاهلی.

خەڵك لەشوێن کەوتنی هەڵآتوان گەڕانەوە لەکاتێکدا بانگدەری ئەوان کوژرابو. موسوڵمانان لەسەر بانگ وتن شەڕی یەکتریان کرد ئەوەندەی نەمابو یەکتر کوشتار

بکەن. سەعد تیروپشکی هاویشت و تیر بەناوی یەکێك لەوان هاتەدەر و بانگی وت. ئەوانەی لەقادسیە پیاوانە شەڕیان کردبو و رەنج وئەشکەنجەی زۆریان چێشتبو، لەبەش کردنی تالآنیەکان زیاتریان لەکەسانی دیکەبەرکەوت و پێنسەد پێنسەد زیاتریان وەرگرت. ئەوان بیست وپێنج پیاو بون و زەهرە و عەصمە زەبی و کەلەج لەناو ئەواندا بون. بەلآم شەرکەرانی رۆژەکانی پێش قادسیە، بۆ ئەوان بەخششێك بەئەندازەی سێ هەزار درەم دیاری کرا و بەمەیش زیاتریان لەشەڕکەرانی قادسیە بەرکەوت. بەعومەریان وت: باشتر دەبو ئەگەر شەڕکەرە تێکۆشەرەکانی قادسیەیشی پەیوەستی ئەوان دەکرد. عومەر وتی: نامەوێت کەسانێك پەیوەستی ئەوان بکەم کە لەگەڵ ئەواندا نەبون. پێیان وت: باشتر دەبو ئەگەر لەپێشی بەو کەسانە بدرایە کەماڵیان دورە و ئەمە لەبەرابەر ئەو کەسانەیە لەناو ماڵەکانی خۆیان شەڕیان لەگەڵ دوژمن کرد. وتی: چۆن ئەوان پێش ئەمان بخەم کەئەمان هۆکاری خەمی دوژمنان بون! بۆ موهاجیرەکان ئەم کارەیان لەگەڵ ئەنسار نەکرد!

عەرەبەکان چاوەڕوانی شەڕی نێوان عەرەب و ئێرانیان لەقادسیە لەنێوان عەدەن ئەبین تا عوزەیب و لەنێوان ئۆبۆلە و ئەیلە بون لەسەر بنەمای ئەو گومانەی کەخۆڕاگری یا روخانی ولآتەکەیان لێرەدا دەبێت. لە هەرشارێك بیسەرێك بو چاوەڕوانی بەسەرهاتەکانی شەڕی دەکرد و کۆی دەکردەوە و لێی دەروانی تا بزانێت کۆتایی کارەکە چی دبێت. کاتێك شەڕی قادسیە رویدا، پەریەکان بەسەرهات و هەواڵەکانیان کۆکردەوە و بردیانە لای چەندین کەس لەخەڵك بەلآم هەواڵ و بەسەرهاتی مرۆڤەکان پێش ئەوان کەوتنەوە و زوتر گەیشتن.

سەعد هەواڵی سەرکەوتنەکانی بۆ عومەر نوسی و ئەوی لەژومارەی کوژراو و برینداره‌کانی موسوڵمانان ئاگادار کردەوە و ناوی ئەو کەسانەی دەیناسی، بەسەعد کوڕی عومەیلەی فەزاری بۆ لای ئەوی کرد. عومەر لەبەرەبەیانەوە لەکاروانیەکان و هەمو ئەوانەی دەگەیشتن، سەبارەت بەچارەنوسی شەڕکەرانی قادسیە پرسیاری دەکرد تا رۆژ دەگەیشتە نیوە و دواتر دەگەڕایەوە بۆ لای کەسەکانی خۆی. کاتێك مژدەدەر گەیشت، پرسی: لەکوێوە دێیت؟ ئەو هەواڵەکانی پێ راگەیاند. عومەر وتی: ئەی بەندەی خوا ئاگادارم بکەرەوە چی رویدا. وتی: خوا بتپەرستەکانی تێك شکاند. عومەر بەهێواشی

لەگەڵ ئەو رایدەکرد و ئەو سوار وشترەکەی خۆی بو و نەیدەزانی لەگەڵ کێ قسە دەکات. لەم کاتەدا گەشتنە ناو مەدینە و خەڵك هەمویەك یەك رێزیان لێگرت و وتیان: سلاو لەتۆ ئەی سەروەری خوا پەرستەکان. مژدەدەر وتی: خوا لێت خۆش بێت بۆ پێت نەوتم تۆ گەورەی باوەڕدارانیت! عومەر وتی: براکەم ، تۆ هیچ ترست نەبێت. موسوڵمانان لەقادسیە مانەوە و چاوەڕوانی گەڕانەوەی مژدەدەریان دەکرد. عومەر فەرمانی بەخەڵکدا سامانەکانی خۆیان هەڵبگرن و کاروباری خۆیان باش بکەن و سوپاییەکان لەشام، لەوانەی لەشەڕی یەرموك و دەمشق ئامادە بون، پەیوەستیان بن. یەکەم کەسان لەوان لەرۆژی شەڕی ئەغواس گەیشتن و دوایین کەسیانی لەبەیانی رۆژی سەرکەوتن. سەبارەت بەوان نامەیان بۆ عومەر نوسی کەدەبێت چ کارێکیان لەگەڵدا بکرێت. نامەیان بەنەزیر کوڕی عەمرۆدا رەوانە کرد.

دەستەیەك دەڵێن: شەڕی قادسیە لەساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی رویدا. دەستەیەك لەخەڵکی کوفە وتویانە: لەساڵی ٦٣٦/١٥ زایینی رویدا بەلام پێشتر ئاماژەمان پێدا کە لەساڵی ٦٣٥/١٤ زایینی رویدا.

## فەرمانڕەوای عوتبە کوڕی غەزەوان لەسەر بەسرە

دەڵێن: لەم ساڵەدا عومەر، عوتبە کوڕی غەزەوانی رەوانەی بەسرە کرد. فەرماندای ئەوێ قوتبە کوڕی قەتادە سەدوسی بو کەهێرشی دەکردە سەر ئەو پانتاییانە بەهەمان شێوە کەموسەنا لەپانتاییەکانی حیرە هێرشی دەبرد. ئەو نامەی بۆ عومەر نوسی و لەپێگە وجێگەی خۆی ئاگاداری کردەوە و وتی ئەگەر دەستەیەکی کەمی لەگەڵدا بێت دەتوانێت بەسەر دەوروبەری حیرەدا زاڵ بێت وئێرانیەکان تێك بشکێنێت و ئەوان لەوڵاتەکەیان دوربخاتەوە. عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا لەشوێنەکەی خۆی بمێنێتەوە و وشیار بێت. ئەو شەریح کوڕی عامر یەکێك لەپیاوانی بەنی سەعد کوڕی بەکری بۆ لای ئەو رەوانە کرد. ئەو بەرەو بەسرە رۆیشت و قوتبەی لەوێ بەجێهێشت و رێگەی ئەهوازی بڕی تا سەرئەنجام لەدارس دابەزی. پادگانی سنوری ئێرانیەکان لێرەدا بو. ئەوان، ئەمیان کوشت. دوای ئەوە عومەر عوتبە کوڕی غەزەوانی رەوانە کرد. کاتێك رەوانەی کرد پێی فەرمو:

ئەی عوتەبە، من تۆم لەسەرزەمینی هند دەست نیشان کرد کە لەقەراغ سنوری دوژمنانە. هیوادارم خوا تۆ بەسەر ئەو دەوروبەرەدا زاڵ بکات و بۆ زاڵبون بەسەر ئەو شوێنانە هاوکاریت بکات. بۆ عەلا  کوڕی حەزرەمی نامەم نوسی تا عەرفەجە کوڕی هەسمە بۆ هاوکاری تۆ بنێرێت. ئەوپیاوێکی شەڕکەر و ئازا لەبەرابەر دوژمنانە. کاتێك هاتە لای تۆ، راوێژی لەگەڵ بکە و خەڵك بۆ باوەڕهێنان بانگێشت بکە. هەرکەس وەڵامی بانگێشتەکەی تۆی دایەوە، لێی رازی بە و هەر کەس رازی نەبو، باج بدات یا بۆ شمشێر ئامادە بێت. لەخوا بترسە کە لەگەڵ ئەو خەڵکەی فەرمانڕەواییان دەکەیت چۆن هەڵس کەوت دەکەیت و چی بەسەر ئەو سەرزەمینەدا دەهێنیت کەبەسەریدا زاڵیت. ئاگادار بە ئەم جەستە خاکیە تۆ بەرەو لەخۆرازی بونی زیانبار نەبات کەبراکانت لەتۆ بڕەنجێنێت و بیانتارێنێت. تۆ شەرەفی هاورێیەتی پێغەمبەر(ص)ت پێبڕاوە و لەروناکی ئەو دوای ریسوایی رێزدار بویت و لەدوای ناتەوانی بەهێز بویت تا فەرمانڕەوایەکی زاڵ وپاشایەکی بەختەوەر بیت. دەڵێیت و لەتۆدەبیستن و فەرمان دەدەیت و فەرمانەکانت جێبەجێ دەکەن. چ بەخشینێکی گەورەیە ئەگەر تۆ لەسنور بەدەر نەکات و بەسەر ژێر دەستەکان یاخیت نەکات. لەبەخشین و کەڵك وەرگرتن بەهەمان شێوە خۆت بەدور بگرە کەلە گوناه دەترسیت. لەناو ئەم دوانە، کەڵك وەرگرتنە زیانی زیاتر بەتۆ دەگەیێنێت و تۆ هێدی هێدی بەرەو لەخۆرازی بون دەبات و بەشێوەیەك فریوت دەدات یەکراست بەرەو جەهەننەم دەڕۆیت. پەنا بۆ خوا دەبەم لەوە بۆ تۆ و خۆم. خەڵك ماوەیەك رویان لەخوا کرد تا ئەوەی ئەم جیهانە لەنیگای ئەواندا درەوشایەوە و خوازیاری بون. خوات بوێت و ئەم دنیات نەوێت. لەخوا بترسە وەگەرنە وەك ستەمکاران دەڕوخێیت. تۆ لەگەڵ هاورێکانت بەرێکەوە و کاتێك گەشتنە شوێنێك دورتر لەخاکی عەرەب و نزیکترین شوێن بەسەرزەمینی ئێران، لەوێ بمێننەوە.

عوتەبە لەگەڵ هاورێکانی خۆی بەرێکەوت تا کاتێك گەشتنە مەربد، بەرەو پێش رۆیشتن تا روبەروی بردی (خورد) دابەزین و لەوێ مانەوە. هەواڵی ئەوان بەخواوەندی فورات گەیشت و ئەو لەگەڵ چوار هەزار پیاوی شەڕکەر هات و هەردولا روبەروی یەك بونەوە. عوتەبە هاورێ لەگەڵ پێنسەد پیاوی شەڕکەر، دوای نیمەڕۆ شەری لەگەڵدا کردن و هەمویانی کوشتار کرد. جگە لەخواوەندی فورات کەس نەمایەوە و ئەویشی

بەئەسیری گرت. دواتر عوتەبە لەناو هاورێکانی خۆی وتارێکیدا و وتی: ئەم جیهانە کۆتایی پێهاتوە و بەخێرایی بەرەو کۆتایی دەروات و جگە لەپاشماوەیەك وەك ئاوی ماوە لەناو دەفر، هیچی لێ نەماوەتەوە. ئاگادارن لێرەوە بەرەو دنیایی هەمیشەیی دەڕۆن. وشیار بن بەباشترین پاشەکەوت رو لەوێ بکەن. بە منیان وتوەکە: ئەگەر تاشەبەردێك لەسەرەوەی جەهەننەم بخەنەخوار، ماوەی حەفتا ساڵی پێدەچێت تا بگاتە خوار. ئەوێ لێوانلێو دەکەن لەخەڵکان و ئەمە هۆکاری سەرسوڕمانی ئێوەیە. بەمنیان وتوە لەنێوان دو تای درگا لەدرگاکانی بەهەشت، تێپەڕین چل پاییزە و بێ گومان ڕۆژێ دەگات بەهەشت لێوانلێو بێت لەخەڵك. من لەبیرمە حەوتەمین کەس لەباوەڕهێنەران بەپێغەمبەر(ص) بوم. هیچ خواردنێکمان جگە لەگەڵای (سەمور) نەبو تا لێوەکانمان لەزبری ئەو گەڵایە بریندار بو. پارچەیەك لەقوماشێکی ڕا ڕام دۆزیەوە لەگەڵ خۆم و سەعد دابەشم کرد و بۆ ئەم کارە لەناوەڕاستەوە دڕیم. ئەمڕۆ هەر حەوت کەسەکە فەرمانڕەوایی وڵاتەکانن. دوای ئێمە خەڵك تاقی دەکەنەوە.

دابەزینی ئەو لەبەسرە لەمانگی رەبیع الاوەل یا رەبیع الثانی لەساڵی چواردەیەم /مەی یا ژوئەنی ٦٣٥ زایینی بو. دەستەیەك دەڵێن بەسرە لەساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی دوای تکریت و جەلەولا دەستی بەسەرداگیرا. سەعد بەفەرمانی عومەر ئەوی بۆ ئەوێ نارد. کاتێك عوتەبە لەبەسرە نیشتەجێ بو، نزیکەی یەك مانگ لەوێ مایەوە کەخەڵکی ئۆبۆلە روبەروی بونەوە. لەم شارەدا پێنسەد ئەسواری لێبو کەپاسەوانیان دەکرد. ئەم شارە بەندەر و لەنگەرگەی ئەو کەشتیانە بو کەلەچینەوە دەهاتن. عوتەبە روبەرویان بویەوە و ئەوانی تێکشکاند بەشێوەیەك کە بەرەو ناو شار هەڵاتن. عوتەبە بۆ شوێنەکەی خۆی گەڕایەوە. خواوەند ترسی خستە دڵی ئێرانیەکان و ئەوان سامانە سوکەکانی خۆیان هەڵگرت و لەناو تێپەڕین و شارەکەیان چۆڵ کرد. موسوڵمانان ڕۆشتنە ناو شارەکە و کاڵا و کەل و پەلی شەڕ و ئەسیریان گرت. ئەو پێنج یەکی ئەوانەی هێنایەدەر. موسوڵمانەکان سێسەد پیاوی شەڕکەر بون. گرتنی ئەو شارە لەمانگی رەجەب یا شەعبان / ئوت یا سێپتامبەر ساڵی ٦٣٥ زایینی رویدا. دواتر لەشوێنێك بەناوی (شاری ڕۆژێ) دابەزی و بناغەی مزگەوتێکی داڕشت و بەقامیش دروستی کرد.

یەکەم زادەی ئەم شارە عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر بو. کاتێك لەدایك بو، باوکی

قوربانیەکی سەربڕی کەبەشی هەمویانی کرد چونکە ژمارەیان کەم بو. خەڵکی دەشتی میشان بۆ شەڕی ئەوان کۆبونەوە. عوتەبە روبەرویان بویەوە و ئەوانی تێکشکاند و سنورداری ئەوێی بەئەسیری گرت. قەتادە کەمەربەندێکی زێرینی دۆزیەوە و بەئونس کوڕی حەجنە بۆ عومەری نارد. عومەر پێی وت: خەڵك چۆنن؟ وتی: ئەم دنیا باوەشی بۆ کردونەتەوە و بەردەوام خواست و مەبەستی تازە دەخاتە بەردەمیان. خەڵك خوازیاری بەسرە بون و روی تێدەکەن.

عوتەبە موجاشعی کوڕی مەسعودی کردە فەرماندەی دەستەیەك و بەرەو فورات رەوانەی کردن. ئەو موغەیرە کوڕی شوعبەی کردە جێگری خۆی بۆ نوێژ خوێندن تا موجاشع بگات، کاتێك ئەو گەیشت فەرماندەیی بگرێتە دەست. عوتەبە رۆیشتە لای عومەر. موجاشیع بەسەر خەڵکی فوراتدا سەرکەوت. فەلیکان، یەکێك لەگەورەکانی ئێران سوپایەکی بۆ شەڕی موسوڵمانان کۆکردەوە. موغەیرە کوڕی شوعبە روبەروی بویەوە و لەمەرغاب چاویان بەیەك کەوت. شەڕی هەڵگیرسا. ژنانی موسوڵمان وتیان: باشترە پەیوەستی ئەوان بین و هاورێیەتیان بکەین. لەلەچکەکانی خۆیان ئاڵایان دروست کرد وبەرەو موسوڵمانان رۆشتن. کاتێك بتپەرستەکان ئاڵاکانیان بینی، گومانیان کرد هێزی یارمەتیدەر بۆ موسوڵمانانە. لەبەر ئەمە هەڵاتن و موسوڵمانان بەسەریاندا زاڵبون. ئەو هەواڵی سەرکەوتنی بۆ عومەر نوسی. عومەر بەعوتەبەی وت: کێت کردۆتە فەرمانڕەوای بەسرە؟ وتی: موجاشیع کوڕی مەسعود. وتی: ئایا پیاوێکی دێهاتی دەکەیتە فەرماندەی شاریەکان؟ پێی راگەیاند کەموغەیرە چی کردوە. فەرمانی پێدا بۆ سەر کارەکەی بگەڕێتەوە بەڵام عوتەبە لەرێگادا مرد. سەبارەت بەمردنەکەی ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە. لەگێڕانەوەی روداوەکانی ساڵی ٦٣٨/١٧ زایینی ئاماژەی پێدەدەین.

لەئەسیرەکانی میشان یەکیان یەسار ئەبولحەسەنی بەسری بو و یەکیتریان ئەرتەبان باوەگەورێی عەبدالله کوڕی عەدەن کوڕی ئەرتەبان.

دەستەیەك دەڵێن: فەرمانڕەوایی عوتەبە بەسەر بەسرە ساڵی ٦٣٦/١٥ زایینی و بەوتەی هەندێ کەس لەساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی بو. گێڕانەوەی یەکەم راسترە.

عومەر موغەیرە کوڕی شوعبەی کردە فەرمانڕەوایی بەسەر کەدوساڵ فەرمانڕەوایەتی

کرد و دواتر بەتۆمەتی (گایینی دایکی جەمیل) گرفتار بو و ئەبوموسا بوبە فەرمانداری بەسرە. دەستەیەك دەڵێن: دواى عوتەبە فەرمانداری بەئەبوموسا بەخشی و دوای ئەو بەموغەیرە.

## روداوەکانی تری ئەم ساڵە

لەم ساڵەدا یانی ساڵی ٦٣٥/١٤ زایینی عومەر بە قامچی لەکوڕەکەی و هاورێکانی و ئەبومخجەنی دا بەتۆمەتی مەی خواردنەوە.
هەروەها لەم ساڵەدا لەمانگی رەمەزان/ئۆکتۆبەری ٦٣٥ زایینی، عومەر فەرمانی بەخەڵکدا بۆ رێزگرتن لەم مانگە لەمزگەوتەکان کۆببنەوە و سەرقاڵی پاڕانەوە و دۆعا بن. ئەم کارەی لەمەدینە ئەنجامدا و بۆخەڵکی شارەکانی دیکەی نوسی ئەم کارە بکەن. ئەو خەڵکی بۆ ئەبی کوڕی کەعب کۆکردەوە.
لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد و فەرمانداری مەککە لەم کاتەدا عەتاب کوڕی ئەسید بو. فەرماندارانی تر ئەمانە بون: لەیەمەن یەعلی کوڕی مونیە، لەکوفە سەعد، لەشام ئەبوعوبەیدە کوڕی جەراح، لەبەحرەین عوسمان کوڕی ئەبی عاص یا عەلا کوڕی حەزرەمی و لەعەممان حوزەیفە کوڕی میحسەن.
لەم ساڵەدا ئەبو قوحافە باوکی ئەبوبەکر دوای کوڕەکەی خۆی مرد.
هەروەها لەم ساڵەد سەعد کوڕی عبادەی ئەنساری مرد کەدەستەیەك وتویانە مردنەکەی لەساڵی ٦٣٢/١١ زایینی یا ساڵی ٦٣٦/١٥ زایینی رویدا.
لەم ساڵەدا سەلیت کوڕی عەمرۆ کوڕی عامر کوڕی لۆئەی مرد.
لەم ساڵەدا هندی جەرگ خۆر کچی عوتەبە کوڕی رەبیع(دایکی معاویە) مرد. ئەو لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی هێنا.

## روداوەكانی ساڵی پانزەیەمی كۆچی ٦٣٦زاییینی

### دروست كردنی كوفە

دەستەیەك دەڵێن: كوفە لەم ساڵەدا لەسەر دەستی سەعد كوڕی ئەبی وەقاص بوبەشار. بوقەیلە شوێنەكەی نیشان ئەواندا. بەسەعدی وت: تۆم بۆ سەرزەمینێكی خوا رێنوێنی كرد كەمێشولەی نیە و لەنزماییەكان نزمترە. ئەوێی نیشاندا. دەستەیەك ئاماژمیان بەگێڕانەوەی دیكەداوە كەئاماژەی پێدەدەین.

### شەڕی مەرج روم

لەم ساڵەدا، شەڕی مەرج روم رویدا. بەشێك لەگێرانەوەی ئەو شەڕە بەمشێوەیە كەئەبوعوبەیدەی جەراح و خالید كوڕی وەلید لەگەڵ هاورێكانی خۆیان لەفیحل هاتنەدەر و ئاهەنگی حمصیان كرد. ئەوان لەزی ئەلكەلاع دابەزین. ئەم هەواڵە بەهراكلیوس گەیشت و ئەو توزەری بەتریقی رەوانە كرد كەهات و لەمەرج روم ئوردوی لێدا. مەرج روم لەرۆژئاوای دەمشقە. ئەبوعوبەیدە لەمەرج روم سوپاكەی نیشتەجێ كرد. ئەو رۆژەی ئەبوعوبەیدە دابەزی، (شەنەشی) رومی روبەروی بویەوە. هاورێ لەگەڵ سوپایەك بەئەندازەی سوپاكەی توزەر بو كەبۆ هاوكاری كردنی توزەر و پاسەوانی كردن لەخەڵكی دەمشق هاتبو. كاتێك دابەزی، سەرزەمینی توزەر وشك و خاڵی لەگیا و روەك و ئاو و ئاوەدانی بو. خالید روبەروی توزەر و ئەبوعوبەیدە روبەروی شەنەش. توزەر بۆلێكۆڵینەوە لەسەر دەمشق رۆشتەدەر و خالید هاورێ لەگەل دەستەیەك لەشەڕكەران شوێنی كەوت. بەیەزید كوڕی ئەبی سوفیانیان وت كەتوزەر چی كردوە. ئەو رۆشتە پێشوازی توزەر. خالید كاتێك پەیوەستی ئەوان بو كەشەڕیان دەكرد. لەبەر ئەمە لەپشتەوە شمشێری خستە ناو ئەوان جگە لەچەندین كەس كەهەلاتن كەس لەوان رزگاری ئەبو. موسوڵمانان سامانەكانی ئەوانیان بەتاڵانی هەلگرت و یەزید تاڵانیەكانی لەناو شەڕكەرانی خۆی و شەڕكەرانی خالید دابەش كرد. یەزید بۆ دەمشق گەڕایەوە و خالید بۆ لای ئەبوعوبەیدەی جەراح. توزەر كوژرابو. ئەبوعوبەیدە دوای

ڕۆشتنی خالید، لەگەڵ شەنەش دەستیان بەشەڕ کرد و ئەم دوانە لەمەرج روم روبەروی یەك بونەوە و رومیەکان بەسەختی کوشتار کران وشەنەش کوژرا. موسوڵمانان تا حمص شوێنیان کەوتن. کاتێك هراکلیوس لەم هەواڵە ئاگادار بویەوە، فەرمانی بەبەتریقی حمص دا رەوانەی ئەو ناوچە بێت. ئەو خۆی ڕۆشتە رەها و ئەبوعوبەیدە ڕۆشتە حمص.

## گرتنی حمص و بەعلبەك و ناوچەکانی تر

کاتێك ئەبوعوبەیدە لەدەمەشق تەواو بو، بەرەو حمص کەوتە رێ. رێگای بەعلبەکی گرتەبەر و ئەو ناوچەی گەمارۆدا. خەڵك خوازیاری ئەمان بون. ئەبوعوبەیدە ئەمانی دان و پەیمانی ئاشتی بەست و لەوان خۆش بو و هاورێ لەگەڵ خالید ڕۆشتە حمص. دەستەیەك دەڵێن: موسوڵمانەکان لەمەرج رومەوە رەوانەی حمص بون کەئاماژەمان پێدا. کاتێك لەوێ دابەزین، شەری خەڵکانی ئەوێیان کرد و لەو رۆژە ساردانە لەبەیانی تا ئێوارێ بەردەوام دەجەنگان. هەم موسوڵمانان و هەم رۆمیەکان لەسەرمایەکی سەخت رەنجیان دەبرد. هەردولا سەرسەختانە خۆراگریان کرد. هراکلیوس پەیك و پەیامی بۆ خەڵکی خمص ناردبو کەهاوکاریان دەکات. فەرمانی بەهەمو خەڵکی جەزیرەدا بۆ شەڕ خۆیان ئامادە بکەن و بەرەو حمص برۆن. ئەوان بەرەو شام ڕۆشتن تاحمص لەدەستی موسوڵمانەکان بپارێزن. سەعد کوڕی ئەبی وەقاص هێزە شەرکەرەکانی لەعێراقەوە بۆ هیت نارد و ئەو ناوچەیان گەمارۆدا. دەستەیەك لەوان ڕۆشتنە قرقیسیا. خەڵکی جەزیرە بلاوەیان لێکرد و لەهاوکاری کردنی خەڵکی حمص پەشیمان بونەوە. خەڵکانی ئەوێ دەیانوت: شارەکەی خۆتان بپارێزن چونکە ئەوان عەرەبی پێ پەتین. کاتێك سەرما هێرشی دەکردە سەریان، قاچیان دەیبەست. قاچی رۆمیەکان دەکەوتە خوار و لەقاچی موسوڵمانان یەك پەنجەیش نەدەکەوت. کاتێك زستان تەواو بو، پیرێك لەرۆم هەستا و داوای ئاشتی لەگەڵ موسوڵمانان کرد بەلأم گوێیان لێ نەگرت و ناچار یەکیتر ئامۆژگاری ئەوانی کرد بەلأم ئەویش وەلأمی نەبیست. موسوڵمانان ئەوانیان بانگ کرد و بەدەنگی بەرز تەکبیریان وت کەبەهۆیەوە چەندین ماڵ لەحمص دارما و دیوارەکانی لەری و قەڵشتی برد. دوبارە تەکبیریان وت و ئەمجارە گرفتاریەکی گەورەتر بەسەر

دوژمندا داباری. خەڵکەکەی هاتنەدەر و خوازیاری ئاشتی بون و موسوڵمانان نەیاندەزانی ئەوان چیان بەسەر هاتوە. لەگەڵ ئەوان لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی دەمشق پەیمانی ئاشتیان بەست. ئەبوعوبەیدە ئەم کەسانەی لەوێ جێگیر کرد: سەمتی کوڕی ئەسوەدی کندی هاورێ لەگەڵ بەنی معاویە، ئەشعەس کوڕی میناس هاورێ لەگەڵ سەکون، میقداد هاورێ لەگەڵ بەلی و کەسیتر هاورێ لەگەڵ کەسانیتر. ئەو پێنج یەکی بەعەبدالله کوڕی مەسعود بۆ عومەر ڕەوانە کرد. عومەر بۆ ئەبوعوبەیدەی نوسی: لەشارەکەی خۆت بمێنەرەوە وداوای هاوکاری لەبەهێزەکان بکە عەرەبەکانی شام لەدەوری خۆت کۆبکەوە و منیش بەردەوام هێزی پشتیوان بۆتۆ دەنێرم.

دواتر ئەبوعوبەیدە عوبادە کوڕی سامتی کردە جێگری خۆی و ڕەوانەی حەمات بو. خەڵکانی ئەوێ سەری کورنوشیان دانەواند و فەرمانبرداری بون. ئەبوعوبەیدە لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. لەوێوە ڕەوانەی شەیزەر بو. خەڵکەکەی هاتنەدەر و خوازیاری ئاشتی بون لەسەر بنەمای ئاشتی حەمات. ئەبوعوبەیدە ڕوی کردە (مەعرەتی حمص) کەهەمان مەعرەدتی نەعمانە و ناوەکەی لەناوی نەعمان کوڕی بەشیری ئەنساری وەرگیراوە. ئەوان داوای ئاشتیان کرد لەسەر بنەمای ئاشتی حمص. دواتر ڕۆشتە لازقیە کەخەڵکەکەی ڕوبەڕوی بونەوە. لازقیە دەرگایەکی گەورە و ئەستوری بو کەبەهێزی دەستەیەك لەخەڵکان دەتوانر بکرێتەوە. موسوڵمانان لەشوێنێکی دور لەوێ ئوردویان لێدا. دواتر فەرمانیدا سەنگەری زۆر گەورە و قووڵ هەڵکەنن کەهەرکامی سوارکارێکی لەکاتی سواریدا دادەپۆشی. دواتر وایان نیشاندا کەئاهەنگی گەڕانەوەیان هەیە. کاتێك شەو خێوەتی ڕەشی خۆی خستە سەرزەوی، گەڕانەوە ولەسەنگەرەکاندا خۆیان حەشاردا. خەڵکی لازقیە ڕۆژیان کردەوە لەسەر ئەو گومانەی کەموسوڵمانان کۆچیان کردوە. لەبەر ئەمە مەڕوماڵاتی خۆیان هێنایەدەر و لەدەوروبەری شار بڵاوبونەوە. هێشتا نەکەوتبونە خۆیان کەموسوڵمانان هاواریان کرد و لەگەڵ ئەوان ڕۆشتنە ناوشار. شار بەزۆر دەستی بەسەردا گیرا و دەستەیەك لەمەسیحیەکان رایان کرد و دواتر داوای ئەمانیان کرد تا بۆ سەرزەمینەکەی خۆیان بگەڕێنەوە. لەسەر ئەم بنەمایە ئاشتیان لەگەڵ کرا کەباجی خۆیان بدەن چ بەروبومەکەیان کەم بێت چ فراوان. کەنیسەکەیان بەخۆیان سپێردرا. موسوڵمانان لەوێ

مزگەوتێکی گەورەیان دروست کرد. عوبادە کوڕی سامت بناغەی مزگەوتەکەی دانا و دواتر فراوانیان کرد.

کاتێك موسوڵمانان لازقیەیان گرت، خەڵکی جەبەلەی روم لەوێ کۆچیان کرد. کاتێك رۆژگاری معاویە هات، قەلایەکی روبەروی قەڵای رۆمیەکان دروست کرد و دەستەیەك لەپیاوە شەڕکەرەکانی لەوێ نیشتەجێ کرد.

موسوڵمانان بەهاوکاری ئەبوعوبەیدە کوڕی سامت، دەستیان بەسەر ئەنترتوسدا گرت کەقەلایەکی بەهێزی بو. خەڵکەکەی کۆچیان کرد. دواتر معاویە بناغەی شاری ئەنترتوسی داڕشت و کردی بەشارێك و ناوەدانیەکانی دەوروبەری بەموسوڵمانان بەخشی. لەشاری بانیاسیش ئەم کارەی کرد: سەلیەیش دەستی بەسەردا گیرا. دەڵێن بۆیە پێی وتراوە سەلیە چونکە لەنزیکی ئەوێ شارێك بوبەناوی موتەفیکە کەبەسەر خەڵکەکەی وێران بو و جگە لەسەد کەس رزگاری نەبو. ئەوان سەدماڵیان بۆخۆیان دروست کرد و شوێنی تازەیان بە (سلم مائە) (سەد رزگاربو) ناو برد. دواتر خەڵك ناوەکەیان گۆڕی و بەسەلیە ناویان برد. ئەمە کاتێك راستە کەخەڵکەکەی عەرەب بێت و زمانەکەیان عەرەبی بێت. بەلام ئەگەر زمانەکەیان عەرەبی نەبێت، ئەم داستانە راست نیە. دواتر سالح کوڕی عەلی کوڕی عەبداللە کوڕی عەباس ئەوێی وەك شوێنی نیشتەجێبونی خۆی هەڵبژارد و منالەکانی لەوێ چەندین بینایان دروست کرد و کردیان بەشار و کەسانێك لەبنەماڵەی ئەو لەو شارە ژیانیان بەسەر دەبرد. ئەم شارە و زەمینەکانی دەوروبەری بەوان بڕا.

## دست بەسەرداگرتنی قێنسرین و هاتنی هراکلیوس بۆ کۆنستانتین ئوپل (قوستەنتەنیە)

دواتر ئەبوعوبەیدەی جەراح، خالید کوڕی وەلیدی بەرەو قێنسرین رەوانە کرد. کاتێك گەشتە ئەو شارە، رۆمیەکان پێشرەویان کرد و فەرماندەکەیان میناس بو. ئەو گەورەترین پیاوی رۆم دوای هێرکول بو. شەڕ دەستی پێکرد و میناس وهاورێکانی بەشێوەیەکی قورس و کەم وێنە کوشتار کران. هەمویان لەسەر یەك خوێن مردن. خالید رۆیشت تا لەقێنسرین دابەزی و خەڵکەکەی لەقەلاکاندا خۆیان شاردەوە. وتی:

ئەگەر لەناو هەوردکاندا بن، یا خوا ئێمە ددهێنێت بۆ لای ئێوە یا ئێوە دەهێنێت بۆ لای ئێمە. ئەوان لەکاروباردکانی خۆیان تێفکرین و ببینیان چی بەسەر خەڵکی حمص هاتود. لەبەر ئەمە لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی حمصیەکان پێشنیاری ئاشتیاندا. خالید پێداگری گرت کەجگە لەوێران کردنی شارەکە کارێکی دیکە ناکات. شارەکەی وێران کرد. لەم کاتەدا بوهراکلیوس رۆشتەناو کۆنستانتین نوپل. هۆکارەکەی ئەوەبو: خالید و عەیاز لەدەروازەی شامەوە بەرەو هراکلیوس ڕۆشتن و عەمرۆ کوڕی مالك لەکوفە. ئەو پانتاییەکانی قرقیسیا هاتەدەر. عەبدالله کوڕی موتعم لەدەروازەی موسڵ هاتەدەر. لەم کاتەدا بو هراکلیوس روی کردە کۆنستانتین ئوپل. ئەمە یەکەم شار لەئیسلامدا بو کە لەساڵی ١٥/٦٣٦زایینی یا ١٦/٦٣٧ زایینی لەسێ قۆڵەوە پێشڕەویان بۆ کرد.

کاتێك هەواڵی کاری خالید بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت، وتی: خالید خۆی کردە فەرمانڕەوا، خوا لەئەبوبەکر خۆش بێت کەسرشتی پیاوانی باشتر لەمن دەزانی! عومەر ئەو و موسەنا کوڕی حارسەی لەسەر کار لابردبو. عومەر وتی: لەبەر ئەوە ئەوانم لەسەر کار لانەبرد کەکاری ناڕەوایان کردبێت بەڵکو چونکە خەڵك ئەوانیان بەگەورە دەزانی، ترسام روبکەنە ئەوان و پشت بەوان ببەستن.

## درێژەی کارەکانی هراکلیوس

بەڵام موسەنا، عومەر لەبۆچونەکەی خۆی سەبارەت بەو پەشیمان بویەوە وئەمە لەبەر ئەو کارانەبو کەدوای ئەبوعوبەیدەی ئەنجامیدا.. بەڵێ، هراکلیوس لەرەها هاتەدەر. یەکەم کەس لەموسوڵمانان کەسەگەکانی ناچار بەزوزاندن و چوارپێکانی ئەوانی ناچار بەڕەم کردن کرد، زیاد کوڕی حەنزەلە لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو.

هراکلیوس ڕۆشت و لەشیمشات دابەزی و لەدەروازەی ئەوێ رویکردە کۆنستانتین نوپل. کاتێك ویستی لەوێ بڕوات، ڕۆشتە شوێنێکی بەرز و روی کردە شام و وتی: سڵاو لەتۆ ئەی سوریە!، سڵاوێك کەدوای ئەوە دیدارێك نیە. ئیتر هیچکات رۆمێەك مەگەر تۆقاو بۆ لای تۆ ناگەڕێتەوە تا ئەو مناڵە شومە لەدایك بزێت خۆزگە نەزێت! چەند شیرینە کارەکەی ئەو و چەندە تاڵە ئاژاوەکەی بۆ رۆمیەکان! دواتر بەرێکەوت تا گەشتە

کۆنستانیتن نوپل. پیاوانی قەڵاکانی ئەسکەندەریەی تا تەرسوسی لەگەڵ خۆی هەڵگرت تا موسوڵمانان لەنێوان ئەنتاکیە تا سەرزەمینەکانی رۆم ئاوەدانیان دەست نەکەوێت بتوانن لەوێوە تێپەڕن. ئەو قەڵاکانی چۆڵ کرد و موسوڵمانان کەسیان لەوێ نەدەدۆزیەوە. هەندێ کات رۆمیەکان لەوێ خۆیان حەشار دەدا و لەنائاگایی دواکەوتوان لەلەشکر کەڵێکیان وەردەگرت و هێرشیان دەکردە سەر ئەوان. لەبەر ئەمە موسوڵمانان لەم ناوچانە بەوشیاریەوە هەڵس وکەوتیان دەکرد.

## گرتنی ئەنتاکیە و پایتەختەکانی دیکە

کاتێك ئەبوعوبەیدە لەقێنسرین تەواو بو، بەرەو حەلەب رۆیشت و بیستی خەڵکی قێنسرین پەیمانەکەی خۆیان شکاندوە و خیانەتیان کردوە. لەبەر ئەمە سەمتی کەندی رەوانەی ئەوێ کرد کەئەوانی گەمارۆدا و ئەو شارەی گرت و مەڕ و مانگای فراوانی دەستکەوت. ئەوانی لەناو سوپاکەی خۆیدا دابەش کرد و پاشماوەکەی وەك تاڵانی هەڵگرت. ئەبوعوبەیدە گەیشتە دەوروبەرەکانی (حازر حەلەب) و چەندین دەستە لەعەرەبەکانی لەدەوری خۆی کۆکردەوە. ئەبوعوبەیدە لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن و دواتر ئەوان باوەڕیان بەئیسلام هێنا. دواتر رۆشتە حەلەب وفەرماندەی پێشەنگەکانی عەیاز کوڕی غەنەمی فێهری بو. خەڵك لەقەڵاکاندا خۆیان شاردەوە و موسوڵمانان ئەوانیان گەمارۆدا بەڵام ئەوەندەی نەخایاند کەخوازیاری ئاشتی بۆ خۆی و منداڵەکانی و شار و قەڵا و کەنیسەکانی خۆیان بون کەبەدەستیان هێنا. شوێنی مزگەوت لەدەرەوەی پەیمانی ئاشتیەکەبو. ئەوەی لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتی بەست، عەیاز کوڕی غەنەم بو و ئەبوعوبەیدە کارەکەی بەڕەوا لەقەڵەمدا.

دەستەیەك دەڵێن: لەسەر ئەو بنەمایە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەسترا کەماڵ و کەنیسەکانی خۆیان نیوبەنیو بەموسوڵمانان بسپێرن. دەستەیەکی دیکە دەڵێن: ئەبوعوبەیدە کەسی لەحەلەب دەست نەکەوت چونکە خەڵکەکەی بۆ ئەنتاکیە کۆچیان کردبو. لەم ناوەدا پەیك و پەیام بۆ بەستنی پەیمانی ئاشتی هاتوچۆی دەکرد و کاتێك بەسترا، خەڵك بۆ ئەوێ گەڕانەوە.

ئەبوعوبەیدە لەحەلەب بەرەو ئەنتاکیە رۆشت. لێرە چەندین دەستە لەخەڵکانی

ڤێنسریە و کەسانیتر لەقەڵاکاندا خۆیان حەشاردابو. کاتێك لەوێ تێپەڕی، سوپای دوژمن روبەروی بویەوە کەئەوانی تێکشکاند و بۆ ناو شارەکە پاشەکشێی پێکردن و لەهەمو لایەکەوە گەمارۆیدان. دواتر ئەوان لەسەر بنەمای کۆچ کردن لەشار یا دانی باج پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. دەستەیەك کۆچیان کرد و دەستەیەك مانەوە کەئەمانیان پێدان. دواتر پەیمانەکەی خۆیان شکاند و ئەبوعوبەیدە عەیاز کوڕی غەنەم و حەبیب کوڕی مەسلەمەی رەوانەی ناوچەکانی ئەوان کرد کە لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی یەکەم، دەستیان بەسەردا گرت.

ئەنتاکیە لای موسوڵمانەکان ناوبانگێکی گەورەی هەبو. کاتێك دەستی بەسەرداگیرا، عومەر نامەی بۆ ئەبوعوبەیدە نوسی کەدەستەیەك لەموسوڵمانان لەئەنتاکیە جێگیر بکە و ئەوان بکەرە پاسەوانی ئەم شارە، بەڵام بەخشش لەوان وەرمەگرە.

دواتر ئەم هەواڵە بەئەبوعوبەیدە گەیشت کەدەستەیەك لەرۆمیەکان لەنێوان مەعرەت مەصرەین و حەلەبن. روی کردە ئەوان و روبەرویان بویەوە و شەڕی ئەوانی کرد و شکەستی دان و دەستەیەك لەبەتریقەکان کوشت و ئەسیر و تالآنی زۆری گرت و مەعرەت مەصرەینی لەسەر بنەمای ئاشتی حەلەب گرت. سوارە شەڕکەرەکانی ئەو بەرەو پێش رۆیشتن تا گەیشتنە بوقا و دێهاتەکانی جومە وسەرمین و تیزینیان گرت و بەسەر هەمو سەرزەمینی ڤێنسرین و ئەنتاکیە زاڵبون. دواتر ئەبوعوبەیدە گەڕایەوە حەلەب و بینی خەلکەکەی شۆڕشیان دەست پێکردوە. ئەوندە شەڕی ئەوانی کرد تا سەریان دانەواند و موسوڵمانان شارەکەیان گرت. ئەبوعوبەیدە بەرێکەوت و فەرماندەی پێشەنگەکانی عەیاز بو. یەکێك لەخواپەرستە مەسیحیەکان رۆشتە لای و خوازیاری ئاشتی بو. ئەویان بۆ لای ئەبوعوبەیدە رەوانە کرد کە لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی ئەنتاکیە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. ئەبوعوبەیدە سوپاکەی خۆی لەو ناوچەنادا بلآو کردەوە و موسوڵمانەکان بەسەر هەمو سەرزەمینەکانی قورسدا زاڵبون و دەستیان بەسەر تەل عەزازدا گرت. سەلمان کوڕی رەبیعەی باهلی لەناو سوپاکەی ئەبوعوبەیدەدا بو. ئەو لەقەڵای قورس مایەوە و لەو رۆژەوە بەقەڵای سەلمان ناوی دەبەن.

دواتر ئەبوعوبەیدە بەرەو مەنبج بەرێکەوت و فەرماندەی پێشەنگەکانی عەیاز بو. ئەبوعوبەیدە پەیوەستی بو و بینی لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی ئەنتاکیە پەیمانی

ئاشتی لەگەڵدا بەستون. عەیازی بۆ پانتاییەکانی دۆلووك و رەعبان رەوانە کرد و لەگەڵ خەڵکەکەی هاوشێوەی مەنبج پەیمانی ئاشتی بەست. هەروەها پەیمانی لەگەڵ بەستن کەهەوالی رۆمیەکان بەموسوڵمانان بگەیێنن. ئەبوعوبەیدە بۆ هەر شارێك کەدەستی بەسەردا دەگرت، فەرماندارێکی دیاری دەکرد و چەندین دەستەی شەرکەری دەکردە هاورێی و ئەو شوێنانەی مەترسیان لێدەکرا، لێوانلێوی دەکرد لەپیاوە شەرکەرەکان. دواتر بەرەو بالس بەرێکەوت و سوپایەکی بەفەرماندەی حەبیب کوڕی موسلیمە بەرەو قاصرین رەوانە کرد کەلەگەڵ خەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی باج یا کۆچ کردن پەیمانی ئاشتی بەست. زۆربەی ئەوان بۆ شارەکانی رۆم و سەرزەمینی جەزیرە و دێهاتەکانی پردی مەنبج کۆچیان کرد. ئەو رۆژگارە پردێك لەئارادا نەبو بەڵکو لەسەردەمی عوسمانیەکان بۆ هێنانی خواردەمەنی زستانە بۆ خەڵك و چوارپێکان دروستیان کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نیە بەڵکو پردەکە چەندین ریزی نیوە وێرانی سەردەمی کۆنی پێوە دیار بو. موسوڵمانان لەشام لەپانتاییەوە تا فورات بەسەر هەمو شوێنەکاندا زاڵبون. ئەبوعوبەیدە بۆ فەلەستین گەڕایەوە.

لەکوێستانەکای لۆکام شارێك بو پێیان دەوت جەرجرومە و خەڵکەکەیان بەجەرحەمیەکان ناودەبرد. حەبیب کوڕی موسلیمە لەئەنتاکیەوە بەرەو ئەو شارە کەوتە رێ و بەئاشتی دەستی بەسەردا گرت لەسەر بنەمای ئەوەی یار و هاوکاری موسوڵمانەکان بن.

لەم ساڵەدا ئەبوعوبەیدە کوڕی جەراح سوپایەکی هاورێ لەگەڵ مەیسەرە کوڕی مەسروقی عەبەسی رەوانە کرد کە لەگەروی کوێستانی بەغراس (لەناوەدانیەکانی دەوروبەری ئەنتاکیە) تێپەڕیان کرد و بەرەو سەرزەمینەکانی رۆم رەوانە بون. ئەو یەکەم کەس بو لەم گەروە تێپەڕی کرد. لەوێ روبەروی چەندین دەستە لەرۆمیەکان و عەرەبەکان لە غەسان و تەنوخ و ئەیاد بویەوە کەدەیانویست پەیوەستی هراکلیوس بن. شەڕی ئەوانی کرد و کوشتارێکی گەورەی لەناو ئەواندا دەست پێکرد. دواتر مالکی ئەشتەری نەخەعی بەسەرکردایەتی هێزە پشتیوانەکان لەلایەن ئەبوعوبەیدەوە پەیوەستی بو و ئەو لەم کاتەدا لەئەنتاکیە بەسەری دەبرد. ئەوان تەندروست گەڕانەوە. سوپایەکیتری لەگەڵ خالید کوڕی وەلید بۆ مەرعەش نارد. خالید دەستی بەسەر ئەم

شارەدا گرت لەسەر بنەمای کۆچ کردنی خەڵکەکەی و دواتر وێرانی کرد. سوپایەکی دیکەی لەگەڵ حەبیبی موسلیمە بۆ قەڵای حەدەس رەوانە کرد. لەبەر ئەوە پێیان دەوت پردی حەدەس (پردی مێردمندالْ) چونکە مێردمنداڵێکیان بینی هاوڕێ لەگەڵ هاورێکانی خۆی شەڕی ئەمانی کرد و لەو رۆژەوە بەپردی مێردمنداڵ ناوی دەبەن. دەستەیەك دەڵێن: لەبەر ئەوە بو چونکە موسوڵمانان لەوێ زیانی زۆریان بەرکەوت و لەبەر ئەمە پێیان وت پردی روداو یا کارەسات. بەنی ئومەییە بەپردی تەندروستی ناویان دەبرد.

## دەست بەسەردا گرتنی قیساریە و گەمارۆدانی غەزە

لەم ساڵەدا یا ساڵی ١٩/٦٤٠ یا ٢٠ /٦٤١ زایینی قیساریە دەستی بەسەرداگیرا. هۆکاری ئەم شەڕە بەمشێوە بو کەعومەر نامەیەکی بۆ یەزید کوڕی ئەبی سوفیان نوسی و تیایدا معاویەی بۆ قیساریە رەوانە کرد. عومەر نامەیەکی بۆ معاویە نوسی وفەرمانی رەوانە بونی پێدا. معاویە ڕۆشت و خەڵکەکەی گەمارۆدا. ئەوان بەردەوام هێرشیان دەهێنا وشەڕیان دەکرد. معاویە ئەوانی تێکشکاند وبۆ ناو قەڵاکە پاشەکشێی پێکردن. لەئەنجامدا، باوەشیان بۆ مەرگ کردەوە و هەڵمەتیان برد. کوژراوەکانی ئەوان لەم شەڕەدا بەهەشتا هەزار کەس مەزندە دەکرا لەکاتی شکانی ئەوان ژمارەی کوژراوەکان تا سەد هەزار کەس گەیشت. عەلقەمە کوڕی موجزەر، گەمارۆ قیقاری لەغەزەدا بو و بەردەوام پەیك و پەیامی رەوانە دەکرد. هیچ کەس هەواڵێکی دڵخۆشکەر وئارام بەخشی بۆ نەهێنا. ئەوخۆی رۆشتە لای قیقار و وای نیشاندا نێردراوی عەلقەمەیە. قیقار فەرمانی بەپیاوێکدا لەسەر رێگاکەی دانیشت و کاتێك تێدەپەڕێت، بیکوژێت. عەلقەمە لەم فێڵە ئاگادار بویەوە و وتی: من چەند کەسێکم لەگەڵدایە کەبۆچونی ئەوانیش گرنگە. تۆ برۆ تا من ئەوانیش بێنم. قیقار کەسی بۆ لای ئەو پیاوە نارد کەزیانی پێنەگەیێنێت؟ عەلقەمە هات و نەگەڕایەوە. ئەو کارەی لەگەڵ کرد کەعەمرۆ لەگەڵ ئەرتەبون.

## دەست بەسەرداگرتنی بەیسان و شەڕی ئەجنادین

کاتێك خالید و ئەبوعوبەیدە بۆ حمص گەڕانەوە، عەمرۆ و شورەحبیل بەرەو بەیسان ڕەوانە بون و دەستیان بەسەرداگرت و لەگەڵ خەڵکی ئوردون پەیمانی ئاشتیان بەست. سوپاکانی ڕۆمی لەبەیسان و ئەجنادین وغەزە کۆبونەوە. عەمرۆ و شورەحبیل لەکاتێکدا ئەرتەبون و هاوڕێکانی لەئەجنادین بون، بەرەو لای ئەو ڕەوانە بون. ئەو، ئەبو ئەعوەری کردە جێگری خۆی لەئوردون و لای ئەرتەبون دابەزی کەرۆمیەکان هاوڕێیەتیان دەکرد. ئەرتەبون وشیارترین و دورئەندێشترین سەرداری ڕۆمی بو. ئەو لەشارەکانی ڕەملە سوپایەکی گەورەی جێگیر کردبو و لەئیلیا سوپایەکی گەورەی بۆ پاسەوانی کردن دانابو. کاتێك ئەم هەواڵە بەعومەر گەیشت، وتی: ئەرتەبونی ڕۆم، ئەرتەبونی عەرەبی بۆ شەڕی ئێمە ڕەوانە کردوە. بڕوانن بزانن شەڕ لەبەرژەوەندی کام لایەن کۆتایی پێدێت و لەم ناوەدا پەردە لەسەر چ ڕوداوێك هەڵدەماڵدرێت.

معاویە خەڵکی قیساریەی سەرقاڵ و گرفتار کردبو تا نەتوانن بۆ شەڕی عەمرۆ ڕەوانە ببن. عەمرۆ عەلقەمە کوڕی حەکیمی فوراسی و مەسروق کوڕی فلان عەکی بۆ شەڕکردن لەگەڵ خەڵکی ئیلیا ڕاسپاردبو. ئەوان زیانی ئەو خەڵکەیان لەعەمرۆ دورخستەوە. هەروەها ئەبو ئەیوبی مالکی ناردبوە سەر خەڵکی ڕەملە لەرۆمیەکان تا ئەوان سەرقاڵ بکات. هێزە پشتیوانەکان لەلایەن عومەرەوە بەردەوام دەگەیشتنە لای عەمرۆ. عەمرۆ لەئەجنادین مایەوە و نەیدەتوانی ڕوبەڕوی ئەرتەبون ببێتەوە. نێردراوانیش هەواڵی دڵخۆشکەریان نەدەهێنا. ئەو خۆی ڕۆشتە لای ئەرتەبون و وای نیشاندا نێردراوی عەمرۆیە. ئەرتەبون ئەوی ناسیەوە و وتی: گومانی تیا نیە ئەمە فەرماندەیە یا کەسێکە فەرماندە گوێ لەقسەکانی دەگرێت و بەکاریان دەبات. لەبەر ئەمە کەسێکی لەسەر ڕێگاکەی دانا تا کاتێك عەمرۆ تێدەپەڕێت، بیکوژێت. عەمرۆ لەم فێڵە ئاگادار بویەوە و پێی وت: وتاری منت بیست و وتاری تۆم بیست. قسەکانم کاریگەری لەسەر تۆدانا بەلاّم من یەکێکم لەو بیست کەسەی عەمرۆ ئێمەی بۆ لای ئەم فەرمانڕەوایە نارد تا هاوکاری بکەین. تۆ بگەڕێرەوە تامن ئەوان بێنمە لای تۆ، ئەگەر ئەوان بەپێشنیارەکەی تۆ ڕازی بون، فەرماندەیش پێی ڕازی دەبێت و سوپاکەیش.

ئەگەر رازی نەبون، ئەوان بۆ شوێنە ئەمنەکەیان دەگەڕێنیتەوە. وتی: ئەم کارە دەکەم. فەرمانی کوشتنەکەی هەڵوەشاندەوە. عەمرۆ ڕۆیشت و پیاوی رۆمی تێگەیشت فریوێك بو کەئەویان پێ فریودا.

هەواڵی فێڵەکەی ئەو بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت. وتی: ئافەرین بۆ پیاوێکی وشیار کەعەمرۆیە! عەمرۆ تێگەیشت چۆن دەبێت بەسەریدا زاڵبێت. روبەروی بویەوە و لەئەجنادین شەڕێکی گەورە رویدا کەهاوشێوەی شەڕی یەرموك بو. کوژراوەکان لەناویاندا روی لەزۆربون کرد و ئەرتەبون بەرەو ئیلیا رایکرد. عەمرۆ لەئەجنادین دابەزی و موسوڵمانان کەبەیت ئەلموقەدەسیان گەمارۆدابو، لەبەرژەوەندی ئەرتەبون لەو ناوچانە بلاّوەیان لێکرد. ئەو ڕۆشتە ئیلیا و موسوڵمانانی لەو ناوچەیە بلاّوە پێکرد و بەرەو لای عەمرۆ پاشەکشێی پێکردن.

گێرانەوەی شەڕی ئەجنادین( لەسەر بنەمای گێڕانەوەی کەسێك کەزیاتر لەیەرموکی دەزانێت) ئاماژەی پێدرا. شێوەی گێڕانەوەکەی جیاواز لەمەبو. لەبەر ئەوە بو لەوێ و لێرەدا ئاماژەمان پێدا.

## دەست بەسەرداگرتنی بەیت ئەلموقەدس کەهەمان ئیلیە

لەم ساڵەدا یا لەمانگی رەبیع الاولی ساڵی ٢٠/ فەوریەی ٦٤١ بەیت ئەلموقەدەس دەستی بەسەردا گیرا.

چۆنیەتی ئەوەی: کاتێك ئەرتەبون دەستی بە سەر ئیلیا ، عەمرۆ دەستی بەسەر غەزەدا گرت( دەستەیەك دەڵێن: گرتنی ئەوشارە لەسەردەمی خەلافەتی ئەبوبەکردا بو). دواتر دەستی بەسەر سەبسەتیەدا گرت کەگۆڕی یەحیا کوڕی زەکەریا لەوێدایە. لەسەر بنەمای دانی باج دەستی بەسەر نابلوسدا گرت و دوای ئەوە شاری (لد). دواتر یوبنی و عەمەواس و بەیت جەبرین و یافای گرت. دەستەیەك دەڵێن: معاویە ئەو شارەی گرت. عەمرۆ مەرج عیونی گرت. کاتێك ئەم کارە لەبەرژەوەندی ئەو تەواو بو، پیاوێکی بۆ لای ئەرتەبون نارد کەزمانی رۆمی دەزانی. پێی وت: ئەوەی دەیڵێت، بەجوانی بیبیستێت. لەگەڵ ئەودا نوسراوێکی نارد. نێردراو گەیشت و نامەکەی لەکاتێکدا وەزیرەکانی ئەرتەبون لای دانیشتبون، تەسلیم کرد. ئەرتەبون وتی: سوێند بەخوا

عەمرۆ دوای ئەجنادین دەست بەسەر هیچ بەشێك لەخاكی فەلەستین ناگرێت.
پێیان وت: ئەمەت لەكوێوە زانی؟ وتی: ئەو كەسەی دەستی بەسەردا دگرێت ئەم تایبەتمەندیانەی هەیە. ئەو ئاماژەی بەتایبەتمەندیەكانی عومەر كوڕی خەتاب دا. نێردراو بۆ لای عەمرۆ گەڕایەوە و ئەم هەواڵەی پێراگەیاند. لەبەر ئەمە بۆ عومەر نامەی نوسی و وتی: من روبەروی دوژمنێكی سەخت و كۆڵنەدەرم و لەسەرزەمینێكدام كە بۆتۆ پاشەكەوت كراوە. عومەر زانی كەعەمرۆ ئەم قسانەی تەنیا لەسەر بنەمای ئەو وتارەی بیستویەتی، ئەنوسیوە. لەبەر ئەمە لەمەدینەوە بەرێكەوت.
دەستەیەك دەڵێن: هۆكاری هاتنی عومەر بۆ شام ئەوە بو كەئەبوعوبەیدە گەمارۆی بەیت ئەلموقەدەسیدا و خەڵك داوایان لێكرد لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی شارەكانی شام لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتی ببەستێت و رێكخەری پەیمانەكە عومەر كوڕی خەتاب بێت. ئەو ئەم پێشنیارەی بۆ عومەر نارد وعومەر لەمەدینەوە بەرێكەوت و عەلی كوڕی ئەبی تالبی كردە جێگری خۆی. عەلی وتی: بەتەنیا بۆ كوێ دەڕۆیت؟ تۆ دەتەوێت روبەروی دوژمنێكی بەهێز و دڕندە ببێتەوە. عومەر وتی: پێش مردنی عەباس شەڕێك بكەم كەئەگەر عەباس بمرێت زیانەكانی ئێوە لەت لەت بێت بەهەمان شێوە كەتەنافێك لەت لەت دەبێت. عەباس لەشەشەم ساڵی خەلافەتی عوسمان كۆچی دوایی كرد.
عومەر سوار لەسەر ئەسپ بەرێكەوت و لەجابیە دابەزی. هەمو ئەو جارانەی سەردانی شامی كردبو، چوار جار بو: یەكەم جار بەئەسپ، دوەم جار بەوشتر، سێیەم جار لەسەر ئێستر كەبەهۆی دەركەوتنی تاعون گەڕایەوە و چوارەم جار سوار لەسەر كەر. نامەی بۆ فەرماندەی سوپاكان نوسی كە لەجابیە لەو رۆژەی كە بە موجەرەدە ناوی بردبو، بڕۆنە لای. یەكەم كەس گەیشتە لای، یەزید و دواتر ئەبوعوبەیدە و بەدوای ئەودا خالید.
ئەوان سوار لەسەر ئەسپە تیژپێكان و زینە هەوریشمینەكان بون. ئەو دابەزی، بەردێكی هەڵگرت و بۆ ئەوانی هاویشت و وتی: چەند خێرا بۆچون و باوەڕی خۆتان گۆڕی! بەم شێوە و جل و بەرگە دێنە لای من كەهێشتا دو ساڵ تێپەڕی نەكردوە! سوێند بەخوا ئەگەر ئەم كارەتان لەدوسەد ساڵیدا دەكرد كەسانی دیكەم لەشوێنی ئێوە دادەنا. وتیان: ئەی ئەمیری موسوڵمانان، ئەمانە یەلقەكان (زرێیەكی چەند پارچەیین) و ئێمە بەتەواوی بەكەل وپەلەكانی شەڕ داپۆشراوین. وتی: ئەگەر بەم شێوەیە، ترسم نیە.

سوار بو و ڕۆشتە جابیە و عەمرۆ و شورەحبیل بەشێوەیەك بون وەك بڵێی لەشوێنەکەیان تەکانیان نەخواردبو.

کاتێك عومەر لەجابیە دابەزی، یەکێك لەجولەکەکان وتی: ئەی ئەمیری موسوڵمانان، تۆ بۆ سەرزەمینی خۆت ناگەڕێیتەوە مەگەر ئەوەی خواوەند لەسەردەستی تۆ دەست بەسەر سەرزەمینی ئیلیا دا بگرێت. خەڵکی ئیلیا عەمرۆیان بێزار کردبو و عەمرۆیش ئەوانی بێزار. بەڵام نەتوانایی گرتنی شارەکەی هەبو نەتوانایی گرتنی ڕەملە. لەم کاتەدا کەعومەر لەجابیە ئوردوی لێدابو، لەناکاو خەڵك پەلاماری کەرەستەکانی شەڕی خۆیاندا. عومەر وتی: چیتان بەسەر هاتوە؟ وتیان: ئایا ئەسپەکان و شمشێرە درەوشاوەکان نابینیت؟ عومەر وتی: مەترسن و ئەمانیان پێبدەن چونکە داوای ئەمان دەکەن. ئەوان خەڵکی ئیلیا وشارەکانی دەوروبەر بون. عومەر لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن و ئەوان شارەکانیان بۆ کردەوە. ئەو کەسەی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست (عەوام) بو چونکە ئەو کاتەی عومەر هاتە شام، ئەرتەبون و تەزاروق ڕۆشتنە میسر و نامەکەی ئەویان سەبارەت بەئیلیا و ڕەملە و شارەکانی دەوروبەری، لەگەڵ خۆیاندا برد. ئەو جولەکەیە لەکاتی بەستنی پەیمانی ئاشتی ئامادە بو. عومەر سەبارەت بەدەجال پرسیاری لێکرد و پرسیاری زۆری لێکرد. جولەکە وتی: لە چ شتێك ئەوەندە پرسیار دەکەیت ئەی ئەمیری موسوڵمانان؟ سوێند بەخوا ئێوە لەشوێنێك سیانزە گەز دورتر لەدەروازەی شاری (لد) دەیکوژن. عومەر ئەمان نامەی بۆ ئەوان نارد. عەلقەمە کوڕی حەکیمی کردە فەرمانڕەوایی نیوەی فەلەستین و عەلقەمە کوڕی مەجزەری کردە فەرمانڕەوایی نیوەکەی تر و لەئیلیا جێگیری کرد. لەجابیە عەمرۆ و شورەحبیلی پەیوەستی خۆی کرد. ئەم دوانە کاتێك بینیان کەسوار لەسەر ئەسپ بو و شوێن پێکەیان ماچ کرد. عومەر هەردوکیانی بەرز کردەوە و لەئامێزی گرتن.

دواتر لەجابیە بەرەو بەیت ئەلموقەدەس ڕۆیشت. سوار ئەسپێك بو، بینی شەلە. لەو ئەسپە هاتە خوار و بۆ ئەو بێرزون (ئێستری تاتاری، چوارپێیەك بچوکتر لەئەسپ و بەتواناتر لەکەر)یان هێنا و سواری بو. چوارپێ سەرەتا دەستی بەجوتەخستن کرد. عومەر دابەزی و قامچی لەروخساری چوارپێکەدا و وتی: نازانم کێ تۆی فێری ئەم

لەخۆبایی بونە کردوە! دواتر سوار هیچ بێرزونێك نەبو بەهەمان شێوە کەپێشتر سوار نەببو.

ئیلیا لەسەر دەستی ئەو دەستی بەسەردا گیرا و خەڵکەکەی لەسەردەستی ئەو پەیمانی ئاشتیان وەرگرت. دەستەیەك دەڵێن: گرتنی ئیلیا لەساڵی ١٦/ ٦٣٧ زایینی رویدا. ئەرتەبون و ئەو رۆمیانەی خوازیاری ئاشتی نەبون، بەرەو میسر کەوتنە رێ. کاتێك موسوڵمانان بونە فەرمانڕەوایی میسر، ئەویان کوشت. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو ڕۆشت بۆ رۆم. ئەو فەرمانڕەوایی صەوایف (خوراندنی زستانەی خەڵك و چوارپێکان) بو. ئەو و فەرمانڕەوایی صەوایفی موسوڵمانان روبەروی یەك بونەوە و هاورێ لەگەڵ موسوڵمانان پیاوێك بو لەقەیس کەپێیان دەوت زورمیس. ئەو دەستی پیاوی قەیسی بڕی و پیاوی قەیسی ئەوی کوشت. دواتر ئەم شێعرەی وت:

فان يك ارطبون الروم افسدها ........ فان فيها بحمدالله منتفعا

وان يك ارطبون الروم قطعها ........ فقد تركت بها اوصاله قطعا

یانی: ئەگەر ئەرتەبونی رۆم دەستی بڕیم، سوپاس بۆ خوا چونکە سودێکی تیا بو.

## دانی بەخششەکان و بناغەدانانی دەبیرخانە

لەساڵی پانزەیەم/٦٣٦ زایینی، عومەر بۆ موسوڵمانان بەخششەکانی دیاری کرد و بناغەی دەبیرخانەی دانا. ئەو بەخششەکانی لەسەر بنەمای پێشینە بەخشی. بەصەفوان کوڕی ئومەییە و حارس کوڕی هشام و سوهەیل کوڕی عەمرۆ لەناو ئەو کەسانی پێشینەی باوەڕداریان بو، کەمتر لەوەی بەخشی کەپێشینانی ئەوان وەریانگرتبو. ئەوان لەگرتنەکەی خۆیان بەدور گرت و وتیان: بەمە رازی نابین کەکەس بەرێزتر لەئێمە بێت. عومەر وتی: بەخششەکانی ئێوەم لەسەر بنەمای پێشینە لەباوەڕداری دیاری کردوە نەك لەسەر بنەمای نەژاد. وتیان: ئەگەر بەم شێوەیە، ترسمان نیە. وەریانگرت. حارس و سوهەیل لەگەڵ بنەماڵەکانی خۆیان بەرەو شام رۆیشتن و لەرێگای خوا بەردەوام شەڕیان دەکرد تا لەیەکێك لەو شەڕانە کوژران. دەستەیەك دەڵێن: لەتاعونەکەی عەمواس مردن.

کاتێك عومەر ویستی بناغەی دەبیرخانە دابرێژێت، عەلی و عەبدولرەحمان کوڕی

عەوف پێیان وت: لەخۆتەوە دەست پێبکە. وتی: نا لەمامی پێغەمبەر(ص)ەوە دەست پێدەکەم و دواتر نزیکتر و نزیکتر. سەرەتا بەخششی عەباسی دیاری کرد و لەعەباسەوە دەستی پێکرد. دواتر بەخششی بەبەدریەکان بەخشی و پێنج هەزار پێنج هەزار ناوی دەبرد. بۆ هەرکام لەشەڕکەرانی دوای بەدر تا ئاشتی حودەیبیە چوار هەزار چوار هەزار دیاری کرد. بۆ ئەوانەی دوای حودەیبیە تا شەڕی ئەبوبەکر لەگەڵ هەڵگەڕاوەکان سێ هەزار سێ هەزار. لەناو ئەواندا کەسانێك بون لەگرتنی قادسیەدا بەشدار بون و لەلایەن ئەبوبەکرەوە شەڕیان کردبو و کەسانێك کە لەشەڕەکانی پێش قادسیە بەشدار بون. بەهەرکام لەوان سێ هەزار سێ هەزاری بەخشی. دواتر بۆ شەڕکەرانی شام و قادسیە دوهەزار دوهەزاری دیاری کرد و بۆ شەڕکەرە بەئەزمونەکان دوهەزار وپێنسەد دوهەزار و پێنسەد.

پێیان وت: باشترە ئەگەر شەڕکەرانی قادسیە بخەیتە ریزی شەڕکەرانی شەڕەکانی پێشوتر. وتی: ئەو کەسەنیم پێگەیەك بەوان ببەخشم کەهێشتا پێی نەگەیشتون. پێیان وت: لەدانی بەخششەکان، ئەوانەی ماڵەکانیان دورە لەگەڵ ئەوانەی لەناو ماڵەکانی خۆیان شەڕیان کردوە، وەك یەك حسێبت بۆ کردون. وتی: ئەوانەی ماڵیان لەدوژمنان نزیکتر بو، شیاوترن بۆ زیادە وەرگرتن چونکە ئەوان نیشانە و ئامانجی ترس و هۆکارێك بون بۆ ستەم کردنی دوژمنان. بۆ موهاجیرەکان کاتێك ئەوانمان لەگەڵ ئەنسار بەرابەر کرد، هیچیان نەوت. هاوکاری ئەنسار لەناو ماڵەکانیاندا بو و موهاجیرەکان درەنگتر پەیوەستی ئەوان بون.

بۆ شەڕکەران دوای قادسیە و یەرموك هەزار هەزاری دیاری کرد. بۆ سوارکاران (ئەسپ و ئێستر) پێنسەد پێنسەد و بۆ سوارکاران دوای ئەوان( ئەسپ و ئێستر و وشتر) سێسەد سێسەدی دیاری کرد. هەر چین و توێژێکی لەبەخششدا بەرابەر کرد: بەهێز و ناتەوان و عەرەب و عەجەم، هەمو بەرادەر و بەرابەر. بۆ سوارەکان (ئەسپ و ئێستر و وشتر و کەر) دوسەد و پەنجا. بۆ ئەوانەی دواتر بەخششی دیاری کرد و ئەوان خەڵکی هەجەر و عیباد بون کەدوسەدیان وەرگرت. چوارکەس کە لەشەڕی بەدر ئامادە نەبون، پەیوەستی ئەوانی کرد و بەخششەکانی خۆی پێبەخشین: حەسەن و حوسێن و ئەبوزەر و سەلمان. بۆ عەباس بیست و پێنج هەزار یا دوانزە هەزاری دیاری کرد. بەژنانی پێغەمبەر(ص)

دەهەزار دەهەزاری بەخشی مەگەر ئەوانەی هاوشێوەی کەنیزەکان بون. ژنانی پێغەمبەر(ص)ی خوا وتیان: پێغەمبەر(ص) لەبەخشینەکانی خۆی ئێمەی پێش ئەوان نەدەخست، تۆیش بەرابەری لەنێوان ئێمەدا رابگرە. ئەو ئەم کارەی کرد و دوهەزاری زیاتر بەعایشە بەخشی چونکە پێغەمبەر(ص) ئەوی زیاتر خۆش دەویست. عایشە بەشە زیادەکەی وەرنەگرت. ژنانی بەدری پێنسەد پێنسەدیان پێبەخشرا و ژنان دوای ئەوان تا حودەیبیە چوارسەد چوارسەد. ژنان دوای ئەوان تا شەڕەکانی پێش قادسیە سێسەد سێسەد و بەژنانی قادسیە دوسەد دوسەدی بەخشی. دواتر بۆ ژنان بەرابەری دەست نیشان کرد و بەهەمو منداڵەکان یەکسەد یەکسەدی بەخشی. دواتر شەست سواڵەکەری کۆکردەوە و نانی پێدان. خۆراکەکەی ئەوانیان بەراوەرد کرد و بینیان لەدو هەمانە دێتەدەر. لەبەر ئەمە بۆ هەرکام لەوان و بنەماڵەکانیان دو هەمانەی لەمانگدا دیاری کرد.

عومەر پێش مەرگی خۆی وتی: ئاهەنگی ئەوەم کرد بەخششەکان چوار هەزار چوار هەزار دیاری بکەم: هەزار بۆ ئەوەی پیاوی بیداتە بنەماڵەکەی خۆی، هەزار بۆ توێشو، هەزار بۆ ساز و بەرگ بۆ ئەوەی ئاسایشی زیاتر پێببڕێت. ئەو گەورە پیاوە پێش ئەوەی ئەم کارە بکات، چاوی لەدنیا بەست.

یەکێك لەکاتی بەخشینی بەخششەکان پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، باشتر بو لەناو گەنجینەکاندا شتێکت پاشەکەوت دەکرد بۆ رۆژی تەنگانە یا بارودۆخێکی لەناکاو. وتی: وشەیەك بو دێو هێنایە سەرزمانی تۆ. خوا زیانەکەی لەمن دور بخاتەوە. ئەم کارە بۆ ئەو کەسانەی دوای من دێت، دەبێتە ئەزمونێك و گرفتاریەکی گەورە. بۆ ئەوان بەهەمان ئەندازە پاشەکەوت دەکەم کەخواوەند و پێغەمبەر(ص)ەکەی پاشەکەوتی کرد: فەرمانبرداری خواوەند و پێغەمبەر(ص)ەکەی. ئەم دو گەوهەرە گرانبایە پاشەکەوتی ئێمە بون و ئێمەیان گەیاندە ئێرە کەدەیبینیت. ئەگەر دارایی، بەهای باوەڕداری یەکێك لەئێوە بێت، لەناو دەچن.

عومەر بەموسوڵمانانی وت: من پیاوێك بازرگان بوم کەخوا بنەماڵەکەی منی بەبازرگانی بێ نیاز کرد. ئێوە منتان گرفتاری ئەم کارەی خۆتان کرد. بڕوانن، بزانن من لەم گەنجینەیە چیم پێ دەگات؟ عەلی کوڕی ئەبی تالیب بێدەنگ بو. خەڵك زۆریان وت.

وتی: ئەی عەلی تۆ چی دەڵێت؟ فەرموی: هەمان ئەندازە کەبەشی تۆ و بنەماڵەکەت بکات، نەزیاتر لەوە. ئەوان لەوتەکەی عەلی پشتیوانیان کرد. ئەو خواردنی خۆی هەلگرت بەلاَم نیازەکانی زیاتر بو و بارودۆخی روی لەدژواری کرد. دواتر دەستەیەك لەهاوەلاَنی پێغەمبەر(ص) وەك عوسمان و عەلی و زوبەیر و تەڵحە کۆبونەوە و وتیان: باشترە بەعومەر بڵێین رۆژیەکەی خۆی زیاد بکات. عوسمان وتی: با ئێمە نیازەکانی ئەو بەشێوەیەك کەخۆی ئاگادار نەبێت، بەراوەردە بکەین. ئەوان رۆشتنە لای حەفصە و سەرەتا داوایان لێکرد ناو و نیشانی ئەوان بەنهێنی بهێڵێتەوە و بەعومەر نەڵێت. دواتر لێیان پرسی کەنیازەکانی عومەر کامانەن. حەفصە رۆشتە لای عومەر و لەمبارەوە پرسیاری لێکرد. عومەر وتی: ئەوانە کێن تا زیانیان پێ بگەیێنم؟ حەفصە وتی: هیچ رێگەیەك بۆ زانینی ناو و نیشانی ئەوان نیە. عومەر وتی: تۆ لەنێوان من و ئەوان پەیامەکان بگەیێنە. بڵێ، باشترین جل و بەرگ کەپێغەمبەر(ص) لەماڵەوە لەبەری دەکرد، کامە بو؟ حەفصە وتی: دو جل وبەرگ لەکەتان کە بەجوانی پاك و خاوێن کرابونەوە و پێغەمبەر(ص) لەکاتی هاتنی دەستەی نوێنەرایەتیەکان و لەکاتی کۆبونەوەکان، لەبەری دەکرد. عومەر پرسی: کام خواردنەی لەماڵەوە دەخوارد کەلەهەمویان باشتر بو؟ حەفصە وتی: نانی جۆ بەگەرمی کەرۆنم بەسەردا دەکرد و چەور و شیرینم دەکرد و دەیخوارد. عومەر پرسی: کام راخەرەی لەماڵەکەی تۆدا رادەخست کەزیاتر لەهەموان پەسەندی دەکرد؟ حەفصە وتی: راخەرێکی گەورە کەلەهاویندا چوارقەد مان دەکرد و کاتێك زستان دەهات نیوەیمان رادەخست و نیوەیمان دەدا بەخۆماندا. عومەر وتی: ئەی حەفصە، بەم کەسانە بڵێ، پێغەمبەر(ص) ژیانی بەسەر برد و دژواریەکانی بەگیان کڕی و زیادەکانی لەشوێنی خۆی دانا و بەئەندازەی پێویست بەسەندەی کرد. سوێند بەخوا بێ گومان زیادەکان دەخەمە شوێنی خۆی و ژیان لەسەر خۆم تەنگ دەکەم و بەئەندازەی پێویست بەسەندە دەکەم. داستانی من و دو هاورێکەم (پێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر) لەداستانی ئەو سێ پیاوە دەچێت پێکەوە رێگایەکیان دەبڕی. پیاوی یەکەم رێگەی خۆی گرتە بەر و چونکە توێشوی هەلگرتبو، بەئەنجام گەیشت. دواتر کەسی دوەم بەدوایدا رۆیشت و رێگاکەی ئەوی گرتەبەر و پەیوەستی بو. دوای ئەوانیش سێیەم کەس هەنگاوی نایە ئەو رێگا. ئێستا ئەگەر ئەم

بەرێگەی ئەواندا بڕوات و بەتوێشوی ئەوان بەسەندە بکات، بەوان دەگات و ئەگەر رێگەیەکی جیاواز بگرێتەبەر، لەگەڵ ئەوان جارێکیتر کۆنابێتەوە.

## شەڕەکان تا کۆتایی ئەم ساڵە شەڕەکانی بۆرس و بابل و کوسی

کاتێك سەعد لەقادسیە تەواو بو، دوای گرتنی ئەو ناوچەیە دومانگ لەوێ مایەوە و نامەی بۆ عومەر دەنوسی تا چ کارێك ئەنجام بدات. عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا بەرەو مەداین بڕوات و ژنان وکەسانی بنەماڵەکان و منالان لەعەتیق بەجێبێڵێت و سوپایەکی گەورە بکاتە هاورێی ئەوان و ئەم سوپایە تا ئەو کاتەی پاسەوانی ژن و منالی موسوڵمانان لەدەسکەوتەکان بکاتە شەریك. ئەو، ئەم کارەی کرد و چەند رۆژ بۆ کۆتایی مانگی شەوال/ سەرەتاکانی دێسامبەر ٦٣٦ زایینی لەقادسیەوە بەرێکەوت. لەو کاتەوەی خوا هەمو شتێکی سوپای فارسەکانی بەوان بەخشیبو، خەڵکان هەمویان بەجوانترین کەل وپەلەکانی شەڕ رازاوە بون. کاتێك پێشەنگەکان سوپای ئیسلام بەسەرکردایەتی عەبدالله کوڕی موعتەم و زوهرە کوڕی حەویە و شورەحبیل کوڕی سەمت گەشتنە شارستانی بۆرس، لەوێ بەصبۆهرا لەگەڵ سوپایەکی گەورە لەئێرانیەکان روبەرویان بونەوە. موسوڵمانان ئەوانیان شکەستدا و بەرەو بابل پاشەکشێیان پێکردن کەلەوێ هەلاتوانی سوپای قادسیە لەگەڵ پاشماوەکانی سەرکردەکانی ئەوان وەك نەخیر خان و مێهران رازی و هورموزان وکەسانی دیکە رۆژگاریان بەسەر دەبرد. ئەوان فیروزانیان بەفەرماندەیی خۆیان هەڵبژاردبو. بەصبۆهرا هەلاتو و تێکشکاو لەبۆرس گەڕایەوە و کەوتە ناو روبار و لەئازاری ئەو شمشێرەی زوهرە لێیدابو، مرد. کاتێك بەسبۆهرا شکەستی خوارد، بەستام دێداری بۆرس هات و لەگەڵ زوهرە پەیمانی ئاشتی بەست و چەندین پردی بۆ هەڵبەست و ئەوی لەباروودۆخی ئەوانەی لەبابل کۆبیبونەوە، ئاگادار کردەوە. زوهرە پەیامی بۆ سەعد نارد و ئەم هەواڵەی پێدا. سەعد لەبۆرس رۆشتە لای و لەگەڵ پێشەنگەکان رەوانەی کرد و عەبدالله و شورەحبیل و مێرقال و هاشمی بۆ پشتیوانی ئەو نارد. ئەمان لەبابل لای فیروزان دابەزین. وتبویان: پێش ئەوەی بلاوەی لێبکەین، روبەروی ئەوان دەبینەوە. شەڕ دەستی پێکرد و موسوڵمانەکان ئەوانیان شکەستدا. هەلاتوان لەدو لاوە رایان کرد، هورموزان روی کردە ئەهواز و ئەو شارەی

گەمارۆدا و گرتی و فیروزان بەرەو نەهاوەند رۆیشت و ئەو شارەی کردە قەڵغانی خۆی و وێرانی کرد. گەنجەکانی خوسرەو لێرەدا بون. ئەو ماهینیشی وێران کرد. نەخیرخان و مێهران بەرەو مەداین رۆشتن و پردەکانیان وێران کرد.
سەعد لەبابل مایەوە. زوهەیر و پێش لەو بوکیر کوڕی عەبدالله لەیسی وکەسیر کوڕی شەهابی سەعدی بەرەو پێش ڕۆیشتن تا صەراتیان بڕی و پاشماوەی ئێرانیەکانیان دۆزیەوە کەفیومان و فەرخان لەناویاندا بون. بوکیر لەسەورا فەرخانی کوشت وکەسیر لەهەمان شوێن فیومان. زوهرە هات و سەورا بڕی و دابەزی. سەعد لەگەڵ هاشم و خەڵکانی دیکە گەیشتن و باریان خست. زوهرە بەرەو لای ئێرانیەکان پێشڕەوی کرد. ئەوان لەنێوان دەیر و کوسەی دابەزیبون. نەخیرخان و مێهران، شەهریاریان وەك جێگری خۆیان لەسەر سوپاکە دانابو. زوهرە ئاهەنگی شەڕی ئەوانی کرد وئەوان روبەروی بونەوە. زوهرە، ئەبو نەباتە نایل کوڕی جەشعەمی ئەعرەجی بۆ روبەروبونەوەی ئەو نارد. ئەو لەپیاوە ئازاکانی بەنی تەمیم بو. هەردوکیان ئەندامێکی گەورە و بازوی بەهێزیان هەبو. کاتێك شەهریار نایلی بینی، ڕمەکەی فڕێدا تا زۆرانی لەگەڵدا بگرێت. ئەبو نەباتەیش ڕمەکەی خۆی فرێدا و پەلاماریدا. هەردو شمشێریان لەکالاَن دەرهێنا و دەستیان بەلێدانی یەکتر کرد. ئەوان باوەشیان بەیەکدا کرد و لەئەسپەکانیان هاتنەخوار. شەهریار کەوتە سەر ئەبونەباتە وەك ئەوەی وشترێکی بەسەردا کەوتبێت. بەڕان وئەژنوی زەختی لێدەکرد و کێردەکەی خۆی دەرهێنا تا زرێکەی بقرتێنێت. پەنجەی لەدەمی ئەبو نایلە گیری کرد کەئێسقانەکەی شکاند. ئەبو نەباتە لاوازی و سستی لەو بینی و پەلاماریدا و ئەوی بەزەویدا کێشا. دواتر لەسەر سینەی دانیشت و کێردەکەی دەرهێنا و زرێکەی لەسەر سکی لابرد و کێردی لەسك و کەلەکەی چەقاند. ئەسپ و دەستبەند و ساز و بەرگەکەی ئەوی هەڵگرت و هاورێکانی شەهریار شکەستیان خوارد و لەشارەکاندا بلاَوبونەوە. زوهرە لەکوسی مایەوە تا سەعد رۆشتە لای. زوهرە نایلەی بردە لای. سەعد کەل و پەل و دەستبەندەکەی شەهریاری پێبەخشی و ئەوی سوار بێرزونەکەی ئەو کرد و هەمو سامانە تالاَن کراوکانی بەو بەخشی. ئەو یەکەم پیاوی ئەعرەجی (لەبەنی ئەعرەج) بو کەبازوبەندی زێرینی سەردارەکانی سوپای ئێرانی لەدەست کرد. سەعد چەند رۆژێك لەوێ مایەوە و سەردانی

مەزارگەی ئیبراهیمی خەلیلی کرد.

دەستەیەك دەڵێن: ئەم شەڕانە لەساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی رویدا.

## بەهرسیر یا شاری کۆنە یا شارە نزیکەکان لەلای رۆژهەڵات

دواتر سەعد زوهرەی رەوانە کرد و هاورێ لەگەڵ پێشەنگەکان رەوانەی بەهرسیر بو. شێر ئازاد کەدێداری سابات بو، بەئاشتی پێشوازی لێکرد. سەعد لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. زوهرە روبەروی دەستەی شەڕکەری پوران کچی خوسرەو بویەوە. ئەوان رۆژانە سوێندیان دەخوارد تا ئەو رۆژەی کەزیندوین، شاهەنشایی ئێران بەرەو لەناو چون ناڕوات. زوهرە ئەوانی شکەستدا و هاشم کوڕی عەتەبە برازای سەعد (گوارە لەگوێ) شێری دەست پەروەردەی خوسرەوی کوشت. سەعد سەری هاشمی ماچ کرد و هاشم پێی سەعد. سەعد ئەوی لەگەڵ پێشەنگەکان رەوانەی بەهرسیر کرد. ئەو لە (مەزلم) دابەزی و ئەم ئایەی خوێند: ئایا پێشتر سوێندتان نەخواردبو کەهیچ کات روخان لەئارادا نیە؟ (ئیبراهیم/١٤/٤٤). بەرێکەوت و لەبەهرسیر دابەزی. موسوڵمانان و سەعد گەیشتن و ئەیوانیان بینی. زەرار کوڕی خەتاب وتی: خوا گەورەیە! ئەمە کۆشکە سپیەکەی خوسرەو! ئەمە ئەو شتەیە خوا و پێغەمبەر(ص)ەکەی مژدەی بەئێمە داوە. ئەو تەکبیری وت وخەڵك تەکبیریان وت. هەرجار کەدەستەیەك دەگەیشت، خەڵك هەموی تەکبیریان دەوت. دواتر لەقەراغەکانی شار دابەزین. دابەزینیان لێرە لەزی حەجە/ژانویەی ٦٣٧ زایینی بو.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. فەرمانداەرەکانی ئەو لەشارەکان ئەمانە بون: لەمەککە عەتاب کوڕی ئەسید (بەوتەی هەندێ کەس) لەتایف یەعلی کوڕی مونیە، لەبەحرەین و یەمامە عوسمان کوڕی ئەبی عاص، لەعەمان حوزەیفە کوڕی میحصەن، لەشام ئەبو عوبەیدەی جەراح، لەکوفە وسەرزەمینەکانی دەوروبەری سەعد کوڕی ئەبی وەقاص و لەبەصرە موغیرە کوڕی شەعبە.

لەم ساڵەدا( و بەوتەی هەندێ کەس لەخەلافەتی ئەبوبەکر)، سەعد کوڕی عەبادەی ئەنصاری مرد و ئەوفل کوڕی حارس کوڕی عەبدولموتەلیبیش. ئەمەیان پیرترین پیاوی بەنی هاشم بو کەباوەڕی هێنا.

## روداوەکانی ساڵی شانزەیەمی کۆچی (٦٣٧ زایینی)

### دەست بەسەردا گرتنی شارەکانی رۆژئاوا یانی بەهرسیر

لەم ساڵەدا لەمانگی صەفەر / مارسی ٦٣٧ زایینی موسوڵمانان رۆشتنە ناو شاری بەهرسیر. سەعد پێشتر گەمارۆیدابو. ئەو سوارە بەئەزمونەکانی رەوانە کرد و سوارەکان هێرشیان کردە سەر ئەو کەسانەی پەیمان نامەی ئاشتی ئەوانی نەدەگرتەوە و تالأنیان کردن. سوپای ئیسلام سەد هەزار وەرزێری بەئەسیری گرت. هەر کامیان یەك کەسیان گرت چونکە سوپای ئیسلام هەمویان سوارە بون. سەعد پەیامی بۆ عومەر نارد و داوای فەرمانی لێکرد. عومەر وەڵامی دایەوە: ئەو وەرزێرانەی هاوکاری دوژمنیان نەکردوە و لای ئێوە ئەسیرن، ئەم هاوکاری نەکردنە بۆ ئەوان وەك ئەمان بێت. هەر کەس هەڵات، شوێنی کەون و بیگرن، خۆت ئەزانی چیان لەگەڵدا بکەیت. سەعد ئەوانی ئازاد کرد و پەیك و پەیامی بۆ لای دێدارەکان رەوانە کرد و پێشنیاری باج، ئیسلام یا شەڕی پێکردن. ئەوان گەڕانەوە و ئەو کەسانەی لەبنەماڵەی خوسرەو بون، بەم کارە رازی نەبون. لەرۆژئاوای دیجلە تا سەرزەمینەکانی عەرەب کەس لەخەڵکانی سواد نەمایەوە مەگەر ئەوەی ئەمانی پێدرا و هەمویان لەفەرمانڕەوایی ئیسلام شاد و سەربڵند بون.

سوپای ئیسلام دو مانگ لەشارەکانی بەهرسیر مانەوە و بە تۆپ هاوێژەکان، گۆی ئاگرینیان بەسەردا باراندن و بەقەڵغانە گەورە و قورسەکان (شتێك هاوشێوەی دەبابەکانی ئەمرۆ) هێرشیان دەکردە سەر ئەوان و بەهەمو توانای شەڕکردنی خۆیان، شەریان لەگەڵ دەکردن. بیست تۆپ هاوێژیان جێگیر کرد و ئەوانیان بەم کارە گرفتار کرد. دوایین کاریان ئەوەبو بەدڵ وگیان دەستیان بەشەڕ کرد و لەسەر خۆڕاگری لەگەڵ یەك پەیمانیان بەست. موسوڵمانان روبەرویان بونەوە. زوهرە کوڕی حەویە زرێیەکی دڕاوی لەبەردابو. پێیان وت: چی دەبێت ئەگەر ئەم دڕاوی چاك بکەیتەوە. وتی: ئەگەر تیرێك لەلایەن ئێرانیەکانەوە بێت و لەهەمو سوپاکە تێپەر بکات و لەم کونەوە لەجەستەی من بچەقێت، من لای خوا زۆر بەرێز دەبم کەبەمشێوەیە گیانم دەستێنێت. ئەو یەکەم کەس لەموسوڵمانان بو، بو بەنیشانەی زوبینێك کە لەهەمان کونەوە

لەجەستەی چەقی. یەکێك وتی: زوبینەکە دەرکێشن. زوهرە وتی: وازم لێ بێنن تا ئەم زوبینە لەجەستەی مندا بێت، گیان هاورێی جەستەمە. ئەگەری هەیە بتوانم بەم زوبینە گیانبڕە، شمشێر یا ڕمێك لەدوژمن بوەشێنم. ئەو بەرەو دوژمن ڕۆشت و بەشمشێرەکەی خۆی یەکێك لەشەهریارانی ئیستەخری کوشت. ئێرانیەکان گەمارۆیاندا و کوشتیان و بلاوەیان لێنەکرد.

دەستەیەك دەڵێن: ئەم زوهرەیە تا ڕۆژگاری حەجاج کوڕی یوسفی سەقەفی مایەوە و شەبیبی خارجی ئەوی کوشت. دواتر ئامازەی پێدەدین.

گەمارۆدان بەئەندازەیەك گرفتاری بۆ شارەکانی ڕۆژئاوا دروست کرد کەپشیلە و سەگەکانیان خوارد و لەزەحتی گەمارۆدان کەوتنە دژواریەکی مەترسیدارە. لەم کاتەدا کەئەوانیان گەمارۆدابو، نێردراوی پاشا ڕۆیشتە لای ئەوان و وتی: ئایا خوازیاری ئاشتی هەن؟ ئاشتی لەسەر ئەو بنەمایە بێت ئەوەی لەدیجلەوە تاکوێستانی ئێمەیە، بۆ ئێمە بێت وئەوەی لەدیجلەوە تا کوێستانی ئێوەیە، بۆ ئێوە بێت. ئایا تێر نەبون؟ خوا ئێوە تێر نەکات؟ ئەبو موفەزەر ئەسوەد کوڕی قوتبە بەفەرمانی خوا کەوتە قسە و چەندین وتەی هێنایە سەر زمان کەئەخۆی زانی چیە و نە هاورێکانی. پیاوەکە گەڕایەوە. ئەوان دیجلەیان تا شارستانەکانی ڕۆژهەلاتیان بڕی کەئەیوان لەناویاندابو. هاورێکانی پێیان وت: ئەی ئەبو موفەزەر، چیت بەوان وت؟ وتی: سوێند بەو کەسەی محەممەدی بەڕاستی و دروستی ناردوە، نازانم چیم وت و هیوادرام وتەیەکی چاکەم هێنابێتە سەرزمان. سەعد و خەڵك لەویان پرسی چی هێناوەتە سەرزمان و نەیتوانی بیری بێنێتەوە. سەعد لەناو خەلکەکەی خۆی هاواری کرد وئەوان رویان لەئێرانیەکان کرد بەلام کەس لەشارەکە دەرنەکەوت و هیچ کەس نەهاتەدەر مەگەر پیاوێك کەداوای ئەمانی کرد.ئەمانیان پێدا و وتی: لەشاردا کەسی لێ نیە روبەروی ئێوە ببێتەوە. هاتنە ناوشار و هیچ کەسیان جگە لەچەند ئەسیرێك و ئەو پیاوە نەبینی. لێیان پرسی: بۆ خەلکی شار رایان کردوە؟ وتی: پاشا کەسی بۆ لای ئێوە نارد و پێشنیاری ئاشتی پێدان بەلام ئێوە وەلامتان دایەوە کە: لەنێوان ئێمە و ئێوە ئاشتی لەئارادا نەبێت تا هەنگوینی فەرەیدون بەتورەنجی کوسیەوە بخۆین. پاشا وتی: ئەی هاوار! فریشتەکان لەسەر زمانی ئەوانەوە قسە دەکەن و وەلامی ئێمە دەدەنەوە.

ئەوان تا قولآیی شارستانەکان ڕۆشتنە پێش. کاتێك ڕۆشتنە ناو شارەکان، سەعد ئەوانی لەناو ماڵەکاندا نیشتەجێ کرد. ویستیان بەمەدایندا تێپەڕن، بەلآم بینیان ڕێگاکان لەمەداینەوە تاتکریت بەسەختی بەستراون و پارێزگاریان لێدەکرێت.

## گرتنی مەداینێك کەئەیوانی خوسرەو لەوێیە

گرتنی مەداین لەصەفەری ساڵی ١٦/مارسی ٦٢٧ زایینی رویدا. دەڵێن: سەعد چەند ڕۆژێکی لەمانگی سەفەری ئەم ساڵەی لەبەهرسیر بەسەر برد. لەم کاتەدا پیاوێکی گەورە وبەهێز هات وئەوی بۆ ژێرئاوێك ڕێنوێنی کرد کە لەقولآیی سەرزەمینی ئێرانیەکان دەهاتەدەر. سەعد خۆی لەم کارە دورخستەوە و لەئەنجامدانی ئەم کارە درەنگی کرد. لە کاتی بەرزبونەوەی ئاوی دەرا هێرشی کردە سەر ئەوان. لەو ساڵەدا دیجلە بەردەوام دەخرۆشا و کەف دەهێنایە سەر لێو. پیاوی بەهێز هات و وتی: چ شتێك بۆ درەنگ کردن ناچارت دەکات؟ سێ ڕۆژ تێناپەڕێت کەیەزدگێرد هەمو سامانەکانی مەداین دەباتەدەر. ئەم قسەیە ئەوی بۆ تێپەر کردن هاندا. کەسێك لەناو ئەوان خەوی بینی کەئیسلامیەکان لەئاوی دیجلەیان داوە و تێپەڕیون. سەعد مەبەستی ئەوەی کرد ئەو خەوە بکاتە راستی. خەڵکی کۆکردەوە و لەناو ئەواندا بۆ وتارێکی خوێندەوە. سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: دژومنانی ئێوە لەم دەریادا خۆیان حەشارداوە. بەبونی ئەم دەریایەوە ئێوە ڕێگەیەك بۆ لای ئەوان نادۆزنەوە بەلآم ئەوان هەر کات بیانەوێت بەکەشتیەکانی خۆیان بەرەو ئێوە دێن و شەڕتان لەگەڵ دەکەن. بەلآم لەپشت سەری ئێوە زیانێك نیە لێی بترسن. شەڕکەرانی شەڕەکانی پێشو ڕێگەیان بۆ ئێوە تەخت کردوە و سنورەکانی ئەوانیان ئیفلیج و لەکاریان خستوە. بۆچونم وایە پێش زیان بەرکەوتن لەلایەن ئەم دەریاوە، روبەروی ئەوان ببنەوە. من دەمەوێت ئەم دەریا ببڕم و خۆم بەوان بگەیێنم و شەڕیان لەگەڵ بکەم.

هەمویان وتیان: خواستی خوا بۆ ئێمە و تۆ بەختەوەری و سەرکەوتن بێت، ئەوەی دەتەوێت ئەنجامی بدە. داوای لەخەڵك کرد تێپەڕن و وتی: کێیە پێشڕەوی دەست پێبکات و دەروازەی روبارەکە ببەستێت و بەرگری لێبکات تا کەسانیتر بتوانن تێپەڕن و دوژمنان ڕێگر نەبن لەتێپەڕبونی ئەوان؟ عاصم کوڕی عەمرۆ، ئەو پیاوە چوارشانە و

بەهێزە لەگەڵ شەشسەد شەڕکەری بەئەزمون هەنگاویان بردە پێش. سەعد عاصمی بەفەرماندەیی ئەوان دیاری کرد. عاصم لەگەڵ شەست سوار لەپێش ئەوانەوە بەڕێکەوت و ئەوانی سوار ئەسپی نێر و مێ کرد تا کار بۆ مەلە کردنی ئەسپەکان ئاسانتر بێت. رویان کردە روباری دیجلە. کاتێك ئێرانیەکان ئەوان و کاری ئەوانیان بینی، بەئەندازەی ئەو ئەسپانەی هاتبونە پێش، ئەسپیان خستەناو ئاوەکە و لەناو دیجلە هێرشیان کردە سەریان. روبەروی عاصم بونەوە کەلەقەراغی روبارەکە نزیك کەوتبویەوە. عاصم هاواری کرد: ڕم، ڕم! ڕمەکان بهاوێژن و چاویان بکەنە نیشانە. هەردو لای شەڕکەر روبەروی یەك بونەوە و بەردەوام ڕمیان بۆ یەك دەهاویشت. موسوڵمانان چاوی ئەوانیان کردە نیشانە و دوژمنان هەڵاتن و موسوڵمانان خۆیان بەوان گەیاند و شمشێریان خستە ناویان و کوشتاریان کردن. هەر کەس لەوان رزگاری بو، بەیەك چاو گەڕایەوە چونکە ڕم لەچاوی چەقیبو. ئەو شەشسەد پیاوە پەیوەستی ئەو شەست کەسە بون بێ ئەوەی توشی رەنج و زیان ببن.

کاتێك سەعد بینی عاصم لەلێواری روبارەکە نزیك بۆتەوە و دەیپارێزێت، فەرمانی بەخەڵکدا هێرش بەرن. وتی: بڵێن تەنیا لەخوا هاوکاریم دەوێت و کارەکانی خۆم بەو دەسپێرم. خوا بۆ ئێمە بەسە و باشترین پارێزەر و پشتیوانە. سوێند بەخوا بێ گومان خواوەند هاورێکانی خۆی هاوکاری دەکات و بێ گومان دینەکەی خۆی سەرکەوتو و دوژمنانی خۆی شکەست دەدات. هیچ تاقەت و توانایی و توێشویەك نیە مەگەر ئەوەی بەخشینی خوای گەورە بێت. خەڵك بەدوای یەك رۆشتنە ناو دیجلە و بەشێوەیەك لەگەڵ یەك دەدوان وەك بڵێی لەوشکانیدان. بەشێوەیەك سەراسەری دیجلەیان داپۆشی کە لەکەنارەکانەوە هیچ شتێك نەدەبینرا. ئەوەی هاوڕێ و هاوجڵەوی سەعد بو، سەلمانی پاکی فارسی بو. ئەسپەکانی ئەوان تا ملیان لەناوەکەدا بو و سەعد بەردەوام دەیوت: خوا بۆ ئێمە بەسە وباشترین پارێزەر و پشتیوانە. سوێند بەخوا بێ گومان خوا هاوکاری هاورێکانی خۆی دەکات و دینەکەی خۆی سەرکەوتو و دوژمنانی شکەست دەدات ئەگەر نا لەناو سوپاییەکان روسپیەکی بێدادگەر یا گوناحکارێك بێت کەگوناحەکانی ئەو چاکەکان پێشێل بکات. سەلمان پێی وت: ئیسلام ئایینێکی تازەیە، دەریاکان بەشێوەیەك رام و دەستەمۆی موسوڵمانان بون کەوشکانیەکان. سوێند بەو کەسەی گیانی سەلمان

لەدەستی ئەودایە، دەستەکان بەتەندروستی لێی دەڕۆنەدەر بەهەمان شێوە کەدەستەکان ڕۆشتنە ناوی. ئەوان بەهەمان شێوە کەسەلان وتبوی، لەناوەکە هاتنەدەر و کەمترین شتیان لەدەست نەدا جگە لەوەی پیالەك لەدەستی مالك کوڕی عامری عەنبەری کەوتە خوار و زەختی ئاوەکەی لەگەڵ خۆیدا بردی. ئەو کەسەی هاوڕێی ئەو بو، وەك سەرکۆنەکردن وتی: چارەنوس لێی ئالاّ و لەگەڵ خۆیدا بردی. مالك وتی: سوێند بەخوا لەحاڵەتێکدام کەخوا لەناو دوسوپای گەورە، پیالەکەی من لەمن ناستێنێت. کاتێك تێپەڕین، ئاو پیالەکەی بۆ کەناربرد ویەکێك لەخەڵکان ناسیەوە و رادەستی مالکی کردەوە. کەس لەوان لەئاودا نەخنکا جگە لەپیاوێك بەناوی غەرقەدە کە لەئەسپە مو سورەکەی خۆی خزا بەلاّم قەعقاع جڵەوی ئەسپەکەی خۆی بۆ لای ئەو سوراند تا بیگرێت و ئەوی بەدەستی خۆی گرت و تەندروست هێنایەدەر. خەڵك تەندروست لەئاو هاتنەدەر و ئەسپەکان یالەکانی خۆیان لەناو دەتەکاند. کاتێك ئێرانیەکان ئەم کارەیان بینی و روبەروی دیاردەیەك بونەوە کە لەبەرچاویان نەگرتبو، بەهەلاّتن رویان لەحلوان کرد. یەزدگێرد پێش ئەوان بەحلوان گەیشت و مێهران و نەخیرخانی وەك جێگری خۆی دەست نیشان کردبو. ئەو سەرپەرەستی گەنجخانەکانی نەهرەوان بو. ئێرانیەکان ژنان و منالەکانی خۆیان و (تا ئەو شوێنەی دەیانتوانی) باشترین و سوکترین کالاّکانی خۆیان هەلگرتبو و لەگەنجخانەکان لەجل و بەرگ و کالاّ و دەفر و گەوهەرەکان و راخەرەکان وجل و بەرگە گرانباییەکان ئەوەندەیان بەجێهێشتبو کەکەس نەیزانی بەهاکەیان چەندە. لەگەنجخانەکان سێ هەزار هەزار هەزار (درەم یا دینار)یان دۆزیەوە کە ڕۆستەم لەکاتی هاتنی بۆ قادسیە نیوەی هەلگرتبو و نیوەی بەجێهێشتبو.

یەکەم دەستەی شەڕکەر کەرۆشتە ناو مەداین، (دەستەی مەترسیدار) یانی دەستەی شەڕکەری عاصم کوڕی عەمرۆ و بەدوای ئەو ( دەستەی خامۆشان) یانی دەستەی شەڕکەری قەعقاع کوڕی عەمرۆ بو. شەڕکەرەکان ڕۆشتنە قولاّیی کۆلاّنەکان و کەسیان نەدۆزیەوە لێی بترسن جگە لەوانەی لەناو کۆشکی سپیدا بون. ئەوانیان گەمارۆدا کە لەسەر بنەمای دانی باج و وەرگرتنی ئەمان هاتنەدەر. خەڵکی مەداین بەهەمان شێوەی خۆیان بۆ شار گەڕانەوە و هیچ نیشانەیەکیان لەبنەماڵەی خوسرەو نەبینی.

سەعد لەکۆشکی سپی دابەزی و زوهرەی بەدوای هەڵاتوانی ئەهرواندا رەوانە کرد و بەم ئەندازەیە بۆ هەر لایەك. سەلمانی فارسی پێشەنگ و بانگێشتەکەری موسوڵمانان بو. سێ جار خەڵکی بەهرسیر و سێ جار خەڵکی کۆشکی سپی بۆ ئیسلام بانگێشت کرد. سەعد (ئەیوانی خوسرەوی) بۆ نوێژ کردن (نوێژگە) هەڵبژارد و هیچ کام لەپەیکەرەکانی ئەوێی نەگۆڕی. لەمەداین شتێکی سەرسوڕهێنەرتر لەتێپەڕ کردن لەناو روینەدا. ئەو رۆژەیان بەرۆژی (تەپۆڵکەکان) ناو برد. کەس بەدوای هیچ شتێکدا نەدەگەڕا مەگەر ئەوەی تەپۆڵکەیەکی گەورەی خاك لەسەر زەوی بۆ ئەو سەری هەڵدەدا و ئەوی لەو ناوەی تا ملی ئەسپەکەی داپۆشیبو، دەحەساندەوە. لەمبارەوە بو ئەبو بوجەید نافع کوڕی ئەسوەد وتی:

و اسلنا على المدائن خيلا بحرها مثل برهن اريضا

فانتثلنا خزائن المز كسرى يوم ولوا و خاض كمها جريضا

یانی: ئەسپەکانمان لەناو شاری مەدائیندا غارپێدا، دەریایی ئەوێ وەك وشکاییەکەی چاوی دەلاواندەوە. ئەو رۆژەی ئەوان هەڵاتن، ئەو بەفورگێکی گیراو لەخەم، خۆی خستە ناو ناوەکە.

کاتێك سەعد ڕۆیشتە ناو ئەیوانی خوسرەو، ئەم ئایانەی خوێند: چەندە فراوان رەز و بێستان و کێڵگە و شوێنی خۆش و دلگیریان لەدوای خۆیان بەجێهێشت. ئەو بەخشینانەی تیادا نوقم بون و کەڵکیان لێ وەردەگرت. بەمشێوە بو ئەوانەمان کردە شتێکی کەمبایی و بەخەڵکانی دیکەمان بەخشی (دخان/٤٤/٢٥—٢٨). ئەو لەوێ نوێژی سوپاسی بۆ سەرکەوتنەکانی خوێند. هەشت رەکەعەتی خوێند بێ پچڕان. بەجەماعەت نەیخوێند.. بەتەواوی خوێندی چونکە ئەندێشەی مانەوەی لەدڵدابو. یەکەم هەینی بو لەعێراق بەسەر دەبرا. نوێژی هەینیان لەمانگی صەفەری ساڵی ١٦/مارسی ٦٣٧ زایینی خوێند.

کاتێك موسوڵمانان بەدوای ئەواندا ڕۆیشتن، یەکێك لەموسوڵمانان روبەروی پیاوێکی ئێرانی بویەوە کەپارێزگاری هاوەڵانی خۆی دەکرد. ئەسپەکەی خۆی غاردا تا هێرش بکاتە سەر موسوڵمانەکە، بەڵام دودڵ بو و ناهەنگی هەڵاتنی کرد بەڵام نەیتوانی. پیاوی موسوڵمان ئەوی گرت و کوشتی و هەمو کەل و پەلەکانی هەڵگرت. پیاوێکی موسوڵمانی

دیکە روبەروی دەستەیەك لەئێرانیەکان بویەوە کەیەکتریان بۆ خۆراگری نەکردن سەرکۆنە دەکرد. بۆ یەکێك لەوان نیشانەیەکیان دانابو کەتیری دەهاویشت و تیرەکانی بەهەڵەدا نەدەچون. گەڕانەوە و ئەم پیاوە موسوڵمانە روبەرویان بویەوە. ئەو ئێرانیە لەشوێنێکی نزیکتر موسوڵمانەکەی کردە نیشانە بەڵام تیرەکەی بەهەڵە ڕۆیشت. موسوڵمان خۆی پێگەیاند و کوشتی و هاوەڵانی رایان کرد.

## تالانیە کۆکراوەکان لەمەداین و چۆنیەتی دابەش کردنیان

سەعد بۆ داراییە تالانیەکان عەمرۆ کوڕی عەمرۆ موقرەنی دیاری کردبو وبۆ بەش کردنی ئەوان سەلمان کوڕی رەبیعەی باهلی. ئەو هەموی ئەو شتانەی لەناو کۆشك وئەیواندابو کۆکردەوە و هەمو داواکاریەکانی لەبەر چاو گرت. خەڵکانی مەداین لەکاتی هەڵاتن ئەو شوێنانەیان تالان کردبو و هەرکام بۆ لایەك رایکردبو. هیچ کام لەوان بەو شتانەوە نەیانتوانی رابکەن مەگەر ئەوەی دەستیان بەسەرداگیرا و لێیان وەرگیرایەوە.
لەمەداین چەندین ماڵی گومەز ئاسایان لەشێوەی تورکی و لێوانلێو لەسەوەتەکان بینی کە بەمس قوفڵیان کردبون. ئەوانەیان بەخۆراك زانی و بینیان لێوانلێوە لەدەفری زێرین و سیمین.
هەندێ کات دەبینرا پیاوێك لەشاردا دەسوڕایەوە تازێر لەبەرابەر زیودا بفرۆشێت.
ئەندازەیەکی بەرچاویان کافور بینی و بەخوێیان زانی و لەگەڵ هەویر تێکەڵیان کرد و نانیان لێکرد بەڵام نانەکە تاڵ بو.
ئەو کەسانەی لەگەڵ زوهرە بون، دەستەیەك لەئێرانیەکانیان لەسەر پردی نەهرەوان بینی کەلەوێ کۆبونەتەوە و دەیانەوێت تێپەڕن. ئێسترێك لەوان کەوتە ناو ئاوەکە، پەلەیان کرد و خۆیان هەڵدایە سەری. یەکێك لەموسوڵمانەکان وتی: نهێنیەك لەکاری ئەم ئێسترەدایە. موسوڵمانان لەسەر ئەو ئێسترە روبەرویان بونەوە. گرتیان و بینیان کەرەستەکانی رازاندەوە و ئارایشتی خوسرەوی تیایە: جل و بەرگەکان، گەوهەرەکان، زرێ گەوهەردارەکان و هتد. ئەو بەو هەمو رازاندنەوەیە، بۆ خۆ نواندن، لەناو کۆڕەکاندا دادەنیشت.
پیاوێك بەناوی کەلەج دو ئێستری بەدو ئێرانی بینی کەهەردوکیانی کوشت و

ئێسترەکانی گرت و تەسلیمی بەڕێوبەری کۆکەرەوەی سامانەکانی کرد. ئەو سەرقاڵی نوسین و پێرست کردنی ئەو شتانە بو کەپیاوە شەڕکەرەکان دەیانهێنا. یەکێك پێی وت: چاوەڕێ بە بزانم چیت پێیە. پیاوەکە بارەکانی لەئێسترەکە داگرت وبینی لەیەکێك لەوان دو سەبەتەی تیایە کەتاجی گەوهەر ئاسای خوسرەوی تیا دانراوە. ئەو ئەم تاجەی بەردەوام بەشتێك لەسەر سەری رادەگرت چونکە گەوهەرەکانی گەورە و قورس بون. باری ئێسترەکەی دیکە جلەکانی خوسرەو بون. ئەو جل و بەرگی رازاوە بەگەوهەر و جل و بەرگی بەزێرچنراوی و رشتەی گەوهەردار دەپۆشی.

قەعقاع کوڕی عەمرۆ ئێرانیەکی بینی و کوشتی و دو جانتای لێگرت کەلەیەکێك لەوان پێنج شمشێر و لەیەکیتریان دەستەیەکی شەشی لەشمشێر و زرێکان بون کە زرێی خوسرەو ر خودەکانی ئەو و زرێی هراکلیوس و زرێی خاقان پاشای تورکەکان و زرێی داهر پاشای هندوستان و زرێی بەهرامی چوبین و زرێی سیاوەخش و زرێی نەعمانی تیابو. ئەم زرێیانە ئێرانیەکان لەکاتی هێرشی داهر و خاقان و هراکلیوس لەوانیان بەدەست هێنابو. لەنەعمان و بەهرامی چوبین کاتێك زرێکانیان وەرگرتبو کەلەبەرابەر خوسرەو رایان دەکرد. شمشێرەکان بەمشێوە بون: شمشێری خوسرەو، هورموز، قوباد، فیروز، هراکلیوس، خاقان، داهر، بەهرام، سیاوەخش و نەعمان. قەعقاع ئەمانەی بردە لای سەعد. سەعد سەرپشکی کرد تا یەکێك لەشمشێرەکان بۆ خۆی هەڵگرێت. ئەو شمشێری هراکلیوسی هەڵگرت. سەعد زرێکەی بەهرامیشی پێبەخشی و ئەوانیتری لەناو دەستەی شەڕکەری خامۆشان دابەش کرد. ئەو شمشێری نەعمان و خوسرەوی هەڵگرت و رەوانەی لای عومەری کرد تا عەربەکان ببینن و ناوبانگی چاکەی ببیستن. ئەم دو شمشێرەیان لەناو پێنج یەکەکە جێکردەوە. تاج و ساز و بەرگە رازێنەرەکان و جلەکانی خوسرەویان بۆ عومەر نارد تا موسوڵمانان ببینن.

عصمە کوڕی خالید دو پیاوی لەگەڵ دو کەردا بینی. یەکیانی کوشت و ئەویترین هەڵات. کەرەکانی هەڵگرت و بردیە لای بەڕێوبەری کۆکردنەوەی سامانەکان. یەکێك لەکەرەکان دو سەوەتە باری پێبو. ئەسپێکی زێڕین بە زین و هەوساری زیوین. لەسەر کۆپان و دەوروبەری گەردنی دەنکەکانی یاقوت و زەمورود بو کە بەرشتەی زیوین پەیوەستی یەك کرابون. تیایدا سوارەیەکی زیوین و گەوهەرنیشان دانرابو بو. لەسەوەتەیەکی تر

وشترێکی زیوین بە کۆپان و هەوساری و جڵەوی زێڕین و گەوهەر نیشان دیاری کرابو. سوارەکەی، پیاوێکی زێڕێن و رازاوە بەگەوهەرەکان دەبینرا. خوسرەو ئەمانەی لەسەر تاجەکەی خۆی دادەنا.

پیاوێکی دیکە هات و قوتوێکی بەبەرێوبەری وەرگری سامانەکانی دا. ئەو و هاورێکانی وتیان: هەرگیز هاوشێوەی ئەمەمان نەبینیوە و هەموی ئەوەی هەمانە، نەدەتوانێت بەرابەری بکات نەبەهاکەی لێی نزیك دەبێتەوە. وتیان: ئایا لەم قوتوە هیچت هەلگرتوە؟ وتی: سوێند بەخوا ئەگەر بۆ خوا نەدەبو، نەمدەهێنا بۆ لای ئێوە. پرسیان تۆ کێیت؟ وتی: سوێند بەخوا ئێوە لەناو و نیشانی خۆم ئاگادار ناکەمەوە تا بەگەورەم بزانن. من سوپاسی خوا دەکەم و تەنیا داوای پاداشت لەو دەکەم. ئەوان پیاوێکیان بەدوایدا نارد و بینیان ئەو عامر کوڕی عەبد قەیسە. سەعد وتی: سوێند بەخوا سوپاییەکان پیاوانێکی ئەمینن و ئەگەر بەو شێوەیە نەبوایە کەلەپێشی شەڕکەرانی بەدر پێشتر سەلێنرابو، دەموت ئەمان لەبەدریەکان لەپێشترن. تەنانەت من لەوان چەندین هەڵەم بینی کە لەناو ئەماندا ناتوانم گومانی لێ بکەم.

جابر کوڕی عەبدالله وتی: سوێند بەو خوایەی جگە لەو خوایەك نیە، ئێمە هیچ کام لەشەڕکەرانی قادسیەمان نەبینی کەئەم دنیا و ئەو دنیایی بوێت (یا: ئەم دنیایی لەگەڵ ئەو دنیادا بوێت). گومانی خراپەمان لەسێ کەس کرد و بینیمان بۆ ئەمانەت و خۆپارێزی وێنەیان نیە. ئەوان ئەمانە بون: تولەیحە، عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب و قەیس کوڕی مەکشوح. کاتێك شمشێر و کەمەربەند ئارایشتە زێرینەکانی خوسرەویان بردە لای عومەر، وتی: ئەو خەڵکانەی ئەمانەیان تەسلیم کردۆتەوە، ئەمیندارن. عەلی کوڕی ئەبی تالیب وتی: چونکە تۆ خواترس و دیندار و داوێن پاکیت، خەڵکان داوێن پاکن.

کاتێك تالآنیەکان لای سەعد کۆکرانەوە، سەرەتا پێنج یەکی لێ جیا کردەوە و دواتر تالآنیەکانی لەناو سوپاکەی کەشەست هەزار کەس بون، دابەش کرد. هەر سوارەیەك دوانزە هەزاری بەرکەوت. هەمویان سوار بون و هیچ کەسیان پیادە نەبو (هەموی ئەوەی سوپاکە وەریان گرت ٧٢٠ میلیۆم درەم یا دینار بو). لەپێنج یەکەکان بەو شەڕکەرانەی بەخشی کەئازایانە شەڕیان کردبو و چەندین جار گیانی خۆیان خستبویە

مەترسیەوە. ماڵەکانی بەخەڵکان بەخشی تا لەوێ نیشتەجێ ببن. بنەماڵەکانی کۆکردەوە و ئەوانی نیشتەجێ کرد. ئەوان لەمەداین مانەوە تا سوپای ئیسلام لەکاری شەڕی جەلەولا و حلوان و تکریت و موسل تەواو بون و دواتر بەرەو کوفە بەڕێکەوتن. سەعد هەمو ئەو شتانەی دەیویست عەرەبەکانی پێ سەرسام بکات، لەناو پێنج یەکەکان داینا، هەروەها ئەو شتانەی موسوڵمانان لەبەدەست هێنانی شادمان دەبون. دەیویست پێنج یەکی (قتف) یا (قەتیف) (جل و بەرگی رازاوەی خەو) دیاری بکات بەلاّم دابەش کردنی ئەوان دژوار بو. ئەمە هەمان بەهارستانی خوسرەو بو. بەموسوڵمانانی وت: ئایا لەدڵ و گیان لە چوار پێنجەکەی چاو دەپۆشن تا بۆ عومەری بنێرێت؟ ئەمە لەناو ئێمەدا شیاوی دابەش کردن نیە. جیاواز لەوە، لەناو خەڵکانی مەدینە، زۆر بەهادار دەبێت. وتیان: ئەو کارە بکە. ئەو بەهارستانی بۆ عومەر نارد. ئەم بەهارستانە، راخەرێك بو بەدرێژی شەست گەز و پانی شەست گەز (٣٦٠٠ گەزی چوار گۆشە) بەرابەر بەیەك جەریب ( گەریب یا جەریب بەرابەرە لەگەڵ ١٠٠٠٠ گەزی چوارگۆش. خوسرەوان ئەم فەرشە گرانبایەیان بۆ زستانانی خۆیان هەڵدەگرت و کاتێك گوڵ و سەوزی نەدەما، لەسەر ئەو فەرشە شەرابیان دەخواردەوە. وەك بڵێی لەناو گوڵستانێکدا بەسەر ببەن. تیایدا رێگاکای هاوشێوەی روبار و رشتەی گەوهەرەکان وەك جۆگەلە، تەختەکەی بەزێرچنرابو و لەناویدا دەنکە گەورەکانی مروارید. کەنارەکانی لەزەوی کێڵدراو دەچو و پانتاییەکەی لەدیمەنێك دەچو رازاوە بەگوڵ و گیا و سەوزەی بەهاری. گەلاکان هەوریشمین بون بەلقە زێرینەکانەوە. گوڵەکانی زێڕین و زیوین بون و میوەکانی وەك گەوهەر. عەربەکان بە قتف ناویان دەبرد.

کاتێك پێنج یەکەکان گەیشتە لای عومەر، بەشی ئامادە بوان و ئامادە نەبوان و شەڕکەرە تێکۆشەرەکانی بەخشی دواتر پێنج یەکەکانی لەجێگەی پێویست دانا. دواتر وتی: سەبارەت بەم فەرشە گرانبایە رێنوێنیم بکەن. دەستەیەك وتیان: هەڵیگرە بۆ خۆت و دەستەیەك وتیان، هەرچۆن خۆت مەبەستتە. عەلی کوڕی ئەبی تالیب وتی: خوا زانایی تۆی بۆ نەزانی و دڵنیایی تۆی بەگومان نەگۆڕیوە. لەم دنیا ئەوەت پێدەگات کەبەخشیوتە و فەرمانت بۆ داوە یا پۆشیوتە و کۆنت کردوە یا خواردوتە و لەناوت بردوە. ئەگەر ئەم بەهارستانە بەشێوەی ئەمڕۆی نەیهێڵیتەوە و پاشەکەوتی نەکەیت،

بەیانی ئەو کەسانە لەناو دەچن کەشتێك بکەنە هی خۆیان کەشیاو نین بۆی.
عومەر وتی: راستت کرد و باشەی منت ویست. عومەر، ئەو فەرشە گرانباییەی لەت لەت کرد و لەناو ئەواندا دابەشی کرد. عەلی کوڕی ئەبی تالیب لەتێکی بەرکەوت کە بەبیست هەزار فرۆشتی لە کاتێکدا باشترین لەتی نەبو.
ئەوەی پێنج یەکەکانی بۆ مەدینە برد، بوشر کوڕی خەصایصیە بو. خەڵك شەڕکەرانی قادسیەیان وەسف کرد. عومەر وتی: ئەوانە گەورەکانی عەرەبن.
کاتێك عومەر شمشێرەکەی نەعمانی بینی، لەجوبەیر کوڕی موتعیم پرسیاری نەژادی نەعمانی کرد: جوبەیر وتی: عەرەبەکان ئەویان بۆ یەکێك لەلقەکانی (قنص) دەگەڕاندەوە. یەکێك لەبەنی عەجەم کوڕی قنص بو. خەڵك نەیانتوانی وشەی عەجەم بەجوانی بێننە سەر زمان و کردیان بەلەخم. عومەر شمشێری نەعمانی بە بەجوبەیر بەخشی.
عومەر کوڕی خەتاب، سەعد کوڕی ئەبی وەقاسی بۆ پێشنوێژی لەپانتاییە دەست بەسەرداگیراوەکان و فەرماندەیی هێزە شەڕکەرەکانی دەست نیشان کرد و کاری باج و خەراجی بە نوعمان و سوەیەد کوڕی موقەرن سپارد: سوەیەدی لەسەر ئەستێلکەکانی فورات و ئەعمانی لەسەر ئەستیلکەکانی دیجلە. دواتر ئەم دوانە لەو کارە خۆیان کێشایەوە و عومەر کارەکەی بە حوزەیفە کوڕی ئەسید و جابر کوڕی عەمرۆ مەزنی سپارد.
ماوەیەك دوای ئەوە کاری ئەوان بەحوزەیفە کوڕی یەمان و عوسمان کوڕی حەنیف گەیشت.

## شەڕی جەلەولا و دەست بەسەردا گرتنی حیلوان

### لەم ساڵەدا شەڕی جەلەولا رویدا.

هۆکارەکەی ئەوە بوکاتێك ئێرانیەکان دوای هەڵاتن لەمەداین، ڕۆشتنە جەلەولا، رێگای جۆراوجۆریان بەرەو لای خەڵکی ئازەربایجان و خەڵکی کوێستان (کوردستان) و فارس دۆزیەوە. ئێرانیەکان وتیان: ئەگەر بڵاو ببنەوە، هیچ کات کۆنابنەوە. ئێرە ئەو شوێنەیە ئێمە لەیەك جیا دەکاتەوە. با لەبەرابەر عەرەبەکان کۆببینەوە و شەڕیان لەگەڵدا بکەین. ئەگەر شەڕ لەبەرژوەندی ئێمەدا بێت، ئەوەیە کەدەمانەوێت و ئەگەر پێشهاتێکی دیکە رویدات، ئەوەی لەئەستۆی ئێمەدایە ئەنجاممان داوە و و بە کارو شەڕی کردنی خۆمان، داوای لێبوردنمان هێنابێتەوە. لەوێ سەنگەرێکی گەورە و قووڵ و درێژیان هەڵکەند و لەدەوری مێهران رازی کۆبونەوە. یەزدگێرد ڕۆشتە حیلوان وئەوانی لەدەوری سەنگەرەکانی خۆیان بەتەلی دڕکاوی بەهێز کرد و تەنیا رێگاکانیان هێشتەوە. هەواڵی ئەم کارەبە سەعد گەیشت و ئەو عومەر کوڕی خەتابی ئاگادار کردەوە. عومەر بۆی نوسی: هاشم کوڕی عوتبە بۆ جەلەولا رەوانە بکە و فەرماندەیی پێشەنگەکان بەقەعقاع کوڕی عەمرۆ بسپێرە. ئەگەر خوا ئێرانیەکانی شکەستدا، فەرماندەیی نێوان سواد و کوێستان (کوردستان) بەقەعقاع ببەخشە. دەبێت شەڕکەران دوانزە هەزار کەس بن.

سەعد ئەم کارەی کرد و هاشم دوای دابەش کردنی تالانیەکان، هاورێ لەگەڵ دوانزە هەزار پیاوی شەڕکەر بەرێکەوت کەروخسارە دیارەکانی موهاجیرەکان و ئەنسار و گەورەکانی عەرەب لەناویاندا بون چ ئەوانەی لەدین هەڵگەڕابونەوە چ ئەوانەی لەدین هەڵنەگەڕابونەوە. ئەو لەمەداینەوە بەرێکەوت و لەبابلی مێهرود تێپەڕی. دێدارەکەی ئەوێ لەسەر ئەو بنەمایە پەیمانی ئاشتی بەست کەجەریبی زەوی بۆ ئەو بەدرەم فەرش بکات. ئەو رازی بو و پەیمانی ئاشتی بەست. دواتر بەرێکەوت تا گەیشتە جەلەولا و ئەوانی لەناو سەنگەرەکانیان گەمارۆدا و لەهەمو لاکانەوە دەوری گرتن. ئێرانیەکان بەزیانی موسوڵمانەکان کار و ماوەکەیان درێژ کردەوە و نەدەهاتنەدەر تەنیا ئەو

کاتانەی دەیانویست. موسوڵمان بۆ ماوەی هەشتا رۆژ شەڕ و بەزیانی ئەوان پێشرەوی و پاشەکشێیان کرد و لەهەموی ئەم شەڕانەدا موسوڵمانان سەرکەوتنیان بەدەست دەهێنا. هێزە پشتیوانەکان لەلایەن یەزدگێردەوە بۆ مێهران دەگەیشتن. سەعدیش بۆ موسوڵمانەکان هێزی پشتیوانی دەنارد. ئێرانیەکان کەزۆر ببون، هاتنەدەر و بۆ شەڕ ریزیان بەست. خواوەند تۆفانێکی هەڵکرد کەجیهانی لەبەر چاویاندا تاریك و تار کرد. سوپای ئێران رێگاکانیان لەیەك بەست و بەریەك کەوتن و سوارەکانیان کەوتنە ناو سەنگەرەکانەوە. لەوێ رێگاکیانیان بۆ خۆیان دروست کرد تا سوارەکانیان بتوانن بێنەدەر. قەڵاگانی خۆیان لەناو برد. هەواڵی ئەم کارە بەموسوڵمانان گەیشت و پێشرەویان کرد و شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد کەتەنانەت لە(شەوی زوزەیش) بەوشێوەیە شەڕیان نەکردبو جگە لەوەی ئەمەیان خێراتربو. قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەو شوێنەوەی کەپێشڕەوی کردبو، رۆشتە ناو سەنگەرەکان و گرتی و بەجارچیەکی فەرمو کەجاریدا: ئەی دەستەی موسوڵمانان، ئەوە فەرماندەکەی ئێودیە رۆشتۆتە ناو سەنگەرەکانی ئەوان و سەنگەرەکان بەهەوڵی ئەو دەستی بەسەردا گیراوە. بەرەو ئێرە بەرێکەون و ئەوانەی لەنێوان ئێوە و ئەودان، نابنە رێگر لەبەردەم هاتنی ئێوە بۆ سەنگەرەکان. ئەو فەرمانیدا بەم شێوەیە جار بدەن تا موسوڵمانان دلگەرم و بەهێز بن. موسوڵمانان هێرشیان برد و گومانیان نەبو هاشم لەناو سەنگەرەکاندایە. بینیان قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەناو سەنگەرەکاندایە و سەنگەرەکان بەهەوڵی ئەو گیراون. بتپەرستەکان شکەستیان خوارد و بەراست و چەپدا رایان کرد و لەناو ئەو تەلە دڕکاویانەی دایاننابو، گیریان کرد و لەناوچون. سوارەکانیان قوربانی کران و ئێرانیەکان پیادە مانەوە و موسوڵمانان شوێنیان کەوتن و جگە لەدەستەیەکی کەم رزگاریان نەبو. لەم رۆژەدا یەکسەد هەزار کەس لەئێرانیەکان کوژرا. ئەم شەڕەیان بەجەلەولا (پۆشێنەر) ناو برد چونکە هەمو جێگەیەکی بەکوژاروەکان داپۆشی. ئەمە داپۆشینی گۆڕەپانی شەڕ بو. قەعقاع کوڕی عەمرۆ تا خانەقین بەدوای ئەواندا رۆیشت.

کاتێك هەواڵی ئەم شکەستە بەیەزدگێرد گەیشت، لەحیلوانەوە بەرەو رەی بەرێکەوت. قەعقاع رۆیشتە حیلوان و لەگەڵ سوپایەکی کۆکراوە لەشەرکەرە سورپێستەکان و هۆزە بەربلاوەکان (یا نەژادە نەناسراوەکان) لەوێ دابەزی. گرتنی جەلەولا لەمانگی زی

قەعدەی ئەم ساڵە /دێسامبەری ٦٣٧ زایینی رویدا. کاتێك یەزدگێرد لەحیلوانەوە بەرێکەوت، خەشرشنومی وەك جێگری خۆی لەوێ دەست نیشان کرد. کاتێك قەقعاع گەیشتە کۆشکی شیرین (قەصری شیرین)، خەشرشنوم روبەروی بویەوە و زەمینەبی دێداری حیلوان بۆ شەڕ لەگەڵ ئەو ریزی بەست. خەشرشنوم هەڵات و موسوڵمانان بەسەر حیلواندا زاڵبون. قەعقاع لەوێ مایەوە تا سەعد بۆ کوفە گەڕایەوە و قەعقاع پەیوەستی بو و غوباد وەك جێگری خۆی لەحیلوان دەست نیشانی کرد کە لەنەژادی خوراسانیەکان بو.

هەواڵی ئەم سەرکەوتنەیان بۆ عومەر نوسی و وتیان کەقەعقاع لەحیلوان دابەزیوە. داوای فەرمانیان لێکرد تا بەدوای ئێرانیەکاندا بڕۆن. ئەو رازی نەبو و وتی: زۆرم حەز دەکرد لەنێوان سواد و کوێستان دیوارێکی بەهێز و ئەستور دەبو و نەئەوان رێگەیان بۆ هاتن بۆ لای ئێمە دەبو نە ئێمە بۆ لای ئەوان. لەپانتایی دێهاتەکان سواد بۆ ئێمە بەسە. من تەندروستی موسوڵمان بەلەپێشتر لەهەمو شتێك دەزانم تەنانەت لەدەستکەوتنی تاڵانی و دەسکەوتەکانیش.

قەعقاع لەبەدواداچونی ئێرانیەکان گەیشتە خانەقین و لەوێ مێهرانی گرت و کوشتی. فیروزانی بینی کەڕۆیشت ولەقولایی کوێستانەکاندا ڕۆچو و لەقەڵاکاندا خۆی حەشاردا. قەعقاع دەستەیەکی بینی ونەسیری کردن ئەوانی بۆ لای هاشم نارد کەئەویش بەسەر موسوڵماناندا دابەشی کرد. موسوڵمانان ئەوانیان کردە هاوسەری خۆیان کەمناڵیان بۆ هێنایە دونیا. لەناو ئەم ژنانە دەتوانین ئاماژە بە(دایکی شەعبی) بدەین.

تاڵانیەکانیان دابەش کرد و بەهەر سوارەیەك نۆهەزار (دینار، درەم) و نۆ چوارپێ یا مەڕومالات گەیشت. دەستەیەك دەڵێن: هەمو تاڵانیەکان گەیشتە سی هەزار هەزار (سی ملیون) کەسەلان کوڕی رەبیعە ئەوانی دابەش کرد و سەعد پێنج یەکی بۆ لای عومەر نارد. ژومارەکەی بەزیاد کوڕی ئوبیە (زیادی بێ باوك) رەوانە کرد و ئەو لەبەردەم عومەر وتارێکدا وباسی ئەوەی کرد کەهێنابوی. عومەر وتی: ئایا دەتوانی لەبەرابەر خەڵك قسە بکەیت وئەوەی بەمنت وت، بۆ ئەوانی باس بکەیت؟ زیاد وتی: سوێند بەخوا لەسەراسەری زەوی کەس بەشکۆتر و بەرێزتر لەتۆ لای من نیە. چۆن نەتوانم ئەوەی بەتۆی دەڵێم، بەکەسانی دیکە بڵێم؟ زیاد لەبەرابەر خەڵك قسەی کرد ئاماژەی

دا بەوەی گرتویانە و کردویانە و ئەوەی دەیانەوێت دەستی پێبکەن و برۆنە قولایی زەویەکان. عومەر وتی: ئەمە وتاردەرێکی خرۆشان و قسەکەرێکی پاراوە. زیاد وتی: سوپاکەی ئێمە زمانی ئێمەیان کردۆتەوە.

کاتێك پێنج یەکیان بۆ لای عومەر برد، وتی: سوێند بەخوا هیچ سەقفی ماڵێك سێبەری لەسەر دروست ناکات تا دابەشی بکەم. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف و عەبدالله کوڕی ئەرقەم لەمزگەوت پاسەوانیان کرد و شەویان کردە رۆژ. کاتێك بەرەبەیانی گەیشت، هاتە لای خەڵك و پەردەی لەسەر روخسار هەڵگرت. کاتێك سەیری یاقوت و گەوهەر و مرواریدەکەی کرد، گریا. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران تۆ بۆچی دەگریت؟ ئێرە، سوێند بەخوا، شوێنی سوپاس کردنە. عومەر وتی: ئەمە ئەو شتە نیە من دەگریێنێت. خوا ئەم هەمو خواستە بەخەڵکێك نابەخشێت مەگەر ئەوەی رژدی بەیەك ببەن و ببنە دوژمنی یەکتر. رژدی بەیەك نابەن مەگەر ئەوەی خوا زیانی خۆیان لەناو خۆیاندا بلاو بکاتەوە. عومەر لەدابەش کردنی سواد پێشگیری کرد چونکە بەبونی دارستانەکان، جەنگەڵەکان، ئەستیلکەکان، و زۆنکاوەکان و گۆلاوەکان، ئەم کارە ئەگەری نەبو. جیاواز لەمانە، ئاتەشکەدەکان لەئارادابون و رێگاکانی کاروان، زەوی و سامانی خوسرەوەکان و بنەماڵەکانی ئەوان، سامانی کوژراوەکان کەپاشماوەکانیان خوازیاری تۆڵە سەندنەوە بون، هۆزە نیشتەجێبوەکانی سەر زەوی، ئاشەکان و شتەکانی هاوشێوە. لەبەر ئەمە دابەشی نەکرد و فرۆشتنی بەناڕەوا لەقەڵەمدا چونکە بەش نەکرابو. ئەوانیان کردە وەقف بەوشێوەی کەسەرپەرەستیەکەی بەکەسێك بسپێرن کە لەهەڵبژاردنیدا هاورابن. ئەوان تەنیا بۆ فەرماندەکان هاورا دەبون. لەسەر ئەم بنەمایە، فرۆشتنی هیچ شتێك لەزەمینەکانی سواد لەنێوان حیلوان و قادسیە رەوا نیە. جەریر لەکەناری فورات زەویەکی کڕی بەلام عومەر ئەم مامڵەی پێ ناخۆش بو و هەڵیوەشاندەوە.

## گرتنی تکریت و موسل

لەم ساڵەدا لەمانگی جەمادی /ژوئەنی – ژوئیەی ٦٣٧ زایینی تکریت دەستی بەسەردا گیرا.

هۆکاری ئەم شەڕە ئەوە بو (ئەنتاق) لەموسڵەوە ڕەوانەی تکریت بو و لەدەوروبەری خۆی سەنگەرێکی سەراسەری هەڵکەند تا سەرزەمینەکانی خۆی بپارێزێت. ڕۆمیەکان لەگەڵ ئەودا بون و ئەیادیەکان و تەغلەبیەکان و نەمریەکان و شەهرجیانیش بەهەمان شێوە. هەواڵی ئەم کارە بەسەعد گەیشت و ئەو عومەری ئاگادار کردەوە کەبۆی نوسی: عەبداللە کوڕی موعتەم بەفەرماندەیی دەستەیەکی شەڕکەر ڕەوانە بکە و فەرماندەی پێشەنگەکان بەرەبعی کوڕی ئەفکەل ببەخشە و دەستی سوارەکان بەعەرفجە کوڕی هەرسمە. عەبداللە بەرەو تکریت ڕەوانە بو و لای ئەنتاق دابەزی و بۆ ماوەی چل ڕۆژ گەمارۆی ئەوانیدا. هەردولا بۆ ماوەی بیست و چوار جار بەرەو لای یەك پێشڕەویان کرد و روبەروی یەك بونەوە. ئەم سوپایە لەشەڕکەرانی جەلەولا شکۆ و بەهێزی کەمتری بو. عەبداللە کوڕی موعتەم پەیامی بۆ ئەو عەرەبانە نارد کەلەگەڵ ئەنتاقدا بون و داوای هاوکاری لێکردن. ئەوان هیچیان لەو نەدەشاردەوە. کاتێك ڕۆمیەکان بینیان موسوڵمانەکان لەپێشترن، فەرماندەکانی خۆیان بەجێهێشت و کاڵاکانی خۆیان بۆ ناو کەشتیەکان برد. نەمریەکان و تەغلەبیەکان و ئەیادیەکان پەیامیان بۆ عەبداللە نارد و ئەویان لەم کارە ئاگادار کردەوە و داوای ئەمانیان کرد و پێیان وت کەهاوکاری دەکەن. ئەو پەیامی بۆ ناردن ئەگەر ڕاست دەکەن باوەڕ بەئیسلام بێنن. ئەوان ڕازی بون و باوەڕیان هێنا. عەبداللە کەسی بۆ لای ئەوان نارد کە: کاتێك دەنگی تەکبیری ئێمەتان بیست بزانن کەدەروازەکانی سەنگەرەکانمان گرتوە. ئێوە ئەو دەرگایانەی بەرەو دیجلە دەکرێنەوە، بگرن و تەکبیر بڵێن و هەر کەسێکتان توانی بیکوژن.

عەبداللە و موسوڵمانان لەشوێنی خۆیان نەجوڵان و تەکبیریان وت و خەڵکی تەغلەب و ئەیاد و نەمریش تەکبیریان وت و دەرگاکانیان گرت. ڕۆمیەکان گومانیان برد کەموسوڵمانەکان لەپشتی دیجلەوە هێرشیان کردۆتە سەریان. لەبەر ئەمە ئاهەنگی ئەو دەرگایانەیان کرد کەموسوڵمانەکان پارێزگاریان لێدەکرد. شمشێری موسوڵمانەکان و

شمشێری ئەو رەبیعیانەی لەو شەوەدا باوەڕیان هێنابو، کەوتنە ناو ئەوان. لەکەسانی ناو سەنگەر کەس رزگاری نەبو مەگەر ئەو کەسانەی لەتەغلەب و نەمر و ئەیاد کەباوەڕیان هێنابو. عەبدالله کوڕی موعتەم، رەبعی کوڕی ئەفکەلی بەرەو ئەو دوقەلأیە نارد کە بەموسل و نەینەوا ناو دەبران. نەینەوایان بەقەلأی رۆژهەلأت ناودەبرد و موسلیان بەقەلأی رۆژئاوا. پێی وت: پێش راپۆرتەکە بکەوە ( پێش ئەوەی راپۆرت بگات خۆت بگەیێنە). تەغلەبیەکان و ئەیادیەکان و نەمریەکانی کردە هاورێی ئەو. ئەوان پێش راپۆرتەکە کەوتن و سەرکەوتنیان ئاشکرا کرد و تالأنیەکانیان نیشاندا و مژدەیان پێدان و لەسەر دەروازەکان بۆ پاسەوانی کردن جێگیر بون. کوڕی ئەفکەل بەرەو دوقەلأکە پێشڕەوی دەست پێکرد. ئەوان هەر دو قەلأکەیان بەست. خەلکانی ناو قەلأ هاواریانە کرد بەئاشتی رازی دەبن لەسەر ئەو بنەمایە کە، موسولمانەکان ئەمانیان پێبدەن. تالأنیەکانیان دابەش کرد. بۆ هەر سوارێك سێ هەزار درەم وبۆ هەر پیادەیەك هەزار درەم. پێنج یەکیان بۆ عومەر نارد. فەرماندەیی شەڕی موسل لەدەستی رەبعی کوڕی ئەفکەل دابو و سەرپەرەستی باج و خەراج بەدەستی عەرفەجە کوڕی هەرسمە.

دەستەیەك دەلێن: عومەر کوڕی خەتاب، عوتەیبە کوڕی فەرقەدی بەفەرماندەیی شەڕی موسل دەستنیشان کرد کە لەسالی بیستەم/٦٤١ زایینی دەستی بەسەر ئەو شارەدا گرت. ئەو رۆشتە ئەو ناوچەیە و خەلکی نەینەوا شەڕیان لەگەل کرد. قەلأکەی کەقەلأی رۆژهەلأت بو، بەزۆری شمشێری دەستی بەسەردا گرت. لەدیجلە تێپەڕی و خەلکی قەلأی رۆژئاوا یانی موسل بەئاشتی پێشوازیان لێکرد لەسەر ئەو بنەمایە کەباج بدەن و موسولمانەکان ئەمانیان پێببەخشن. دواتر دەستیان بەسەر ئەم شارانەدا گرت: مەرج، بانهدرا، باعزرا، حێبتون، داسن، هەمو قەلأکانی کوردان، قەروی، بازبدی، و هەمو پانتاییەکانی موسل. هەموی ئەمانە بونە مولکی موسولمانەکان.

دەستەیەك دەلێن: کاتێك عەیاز کوڕی غەنەم دەستی بەسەر (بەلەد) دا گرت( کەئامازەی پێدەدەین) هاتە موسل و یەکێك لەم دو قەلأیەی گرت و عەتەبە کوڕی فەرقەدی بۆ قەلأکەی دیکە رەوانە کرد کەلەسەر بنەمای دانی باج دەستی بەسەرداگیرا. و خوا زاناترە.

## دەست بەسەرداگرتنی ماسەبەزان

کاتێك هاشم لەجەلەولا بۆ مەداین گەڕایەوە، هەواڵ بەسەعد گەیشت کەنازین کوڕی هورموزان سوپایەکی کۆکردۆتەوە ئەوانی بردۆتە دەشت. ئەو زەرار کوڕی خەتابی لەگەڵ سوپایەك رەوانە کرد کە لەدەشتی ماسەبەزان روبەروی هێزەکانی ئازین بونەوە و شەڕیان لەگەڵ کردن. موسوڵمانان بەپەلە، کاری بتپەرستەکانیان تەواو کرد. زەرار ئازینی بەئەسیری گرت و لەملیدا. دواتر دەستی بەگەڕان کرد تا گەیشتە سیروان و ماسەبەزانی بەزۆر گرت و خەڵکەکەی بۆ کوێستانەکان رایان کرد. ئەوانی بانگ کرد کەوەڵامیان دایەوە و بەداواکەی رازی بون. لەوێ مایەوە تا سەعد رۆشتە کوفە و کەسی بەشوێندا نارد کەگەڕایەوە و لەکوفە نیشتەجێ بو. کوڕی هوزەیلی ئەسەدی کردە فەرمانڕەوایی ماسەبەزان. ماسەبەزان بوبەیەکێك لەدەروازەکانی کوفە.
دەستەیەك دەڵێن: گرتنی دوای شەڕی نەهاوەند بو.

## دەست بەسەردا گرتنی قرقیسیا

کاتێك هاشم لەجەلەولا بۆ مداین گەڕایەوە و دەستەکانی خەڵکانی جەزیرە کۆبونەوە و هاوکاری هراکلیویسیان لەبەرابەر خەڵکی حمص کرد و سوپایەکیان بەرەو خەڵکی هیت رەوانە کرد، سەعد عومەر کوڕی مالك کوڕی عوتبە کوڕی نەوفل کوڕی عەبدمەناف لەگەڵ سوپایەك رەوانە کرد و حارس کوڕی یەزیدی عامری کردە فەرماندەی پێشەنگەکانی. عومەر کوڕی مالك لەگەڵ سوپاکەی خۆی بەرەو هیت رۆیشت و لەگەڵ خەڵکانی ئەوێ کەلەدەوری خۆیان سەنگەرێکی سەراسەریان هەڵکەندبو، شەڕی کرد. کاتێك عومەر کوڕی مالك بینی ئەوان بەسەنگەرەکانی خۆیان پشتگەرم و تیایدا جێگیرن، خێوەتی سوپاییەکانی بەجێهێشت و حارس کوڕی یەزیدی کردە جێگری خۆی و بازنەی گەمارۆدانی لەسەر ئەوان تەنگتر کرد. عومەر کوڕی مالك لەگەڵ نیوەی خەڵکان رۆیشتەدەر و بەشێوەیەکی لەناکاو هێرشی کردە سەر قرقیسیا و بەزۆر دەستی بەسەردا گرت کەخەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی باج تەسلیمی بون. بۆ حارس کوڕی یەزیدی نوسی: ئەگەر بەفەرمانەکەی تۆ رازی بون، رێگەیان بۆ بکەرەوە تا بێنەدەر و

گەرنە لەدەوری سەنگەرەکانی ئەوان سەنگەرێك بەدەروازەی پێویست لەلایەن سوپاکەی خۆت هەڵکەنە تا بزانم دەبێت چ کارێك ئەنجام بدەم. حارس پەیك و پەیامی بۆ لای ئەوان رەوانە کرد و ئەوان لەسەر بنەمای گەڕانەوە بۆ وڵاتەکەیان بەپێشنیارەکانی رازی بون. ئەو رێگەی ئەوانی کردەوە و حارس بۆ لای عومەر کوڕی مالك گەڕایەوە.

## رووداوەکانیتری ئەم ساڵە

لەم ساڵەدا عومەر کوڕی خەتاب ئەبو میحجەنی سەقەفی بەرەو ناصع رەوانە کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا کوڕی عومەر لەگەڵ سەفیە کچی ئەبوعوبەیدە و خوشکی موختار پەیوەندی هاوسەریەتی بەست.

لەم ساڵەدا رەبەزەی بۆ ئەسپی موسوڵمانان نۆژەن کردەوە.

هەروەها لەم ساڵەدا ماریە دایکی ئیبراهیم کوڕی پێغەمبەر(ص) کۆچی دوایی کرد. عومەر نوێژی لەسەر خوێند و ئەوی لەمانگی موحەڕەم/فەوریەی ٦٣٧ زایینی لەبەقیع بەخاك سپارد.

هەروەها لەم ساڵەدا عومەر بەراوێژ کردن لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالیب بناغەی مێژووی موسوڵمانانی دیاری کرد.

لەم ساڵەدا عومەر کوڕی خەتاب حەجی لەگەڵ خەڵك کرد و زەید کوڕی سابتی وەك جێگری خۆی لەمەدینە دەست نیشان کرد. فەرماندارانی ئەو لەشارەکان هەمان کەسانی ساڵی پێشتر بون. فەرماندەیی شەڕی موسڵ لەدەستی رەبعی کوڕی ئەفکەلدا بو و سەرپەرەستی باج و خەراج لەدەستی عەرفەجە کوڕی هەرسمە. دەستەیەك دەڵێن: کاری شەڕ و باج هەردوك لەدەستی عەتبە کوڕی فەرقەد دابو. دەستەیەك دەڵێن: لەدەستی عەبدالله کوڕی موعتەم و فەرمانڕەوایی جەزیرە لەدەستی عەیاز کوڕی غەنەم؟

## روداوەكانی ساڵی حەفدەی كۆچی (٦٣٨ زایینی)

### بناغەدانانی كوفە

لەم ساڵەدا شاری كوفە بناغەی بۆ دارێژرا و سەعد لەمەداینەوە بۆ ئەو شارە كۆچی كرد.

هۆكاری ئەم كارە ئەوە بو كەسەعد دەستەیەكی بەنوێنەرایەتی خۆی بۆ لای عومەر رەوانە كرد و هەواڵی سەركەوتنەكانی رابردوی پێراگەیاند. كاتێك عومەر ئەوانی بینی، پرسی بۆ رەنگ و روخساریان گۆڕاوە. وتیان: خراپی ئاو و هەوای ئەم سەرزەمینە ئێمەی گۆڕیوە. عومەر فەرمانیدا سەرزەمینێك بدۆزنەوە و شارێكی تیا دروست بكەن تا خەڵك لەوێ نیشتەجێ ببن. هاورێ لەگەڵ ئەم وەفدە، چەند كەسێك لەبەنی تەغلەب هاتبون تا سەبارەت بەخەڵكەكەی خۆیان لەگەڵ عومەر پەیمانێك ببەستن و هاوڕابن. عومەر وتی: تەنیا لەسەر ئەو بنەمایە پەیمان دەبەستم كەهەر كەس لەئێوە باوەڕ بەئیسلام بێنێت، ئەوەی پێدەبرێت كەبەموسوڵمانەكانی دیكە و هەر كەس خۆی بەدور بگرێت و باوەڕ نەهێنێت دەبێت باج بدات. وتیان: بەمشێوەیە ئەوان هەڵدێن و دەبنە ئێرانی. پێشنیاری پێدانی داراییان پێكرد بەڵام عومەر رازی نەبو. ئەوان باجی خۆیان كردە هاوتای زەكاتی موسوڵمانان. عومەر رازی بو لەسەر ئەو بنەمایەی كەهیچ منداڵێك نەكەنە مەسیحی. ئەم تەغلەبیانە و شوێنكەوتوانیان لەنەمر و ئەیاد رۆشتنە مەداین بۆ لای سەعد و لەم شارە دابەزین و دوای ئەوە لەگەڵ ئەو بۆ كوفە كوچیان كرد.

دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵكو حوزەیفە بۆ عومەری نوسی: سكی عەرەبەكان بەپشتیانەوە نوساوە. بازویان وشك و رەنگیان گۆڕاوە. ئەو هاورێی سەعد بو. عومەر بۆ سەعدی نوسی: ئاگادارم بكەرەوە بۆ گۆشت و پێست و رەنگی عەرەبەكان گۆڕاوە. سەعدی بۆی نوسی: ئەوەی ئەوانی گۆڕیوە، خراپی ئاو و هەوای ئەم ناوچەیە. تەنیا شوێنێك لەگەڵ سرشتی عەرەبەكان سازگارە كەبۆ وشترەكان سازگار بێت. عومەر بۆی نوسی: سەلمان و حوزەیفە وەك دو پێشەنگ رەوانە بكە تا سەرزەمینێك بۆ بناغە دانانی

شارێکی وشکانی دەریایی بدۆزنەوە بەشێوەیەك لەنێوان من و ئێوە هیچ پرد و دەریایەك نەبێت. سەعد ئەو دوانەی رەوانە کرد. سەلمان ڕۆیشت تا خۆی گەیاندە ئەنبار. لەرۆژئاوای فوراتەوە ڕۆیشت بەلام هیچ زەویەکی پەسەند نەکرد تا گەیشتە کوفە. هەر شوێنێك لم و زیخی زۆر بێت، پێی دەڵێن کوفە. ئەم دوانە بەدەوری ئەو سەرزەمینە سوڕانەوە و لەوێ سێ دەیریان بینی: دەیری حورمەت، دەیری دایکی عەمرۆ و دەیری سیلسیلە. لەم لاولاکەی دارستان و قامیشەلان بو. ئەم دوانە دابەزین چونکە ئەو سەرزەمینەیان پەسەند کرد. نوێژیان خوێند و لەخوا پاڕانەوە ئەوێ بکاتە شوێنێکی ئارام و بەهێز بۆ موسوڵمانان. کاتێك ئەم دوانە بەم هەواڵە بۆ لای سەعد گەڕانەوە و نامەی عومەریش گەیشت، سەعد بۆ قەعقاع کوڕی عەمرۆ و عەبداللە کوڕی موعتەمی نوسی کەجێگرەکانی خۆیان بکەنە فەرماندەی سوپاکەیان و بڕۆنە لای. سەعد لەمەداینەوە کۆچی کرد و لەموحەڕەمی ساڵی ١٧/فەوریەی ٦٣٨ زایینی لەکوفە دابەزی. لەنێوان ڕۆشتنی بۆ کوفە و شەڕی قادسیە دومانگ بو. ماوەی نێوان فەرمانڕەوایی عومەر و بناغەدانانی کوفە سێ ساڵ و هەشت مانگ بو. کاتێك سەعد لەوێ دابەزی، بۆ عومەری نوسی: من لەکوفە دابەزیم و کردم بەشوێنی نیشتەجێ بونی خۆم. شوێنێکە لەنێوان فورات و حیرە، وشکانی – دەریایی کە تیایدا (حەلفا و نەصی) دەڕوێت. موسوڵمانانم لەنێوان هەڵبژاردنی ئەم شارە و مەداین سەرپشك کرد و هەرکەس بیەوێت لەمەداین بمێنێتەوە، وەك پاسەوانی سنور لەوێ نیشتەجێی دەکەم. کاتێك لێرە ئارامیان گرت، خۆیان ناسیەوە و هێز لەدەست چوەکانیان بەدەست هێنایەوە. خەڵکی کوفە فەرمانیان وەرگرت تا ماڵەکانیان لەقامیش دروست بکەن. هەروەها خەڵکانی بەسرەیش بۆ ئەم کارە فەرمانیان وەرگرت. خەڵکی بەسرە لەهەمان شوێن نیشتەجێ بون کەخەڵکی کوفە. ئەمە دوای سێ جار دابەزینی کۆچکەران بو لەسەرزەمینی کوفە.

بۆ ئەوانی نوسی: سوپاییەکان نیازمەندی شەڕکەری ئێوەن بەلام من حەز ناکەم لەگەڵ ئێوەدا ناسازگار بم.

خەڵکی هەر دوشارەکە ماڵەکانیان بەقامیش دروست کرد. لەمانگی شەوال / ئۆکتۆبەری ٦٣٨ زایینی لەکوفە و بەسرە روداوی ئاگر کەوتنەوە رویدا و ئاگر کەوتنەوە لەکوفە

دژوارتر و مەترسیدارتر بو. سەعد چەند کەسێکی بۆ لای عومەر نارد و داوای فەرمانێکی لێکرد تا خەڵك ماڵەکانی خۆیان بەخشت دروست بکەن. ئەوان گەیشتنە لای عومەر و لەرودانی ئاگرکەوتنەوەکە ئاگاداریان کردەوە و داوای فەرمانیان لێکرد. وتی: ئەو کارە بکەن بەڵام کەس لەئێوە زیاتر لەسێ ژور دروست نەکات. بیناکانتان شکۆدار دروست مەکەن و شێوازی رازاندنەوەی پێغەمبەر(ص) لەبیرمەکەن تا دەوڵەت و شکۆی ئێوە هەمیشەیی بێت. ئەوان بەم پەیامە بۆ کوفە گەڕانەوە. عومەر هاوشێوەی ئەم پەیامەیشی بۆ خەڵکی بەسرە نوسی.

سەرپەرەستی نیشتەجێ کردنی خەڵك لەکوفە ئەبو هەیاج کوڕی مالك و سەرپەرەستی نیشتەجێ کردنی خەڵك لەبەسرە ئەبو جەربا عاصم کوڕی دۆلف بو. شەقامەکانیان بەچل گەز بەراوەردە کرد، ناوەڕاستەکەی بەبیست گەز و کۆڵانەکان حەوت گەز و شارێکان شەست گەز. یەکەم بیناکان کەبناغەیان بۆ دانا و دروستیان کرد، مزگەوتەکانی ئەم دوشارە بو. لەنێوان هەر دو مزگەوتەکە پیاوێکی بەهێز وەستا و لەهەر لایەك تیرێکی هاویشت و فەرماندرا، دورتر لەتیرەکان بیناکان دروست بکەن. لەدەرگای مەزگەوت لەسەر دو ستون، لەخشتی بیناکانی خوسرەو لەحیرە، سایەوانێکیان دروست کرد. بەدەوری صەحنەکە سەنگەرێکیان هەڵکەند تا کەس نەتوانێت لەرێگەی بیناکانەوە، هێرش بکاتە ناوەوە. لەبەرابەر ئەوێ بۆ سەعد ماڵێکیان دروست کرد کەئەمڕۆ کۆشکی کوفەیە. ئەو بینایە لەسەردەستی روزبە لەخشتی بیناکانی خوسرەو لەحیرە بناغەی بۆ دانا و دروستی کرد. بازارەکانیان هاوشێوەی مزگەوتەکان دروست کرد. هەرکەس زوتر لەکەسانیتر دەڕۆشتە ناو ماڵ یا سەرزەمینێك، دەبو بەهی خۆی، تا لەوێوە بۆ ماڵەکەی خۆی بڕوات یا بیفرۆشێت. ئەم هەواڵە بەعومەر گەیشت کەکاتێك سەعد دەنگە دەنگ و قەرەباڵغی بازارەکانی بیست، هاواری کردکە: زیانی ئەم دەنگە دەنگە لەمن دور بکەنەوە! وتیان خەڵك ماڵەکەی ئەو بەکۆشکی سەعد ناو دەبەن. ئەو محەممەدی موسلیمەی رەوانەی کوفە کرد و فەرمانی پێدا بەتوندی لەدەرگای کۆشك بدات و بگەڕێتەوە. ئەو ئەم کارەی کرد. سەعد بیستی و محەممەد وتی: نێردراوێکە کەبۆ ئەم کارەیان ناردوە. سەعد ئەوەی بۆ ناوەوە بانگ کرد بەڵام محەممەد نەڕۆیشت و ئامادەیی نیشان نەدا بڕواتە ناو. سەعد هاتەدەر و دیاریەکی پێشکەش کرد بەڵام

محەممەد نەیگرت و نامەکەی عومەری بەمشێوەیەی بەو گەیاند: بیستومە کەتۆ کۆشکێکت دروست کردوە و کردوتە بەقەڵای خۆت. خەڵك بەکۆشکی سەعد ناوی دەبەن. لەنێوان تۆ و خەڵکان دەرگایەکە کەبێ فەرمان ناتوانن بەتۆ بگەن. ئەمە کۆشکی تۆ نیە، کۆشکی لەناوچون و فیڕۆیی و شێتیە. لەوێ وەرەدەر و لەو لای گەنجخانەکان ماڵێك بۆ خۆت هەڵبژێرە و دەرگای کۆشکەکە ببەستە و گەرنە کەسێك لەبەر دەرگای کۆشك دادەنێین تا لەهاتوچۆ بۆ ناو کۆشکەکە رێگری بکات. سەعد سوێندی خوارد کە ئەو قسانەی نەکردوە و ئەو کارانەی ئەنجام نەداوە. محەممەد گەڕایەوە و پەیامەکەی سەعدی بەعومەر راگەیاند و عومەر قسەکانی بەراست زانی.

سنورەکانی کوفە چوار دانە بون: حیلوان کەقەعقاع لەوێ جێگیر کرابو، ماسەبەزان کەزەرار کوڕی خەتاب فەرماندەییەکی لەئەستۆدابو، قرقیسا کەعەمرۆ کوڕی مالك یا عەمرۆ کوڕی عوتەبە کوڕی نەوفل سەرپەرەستی دەکرد و موسڵ کەعەبداللە کوڕی موعتەمیان لەوێ دانابو. جێگرەکانی ئەوان لەم شوێنانە بون کەئەگەر ویستیان بۆ شوێنێك بڕۆن، کاروبارەکان رابپەڕێنن. سەعد دوای بناغەدانانی کوفە، بۆ ماوەی سێ ساڵ و نیو فەرمانداری ئەو شارە بو و ئەمە جیاواز لەفەرمانڕەوایی ئەو لەمەداین بو.

گێرانەوەی بارودۆخی حمص لەکاتی هێرشی هراکلیوس بۆ سەر موسوڵمانەکانی ئەوێ لەم ساڵەدا رۆمیەکان ئاهەنگی ئەبوعوبەیدە کوڕی جەراح و موسوڵمانانی هاورێی ئەویان لەحمص کرد. بزوێنەری رۆمیەکان، خەڵکانی جەزیرە بون چونکە ئەوان پەیك و پەیامیان بۆ پاشاکانی رۆم نارد و ناچاریان کرد سوپایەك بۆ شام رەوانە بکات. مژدەیان پێدا کەخۆیان هاوکاریان دەکەن. ئەو ئەم کارەی کرد و سوپایەکی رەوانە کرد. کاتێك موسوڵمانان لەکۆبونەوەی ئەوان ئاگادار بونەوە، ئەبوعوبەیدە پادگانە سنوریەکانی ئەوانی پەیوەستی خۆی کرد و لەدەرەوەی شاری حمص ئوردوی لێدا. خالید لەقێنسرینەوە پەیوەستی ئەوان بو. ئەبوعوبەیدە لەگەڵ هاورێکانی خۆی راوێژی کرد کە شەڕ دەست پێبکات یا تا گەشتنی هێزی پشتیوانی لەناو قەڵاکاندا بمێنێتەوە. خالید بۆچونی وابو شەڕ دەست پێبکات وکەسانی دیکە پێیان باش بو لەناو قەڵاکاندا بمێنێتەوە. ئەبوعوبەیدە گوێی لەبۆچونی ئەوان گرت و نامەی بۆ عومەر نوسی. عومەر لە هەرشارێك بەئەندازی پێویست لەزیادە سامانی موسوڵمانەکان ئەسپەکانی

دانابو تا ئەگەر روداوێکی لەناکاو پێشهات، بتوانێت کەڵکیان لێوەربگرێت. تەنیا لەکوفە چوار هەزار ئەسپی لێبو کەسەرپەرەستی ئەوان لەدەستی سەلمان کوڕی رەبیعەی باهلی و چەند کەسێك لەخەڵکانی کوفە بو. لەهەر کام لەهەشت شارەکە بەو ئەندازەیە ئەسپەکانیان دانابو. ئەگەرپێشهاتێکی چاوەڕوان نەکراو رویبدایە، خەڵکان سواری دەبون و هێرشیان دەبرد تا سوپاییە شەڕکەرە بەئەزمونەکان ئامادەی شەڕ بن و بەرێکەون.

کاتێك عومەر ئەم هەواڵەی بیست، بۆ سەعدی نوسی: خەڵك کۆبکەرەوە و هەر ئەمڕۆ لەگەڵ قەعقاع کوڕی عەمرۆ رەوانەیان بکە چونکە مەترسی و زیان گەمارۆی ئەبوعوبەیدەیان داوە. هەروەها بۆی نوسی: سوهەیل کوڕی عودەی رەوانەی رەقە بکە چونکە خەڵکانی جەزیرە بون رۆمیەکانیان بۆ سەر حەمصیەکان هاندا. فەرمانی پێدا کەعەبدالله کوڕی عەتبان رەوانەی نەصیبین بکات و لەوێوە بەرەو حەڕان و ڕەها ، وەلید کوڕی عەقەبە بکاتە فەرماندەی عەرەبەکانی جەزیرە لەتەنوخ و رەبیعە و عەیاز کوڕی غەنەمیش رەوانە بکات. ئەگەر شەڕ رویدات، فەرماندەیی لەدەستی عەیازدا بێت.

قەعقاع هەمان رۆژ لەگەڵ چل هەزار پیاوی شەڕکەر بەرەو حمص بەرێکەوت. عەیاز کوڕی غەنەم و فەرماندارانی جەزیرەیش هاتنەدەر و رێگەی جەزیرەیان گرتەبەر و هەر فەرماندەیەك روی لەشارێك کرد کەفەرمانڕەوایەتی دەکرد. عومەر لەمەدینە هاتەدەر و بەمەبەستی هاوکاری کردنی ئەبوعوبەیدە لەحمص لەجابیە دابەزی.

کاتێك خەڵکانی جەزیرە کەرۆمیەکانیان دژی حمص هاندابو و لەگەڵ ئەوان بون، ئاگاداری هەواڵەکانی سوپای ئیسلام بونەوە، لەرۆمیەکان جیابونەوە و لەسەرزەمینەکانی خۆیان بلاوبونەوە. کاتێك ئەوان بلاوەیان لێکرد، ئەبوعوبەیدە لەگەڵ خالید راوێژی کرد کەهێرش بکاتە سەر رۆمیەکان یا نەیکات. خالید بۆچونی وابو بڕوات و شەڕ دەست پێبکات. ئەو ڕۆشتەدەر و روبەرویان بویەوە و خوا سەرکەوتنی پێ بەخشی. قەعقاع کوڕی عەمرۆ سێ رۆژ دوای شەڕەکە گەیشت. هەواڵی سەرکەوتنی خۆی و گەیشتنی هێزە یارمەتیدەرەکانی بۆ عومەر نوسی و داوای فەرمانیان لێکرد. بۆ ئەوانی نوسی: ئەوان لەبەش کردنی تالانیەکان بکەنە شەریك چونکە بۆ هاوکاری کردنی ئێوە هاتون و دوژمنانی ئێوە ئاهەنگی ئەوانیشیان کرد. دوبارە وتی: خوا باشترین پاداشت بەخەڵکی کوفە بدات کەسەرزەمینەکەی خۆیان دەپارێزن و هاوکاری خەڵکانی سەرزەمینەکانی

دیکەیش دەکەن.

کاتێك لەم شەڕە تەواو بون، بۆ ماڵەکانی خۆیان گەڕانەوە.

## دەست بەسەرداگرتنی جەزیرە و گرتنی ئەرمەنستان

### لەم ساڵەدا جەزیرە دەستی بەسەرداگیرا.

پێشتر ئاماژەمان پێدا سەعد سوپایەکی رەوانەی جەزیرە کرد. دواتر عەیاز کوڕی غەنەم و هاورێکانی ئەو هاتنەدەر و عەیاز سوهەیل کوڕی عودەی رەوانەی رەقە کرد. خەڵکی جەزیرە لەدەوروبەری حمص بڵاوەیان کردبو و رویان لەشارەکانی خۆیان کرد چونکە بیستبویان خەڵکی کوفە ئاهەنگی ئەوانیان کردوە. ئەو لەنزیك ئەوان دابەزی و مایەوە و گەمارۆیدان تا پێشنیاری ئاشتیان پێدا. پێشنیارەکەیان بردە لای عەیاز و ئەو لەشوێنێك لەناو جەزیرە بو. بەپێشنیارەکەی ئەوان رازی و پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن و ئەمانیان پێبەخشرا. عەبداللە کوڕی عەتبان لەموسڵ رۆشتەدەر و بەرەو نەصیبین بەرێکەوت. بەئاشتی پێشوازیان لێکرد هاوشێوەی خەڵکانی رەقە. ئەم هەواڵەیان بۆ عەیاز نوسی و رازی بو و پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. وەلید کوڕی عەقەبە رۆیشتەدەر و لای عەرەبەکانی دەوروبەری جەزیرە دابەزی. موسوڵمان و ناموسوڵمان لەگەڵ ئەو هاتنەدەر مەگەر خەڵکانی ئەیاد کوڕی نزار کەرۆشتنە ناو سەرزەمینی رۆم. وەلید ئەم هەواڵەی بۆ عومەر نوسی.

کاتێك لەنەصیبین و رقە تەواو بون و ئەم دو ناوچەیان گرت، عەیاز، عەبداللە و سوهەیلی کردە هاورێی خۆی و خەڵکانی بۆ حەڕان برد. کاتێك گەیشتە ئەوێ، خەڵك لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتیان پێشنیار کرد و ئەو رازی بو. دواتر عەیاز، عەبداللە و سوهەیلی رەوانەی رەها کرد و خەڵکی ئەوێ لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتیان بەست و هەموی ئەوەی بەزۆر لەجەزیرەیان گرتبو، حسێبیان کرد. جەزیرە، بەم پێیە، لەهەمو شوێنیەکان ئاسانتر دەستی بەسەردگیرا. سوهەیل و عەبداللە بۆ کوفە گەڕانەوە. ئەبوعوبەیدە دوای گەڕانەوەی عومەر لەجابیە، بۆی نوسی کەئەگەر دەیەوێت خالید بۆ لای خۆی لەمەداین بانگێشت بکات، عەیاز بکاتە هاورێی ئەو. عومەر

عەیازی رەوانەی لای ئەبوعوبەیدە کرد. ئەو حەبیب کوڕی موسلیمەی کردە فەرمانڕەوایی ئێرانیەکانی جەزیرە و وەلید کوڕی عەقەبەی کردە فەرمانڕەوایی عەرەبەکان.

کاتێك نامەی وەلید بەعومەر گەیشت و هەواڵی دا کەدەستەیەك لەعەرەبەکان ڕۆشتونەتە ناو سەرزەمینی رۆمەکان، عومەر بۆ پاشای رۆمی نوسی: بیستومە چەندین هۆز لەهۆزەکانی عەرەبی سەرزەمینی ئێمەیان بەجێهێشتوە و رویان لەسەرزەمینی تۆ کردوە. سوێند بەخوا یا بێ چەند و چون ئەوان بۆ ئێمە دەگەڕێنیتەوە یا دەست بەجێ مەسیحیەکان لێرە دەردەکەین. پاشای رۆم ئەوانی گەڕاندەوە. لەناو ئەوان چوارهەزار کەس گەڕانەوە و پاشماوەکانیان لەو بەشانە لەشام و جەزیرە کەنزیك لەرۆمیەکان بو، بلاّو بونەوە. هەرچی ئەیادی لەسەرزەمینی عەرەبە، لەو چوار هەزار کەسەیە. لەم ناوەدا وەلید کوڕی عەقەبە بڕیارێدا لەتەغلەبیەکان تەنیا بەباوەڕهێنان بەئیسلام خۆش ببێت. ئەو سەبارەت بەوان نامەی بۆ عومەر نوسی. عومەر بۆی نوسی: ئەم کارە سەبارەت بەجەزیرەی عەرەب راستە کەخەڵکەکەی تەنیا بەباوەڕ هێنان وازیان لێ بهێنرێت. بەلاّم تۆ دەستبەرداری تەغلەبیەکان ببە بەو مەرجەی هیچ منالّێك نەکەن بەمەسیحی و رێگر نەبن لەباوەڕ هێنانی هیچ کام لەخەڵکانی خۆیان. تەغلەبیەکان خەڵکانێکی بەشکۆ و بەهێز بون. وەلید ناهەنگی ئەوانی کرد و عومەر ترسا بەسەختی ئەوان سەرکوت بکات و لەسەخت گرتندا سنورەکان ببەزێنێت. لەبەر ئەمە ئەوی لەسەر کار لابرد و فورات کوڕی حەیان و هند کوڕی عەمرۆ جەبەلی کردە فەرمانداری ئەوان.

کوڕی ئیسحاق دەڵێت: گرتنی جەزیرە لەساڵی ٦٤٠/١٩ زایینی رویدا. دەڵێت: عومەر نامەی بۆ سەعد کوڕی وەقاص نوسی: کاتێك خواوەند دەست بەسەر شام و عێراقدا بگرێت، سوپایەك بۆ جەزیرە رەوانە بکە و فەرماندەییەکەی بەخالید کوڕی عورفەتە یا هاشم کوڕی عەتەبە یا عەیاز کوڕی غەنەم بسپێرە. سەعد وتی: سەروەری باوەڕداران (عومەر) لەبەر ئەوە ناوی عەیازی لەکۆتاییدا هێنا چونکە خۆشی دەوێت و من ئەو دەکەم بەفەرماندە. ئەو عەیازی رەوانە کرد و لەگەڵ ئەودا سوپایەك کە ئەبو موسا ئەشعەری کوڕەکەی خۆی عومەر کوڕی سەعد (دوایین بکوژی ئەبو عەبداللە حسێن کوڕی عەلی) لەناو ئەواندا بون. بەلاّم ئەم کوڕە هیچ کارە بو. عەیاز بەرێکەوت

سوپاکەی خۆی لە رەها جێگیر کرد. خەڵکەکەی هاوشێوەی خەڵکی حەڕان ئاشتیان کرد. عەیاز خۆی رۆشتە دارا و بەگرتنی ئەوێ سەرقاڵ بو. عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاصی بۆ ئەرمەنستانی چواردم ردوانە کرد کە شەڕی خەڵکەکەی کرد و لەم شەڕەدا بو صەفوان کوڕی موعەتەل کوژرا. عوسمان لەگەڵ خەڵکی ئەو ناوچەیە لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی بەست. دواتر قیساریە لەوڵاتی فەلەستین دەستی بەسەرداگیرا و هراکلیوس هەلات.

بەپێی ئەم وتارە، دەست بەسەرداگرتنی جەزیرە لەناو دەست بەسەرداگرتنی سەرزەمینەکانی عێراق هەژمار دەکرێت بەلأم زۆربەی مێژوونوسان بڕوایان وایە لەدەست بەسەرداگرتنی سەرزەمینەکانی شامە چونکە ئەبوعوبەیدە بۆ ئەنجامدانی، عەیاز کوڕی غەنەمی رەوانەی جەزیرە کرد.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك زەمانی مردنی ئەبوعوبەیدە گەیشت، عەیاز کوڕی غەنەمی وەك جێگری خۆی دەستنیشان کرد. لەم کاتەدا نامەی عومەر کوڕی خەتاب گەیشت کەئەوی بۆ فەرماندەیی حمص و قێنسرین و جەزیرە دیاری دەکرد. ئەو لەنیوەی شەعبانی ساڵی هەژدەیەم/٢١ ئوتی ٦٣٩ زایینی لەگەڵ پێنج هەزار پیاوی شەڕکەر بەرەو جەزیرە ڕۆیشت. فەرماندەی باڵی راستی سوپاکەی ئەو، سەعید کوڕی عامر کوڕی جزیەمی جومەخی بو، فەرماندەی باڵی چەپ صەفوان کوڕی موعەتەل و فەرماندەی پێشەنگەکان هوبەیرە کوڕی مەسروق. پێشەنگەکانی عەیاز گەیشتنە رەقە و هێرشیان کردە سەر وەرزێرەکان و شارەکەیان گەمارۆدا. عەیاز شەڕکەرانی بۆ هێرش کردنە سەر ئەملاولا رەوانە کرد کەئەسیر و خواردنەکانیان بۆ هێنایەوە. گەمارۆدانی ئەوێ شەش رۆژی خایاند. خەڵکی ئەو شارە خوازیاری ئاشتی بون. ئەو لەسەر بنەمای خۆیان و ژنان و منالەکان و شارەکە و هەمو سامانەکانیان پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. عەیاز وتی: زەوی هی ئێمەیە کردمانە قەڵغان و دەستمان بەسەردا گرت. ئەو زەویەکانی تەسلیمی ئەوان کردەوە تا باج بدەن. دواتر بەرەو حەڕان بەرێکەوت و سوپایەکی دیاری کرد تا گەمارۆی بدات. فەرماندەیی ئەم سوپایە بەصەفوان کوڕی موعەتەل و حەبیب کوڕی موسلیمە بو. ئەو خۆی ڕۆشتە رەها و لەوێ شەڕی کرد. خەڵکی ئەوێ شکەستیان خوارد و هەلاتن و رۆشتنە ناو شارەکانی خۆیان و موسوڵمانەکان گەمارۆیان دان.

خەڵکەکەی خوازیاری ئاشتی بون و عەیاز ئاشتی لەگەڵ بەستن و بۆ حەڕان گەڕایەوە و بینی کەحەبیب و صەفوان بەسەر قەڵا و دێهاتەکانی پەیوەست بەحەڕان زاڵ بون. لەگەڵ خەڵکەکەی ئەوێ هاوشێوەی خەڵکی رەها پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەستن.

عەیاز بەردەوام هێرشی دەکرد وبۆ رەها دەگەڕایەوە. ئەو دەستی بەسەر سومەیسات گرت و بەسەروج و راس کەیفا وسەرزەمینی سپی گەیشت و هاوشێوەی رەها پەیمانی لەگەڵ بەستن. دواتر خەڵکی سومەیسات پەیمانەکەی خۆیان شکاند. عەیاز دوبارە هێرشی کردە سەریان و گەمارۆیدان و دەستی بەسەر شارەکەیاندا گرت. دواتر رۆشتە گوندەکانی دەوروبەری فورات کە (جسر مەنبج) و دێهاتەکانی دەوروبەری بون. دەستی بەسەر ئەواندا گرت و رەوانەی رەئس عەین بو کەهەمان عەین ئەلومردەیە. ئەم شارە لەبەرابەر ئەو سەرسەختیان لەخۆیان نیشاندا کەوازی لێهێنا و بەرەو تەل مەوزن بەرێکەوت و لەساڵی ٦٤٠/١٩ زایینی دەستی بەسەردا گرت و لەسەر بنەمای ئاشتی خەڵکی رەها پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. دواتر ڕۆشتە ئامێد و گەمارۆیدا. خەڵکەکەی بەشەڕ روبەروی بونەوە بەڵام دواتر لەسەر بنەمای پەیمانی ئاشتی رەها پەیمانی ئاشتی لەگەڵدا بەستن. مەیافارقین و کوفر توسایشی بەمشێوەیە گرت. دواتر بەرەو نەسیبین بەرێکەوت کەخەڵکەکەی سەرەتا شەڕیان دەست پێکرد ودواتر پەیمانی ئاشتیان بەست. دوبارە توری عەبدین و قەڵای ماردینی گرت و ئاهەنگی موسڵی کرد و یەکێك لەدوقەڵاکەی گرت. دەستەیەك دەڵێن: بەوێ نەگەیشت. بەتریقی زۆزان هاتە لای ئەو و ئاشتی لەگەڵدا بەست. دواتر رۆشتە ئەرزەن و دەستی بەسەردا گرت و لەوێوە ڕۆشتە دەر و تێپەڕی و خۆی گەیاندە بەدلیس و دوای ئەوەی خیلات کەبەتریقەکەی پێشنیاری ئاشتی دا. دواتر لەئەرمەنستان بە(سەرچاوەی ترش) گەیشت و لەوێوە بۆ رەقە گەڕایەوە و رۆشتە حمص و لەساڵی٦٤١/٢٠ ماڵئاوایی لەژیان کرد.

دوای ئەو عومەر، سەعید کوڕی عامر کوڕی حزیەمی وەك فەرماندە دەست نیشان کرد کەزۆری نەخایاند و چاوی لەدنیا بەست. دواتر عومەیر کوڕی سەعدی ئەنساری کردە فەرماندە. ئەو رەئس عەینی دوای شەڕێکی قورس گرت.

دەستەیەك دەڵێن: عەیاز، عومەیر کوڕی سەعدی رەوانەی رەئس عەین کرد کەدەستی

بەسەردا گرت و ئەمە دوای ئەوە بو کەشەڕێکی قورس لەم شارە دەستی پێکردبو.
دەستەیەك دەڵێن: دوای مردنی عەیاز، عومەر ئەبو موسای ئەشعەری رەوانەی رەئس عەین کرد. دەستەیەك دەڵێن: خالید کوڕی وەلید لەگرتنی جەزیرە هاورێیەتی عەیازی دەکرد و دواتر ڕۆشتە گەرماوێك لەئامەد و شتێکی لەخۆی سو کەشەرابی تێکەڵ کرابو. لەبەر ئەمە عومەر ئەوی لەسەر کارەکەی لابرد. دەستەیەك دەڵێن: خالید لەژێر ئالای هیچ کەسێك جگە لەئەبوعوبەیدە شەڕی نەکرد و خوا زاناترە.
کاتێك عەیاز شارەکانی سومەیساتی گرت، حەبیب کوڕی موسلیمەی بۆ مەلەتیە نارد کەبەزۆری شمشێر دەستی بەسەردا گرت. دواتر خەڵکەکەی پەیمانی ئاشتی خۆیان شکاند. کاتێك معاویە دەستی بەسەر شام و جەزیرەدا گرت، دوبارە حەبیب کوڕی موسلیمەی بۆ ئەو ناوچەیە رەوانە کرد و بەزۆر داگیری کرد و سوپایەکی لەموسوڵمانان لەوێ جێگر کرد تا هاورێی فەرماندەکەی بن.

## لەسەر کار لابردنی خالید کوڕی وەلید

لەم ساڵەدا، یانی لەساڵی ٦٣٨/١٧ زایینی خالید کوڕی وەلید لەسەر کارەکەی خۆی کەفەرماندەیی ئەرتەش و سوپا پێشەنگەکان بۆ گرتنی شوێنە جۆراوجۆرەکان بو، لابرا.
هۆکارەکەی ئەمە بو کەئەو عەیاز کوڕی غەنەم بۆ شەڕی تورکەکان ڕۆشتنەدەر و سامانی زۆر و فراوانیان کۆکردبویەوە. ئەوان لەکاتی گەڕانەوەی عومەر لەجابیە بۆ مەدینە، لەم شارە هاتبونەدەر. فەرماندە و فەرمانڕەواکان و کارگوزارانی عومەر لەم کاتەدا ئەمانە بون: لەحمص ئەبوعوبەیدە کەخالید لەژێر فەرمانی ئەو لەقێنسرین بو، لەدەمشق یەزید، لەئوردون معاویە، لەفەلستین، عەلقەمە کوڕی موجزەر و لەکەرانە عەبدالله کوڕی قەیس. خەڵك ئاگادار بونەوە کەخالید چ سامانێکی گەورەی بەدەست هێناوە، لەبەر ئەمەکەسانێك ئاهەنگی ئەویان کرد تا لەبەخششەکانی ئەویان بەرکەوێت. یەکێك لەوان ئەشعەس کوڕی قەیس بو کەدەهەزار (درەمی) لێوەرگرت.دواتر خالید رۆشتە گەرماو و شلەمەنیەکی لەجەستەی سو کەشەرابی تێکەڵ کرابو. عومەر بۆی نوسی: بیستومە سەر و روخسارت بەشەراب شۆردوە، خوا شەرابی ناڕەوا کردوە، چ بەنهێنی چ ئاشکرا چ تێهەڵسونی. لەتێهەڵسونی بەجەستەتان خۆتان

بەدور بگرن. خالید بۆی نوسی: ئێمە ئەومان كوشت و لەبەر ئەمە بوبە شلەمەنیەك هاوشێوەی بادە. عومەر بۆی نوسی: بنەماڵەی موغەیرە گرفتاری بێدادگەری بون، ئاگاداربە خوا لەسەر ئەم كرداره ئێوە ئەمرێنێت.

كاتێك خالید ئەو سامانەی لەناو ئەوكەسانەی بەمەبەستی زێر پەرەستی ئاهەنگی ئەویان كردبو، دابەش كرد، عومەر هەواڵی ئەم كارەی ئەوی بیست. عومەر كەسێكی بانگ كرد و هاورێ لەگەڵ ئەو بۆ ئەبوعوبەیدەی نوسی كەخالید لەناو كۆڕێكی گشتی دابنیشێنێت و دەست و پێی بەدەستارەكەی ببەستێتەوە و كڵاوەكەی لابرێت تا دان بەوەدا بنێت لەكوێوە دیاری بەئەشعەس داوە. لەسامانی خۆی داویەتی یا لەسامانە بەدەست هاتوەكان لەلەشكر كێشانە ئیسلامیەكان؟ ئەگەر دان بەوەدا بنێت كە لەسامانە بەدەست هاتوەكان لەلەشكركێشیەكان بەدەستی هێناوە، دانی بەخیانەتەكەی خۆیدا ناوە و ئەگەر گومان بكات لەسامانەكەی خۆی داویەتی، زێدەڕۆیی كردوە و سنورەكانی بەزاندوە. هەرچی بڵێت و هەر بیانوێك بێنێتەوە ئەو لەسەر كارەكەی لابەرە و ناوچەی كار و فەرماندەیی و فەرمانڕەوایی ئەو خۆت بیگرە دەست. ئەبوعوبەیدە نامەی بۆ خالید نوسی و خالید رۆشتە لای. ئەبوعوبەیدە خەڵكی كۆكردەوە و رۆشتە سەر تەختی وتاردان. دواتر نێردراو هەستا و لەخالیدی پرسی: لەكوێ دیاریت بەئەشعەس داوە.؟ وەڵامی نەدایەوە. ئەبوعوبەیدەیش بێدەنگ بو و هیچی نەدەوت. بیلال هەستا و وتی: هەمانا سەروەری باوەڕداران سەبارەت بەتۆ ئەم فەرمانەی داوە. ئەو دەستاری لەسەر هەڵگرت و خالید لەروی كورنوش و فەرمانبردن هیچی نەوت. دواتر كڵاوەكەی لابرد و خستیە سەر زەوی. ئەوی هەستاند و دەست وپێی بەدەستارەكەی خۆی بەستەوە و وتی: لەكوێوە دیاریت بەئەشعەس داوە؟ لەسامانی خۆتت بەخشیوە یا لەوەی لەلەشكركێشیە ئیسلامیەكان بەدەستت هێناوە؟ وتی: لەسامانەكەی خۆم بەخشیومە. لەم كاتەدا دەست و پێی ئەوی كردەوە و كڵاوەكەی كردە سەری و بەدەستی خۆی دەستارەكەی لەسەری ئاڵاند و دواتر وتی: فەرمانبەر و بچوكی فەرمانڕەواكانی خۆمان و كارگوزاری رێزداركەری نۆكەرەكانی خۆمانین.

دەڵێت: خالید سەرگەردان مایەوە و نەیدەزانی لەسەر كار ماوە یا لابراوە. ئەبوعوبەیدەیش وەك رێز گرتنێك ئەمەی پێ نەدەوت. كاتێك رۆشتنەكەی بۆ لای

عومەر زۆری پێچو، زانی خالید لەج سەرگەردانیەك دایە. لەبەر ئەمە نامەی بۆ خالید نوسی تا بڕواتە لای. خالید بۆ قێنسرین گەڕایەوە و قسەی بۆ خەڵك کرد و ماڵئاوایی لێکردن و گەڕایەوە بۆ حمص و بۆ فەرمانبردارانی خۆی لێرەیش قسەی کرد و بەردو مەدینە بەرێکەوت. کاتێك گەشتە لای عومەر، پێی وت: لەتۆ لای موسوڵمانەکان گلەییم کرد چونکە سوێند بەخوا سەبارەت بەمن بەچاکی هەڵس و کەوتت نەکرد. عومەر وتی: ئەم هەمو سامانەت لەکوێوە بەدەست هێناوە؟ وتی: لەو تالآنیانەی بەدەستم هێناوە و لەو بەشەی بەفەرمانی خۆت بەمنیان بەخشیوە. لەشەست هەزار دەرم زیاتر نیە. عومەر سامانەکەی ئەوەی هەڵسەنگاند و بینی کەبیست هەزار درەم زیاترە. ئەم بیست هەزار زیادیەی بۆ گەنجینە برد و دواتر وتی: ئەی خالید، سوێند بەخوا بێ گومان تۆ لای من بەرێز و لەدڵەوە خۆشم دەوێیت. نامەی بۆ هەمو شارەکان نوسی: من خالیدم لەبەر ئەوە لەسەر کار لانەبرد کەلێی تورە بم یا خیانەتی کردبێت، بەڵکو هۆکارەکەی ئەوە بو خەڵك بەگەوردیان زانی و گرفتاری خۆشەویستی ئەوبون و من ترسام کارەکانی خۆیان بەو بسپێرن. حەزم کرد بزانن هەمو کارەکان خوا ئەنجامی دەدات و خەڵك نابێت ببنە نیشانە و مەبەستی ئاژاوەکان. عومەر قەرەبوی ئەوەی لێی وەرگرتبو، بۆ خالیدی گەڕاندەوە.

## دروست کردنی مسجد الحرام و فراوان کردنی

هەروەها لەم ساڵەدا، یانی ٦٣٨/١٧ زایینی عومەر حەجی عەمرەی بەجێهێنا ومزگەوتی حەرامی نۆژەن کردوە و فراوانی کرد. بیست شەو لەمەککە مایەوە و ماڵی ئەو کەسانەی بۆ فرۆشەکەی ئامادە نەبون، بەسەر ئەواندا خاپوری کرد و بەهای ماڵەکانیانی لەناو گەنجینەدا دانا تا هاتن و وەریانگرت. عومرەی ئەو لەمانگی رەجەب/ژوئیەی ٦٣٨ زاییندا بو. ئەو زەید کوڕی سابتی کردە جێگری خۆی لەمەدینە. هەروەها فەرموی ستونەکانی حەرەم نوژەن بکەنەوە. بۆ نۆژەن کردنەوەی ماڵی خوا ئەم کەسانەی هەڵبژارد: مەخرەمە کوڕی نەوفل، ئەزهەر کوڕی عەبدعەوف، حویتب کوڕی عەبدئەلعوزی و سەعید کوڕی یەربوع. خاوەن ئاوەکان داوای فەرمانێکیان لێکرد تا ماڵەکان لەنێوان مەککە و مەدینە دروست بکەن. ئەو فەرمانی پێدان و پەیمانی

لێوەرگرتن تا بزانن رێبوار شیاوترە بەناو و سێبەر.

## شەڕ لەگەڵ ئێران لەبەحرەین

دەڵێن: کاتێك ئەهواز و سەرزەمینەکانی دەوروبەری دەستی بەسەرداگیرا، عومەر بەردەوام دەیوت: حەزم دەکرد لەنێوان من و ئێران تەنافێك یاکێوێك لەئاگر دەبو کە نەئەوان دەیانتوانی لەوێوە خۆیان بەئێمە بگەیێنن و نەئێمە.

عەلا کوڕی حەزرەمی لەرۆژگاری خەلافەتی ئەبوبەکر فەرمانداری بەحرەین بو. عومەر ئەوی لەسەر کار لابرد و قودامە کوڕی مەزعونی لەجێگاکەی دانا، دواتر قودامەی لەسەر کار لابرد و عەلا ی هێنایەوە سەر کار. عەلا لەسەر کارەکان لەگەڵ سەعد کوڕی ئەبی وەقاص بەرابەری دەکرد. ئەو لەشەڕ دژی هەڵگەڕاوەکان لەئاینی ئیسلام، لەپێشی بەدەست هێنا. کاتێك سەعد بەسەر شەڕکەرانی قادسیە سەرکەوتنی بەدەست هێنا و خوسرەوەکانی لەسەر کار لابرد، کارێکی زۆر گەورەتری کرد. لەسەر ئەم بنەمایەبو کەعەلا ویستی لەبەرابەر ئێرانیەکان کارێك ئەنجام بدات بێ ئەوەی بڕوانێت گوناحە یا پەسەند. پێشتر عومەر بەلایەنگیری کردن لەپێغەمبەر(ص)ی خواوەند و ئەبوبەکر لەترسی زیان بەرکەوتن، ئەو و کەسانی دیکەی لەشەڕ کردن لەدەریا دور خستبویەوە. لەم کاتەدا عەلا خەڵکی بۆ شەڕ دژی ئێرانیەکان کۆکردەوە کەرازی بون و عەلا بەسەر چەندین سوپادا دابەشی کردن. یەکێك لەسوپاکان جارود کوڕی موعەل فەرماندەیی دەکرد، سوپایەکی دیکە سوار کوڕی هومام و سوپاکەیتر خولەید کوڕی مونزەر کوڕی ساوی و فەرماندەی هەمویان بەشێوەیەکی گشتی خولەیدی ساوی. ئەو بێ فەرمانی عومەر ئەوانی لەرێگای دەریاوە رەوانە کرد. سوپاییەکان لەبەحرەین تێپەڕیان کرد و بەرەو فارس رۆیشتن. ئەوان لەئیستەخر لەدەریا هاتنەدەر. ئێرانیەکان بەفەرماندەیی هیربۆد، لەبەرابەریاندا بون. ئێرانیەکان لەنێوان موسوڵمانەکان و کەشتیەکانی ئەوان دەستیان بەهێرش کردن کرد. خولەید لەناو خەڵکدا قسەی کرد و وتی: ئەم خەڵکە ئێوەیان بۆ شەڕ بانگێشت نەکردوە، ئێوەن هاتونەتە شەڕی ئەوان. زەوی و کەشتیەکان ملکی خوایە، کەواتە بەخۆڕاگری و نوێژ وزە بگرن و لەم دوانە هاوکاری وەربگرن کەهەردوکیان گرانن مەگەر بۆ لەخۆبوردوان (بقرە/٢/٤٥). ئەوان وەڵامی داواکەیان

دایەوە. دواتر نوێژی نیمەڕۆیان خوێند و ڕووبەڕویان بونەوە و لەشوێنێك بەناوی تاووس شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد کەجارود و سوار لەو شەڕەدا کوژران.
خولەید فەرمانی بەشەڕکەرانی خۆیدابو، پیادە شەڕ بکەن. ئەم کارەیان کرد و کوشتارێکی گەورەیان لەناو ئێرانیەکان دروست کرد و دواتر بەمەبەستی بەسرە هاتنەدەر بەڵام ڕێگەی دەریایان نەدۆزیەوە. ئێرانیەکان ڕێگەیان لێگرتن و ئەوان ئوردویان لێدا و پارێزگاریەکی گیانبڕیان لەخۆیان کرد.
کاتێك ئەم هەواڵە بەعومەر گەیشت کەعەلا چی کردوە، پەیك و پەیامی بۆ لای عەتەبە کوڕی عەزەوان ڕەوانە کرد و فەرمانی پێدا پێش لەناوچونی موسوڵمانان، سوپایەکی گەورە بۆ هاوکاری ئەوان ڕەوانەی ئێران بکات. عومەر پێش ڕودانی کارەکان وتی: دڵم دەڵێت ئەمە و ئەوە ڕودەدات. ئەو هەمو شتێکی بەراستی پێشبینی کردبو. فەرمانیدا لەسەر عەلا گرانترین بارەکان دابەزێنن: یانی کەوتنە ژێر فەرمانی سەعد کوڕی وەقاص.
عەلا لەگەڵ هاوڕێیانی خۆی بەرەو لای سەعد بەرێکەوت. عەتەبە سوپایەکی گەورەی پێکهاتو لەدوانزە هەزار شەڕکەری ڕەوانە کرد کەعاصم کوڕی عەمرۆ، عەرفەجە کوڕی هەرسمە، ئەحنەف کوڕی قەیس و کەسانیتر لەناویاندا بون. ئەوان سوار ئێسترەکان بون و ئەسپەکانیان بەدوای خۆیاندا ڕادەکێشا. فەرماندەیی ئەوان لەدەستی ئەبو سەبرە کوڕی ئەبی ڕۆهم یەکێك لەپیاوانی بەنی عامر کوڕی لۆئەی دابو. ئەو خەڵکی بەدوای خۆیدا ڕەوانە کرد و بۆ سەر کەنارەکان ڕێنوێنی کردن بەشێوەیەك کەس نەیتوانی زیانیان پێبگەیێنێت. سەرئەنجام ئەبو سەبرە لەشوێنێك کەرێگا لەسەر موسوڵمانان داخرابو، ڕووبەڕوی خولەیدی ساوی بویەوە و ئەمە ماوەیەك دوای شەڕی تاووس بو.
کاری شەڕ دژی موسوڵمانان تەنیا لەئەستۆی خەڵکانی ئیستەخردابو و چەندین کەسی لەملاولا پەیوەستی ئەوان ببون. خەڵکی ئیستەخر لەوشوێنەدا بون کەرێگەیان لەموسوڵمانان گرتبو. ئەوان خەڵکی فارسیان کۆکردەوە کەلەهەر لایەکەوە هاتن و دوای شەڕی تاووس ڕووبەڕوی ئەبوسەبرە بونەوە. هێزە یارمەتیدەرەکان بۆ موسوڵمانان گەیشت. فەرماندەی ئێرانیەکان سەهرەك بو. شەڕ ڕویدا و خواوەند سەرکەوتنی بەموسوڵمانان بەخشی و ئێرانیەکانیان کوشتار کرد و موسوڵمانان تا ئەو شوێنەی

دەیانتوانی ئەوانیان تالآن کرد. ئەمە ئەو شەڕە بو تیایدا گەنجەکان و مێردمندالآنی بەسرە خۆیان نیشاندا چونکە بەباشترین گەنجی شارەکان هەژمار دەکران. دواتر بەسامانە بەدەست هێنراوەکان گەڕانەوە. عەتەبە بۆ ئەوان نامەی نوسیبو و فەرمانیدابو لەکارەکەی خۆیاندا پەلە بکەن و ماتڵ نەبن. ئەوان تەندروست بۆ بەسرە گەڕانەوە.

کاتێك عەتەبە ئەهوازی گرت و فارسی کردە شوێنی مەبەستی خۆی، لەعومەر بۆ حەج کردن ئیزنی خواست. عومەر ڕێگەی پێدا. کاتێك حەجی کرد، داوای لەعومەر کرد ئەو لەکار ببەخشێت. عومەر رازی نەبو و سوێندی دا بێ چەند و چون بۆ سەر کارەکەی بگەڕێتەوە. ئەو لەخوا پاڕایەوە و گەڕایەوە بەلآم لە (بطن نخلە) مرد و بەخاك سپێردرا. هەواڵی مردنی ئەویان بەعومەردا و رۆشتە سەر گۆڕەکەی وتی: ئەگەر شارەزایەکی لێهاتوو نەبویتایە، دەتوت من تۆم بەکوشتن داوە. عومەر وەسفی کرد وبەچاکی ناوی برد. عەتەبە پیاوێکی ئەوەندە خۆپارێز بو کەوەك موهاجیرەکان ماڵێکی بۆ خۆی دروست نەکرد. منالەکانی ئەو ماڵەکەی خۆیان لەفاختەی کچی غەزەوان کەهاوسەری عوسمان کوڕی عەفان بو، بەمیرات بۆ مابویەوە. کۆیلەکەی ئەو حوباب شێوازی ئەوی گرتەبەر وماڵێکی بۆ خۆی دروست نەکرد. عەتەبە کوڕی غەزەوان لەسێ ساڵیدا لەکاتی جیابونەوە لەسەعد، مرد و ئەمە دوای ئەوە بوسوپاکەی فارسی لەمەرگ رزگار کرد ولە بەسرە نیشتەجێی کردن. ئەو ئەبو سەبرە کوڕی ئەبی رۆهمی وەك جێگری خۆی لەبەسرە دەست نیشان کرد کەعومەر تا کۆتایی ئەو ساڵە لەسەر کارەکەی هێشتیەوە. کەس لەگەڵ موغەیرە دەرگیر نەبو، ئەو کارێکی نەکرد شیاوی سەرکۆنە کردن بێت جگە لەوەی لەنێوان ئەو و ئەبوبەکرە رویدا. دواتر ئەبوموسای ئەشعەری وەك فەرمانداری بەسرە دیاری کرد. دواتر ئەوەی بۆ فەرمانداری کوفە رەوانە کرد. عومەر، دواتر ئەبو سوراقەی کردە فەرماندار و دواتر رەوانەی کوفەی کرد. دوبارە ئەبو موسای لەکوفەوە بردە بەسرە و بۆ دوەمین جار فەرمانداری پێسپێردرا. بیرەوەری فەرمانداری عەتەبە کوڕی غەزەوان لەبەسرە و جۆراوجۆری گێرانەوەکان لەمبارەوە، لەرواودوەکانی ساڵی ٦٢٥/١٤ زایینی ئاماژەمان پێدا.

## لەسەر کار لابردنی موغەیرە لەبەسرە و فەرمانداری ئەبو موسای ئەشعەری

لەم ساڵەدا موغەیرە کوڕی شەعبە لەفەرمانداری بەسەر لابرا و عومەر لەجیاتی ئەو، ئەبو موسای ئەشعەری وەك فەرمانداری ئەم شارە دەست نیشان کرد. فەرمانی پێدا موغەیرە کوڕی شەعبە بگەڕێنێتەوە بۆ لای ئەو لەمەدینە. ئەمە لەمانگی رەبیع الاول/نارسی٦٣٨ زایینی رویدا. واقدی ئاماژەی بەگێرانەوەیەکی لەمشێوەیە داوە.

هۆکاری لەسەر کار لابردنی ئەوە بو کەلەنێوان ئەبوبەکرە و موغەیرە دوژمنایەتی لەئارادابو. ئەم دوانە دراوسێ بون و کۆلانێك لەیەك دور بون. ئەم دوانە روبەروی حەوزەکە بون کەهەرکام روبەروی ئەویتر دەلاقەیەکی هەبو. رۆژێك چەند کەسێك لەحەوزەکەی ئەبوبەکرە کۆبونەوە و دەستیان بەگفتوگۆ کرد. با هەڵیکرد و دەلاقەکەی کردەوە. ئەبوبەکرە هەستا تا بیبەستێت و بینی با دەلاقەکەی موغەیرەیشی کردۆتەوە. بینی موغەیەر لەناو رانی ژنێك دانیشتوە و بەردەوام دەیگێت. بەو چەند کەسەی وت، هەستن و سەیر کەن. ئەوان هەستان و سەیریان کرد. ئەمانە بون: ئەبوبەکرە، نافع کوڕی کەلەدە، زیاد کوڕی ئوبیە (برای دایکی ئەبوبەکرە) و شبل کوڕی مەعبەدی بەجلی. بەوانی وت: شایەت بن. وتیان: ئەم ژنە کێیە؟ وتی: دایکی جەمیل کوڕی ئەفقەم. ئەم ژنە لەبەنی عامر کوڕی صەعصەعە بوکەدرۆشتە ماڵی گەورەکان و موغەیرە و گانی بەوان دەدا. هەندێ لەژنان لەو زەمانەدا ئەم کارەیان دەکرد. کاتێك ژن هەستا، ئەویان ناسیەوە. کاتێك موغەیرە بۆ نوێژ رۆشتەدەر، ئەبوبەکرە لەپێشنوێژی ئەو رێگری کرد. ئەم ئەم بەسەرهاتەی بۆ عومەر نوسی. عومەر ئەبوموسای وەك فەرماناری بەسرە رەوانە کرد و فەرمانی پێدا لەشێوازی پێغەمبەر(ص) دورنەکەوێتەوە. ئەبو موسا وتی: دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بۆ هاوکاری کردنی من رەوانە بکە. عومەر وتی: هەر کەسێکت دەوێت لەگەڵ خۆت ببەە. ئەو بیست و نۆ کەسی هەڵگرت و لەوان: ئونس کوڕی مالك، عیمران کوڕی حوصەین و هشام کوڕی عامر. لەگەڵ ئەوان رۆشت و گەشتە بەسرە و نامەی فەرمانداری خۆی نیشانی موغەیرەدا. ئەمە راشکاوترین و کورتترین نامەبو: بەلام دواتر، هەواڵێکی مەترسیدار

لەتۆ بەئێمە گەیشتوە. ئەبوموسام وەك فەرماندار رەوانە كرد. ئەوەی لەدەستی تۆدایە، بەوی بسپێرە و بەپەلە بگەرە لای من. موغەیرە كچێكی جوانی وەك دیاری بەناوی عەقیلە بەئەبو موسای بەخشی.
موغەیرە كۆچی كرد و هاوڕێ لەگەڵ ئەو ئەبوبەكرە و شایەتەكان بۆ مەدینە هاتن. ئەوان ڕۆشتنە لای عومەر. موغەیرە وتی: لەم كۆیلانە بپرسە چۆن منیان بینی. روم لەوان بو یا پشتم؟ ژنیان چۆن بینی و چۆن ناسیانەوە؟ ئەگەر رویان لەمن بو، چۆن خۆم دانەپۆشی و ئەگەر پشتم لەوان بو، چۆن بەڕەوایان زانی لەماڵەكەم سەیری ژنەكەم بكەن؟ سوێند بەخوا تەنیا لەگەڵ ژنەكەی خۆم هاونامێز بوم! ژنەكەم هاوشێوەی دایكی جەمیلە. ئەبوبەكرە شایەتی دا كەموغەیرەی بەسەر دایكی جەمیلەوە بینیوە و هەردوكیانی لەپشتەوە بینیوە.؟ شبل و نافعیش شایەتیان دا. كار گەیشتە زیاد كوڕی ئوبیە (پێشتر، كاتێك هەر چواریان ڕۆشتنە ناو مزگەوت، یەك یەك ڕۆشتنە پێش) كاتێك زیاد ڕۆشتە ناو، عومەر هاواری كرد: پیاوێك دەبینم كەخوا لەسەر زمانی ئەو یەكێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) ریسوا ناكات. زیاد كوڕی ئوبیە وتی: موغەیرەم لەناو دوقاچی ژنێكدا بینی. دو پێی خەنە لێدراوی جوان تاشراوم بینی كەلەنێوان زەوی و ئاسمان تەكانیان دەخوارد. هەروەها دوكونی قنی روتم بینی و هاوار و ناڵەم بیست (ئاخ و ئۆف). عومەر پرسی: ئایا بینیت وەك میل لەسورمەدان بیخاتە ناو ئەو ژنەوە؟ زیاد وتی: نە. عومەر پرسی: ژنەكەت ناسیەوە؟ زیاد وتی: نە، بەلاّم ئەوم بەهاوشێوە هاتە بەرچاو. عومەر فەرموی: سێ شایەتەكە یەكی هەشتا قامچیان لێبدەن. موغەیرە وتی: دادی دڵی من لەم كۆیلانە وەربگرە. عومەر وتی: بێدەنگ بە، خوا بێدەنگت كات! سوێند بەخوا ئەگەر شایەتەكان دەبونە چوار، بەدەستی خۆم بەردبارانم دەكردی.

## گرتنی ئەهواز و مەنازێر و روباری تیری

لەم ساڵەدا یا ساڵی ٦٤١/٢٠ زایینی ئەهواز و مەنازێر و روباری تیری دەستیان بەسەرداگیرا.
داستانی گرتنەكەی بەمشێوە بو كەكاتێك هورموزان لەشەڕی قادسیە شكەستی خوارد و ئەو یەكێك لەحەوت بنەماڵە گەورەكەی ئێران بو ( و شوێنكەوتوانی ئەو لەوان

لەمێهرجانقەدەق و شارەکانی ئەهواز بون) ئاهەنگی خوزستانی کرد ودەستی بەسەردا گرت و هەر کەسێك روبەرویان دەبویەوە، شەڕیان لەگەڵ دەکرد. هورموزان هێرشی کردە سەر خەڵکانی میشان ودەشتی میشان لەمەنازێر و روباری تیری. لەم کاتەدا عەتبە کوڕی غەزوان داوای هاوکاری لەسعد کرد و ئەو نەعیم کوڕی موقەڕن و نەعیم کوڕی مەسعودی بۆ هاوکاری کردنی ئەو رەوانە کرد و فەرمانی بەم دوانەدا لەسەرەوەی میشان و دەشتی میشان تێپەڕن بەشێوەیەك لەنێوان ئەوان و روباری تیریدا بن. هەروەها عەتبە کوڕی غەزوان، سولی کوڕی قین و حەرمەلە کوڕی موریتەی رەوانە کرد کەلەموهاجیرەکان لەگەڵ پێغەمبەر(ص) ولەبەنی عەدویە و لەبەنی حەنزەلە بون. ئەم دوانە لەسنورەکانی میشان و دەشتی میشان لەنێوان ئەوان و مەنازێر دابەزین و بەنی ئەلعەمیان بانگ کرد. دواتر غالبی وایلی کەلیب کوڕی وایلی کەلیبی بەرەو لای ئەوان ڕۆشت و نەعیمیان لەپشتی خۆیانەوە بە جێهێشت و ڕۆشتنە لای سولی و حەرەمله و وتیان: ئێوە لەبنەماڵەکانن و ماڵتان نیە. کاتێك فلاّن وفلاّن رۆژ بگات، روبەروی هورموزان ببنەوە کەیەکێك لەئێمە دوانە هێرش دەکەینە سەر مەنازێر و ئەویترمان هێرش دەکاتە سەر روباری تیری. شەڕکەران دەکوژین و دواتر دەگەڕێینەوە بۆ لای ئێوە چونکە بۆ گەیشتن بەهورموزان بەخواستی خواوەند، رێگرێك نیە. گەڕانەوە و چاودڕوانیان کرد و خەڵکەکەیان لەبەنی ئەلعەم کوڕی مالك وەلاّمیان دانەوە چونکە ئەوان پێش ئیسلام لەخوزستان دەژیان و ئەوانیان بەئەمین دەزانی. کاتێك ئەو شەوە یانی شەوی بەڵێن دراو گەیشت کەلەنێوان سولی و حەرەمله لەلایەك و غالب و کەلیب لەلایەکی دیکە بڕیاری لەسەر درابو( هورموزان لەم کاتەدا لەنێوان روباری تیری و دۆلۆس بو)، سولی و حەرەمله لەکاتی بەرەبەیان بەئامادەیی تەواو بۆ شەڕ کردن هاتنەدەر و نەعیم و هاورێکانی ئەویان بزواند(هەڵیان ساندن). ئەوان لەنێوان دۆلۆس و روباری تیری روبەروی هورموزان بونەوە. سەلی کوڕی قین فەرماندەیی خەڵکی بەسرەی لەدەستا بو و نەعیم کوڕی موقەڕن فەرماندیی خەڵکی کوفە. شەڕ دەستی پێکرد.

لەو کاتەی ئەمان سەرقاڵی شەڕکردن بون لەناکاو هێزە یارمەتیدەرەکان لەلایەن کەلیب و غالبەوە گەیشتن و بەهورموزان هەواڵ گەیشت کەمەنازێر و روباری تیری هەردوکیان

دەستیان بەسەردا گیراوە. ئەم هەواڵە دڵی هورموزان و هاوڕێکانی ئەوان شکاند و خواوەند ئەوانی شکەست دا. موسوڵمانان هەرکەسیان ویست، لەوان کوشتیان و هەرچیان ویست، بەتاڵانی هەڵیان گرت. شوێن ئەوان کەوتن تا گەشتنە کەنارەکانی روباری دوجەیل و لەوێ بەم لاوە دەستیان بەسەر هەمو ناوچەکاندا گرت و لەبەرابەر بازاری ئەهواز ئوردویان لێدا. هورموزان لەپردی بازاری ئەهواز تێپەڕی کرد و مایەوە. دوجەیل کەوتە نێوان موسوڵمانان و هورموزان. کاتێك هورموزان شتێکی بینی نەیدەتوانی بەرگەی بگرێت، خوازیاری ئاشتی بو. ئەوان عەتەبەیان کردە فەرمانڕەوایی خۆیان. ئەو بەپێشنیاری ئاشتی ئەوان لەسەر بنەمای گرتنی ئەهواز و هەمو مێهرجانقەدەق، رازی بو. ئەمە جگە لەروباری تیری و مەنازێر و ئەو شوێنانە لەبازاری ئەهوازبو کەپێشتر دەستیان بەسەردا گرتبو و تەسلیمی ئێرانیەکان نەدەکرایەوە. سولی لەمەنازێر و پادگانە سنوریەکان دانا و غالبی کردە فەرماندەی ئەو شوێنانە. حەرمەلەی لەروباری تیری دانا و کاری فەرماندەیی بەکەلیب سپارد. ئەم دوانە فەرماندەیی پادگانە سنوریەکانی بەسرەیان دەکرد. چەندین خێڵ لە بەنی ئەلعەم کۆچیان کرد و لەبەسرە نیشتەجێ بون.

عەتەبە دەستەیەکی لەخەڵکان وەك وەفدی نوێنەرایەتی بۆ لای عومەر نارد کەسولی و ژوماریەك لەخەڵکانی بەسرە لەناو ئەواندا بون. عومەر بەوانی فەرمو: کەنیازەکانی خۆیان بڵێن. هەمویان وتیان: چینی خەڵکان، تۆ خاوەنی ئەوانیت، هەمویان بۆ خۆیان داوای شتێکیان کرد جگە لەئەحنەف کوڕی قەیس کەشتێك هاتە سەرزمانی و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ بەو شێوەی کەئەوان باسیان کرد بەڵام هەندێ کات رودەدات شتێك لەتۆ شاراوە دەبێت و لەسەر ئێمە پێویستە تۆ ئاگادار بکەینەوە کەبەرژەوەندی چینی خەڵکانی تیا شاراوەیە. فەرمانڕەوا لەوەی لای ئەو شاراوەیە، بەچاوی ئاگاکان دەبینێت و بەگوێی ئەوان دەبیستێت. بزانە کەبراکانی ئێمە لەکوفە لەپیاڵەی ڕەشی چاوانی وشتر دابەزیون کەسەراسەری سەرچاوە دڵڕفێنەکانە و گوڵستانە سەرسەوزەکان. میوەیان پێدەگات بێ ئەوەی دەست بۆ چنین و کۆکردنەوەی ببەن. ئێمە خەڵکانی بەسرە لەزەویەکی سوێر و تەڕ و چاڵێکی قووڵ و شێدارەوە هاتوین. لایەکی لەبیاباندایە و لایەکی لەدەریایی خرۆشان. تیایدا شتێك رەوانە بەو ئەندازەی کەدبێت رەوان بێت

لەهەناسەی وشترمرەکان. ماڵەکانمان لێوانلێوە لەخەڵك و هۆکاری بژێوی ژیانمان کەم و سەرلێشێواو. پارەکەمان گەوردیە و نانەکانمان تەنك. خوا بەخشینەکانی بەئێمە بەخشیوە و توێشوی ئێمەی لەناو زەویەکانماندا پێداوین. تۆ ئەی سەرودری باوەڕداران، رۆژی بۆ ئێمە زیاد بکەو مانگانە یا ساڵانەیەك بۆ ئێمە دیاری بکە تا بەشی خەرجیەکانی ئێمە بکات و ژیانمان بسورێنێت. کاتێك عومەر وتارەکەی ئەوی بیست، چاکەی زیاتری لەگەڵ کردن و ئەو زەویانەی تایبەت بون بەبنەماڵەی خوسرەو، بەوانی سپارد و جیاواز لەوە بەخشینەکانی خۆی پێبەخشین. وتی: ئەم گەنجە، سەروەری خەڵکی بەسرەیە. بۆ عەتەبەی نوسی گوێ لەوتارەکانی بگرێت و لەبەکار بردنی بۆچونەکانی ئەو هەوڵ بدات. ئەو بەرێزدوە ئەوانی رەوانەی شارەکەیان کردەوە.

لەهەمان کات کەخەڵکان لەسەر بنەمای ئەمانی خۆیان لەگەڵ هورموزان هەڵس و کەوتیان دەکرد، لەنێوان هورموزان و غالب و کەلیب لەسەر سنوری زەویەکان دەرگیری و ناسازگاری رویدا. سولی و حەرەملە هاتنە ئەوێ تا بزانن چی رویداوە. بینیان کەغالب و کەلیب راست دەکەن و هورموزان ناڕاست و بەلارێدا دەڕوات. لەنێوان ئەم دوانە و هورموزان جیایان دروست کرد. هورموزان رویکردە ناباوەڕی و ئەوەی لەژێر فەرمانیدابو، رێزی لێگرت و داوای هاوکاری لەکوردەکان کرد و سوپاکەی خۆی رازاندەوە. سولی وهاورێکانی ئەو، ئەم هەواڵەیان بۆ عەتەبە نوسی و عەتەبە بەعومەری راگەیاند و عومەر بۆی نوسی و فەرموی ئاهەنگی هورموزان بکات. بۆ موسوڵمانانی بەسەرکردایەتی حورقوس کوڕی زوهەیری سەعدی هێزی پشتیوانی نارد. ئەم پیاوە لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو. ئەوی کردە فەرماندەی هێزە شەڕکەرەکان و فەرمانڕەوایی ناوچە دەست بەسەرداگیراوەکان.

هورموزان و هاورێکانی بەرێکەوتن و موسوڵمانان بەرەو بازاری ئەهواز رۆیشتن. پەیامیان پێدا: یا بەلای ئێمەدا تێپەڕە یا ئێمە بەلای تۆدا تێدەپەڕین. وتی: بەلای ئێمەدا تێپەڕن. ئەوان بەسەر پردەکەدا تێپەڕیان کرد و لەو لا کەبازاری ئەهوازە، بۆ شەڕ ریزیان بەست. هورموزان شکەستی خوارد وبۆ رامهۆرمۆز رایکرد. حورقوس دەستی بەسەر بازاری ئەهوازدا گرت و لەوێ دابەزی. ئەم ناوچەیە تا شوشتەر بۆ ئەو فراوان بو. ئەو باجی لەسەر دیاری کردن و هەواڵی سەرکەوتنی خۆی بۆ عومەر نوسی و پێنج

یەکی بۆ رەوانە کرد.

## ئاشتی هورموزان و خەڵکی شوشتەر لەگەڵ موسوڵمانان

لەم ساڵەدا یا ساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی یا ساڵی ٦٤٠/١٩ زایینی شوشتەر دەستی بەسەرداگیرا. دەڵێن: کاتێك هورموزان لەشەڕی بازاری ئەهواز شکەستی خوارد و موسوڵمانان دەستیان بەسەردا گرت، حۆرقوس، جەزە کوڕی معاویەی بەفەرمانی عومەر بەدوای ئەودا رەوانەی بازاری ئەهواز کرد. ئەو بەردەوام ئەوانی دەکوشت تا گەیشتە بازاری شعر. هورموزان ئەوی ناتەوان کرد. جەزە روی کردە دەورەق یانی شاری سورەق و زۆر بەئاسانی گرتی و پێشنیاری دانی باجی بەهەڵاتواندا. ئەوان بەپێشنیارەکەی رازی بون و ئەو ئەم هەواڵەی بۆ عومەر و عەتەبە نوسی. عومەر بۆ حۆرقوس و بۆ ئەوی نوسی کە لەشوێنەکانی خۆیان بمێننەوە تا دوایین فەرمانەکان بەوان بگەیێنێت. جەزە شارەکانی ئاوەدان کردەوە و لقی لەروبارەکان وەرگرت و زەویە مردوەکانی زیندو کرد. هورموزان پەیك و پەیامی بۆ لای ئەوان نارد و خوازیاری ئاشتی بو. عومەر بەم پێشنیارە رازی بو لەسەر ئەو بنەمایەی ئەوەی موسوڵمانان دەستیان بەسەردا گرتوە، لەدەستی ئەواندا بمێنێتەوە. دواتر لەسەر ئەم بنەمایە پەیمانی ئاشتیان بەست. هورموزان بەبەهێزی مایەوە و موسوڵمانان لەو کاتەی خەڵکی کورد ئاهەنگی ئەویان کرد، پارێزگاریان لێکرد و ئەو بۆ لای موسوڵمانان هاتوچۆی دەکرد. حۆرقوس لەکوێستانەکانی ئەهواز دابەزی. بۆ خەڵك دژوار بو هاتوچۆی بکەن. هەواڵی ئەم کارە بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت. عومەر بۆ حۆرقوسی نوسی: دابەزە و لەدەشتاییەکاندا بمێنەرەوە. کار لەسەر هیچ موسوڵمانێك بەدژواری مەگرە. لاوازی و پەلە کردن بەسەر تۆدا زاڵ نەبێت کەئەم دنیات لێ تاریك دەکات و ئەو دنیات لێ دەستێنێت. حۆرقوص تا شەڕی صەفین زیندو مایەوە و لەشەڕی نەهرەوان لەگەڵ خەواریج هاورێ لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالیب شەڕی کرد.

## دەست بەسەرداگرتنی رامهۆرموز و شوشتەر و ئەسیر کرانی هورموزان

بەپێی گێڕانەوەکان، دەست بەسەردا گرتنی رامهورموز و شوشتەر و شوش لەساڵی ٦٣٨/١٧ زایینی یا ١٩/ ٦٤٠زایینی یا ٦٤١/٢٠ زایینی بو.

داستانی گرتنەکەی بەمشێوە بو کەیەزدگێرد لەکاتی ژیانی کردنی لەمەرو، بەردەوام خەڵکی فارسی هاندەدا کەداخ و خەم بخۆن چونکە پاشای کیانی لەدەستیان ڕۆشتوە. ئەوان کەوتنە جموجۆڵ و دەستیان بەنامەنوسین بۆ یەك کرد و لەگەڵ خەڵکی ئەهواز یەکیان گرت تا هاوکاری یەکتر بکەن. هەواڵی ئەم جموجۆڵانە بەزوهەیر و جەزە و سولی و حەرەملە گەیشت. ئەوان عومەر کوڕی خەتابیان ئاگادار کردەوە. عومەر بۆ سەعدی نوسی: سوپایەکی گەورە بەسەرکردایەتی نەعمان کوڕی موقەرن بۆ ئەهواز رەوانە بکە و لەم کارەدا پەلە بکە و فەرمانیان پێبدە رەوانە ببن و لەبەرابەر هورموزان دابەزن و بەتەواوی لێکۆڵینەوە لەکاروبارەکانی ئەو بکەن. هەروەها بۆ ئەبوموسای ئەشعەری نوسی: سوپایەکی گەورە بەفەرماندەیی سەهل کوڕی عودەی (برای سوهەیل) رەوانە بکە و بەرائ کوڕی مالك و مەجزائ کوڕی سەور و عەرفەجە کوڕی هەرسیمەی لەگەڵدا رەوانە بکە. فەرماندەیی بەسریەکان و کوفیەکان، هەموی لەدەستی ئەبو سەبرە کوڕی رۆهمدا بێت.

نەعمان کوڕی موقەرن لەگەڵ خەڵکی کوفە هاتەدەر وبەرەو ئەهواز بەرێکەوت. ئەوان سوار ئێستر بون و ئەسپەکانیان بەدوای خۆیاندا رادەکێشا. ئەو حۆرقوس و حەرەملە و سولی لەپشت سەری خۆیەوە بەجێهێشت و بۆ شەڕی هورموزان ڕۆیشت کە لەرامهۆرموز بەسەری دەبرد. کاتێك هورموزان لەهاتنی نەعمان ئاگادار بویەوە، بۆ شەڕ دەسپێشخەری کرد و هیوایی خواست بەهاوکاری خەڵکی فارس رێگەی لێبگرێت و لەناوی بەرێت. نەعمان و هورموزان لەئەربەك روبەروی یەك بونەوە و شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد. دواتر خوای گەورە هورموزانی شکەستدا و بۆ شوشتەر هەڵات. نەعمان بەرەو رامهورموز بەرێکەوت و لەوێ دابەزی و بەرەو ئیزەج ڕۆیشت. تیرویە لەسەر ئیزەج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست و نەعمان بۆ رامهورموز گەڕایەوە و لەوێ

نیشتەجێ بو. خەڵكی بەسرە گەیشتن و لەبازاری ئەهواز دابەزین و ئاهەنگی رامهورموزیان كرد. ئەوكاتەی لەبازاری ئەهواز بون، هەواڵیان پێگەیشت كەهورموزان گەیشتۆتە شوشتەر. ئەوان بەرەو لای ئەو بەرێكەوتن و نەعمانیش بەرێكەوت. حۆرقوس و حەرەملە و سولمی و جەزەیش بەرێكەوتن و لەشوشتەر كۆبونەوە. هورموزان و سوپاكەی لەخەڵكی فارس و كوێستان و ئەهواز لەوێ لەسەنگەرەكان بۆ شەڕ وەستابون. عومەر ئەبوموسای ئەشعەری بۆ هاوكاری ئەوان رەوانە كرد و ئەوی كردە فەرماندەی بەسرەییەكان. سەركردەی هەمویان ئەبو سەبرەبو. ئەوانیان بۆ ماوەی یەك مانگ گەمارۆدا وكەسانی زۆریان لەوان كوشت. بەرائ كوڕی مالك، برای ئونس كوڕی مالك، لەكاتی گەمارۆدان سەد شەڕكەری كوشت و ئەمە جیاواز لەو كەسانەبو كەجەزە لەمشوێنە كوشتبوی. هەروەها مەجزائ كوڕی سەور و كەعب كوڕی سەور و چەند كەسێك لەخەڵكانی كوفە و بەسرەیش كوشتاریان كرد. ئێرانیەكان لەرۆژەكانی شەڕی شوشتەر هەشتا شەڕیان لەگەڵ ئەوان رێكخست كەهەندێ كات لەبەرژەوەندی ئەوان دەشكایەوە و هەندێ كات بەزیانیان. لەدوایین پێشكەوتن كەشەڕێكی قورس رویدا، موسوڵمانان وتیان: ئەی بەرائ ، لەخوا بپاڕێرەوە تا ئەوان شكەست بدات. بەرائ وتی: ئەی خوایە، لەبەرژەوەندی ئێمە ئەوان شكەست بدە و من بخەرە ریزی گیانبەخشەكان. ئەو لەلایەن خواوە وەڵامی پێدرایەوە. موسوڵمانان ئەوانیان شكەست دا و بۆ ناو سەنگەرەكانی خۆیان پاشەكشێیان پێكردن. دواتر هێرشیان برد و ئێرانیەكان رۆشتنە ناو شارەكان و موسوڵمانەكان ئەوانیان گەمارۆدا.

لەم كاتەدا كەئەوان شەڕیان دەكرد وشار لەوان بێزار ببو و شەڕەكانیان زۆری خایاند، پیاوێك رۆیشتە لای نەعمان و داوای ئەمانی لێكرد لەسەر ئەو بنەمایەی رێگە چونە ناوشاری نیشان بدات. بۆ ئەبوموسا تیرێكی هاویشت بەم پەیامەكە: ئەگەر ئەمان بەمن بدەن، رێگەیەتان نیشان دەدەم كە دەتوانن برۆنە ناو شارەكە. موسوڵمانان زوبینێكیان رەوانە كرد و ئەمانیان پێبەخشی. تیرێكی دیكەی هاویشت و وتی: لەجێگەی هاتنەدەرەوەی ئاو هێرش بەرن كەدێنە ناو. نەعمان خەڵكی بۆ پێشڕەوی كردن هاندا. عامر كوڕی عەبد قەیس و دەستەیەكی بەرچاو هەنگاویان بردە پێش و شەوانە هێرشیان برد. نەعمان هاورێكانی هاندا تالەگەڵ ئەو پیاوەدا رەوانە ببن تا ئەوان بۆ

شوێنی ڕۆشتنە ناو شار ڕێنوێنی بکات. دەستەیەکی فراوان خۆبەخشانە ئامادە بون. ئەوان لەگەڵ خەڵکی بەسرە لەشوێنی ڕۆشتنە ناو ڕوبەڕوی یەك بونەوە. ڕۆشتنە ناو کارێزەکە و خەڵك لەدەرەوە مانەوە. کاتێك ڕۆشتنە ناو شار. لەوێ تەکبیریان وت و موسوڵمانان لەدەرەوە تەکبیریان وت و دەرگاکان کرانەوە. موسوڵمانان چابوکی و چالاکیان کرد و شەڕکەرانیان لەخەودا کوشت. هورموزان ئاهەنگی قەڵاکەی کرد و تیایدا خۆی شاردەوە وئەوانەی ڕۆشتبونە ناو قەڵاکە لەدەوری ئەو کۆبونەوە. ئەو لەسەر بنەمای فەرمانی عومەر ڕۆیشتە لای ئەوان. بەتوندی بەستیانەوە و ئەوەی خوا بەخشیبوی، دابەشیان کرد. بەسوارەکان سێ هەزار درەم برا و بۆ پیادەکان هەزار. ئەو پیاوە تیرهاوێژە و ئەو پیاوەی خۆی هاتبوەدەر ئەمانیان پێدرا و هەروەها ئەو کەسانەی دەرگایان لەسەر خۆیان داخستبو.

لەو شەوەدا لەئێرانیەکان دەستەیەکی زۆر کوشتار کران. لەو کەسانەی بەدەستی هورموزان کوژران، مەجزا کوڕی سەور و بەرا کوڕی مالك بو. ئەبوسەبرە خۆی شوێن هەڵاتوان کەوت و تا شوش بەداویاندا ڕۆیشت و لەوێ دابەزی و نەعمان کوڕی موقەڕن و ئەبو موسا ئەشعەری هاوڕێی ئەوبون. هەواڵی ئەم کارەیان بۆ عومەر نوسی و ئەو بۆ ئەبو موسای نوسی و فەرمانی پێدا بۆ بەسرە بگەڕێتەوە. ئەمە سێیەمین جار بو. هەروەها ئەو کەسانی لەدەوری شوش بون بۆ بەسرە گەڕانەوە.

دواتر زێڕ کوڕی عەبداللە کوڕی کولەیبی فوقەیمی ڕەوانەی جوندیشاپور بو و لەوێ دابەزی. ئەو لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو. عومەر فەرماندەیی سوپای بەسرەی بەموفتەریب یانی ئەسوەد کوڕی ڕەبیعە یەکێك لەپیاوانی بەنی ڕەبیعە کوڕی مالك سپارد. هەردوك لەموهاجیرەکان بون. ئەسوەد بەنوێنەرایەتی هاتبوە لای پێغەمبەر(ص) و پێی وتبو: هاتوم تا بەهاوڕێیەتی تۆ لەخوا نزیك ببمەوە. لەبەر ئەمە پێغەمبەر(ص) ئەوی بەموفتەریب (یانی ئەو کەسەی خوازیاری نزیك بونەوە لەخوایە) ناوبرد.

ئەبوسەبرە دەستەیەکی بەنوێنەرایەتی خۆی بۆ لای عومەر کوڕی خەتاب نارد کەنونس کوڕی مالك و ئەحنەف کوڕی قەیس لەناویاندا بون و هورموزانیان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد. ئەویان بردە مەدینە و جل وبەرگە بەزێڕ چنراوەکەیان لەبەر کرد و تاجە

گەوهەر نیشانەکەیان خستە سەر و رازاندیانەوە تا عومەر و موسوڵمانان ببینن. بەدوای عومەردا گەڕان بەڵآن نەیاندۆزیەوە. سەبارەت بەو پرسیاریان کرد و پێیان وترا کە: لەمزگەوت لەگەڵ دەستەی نوێنەرایەتی کوفە کۆبۆتەوە. ئەویان لەمزگەوت بینی کەکڵاوە گەورەکەی خۆی خستبوە ژێر دەستی وپشتی پێ بەستبو. کاتێك دەستەی نوێنەرایەتی کوفە هەستان، کڵاوەکەی خستە ژێر سەری و خەوت و قامچیەکە لەدەستیدابو. هورموزان وتی: کوا عومەر؟ وتیان: ئەوەتا. وتی: دەرگاوان و پاسەوانەکانی کوان؟ وتیان: دەرگاوان و پاسەوان و دەبیری نیە. وتی: دەبێت پێغەمبەر(ص) بێت. وتیان: شوێنکەوتەی پێغەمبەر(ص)انە.

عومەر لەدەنگی گفتوگۆی خەڵکان ئاگادار بویەوە. هەستا و قینج دانیشت و دواتر سەیری هورمزانی کرد و وتی: هورمزان؟ وتی: بەڵێ. وتی: سوپاس بۆ خوا کە ئەم پیاوە و کەسانی هاوشێوەی ئەمی بەئیسلام سوك و ریسوا کرد. دواتر فەرموی: هەمو زێر و زیو و هەمو ئەو شتانەی بۆ رازاندنەوە بەکاری دەبرد لەگەڵ تاجەکەی لێی وەربگرن. ئەویان روت کردەوە و جلێکی ئەستوریان لەبەر کرد. دواتر عومەر پێی وت: ئەی هورموزان، ئەنجامی پەیمان شکێنی وئەنجامی کاری خوات چۆن بینی؟ هورموزان وتی: ئەی عومەر، ئێمەو ئێوە لەرۆژگاری جاهلی بەم شێوەیە بوین کەخوا ئێمەی بەسەر ئێوەدا زاڵکردبو و ئێستا چونکە خوا لەگەڵ ئێوەیە، بەسەر ئێمەدا زاڵبون. دواتر عومەر پرسی: چ بیانوێکت هەیە کەچەندین جار پەیمانت شکاندوە؟ هورمزان وتی: دەترسم پێش ئەوەی ئاگادارت بکەمەوە، تۆبمکوژیت. عومەر وتی: لەوە مەترسە. هورموزان داوای ئاوی کرد کەلەقاپێکی قوڵ بۆیان هێنا. هورموزان وتی: ئەگەر لەتینواندا بمرم ناتوانم لەقاپێکی ئاوا پیس و گەورە ئاو بخۆمەوە. ئاویان لەقاپێکدا بۆ هێنا کەپەسەندی کرد. هورموزان وتی: دەترسم ئەو کاتەی ئاو دەخۆمەوە تۆ بمکوژیت. عومەر وتی: تا ئەو ئاوە نەخۆیتەوە، لەخۆت مەترسە. هورموزان قاپەکەی سەرەوخوار کرد و ئاوەکەی ڕشت. عومەر وتی: جارێکی دیگە ئاوی بۆ بێنن و با تینویەتی و مەرگ پێکەوە نەچێژێت. هورموزان وتی: من پێویستم بەئاو نیە. ویستم بەم کارە ئەمان وەربگرم( وتت تا ئاوەکە نەخۆیتەوە تۆ ناکوژم ومن ئاوەکەم ڕشت و تۆ ناتوانی من بکوژیت)عومەر وتی: بەناچاری تۆ دەکوژم. هورموزان وتی: تۆ ئەمانت پێدام. عومەر

وتی: درۆ دەکەیت. ئونس وتی: راست دەکات ئەی سەروەری باوەرداران تۆ ئەمانت پێ بەخشی. عومەر وتی: ئەی ئونس ئایا بکوژی مەجزئ کوڕی سەور و بەرئ کوڕی مالك (براکەی خۆت) ئەمان ببەخشم! دواتر روی کردە هورموزان و وتی: سوێند بەخوا دەبێت رێگە چارەیەك بۆ ئەم کێشەیە بدۆزیتەوە وگەرنە بێ گومان دەتکوژم. هورموزان وتی: وتت تۆناکوژم تا ئاگادارم بکەیتەوە و ترست لەسەر نیە تا ئاوەکە دەخۆیتەوە. دەوروبەریش بەعومەریان وت: راست دەکات ئەمانت پێدا. عومەر روی کردە هورموزان و وتی: تۆ منت فریودا. سوێند بەخوا فریو نادرێم بەڵکو دەبێت باوەر بێنیت وەگەر نەدەتکوژم. ئەو باوەڕی هێنا. عومەر دو هەزار درەمی بۆ بەسەر بردنی ژیان بۆ دیاری کرد و لەمەدینەماڵێکی پێدا. وەرگێرەکەی لەم ناوەدا موغەیرە کوڕی شەعبە بو کەکەمێك فارسی دەزانی و وتەکانی بۆ هەردولا وەردەگێڕایەوە تا وەرگێریان هێنا.

عومەر بەو دەستە لەخەڵکی وت: ئەگەری هەیە موسوڵمانان ئەو کەسانەی ئەمانیان پێدراوە، ئازاریان دەدەن لەبەر ئەوەیە ئەوان بەردەوام پەیمان دەشکێنن. وتیان: ئێمە جگە لەچاکە ناکەین. وتی: ئەی بۆ بەمشێوەیە؟ کەس وەڵامی رازی کەری نەدایەوە جگە لەئەحنەف کەوتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ رێگری لەرۆشتنە ناوەوەی ئێمە بۆ قوڵایی ئەم سەرزەمینە و جیاواز لەوە هێشتا پاشای ئێران لەناو ئێرانیەکانە و تا ئەو کاتەی ئەو لەناو ئەواندا بێت، ئەوان بەردەوام شەڕی ئێمە دەکەن چونکە دوپاشا لەیەك وڵات جێگەیان نابێتەوە تا یەکیان ئەویتریان دەردەپەڕێنێت. تۆ دەزانی ئێمە ئەم سەرزەمینانەمان یەك لەدوای یەك نەگرت مەگەر ئەوەی پەیمان شکێنیان کرد و دژی ئێمە راپەڕین. ئەوە پاشای ئەو خەڵکەیە هانیان دەدات. کاری ئەوان بەردەوام ئەمە دەبێت تا فەرمان بەئێمە بدەیت کەسنورەکانی ئەوان ببڕین و بڕۆینە قوڵایی وڵاتەکەی ئەوان و پاشاکانیان لەناو بەرین و لەم کاتەدایە رشتەی هیوایی ئێرانیەکان دەپچڕێت. عومەر وتی: سوێند بەخوا راستت کرد! ئەو نیازەکانی ئەوانی بەراوەرد کرد و ئەوانی رەوانە کرد. لەم کاتەدا نامەیەك بۆ عومەر هات و ئاگاداریان کردەوە کەخەڵکی نەهاوەند کۆبونەتەوە و بۆ شەڕ ریزیان بەستوە. ئەو فەرمانیدا سوپای موسوڵمانان تا قوڵایی سەرزەمینی ئێران پێشڕەوی بکەن.

بەوتەی دەستەیەك لەمێژوو نوسان محەممەد کوڕی جەعفەر کوڕی ئەبی تالب لەشەڕی شوشتەر کوژرا.

## دەست بەسەردا گرتنی شوش

دەڵێن: کاتێك ئەبوسەبرە ڕۆیشتە شوش و شەهریاری برای هورموزان لەم شارەدا بو، موسوڵمانان ئەم شارەیان گەمارۆدا و چەند جارێك شەڕی خەڵکەکەیان کرد. هەمو جارەکان خەڵکی شوش سەرکەوتنیان بەدەست دەهێنا. لەم کاتەدا خۆپارێزەکان و قەشەکان لەسەرەوە هاواریان لەموسوڵمانەکان کرد و وتیان: ئەی عەرەبەکان، ئەوەی زاناکانی ئێمە بۆ ئێمەیان بەیادگار جێهێشتوە، ئەوەیە کە شوش( جگە لەسەر دەستی پیاوێکی زۆر فریوکار ((دەجال)) ) یا ئەو کەسانەی دەجال لەناو ئەواندا بێت، دەستی بەسەردا ناگیرێت و ئەگەر ئەو لەناو ئێوەدایە، دەتوانن شارەکە بگرن. ئەبو موسا لەشوشەوە بۆ بەسرە ڕۆیشت (لەبەسرەوە بۆ شوش ڕۆیشت) و موفتەریب کوڕی رەبیعە جێگەی ئەوی لەفەرمانڕەوایەتی خەڵکی بەسرە گرتەوە. ئێرانیەکان لەنەهاوەند کۆبونەوە. نەعمان فەرماندەیی خەڵکی کوفەی لەدەستا بو و هاورێ لەگەڵ ئەبو سەبرە گەمارۆی شوشیان دابو. زێر خەڵکی جوندیشاپوری گەمارۆدابو. نامەی عومەر گەیشت کەنەعمانی لەوێ هەڵگرت و بۆ شەڕی خەڵکانی نەهاوەند دەست نیشانی کرد. ئەو پێش ڕۆیشتن، شەڕی خەڵکانی شوشی کرد. خەڵکەکەی هاواریان لەموسوڵمانان کرد و شەڕی ئەوانیان کرد و توڕەیان کردن. لەم کاتەدا (صاف) هاتەسەر دەروازەی شوش و بەشەق تێی هەڵدا و بەتوڕەییەوە وتی: بکرێرەوە قوز هەڵپچڕاو! لەناکاو زنجیرەکان کرانەوە و موسوڵمانان ڕۆشتنە ناو. ئێرانیەکان کەل و پەلی شەڕیان دانا و کەوتنە سەر چۆك و هاواریان کرد: ئاشتی، ئاشتی. موسوڵمانان دوای ئەوەی ئەو شارەیان بەزۆر گرتبو، بەپێشنیاری ئاشتیەکی ئەوان رازی بون و ئەوەی بەدەستیان هێنا، لەناو خۆیاندا دابەشیان کرد.

بە ئەبوسەبرەیان وت: ئەمە جەستەی دانیالی پێغەمبەر(ص)ە کە لەم شارەدا بەخاك سپێردراوە. وتی: من کارم پێی چیە.

دانیال دوای بەخت ئەلنصر بۆ پێغەمبەر(ص)ی نێردرابو و لەناوچەکانی فارس

مابویەوە. کاتێك سەردەمی مەرگی گەیشت و کەسی باوەڕداری نەبینی، نوسراوی خوای بەرێزدارتر لەناباوەڕان لەقەڵەمدا و بەکوڕەکەی وت: بڕۆ قەراغ دەریا و ئەم نوسراوە بخەرە ناو دەریا. کوڕ هەڵیگرت و لەبەرچاوی باوکدا نەما و دواتر گەڕایەوە و وتی: ئەو کارەم کرد. دانیال وتی: دەریا چی کرد؟ وتی: هیچی نەکرد. دانیال توڕە بو وتی: ئەوەی پێم وتی ئەنجامت نەداوە. کوڕە هەستا و کارەکەی باوکی ئەنجامدا. دانیال وتی: دەریات چۆن بینی. وتی: جۆشا و خرۆشا. دانیال لەجاری یەکەم توڕەتر بو و وتی: ئەوەی پێم وتیت، ئەنجامت نەداوە. کوڕە گەڕایەوە بۆ لای دەریا و نوسراوەکەی خستە دەریا. دەریا قەڵشتی برد و باوەشی کردەوە تا زەوی دەرکەوت و وەك تەنور قەڵشتی برد. نوسراوەکە ڕۆشتە خوار، زەوی هاتەیەك و دوبارە ئاو دایپۆشی. کاتێك ئەمجارە کوڕ گەڕایەوە و لەوەی بینیبوی، ئاگاداری کردەوە، وتی: ئێستا ڕاستت کرد. دانیال لەشوش مرد. جەستەکەی لەوێ بو و خەڵك لەپیرۆزی جەستەکەی داوای بارانیان دەکرد. داوای فەرمانیان لەعومەر کرد و فەرمانیدا تا بەخاکی بسپێرن.

هەروەها سەبارەت بەشوش وتویانە: یەزدگێرد دوای شەڕی جەلەولا، بەرێکەوت و لەئیستەخر دابەزی و (سیاە) هاوڕێ لەگەڵ حەفتا لەگەرەوەکانی ئێران هاوڕێیەتیان دەکرد. ئەو سوپاکەی ڕەوانەی شوش کرد و هورموزانی ڕەوانەی شوشتەر. سیاە لەکەلتانیە دابەزی. هەواڵی شەڕی جەلەولا و دابەزینی یەزدگێرد لەئیستەخەر بەگوێی خەڵکی شوش گەیشت. ئەوان داوای ئاشتیان لەئەبو موسا نەشعەری کرد کەگەمارۆیدابون. ئەبو موسا لەگەڵ ئەوان ئاشتی کرد و دواتر بەرەو رامهۆرموز و لەوێوە بەرەو شوشترە ڕۆیشت. سوپا لەنێوان رامهورموز و شوشتەر دابەزی و هاورێکانی خۆی لەگەورەکانی ئێرانی بانگ کرد و بەوانی وت: ئێوە دەزانن بەردەوام گفتوگۆی ئەوەمان دەکرد کەئەم خەڵکە بەزویی بەسەر ئەم وڵاتەدا زاڵ دەبن و چوارپێکانیان لەناو کۆشك و ئەیوانەکان پیسایی دەکەن و ئەوان ئەسپەکانیان بەدارە کاجەکانی ئێوە دەبەستنەوە. ئەوان بەسەر ئەو ئەندازە لەوڵات کەدەزانن، زاڵبون و ئەم کارانەیان ئەنجام داوە. ئێستا لەچارەنوسی خۆتان بڕوانن و هەر کارێك دەتانەوێت ئەنجامی بدەن. وتیان: بۆچونمان لەگەڵ تۆ یەکە. وتی: بۆچونم وایەباوەڕ بەدینەکەی ئەوان بێنن.

ئەوان شیرویەیان لەگەڵ دەکەس لەئەسوارەکان بۆ لای ئەبو موسا رەوانە کرد. پەیمانی لێسەندن کەهاورێ لەگەڵ ئەو شەڕی ئێرانیەکان بکەن و دەست لەشەڕ کردن دژی عەرەبەکان هەڵبگرن. بەڵێنی بەواندا لەبەرابەر شەڕی عەرەبەکان بیانپارێزن و لەهەر شوێنێك بیانەوێت نیشتەجێ ببن و لەباشترین بەخششەکان کەڵك وەربگرن و عومەر بەڵێن دەدات هەرچیان بوێت بەوانی ببەخشێت و لەبەرابەردا ئەوان باوەڕ بێنن. ئەوەی ویستیان، عومەر بەوانی بەخشی. ئەوان باوەڕیان هێنا و لەگەڵ موسوڵمانەکان گەمارۆی شوشتەریان دا. سیاە رۆیشتە نزیکی یەکێك لەقەلاکان کەموسوڵمانان گەمارۆیاندابو. ئەو جل وبەرگی ئێرانیەکانی لەبەر کرد و خۆی هاوشێوەی ئەوان چاك کرد و جلەکانی خۆی خوێناوی کرد. خەڵکی قەلاکە ئەویان لەخاك و خوێندا بینی و گومانیان کرد یەکێك لەخۆیانە کەبریندار بوە. درگای قەلاکەیان کردەوە تا بیبەنە ناو. ئەو هەستایە سەرپێ و دەستی بەشەڕ کردن کردن تا قەلاکەیان بەجێهێشت و رایان کرد. ئەو بەتەنیایی دەستی بەسەر ئەو قەلاداگرت. دەستەیەك دەڵێن: ئەو ئەم کارەی لەشوشتەر کرد.

## ئاشتی جوندیشاپور

لەم ساڵەدا موسوڵمانان لەشوشەوە بەرێکەوتن ولەجوندیشاپور دابەزین. زێڕ کوڕی عەبدالله خەڵکی جوندیشاپوری گەمارۆدابو. موسوڵمانان ریزیان بەست و شەڕی ئەوانیان کرد. لەلایەن سوپای موسوڵمانانەوە ئەمان نامەیەك بۆ ئەوان هاوێژرا. موسوڵمانان نەکەوتبونە خۆ کەدرگاکانی شاریان بەکراوە بینی و ئەوان بازارەکانی خۆیان کردەوە و ئاسودە سەرقاڵی کارەکانیان بون و بەئارامی و ئاسایش هاتنەدەر. موسوڵمانان سەبارەت بەم کارە پرسیاریان لەوان کرد و وتیان: بۆ ئێمە ئەمان نامەتان هاویشت کەپێی رازی بوین و باج دەدەین. وتیان: ئەو کارەمان نەکردوە! موسوڵمانان گەڕان و بینیان کۆیلەیەك بەناوی (موکەنەف) کەنەژادی دەگەڕایەوە بۆ خەڵکی ئەم شارە، ئەم کارەی ئەنجام داوە. وتیان: کۆیلەیەك زیاتر نیە. خەڵکی شار وتیان: ئێمە کۆیلە و ئازاد ناناسین (لەناو ئێرانیەکان ئایینی کۆیلە بونی نیە)ئێمە بەباج رازی بوین و وتەی خۆمان نەگۆڕی. ئەگەر دەتانەوێت، پەیمانی خۆتان بشکێنن. ئەم هەواڵەیان بۆ

عومەر نوسی و ئەو ئەمانەکەی ئەوانی بەڕدوا زانی. موسوڵمانان ئەمانیان بەخەڵکی جوندیشاپوردا و لەددوری شاردکەی ئەوان بلاّودیان لێکرد.

## ڕەوانە بونی موسوڵمانان بەرەو کرمان و شارەکانیتر

دستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٣٨/١٧ زایینی عومەر فەرمانی بەموسوڵماناندا لەقولاّیی خاکی ئێران پێشرەوی بکەن. لەمبارەوە، ئامۆژگاریەکانی ئەحنەف بەکار برد. فەرمانی بەئەبو موسای ئەشعەریدا لەبەسردود بەردو کۆتا شوێنی ئەماندانی بەسره بڕوات و لەوێ بمێنێتەوە تا فەرمانی پێدەگات. ئالاّکانیان بەفەرماندەیی دستە شەڕکەرەکان ردوانە کرد: ئالاّی خوراسانی بەئەحنەف کوڕی قەیسدا، ئالاّی ئەردەشێر خەرەی لەگەڵ شاپور دایە دستی موجاشع کوڕی مەسعودی سەلەمی. ئالاّی ئیستەخری دایە دەست عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاصی سەقەفی، ئالاّی فەسای لەگەڵ دارابگێرد بەساریە کوڕی زونەیمی کەنانیدا، ئالاّی کرمانی بەسوهەیل کوڕی عودەیدا، ئالاّی سیستانی بەعاصم کوڕی عەمرۆ (لەهاوەلاّنی پێغەمبەر(ص)) و ئالاّی ناوچەکانی مەکرانی بەحەکەم کوڕی عومەیری تەغلەبی. ئەوان هاتنەدەر بەلاّم بواری بەرێکەوتنیان تا ساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی نەڕەخسا.

عومەر چەند کەسێکی لەخەڵکی کوفە بۆ هاوکاری ئەوان ردوانە کرد: عەبداللە کوڕی عیتبان بۆ هاوکاری سوهەیل کوڕی عوددی ردوانە کرد، عەلقەمە کوڕی نەزری و عەبداللە کوڕی ئەبی عەقیل و ڕێبعی کوڕی عامری بۆ هاوکاری ئەحنەف کوڕی قەیس و عەبداللە کوڕی عومەیری ئەشجەعی بۆ هاوکاری عاصم کوڕی عەمرۆ و شەهاب کوڕی مخارقی لەگەڵ چەندین دستە لەخەڵکان بۆ هاوکاری حەکەم کوڕی عومەیر.

دستەیەك دەڵێن: ئەم روداوانە لەساڵی ٦٤٢/٢١ زایینی یا ٦٤٣/٢٢ زایینی رویانداود. هۆکاری دەست بەسەردا گرتنی ئەوان لێرەدا ئامـاژەی پێدددین و بەخواستی خوا ئەو هۆکارانە دیاری دەکەین.

## رووداوەکانیتر

کارگوزارانی عومەر لەم ساڵانەدا ئەمانە بون: لەمەککە عەتاب کوڕی ئەسید (بەوتەی هەندێ کەس) لەیەمەن یەعلی کوڕی مونیە، لەبەحرەین و یەمامە عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاص، لەعەممان حوزەیفە کوڕی مێحصەن، لەشام ئەوانەی پێشتر ئاماژەیان پێدرا، لەکوفە وسەرزەمینەکانی سەعد کوڕی ئەبی وەقاص، لەسەردامەزراوەی دادی ئەوێ ئەبو قورە، لەبەسرە و سەرزەمینەکانی ئەبو موسا ئەشعەری، لەسەر دامەزراوەی داد ئەبو مەریەمی حەنەفی و لەموسڵ و جەزیرە ئەوانەی پێشتر ئاماژەیان پێدرا.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

## روداوەکانی ساڵی هەژدەیەمی کۆچی (٦٣٩ زایینی) وشکەساڵی ساڵی خۆڵەمێش

لەساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی برسیەتی و بێ بارانی و وشکەساڵیەکی دژوار یەخەی خەڵکی گرت و ئەم ساڵەیان بە(ساڵی خۆڵەمێش) ناوبرد. لەم ساڵەدا با خۆڵێکی وەك خۆڵەمێش بڵاو دەکردەوە و لەبەر ئەوە بەساڵی خۆڵەمێش ناویان برد. برسیەتی بەرادەیەك تەنگی بەخەڵك هەڵچنی کەئازەڵە کێوی و دەشتیەکان پەنایان بۆ خەڵك دەهێنا. هەندێ کات رویدەدا پیاوێك مەڕێکی سەردەبڕی کەبەرادەیەك لاواز و چڵکن بو، لەخواردنەکەی خۆی بەدور دەگرت. هەروەها لەم ساڵەدا تاعونی عەمواس لەناو خەڵکدا بڵاوبویەوە. نامەی ئەبوعوبەیدە بۆ عومەر گەیشت کەدەیوت: دەستەیەك لەموسوڵمانان و لەناویان زێرار و ئەبوجەندەل شەرابیان خواردوە. ئێمە داوامان لەوان کرد و بۆ لای خوا گەڕانەوە وتیان: ئێمەیان ئازاد کردوە و ئێمە ئەوەی ویستمان هەڵمانبژارد (قورئان دەڵێت: ئایا دەوەستن؟) (مائدە٩١/٥). وتی: ئایا دەوەستن؟ بەڵام کارەکەی تەواو نەکرد. پێی وت: ئەوان لەبەرابەر خەڵك بانگ بکە و لێیان بپرسە ئایا خواردنەوە ڕەوایە یا ناڕەوا. ئەگەر وتیان ناڕەوایە، یەکی هەشتا قامچیان لێبدە و ئەگەر وتیان ڕەوایە، لەملیان بدە. ئەبوعوبەیدە لەوانی پرسی و ئەوان وتیان: ناڕەوایە. قامچی لێدان. ئەوان لەسەر پێداگری خۆیان پەشیمان بونەوە. وتی: ئەی خەڵکی شام، بێ گومان لەناو ئێوەدا کارەساتێکی گەورە رودەدات. ئەوە بو ساڵی خۆڵەمێش گەیشت. عومەر سوێندی خوارد هیچ گۆشت و شیر و ڕۆنێك نەچێژێت تا خەڵك گیان بگرن و نانیان دەست کەوێت. لەم کاتەدا مەشکەیەك پڕ ڕۆن و دەفرێکی پڕ شیر هاتە بازار. یەکێك لەکۆیلەکانی عومەر بەچل درەم کڕی و بردیە لای عومەر وتی: ئەی سەرودری باوەڕداران، خوا کۆتایی بەسوێندەکەی تۆ هێناوە و بەشەکەی تۆی زیاد کردوە. مەشکەیەك ڕۆن و دەفرێك شیر هاتە بازار و من بەچل درەم کڕیم. عومەر وتی: گرانت کڕیوە و کارێکی گرانت کردوە، لەرێگەی خوادا بیدە بەهەژارێك چونکە بەڕەوای نازانم گران بکڕم و زێدە خەرجی

بکەم. دوبارە وتی: چۆن ڕێز لەکۆمەڵانی خەڵك بگرم ئەگەر گرفتاری ئەوان منیش گرفتار نەکات.

عومەر بۆ فەرمانداری شارەکان نامەی نوسی و لەوان بۆ هاوکاری کردنی خەڵکی مەدینە داوای هاوکاری کرد. یەکەم کەس هاتە لای ئەو، ئەبوعوبەیدەی جەڕاح بو کەچوار هەزار وشتر خواردەمەنی هێنا. عومەر فەرمانی پێدا لەناو خەڵکی دەوروبەری مەدینەدا بلاوی بکاتەوە. ئەبوعوبەیدە دابەشی کرد وبۆ سەر کارەکەی خۆی گەڕایەوە. خەڵك بەردەوام دەهاتن و حەجازیەکان بێ نیاز بون. عەمرۆ کوڕی عاص کاری کەشتیرانی دەریایی سوری ڕێکخست و لەو ڕێگەوە خواردنی بۆ مەدینە نارد. بەهای خواردن لەمەدینە بوبەهاوتای خواردن لەمیسر. خەڵکانی مەدینە دوایساڵی خۆڵەمێش ساڵێکی لەو شێوەیان نەبینی تا دوای کوژرانی عوسمان ڕێگەی دەریایی سور لەسەر ئەوان داخرا. لەم کاتەدا لاواز و ناتەوان بون. خەڵك لەناوا ڕۆژگارێك دا دەژیان وعومەر وەك بلێی لەخەڵکی شارەکانیتر دابڕاوە.

لەم کاتەدا کەسانی یەکێك لەبنەماڵەکانی مەدینە بەخاوەنەکەی خۆیان بیلال کوڕی حارسیان وت: لەبرسیەتیدا فەوتاین، مەڕێکمان بۆ سەر ببڕە. وتی: مەڕەکان شتێکی شیاوی خواردنیان پێوە نیە. ئەوەندە پێداگریان کرد تا مەڕێکی سەربڕی و کاتێك پێستەکەی داماڵی، ئێسقانێکی سور دەرکەوت. هاواری کرد: ئەی محەممەد! پێغەمبەر(ص) ڕۆشتە خەوی وپێی وت:مژدە لێ بێت باران دەبارێت.

بڕۆ لای عومەر و لەمنەوە سلاوی بگەیێنە و بلێ من تۆم لەهاوڕێیەتی بەهێز و لەسەر پەیمانەکەی خۆم لەبیرە، وشیار بەرەوە وشیار بەرەوە ئەی عومەر. ئەو ڕۆشتە ماڵی عومەر و بەکۆیلەکەی وت: بۆ نێردراوی نێردراوی خوا داوای مۆڵەت بکە. کۆیلە هات و هەواڵەکەی گەیاند. عومەر ترسا و وتی: ئایا هیچ بەڵگەیەت بۆ شێتی لەو پیاوەدا نەبینی؟ کۆیلە وتی: نە. پیاو ڕۆشتە ناو و خەوەکەی خۆی بۆ عومەر باس کرد. عومەر ڕۆشتەدەر و لەناو خەڵك قسەی کرد و لەسەر کورسی وتاردان دانیشت و وتی: ئێوە بەو خواییەی ڕێنوێنی کردن، سوێندتان دەدەم، ئایا کارێکی ناپەسندتان لەمن بینیوە؟ وتیان: نە. بەلام بۆ ئەم پرسیارە دەکەیت؟ ئەو هەواڵی خەوەکەی بۆ باس کردن و خەڵك لەنهێنیەکەی تێگەیشتن بەلام هێشتا عومەر نا. وتیان: لەنوێژی باران

کەمتەرخەمیت کرد، بۆ ئێمە نوێژی باران بخوێنە. ئە و لەناو خەڵکدا هاواری کرد و عەباس بەپێ لەگەڵیدا بەرێکەوت. عومەر وتارێکی کورتیدا و نوێژی خوێند، دواتر کەوتە سەرچۆك و وتی: ئەی خوایە، هاورێیانی ئێمە لەهاوکاری کردن ناتەوان بون، توانایی ئێمە کەم بویەوە،هێزەکانمان لاواز بو، گیانمان بێهێز و تاقەت و توانایی تەنیا لای تۆیە. ئەی خوایە، باران بۆ ئێمە ببارێنە و بەندەکان و شارەکان زیندو بکەردوە! ئەو دەستی عەباس کوڕی عەبدولوتەلیب مامی پێغەمبەر(ص)ی گرت. فرمێسك لەچاوەکانی عەباس دەتکایە سەر ڕیشە سپیەکەی. عومەر وتی: ئەی خوایە، لەگەڵ مامی پێغەمبەکەردت کەسلاوی تۆی لێبێت، لەتۆ دەپاڕێینەوە. ئەو پاشماوەی چاکەکان و گەورەی پیاوانی پێغەمبەر(ص)ە. تۆ دەڵێیت و وتارەکەی تۆ ڕاست و تەواوە: بەڵام دیوار، هی ئەو دو کوڕە بێ باوکە لەشارەکەدا بو و لەژێریدا گەنجێك بۆ ئەوان. خواوەند ویستی ئەم دوانە گەورە بن و گەنجەکەیان دەربێنن (کهف١٨/٨٢) تۆ ئەم دومناڵەت لەبەر خوایەرەستی باوکیان پاراست. ئەی خوایە، ئابڕوی پێغەمبەر(ص)ەکەت لەروخساری مامیدا بپارێزە چونکە ئێمە دەست بەداوێنی ئەو بوین و ئەومان کردە نێوەنجیگەری خۆمان و داوای لێخۆش بون لەتۆ دەکەین. دواتر ڕوی کردە خەڵك و وتی: داوای لێبوردن لەخواکەتان بکەن چونکە زۆر مێهرەبانە.

تەمەنی عەباس درێژ ببویەوە و چاوەکانی لەخۆوە فرمێسکیان دەباراند و ڕیشی دەگەشتە سەر سنگی. بەردەوام دەیوت: ئەی خوایە، تۆ شوانێکی ونبو بەخۆی مەسپێرە، شکاو لەم دنیا وێرانە بەتەنیا جێ مەهێڵە چونکە هاوار لەمناڵەکان بەرز بۆتەوە، گەورکان لاواز و لاغر بون و ئاوازی دادخوازی لەئەرزەوە گەشتۆتە ئاسمان. تۆ نهێنیەکان دەزانی و لەشاراوەکان ئاگاداریت. ئەی خوایە، پێش ئەوەی بێ هیوا و لەناو بچن، ئەوان بەسامانەکەی خۆت بەتوانا بکە. تەنیا ناباوەڕان لەخۆشەویستی خوا بێ ئومێد دەبن. لەم کاتەدا پەڵە هەورێك لەئاسمان دەرکەوت و خەڵك وتیان: دەبینن، دەبینن! دواتر هەورەکان هاتنە یەك و بایەك هەڵیکرد. هەورەکان ئارام بونەوە و تافگە ئاسا دەستیان بەباران کرد. خەڵك لەشوێنی خۆیان نەجوڵابون کەناچار بون پەنا بۆ بن دیوارەکان ببەن. خەڵك ڕۆشتنە لای عەباس و دەستیان لەئەندامەکانی جەستەی دەدا و دەیانوت: نۆشی گیانت بێت ئەی نۆشکەری دو بارەگایی خوایی! فەزڵ کوڕی عەباس

کوڕی عوتەبە کوڕی ئەبی لەهەب لەمبارەوە وتی:

| | |
|---|---|
| بعمی سقی الله الحجاز و اهله | عشية يستسقی بشيبته عمر |
| توجه بالعباس فی الجدب | اله فما ان رام حتی اتی المطر |
| و منا رسول الله فينا تراثه | فهل فوق هذا للمفاخر مفتخر |

یانی:

لەبەر ئابروی مامی من بو خوا بارانی بۆ حجاز و خەڵکەکەی باراند و ئەمە لەو ئێوارێ بو کەعومەر لەریشی سپی ئەو بۆ دەرگای خواوەند ناوبژیوانێکی دروست کرد و داوای بارانی کرد. لەوشکەساڵیدا لەگەڵ عەباس لەگیان ودڵ روی لەخوا کرد و هێشتا هەڵنەستابو، باران باری. لەناو ئێمە تەنیا پێغەمبەر(ص)ە میراتەکەی لەناو ئێمەدایە. ئایا بۆ ئەو کەسەی دەیەوێت شانازی بەخۆیەوە بکات، هۆکارێکی باشتر لەمە دەست دەکەوێت.

## تاعونی عەمواس

لەم ساڵەدا تاعونی عەمواس لەشام بڵاوبویەوە. لەزیانەکەی ئەبوعوبەیدە کوڕی جەراح فەرماندەی سوپای موسوڵمانان (لەسوریە) مەعاز کوڕی جەبەل، یەزید کوڕی ئەبی سوفیان، حارس کوڕی هاشم، سوهەیل کوڕی عەمرۆ، عەتەبە کوڕی سوهەیل و عامر کوڕی غیلانی سەقەفی مردن و خەڵك لەناوچون.

تاریق کوڕی شەهاب دەڵێت: ڕۆشتمە لای ئەبو موسا ئەشعەری لەماڵەکەی لەکوفە و گفتوگۆمان دەست پێکرد. وتی: ئاگادار بن کارەکە بەسوك مەزانن چونکە لەم ماڵەدا کەسێك مردوە. هەروەها نابێت خۆتان لەم شارە بەپاکتر بزانن و روبکەنە پانتایی و سەرسەوزیەکانی ولاتەکەتان تا ئەم نەخۆشیە نەمێنێت. ئێستا ئاگادارتان دەکەمەوە دەبێت لەچ شتێك خۆتان بەدور بگرن و چ شتێك پەسەند نەکەن. هەرکەس بڕواتەدەر، گومان بکات ئەگەر دەمایەوە، دەمرد. بابەتێکیتر ئەوەی یەکێك کەبمێنێتەوە و نەخۆش بکەوێت و گومان بکات ئەگەر بڕوات، گرفتار نەدەبو. ئەگەر موسوڵمان ئەم گومانەی نەبێت، ئەرکی سەرشانیەتی نەڕواتەدەر. من لەساڵی تاعونی عەمواس لەشام هاورێی ئەبوعوبەیدە بوم. کاتێك نەخۆشیەکە بڵاوبویەوە و هەواڵەکەی بەعومەر کوڕی خەتاب

گەیشت، نامەی بۆ ئەبوعوبەیدە نوسی تا لەگێژاوی ئەو نەخۆشیە رزگاریان بکات.
نوسی: سلاو لەتۆ. من نیازێکم بەتۆهەیە وپێویست دەکات بەدەم پێت بڵێم. سوێندت دەدەم کاتێك نامەکەی من دەخوێنیتەوە، نەیخەیتە سەرزەوی تا بەرەو لای من بەرێکەویت. ئەبوعوبەیدە زانی عومەر داوای چی کردوە. وەڵامی بۆ نوسیەوە: ئەی سەرودەری باوەڕداران، لەنیازەکەی تۆ ئاگادار بومەوە. من لەناو سوپایەك لەموسوڵمانانم کەناتوانم لێیان دوربکەومەوە. خوازیاری دوری لەوان نیم تا خوا فەرمانەکەی سەبارەت بەمن و ئەوان رەوا بکات و ئەوەی مەبەستیەتی ئەنجامی بدات. من لەسوێندەکەی خۆت ببورە. کاتێك نامەکەی بەدەستی عومەر گەیشت، دەستی بەگریان کرد. وتیان: ئەی سەرودەری باوەڕداران، ئایا ئەبوعوبەیدە مردوە؟ وتی: نا بەڵام نزیکە.
عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا دەبێت موسوڵمانان لەوشوێنە بۆ جێگەیەکی دیکە ببات. ئەو ئەبو موسای ئەشعەری بانگ کرد و وتی: بۆ موسوڵمانەکان شوێنێکی شیاو بدۆزەرەوە. دەڵێت: رۆشتمەماڵەکەم تا هۆکارەکانی کۆچی موسوڵمانان ئامادە بکەم بەڵام بینیم تاعون هاوسەرەکەمی کوشتوە. بۆ لای ئەبوعوبەیدە گەڕامەوە و وتم روداوێکم بۆ هاتۆتە پێش. ئەبوعوبەیدە وتی: ئەگەری هەیە هاوسەرەکەت تاعونی گرتبێت؟ وتم: بەڵێ. ئەبوعوبەیدە فەرمانیدا وشترەکان بخەنە سەرزەوی و ئامادەیان بکەن. هەرئەوەندی ویستی سوار بێت، تاعونی گرت. ئەبوعوبەیدە وتی: سوێند بەخوا گیرۆدەی نەخۆشیەکی مەترسیدار بوم. دواتر خەڵکی برد و لەجابیە دابەزی. ئەبوعوبەیدە لەناو خەڵك هەستا و بەوانی وت: ئەی خەڵکینە، ئەم نەخۆشیە، خۆشەویستیەك لەلایەن خواکەتان و بانگەوازێك لەلایەن پێغەمبەر(ص)ەکەتان و هۆکاری مەرگی چاکان لەپێش ئێوەیە. ئەبوعوبەیدە داوای لەخوا کردبو، بەشی خۆی لەم نەخۆشیە پێبدات. لەبەر ئەمە تاعونی گرت و مرد. ئەو مەعاز کوڕی جەبەلی کردە جێگری خۆی. مەعاز دوای ئەوەی لەناو خەڵکدا وتاریدا وتی: ئەی خەڵکینە، ئەم ئازارە، خۆشەویستیەك لەلایەن خوا و بانگەوازی پێغەمبەر(ص) و هۆکاری مەرگی چاکانە. مەعاز داوا لەخوا دەکات بەشی ئەوان و بنەماڵەکەی لەم نەخۆشیە بەوان ببەخشێت. کوڕەکەی عەبدولرەحمان تاعونی گرت و مرد. دواتر هەستا و داوای نەخۆشیەکەی بۆ خۆی کرد. نەخۆشی کەوتە بەری دەستی و ئەو بەردەوام بەری دەستی

خۆی ماچ دەکرد. بەردەوام دەیوت: حەز ناکەم بەبونی تۆ، هیچ بەشێکم لەم دنیایە هەبێت، کاتێك ویستی لەم دنیا کۆچ بکات، عەمرۆ کوڕی ئەبی ئەلعاصی وەك جێگری خۆی دیاری کرد. عەمرۆ عاص خەڵکی بۆ کوێستانەکان برد و خوا نەخۆشیەکەی لەسەر هەڵگرتن و عومەر بۆ ئەم کارە رەخنەی لەعەمرۆ نەگرت.
دەستەیەك دەڵێن: عومەر کوڕی خەتاب بەرەو شام بەرێکەوت و کاتێك گەیشتە سەرغ، فەرماندەی سوپاییەکان پێشوازیان لێکرد. ئەبوعوبەیدەی جەراح لەناو ئەواندا بو. ئەوان عومەریان لەنەخۆشیەکە و گرفتاریەکانی ئاگادار کردەوە. هاورێ لەگەڵ عومەر دەستەیەك لەموهاجیرەکان و ئەنسار بون. ئەو بۆشەڕ لەرێگای خوا هاتبو. موهاجیر و ئەنسارەکانی کۆکردەوە و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد. ئەوان بۆچونەکانیان جیاواز بو. دەستەیەك وتیان: تۆ بۆ شەڕ لەرێگای خوا هاتویت و نابێت ئەم پێشهاتە تۆ لەکارەکەت دور بخاتەوە. دەستەیەکیتر وتیان: ، ئەمە، ئەزمون و نەخۆشیە، ئێمە پێمان باش نیە تۆ خۆت گرفتار بکەیت. بەوانی وت: هەستن. دواتر موهاجیرەکانی لەقوڕەیش کۆکردەوە و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد. ئەوان یەکدەست وتیان: دەبێت بگەڕێیتەوە. عومەر لەناو خەڵکدا وتی: من بەرەبەیانی بەیانی لەسەر پشتی وشتر دەبم. ئەبوعوبەیدە وتی: ئایا لەفەرمان و چارەنوسی خوا رادەکەیت؟ عومەر وتی: بەڵێ لەچارەنوسی خوا بۆ چارەنوسی خوا رادەکەم. بەڵێ، ئەگەر وشترەکانی خۆت بۆ دۆڵێك ببەیت کەنارەی هەبێت، یەکیان سەرسەوز و ئەویتریان وشك. ئایا ئەگەر وشترەکانت لەشوێنی پڕگیا بلەوەڕێنیت، بەفەرمانی خوا لەوەڕاندوتە و ئەگەر بیانبەیتە وشکایی چارەنوسی ئەوت هەڵبژاردوە؟ عەبدولرەحمان کوڕی عەوف وتارەکەی ئەوانی بیست و وتی: پێغەمبەر(ص) وتویەتی: ئەگەر بیستان لەشارێکدا نەخۆشی بڵاوبۆتەوە، رومەکەنە ئەو شارە. و ئەگەر لەسەرزەمینێکدا بن و ئەم نەخۆشیە لەوێ بڵاوبێتەوە، لەوێ مەڕۆن و رامەکەن. عومەر خەڵکی بۆ مەدینە گەڕاندەوە.
ئەم گێڕانەوەیە راسترە چونکە بوخاری و موسلیم لەکتێبەکانیان وەك حەدیسێکی راست ئاماژەیان پێداوە. بەڵگەیەکی دیکە بۆ راستیەکەی ئەوەیە کەئەبوموسا ئەشعەری لەم ساڵەدا لەبەسرە بو نەك لەشام. بەڵی، ئەو بەمشێوەیە بەسەرهاتەکە دەگێڕێتەوە و ئێمە ئاماژەمان پێدا تا خوێنەرانی لێ ئاگادار بکەینەوە.

ئەوەی وتی بانگەوازی پێغەمبەر(ص)ەکەتانە بەو مانایە کەجبرەئیل هاتە لای و وتی: لەناوچونی ئومەتەکەی تۆ بەشەڕ بێت یا بەتاعون، وتی بەتاعون.

## روداوەکانیتر

کاتێك یەزید کوڕی ئەبی سوفیان مرد، عومەر براکەی معاویە کوڕی ئەبی سوفیانی کردە فەرمانڕەوای دەمشق و کۆکردنەوەی باج. شورەحبیل کوڕی حەسەنەی کردە فەرماندەی سوپای ئوردون و کۆکردنەوەی باجی بەساو بەخشی. خەڵك لەم نەخۆشیە بەئەندازەیەك زیان و مەرگیان بینی کەهاوشێوەیان نەبینیبو. کاتێك نەخۆشیەکە خایاندی، دوژمنانی موسوڵمانان چاوی تەماحیان تێبڕین. نەخۆشی چەندین مانگ بەردەوام بو. ئەم نەخۆشیە خەڵکی بەسرەیشی گرتەوە. ژمارەی ئەو کەسانەی بەتاعونی عەمواس مردن، بیست و پێنج هەزار کەس بو.

## هاتنی عومەر بۆشام دوای تاعون

کاتێك خەڵك لەزیانی تاعون مردن، فەرماندەی سوپاکان نامەیان بۆ عومەر نوسی کە ئەوان ئەندازیەکی زۆر میراتیان لایە. عومەر خەڵکی کۆکردەوە و وتی: ئەم ئەندێشەیەم بۆ دروست بوە کە لەشارەکان سەردانی خەڵکان بکەم و لەنزیکەوە لەرۆژگار و کاروباری ئەوان ئاگادار ببمەوە. بۆچونی خۆتانم پێ بڵێن. لەناو ئەواندا کەعب الاحبار بو کەلەهەمانساڵدا باوەڕی هێنابو. کەعب وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، دەتەوێت لەکوێوە دەست پێبکەیت؟ وتی: لەعێراق. کەعب وتی: ئەم کارە مەکە چونکە خراپە دەبەشە و نۆ بەشی لەرۆژهەلاتە و یەك بەشی لەرۆژئاوا. عەلی وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، کوفە بۆ کۆچ کردن لەدوای کۆچ کردنە. ئەم شارە باردگایی ئیسلامە. بێ گومان ئەم شارە رۆژێك وای لێدێت کەهەمو موسوڵمان ئارەزو دەکەن بڕۆنە ئەو شارە. خوا بەهاوکاری خەڵکی ئەم شارە بەسەر دوژمناندا زاڵ دەبێت بەهەمان شێوە کەبەهاوکاری بەردەکان خەڵکی لوتی لەناو برد. عومەر وتی: میراتەکانی خەڵکی عەمواس خەریکە لەناو دەچن، من لەشامەوە دەست پێدەکەم و میراتەکان لەناو ئەواندا دابەش دەکەم و ئەوەی لەدڵمدایە بۆ ئەوانی سەقامگیر دەکەم و دواتر دەگەڕێمەوە و

بەشارەکاندا دەسورێمەوە و فەرمانەکانی خۆم بەوان دەگەیێنم.

عومەر لەمەدینەوە بەرێکەوت و عەلی کوڕی ئەبی تالبی کردە جێگری خۆی لەمەدینە و رێگەی ئەیلەی گرتەبەر. کاتێك نزیك کەوتەوە، سوار وشترەکەی خۆی بو و لەسەر باروبنەکەی پێستەیەکی سەرەو خوار. چوارپێ سواریەکەی خۆی بەکۆیلەکەی دا. خەڵك پێشوازیان لێکرد و وتیان: سەروەری باوەڕداران لەکوێیە؟ عومەر وتی: روبەروی ئێوە، یانی منم. بەپێشوازیکەرانی وت: سەروەری باوەڕداران هاتۆتە ناو شار و لەوێ نیشتەجێیە. ئەوان بۆ لای ئەو گەڕانەوە. عومەر کراسەکەی خۆی بەمەلاکەی ئەوێدا کە لەپشتەوە دڕابو تا بۆی بشوات و پینەی بکات. ئەم کارەی بۆکرد عومەر گرتی و لەبەری کرد. مەلا کراسێکی دیکەی بۆ دوری بەڵام وەری نەگرت. کاتێك گەیشتە شام، رۆژیەکانی دابەش کرد و خواردنەکانی زستانی و هاوینەی ناوبرد و پێگە سنوریەکانی بەهێز کرد و دەستی بەسوڕان لەو ناوچانە کرد. عەبدالله کوڕی قەیسی کردە فەرماندەی کەنار شارەکان و فەرمانداری بەمعاویە بەخشی و شورەحبیل کوڕی حەسەنەی لەسەر کار لابرد و لەناو خەڵك داوای لێبوردنی لێکرد و وتی: من شورەحبیلم لەبەر توڕەیی لەسەر کار لانەبرد بەڵکو پیاوێکی بەهێزترم خستە جێگەکەی. عەمرۆ کوڕی عەتەبەی کردە فەرمانڕەوای ئەهرا . میراتەکانی خەڵکی عەمواسی دابەش کرد کەلەم ناوەدا کەسانێك زنجیر ئاسا میراتیان بەرکەوت. عومەر دارایی و سامانەکانی بەزیندوەکانی هەر بنەماڵەیەك گەیاند. حارس کوڕی هشام لەگەڵ هەشتا کەس لەبنەماڵەکەی خۆی ڕۆشتەدەر کەجگە لەچوار کەسیان نەگەڕانەوە. عومەر لەمانگی زیقەعدە/نۆڤەمبەری٦٣٩ زایینی بۆ مەدینە گەڕایەوە.

ئەو کاتەی لەشام بو، کاتی نوێژ گەیشت، خەڵك پێیان وت: چەندە باش دەبێت ئەگەر فەرمان بەبیلال بدەیت تا بانگ بڵێت. ئەو فەرمانی بەبیلالدا و بانگی وت. هەمو ئەو کەسانەی رۆژگاری پێغەمبەر(ص)یان بینیبو، بەبیستنی دەنگی بیلال دەستیان بەگریان کرد بەئەندازەیەك گەریشیان تەڕبو و عومەر زیاتر لەهەمویان دەگریا. ئەوانەی پێغەمبەر(ص)یان نەبینیبو و تەنیا بیستبویان، بەبینینی گریانی ئەوان کەوتنە گریان.

## رووداوەکانیتر

واقدی دەڵێت: ڕەها حەڕان و ڕەقە لەم ساڵەدا لەسەر دەستی عەیاز کوڕی غەنەم دەستیان بەسەرداگیرا و عەین ئەلودردە (سەچاوەی گوڵ) کەهەمان ڕەئس عەینە (سەرچاوەیە) لەسەردەستی عومەیر کوڕی سەعد دەستی بەسەرداگیرا کەپێشتر ئاماژەمان پێدا.

لەم ساڵەدا لەزی حەجە/دێسامبەری ٦٢٩ زایینی عومەر پێگەی ئیبراهیمی هێنایە شوێنەکەی ئێستای. پێشتر بەماڵی خواوە لکابو.

هەروەها لەم ساڵەدا عومەر شەریح کوڕی حارسی کەندی لەسەر دامەزراوەی دادی کوفە دانا و کەعب کوڕی سوەری ئەزدی لەبەسرە. فەرمانداری شارەکان هەمان کەسانە بون کەپێشتر ئاماژەیان پێدرا.

ئایینی حەجی لەگەڵ خەڵکدا بەڕێوەبرد.

## ڕوداوەکانی ساڵی نۆزدەیەمی کۆچی(٦٤٠ زایینی)

دەستەیەك دەڵێن: گرتنی جەلەولا و مەداین لەم ساڵەدا لەسەر دەستی سەعد ئەنجام درا. هەروەها دەست بەسەرداگرتنی جەزیرە. ئاماژەمان بەدەست بەسەرداگرتنی هەموی ئەم شارانە بەگێڕانەوە جیاوازەکان، دا.

دەستەیەك دەڵێن: دەست بەسەرداگرتنی قیساریە لەم ساڵەدا بو لەسەردەستی معاویە کوڕی ئەبی سوفیان. دەستەیەك دەڵێن لەساڵی ٦٤١/٢٠ زایینی ڕویدا. لەساڵی ٦٣٧/١٦ زایینی ئاماژەمان پێدا.

هەروەها لەم ساڵەدا بورکانی لەیلا تەقیەوە. عومەر فەرموی خەڵك هاوکاری هەژار و نەدارەکان بکەن. خەڵك ئەم کارەیان کرد و بورکانەکە دامرکایەوە.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

فەرماندە و کارگوزرانی ئەو، کەسانێك بون کەپێشتر ئاماژەمان پێدان.

هەروەها لەم ساڵەدا صەفوان کوڕی موعەتەلی سولەمی مرد. دەستەیەك مردنی ئەو لەساڵی ٦٨٠/٦٠ زایینی لەکۆتایی خەلافەتی مەعاویە دەزانن. هەروەها لەم ساڵەدا ئوبەی کوڕی کەعب مرد. دەستەیەك مردنی ئەو دەگێڕنەوە بۆ ساڵی ٦٤١/٢٠ زایینی یا ٦٤٣/٢٢ زایینی یا ٦٥٣/٣٢ زایینی. و خوا زاناترە.

## روداوەکانی ساڵی بیستی کۆچی (٦٤١ زایینی) گرتنی میسر

دەستەیەك دەڵێن: بەپێی گێڕانەوەی دەستەیەك لەمێژوو نوسان، میسر لەم ساڵەدا لەسەر دەستی عەمرۆ کوڕی ئەلعاص دەستی بەسەرداگیرا. هەروەها ئەسکەندەریەیش لەم ساڵەدا. دەستەیەك دەڵێن: ئەسکەندەریە لەساڵی ٦٤٦/٢٥ زایینی دەستی بەسەرداگیرا. دەستەیەکی دیکە دەڵێن: میسر لەمانگی رەبیع الاول ساڵی ٢٦/دێسامبەری ٦٤٦ زایینی دەستی بەسەرداگیرا. بەڵێ، دەبێت دەست بەسەرداگرتنی میسر پێش ساڵی خۆڵەمێش بێت چونکە لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی ئەلعاص لەرێگەی دەریایی سورەوە خواردنی بۆ مەدینە دەنارد. دەستەیەکی دیکە بەشێوەیتریان گێڕاوەتەوە و خوا زاناترە.

داستانی گرتنی میسر بەمشێوە بو کەعومەر کوڕی خەتاب شاری بەیت ئەلموقەدەسی گرت و چەند رۆژێك لەوێ مایەوە و عەمرۆ عاصی رەوانەی میسر کرد و زوبەیر کوڕی عەوامی بەدوای ئەودا رەوانە کرد. خەڵك دەروازەی (ئەلیونیان) گرت و لەوێوە بەرەو میسر بەرێکەوتن. لەوێ ئەبومریەم (جاسلیق، گەورەی قەشەکانی مەسیحی) میسر روبەرویان بویەوە و ئوسقوفێك هاورێیەتی دەکرد کەبۆ پاسەوانی کردن لەم وڵاتە رەوانەی کردبو. کاتێك عەمرۆ عاص روبەرویان بویەوە، بۆ شەڕ کردن ریزیان بەست. ئەو پەیامی بۆ ناردن لەشەڕ کردن پەلە مەکەن تا ئێمە ئاگاداری پێویست بدەین و لای خوا داوای لێخۆشبونمان کردبێت. دەبێت ئەبو مریەم و ئەبومریام بێنە لای من. ئەوان دەستیان لەشەڕ هەڵگرت. ئەبو مریەم و ئەبومریام رۆشتنە لای ئەو. ئەوپێشنیاری ئیسلام یا باجی پێکردن و ئاگاداری کردنەوە کەپێغەمبەر(ص) بۆ میسریەکان رایسپاردون بەچاکە هەڵس و کەوتیان لەگەڵ بکرێت و ئەمە لەبەر رێزگرتن لەهاجەر دایکی ئیسماعیلە. وتیان: خزمایەتیەکی دورە کەتەنیا بەپێغەمبەر(ص)ەکان دەگات. ئەمانمان بدە تا بۆ لای تۆ دەگەڕێینەوە. عەمرۆ وتی: کەسێکی وەك من فریو ناخوات بەڵام سێ رۆژ مۆڵەتتان پێدەدەم تا لەچارەنوسی خۆتان بڕوانن. وتیان: زیادی کە. عەمرۆ رۆژێکی پێ زیاد کرد و ئەم دوانە بۆ لای مەقوقس گەڕانەوە. ئەرتەبون لەرازی بون بەپێشنیاری باوەڕ هێنانی عەمرۆ خۆی بەدور گرت و فەرمانی شەڕی لەگەڵ موسوڵمانان دەرکرد. ئەو بەمیسریەکانی وت: ئێمە بەئەندازەی خۆتان بۆ بەرگری

کردن هەوڵ دەدەین. موسوڵمانان نەکەوتبونە خۆ کەببینیان بەیات بەسوپایەك بۆ شەڕیان هاتوە. پێشوازیان لێکرد. ئەرتەبون و زۆر لەهاوڕێکانی ئەو کوژران و کەسانی دیکە هەڵاتن. عەمرۆ و زوبەیر کوڕی عەوام ڕۆشتنە عەین شەمس کەهێزە شەڕکەرەکانی میسر لەوێ جێگیر کرابون. ئەو ئەبرەهە کوڕی سەباحی بۆ لای فەرما ڕەوانە کرد وعەوف کوڕی مالکی بۆ ئەسکەندەریە. ئەو لەم شارە دابەزی. دەڵێن: ئەسکەندەریە و فەرما دو برا بون. عەمرۆ لەعەین شەمس دابەزی. میسریەکان بەپاشاکەی خۆیان وت: لەگەڵ ئەم خەڵکە دەتوانی چی بکەیت کەسزار و خوسرەویان تێکشکاندوە و دەستیان بەسەر وڵاتەکەی ئەواندا گرتوە! خۆت لەگەڵ ئەوان دەرگیر و ئێمەیش گرفتار مەکە. ئەمە لەچوارەم ڕۆژدابو. پاشا رازی نەبو و خەڵك بۆ شەڕی ئەوان ریزیان بەست و شەڕیان دەست پێکرد.

کاتێك موسوڵمانان لەعەین شەمس روبەروی مەقوقس بونەوە و شەڕیان دەست پێکرد، لاوازیان لەخۆیان نیشاندا. عەمرۆ دوبارە ئەوانی هاندا و سەرکۆنەی کردن. پیاوێك لەیەمەن پێی وت: ئێمە لەئاسن نەئافرێنراوین. عەمرۆ وتی: بێدەنگ بەئەی سەگ! پیاوی یەمانی پێی وت: کەواتە تۆ فەرماندەی سەگەکانیت. عەمرۆ داوای لەهاورێکانی پێغەمبەر(ص) کرد و وەڵامیان دایەوە. وتی: بۆ پێشەوە بڕۆن کەبەهاوکاری خوا بەسەر ئەواندا سەردەکەوین. ئەوان هێرشیان برد و ئەبو بوردە وئەبو بەرزە لەناو ئەواندا بون. خەڵك بەدوای ئەواندا بەرێکەوتن. خوا موسوڵمانانی سەرکەوتو کرد و بتپەرستەکان شکەستیان خوارد. زوبەیر کوڕی عەوام ڕۆشتە سەر دیواری شارەکە. کاتێك ئەویان بینی، دەروازەیان بۆ عەمرۆ کردەوە و بەدەم داوای ئاشتیەوە بەرەوپیری چون. ئەو بەپێشنیاری ئاشتی ئەوان رازی بو. زوبەیر بەزۆر خۆی گەیاند تا لەگەڵ عەمرۆ ڕۆشتە ناو. دوای ئەوەی کەوتنە لێواری هەڵدێری لەناوچون، پەیمانی ئاشتیان بەست. ئەوەی بەزۆر دەستیان بەسەر گرتبو، وەك ئەو شوێنانەی بەئاشتی دەستیان بەسەرداگیرا، لەقەڵەم دران و خەڵکەکەی ئەمانیان پێبەخشرا. هەروەها پەیمانەکە ئەو کەسانەی لەرۆم و ئەدبە گرتەوە کەپەیوەستی ئەوان بون. هەرکەس کۆچ کردنی هەڵبژارد، ئەمانیاندا تا بڕواتە ئەو شوێنەی دڵخوازیەتی.

سوارانی موسوڵمان لەمیسر کۆبونەوە و بناغەی شاری فستاتیان دارشت و لەوێ دابەزین.

ئەبومریەم و ئەبومریام رۆشتنە لای عەمرۆ و داوای ئازاد کردنی ئەو ئەسیرانەیان کرد کەدوای شەڕەکە گیرابون. عەمرۆ ئەم دوانەی لەخۆی دورخستەوە. ئەم دوانە وتیان: هەرچی کە لەکاتی جیابونەوەی ئێمە لەئێوە تا گەڕانەوەمان بۆ لای ئێوە. گرتوتانە، ئەمانی پێ بەخشراوە. عەمرۆ وتی: ئایا هێرشمان دەکەنە سەر و دواتر خۆتان بەئەمان بەخشراو لەقەڵەم دەدەن؟ وتیان: بەڵێ. عەمرۆ عاص ئەسیرەکانی لەناو خەڵکدا دابەش کرد و ئەوان لەشارە عەرەبیەکان بڵاوبونەوە. ئەو پێنج یەکی هاوڕێ لەگەڵ دەستەیەکی نوێنەرایەتی بۆ لای عومەر رەوانە کرد. نوێنەرەکان عومەریان لەهەمو هەواڵەکان ئاگادار کردەوە و وتارەکەی ئەبومریەمیان پێ وت. عومەر ئەو ئەسیرانەی کەلەو چوار رۆژەدا شەڕیان نەکردبو، ئازادی کرد و ئەو ئەسیرانەی شەڕیان کردبو، ئازادی نەکردن. سوپای موسوڵمانان ئەسیرانی یەکەمیان ئازاد کرد.
قبتیەکان رۆشتنە لای عەمرۆ. عەمرۆیان ئاگادار کردەوە کەقبتیەکان بەردەوام دەڵێن: عەرەبەکان چەندە پەرێشان و سوکن! هەرگیز نەبینراوە وەك ئێمە کەسێك بەم ئاسانیە دەستەمۆ و ملکەچیان بوبێت. ترسا ئەوان چاوی تەماحیان تێ ببڕن. فەرمانیدا کەچەندین مەڕیان سەربڕی و کوڵاندیان. دواتر فەرماندەکانی سوپای بانگ کرد و ئەوان هاوڕێیانی خۆیان کۆکردەوە کەلای ئەو هاوشێوەی عەرەبەکان خواردنیان خوارد و خواردیانەوە و یلە گۆشتەکانیان ئەجواو قوتدا. عەرەبەکان عابایان لەبەردابو و کەل وپەلی شمشێریان هەڵنەگرتبو. میسریەکان بوێرتر بون. ئەو فەرمانی بەموسوڵمانانیدا بەیانی بەپێڵاو و جلی میسریەکان بێن. موسوڵمانان ئەو کاردیان کرد. فەرمانی بەمیسریەکان دا بێن و سەیری ئەوان بکەن. ئەوان شتێکی پێچەوانەی دوێنێیان بینی. نۆکەرەکان لەسەر سەریان وەستان و شلە رەنگاورەنگەکانیان هێنا و موسوڵمانەکان هاوشێوەی میسرەکان خواردنیان خوارد. ئەندێشە لای میسریەکان دروست بو. هەروەها پەیامی بەموسوڵمانانیدا: بەیانی کەل و پەلی شەڕ ببەستن و لەبەرابەر من تێپەڕکەن. فەرمانی بەمیسریەکانیدا بێن و بڕوانن. ئەو سوپای ئیسلامی لەبەرچاوی ئەوانیدا تێپەڕاند و بەمیسریەکانی وت: هەستم بەبیرۆکە وئەندێشەی ئێوە سەبارەت بەعەرەبەکان لەکاتی کۆنەپۆشین کرد و ترسام خۆتان لەناو بەرن. حەزم دەکرد بەئێوەی بسەلمێنم ئەوان لەسەرزەمینەکانی خۆیان چۆن بون و ئێستا لەسەرزەمینی

ئێوە چۆنن. ئێوە بینیتان ئەوان بەسەر ئێوەدا زاڵبون و ژیانیان ئەوەبو کەبینیتان. دواتر بەوەی لەدوەم رۆژدا بەدەستیان هێنا، بەسەر هەمو وڵاتەکەی ئێوەدا زاڵبون. ویستم یاسای رۆژی سێیەم بزانن کەژیانی رۆژی دوەم پشت گوێ ناخەن و بۆ ژیانی رۆژی یەکەم ناگەڕێنەوە.

میسریەکان بلاوەیان لێکرد و بەردەوام وتیان: عەرەبەکان پیادەکانی خۆیان بۆ لای ئێوە رەوانە کرد (یا تەنیا پیاوەکانیان رەوانە کرد). هەواڵی ئەم شەرە بەعومەر گەیشت و وتی: سوێند بەخو شەڕی میسر نەرم و ئارام بو و دژواری و رەنجی شەڕەکانی دیکەی پێوەدیار نەبو.

دواتر عەمرۆ کوڕی عاص بەرەو ئەسکەندەریە رۆیشت و ئاهەنگی ئەو کەسانەی لەرۆمیەکان و قبتیەکان کرد کەلەفستات و ئەسکەندەریە بون. روبەروی یەك بونەوە و شکەستی دان و بەسەختی کوشتاری کردن.

دواتر بەرێکەوت تا گەشتە ئەسەکەندەریە و بینی خەڵکەکەی بۆ شەڕ ئامادەن. مەقوقس نێردراوی بۆ لای عەمرۆ نارد و بۆماوەیەك داوای ئاگربڕی کرد. عەمرۆ رازی نەبو و وتی: روبەروی شای شاکانی ئێوە هراکلیوس بوینەوە و بەلایەکمان بەسەر هێنا کەبیستوتانە. مەقوقس بەهاورێکانی خۆی وت: راست دەکات وئێمە بۆ فەرمانبرداری ئەو شیاوترین. میسریەکان بەتوندی قسەیان لەگەڵ کرد و لەقەلاکاندا خۆیان حەشاردا. موسوڵمانەکان روبەرویان بونەوە و بۆ سێ مانگ ئەوانیان گەمارۆدا. عەمرۆ بەزۆر دەستی بەسەرداگرت و ئەوەی لەوێ بو، وەك تالانی هەڵیگرت و ئەمانی بەخەڵکەکەی بەخشی.

دەستەیەك دەڵێن: مەقوقس لەسەر بنەمای دانی دوانزە هەزار دینار لەگەڵ عەمرۆ پەیمانی ئاشتی بەست لەسەر ئەو بنەمای هەر کەس نەخوازێت، لەئەسکەندەریە بڕوات و هەرکەس بیەوێت لەم شارەدا بمێنێتەوە. عەمرۆ لەم شارەدا سوپایەکی جێگیر کرد.

کاتێك میسر دەستی بەسەرداگیرا، بەرەو ئەوبە رۆیشت. موسوڵمانان بریندار و چاوتەقیو گەڕانەوە چونکە خەڵکانی نۆبە تیرهاوێژانی بەتوانا بون و لەبەر ئەوە ئەوانیان بە(راوکەرانی چاو) ناوبرد.

کاتێك لەرۆژگاری عوسمان، عەبدالله کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرح بوبەفەرمانڕەوای

میسر، لەگەڵ خەڵکانی نەوبە لەسەر بنەمای دانی دیاری سەرانەی ساڵانە پەیمانی ئاشتی بەست و بەڵێنی دا موسوڵمانان ساڵانە خواردەمەنی و جل وبەرگی دیاریکراو بەخەڵکانی نەوبە ببەخشن. عوسمان و فەرمانڕەوا ئیسلامیەکانی دیکە ڕێزیان لەم پەیمانە گرت.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك موسوڵمانان گەیشتنە بلهیب و نەسیرەکان گەشتبونە یەمەن. خاوەن نەسیرەکان پەیامی بۆ عەمرۆ نارد کە: من باجم بەکەسانێکدا دەدا کەپێش ئێوە بەدوژمنم دەزانین: ئێرانیەکان ورۆمیەکان. ئەگەر خوازیارن. باج وەربگرن لەسەر ئەو بنەمایی هەرچی ئەسیر لەم وڵاتە گرتوتانە. ئازادی بکەن. ئەو نامەی بۆ عومەر نوسی و لەم بارەوە داوای فەرمانی کرد. موسوڵمانان دەستیان لەشەڕ هەڵگرت تانامەی عومەر گەیشت. لەعومەرەوە وەڵام هات کە: سوێند بەگیانی خۆم باجێکی هەمیشەیی باشترە لەتالآنی کە لەلایەك بەدەستی بێنن و لەلایەکی دیکە بیبەخشنەوە وەك بڵێی خۆی لەسەرەتادا بونی نەبوبێت. سەبارەت بەنەسیرەکان ئەم کارە بکە: پاشای ئەوان باج بەتۆ بدات لەسەر ئەو بنەمایی نەسیرەکانی سەرپشك بکات تا هەرکەس ویستی باوەڕ بەئیسلام بێنێت و لەریزی موسوڵمانان هەژمار بکرێت و هەر کەس نەیویست لەریزی باجدەران حسێبی بۆ بکرێت. بەڵام ئەوانەی لەشارەکاندا بڵاوبونەتەوە ناتوانین بیانگەڕێنینەوە. عەمرۆ ئەم پێشنیارەی بەفەرمانداری ئەسکەندەریەدا و پێی رازی بو. ئەسیرەکانیان کۆکردەوە و قەشەکانیان دانیشاند و ئەوانیان یەك یەك سەرپشك دەکرد. هەر کەس موسوڵمان دەبو بۆ بەختەوەری ئەو تەکبیریان دەوت و هەرکەس ئاینی مەسیحی هەڵدەبژارد، مۆڕەیان لێدەکرد و باجیان بەسەردا دەسەپاند. لەسەر ئەم کارە بەردەوام بون تا تەواو بون.

لەدیلەکان یەکیان ئەبو مریەم عەبداللە کوڕی عەبدولرەحمان بو کەئیسلامی هەڵبژارد و بو بەسەرپەرەستی زەبید. پاشاکانی بەنی ئومەییە دەیانوت: میسر بەزۆر دەستی بەسەرداگیرا و خەڵکەکەی کۆیلەی ئێمەن کەهەرچەند بمانەوێت باری ئەوان زیاد دەکەین. درۆیان دەکرد کەئەم شتە لەئارادا نەبو.

## بیرکردنەوەی چەند ڕوداوێکیتر

لەم ساڵەدا یانی ساڵی ٦٤١/٢٠ زایینی ئەبو بەحریە عەبداللە کوڕی قەیس ئاهەنگی شەڕی لەسەرزەمینی رۆم کرد. وتویانە ئەو یەکەم کەس بو رۆشتە ناو سەرزەمینی ئەوان. دەستەیەك دەڵێن: یەکەم کەس مەیسەرە کوڕی مەسروقی عەبەسی بو. ئەو ئەسیر و تالآنی گرت و گەڕایەوە.

لەم ساڵەدا عومەر قودامە کوڕی مەزعونی لەفەرمانداری بەحرەین لابرد و لەسەر ئەوەی شەرابی خواردبو، قامچی لێیدا و ئەبوبەکرەی لەبەحرەین و یەمامە دانا.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ فاتیمە کچی وەلید و دایکی عەبدولرەحمان کوڕی حارس کوڕی هشام پەیوەندی هاوسەری بەست.

هەروەها لەم ساڵەدا عومەر سەعدی کوڕی وەقاصی لەفەرمانداری کوفە لابرد چونکە خەڵك وتیان نوێژەکانی خۆی بەجێ ناهێنێت.

لەم ساڵەدا عومەر خەیبەری لەناو موسوڵمانان دابەش کرد و جولەکەکانی لەوێ کۆچ پێکرد و وادی ئەلقورای دابەش کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا جولەکەکانی نەجرانی بۆ کوفە کۆچ پێکرد.

لەم ساڵەدا عومەر عەلقەمەی کوڕی موجەزەری مودلیجی رەوانەی حەبەشە کرد چونکە حەبەشیەکان هێرشیان کردبو سەر سنورەکانی موسوڵمانان و ئازاریان دابون.

عومەر لەگەڵ خۆی پەیمانی بەست هیچ موسوڵمانێك بۆ شەڕی دەریایی رەوانە نەکات.

دەستەیەك دەڵێن: ئەم روداوە لەساڵی ٦٥١/٣١ رویداوە.

هەروەها لەم ساڵەدا ئوسەید کوڕی حوزەیر مرد.

هەروەها لەم ساڵەدا هراکلیوس و کوڕەکەی کۆنستانین مردن.

هەروەها لەم ساڵەدا زێنەب کچی جەحش چاوی لەجیهانی بەست. ئوسامە کوڕی زەید و کوڕی براکەی محەممەد کوڕی عەبداللە کوڕی جەحش رۆشتنە ناو ئارامگای ئەم ژنە.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. کارگوزارانی لەشارەکان ئەوانەبون کەپێشتر ئاماژەمان پێدا جگە لەوانەی وتمان عومەر لەسەر کار لایبردن. داوەرەکانی هەمان داوەرەکانی ساڵی پێشو بون.

لەم ساڵەدا عەیاز کوڕی غەنەم مرد. عەیاز ئەو کەسە بو دەستی بەسەر جەزیرەدا گرت. ئەو یەکەم کەس بو لەدەروازەی رۆم تێپەڕی کرد و رۆشتە ناوی.

لەم ساڵەدا بیلال کوڕی ڕەباح جاووشی پێغەمبەر(ص) لەدەمشق مرد. دەستەیەك دەڵێن: لەحەلەب مرد.

هەروەها لەم ساڵەدا ئونەیس کوڕی مورسد کوڕی ئەبی مورسدی غەنەوی مرد. ئەو و باوك و باوەگەوڕیی لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) هەژمار دەکران. باوکی لەشەڕی ڕەجیع کوژرا.

هەروەها لەم ساڵەدا سەعید کوڕی عامر کوڕی حزیەمی جومەحی مرد. ئەو لەشەڕی خەیبەر بەشداری کرد. پیاوێکی زانا بو و تا کاتی مردن، فەرمانڕەوایی حمصی لەدەستا بو. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ١٩/٦٤٠ زایینی ماڵئاوایی لەژیان کرد. دەستەیەك ئاماژەیان بەساڵی ٢١/٦٤٢ زایینی داوە. ئەو چل ساڵ ژیا.

هەروەها لەم ساڵەد ئەبو سوفیان کوڕی حارس کوڕی عەبدولموتەلیب چاوی لەجیهان بەست.

هەروەها لەم ساڵەدا صەفیە کچی عەبدولموتەلیب و پوری پێغەمبەر(ص) ماڵئاوایی لەژیان کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا موزەهەر کوڕی ڕافعی ئەنساری کوژرا. لەشامەوە لەگەڵ چەند پاڵەوانێك دەهات و کاتێك گەیشتە خەیبەر، جولەکەکان فەرمانیاندا و کوشتیان و عومەر جولەکەکانی لەدورگەی عەرەبی دەرپەڕاند.

## روداوەکانی ساڵی بیست و یەکەمی کۆچی(٦٤٢ زایینی)

### شەڕی نەهاوەند

دەستەیەك لەم ساڵەدا ئاماژەیان بەشەڕی نەهاوەند داوە و دەستەیەك لەساڵی ٦٣٩/١٨ یا ساڵی ٦٤٠/١٩ زایینی.

هۆکاری شەڕی نەهاوەند ئەوە بو کەموسوڵمانان سوپاکەی عەلا کوڕی حەزرەمیان لەدەست ئێرانیەکان رزگار کرد و دەستیان بەسەر ئەهوازدا گرت. ئێرانیەکان دەستیان بەنامە نوسین بۆ پاشاکەیان کرد کە لەمەرو ژیانی بەسەر دەبرد. شای شاکانی ئێران نامەی بۆ شاکانی ژێردەستی خۆی لەنێوان باب و سند و خوراسان و حیلوان نوسی و ئەوان هەمویان لەنەهاوەند کۆبونەوە. کاتێك یەکەم دەستە شەڕکەرەکانی ئەوان گەیشتن، ئەم هەواڵە بەسەعد کوڕی وەقاص گەیشت. ئەو بارودۆخەکەی بۆ عومەر نوسی. لەم کاتەدا دەستەیەك کەوتنە گیانی سەعد و رەخنەیان لێگرت و خەڵکیان دژی ئەو هاندا.

لەناو ئەو کەسانەی دژی ئەو هەوڵیان دەدا، جەراح کوڕی سەنانی ئەسەدی لەگەڵ چەند کەسێکی دیکە دەبینران. عومەر بەوانی وت: سوێند بەخوا ئەوەی بەسەر ئێوەدا هاتوە، رێگر نابێت لەوەی لێکۆڵینەوە لەکارەکانی ئێوە بکەم. ئەو محەممەد کوڕی موسلیمەی لەگەڵ چەند کەسێك رەوانە کرد تا بۆ خۆراگری دژی ئێرانیەکان ئامادە بن. محەممەد سەرپەرەستی کارگوزاران بو و لێکۆڵینەوەی لەسەر وتار و کرداری ئەو کەسانە کرد کەدژی سەعد دەیانکرد و دەیانوت. ئەو سەعدی بەکوفەدا سوڕاند و بەردەوام سەبارەت بەو پرسیاری دەکرد.

لەهیچ دەستەیەکی نەپرسی، مەگەر ئەوەی وەسفیان کرد و بەباشی ناویان برد و ئەمانە جیاواز لەو کەسانە بون کەجەراح کوڕی سەنانی ئەسەدی ئەوانی هاندابو. ئەوان بێدەنگیان هەڵبژارد و زمانیان بەخراپی نەکردەوە چونکە لەبنەڕەتدا بۆ ئەوان رەوا نەبو. سەرئەنجام گەیشتە لای بەنی عەبس و لەوان پرسیاری کرد. ئوسامە کوڕی قیتادە وتی: ئەی خوایە، ئەو بەرابەر دابەش ناکات و لەداوەری دادوەری ناگرێتەبەر و ناڕواتە

گۆڕپانی شەڕ. سەعد وتی: ئەی خوایە، ئەگەر ئەم قسەیە لەروی خۆنواندن و درۆ و خۆپەسەندی دەکات، چاوەکانی کوێر و نانخۆرەکانی زیاد بکە و گرفتاری ئەزمونە گومراکەرەکانی بکە. لەزیانی ئەم دۆعایە جاوەکانی کوێر بو، دەکچ بۆ ئەو هاتنەدنیا و بارودۆخەی گەیشتە شوێنێك، کاتێك دەنگی ژنێکی دەبیست، بەدوایدا دەگەڕا و کاتێك لای ئەو تێدەپەڕی دەیوت: ئەمە لەبەر ئەوەیە کەسەعد، ئەو پیاوە پیرۆزە، دۆعای لەمن کرد. دواتر سەعد لەخوا بۆ ئەو چەند کەسە پاڕایەوە و وتی: ئەی خوایە، ئەگەر بەمەبەستی خۆنواندن و گەردن درێژی و رابواردن، هاتنەدەر، سەرزەمینەکەیان گرفتاری دژواری و بەدبەختی بکە. جەراح بارودۆخی گەیشتە شوێنێك کەلەرۆژی روبەرو بونەوەی حەسن کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالیب لەگەڵ معاویە کوڕی ئەبوسوفیان لەساباط، هێرشی کردەسەر، کەلەناکاو کوشتی و خەڵك بەشمشێر لەت و پەتایان کرد. سەروملی قەبیسە بەبەرد پان کرایەوە وئەربەد بەرادەیەك رم و قنە شمشێری بەرکەوت، کەمرد.

سەعد وتی: من یەکەم کەس بوم خوێنی بتپەرستەکانم رژاند. لەبەر ئەمە پێغەمبەر(ص)ی خوا، بۆ وەسف کردنی من پێکەوە ناوی دایك و باوکی هێنا (دایك و باوکم بەقوربانی تۆبن کەچەند باش لەرێگەی ئیسلام شەڕ دەکەیت). من ئەو رۆژەم بیرە کەیەك لەسەر پێنجی ئیسلام بوم و ئێستا بەنی ئەسەد گومان دەکەم بەباشی نوێژەکانم ناخوێنم و بەردەوام سەرقاڵی راو کردنم.

محەممەد سەعدی لەگەڵ ئەوان هەڵگرت و بۆ مەدینەی بردن و هەمویان رۆشتنە لای عومەر و هەواڵەکانیان پێ راگەیاند. عومەر پرسی: ئەی سەعد، چۆن نوێژ دەخوێنیت؟ سەعد وتی: دو رەکعەتی یەکەم درێژ دەکەمەوە و دورکەعەتی کۆتایی کورت. عومەر وتی: ئەی ئەبو ئیسحاق، ئەم گومانەیش لەتۆدەکرا و ئەگەر دورئەندێشی نەدەبو، چاردنوسی ئەوان رون دەبویەوە. دوبارە وتی: ئەی سەعد، جێگری تۆ لەکوفە کێیە؟ سەعد وتی: عەبداللە کوڕی عێتبان. عومەر ئەوی لەسەر کارەکەی هێشتەوە. ئەم کارانە لەسەر یەك بونە هۆکاری هەڵگیرسانی شەڕی نەهاوەند کە لەسەردەمی فەرماندەیی سەعد ئاگرەکەی بڵێسەی سەند.

بەڵام خودی شەڕەکە لەسەردەمی فەرماندەیی عەبداللە رویدا. لەم کاتەدا ئێرانیەکان،

بەنامەکانی شای شاکان یەزدگێرد رویان لەهەر ناوچەیەك کرد و لەنەهاوەند لەژێر فەرمانی فیروزان کۆبونەوە. ژمارەی ئەوان سەد و پەنجا هەزار پیاوی شەڕکەر بو. سەعد ئەم هەواڵەی بۆ عومەر نوسیبو و کاتێك گەیشتە لای عومەر، ئەم هەواڵەی دوبارە هێنایە سەر زمان و وتی: خەڵکی کوفە چاوەڕوانی فەرمانی تۆن تا بڕۆنە قوڵایی وڵاتی ئێران و شەڕێکی قورس دەستپێبکەن تا لەبەرابەر دوژمنی بەشکۆتر و مەترسیدارتر خۆنیشان بدەن.

عومەر خەڵکی کۆکردەوە و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد و پێی وتن: ئەمڕۆ رۆژێکە کەبەیانیەکی لەپێشە. دەمویست لەگەڵ کەسانی دەوروبەری خۆم و لەگەڵ ئەو کەسانەی وەڵامی بانگێشتەکەم دەدەنەوە، بەرێکەوم و لەشوێنێك لەنێوان ئەم دوشارە دابەزم و دواتر ئەوان رەوانەی شەڕ بکەم و خۆم ببمە پشتیوان تا خوا سەرکەوتنیان پێ ببەخشێت و ئەوەی شیاوی فەرماندانە، بفەرمێت. ئەگەر خوا ئەوان سەرکەوتوو بکات، هەمویان لەسەرزەمینەکانی ئەوانم بڵاو دەکەمەوە.

تەڵحە کوڕی عەبدالله وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، کارەکان تۆیان فرمزان کردوە و گرفتاریەکان تۆیان بەئەزمون و ئەزمونەکان تۆیان رازاندۆتەوە. تۆ کارەکانی خۆت ئەنجام بدە و ئێمە شوێنت دەکەوین و هیلاك نابین. کارەکان لەدەستی تۆدایە. فەرمان بدە، تا فەرمان بەرین، بانگمان بکە تا وەڵام بدەینەوە، دەستور بدە تا سواربین و رێمان نیشاندە تاشوێنت کەوین چونکە تۆ خواوەندی ئەم کارەیت و هەمو کاروبارەکانت هەڵسەنگاندوە و ئەزمونت کردوە. لەئەنجامی فەرمانە خواییەکان تەنیا باشترینەکانی بەتۆبڕاوە. تەڵحە ئەمەی وت و دانیشت.

عومەر دوبارە وتارەکەی خۆی هێنایە سەرزمان. عوسمان هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، بۆچونم وایە نامە بۆ شامیەکان بنوسیت تا لەشامەوە بێن و بۆ یەمەنیەکان تا لەیەمەنەوە بەرێکەون و دواتر خۆت لەگەڵ خەڵکانی هەر دو بارەگایی خوایی بەرەو کوفە و بەسرە بەرێکەویت و لەبەرابەر فراوانی سوپای ئێرانیەکان، بەهێزێکی سەراسەری موسوڵمانان ریز ببەستیت چونکە کاتێك تۆ رەوانە بیت، ئەوەی لەسوپای دوژمن فراوان و زۆر بەرچاو دەکەوێت، لەبەرچاوی تۆدا کەم و کەمبایی بەرچاو دەکەوێت و تۆ بەرێزتر و بەهێزتر و فراوانتر دەبیت. ئەی سەروەری باوەڕداران تۆ

لەدوای خۆت کەس لەعەرەبەکان بەجێ ناهێڵێت و لەبیاوێکی بەرێز کەڵك وەرناگریت و لەپشتیوانێکی بەهێز بەهرە نابەیت. ئەمرۆ رۆژێکە بەیانیەکی بەدواوەیە. تیایدا بەبۆچونێکی بەهێز و ژمارەیەکی زۆر ئامادە بە و چاوی لێ هەڵمەگرە. عوسمان ئەمەی وت و دانیشت.

عومەر دوبارە قسەکەی دوبارە کردەوە. عەلی کوڕی ئەبی تالیب هەستا و وتی: ئەی سەرەوەری باوەڕداران. ئەگەر تۆ خەڵکانی شام بۆ ئێرە بێنیت. رۆمیەکان ئاهەنگی بنەماڵەکانی ئەوان دەکەن و ئەگەر یەمانیەکان بۆ گۆڕەپانی شەڕ ببەیت. حەبەشیەکان هێرش دەکەنە سەر پاشماوەکانی ئەوان. ئەگەر تۆ لەم سەرزەمینە کۆچ بکەیت عەرەبەکان لەهەر لایەکەوە روودەکەنەوە پایتەختەتی فەرمانڕەوایی تۆ و پەیمانی خۆیان لەگەڵ تۆ دەشکێنن و ئەوەی لێرە بەجێی دێڵیت، لەمناڵ و ژنەکان. بارێکی قورستر دەخەنە سەرشانی تۆ. ئەوان لەشوێنەکانی خۆیان جێگیر بکە و فەرمان بۆ خەڵکی بەسرە بنوسە ببنە سێ دەستە: دەستەیەك پارێزگاری لەماڵ و بنەماڵەکانی خۆیان بکەن، دەستەیەك پارێزگاری لەژێردەستەکان بکەن تا پەیمانەکەی خۆیان نەشکێنن و دەستەیەك بۆ هاوکاری براکانیان لەکوفە رەوانە بکە. ئەگەر ئێرانیەکان بەیانی تۆ لەناو خۆیاندا ببینن، دەڵێن: ئەمە سەرەوەری باوەڕداران و سەرمایەی عەرەبەکانە. دواتر زیاتر بوێر دەبەن. بەڵام ئەوەی سەبارەت بەڕەوانە بونی ئێرانیەکان ئامارەت پێدا، دەبێت بزانیت خوا پێش لەبەرێکەوتنی تۆ ئەوان بەدوژمنی خۆی دەزانێت و بۆ لەناوبردنی ئەوەی پەسەندی ناکات، بەتواناترە. و سەبارەت بەزۆری ئەوان، دەبێت ئاگادار بیت ئێمە لەرابردودا بەهێزی زۆرەوە شەڕمان نەدەکرد بەڵکو بەهاوکاری خواوەند.

عومەر وتی: بۆچونی راست ئەمەیە. بەردەوام دەمویست ئەم ئامۆژگاریە ببیستم و بەکاری ببەم. ئێستا پیاوێك بەمن نیشان بدەن فەماندەیی ئەم کارەی پێ بسپێرم.

دەستەیەك دەڵێن عوسمان و تەڵحە وەتیان، لەشوێنەکەی خۆی بمێنێتەوە و خوا زاناترە.

کاتێك عومەر وتی پیاوێك بەمن بناسێنن کەعێراقی بێت تا فەرماندەیی ئەو ناوچەی پێ بسپێرم، وتیان: تۆ لەسوپاکەی خۆت ئاگادارتریت چونکە هەمویان هاتنە لای تۆ.

عومەر وتی: سوێند بەخوا فەرماندەیی ئەوان بەکەسێك دەسپێرم کەکاتێك بەیانی بۆ گۆڕەپانی شەڕ دەروات یەکەم ڕم لەسینەی دوژمن بدات. وتیان: ئەو کێیە؟ وتی: نوعمان کوڕی موقەرەنی مەزنی. وتیان: پیاوێکی شیاوە.

نوعمان لەم کاتەدا هاوڕێ لەگەڵ سوپایەك لەکوفە بەسەری دەبرد کەهێرشیان کردبوە سەر جوندیشاپور و شوش. عومەر نامەی بۆ نوسی تا بەرەو ماه بڕوات تا سوپاییەکان لەدەوری کۆببنەوە. کاتێك لەدەوری ئەو کۆبونەوە، بڕواتە شەڕی فیروزان و هاوڕێکانی. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو نوعمان لەکەسکەر بەسەری دەبرد. ئەو بۆ عومەر نامەی نوسی و داوای لێکرد لەو کارە دوری بخاتەوە و ئەو بکاتە سەرکردەی دەستەیەك لەموسوڵمانان. عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا بەرەو نەهاوەند بڕوات. ئەو بەرێکەوت.

دواتر عومەر بۆ عەبداللە کوڕی عێتبانی نوسی چەندین هەزار کەس لەگەڵ نوعمان ڕەوانە بکات تا هەمویان لەماه لەدەوری ئەو کۆببنەوە. خێراترین کەسەکان بۆ ئەم ناوچەیە، کۆتاییەکانی سوپا بون کەهەم دەیانویست بۆ دینەکەی خۆیان هەوڵێك بدەن و هەم لەتالآنیەکان بێ بەش نەبن.

خەڵك بەسەرکردایەتی حوزەیفە کوڕی یەمان و هاوڕێ لەگەڵ نوعەیم کوڕی موقەرەن هاتنەدەر وبەرێکەوتن تا گەشتنە لای نوعمان. عومەر بەسوپای شەڕکەری نەهواز فەرمانیدا ئێرانیەکان گرفتار بکەن تا نەتوانن هێرش بکەنە سەر موسوڵمانەکان. فەرماندەیی ئەوان لەدەستی موقتەریب و زێر بو. ئەوان لەسنورەکانی ئیسفەهان مانەوە و ڕێگر بون لەهاوکاری فارسەکان بۆ شەڕکەرانی نەهاوەند. خەڵك لەدەوری نوعمان کوڕی موقەرەن کۆبونەوە و ئەمە کەسانە لەگەورەکان و سەردارانی ئیسلام لەگەڵ ئەواندا بون: حوزیەفە کوڕی یەمان، کوڕەکەی عومەر، جەریر کوڕی عەبداللە بێجلی، موغەیرە کوڕی شەعبە و کەسانیتر. نوعمان، تولەیحە کوڕی خومیلد و عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب و کوڕی ئەبی سەلەمی عەمرۆ کوڕی سەنی ڕەوانە کرد تا لەباروبۆخی ئێرانیەکان ئاگاداری بکەنەوە. ئەوان شەو و ڕۆژێك ڕێگایان بڕی و عەمرۆ کوڕی سەنی لەنیوەی ڕێگا گەڕایەوە. وتیان: بۆ گەڕایتەوە؟ وتی: من لەسەرزەمینی ئێران نەژیاوم. (( زانای هەر سەرزەمینێك، ئەو سەرزەمینە دەستەمۆی خۆی دەکات و هەر سەرزەمینێك،

لۆزی ئەزان لەخاك دەدات)). تولەیحە و عەمرۆ كوڕی مەعدی كەرب درێژدیان بەرێگاكەیان دا. عەمرۆ لەكۆتایی شەو گەڕایەوە. وتیان: بۆ گەڕایتەوە؟ وتی: شەو و رۆژێك بەرێگادا ڕۆشتم و هیچم نەبینی و گەڕامەوە. تولەیحە ڕۆیشت و گەیشتە نەهاوەند. لەنێوان سوپای موسوڵمانەكان و ئێرانیەكانی نەهاوەند بیست و چەند فەرسەخ ڕێگابو. لەنەهاوەند خەڵك پێیان وت: تولەیحە بۆ جاری دوەم لەدین هەڵگەڕایەوە. ئەو لەو وتاری ئەوان ئاگادار بویەوە و گەڕایەوە. كاتێك ئەویان بینی، تەكبیریان وت. وتی: ئێوە چیتان بەسەر هاتوە؟ ئاگاداریان كردەوە كەدەترسان نەگەڕێتەوە. وتی: سوێند بەخوا ئەگەر ناپینێكی عەرەبی لەنارادا نەبوایە. ئەم عەرەبە پاكانەم بۆ لای ئەو ئێرانیە زمان نەزانانە نەدەبرد. ئەو نوعمانی ئاگادار كردەوە كە لەنێوان ئەوان تا نەهاوەند. هیچ كەس یا هیچ تتێكی ناسازگار نیە.

نوعمان ئاهەنگی ڕۆشتنی كرد و هاورێكانی كەنزیكەی سی هەزار پیاوی شەڕكەر بون. بۆ شەڕ ئامادەی كردن. فەرماندەی پێشەنگەكانی بەنوعەیم كوڕی موقەڕدن سپارد و فەرماندەی باڵی چەپ و ڕاستی بەحوزدیفە كوڕی یەمان و سودید كوڕی موقەڕدن. فەرماندەی سوارەكان قەعقاع كوڕی عەمرۆ و فەرماندەی بەشی كۆتایی سوپاكەی موجاشیع كوڕی مەسعود. هێزە پشتیوانەكانی مەدینە هاوڕێ لەگەڵ موغەیرە كوڕی شەعبە گەیشتن.. ئەوان گەیشتنە ئەسپیدهان و بینیان ئێرانیەكان بەئامادەبون بۆ شەڕ. چاوەڕوانی گەشتنی ئەوانن. فەرماندەكەیان فیروزان بو و فەرماندەی باڵەكانی چەپ و ڕاست زەردەق و بەهمەن جادویە كەجێگەی برۆ بەسترا‌وی گرتبویەوە. هێزە پشتیوانەكان لەهەر لایەكەوە بۆ نەهاوەند دەهاتن و هەمو ئەو كەسانەی لەقادسیە بەشداریان نەكردبو. هاتبونە نەهاوەند بەئەندازەیەك هێزە شەڕكەرەكانی نەهاوەند كەمتر لەقادسیە نەبو. كاتێك نوعمان ئەوانی بینی، تەكبیری وت و خەڵك تەكبیریان وت و ئێرانیەكان ترس دایگرتن. عەرەبەكان باریان خست و خێوەتەكانیان هەڵدا. گەورەكانی كوفە هاتنە پێش و خێوەتەكانی خۆیان هەڵدا: حوزدیفە كوڕی یەمان، عەقەبە كوڕی عامر، موغەیرە كوڕی شەعبە، بەشیر كوڕی خەصایصە، حەنزەلەی كاتب، جەریر كوڕی عەبداللهی بەجلی، ئەشعەس كوڕی قەیس، وایل كوڕی حەجەر، سەعید كوڕی قەیسی هەمەدانی و كەسانیتر. لەعێراق كەس نەبینرا هاوشێوەی ئەوان

بەجوانی خێوەت هەڵبدات.

دوای ئەوەی باریان خست، نوعمان ئاگری شەڕی هەڵگیرساند. لەرۆژی چوارشەممە و پێنج شەممە بەتەواوی شەڕیان کرد کەهەندێ کات لەبەرژەوەندی ئێرانیەکان و هەندێ کات لەبەرژەوەندی عەرەبەکان بو. ئێرانیەکان لەرۆژی هەینی رۆشتنە ناو سەنگەرەکانی خۆیان و موسوڵمانان ئەوانیان گەمارۆدا و تا ئەو کاتەی خوا ویستی، لەسەریان مانەوە. ئازادی هەڵبژاردن بەئێرانیەکان بو کەهەرکات دەیانویست، دەهاتنەدەر. موسوڵمانان ترسان ئەم کارە درێژە بکێشێت تا ئەوەی لەیەکێك لەرۆژەکانی هەینی فرەزانەکانی سوپای ئیسلام کۆبونەوە و راوێژیان کرد. وتیان: دەبینین ئەوان لەزیانی ئێمە ئازادی هەڵبژاردنیان هەیە. رۆشتنە لای نوعمان و دەوری ئەویان گرت و بینیان ئەویش سەرقاڵی ئەو بابەتەیە کەئەوان پێوەی سەرقاڵ بون. ئاگاداریان کردەوە. ئەو کەسی بەدوای پاڵەوانەکان و فرەزانەکان کرد و بۆ ئەو کۆبونەوە بانگێشتی کردن. نوعمان دەستی بەقسە کردن کرد و وتی: ئێرانیەکان دەبینن کەلەناو سەنگەر و شارەکانی خۆیان پشت گەرم و بەهێز بون و جگە لەو کاتانەی خۆیان بیەوێت نایێنەدەر و موسوڵمانان توانای ئەوەیان نیە ئەوان بێننەدەر. دەبینن موسوڵمانان کەوتونەتە چ تەنگانەییێکەوە. رێگە چارە چیە تا ئەوان بێنینە ناو گۆرەپانی شەڕ و رێگر بین لەدرێژە کێشانی ئەم بارودۆخە؟

عەمرۆ کوڕی سەنی کەبەتەمەنترینی ئەوان بو، کەوتە قسە و وتی: لەناو سەنگەرمانەوەدا بۆ ئەوان دژوارترە لەگەمارۆدانی ئێوە لەوان. گەمارۆ لەسەر ئەوان هەلگرە و هەر کەس هاتەدەر، شەڕی لەگەڵ بکە. ئامادەبوان بەبۆچونەکەی رازی نەبون. عەمرۆ کوڕی مەعدی کەرب دەستی بەقسە کرد و وتی: روبەروی ئەوان ببە و شەڕیان لەگەڵ بکە و بەهیچ جۆرێك پاشەکشێ مەکە. ئامادەبوان هەمویان بۆچونەکەیان بەناپەسەند زانی و وتیان: ئەوە دیوارەکانن رێگرن و زیان لەئێمە دەدەن.

توڵەیحە وتی: بڕوام وایە پیاوێك رەوانە بکەین تا شەڕیان لەگەڵ بکات و کاتێك شەڕیان لەگەڵ دەکات ئەوان بەرەو سوپاکەی خۆمان بێنێت، چونکە بەدرێژایی ئەم شەڕە ئەوانمان لەسوپاکەی خۆمان نزیك نەکردۆتەوە. کاتێك ئەمە ببینن چاوی تەماح دەبڕنە ئێمە و ئێمە شەڕیان لەگەڵ دەکەین تا خوا سەبارەت بەوان و بەوەی شیاوە بۆ

فەرماندان، فەرمان بدات. نوعمان کوڕی موقەڕدن. قەعقاع کوڕی عەمرۆی کردە فەرماندەی سوارەکان. ئەو ئاگری شەڕی خۆش کرد ونێرانیەکانی لەسەنگەرەکانیان هێنایەدەر. ئێرانیەکان هاتنەدەر و هاوشێوەی ستونە ئاسنینەکان بون. ئەوانیان بەیەکترەوە بەستبو تا رانەکەن. ئەوان چەندین دەستەی شەرکەریان دروست کرد و هەر حەوت کەس بەزنجیرێکەوە بون. تەلی دڕکاویان لەپشت سەری خۆیان بەجێهێشتبو تابۆ دواوە پاشەکشێ نەکەن. کاتێك هاتنەدەر. قەعقاع پاشەکشێی کرد و دوبارە پاشەکشێی کرد بەرادەیەك ئێرانیەکان چاوی تەماحیان بڕیە موسولمانەکان و ئەم بارودۆخەیان بەدەرفەت زانی. ئەو کاردیان کرد کەتوڵەیحە پێشبینی کردبو. وتیان: بەسەر عەرەبەکاندا سەرکەوتین! جگە لەو کەسانەی لەسەر دەروازەکان بون، کەس لەشوێنەکەی خۆی نەمایەوە. ئێرانیەکان دڵ ئاسودە بۆ پێشەوە پێشڕەویان کرد. قەعقاع ڕۆشتە ناو دڵی سوپای موسولمانان. فارسەکان تا ئەندازەیەك لەسەنگەرەکانی خۆیان دورکەوتنەوە و موسولمانەکان لەنیمەڕۆی رۆژی هەینی بۆ شەڕ خۆیان ئامادە کردبو. نوعمان پێشنیارە پێویستەکانی بەخەڵکدا و فەرمانی بەواندا لەشوێنەکانی خۆیان بمێننەوە و تا ئەو فەرمان نەدات. شەڕ دەست پێنەکەن. خەڵك ئەو کاردیان کرد و لەبەرابەر تیربارانی دوژمن لەژێر قەڵغانەکاندا خۆیان حەشاردا. ئێرانیەکان هێرشیان کرد و بەتیرە گیانبرەکان ئەوانیان بێزار کرد.

دەستەیەك لەخەڵك گلەییان بردە لای نوعمان و وتیان: ئایا نابینیت حیمان بەسەر دێت؟ چاودڕوانی چی دەکەیت؟ فەرمان بەخەڵك بدە تا شەڕ بکەن. نوعمان وتی: ئارام بن، ئارام بن. نوعمان بۆ دەست پێکردنی شەڕ، چاودڕوانی خۆشەویست ترین کاتەکاتی دەکرد کەپێغەمبەر(ص)ی خوا بۆ هێرش کردنە سەر سوپای دوژمن دەیکرد یانی کۆتایی رۆژ. کاتێك، ئەو دەمە نزیك بویەوە، سوار ئەسپەکەی خۆی لای خەڵکانەوە تێپەری کرد و لای هەر ئاڵایەك وەستا و مژدە و مزگێنیەکانی خوای بیرخستنەوە و ئەوانی بۆ شەڕ هاندا و هیوای سەرکەوتنی لەدڵی ئەواندا زیندو کرد. بەوانی وت: سێ جار تەکبیر دەڵێم، کاتێك تەکبیری سێیەم بڵێم، هێرش دەبەم و ئێوەیش هێرش بەرن. ئەگەر کوژرام، دوای من حوزەیفە فەرماندە بێت و ئەگەر ئەو کوژرا، فلاّن کەس. ئەو تا حەوت کەسی ناوبرد کەدوایین کەسیان موغەیرە کوڕی شەعبە بو. دواتر وتی: ئەی

خوایە، ڕێز لەئایینەکەت بگرە و هاوکاری بەندەکانت بکە و نوعمان بکەرە یەکەم شەهیدی ئەمڕۆ بۆ ڕێز گرتن لەئایینەکەت و بەندەکانت.
دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو، بەڵکو وتی: ئەی خوایە، لەتۆ داوا دەکەم چاوەکانی من بەسەرکەوتن درەوشاوە و رون بکەیت کەرێز گرتنی ئیسلامی تیا بێت و دواتر بۆ لای خۆتم ببەیتەوە. خەڵك گریان. ئەو بۆ شوێنەکەی خۆی گەڕایەوە و سێ جار تەکبیری وت و خەڵك چاوەڕوان و ئامادەی شەڕ بون. نوعمان هێرش کرد و خەڵکیش بەهەمان شێوە و ئاڵاکان هاوشێوەی هەڵۆ فرین. نوعمانیان بەکڵاو و ڕۆپۆشی سپیەوە دەناسی. شەڕێکی قورسی ئەوتۆیان هەڵگیرساند کەمێژوونوسان هیچ کات هاوشێوە و هاوتای ئەو شەڕەیان نەبینیوە. جگە لەدەنگی بەریەك کەوتنی شمشێرەکان هیچ دەنگێك بەگوێ نەدەگەیشت. موسوڵمانەکان سەرکەوتوانە لەبەرابەر ئەوان خۆڕاگریان دەکرد. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و لەکاتی نیمەڕۆ تا هاتنی تاریکی، ئەوەندەیان لێ کوژرا کەخوێنی کوژراوەکان دەبوە هۆی هەڵخلیسکانی پێی شەڕکەران و چوارپێکان.
کاتێك خوا چاوی نوعمان بەسەرکەوتن رون کردەوە، وەڵامی داواکەی دایەوە و گیانی بەرەو ئاسمان برد. دەستەیەك دەڵێن: تیرێکی بەرکەوت و ئەوی خستە سەر خاك. براکەی نوعەیم ئەوی لەجلەکانیەوە ئاڵاند و ئاڵاکەی هەڵگرت و تەسلیمی حوزەیفەی کرد. ئەو ئاڵاکەی وەرگرت و ڕۆشتە شوێنەکەی نوعمان و نوعەیمی رەوانەی شوێنەکەی خۆی کردەوە. موغەیرە وتی: گیاندانی فەرماندەی خۆتان بشارنەوە تا ببینین خوا سەبارەت بەوان وئێمە چی دەکات نەکا خەڵك ترس بەسەریاندا زاڵبێت. موسوڵمانان شەڕیان کرد. کاتێك شەو خێوەتی ڕەشی خۆی بەسەر ئاسمانی گۆڕەپانی شەڕدا بڵاو کردەوە، ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و موسوڵمانەکان شوێنیان کەوتن. ڕێگاکەیان کوێر بویەوە و لەبەر ئەمە وازیان لێهێنان و ئەوان رویان کردە کەلێنی کێوێك کە لەئەسپیدهان لەو شوێنەدا سەنگەریان گرتبو. هەمویان تێی کەوتن. یەك لەوان دەکەوتە ناو چاڵەکە و شەش کەسی بەدوایدا خۆیدا دەبرد و دەکوژران چونکە هەمویان بەزنجیر پێکەوە بەسترابونەوە. تەلە دڕکاویەکان ئێرانیەکانیان بێزار کردبو. لەئێرانیەکان سەد هەزار کەس یا زیاتر لە کەلێنی ئەو کێوەدا لەناوچون و ئەمە جگە لەکوژاروەکان لەگۆڕەپانی شەڕ بو.

دەستەیەك دەڵێن: لەکەلێنی ئەو کێوەدا هەشتا هەزار کەس کوژران و لەشەڕەکەدا سی هەزار کەس جگە لەو کەسانی لەکاتی شوێن کەوتنی موسوڵمانان کوژران. جگە لەدەستەیەکی ئاوارە کەس رزگاری نەبو. فیروزان رزگاری بو و بەرەو هەمەدان رایکرد. نوعەیم کوڕی موقەرەن شوێنی کەوت و قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەپێشەوە هێرشی کردەسەر و لەسەر تەپۆڵکەی هەمەدان روبەروی بونەوە. رێگا لێوانلێو بو لەئێستر و کەری بارقورس لەهەنگوین. چوارپێکان وەك بڵێی هۆکاری کۆتایی زیانی ئەو بون. رێگایان لێ بەست و کاتێك هیچ رێگایەکی نەبینی، لەئەسپەکەی دابەزی و بەرەو کێوەکە ڕۆیشت. قەعقاع پیادە شوێنی فیروزان کەوت و دۆزیەوە. موسوڵمانان لەسەر تەپۆڵکەی هەمەدان فیروزانیان گرت و کوشتیان و وتیان: خوا سوپایەکی لەهەنگوین هەیە. هەنگوین و بارەکانیان هەڵگرت و ئەو تەپۆڵەکەیان بەتەپۆڵکەی هەنگوین ناو برد.

ئێرانیەکان رۆشتنە ناو هەمەدان و موسوڵمانەکان شوێنیان کەوتن. لەدەوروبەری هەمەدان دابەزین و گەمارۆی ئەوانیاندا. کاتێك خوسرەو شەنوم ئەمەی بیست، داوای ئەمانی کرد. کاتێك موسوڵمانەکان لەسەرکەوتن دڵنیا و ئاسودە بون، بەدوای فەرماندەکەی خۆیان نوعمان کوڕی موقەرەن گەڕان. براکەی مەعقەل کوڕی موقەرەن بەوانی وت: ئەوە فەرماندەکەتانە کەخوا چاوەکانی بەسەرکەوتن رون کردەوە و دواتر کاری ئەوی بەکوژران لەرێگای خوادا کۆتایی پێهێنا. دوای ئەو، گوێ لەفەرمانەکانی حوزەیفە بگرن.

موسوڵمانەکان لەرۆژی شەڕ دوای شکەستی ئێرانیەکان، رۆشتنە نەهاوەند و ئەوەی لەساز و بەرگ و کەل و پەل و کەرەستەی شەڕ و باروبنە و خواردەمەنی بو. وەك تالانی هەڵیانگرت و تەسلیمی سەرپەرەستی تالانیە دەست بەسەرگیراوەکان یانی سایب کوڕی ئەقرەعیان کرد. ئەو کەسانەی لەنەهاوەند بون، چاوەڕوان بون تا هەواڵی براکانیان یانی ئەوانەی لەگەڵ قەعقاع کوڕی عەمرۆ رۆیشتبون، ببیستن. هێربۆد، خواوەندی ئاتەشکەدە هات و داوای ئەمانی کرد. بەحوزەیفەی وت: ئایا من لەگەڵ ئەو کەسانەی داوای ئەمانیان بۆ دەکەم، ئەمان دەدەدیت تا پاشەکەوتەکانی خوسرەوت لەزێر و زیو بۆ رۆژی تەنگانە نیشان بدەم؟ حوزەیفە وتی: بەڵێ. ئەو گەوهەرە گرانباییەکانی لەدو

سەوەتەدا هێنا. حوزەیفە گەوهەرەکانی لەگەڵ پێنج یەك بۆ لای عومەر رەوانە کرد. ئەو بەشی شەرکەرانی بەخشی و پاشماوەکەی هاورێ لەگەڵ سایب کوری ئەقرەع بۆ لای عومەر رەوانە کرد. ئەو دەبیرێکی شارەزا بو. عومەر ئەوی بۆ لای ئەوان رەوانە کرد و وتی: ئەگەر خوا سەرکەوتنی پێ بەخشین، تالآنیەکان لەناو موسوڵمانان دابەش بکە و پێنج یەك هەڵبگرە. ئەگەر ئەم سوپایە لەناو چو، ئەوسا ژێر زەوی باشتر دەبێت لەسەر زەوی.

سایب دەڵێت: کاتێك خوا سەرکەوتنی بەموسوڵمانان بەخشی و پیاوی فارسی دو سەوەتەی پر گەوهەری هێنا کەنەخەیرخان بەوی سپاردبو، بینیان مروارید و زەبەرجەد و یاقوتی فراوانی تیایە. کاتێك لەدابەش کردنی تالآنیەکان تەواو بوم، ئەوانم برد و رۆشتمە لای عومەر. عومەر چۆنیەتی شەری پێشبینی کردبو و شەو بەئاگا مابویەوە و دەتلایەوە و چاوەروانی گەشتنی هەواڵەکانی دەکرد. لەم ناوەدا یەکێك لەموسوڵمانان بەنیازێك شەو هاتبوەدەر و بۆ مەدینە گەرابویەوە. سوارەیەك لای ئەم پیاوە تێپەری و پیاو لێی پرسی: لەکوێوە دێیت؟ وتی لەنەهاوەند کەتیایدا موسوڵمانان سەرکەوتن و نوعمان کوژرا. کاتێك پیاو شەوی گەیاندە بەیانی، سێ رۆژ دوای شەر، سەبارەت بەسەرکەوتنی موسوڵمانان قسەی کرد (کەهێشتا هیچ هەواڵێك نەگەیشتبو). هەواڵەکان بەعومەر گەیشت و ئەو پرسیاری کرد و پیاوەکە چۆنیەتی شەرەکەی باس کرد. عومەر وتی: ئەو پەیکێك بو لەپەریەکان.

دوای ئەوە پەیکی راستینی موسوڵمانان گەیشتە لای عومەر. هەواڵێکی پێدا بوە هۆی خۆشحاڵی ئەو بەلآم لەکوژرانی سەرداری سوپاکەی نوعمان کوری موقەرن هیچی باس نەکرد. سایب دەڵێت: عومەر لەبەیانی ئەو رۆژەوە دەهاتەدەر و چاوەروانی گەیشتنی هەواڵەکانی دەکرد. دەڵێت: رۆشتمە لای ئەو و پرسیاری کرد: چ هەواڵێکت پێیە؟ وتم: باشی و خۆشی ئەی سەروەری باوەرداران. خوا تۆی سەرکەوتو کرد و باشترین سەرکەوتنی بەتۆ بەخشی بەلآم نوعمان کوری موقەرن شەهید کرا. عومەر وتی: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەرێینەوە (بقرە/٢/١٥٦). دواتر دەستی کرد بەگریان و بەئارامی دەینالآند تا ئێسقانەکانی شانی دەرکەوتن. دەڵێت: کاتێك ئەمەم بینی و تێگەیشتم کەچ حاڵێکی هەیە، وتم: ئەی سەروەری باوەرداران، دوای ئەو

کەسانی ناودار و ناسراوی دیکە نەکوژران. عومەر وتی: هەمو ئەو خەڵکە داماوە هەژارە! بەڵام ئەو خوایەیی ئەوانی بەشەهید بون ڕێزدار کرد، ئەوان باش دەناسێت و نەژاد و روخساری هەرکامیان بەباشی دەزانێت. ناسینی عومەر بەکەڵکی ئەوان نایەت! دواتر هەواڵی دو سەوەتە گەوهەرەکەم پێدا. فەرموی: ئەوان بەگەنجخانە بسپێرە تا بزانین چیان لێبکەین. دواتر خۆت بەیەکەم دەستەی شەرکەر بگەیێنە. دەڵێت: ئەو کارەم کرد و بەپەلە بەرەو کوفە بەرێکەوتم.

عومەر شەوی کردە رۆژ. کاتێك بەیانی بویەوە نێردراوێکی بەدوای مندا رەوانە کرد. ئەو منی نەدۆزیەوە تا ئەو کاتەی گەشتمە کوفە و وشترەکەم خەواند و ئەو وشترەکەی لەپاڵ وشترەکەی مندا خەواند و وتی: برۆ بۆ لای سەروەری باوەڕداران چونکە منی بەدوای تۆدا رەوانە کردوە بەڵام نەمتوانی تا ئێرە خۆم بەتۆ بگەیێنم. دەڵێت: لەگەڵ ئەو سوار بوم تا گەیشتمە لای عومەر، کاتێك منی بینی، فەرموی: وەرە لای من سایب تا بزانم دەبێت چی بکەین! وتم: بۆ؟ وتی: هاوار لەتۆ، لەو شەوەی کەڕۆشتی، هەر ئەوەندەی چاوم خستە سەریەك و خەوتم، فریشتەکان هاتن و منیان بۆ لای دو سەوەتەی پڕگەوهەر بانگێشت دەکرد کە لەهەر دوکیانەوە ئاگر بڵێسەی دەسەند. فریشتەکان دەیانوت: ئەوان داغ بکەین و بیخەینە سەر ناوچاوان و پشت و کەلەکەت. من دەموت: لەناو موسڵماناندا دابەشی دەکەم. ئێستا ئەی سایب، ئەم دو سەوەتە هەڵگرە وبیانفرۆشە و بیسپێرە بەشوێنی دابەش کردنی تالآنیەکان بەسەر موسوڵمانان. دەڵێت: دو سەوەتەکەم هەڵگرت و لەبەر دەرگای مزگەوتی کوفە خستمە سەر زەوی. عەمرۆ کوڕی حەدیسی مەخزومی هەردوکیانی بەدوهەزار هەزار (دوملیون درەم) لەمن کڕی و دواتر بردیە سەرزەمینی ئێرانیەکان و بەچوار هەزار هەزار (چوار ملێون درەم) فرۆشتی. لەمە دوا ئەو وەك دەوڵەمەندترین پیاوی کوفە لەقەڵەم دەدرا. لەنەهاوەند بەشی سوارەکان شەش هەزار درەم و بەشی پیادەکان دوهەزار درەم بو.

کاتێك دیلەکانی نەهاوەند گەیشتنە مەدینە، ئەبو لۆلۆ کۆیلەی موغەیرە کوڕی شەعبە، کاتێك هەر منداڵێکی لەنەسیرەکان دەبینی، دەستی بۆ سەری دەبرد و دەگریا و دەیوت: عومەر جەرگی منی خوارد! ئەو لەخەڵکی نەهاوەند بو کەسەرەتا رۆمیەکان ئەسیریان کرد و دواتر موسوڵمانەکان. لەبەر ئەمە بەناوی ئەو شوێنە بانگیان دەکرد کەتیایدا

ئەسیر کرا.

موسوڵمانان شەڕی نەهاوەندیان بەسەرکەوتنی سەرکەوتنەکان ناودەبرد چونکە دوای ئەم شەڕە ئێرانیەکان توانای کۆکردنەوەی خۆیان و ڕێکخستنەوەی دوبارەی خۆیان بەدەست نەهێنایەوە و لەبەر ئەمە موسوڵمانان سەراسەری خاکەکەی ئەوانیان بەچوارپێکانی خۆیان بڕی.

## دەست بەسەرداگرتنی دینەوەر و سەیمەرە و شوێنەکانی دیکە

کاتێك ئەبو موسا ئەشعەری ( کەبەسەرکردایەتی هێزە پشتیوانەکانی بەسرە هاتبو) لەنەهاوەند گەڕایەوە، لای دینەوەر تێپەڕی و پێنج ڕۆژ لەوێ مایەوە تا خەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. ئەو بەرێکەوت و لەسیروان لای خەڵکانی ئەو ناوچەیە دابەزی و ئەوانیش هاوشێوەی خەڵکانی دینەوەر پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. ئەو سایب کوڕی ئەقرەعی سەقەفی بۆ سەیمەرە شاری مێهرجانی قەزەق ڕەوانە کرد و بەئاشتی دەستی بەسەرداگرت. دەستەیەك دەڵێن: ئەو سایبی لەئەهوازەوە ڕەوانە کرد کەپارێزگای مێهرەجانی قەزەق بو.

## دەست بەسەرداگرتنی هەمەدان و ماهین و شوێنەکانی دیکە

کاتێك ئێرانیەکان شکەستیان خوارد، ئەو کەسانەی ڕزگاریان بو، ڕویان کردە هەمەدان و نوعەیم کوڕی موقەرەن و قەعقاع کوڕی عەمرۆ ئەوانیان گەمارۆدا. کاتێك خوسرەو شەنوم ئەمەی بینی، داوای ئەمانی کرد وبەدانی باج ڕازی بو لەسەر ئەو بنەمایەی کەهەمەدان و دەستبی لەزیانی موسوڵمانەکان بەدور بێت و دوژمنانیش نەتوانن لەرێگەی هەمەدان و دەستبی زیان لەموسوڵمانەکان بدەن. موسوڵمانەکان بەم پێشنیارە ڕازی بون و خوسرەو شەنوم و هاورێکانیان ئەمان بەخشی. هەمو ئەو کەسانەی هەڵاتبون، گەڕانەوە. ئەم هەواڵە بەماهین گەیشت کەهەمەدان دەستی بەسەرداگیراوە و کەوتۆتە دەست موسوڵمانەکان و نوعەیم کوڕی موقەرەن و قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەو شارە دابەزیون. ئەوان لایەنگیری خوسرەو شەنومیان کرد و پەیك وپەیامیان بۆ لای حوزەیفە ڕەوانە کرد کە بەپێشنیارەکانی ئەوان ڕازیبو. ئەوان لەسەر ڕازی بون

بەفەرمانی موسوڵمانەکان هاودەنگ بون و یەك دڵ و یەك زمان بڕیاریاندا بڕۆنە لای حوزەیفە. دینار یەکێك لەپاشاکانی ئەوان خەڵکانی ماهینی فریودا. گەورەترین پاشاکەیان قارن بو. دینار بەوانی وت: بەزێر و زیو و رازاندنەوەی تەواو مەڕۆنە لای موسوڵمانەکان. ئەو خۆی گۆڕی و بەزێر و زیوی تەواوی روی لەموسوڵمانەکان کرد و نیازەکانی ئەوانی بەراوەردە کرد. موسوڵمانان بەداواکاریەکانی ئەوان رازی بون ولەسەر ئەم بنەمایە پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەستن. کەسانیتر چارەیەکیان جگە لەوە نەبینی کەلایەنگیری بکەن و بەپەیمانەکەی ئەو رازی بن. لەبەر ئەمە ئەویان بەماە دینار ناوبرد. نوعمان کوڕی موقەرەن ئەم پەیمانەی لەگەڵ بەهزادان بەستبو و لەبەر ئەمە ئەویان بۆ بەهزادان گەڕاندەوە. نەسیر کوڕی سور لەسەر قەڵایەك دانرابو کەدەستەیەك لەخەڵکان پەنایان بۆ بردبو. ئەم قەڵای گرت و قەڵاکەیان بەنەسیر ناوبرد کەکورت کراوەی نەسرە.

دەستەیەك دەڵێن: ئەم دینارە لەرۆژگاری خەلافەتی معاویە هاتە کوفە و وتی: ئەی خەڵکانی کوفە، ئێوە کاتێك لای ئێمە تێپەڕین، باشترینی خەڵکان بون و لەرۆژگاری عومەر و عوسمان بەمشێوەیە مانەوە و دواتر گۆڕان و چوار خو لەناو ئێوەدا بڵاو بویەوە: پەیمان شکێنی، رژدی، فێڵ و فریو و کورت بینی. هیچ کام لەمانە لەناو ئێوە نەدەبینرا. بەباشی لەئێوەم روانی و ئەم خو و عادەتانەم لەناو گەنجەکانی ئێوەدا بینی. زانیم ئەم زیانە لەکوێوە بەرئێوە گەیشتوە: رژدیتان لەفارسەکان پێبڕاوە، فێڵ و فریوتان لەنبتیەکان، پەیمان شکێنیتان لەخوراسانیەکان و کورت بینیتان لەئەهوازیەکان.

## هاتنی موسوڵمانەکان بۆ سەرزەمینەکانی ئێران

لەم ساڵەدا عومەر فەرمانیدا موسوڵمانان بڕۆنە قوڵایی خاکی ئێران و لەهەر شوێنێك ئێرانیەکانیان بینی، شوێنیان بکەون. دەستەیەك دەڵێن: ئەمە لەساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی رویدا کەپێشتر ئاماژەمان پێدا. هۆکاری ئەم کارە، کرداری یەزدگێرد بو کەیەك لەدوای یەك سوپاکانی بۆ شەڕی موسوڵمانان رەوانە دەکرد. عومەر دوای گرتنی شاری نەهاوەند، فەرماندەکانی لەناو خەڵکانی بەسرە و کوفە رەوانە کرد. لەپانتاییەکانی

نێوان سەعد کوڕی وەقاص و عەماری یاسر دوفەرماندە بون: یەکیان عەبدالله کوڕی عەبدالله کوڕی عێتبان کە لەزەمانی ئەو شەڕی نەهاوەندا رویدا و ئەویتریان زیاد کوڕی حەنزەلە هاوپەیمانی بەنی عەبد قوصەی کە لەزەمانی ئەو فەرمانی رۆشتن بۆ ناو قولایی خاکی ئێران دەرکرا. عەبداللەیان لەسەر کار لابرد وبۆ ناوچەیەکی دیکەیان رەوانە کرد و زیادیان کردە فەرماندە. ئەو لەموهاجیرەکان بو کەرۆژگارێکی کەم لەسەر کارەکەی مایەوە و دواتر پێداگری کرد تا لەسەر کارەکەی دوری بخەنەوە و عومەر ئەوی لەکارەکەی دورخستەوە و عەماری یاسری خستە شوێنەکەی. عومەر لەگەڵ عەمار نامەیەکی بۆ خەڵکی کوفە نوسی بەم شێوەیە: من عەمار کوڕی یاسرم وەك فەرماندار رەوانە کرد و عەبدالله کوڕی مەسعود وەك مامۆستای ئەو. عەبدالله کوڕی مەسعود لەحمص بو کەعومەر رەوانەی کوفەی کرد. عەبدالله کوڕی عەبدالله ی بۆ هاوکاری خەڵکی بەسرە رەوانە کرد و ئەبوموسای ئەشعەری بۆ هاوکاری خەڵکی کوفە. خەڵکی هەمەدان دوای بەستنی پەیمانی ئاشتی، دوبارە ناباوەڕ بونەوە. عومەر ئالایەکی بۆ نوعەیم کوڕی موقەرەن نارد و فەرمانی پێدا رەوانەی هەمەدان بێت. و کاتێك دەستی بەسەردا گرت بەرەو خوراسان بەرێکەوێت. عەتبە کوڕی فەرقەد و بوکەیر کوڕی عەبداللەی بۆ ئازەربایەجان رەوانە کرد و فەرمانیدا یەکیان لەحیلوانەوە بڕوات و یەکیان لەموسڵ. عەبدالله کوڕی عەبدالله ی رەوانەی ئیسفەهان کرد و سوراقەی لەبەسرە دانا.

## دەست بەسەردا گرتنی ئیسفەهان

عومەر لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی عەبدالله ی رەوانەی ئیسفەهان کرد. ئەو پیاوێکی ئازا لە بوێرەکان و ناودارانی هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) و لەروخسارە دیارەکانی ئەنسار و هاوپەیمانی بەنی حەبلی بو. ئەبو موسای ئەشعەری بۆ هاوکاری کردنی ئەو نارد. ئەو فەرماندەیی باڵەکانی چەپ و راستی سوپاکەی خۆی بەعەبدالله کوڕی وەرقای ریاحی و عەصمە کوڕی عەبدالله سپارد. ئەوان بەرەو نەهاوەند بەرێکەوتن و حوزەیفە گەڕایەوە بۆ شوێنی فەرمانڕەواییەتی خۆی لەسەر دیجلە و دەوروبەری.

عەبدالله لەگەڵ هاورێکان و شوێنکەوتوانی خۆی لەسوپاکەی نوعمان کوڕی موقەرەن

کەلەنەهاوەند جێگیر بون، بەرەو ئیسفەهان بەرێکەوت. سەرکردەی سوپاکەی ئیسصفەهان ئسپیدان و فەرماندەی پێشەنگەکان پیرەپیاوێکی بەتەمەن بەناوی شەهریار کوڕی جادویە. سوپایەکی گەورە بو. پێشەنگی سوپای ئێرانیەکان لەدێهاتەکانی ئیسفەهان بون. شەڕێکی قورس دەستی پێکرد و پیرەپیاوی بەتەمەن هاتە ناوەڕاستی گۆڕەپان و داوای شەڕکەری کرد. عەبدالله کوڕی وەرقای ریاحی روبەروی بویەوە و کوشتی و بەم پێیە خەڵکی ئیسفەهان شکەستیان خوارد. لەوکاتەوە تا ئێستا ئەو شوێنە بەدێهاتی (پیر) ناودەبەن. ئیسپیدان لەسەر بنەمای دانی دێهاتی پیر بەموسوڵمانان پەیمانی لەگەڵ بەستن. یەکەم دێهات بو لەئیسفەهان دەستی بەسەرداگیرا.

دواتر عەبدالله کوڕی عەبدالله بەرەو شاری جی بەرێکەوت کەهەمان شاری ئیسفەهانە. ئەو گەیشتە ئیسفەهان و بینی پاشاکەی پادوسپانە. موسوڵمانانی لەدەوروبەری جی جێگیر کرد و گەمارۆی خستە سەر شارەکە و شەڕی دەست پێکرد. پادوسپان لەسەر بنەمای بەخشینی ئیسفەهان پەیمانی لەگەڵ بەست بەو مەرجەی هەر کەس لەناو شاردا ماوەتەوە، باج بدات و سامانەکەی پارێزراو بێت و هەرکەس زەویەکانی بەزۆر دەستی بەسەرداگیراوە، زەویەکەی بۆ بگەرێتەوە و باج بدات و هەر کەس شەڕبکات و بمرێت، سامان و زەویەکەی بۆ موسوڵمانان بێت. ئەبو موسای ئەشعەری لەپانتاییەکانی ئەهوازەوە گەیشتە لای عەبدالله کوڕی عەبدالله و بینی کە ئەو پەیمانی ئاشتی بەستوە. خەڵك لەجی هاتنەدەر و ئەمانیان پێدرا و ئەمانە جگە لەو سی کەسە بون کەبەرەو کرمان بەرێکەوتن. عەبدالله و ئەبوموسای ئەشعەری رۆشتنە ناو شاری جی و عەبدالله ئەم هەواڵەی بۆ عومەر نوسی. نامەی عومەر بۆ عەبدالله گەیشت کەدەیوت: بەرێکەوە تا لای سوهەیل کوڕی عودەی دابەزی و هاورێ لەگەڵ ئەو شەڕی خەڵکانی کرمان بکەیت. ئەو بەرێکەوت و سایب کوڕی ئەقرەعی وەك جێگری خۆی لەئیسفەهان بەجێهێشت. پێش ئەوەی سوهەیل بگاتە کرمان، عەبدالله خۆی گەیاند.

دەستەیەك دەڵێن: لەمەعقەل کوڕی یەسار گێرانەوەیەکی مێژووییمان بەدەست گەیشتوە کەفەرماندەی ئەو سوپاییەی دەستی بەسەر ئیسفەهاندا گرت، نوعمان کوڕی موقەرەن بو. عومەر ئەوی لەمەدینەوە رەوانەی ئیسفەهان کرد و نامەی بۆ خەڵکی کوفە نوسی تا هاوکاری بکەن. ئەو رۆشتە ئیسفەهان و بینی پاشاکەی (دوبرۆ)

فەرمانڕەوایەتی ئەم شارە دەکات. ئەو موغەیرە کوڕی شەعبەی ڕەوانەی جەنگ کرد و گەڕایەوە. موغەیرە شەڕی کرد و ئەوانی تێك شکاند و نوعمان کوژرا و دوبرۆ لەئەسپ کەوتە خوار و ورگی هەڵدرا و سوپاکی شکەستی خوارد. مەعقەل دەڵێت: ڕۆشتمە سەر نوعمان کوڕی موقەرەن کە لەسەر زەوی کەوتبو، لەسەر سەری نیشانەیەکم دانا. کاتێك ئێرانیەکان شکەستیان خوارد، دەفرێك ئاوم هەڵگرت و ڕۆشتمە لای و خاك و خۆڵم لەروخساری شۆرد. وتی: خەڵك چیان بەسەر هات؟ وتم: خوا سەرکەوتنی پێ بەخشین. وتی: سوپاس بۆ خوا. دواتر چاوەکانی بەست.
گێرانەوەی ڕاست ئەوەیە کەنوعمان لەنەهاوەند کوژرا و ئەبو موسا دەستی بەسەر قوم و کاشاندا گرت.

## فەرمانڕەوایی موغەیرە کوڕی شەعبە لەکوفە

لەم ساڵەدا عومەر کوڕی خەتاب عەمار کوڕی یاسری لەکوفە جێگیر کرد و عەبدالله کوڕی مەسعودی کوڕی کردە سەرپەرستی گەنج خانەکانی کوفە. خەڵکی کوفە لەدەستی عەمار کوڕی یاسر گلەیی و گازندەیان بردە لای عومەر. و عەمار داوای لەعومەر کرد لەم کارە دوری بخاتەوە و عومەر ئەو کارەی کرد. دواتر جوبەیر کوڕی موتعەمی کردە فەرمانڕەوایی کوفە وپێی وت: ئەمە بەهیچ یەك لەموسوڵمانان مەڵێ (بەڵام جوبەیر بەهاوسەرەکەی خۆی وت). موغەیرە بیستی کەعومەر بەتەنیا لەگەڵ جوبەیر دانیشتوە (کۆبۆتەوە). هاوسەرەکەی خۆی نارد تا خواردنی سەفەرییان پێ بدات. هاوسەری جوبەیر وتی: پیرۆزباییەکەی باشت لەمن کرد. کاتێك موغەیرە زانی بوچونەکەی ڕاست بوە و عومەر دەیەوێت جوبەیر بکاتە فەرمانڕەوایی کوفە، ڕۆشتە لای عومەر و پێی وت: پیرۆزت بێت ئەو فەرماندارەی هەڵتبژاردوە! موغەیرە ئاگاداری کردەوە کەدەزانێت جوبەیر دەیەوێت بۆ فەرمانداری کوفە بڕوات. عومەر ئەوی لەسەرکار لابرد و موغەیرە کوڕی شەعبەی خستە جێگەکەی.
موغەیرە فەرمانڕەوایی کوفە بو تا عومەر مرد. دەستەیەك دەڵێن: عەمار کوڕی یاسر لەساڵی ٦٤٣/٢٢ زایینی لەسەر کار لابرا و دوای ئەو ئەبو موسای ئەشعەری هاتە سەر کار.
بەخواستی خوا ئاماژەی پێدەدەین.

## باس کردنی چەند روداوێکیتر

دەستەیەك دەڵێن: لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی عاص، عوقەبە کوڕی نافعی فەهری ردوانە کرد و ئەو بەئاشتی دەستی بەسەر زدویلەدا گرت. نێوان بەرقە تا زەویلە بەشێوەی ئاشتی کەوتە دەستی موسوڵمانان. دەستەیەك دەڵێن ئەمە لەساڵی ٢٠/٦٤١ زایینی رویدا.

فەرمانداڕەکان لەم ساڵەدا ئەمانە بون: عومەیر کوڕی سەعد فەرمانداری دەمشق و حوران و حمص و قێنسرین و جەزیرە، معاویە فەرمانداری بەلقا و فەلەستین و ئەردەن و کەنارەکان و ئەنتاکیە و قەلقیە و مەعرەدی مصرین. لەم کاتەدا ئەبو هاشم کوڕی عەتەبە کوڕی رەبیعە لەقەلقیە و ئەنتاکیە و مەعرەدی مصرین پەیمانی ئاشتی بەست.

هەرودها لەم ساڵەدا حەسەنی بەصری هاتەدنیا.

لەم ساڵەدا عومەر حەجی کرد. ئەو زەید کوڕی سابتی وەك جێگری خۆی لەمەدینە دیاری کرد. فەرمانداڕەکانی ئەو لەمەککە، تایف، یەمەن، یەمامە، میصر و بەسرە، کەسانی پێشوبون. لەکوفە عەمار کوڕی یاسر و لەسەر دامەزراوەی داد شەریح.

هەروەها لەم ساڵەدا عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاصی بۆ کەنارەکانی ئێران ردوانە کرد کەشەڕی لەگەڵ ئێرانیەکان کرد. جارودی عەبدی لەگەڵ ئەم سوپادابو و لەشوێنێك کوژرا کەدواتر پێیان وت (گەردنەی جارود). دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە ئەبو بەلکو لەگەڵ نوعمان کوڕی موقەرەن لەنەهاوەند کوژرا.

هەرودها لەم ساڵەدا حەممە مرد. ئەو لەهاورێیانی پێغەمبەر(ص) بو. ئەو دوای گرتنی شاری ئیسفەهان لەم شاردا مرد.

عەلا کوڕی حەزرەمی فەرمانڕەوای بەحرەین لەم ساڵەدا ماڵئاوایی لەدنیا کرد. عومەر لەجێگای ئەو ئەبو هوردیرەی دانا.

هەروەها لەم ساڵەدا خالید کوڕی وەلید لەحمص ماڵئاوایی لەجیهان کرد و عومەر کوڕی خەتابی کردە سەرپەرەدستی ماڵ و سامانەکەی خۆی. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٢٢/٦٤٤ زایینی کۆچی دوایی کرد و دەستەیەك دەڵێن: لەمەدینە مرد. وتاری یەکەم راسترە.

## روداوەکانی ساڵی بیست و دووەمی کۆچی(٦٤٣ زایینی)

لەم ساڵەدا ئازەربایەجان دەستی بەسەرداگیرا. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی دوای دەست بەسەرداگرتنی هەمەدان و رەی و گورگان دەستی بەسەرداگیرا. ئێمە سەرەتا ئاماژە بەدەست بەسەرداگرتنی ئەم شارانە دەدەین و دواتر ئازەربایەجان.

## دەست بەسەرداگرتنەوەی دوبارەی هەمەدان

پێشتر ئاماژەمان پێدا کەنوعەیم کوڕی موقەرەن بەرەو هەمەدان رۆشت و دەستی بەسەرداگرت و قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەم کارەدا هاوکاری کرد. کاتێك ئەم دوانە لەوێ گەڕانەوە، خەڵك لەگەڵ خوسرەو شەنوم دوبارە لەدین هەڵگەڕانەوە. کاتێك فەرمانی عومەر کوڕی خەتاب بەنوعەیم کوڕی موقەرەن گەیشت، ماڵئاوایی لەحوزەیفە کوڕی یەمان کرد و بەرەو هەمەدان بەرێکەوت و حوزەیفە گەڕایەوە بۆ بازاری کوفە. نوعەیم کوڕی موقەرەن بەسوپایەکی ئامادە بۆ شەڕ بەرەو هەمەدان ڕۆیشت و دەستی بەسەر هەمو شارەکانی ئەو ناوچەیە گرت و گەمارۆی خستنەسەر. کاتێك خەڵك ئەمەیان بینی، خوازیاری ئاشتی بون و نوعەیم ئاشتی لەگەڵ بەستن و باجی لەوان وەرگرت. دەستەیەك دەڵێن: دەست بەسەرداگرتنی لەساڵی ٦٤٥/٢٤ زایینی شەش مانگ دوای کوژرانی عومەر رویدا. لەم کاتەدا کەنوعەیم کوڕی موقەرەن لەگەڵ دوانزەهەزار شەڕکەر لەهەمەدان بو، خەڵکی دەیلەم و رەی و ئازەربایەجان نامەیان بۆ یەك دەنوسی و (موتا) لەدەیلەم شۆڕشی دەست پێکرد و بەرێکەوت و لەروباری واج دابەزی. زەینەبی و ئەبو فەرخان لەگەڵ خەڵکانی رەی گەیشتن و ئیسفەندیار برای رۆستەم لەئازەربایەجان. ئەمانە لەدەوری یەك کۆبونەوە و فەرماندەی پادگان و پێگە سنوریەکان لەترسی ئەوان خۆیان لەناو قەڵاکانیان حەشاردا و ئەم هەواڵەیان بۆ نوعەیم کوڕی موقەرەن نارد. ئەو یەزید کوڕی قەیسی هەمەدانی وەك جێگری خۆی دەستنیشان کرد و روبەروی ئەوان بویەوە. دو سوپا لەروباری واج بۆ شەڕی یەك ریزیان بەست. شەڕێکی قورس و دژوار رویدا. ئەمە لەخۆیدا شەڕێکی دژوار بو کەبەرابەری شەڕی نەهاوەندی دەکرد. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و موسوڵمانان تا ئەو شوێنەی توانیان ئەوانیان کوشتار کرد. ئەوان کەسێکیان بۆ لای عومەر رەوانە کرد. عومەر فەرمانی بەنوعەیم کوڕی موقەرەن دا بەرەو رەی بڕوات و لەگەڵ خەڵکانی ئەو

ناوچەیە شەڕ دەست پێبکات و دوای گرتن لەوێ بمێنێتەوە. دەستەیەك دەڵێن: موغەیرە کوڕی شەعبە، فەرمانداری کوفە، جەریر کوڕی عەبداللەی ڕەوانەی هەمەدان کرد تا شەڕی خەڵکانی ئەو ناوچەیە بکات کەچاوێکیان بەتیر کوێر کرد. عەبداللە وتی: ئەوە وەك تاقی کردنەوەیەکی خوایی هەژمار دەکەم کەتا هەر کاتێك ویستی، ڕوخساری منی پێ ڕازاندەوە و دونیایی بۆ من ڕوناك کرد و سەرئەنجام لەرێگەی خۆیدا لەمنی سەندەوە. دواتر لەسەر بنەمای ئاشتی نەهاوەند دەستی بەسەر هەمەداندا گرت و سەرزەمینەکانی دەوروبەری بەزۆر گرت. دەستەیەك دەڵێن: گرتنی ئەو شارە لەسەر دەستی موغەیرە کوڕی شەعبە ئەنجام درا و جەریر فەرماندەی پێشەنگەکانی بو. هەروەها دەڵێن: قەرەزە کوڕی کەعبی ئەنساری دەستی بەسەردا گرت.

## گرتنی قەزوێن و زەنجان

دوای ئەوەی موغەیرە کوڕی شەعبە جەریر کوڕی عەبداللەی بۆ هەمەدان نارد و دەستی بەسەرداگرت، بەرائ کوڕی عازەبی بەسوپایەك بەرەو قەزوێن نارد و فەرمانی پێدا بەرەو ئەو دیارە بەرێکەوێت وئەگەر دەستی بەسەردا گرت، لەوێوە هێرش بکاتە سەر دەیلەمیەکان و شەڕ لەگەڵ ئەوان دەست پێبکات. مەبەستی ئەوان شوێنێك لەنزیك دەستبی بو. بەرائ بەرێکەوت تاگەشتە ئەبهەر کەقەلایەکی بەهێزی بو. خەڵکەکەی شەریان کرد و دواتر داوای ئەمانیان کرد. بەرائ ئەمانی پێبەخشین و دواتر پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. دواتر رویکردە قەزوێن. کاتێ هەواڵی ئەم ڕوداوانە بەخەڵکی ئەو ناوچانە گەیشت، پەیك و پەیامیان بۆ لای دەیلمیەکان نارد و داوای هاوکاریان کرد و ئەمان مژدەی هاوکاریان پێدان. موسوڵمانان بەوان گەیشتن و ئەوان بۆ شەڕ هاتنەدەر و دەیلەمیەکان لەسەر بەرزایی کوێستانەکان وەستابون و هیچ کارێکیان نەدەکرد. کاتێ قەزوێنیەکان ئەمەیان بینی، لەسەر بنەمای ئاشتی ئەبهەر داوای ئاشتیان کرد. یەکێك لەموسوڵمانان وتی:

قد علم الدیلم اذ تحارب ... حتی اتی فی جیشه ابن عازب

بان ظن المشرکین کاذب ... فکم قطعنا فی دجی الغیاهب

من جبل وعر ومن سباسب

یانی: دەیلەمیەکان لەکاتی شەڕ کردن، ئەو کاتەی لەشکرەکەی کوڕی عازەب گەیشتن، بەباشی دەیانزانی گومانەکانی بتپەرەستەکان درۆ ئامێز و فریو دەرن. لەناو دڵی تاریك و ڕەشی شەوان، ئێمە کوێستانە دژوارەکانمان بڕی و بەبیابانەکاندا تێپەڕمان کرد.

بەرا‌ء کوڕی عازەب ئەوەندە لەگەڵ دیەلەیەکان شەڕی کرد تا بۆدانی باج و سەرانە ناچاری کردن. ئەو هێرشی کردە سەر گیلان و تەلیسان و زەنجانی بەزۆر گرت. کاتێك وەلید کوڕی عەقەبە بو بەفەرمانداری کوفە، بۆ شەڕی دەیلەم و گیلان و موغان و بەبر و تەلیسان ڕۆشتەدەر و گەڕایەوە.

## دەست بەسەرداگرتنی ڕەی

دواتر نوعەیم کوڕی موقەرەن لەڕوباری واج بەڕێکەوت تا گەیشتە ڕەی و زەینەبی و ئەبو فەرخان لەری هاتنەدەر. ئەو روبەروی نوعەیم بویەوە و داوای ئاشتی کرد و سازگاری خۆی ودوژمنایەتی لەگەڵ پاشا ئاشکرا کرد. پاشاکەیان سیاوەخش کوڕی مێهران کوڕی بەهرامی چوبین بو. سیاوەخش داوای هاوکاری لەخەڵکی دونباوەند و تەبەرستان و قومس و گورگان کرد و ئەوان لەترسی موسوڵمانان هاوکاریان کرد. لەداوێنی کوێستانی ڕەی و لەکەنار شارەکانی روبەروی موسوڵمانەکان بونەوە و بۆ شەڕ کردن دژی ئەوان ڕیزیان بەست. زەینەبی بەنوعەیم کوڕی موقەرەنی وتبو: لەبەرچاوی ئەوان ئێوە زۆرن و ئێوە کەمن. دەستەیەك لەسوارەکان لەگەڵ مندا رەوانە بکە تا لەشوێنێکەوە کەنەزانن هێرش بکەمە سەر شارەکەی ئەوان و لەناویان بەرم. تۆیش روبەروی ئەوان ببەرەوە. کاتێك ئێمە هێرشیان بکەینە سەر، ناتوانن خۆڕاگری بکەن. نوعەیم شەوانە چەندین سواری بەسەرکردایەتی کوڕی براکەی مونزەر کوڕی عەمرۆ رەوانە کرد. زەینەبی ئەوانی بردە ناوشار و خەڵك لەم کارە ئاگادار نەبون. ئەو، شەوانە هێرشی کردەسەریان و لەسەرقاڵ بون بەکاروباری شارەکەیان دوری خستنەوە. دانیشتوانی شار لەبەرابەر ئەو خۆراگری و شەڕیان کرد تا ئەوەی بانگی تەکبیریان لەپشت سەری خۆیانەوە بیست و شکەستیان خوارد و لەو شارەدا کوشتار کران بەرادەیەك بۆ ژوماردنی کوژراوەکان بە قامیش دەست نیشانیان دەکردن. خواوەند

لەشارەکانی رەی بەئەندازەی مەداین تالآنی بەموسولّمانان بەخشی و زەینەبی لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی رەی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست و نوعەیم کوڕی موقەرەن ئەوی کردە سنورداری ئەوان. دوای ئەوە بەردەوام گەورەیی لەرەی لەبنەماڵەی زەینەبی بو. نوعەیم شارەکەی ئەوانی وێران کرد و لەبەر ئەمە پێی دەڵێن ( شاری کۆنە). زەینەبی فەرمانیدا بناغەی تازەی شاری رەی دابرێژن. نوعەیم هەواڵی سەرکەوتنی بۆ عومەر نوسی و پێنج یەکی رەوانە کرد. ئەو کەسەی هەواڵەکەی بۆ عومەر برد، موزاریبی عیجلی بو. مەضمەغان سەبارەت بەئاشتی پەیك و پەیامی بۆ لای نوعەیم کوڕی موقەرەن رەوانە کرد تا شتێك بدات و دونباوەند رزگار بکات. نوعەیم رازی بو.

دەستەیەك دەڵێن: گرتنی رەی لەسەر دەستی قەرەزە کوڕی کەعب بو. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی١٢/٦٤٢ دەستی بەسەردا گیرا. ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە و خوا زاناترە.

## گرتنی قومس و گورگان و تەبەرستان

کاتێك نوعەیم هەواڵی سەرکەوتنەکانی لەگەڵ پێنج یەکەکان بۆ عومەر رەوانە کرد، عومەر نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا براکەی سوەید کوڕی موقەرەن لەگەڵ هند کوڕی عەمرۆ جەمەلی و کەسانیتر بەرەو قومس رەوانە بکات. سوەید بەرەو قومس بەرێکەوت بەلآك کەس لەبەرابەر ئەو شەڕ و بەرگری نەکرد و ئەم شارەی بەشێوەیەکی ئاشتیانە گرت و تیایدا ئوردوی لێدا. ئەوانەی بۆ تەبەرستان رایان کردبو و ئەوانەی رویان کردبوە بیابان، دەستیان بەنامە نوسین کرد. سوەید بەپێشنیاری ئاشتی ئەوان رازی بو و باجی لەسەر ئەوان دیاری کرد و پەیمانێکی لەمبارەوە بۆ ئەوان نوسی. دواتر سوەید بەرەو گورگان بەرێکەوت و لەبەستام ئوردوی لێدا و بۆ پاشاکەی گورگان، زەرنان صول، نامەی نوسی. زەرنان صول لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی گورگان و دانی باج و بەرگری کردن لەم شارە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. ئەو خوازیاری ئەوە بو ئەگەر دوژمنان هێرشی بکەنەسەر، سوەید پارێزگاری و هاوکاریان بکات و سوەید بەم داوایە رازی بو. پێش ئەوەی سوەید بڕواتە ناو گورگان، زەرنان صول پێشوازی لێکرد. سوەید

هاورێ لەگەڵ ئەو رۆشتە ناو شار و لەوێ ئوردوی لێدا تا زەرنان صول باج و سەرانە کۆبکاتەوە و تەسلیمی بکات. دواتر زەرنان صول ئەو شوێنانەی مەترسیان لەسەر بو، بەسوەیدی نیشاندا و سوەیدیش تورکی دێهاتەکانی لەوێ جێگیر کرد. باجی لەسەر ئەو کەسانەی پاسەوانیان لەکەسانی دیکە دەکرد، هەڵگرت.
دەستەیەك دەڵێن: گرتنی ئەو شارە لەساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی یا ساڵی ٦٥٠/٣٠ زایینی لەسەردەمی خەلافەتی عوسمان رویدا.
دەڵێن: ئیسپەهبۆد خاوەنی تەبەرستان بۆ بەستنی پەیمانی ئاشتی نامەیەکی بۆ سوەید نوسی تا شێوەی سازان بگرنەبەر و ئەو شتێك بەسوەید بدات. سوەید بەمە رازی بو و لەمبارەوە نامەیەکی بۆ نوسی.

## گرتنی تەرابلسی رۆژئاوا و بەرقە

لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی عاص لەمیسرەوە بەرەو بەرقە بەرێکەوت و خەڵکەکەی لەسەر ئەم بنەمایە پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست کەباج بدەن و هەرکام لەکوڕەکانی خۆیان کەبیانەوێت، بیفرۆشن. کاتێك لەکاری بەرقە تەواو بو، بەرەو تەرابلس بەرێکەوت و بۆ ماوەی یەك مانگ گەمارۆیدا بەڵام نەیتوانی دەستی بەسەردا بگرێت. ئەو لەرۆژهەڵاتی ئەم شارە دابەزیبو. لەم کاتەدا پیاوێك لەبەنی مەدلەج لەگەڵ حەوت کەس بەمەبەستی راو کردن رۆشتنەدەر و رێگەی رۆژئاوایی شارەکەیان گرتەبەر. کاتێك گەڕانەوە، گەرمی هەوا ئەوانی بێزار کردبو و لەسەر کەنارەکانی دەریا بەرێکەوتن. دیواری شارەکە پەیوەستی دەریا نەبو و کەشتیەکانی رۆم لەلەنگەرگەکان لەبەرابەر ماڵەکانی ئەوان لەنگەریان گرتبو. مەدلەجی و هاورێکانی رێگەیەکیان لەدەریاوە بۆ ناو شار بینی ورۆشتنە ناو شار و تەکبیریان وت. رۆمیەکان جگە لەکەشتیەکانی خۆیان پەناگەیەکیان نەبینی چونکە گومانیان دەکرد موسوڵمانان هێرشیان کردۆتە ناوشار. عەمرۆ کوڕی عاص و هاورێکانی سەیریان کرد و شمشێر دەرکێشراوەکانیان لەناو شاردا بینی و دەنگی هاواریان بیست. ئەو لەگەڵ سوپاکەی خۆی هێرشی کرد و رۆشتە ناو شارەکەی ئەوان. رۆمیەکان تەنیا توانیان بارە سوکەکانی خۆیان هەڵبگرن و رابکەن و پەنا بۆ کەشتیەکانی خۆیان ببەن.

کاتێك عەمرۆ کوڕی عاص لەتەرابلس دابەزی، خەڵکی قەڵای سەبرە لەناو قەڵاکەدا خۆیان حەشاردا و لەبەر ئەوەی بەباشی بەرگری و پارێزگاریان لەخۆیان کرد، لەئەماندا بون و ئارامیان گرت. بەڵام کاتێك تەرابلس دەستی بەسەرداگیرا، عەمرۆ سوپایەکی رازاندەوە و بەرەو سەبرە رەوانەی کرد. ئەوان لەکاتی بەرەبەیان هێرشیان کردە سەر و بینیان خەڵکەکەی دەرگاکانیان کردۆتەوە و مەڕوماڵاتەکەی خۆیان بۆ لەوەڕین بردۆتەدەر چونکە هێشتا هەواڵی تەرابلس بەوان نەگەیشتبو. موسوڵمانان هێرشیان کرد و بەزۆر ڕۆشتنە ناو شارەکە و ئەوەی لەشارەکەدا بو، وەك تالانی هەڵیانگرت و بۆ لای عەمرۆ گەڕانەوە. دواتر عەمرۆ کوڕی عاص بەرەو بەرقە بەرێکەوت کەخەڵکی لەواتە لەبەربەریەکان لەوێ نیشتەجێ بون.

هۆکاری بەرێکەوتنی بەربەڕیەکان و کەسانیتر بەرەو رۆژئاوا ئەوە بو کەئەوان لەپانتاییەکانی فەلەستین لەوڵاتی شام و پاشاکەیان جالوت بو. کاتێك جالوت کوژرا، بەڕبەڕیەکان لەفەلەستینەوە بەرێکەوتن و رێگەی رۆژئاوایان گرتەبەر تا گەشتنە لوبیە و مەراتیە (دوشار لەشارەکانی میسری رۆژئاوا). خەڵکی زەناتە و مەغیلە، دو هۆز لەبەربەریەکان، بەرەو رۆژئاوا بەرێکەوتن و لەکوێستانەکاندا مانەوە وخەڵکی لەواتە لەسەرزەمینی بەرەقە جێگیر بون. ئەو شوێنەیان لەرۆژگاری باستان بە ئەنتابلس ناودەبرد. ئەوان بڵاو بونەوە تا گەیشتنە سوس. خەڵکی هەوار لەشاری لبدە دابەزین و خەڵکی نفوسە لەشاری سەبرە. چونکە رۆمیەکان لەوێ کۆچیان کرد و ئەفریقاییەکان کەنۆکەری رۆمیەکان بون، لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتیان بەست کەهەر کەس بەسەر وڵاتەکەیان زاڵبو، باجی پێبدەن. عەمرۆ کوڕی عاص، بەهەمان شێوە کەئاماژەمان پێدا، بەرەو ئەم ناوچەیە بەرێکەوت و خەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی سیانزە هەزار دینار وەك باج، پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست و مەرجیان دانا تا هەر کام لەمناڵەکانی خۆیان کەبیانەوێت، وەك بەشێك لەباج بیدەن و بیفرۆشن (؟)

## گرتنی ئازەربایەجان

دەڵێت: کاتێك موعەیم کوڕی موقەرن دەستی بەسەر رەی دا گرت، سیماك کوڕی خەرەشەی ئەنساری، بەهاوکاری بوکەیر کوڕی عەبدالله بۆ ئازەربایەجان رەوانە کرد.

عومەر ئەم فەرمانەی پێدا. سیماك ڕۆشتەی لای بوکەیر. کاتێك بوکەیر بەرەو ئەم ناوچەیە بەرێکەوت، ڕێگەی بڕی تا گەیشتە کوێستانەکانی جەرمیزان و لەم شوێنە ئیسفەندیار کوڕی فەروخزاد کە، لەروباری واج هەڵاتبو، روبەروی بویەوە. ئەمە یەکەم شەڕ بو لەئازەربایەجان یەخەی گرت. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و بوکەیر ئیسفەندیاری بەئەسیری گرت. ئیسفەندیار پێی وت: خوازیاری ئاشتیت یا شەڕ؟ بوکەیر وتی: ئاشتی. ئیسفەندیار وتی: من لای خۆت راگرە کەئەگەر من بەرەو ئازەربایەجان نەڕۆم و یا بەنوێنەرایەتی خەڵکانی ئەوێ پەیمانی ئاشتی نەبەستم، لەبەردەم تۆدا خۆڕاگری ناکەن بەڵکو بۆ پەنا بۆ کوێستانەکانی دەوروبەر دەبەن و هەر کەس لەناو قەڵاکاندا بێت، بۆ ماوەیەك لەناو قەڵاکاندا خۆی حەشار دەدات. بوکەیر، ئیسفەندیاری لای خۆی راگرت و دەستی بەسەر هەمو سەرزەمینەکاندا گرت مەگەر ئەوەی قەڵاکانی بەهێز بون. دواتر سیماك کوڕی خەرەشە لەگەڵ سوپاکەی خۆی بۆ هاوکاری کردنی گەیشت و بینی ئەو دەستی بەسەر ناوچەکانی دەوروبەری خۆی گرتوە. عەتەبە کوڕی فەرقەدیش دەستی بەسەر سەرزەمینەکانی دەوروبەری خۆی گرتبو.

بوکەیر کوڕی عەبدالله نامەی بۆ عومەر نوسی و داوای فەرمانی پێشڕەوی لێکرد. عومەر فەرمانی پێدا تا پانتاییەکانی باب پێشڕەوی بکات و کەسێك بکاتە جێگری خۆی لەسەرزەمینە دەست بەسەرداگیراوەکان. بوکەیر عەتەبە کوڕی فەرقەدی کردە جێگری خۆی و عەتەبەیش سیماك کوڕی خەرەشەی کردە لێپرسراوی ئەو سەرزەمینانەی کەبوکەیر کوڕی عەبدالله دەستی بەسەردا گرتبو. عومەر سەراسەری ئازەربایەجانی بەعەتەبە کوڕی فەرقەد سپارد.

بەهرام کوڕی فەروخزاد لەگەڵ سوپاکەی خۆی ئاهەنگی عەتەبەی کرد و لەسەر ڕێگاکەی کەمینی کرد تا عەتەبە گەیشت. لەم ناوەدا شەڕێکی قورس رویدا و بەهرام شکەستی خوارد. کاتێك ئەم هەواڵە بەگوێی ئیسفەندیار گەیشت ( و ئەو لەبەندی بوکەیر گرفتار بو)وتی: ئێستاکە ئاشتی سەقامگیر و ئاگر شەڕ روی لەکوژانەوە کرد. دواتر لەگەڵ ئەو پەیمانی ئاشتی بەست و خەڵکی ئازەربایەجان[*] هەموی پەیمانەکەیان پشت راست کردەوە. ئازەربایەجان بەشێوەیەکی ئاشتی خوازانە کەوتە دەست موسوڵمانەکان. بوکەیر وعەتەبە هەواڵی ئەم سەرکەوتنەیان بۆ عومەر نوسی و پێنج

یەکەکانیان بۆ ڕەوانە کرد. کاتێك عومەر ناوچەکانی فەرمانڕەوایی بوکەیری بەعەتەبە سپارد، پەیمانی ئاشتی بۆخەڵکی ئازەربایەجان نوسی.

هەروەها لەم ساڵەدا عەتەبە هاوڕێ لەگەڵ دیاریەك کەبۆی هێنرابو، ڕۆشتە لای عومەر. عومەر ساڵانە کارگوزارەکانی خۆی بۆ ئاینی حەج بانگێشت دەکرد و لێکۆڵینەوەی لەگەڵ دەکردن و بەمشێوەیە ڕێگەی لەستەم و ستەمکاری دەگرت.

## گرتنی باب

گرتنی باب لەم ساڵەدا رویدا. عومەر ئەبوموسای ئەشعەری بۆ بەسرە و سەراقە کوڕی عەمرۆی (ناسراو بەناوی زوئەلنور) بەرەو باب رەوانە کردبو. ئەو عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعەی کەئەویش بەزئەلنور ناودەبرا، کردە فەرمانەدەی پێشەنگەکانی سوپاکەی. لەسەر یەکێك لەدوباڵی چەپ وراستی سوپاکەی حوزەیفە کوڕی ئەسیدی غەفاری کردە فەرماندە و لەسەر باڵەکەی دیگە بوکەیر کوڕی عەبداللە ی لەیسی. بوکەیر پێش ئەوان خۆی گەیاندە پانتاییەکانی باب. بەڕێوبەری دابەش کردنی تالآنیەکانی بە سەلمان کوڕی رەبیعەی باهلی سپارد. سەراقە بەرێکەوت و کاتێك لەئازەربایەجان هاتەدەر، بوکەیر گەیشتە ناوچەی باب. عومەر لەجەزیرەوە حەبیب کوڕی موسلیمەی بۆ هاوکاری سەراقە رەوانە کرد و زیاد کوڕی حەنزەلەی لەجیاتی ئەودانا بو. کاتێك عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە گەیشتە باب، شەهریار ، پاشای بابی لەوێ بینی. ئەو لەبنەماڵەی ئەو شەهریارە بو کەبەنی ئیسرائیلی فریودا و لەگەڵ ئەوان هێرشی کردە سەر شام. شەهریار نامەی بۆ نوسی و داوای ئەمانی کرد تا بڕواتە لای. عەبدولرەحمان ئەمانی دا. ئەو هاتە لای عەبدولرەحمان و وتی: من لەبەرابەر دوژمنێکی سەگسکار و تیرە و خێڵە ناسازگار و جۆراوجۆرەکانم کەنەژاد و خوێنێکی گرانبابیان نیە و شیاو نیە بۆ خەڵکانی خاوەن بنەماڵە و بیرمەند لەوان لەبەرابەر بنەماڵەدارەکان پشتیوانی بکات. من هیچ خزمایەتیەکەم لەگەڵ خەڵکانی قبج (کوێستانەکانی قبق) و ئەرمەنیەکان نیە. ئێوە بەسەر خەڵکان و وڵاتی مندا زاڵبون. کەواتە من لەئێوەم و دەستم لەناو دەستی ئێوەدایە و باجم لەبەر دەستی ئێوە و هاوکاری من تایبەتە بەئێوە و لێپرسراوم لەوەی دەتانەوێت، ئەنجامی بدەم. داواتان لێدەکەم ریسوایی باج بەسەر ئێمەدا نەسەپێنن تا

لەبەرابەر دوژمنانتان ریسوا نەبین.

دەڵێت: عەبدولرەحمان بۆ لای سەراقە رەوانە کرد کەهەمان وتاری دوبارە کردەوە و سەراقە کوڕی عەمرۆ پێی رازی بو. ئەو زیادی کرد کەهیچ رێگایەك بۆ نەدانی باج نیە و ئەمە تەنیا بۆ ئەو کەسانەیە بمێننەوە و شەڕ نەکەن. شەهریار پێی رازی بو. سەراقە چۆنیەتی ئەم کارەی بۆ عومەر نوسی و عومەر کارەکەی بەرەوا زانی و پشت راستی کردەوە.

## دەست بەسەرداگرتنی موغان

کاتێك سەراقە کوڕی عەمرۆ کاری بابی تەواو کرد، بوکەیر کوڕی عەبداللە و حەبیب کوڕی موسلیمە و حوزەیفە کوڕی ئەسید و سەلمان کوڕی رەبیعەی بەرەو کوێستانەکانی دەوروبەری ئەرمەنستان رەوانە کرد. ئەو بوکەیری بۆ موغان، حەبیبی بۆ تفلیس، حوزەیفەی بۆ کوێستانەکانی لان(ئالان) و سەلمانی بۆ ناوچەکانی دیکە نارد. سەراقە هەواڵی سەرەکەوتنەکانی بۆ عومەر نوسی و ئاگاداری کردەوە کەئەو کەسانەی بۆ ئەم ناوچانە رەوانەکردوە. عومەر روبەروی کارێکی دژوار بویەوە کەتەنیا بەرەنج و خەرجی زۆر گومانی کۆتایی هاتنی لێدەکرا چونکە ناوچەیەکی بەربلاّو و پێویستی بەسوپایەکی گەورە بو. کاتێك سوپای ئیسلام کارەکانیان تەواو کرد وئیسلامیان سەقامگیر و دادپەروەریان بلاّو کردەوە، سەراقە کوڕی عەمرۆ مرد. ئەو پێش مردن، عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعەی وەك جێگری خۆی دەست نیشان کرد. هیچ کام لەفەرماندەکان نەیانتوانی دەست بەسەر ئەو ناوچانەدا بگرن جگە لەبوکەیر کوڕی عەبداللە کەتوانی خەڵکانی موغان تێکبشکێنێت و دواتر خەڵکەکەی هاتنە لای و بەدانی باج رازی بون؛ بۆ هەر پیاوێکی باڵغ دینارێك.

گرتنی موغان لەساڵی ٦٤٢/٢١ زاییینی رویدا. کاتێك هەواڵی مردنی سەراقە کوڕی عەمرۆ بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت و ئاگادار بویەوە کەئەو عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعەی وەك جێگری خۆی دیاری کردوە، فەرمانڕەوایی عەبدولرەحمانی لەسەر باب بەهێزتر کرد و بۆ شەڕ دژی تورکان دەست نیشانی کرد.

شەڕ لەگەڵ تورکان

کاتێك عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە فەرمانی پێدرا بۆ شەڕی تورکان رەوانە ببێت، خەڵکی بەرێخست تا لەباب تێپەڕین. شەهریار پێی وت: دەتەوێت چی بکەیت؟ وتی: دەمەوێت بۆ شەڕی بەلەنجەریەکان و تورکەکان بڕۆم. شەهریار وتی: ئێمە لەوان بەمە رازین کەئارامی ئێمە لەم لای باب دەپارێزن و ئازارمان نادەن. عەبدولرەحمان وتی: بەڵام ئێمە تەنیا بەوە رازی دەبین کە لەگەڵ ئەوان لەناو سەرزەمینەکانی خۆیان شەڕ بکەین. سوێند بەخوا خەڵکانێك هاورێیەتیمان دەکەن ئەگەر فەرمانڕەواکەیان فەرمان بدات لەقولاّییەکاندا بڕۆنە پێش، تا ناو سەرزەمینی رۆم دەیانبەم. شەهریار وتی: ئەوانە کێن؟ عەبدولرەحمان وتی: خەڵکانێکن هاورێی پێغەمبەر(ص) خوا بون و ئاگایانە بەم کارە هەستاون. ئەم کارە بەردەوام لەدەستی ئەواندا دەبێت و سەرکەوتن بەردەوام هاورێیەتیان دەکات تا کەسانیتر بێن و بەسەر ئەواندا زاڵبن و ناخی ئەوان بگۆڕن و ئەوانیش هەڵس و کەوت و کردارەکانی خۆیان بگۆڕن. لەرۆژگاری عومەر چەندین شەرکەر لەگەڵ بەلەنجەریەکان شەڕیان کرد. ئەوان وتیان: ئەو بەسەر ئێمەدا زاڵ نەبو مەگەر بەهاوکاری فریشتەکان کەئەوانیان لەمردن دەپاراست. بەلەنجەریەکان هەڵاتن و لەناو قەڵاکاندا خۆیان داشارد. ئەوسەرکەوتوانە گەڕایەوە و تاڵانیەکانی لەگەڵ خۆی هێنا. سوارەکانی ئەو گەیشتنە قولاّییەکانی (بیضاء) کەدوسەد فەرسەخ لەبەلەنجەرەوە دوور بو. گەڕانەوە بێ ئەوەی یەك کەس لەوان کوژرا بێت.

دواتر ئەو لەرۆژگاری عوسمان کوڕی عەفان بۆ شەڕی ئەوان رۆشتەدەر و هاوشێوەی رابردو بەسەر ئەواندا زاڵبویەوە تا ئەوەی خەڵکانی کوفە کردارەکانی خۆیان گۆڕی چونکە عوسمان کەسانێکی دەکردە فەرمانڕەوایی ئەوان کەلەدین هەڵگەڕابونەوە، بەردەوام دەیویست چاکسازی لەبارودۆخی ئەواندا بکات بەڵام روتی بەفیڕۆچونی ئەوانی خێراتر کرد. دوای ئەوە عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە بۆ شەڕ رۆشتەدەر بەڵام تورکان یەکیان بۆ شەڕێکی ئازایانە هاندا و لەدارستانەکاندا کۆبونەوە. لەم کاتەدا پیاوێك لەوان تیرێکی بۆ یەکێك لەموسوڵمانەکان هاویشت و بەشێوەیەکی لەناکاو کوشتی. هاورێکانی لەدەوری ئەو بلاّوەیان لێکرد و لەم کاتەدا تورکان هاتنەدەر و شەڕیان دەست پێکرد و شەڕەکە روی لەدژواری کرد. هاوارکەرێك لەئاسمانەوە هاواری کرد: خۆڕاگری ئەی عەبدولرەحمان کەجێگەی ئێوە بەهەشتە. عەبدولرەحمان ئەوەندە شەڕی کرد تا کوژرا

و هاورێکانی بلاوەیان لێکرد. براکەی سەلمان کوڕی ڕەبیعە ئالاکەی هەلگرت و شەڕی دەست پێکرد. هاوارکەرێك لەئاسمانەوە هاواری کرد: خۆڕاگری بکەن ئەی بنەماڵەی عەبدولرەحمان! سەلمان لەوەلامدا وتی: ئایا بێ ئۆقرەیی و ترس لەمندا دەبینیت؟ سەلمان هاورێ لەگەڵ ئەبو هورەیرەی دوسی خەلکی بردەدەر و ئەوانی لەگیلانەوە برد و بەرەو گورگان ڕۆیشتن. ئەم گرفتاریە نەبوە ڕێگری لەوەی جەستەی عەبدولرەحمان لەگەڵ خۆیان ببەن و بۆ سەرزەمینەکەی خۆی بگەڕێننەوە کەتا ئێستایش داوای باشبونەوە و بەختەوەری لێدەکەن.

## دابەش کردنی سەرزەمینە دەست بەسەرداگیراوەکان لەنێوان خەڵکانی کوفە و بەسرە

لەم ساڵەدا عومەر ئەو سەرزەمینانەی لەسەر دەستی خەڵکانی کوفە و بەسرەوە دەستیان بەسەرداگیرابو، بەشێوەیەکی بەرابەر لەنێوان ئەواندا دابەشی کرد.
هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کەعومەر کوڕی سەراقە نامەی بۆ عومەری کوڕی خەتاب نوسی و ئاگاداری کردەوە کەژومارەی خەلکی بەسرە زیادی کردوە و ئەو باجانەی بەم سەرزەمینە دەگات، بەشی ئەوان ناکات. ئەو داوای لەعومەر کرد باجی یەکێك لەدوشارەکانی (ماە) تایبەت بکات بەوان یا ماسەبزان بەوان بسپێرێت. هەواڵی ئەم کارە بەخەلکی کوفە گەیشت و ئەوان بەفەرمانڕەواکەیان وت: نامە بۆ عومەر بنوسە و ئاگاداری بکەرەوە کە رامهورموز و ئیزەج هی ئێمەیە نەك بەسریەکان چونکە لەگرتنی ئەم شارە نەهاوکاریان کردین و نەهاتنە لامان تا خۆمان دەستمان بەسەرداگرتن. عەمار ئەم کارەی نەکرد. عەتارد پێی وت: ئەی کۆیلەی لوت بڕاو، کەواتە بەشی ئێمە لەسەر چ بنەمایەك دەدەیت. بۆ باجی ئێمە بەکسانیتر دەسپێریت؟ عەماری یاسر وتی: لەنێوان دوگوێچکەم، ئەوەی کەزیاترم خۆش دەویست، جوێنت پێدا (شانازی دەکەم کەکۆیلەیەکی لوت بڕاو بم بەلام وەك تۆ دز و جەردە نەبم)لەبەر ئەمە خەڵکانی کوفە رقی ئەویان لەدڵ گرت. دوای ئەوە خەڵکانی کوفە و بەسرە شەڕیان دەست پێکرد. خەلکی بەسرە خوازیاری دێهاتێك بون لەدوریەکی کەم لەئیسفەهان کەئەبو موسای ئەشعەری دەستی بەسەردا گرتبو و ئەمە لەکاتێکدا بو عومەر کوڕی خەتاب ئەوی بۆ

هاوكاری خەڵكی كوفە رەوانە كردبو. كوفیەكان پێیان وت: ئێوە بۆ هاوكاری ئێمە هاتن و ئێمە دەستمان بەسەر شارەكاندا گرت، لەبەر ئەمە ئەوانەی ئەمانیان پێدراوە و ئەم سەرزەمینانە تایبەتن بەئێمە. عومەر وتی: راست دەكەن. شەڕكەرانی پێش و دوای شەڕی قادسیە كە لەبەسرە نیشتەجێ ببون، وتیان: ئەگەر بەم شێوەیە، دەبێت بەشی ئێمە لەوەی لەگەڵ ئێوەدا شەریكین، بدەن (وەك سواد و سەرزەمینەكانی دەوربەری). . عومەر ئیزنی لەخەڵكی كوفە وەرگرت و سەد دیناری بەوان بەخشی. ئەم سەد دینارە بەو كەسانەدرا كە لەشەڕەكانی پێش قادسیە و دوای قادسیە شەڕیان كردبو.

كاتێك معاویە هاتە سەركار(ئەو بو لەرۆژگاری عەلی كوڕی ئەبی تالیب لەناو ئەو كەسانەی لەبەسرە و كوفە دەهاتنە لای، قێنسرینی بەساز وبەرگی شەڕ و سوپا تەیار كرد) بەشی ئەوانی لەگرتنی وڵاتەكانی عێراق و ئازەربایەجان و موسڵ و باب وەرگرت چونكە ئەوانە لەسەر دەستی خەڵكانی كوفە گیرابون. قێنسرین یەكێك لەدێهاتەكانی حمص بو. خەڵكانی موسڵ و جەزیرە لەم كاتەدا گەشتیار بون و هەمو ئەو كەسانەی لەخەڵكی ئەم دوشارە لەرۆژگاری عەلی كوڕی ئەبی تالیب، لەشوێنی كۆچ پێكردنی خۆیان نیشتەجێ ببون، گەڕانەوە قێنسرین. لەبەر ئەمە معاویە بەشێكی بەوان بەخشی.

خەڵكی ئەرمەنستان لەسەردەمی معاویە، لەدین هەڵگەڕانەوە. معاویە حەبیب كوڕی موسلیمەی لەباب دانابو و حەبیب لەم كاتەدا لەجورزان بەسەری دەبرد. ئەو لەجورزان بۆ خەڵكی تفلیس و كوێستانەكانی دەوروبەری نامەی نوسی و ئەوان وەڵامی داخوازەكەی ئەویان دایەوە.

## لەسەر كار لابردنی عەمار كوڕی یاسر لەكوفە

## فەرمانداری ئەبوموسای ئەشعەری و موغەیرە کوڕی شەعبە

لەم ساڵەدا عومەر کوڕی خەتاب عەمار کوڕی یاسری لەفەرمانڕەوایەتی کوفە هەڵگرت و ئەبو موسای ئەشعەری لەجێگەی دانا. هۆکارەکەی ئەوەبو خەڵکی کوفە لای عومەر گلەییان لێکرد و وتیان: عەمار بۆ ئەم کارە گەورە شیاو نیە و توانایی راست و دروست ئەنجامدانی کارەکانی نیە. خەڵکی کوفە دژی ئەو راپەڕین و عومەر بانگی کرد. لەگەڵ ئەو دەستەیەك هاتنەدەر و وایان نیشان دەدا لەگەڵ ئەودان بەلاّم ئەوان بۆ دوژمنایەتی کردنی لەو کەسانەی لەکوفە مابونەوە، خراپتر بون. وتیان: ئەو شیاو نیە و شارەزایی بەرێوبردنی وڵات نیە و نازانێت ئەوت بۆچ کارێکی گرنگ دەستنیشان کردوە. یەکێك لەوان سەعد کوڕی مەسعودی سەقەفی مامی موختار بو و ئەویتریان جەریر کوڕی عەبداللە. ئەم دوانە دژی ئەو لای عومەر کوڕی خەتاب قسەیان کرد. عومەر ئەوی لەسەر کار لابرد و لێی پرسی: ئایا پێت ناخۆش بو لەسەر کار لابرای؟ وتی: ئەو کاتەی بۆ ئەم کارە دەست نیشان کرام، خۆشحاڵ نەبوم بەلاّم کاتێك لەسەر کار لابرام، ناڕاحەت بوم. عومەر وتی: دەمزانی تۆ پیاوێکی بەئەزمون بۆ بەرێوبردنی وڵات نیت بەلاّم ئەم کارەم لەسەر بنەمای ئەم ئایەی قورئان کرد کەدەڵێت: دەمانەوێت بەو کەسانەی لەسەر زەوی زوڵمیان لێکراوە، بەخشینەکانمان ببەخشین و ئەوان بکەینە رێبەر و میرات هەڵگری کەسانێتر (قصص/٢٨/٥).

دواتر عومەر روی کردە کوفیەکان و وتی: کێتان دەوێت؟ وتیان: ئەبو موسای ئەشعەری. عومەر ئەبوموسای وەك فەرمانڕەوایی ئەوان دیاری کرد. یەك ساڵ وەك فەرمانڕەوایی ئەوان مایەوە و لەم کاتەدا کۆیلەکەی ئەو دەستی بەفرۆشتنی توێشوی چوارپێکان کرد. وەلید کوڕی عەبدشەمس و دەستەیەك، گلەییان بردە لای عومەر و وتیان: کۆیلەکەی ئەو لەسەر پردەکەی ئێمە سەرقاڵی بازرگانی کردنە. عومەر ئەوی لەکوفە هەڵگرت و کردی بەفەرمانڕەوایی بەسرە. عومەر کوڕی سەراقەی بۆ جەزیرە رەوانە کرد.

عومەر بەتەنیایی لەسوچێکی مزگەوت دانیشت و خەوی لێکەوت. موغەیرە کوڕی شەعبە لەسەر سەری وەستا و پاسەوانی کرد تا بەئاگا هاتەوە. وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەم کارەم نەکرد تەنیا لەبەر ئەوە نەبێت کەکارێکی ناخۆش رویداوە. عومەر وتی: کام کارە ناخۆشترە لەوەی کەسەد هەزار کەس لەفەرمانڕەواکەی خۆیان

نارازی بن و ئەو لەوان رەنجابێت؟ کوفە لەم کاتەدا سەد هەزار پیاوی شەڕکەری بو.
هاوڕێکانی هاتنە لای و وتیان: تۆ کارت بەم کارانە چیە؟ وتی: خەڵکی کوفە منیان بێزار کردوە. عومەر لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد تا یەکێك بکاتە فەرمانڕەوایی ئەوان. وتی: چی دەڵێن بۆ پیاوێکی لاواز و دین پاك یا پیاوێکی بەهێز و قایمەکار؟ موغەیرە وتی: لاوازی دین پاك ئیسلامەکەی تەنیا بەکەڵکی خۆی دێت و لاوازیەکەی لەئەستۆی تۆدایە، بەڵام بەهێزی قایمەکار، بەهێزیەکەی بۆ خۆیەتی و قایمەکاریەکەی بۆ موسوڵمانان. ئەو موغەیرە کوڕی شەعبەی کردە فەرمانڕەوایی کوفە. موغەیرە تامردنی عومەر وەك فەرمانڕەوایی کوفە مایەوە کەدوساڵ و چەند مانگێکی خایاند. کاتێك ئەوی رەوانە کرد وتی: دەبێت چاکەکان لەتۆ ئاسودەبن و خراپەکان لەتۆ ترسان. عومەر ویستی سەعد وەقاس بۆ سەر کارەکەی موغەیرە رەوانە بکات بەڵام پێش ئەنجامدانی ئەم کارە کوژرا و تەنیا لەبەرژەوەندی ئەو پێشنیاری کرد.

## گرتنی خوراسان

بەوتەی هەندێ کەس، لەم ساڵەدا ئەحنەف کوڕی قەیس هێرشی کردە سەر خوراسان.
دەستەیەك دەڵێن: ئەمە لەساڵی ٦٣٩/١٨ زایینی رویدا.
بەمشێوە بو کاتێك یەزدگێرد دوای شکانی جەلەولا هاتە رەی، ئەبان کوڕی جادویە فەرمانڕەوایی رەی، دژی راپەری و ئەسیری کرد. یەزدگێرد وتی: ئەی ئەبان، خیانەت لەمن دەکەیت؟ ئەبان وتی: نە، بەڵام تۆ پاشایەتی خۆت بەجێهێشت و کەوتە دەست کەسانیتر و من ویستم تەنیا پێریستی ئەو شتانە بگرم کەلای منە. ئەو مۆرەکەی یەزدگێردی هەڵگرت و فەرمانی بەدەبیردا، پێرستی هەمو ئەو شتانە بگرێت کەخۆشی دەویست. دەبیر ئەو کارەی کرد و مۆری لێدا و مۆرەکەی گەڕاندەوە. دواتر هاتە لای سەعد و هەمو ئەو شتانەی لەناو پێرستەکەدا بو، بەسەعدی سپارد. یەزدگێرد لەرەی بەرەو ئیسفەهان بەرێکەوت و لەوێوە بۆ کرمان و ئاگری پیرۆزی لەگەڵ خۆی دەبرد. دواتر ئاهەنگی خوراسانی کرد و رۆشتەمەرو. لەوێ دابەزی و ئاتەشکەدەیەکی دروست کرد و ئارام و ئاسودە بو بەو گومانەی کەس ئیتر ناکاتە سەری. ئەو ئێرانیانەی مابونەوە، فەرمانیان لێبرد. ئەو لەگەڵ هورموزان نامەیان بۆ یەك نوسی و ئێرانیەکانی

هاندا و ئەوان پەیمانی خۆیان لەگەڵ ئیسلامیەکان خستە ژێر پێ. هەروەها فیروزان و خەڵکی کوێستانەکان راپەڕین. ئەوانیش پەیمانی خۆیان شکاند. عومەر فەرمانی بەموسوڵمانانندا پێشڕەوی بۆ قوڵایی خاکی ئێران بکەن. ئەحنەف لەتبسینەوە رۆشتە خوراسان و بەزۆر دەستی بەسەر هەراتدا گرت و صەحار کوڕی بەهمانی عەبدی وەك جێگری خۆی دیاری کرد. دواتر بەرەو مەروی شاجەهان بەرێکەوت و موتەرفە کوڕی عەبدالله کوڕی شەخیری رەوانەی نەیشابور کرد و حەرەس کوڕی حسانی بۆ سەرەخس. کاتێك ئەحنەف گەشتە نزیکی مەروی شاجەهان، یەزدگێردی بەجێهێشت وبەرەو مەروورود رۆشت و لەوێ دابەزی. ئەحنەف لەمەروی شاجەهان ئوردوی لێدا. یەزدگێرد لەمەرو رودەوە بۆ ختقان و پاشای سەغد و پاشای چین نامەی نوسی و داوای هاوکاری لێکردن. ئەحنەف کوڕی قەیس لەمەروی شاجەهان هاتەدەر و حارسە کوڕی نەعمانی باهلی وەك جێگری خۆی دیاری کرد و ئەمە دوای ئەوە بو کەهێزە یارمەتیدەرەکان لەکوفەوە گەشتنە لای ئەو. ئەحنەف بەرەو مەروورود بەرێکەوت.

کاتێك یەزدگێرد ئەمەی بیست، بەرەو بەلخ بەرێکەوت و ئەحنەف لەمەروورود دابەزی. خەڵکی کوفە هێرشیان کردە سەر یەزدگێرد و ئەحنەف بەدوای ئەواندا گەیشت. خەڵکی کوفە و یەزدگێرد لەبەلخ شەڕیان کرد. یەزدگێرد شکەستی خوارد ولەروباری تێپەڕی. ئەحنەف پەیوەستی خەڵکانی کوفە بو چونکە خوا سەرکەوتنی پێبەخشین. بەلخ لەو سەرزەمینانەیە لەسەر دەستی ئەوان گیرا.

خەڵکانی خوراسان بەردەوام دەڕۆیشتن، ئەوانەی هەڵاتبون و ئەوانەی پەیمانی ئاشتیان شکاندبو و ئەمە لەنەیشابور تا تەخارستانی دەگرتەوە. ئەحنەف کوڕی قەیس بۆ مەرورود گەڕایەوە و رەبعی کوڕی عامری کردە فەرمانڕەوایی تەخارستان. ئەحنەف هەواڵی سەرکەوتنی خۆی بۆ عومەر نوسی و ئەو وتی: حەزدەکەم لەنێوان ئێمە تا ئەوێ دەریایەك لەئاگر دەبو. عەلی وتی: بۆ ئەی سەروەری باوەڕداران؟ عومەر وتی: چونکە خەڵکەکەی سێ جار دێنەدەر و لەسێیەم جار لەناو دەچن و لای من ئەوە خۆشەویستترە لەوەی بەسەر موسوڵمانان دێت ( یا ئەم کارە لەسەر دەستی موسوڵمانان ئەنجام بدرێت).

عومەر بۆ حەنەفی نوسی تەنیا لەم لای روبارە بەسەندە بکات و لەروبار تێنەپەڕێت.

کاتێك یەزدگێرد تێکشکاو لەروبار تێپەڕی، خاقان لەگەڵ تورکان و سەغدیان و خەڵکانی

فەراغینە هاوکاریان کرد. یەزدگێرد و خاقان بۆ خوراسان گەڕانەوە و لەبەلخ دابەزین. خەڵکی کوفە رۆشتنە لای ئەحنەف لەمەرورود. ئێرانیەکانیش لەمەرو رۆشتنە لای.

کاتێك ئەحنەف ئاگادار بویەوە کەیەزدگێرد و خاقان لەروبار بەرەو لای ئەم پەڕیونەوە، شەوانە لەخێوەتەکەی خۆی هاتەدەر تا بگەڕێت و بزانێت ئایا وتەیەکی بەنرخ دەبیستێت تا کەڵکی لێوەربگرێت. لای دو پیاو تێپەڕی کەتوێشوی چوارپێکانیان پاك دەکردەوە. یەکیان بەویتری وت: خۆزگە فەرماندەکەمان ئێمەی بەم کێوە پشتگەرم و بەهێز دەکرد تا روبار لەنێوان ئێمە و دوژمنەکەمان وەك سەنگەرێك بێت و کێو لەپشت سەرمانەوە بێت تا لەپشتەوە هێرش نەکەنە سەرمان و تەنیا لەیەك بەرەدا شەڕ بکەین. ئەگەر بەم شێوە دەبو، هیوادار دەبوم کەخوا سەرکەوتن بەئێمە ببەخشێت. ئەحنەف گەڕایەوە، کاتێك بەیانی داهات، خەڵکی کۆکردەوە و ئەوانی بۆ داوێنی کێوەکە برد. لەخەڵکانی بەسرە دەهەزار پیاوی شەڕکەری لەگەڵدا بو و لەخەڵکانی کوفەیش بەهەمان شێوە. تورکان و هاورێکانیان هاتن و خێوەتیان هەڵدا. ئەوان بەرەبەیان تا ئێوارێ شەڕی موسوڵمانانیان دەکرد و ئێواران دەستیان لەشەڕ هەڵدەگرت و شەوانە لەبەرابەر ئەوان پاشەکشێیان دەکرد.

ئەحنەف شەوانە لەگەڵ پێشەنگەکانی سوپاکەی خۆی رۆشتەدەر و کاتێك گەیشتە نزیك لەشکری خاقان، دەستی لەپێشڕەوی هەڵگرت. کاتێك روخساری بەرەبەیان دەستی بەدرەخشانەوە کرد، پیاوێکی تورك نەژاد لەخێوەتەکەی هاتەدەر کەگەردنبەندێکی لەملدابو. ئەو تەپڵی لێدا و لەشوێنێك لەناوەڕاستی دوسوپا داوای شەڕکەری کرد. ئەحنەف هێرشی کردە سەری و ئەم دوانە پەلاماری یەکیاندا. ئەحنەف پیاوی تورك نەژادی کوشت و گەردنبەندەکەی هەڵگرت و هەستایە سەر پێ و داوای شەڕکەری کرد. پیاوێکی تورکی نەژادی دیکەهاتەدەر و کرداری هاورێکەی گرتەبەر. ئەحنەف هێرشی کردە سەر و ئەم دوانە دەستیان بەشەڕ کرد و سەرئەنجام ئەحنەف بەشمشێر لێیدا و کوشتی. ئەو گەردنبەندی تورکەکەی هەڵگرت و هەستایە سەرپێ. تورکی سێیەم هاتەدەر و بەهەمان شێوەی دوکەسی پێشو هەڵس و کەوتی کرد. ئەحنەف هێرشی کردە سەر کوشتی و دواتر گەڕایەوە بۆ ناو سوپاکەی خۆی و بۆ شەڕ ئامادەی کرد.

شێوازی تورکەکان بەم چەشنە بو کەشەڕیان دەست پێنەدەکرد تا سیان لەپاڵەوانەکانی ئەوان بۆ شەڕ دەهاتنەدەر و تەپڵیان لێدەدا و شەڕی دەستەویەخەیان نمایشت دەکرد. ئەوان دوای هاتنەدەری سێیەم کەس شەڕیان دەست پێدەکرد. کاتێك ئەو شەوە بەدوای کوژرانی سێیەم کەس شەڕیان دەست پێکرد، لای پاڵەوانە سەربڕاوەکانی خۆیان تێپەڕین و خاقان گومانی خراپی کرد و ئەمەی بەشوم زانی و وتی: مانەوەی ئێمە زۆری خایاند و پاڵەوانە گەورەکانمان شەرابی مەرگیان نوشی. ئێمە لەشەڕ کردن لەگەڵ ئەم خەڵکە هیچ سودێك نابەین. ئەوان گەڕانەوە. هەتاو گەیشتە ناوەڕاستی ئاسمان و موسوڵمانان کەسیان لەوان نەبینی. هەواڵیان پێگەیشت کەخاقان و تورکان بەرەو بەلخ بەرێکەوتون. یەزدگێرد خاقانی لەمەروورود روبەروی موسوڵمانان کردبویەوە و بۆ مەروشاجەهان گەڕابویەوە. حارسە کوڕی نەعمان و هاورێکانی خۆیان لەقەلاگاندا حەشاردا و ئەو گەمارۆی خستە سەرئەوان و گەنجینەکانی خۆی لەوێ هێنایە دەر. خاقان لەبەلخ مابویەوە.

کاتێك یەزدگێرد گەنجینە گەورە و فراوانەکانی خۆی هێنایەدەر و ویستی پەیوەستی خاقان بێت، فارسەکان پێیان وت: دەتەوێت چی بکەیت؟ وتی: دەمەوێت پەیوەستی خاقان بم و رۆژگار لەگەڵ ئەو بەسەر بەرم یا لەچین بمێنمەوە. وتیان: ئەمە کارێکی نەشیاو و ناڕەوایە. ئێمە بۆ لای ئەم خەڵکە بگەڕێنەوە تا پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ ببەستین چونکە خەڵکانێکی بەئەمەك و دیندارن. دوژمنێك کەلەسەر لێواری سنورەکانمان لەلامان بێت، لەروانگەی ولات بەرێوەبردنەوە باشترە لەدوژمنێك کە لەولاتەکەی خۆی فەرمانڕەوایەتی ئێمە دەکات و دین و ئەمەکداری نەبێت. ئەو بەداواکەی ئەوان رازی نەبو. ئێرانیەکان خۆیان لێ بەدور گرت و شەڕیان لەگەڵ کرد و هێزەکانی ئەویان تێکشکاند و دەستیان بەسەر گەنجینەکاندا گرت. یەزدگێرد هەڵات و پەیوەستی خاقان بو و لەروبار تێپەڕی و لەبەلخەوە بۆ فەرغانە رۆیشت. یەزدگێرد لە تورکستان مایەوە و هەمو ژیانی لەوێ بەسەر برد تا ئەوەی خوراسانیەکان لەسەردەمی عوسمانیەکان لەدین هەڵگەڕانەوە و دەستیان بەنامە نوسین بۆ ئەوان کرد کە لەجێگەی خۆیدا ئاماژەی پێدەدەین.

فارسەکان، دوای کۆچ کردنی یەزدگێرد، رۆشتنە لای ئەحنەف و گەنجینە و

سامانەکانیان پێ سپارد و بۆ وڵاتەکەی خۆیان گەڕانەوە و بینیان سامانی ئەوان لەهەر کاتێکی دیکە لەسەردەمی خوسرەوەکان زیاترە. ئێرانیەکان شەیدای فەرمانڕەوایی موسوڵمانان بون. هەر سوارەیەك لەشەڕ لەگەڵ یەزدگێرد بەئەندازەی شەڕی قادسیەی بەرکەوت. ئەحنەف بەرەو بەلخ بەرێکەوت و دوای ڕۆشتنی خاقان و تێپەڕینی لەروبار، لەوێ دابەزی و کوفیەکان لەچوار شارەکەی ئەوێ مانەوە. دواتر بۆ مەرورود گەڕایەوە و هەواڵی سەرکەوتن بەسەر خاقانی بۆ عومەر نوسی.

کاتێك خاقان و یەزدگێرد لەروبار تێپەڕین، روبەروی نێردراوی شای شاکان، یەزدگێرد بۆ لای پاشای چین بونەوە. پەیك ئەوانی ئاگادار کردەوە کەپاشای چین وتویەتی: تایبەتمەندی ئەم خەڵکانە بەمن بڵێن کەئێوەیان لەوڵاتەکەتان دەرپەڕاندوە چونکە بەردەوام باسی فراوانی و زۆر سوپاکەی خۆتان و کەمی ئەوان دەکەیت. خەڵکێکی ئاوا کەم ناتوانن بەسەر ژومارەیەکی زۆری وەك ئێوە سەرکەون مەگەر ئەوەی تایبەتمەندیەکی تایبەت لەناو ئەواندا بێت و زیانەکان لەناو ئێوەدا. پاشای چین پرسی: ئایا ڕێز لەپەیمانەکانی خۆتان دەگرن. وتم: بەڵێ. پاشای چین پرسی: پێش دەسپێکردنی شەڕ چی بەئێوە دەڵێن؟ وتم: پێشنیاری یەکێك لەم سێ کارە بەئێمە دەکەن و ڕێگەدەدەن بەئازادی یەکیان هەڵبژێرین: یا رازی بون بەئایینەکەی ئەوان کەئەگەر باوەڕیان پێ بێنین ئێمە وەك خۆیان هەژمار دەکەن، یا دانی باج کەئەگەر بیدەین، دەمانپارێزن، یا ئامادە بون بۆ شەڕ کەئەگەر ئەم کارە بکەین، بێ گومان هێرشمان دەکەنە سەر. پاشای چین پرسی: لەگەورەکانی خۆیان چۆن فەرمان دەبەن؟ وتم: فەرمانبردارترین و ئاگاترینی خەڵکانن. پرسی: چ شتێك بەرەوا دەزانن و چی بەناڕەوا؟ وەڵامم دایەوە. پرسی: ئایا ناڕەوا بەرەوا دەزانن یا ڕەوا بەناڕەوا؟ وتم: هەرگیز. پاشای چین وتی: بەم شێوەیە ئەم خەڵکە بەردەوام سەرکەوتو دەبن تا ناڕەواکانی خۆیان بەرەوا بزانن و ڕەواکان بەناڕەوا. پرسی: جل و بەرگیان چۆنە؟ وەڵامم دایەوە. وتی: سوار کام چوارپێ دەبن؟ وتم: ئەسپی ڕەسەنی عەرەبی. من وەسفی ئەسپی عەرەبیم بۆ کرد. وتی:چ ئەسپانێکی باشن! هەروەها باسی وشتر و چۆنیەتی خەوتن و بارکردنیم، بۆ باس کرد. وتی: ئەمە تایبەتمەندی ئەسپە گەردن بڵندەکانە. ئەو بەم پەیکە نامەیەکی بۆ یەزدگێرد نوسی: ویستم سوپایەك بۆ تۆ ڕەوانە بکەم

کەپێشەنگەکەی لەمەرو بێت و کۆتاییەکەی لەچین. ئەوەی ڕێگەی لێگرتم، ئاناگایی لەئەرکەکەم نەبو، بەڵام ئەو خەڵکانەی نێردراوەکەت بۆ منی باس کرد، ئەگەر ئاهەنگی کێوەکان بکەن، دەیجوڵێنن و ئەگەر گەورەکانیان فەرمانیان پێبدەن من لەسەر تەختەکەم دێننە خوار و ئەمە تا ئەو کاتەیە هەڵگری ئەم تایبەتمەندیانە بن. بەئاشتی پێشوازیان لێبکە و لەوان بەمە ڕازی بەسازگاری لەگەڵ تۆ بگرنە بەر و دژی تۆ ڕانەپەڕن، ئەوان بۆ ئەو کارە هان مەدە. لەم کاتەدا یەزدگێرد و بنەماڵەی خوسرەوان بەپەیمان و پشتیوانی خاقان لەفەرغانە مانەوە.

کاتێك هەواڵی سەرکەوتن بەعومەر کوڕی خەتاب گەیشت، خەڵکی کۆکردەوە و وتاریدا و نامەی سەرکەوتنەکەی بۆ خوێندنەوە و لەوتارەکەی سوپاسی خوای کرد بۆ بەدیهێنانی مژدەکانی و دواتر وتی: ئاگادار بن پاشایەتی ئێرانیەکان بەرەو نەمان دەڕوات و فارسەکان بستێك وڵاتی خۆیانیان بەدەستەوە نیە تا لەوێوە زیان لەموسوڵمانان بدەن. خواوەند زەوی و سامان و منداڵەکانی ئەوانی بەمیرات هەڵگرەکانی ئێوە بەخشیوە تا بزانێت چۆن هەڵس کەوت دەکەن. کرداری خۆتان مەگۆڕن تا خوا کەسانیتر نەکاتە جێگوزینی ئێوە.

دەستەیەك دەڵێن: گرتنی خوراسان لەڕوژگاری عوسمان بو کەئاماژەی پێدەدەین.

## گرتنی شارەزور و سامغان

کاتێك عومەر عەزرە کوڕی قەیسی کردە فەرمانڕەوایی حیلوان، هەوڵیدا دەست بەسەر شارەزوردا بگرێت بەڵام نەیتوانی. بەدوای ئەو عەتەبە کوڕی فەرقەد ئاهەنگی ئەو ناوچەی کرد و دوای شەڕێك دەستی بەسەردا گرت و پەیمانێکی ئاشتی هاوشێوەی پەیمانی حیلوان لەگەڵ ئەوان بەست. لەوێ هەندێ کات دوپشك بەموسوڵمانانیەوە دەدا و دەمردن. ئەو لەگەڵ خەڵکی سامغان و داراباد لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی بەست و دەستەیەکی فراوان لەکوردەکانی کوشت. بۆ عومەری نوسی: من تا ئازەربایەجان ڕۆشتومەتە پێش. عومەر ئەوی کردە فەرمانڕەوایی ئەم ناوچە و هەرسمە کوڕی عەرفەجەی کردە فەرمانڕەوایی موسڵ. شارەزور و دەوروبەرەکەی پەیوەستی موسڵ بو تا ئەوەی لەکۆتایی خەلافەتی هارون لێی جیاکرایەوە.

## بیرکردنەوەی چەند رووداوێك.

لەم ساڵەدا معاویە هێرشی کردە سەر سەرزەمینی رۆم و هاورێ لەگەڵ دەهەزار سوار کار لەموسوڵمانان گەشتنە ئەو سەرزەمینە. لەم ساڵەدا یەزید کوڕی معاویە و عەبولەلیك کوڕی مەروان لەدایك بون.

هەروەها عومەر لەم ساڵەدا لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. کارگوزارەکانی لەسەر شارەکان هەمان کەسانی پێشوبون جگە لەکوفە کەموغەیرە کوڕی شەعبە فەرمانڕەوایەتی دەکرد و بەسرە کەئەبو موسائەشعەری فەرمانڕدوایەتی گرتە دەست.

## روداوەكانی ساڵی بیست و سێیەمی كۆچی(٦٤٤ زایینی)

دەستەیەك دەڵێن: گرتنی ئیستەخر لەساڵی ٦٤٤/٢٣ زایینی رویدا. دەستەیەكیتر دەڵێن: گرتنەكەی دوای دوایین گرتنەوەی شاری توج رویدا.

### گرتنی توج

كاتێك خەڵكی بەسرە هاوشێوەی فەرمانڕەواكان لەسەر شارە جۆراوجۆرەكانی ئێران، شارەكەی خۆیان بەجێهێشت ( و ساریە كوڕی زونەیمی كەنانی لەناو ئەواندا بو)، درێژەیان بەرێگەكەیان دا و بیستیان كەئێرانیەكان لەتوج كۆبونەتەوە. موسوڵمانان ئاهەنگی ئەوانیان نەكرد بەڵكو هەر فەرمانڕەوایەك بەرەو ئەو ناوچانە بەرێكەوت كە بۆ فەرمانڕەوایەتی كردنی دەست نیشان كرابو. ئەم هەواڵە بەخەڵكی ئێران گەیشت. ئەوان هاوشێوەی موسوڵمانان بلاّوبونەوە و لێرەوە بو شكەست و پچڕانێكی سەراسەری كەلێنی لەناو ئەواندا دروست كرد. موجاشیع كوڕی مەسعود ئاهەنگی شاپورخەرەی كرد. ئەو لەتوج روبەروی ئێرانیەكان بویەوە و شەڕەكەیان بۆ ماوەیەكی زۆر بەردەوام بو. ئێرانیەكان شكەستیان خوارد وموسوڵمانان تائەو شوێنەی دەیانتوانی ئەوانیان كوشتار كرد و بەشێوەیەكی سەراسەری تێكیان شكاندن. هەرچی لەناو ئوردوی ئێراندا بو، تالاّنیان كرد و گەمارۆیان خستە سەرتوج و دەستیان بەسەردا گرت و ژومارەیەكی زۆر لەخەڵكیان كوشت و ئەوەی دەستیان كەوت، تالاّنیان كرد. ئەمە دوایین گرتنی توج بو. یەكەم گرتنی توج ئەوە بو كەسوپاكەی عەلا كوڕی حەزرەمی پێشڕەویان كرد و ئەمە لەرۆژگاری تاووس ئەنجامدرا. دواتر پێشنیاری دانی باجیان پێكردن وگەڕانەوە و خەڵكانی توج بەمە رازی بون. موجاشیع كوڕی مەسعود هەواڵی سەركەوتنی لەگەڵ پێنج یەك بۆ عومەر كوڕی خەتاب رەوانە كرد.

## گرتنی ئیستەخر و گور و شارەکانیتر

عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاصی سەقەفی ئاهەنگی ئیستەخری کرد. ئەو لەگور روبەروی خەڵکی ئیستەخر بویەوە. شەڕ دەستی پێکرد و ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و موسوڵمانان دەستیان بەسەر گوردا گرت و دواتر هێرشیان کردە سەر ئیستەخر و تا ئەو شوێنەی خوا ویستی، کوشتاریان کرد. دەستەیەك لەوان هەڵاتن. عوسمان پێشنیاری باج و ئەماندانی پێکردن. هیربۆد بەمە رازی بو و هەڵاتوان گەڕانەوە. عوسمان لەکاتی تێکشکانی ئەوان تاڵانیەکانی کۆکردبویەوە. ئەو پێنج یەکی بۆ عومەر نارد و پاشماوەکەی لەناو خەڵکدا دابەش کرد.
عوسمان کازەرون و نوبەندجانی گرت و دەستی بەسەر زەویەکانیدا گرت. ئەولەگەڵ ئەبو موسای ئەشعەری دەستیان بەسەر شیراز وئەرجاندا گرت و سینیزیان لەسەر بنەمای دانی باج کەوتە دەست. هەروەها عوسمان ئاهەنگی جەنابای کرد و دەستی بەسەردا گرت. سوپای ئێران لەپانتاییەکانی جەهرۆم روبەروی بونەوە کەعوسمان ئەوانی تێکشکاند و دەستی بەسەر ئەو ناوچانەیشدا گرت.
دواتر لەکۆتایی خەلافەتی عومەر و دەسپێکی خەلافەتی عوسمان، شەهرەك راپەڕی و عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاص بۆ جاری دوەم بەرەو ئەو ناوچەیە بەرێکەوت. هێزە پشتیوانەکان بەسەرکردایەتی عوبەیدالله کوڕی مەعمیر و شبل کوڕی مەعبەد لەبەسرەوە پەیوەستی بون. هەردولای شەڕکەر لەسەرزەمینی پارس روبەروی یەك بونەوە. شەهرەك لەگەرماوگەرمی شەڕەکە لەکوڕەکەی پرسی: کوڕەکەم نانی نیوەڕۆ لەکوێ بخۆین، لێرە یا لەشاری رەی؟ کوڕ وتی: ئەگەر دەست بەردارمان بن، نانی نیوەڕۆ نە لێرە دەخۆین نەلە شاری رەی، بەڵکو لەماڵەوە. بەڵام سوێند بەخوا گومان ناکەم ئەوان دەستبەردارمان بن. هێشتا وتەکانی تەواو نەکردبو کەموسوڵمانان ئاگری شەڕیان خۆش کرد و بەهەمو هێزیانەوە هێرشیان کردە سەریان و ئێرانیەکان لەناو بڵێسەکانی ئەم ئاگرەدا سوتان. شەهرەك و کوڕەکەی لەگەڵ دەستەیەکی فراوان لەخەڵك کوژران. ئەوکەسەی شەهرەکی کوشت، حەکەم کوڕی ئەبی ئەلعاص برای عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاص بو. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو ئەو لەسەر دەستی سوار کوڕی

هومامی عەبدی کوژرا کەرمەکەی لەجەرگی چەقاند و گیان لەجەستی دەرچو.
کوڕەی شەهرەك هێرشی کردە سەر سوار و کوشتی.
دەستەیەك دەڵێن: شەڕی ئیستەخر لەساڵی ٦٤٩/٢٨ زایینی و دوایین گرتنی پارس لەساڵی ٦٥٠/٢٩ زایینی رویدا.
دەستەیەك دەڵێن: عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاص براکەی حەکەم کوڕی ئەبی ئەلعاصی لەگەڵ دو هەزار پیاوی شەڕکەر لەبەحرەینەوە رەوانەی ئێران کرد و ئەو لەسەر رێگەی خۆی دەستی بەسەر جەزیرەی بەرکاواندا گرت و دواتر بەرەو توج بەرێکەوت. خوسرەو پێشتر شەهرەکی رەوانە کردبو ونەوان روبەروی شەهرەك بونەوە. جارود و ئەبو صوفرە فەرماندەی دو باڵی چەپ و راستی سوپای موسوڵمانان بون. ئەبو صوفرە باوکی موهەلەبە. ئێرانیەکان هێرشیان کردە سەر موسوڵمانەکان و شکەستیان دان. جارود وتی: فەرماندە، سوپاکەمان لەناوچو. فەرماندە وتی: بەزویی چۆنیەتی ئەم کارە دەبینی. دەڵێت: ئەوەندەی نەخایاند ئەسپە بێ سوارەکانی ئێرانیەکان دەرکەوتن و موسوڵمانان شوێنیان کەوتبون و بەردەوام کوشتاریان دەکردن. سەرەکان لەسەر زەوی بڵاوبونەوە. موعکبێر سەرێکی گەورە و ئەستوری بینی و وتی: فەرماندە، ئەمە سەری ئاژی دەهاك یانی شەهرەکە. ئێرانیەکان لەشاری شاپور گەمارۆدران. پاشاکەیان ئەرزەنبان لەسەر تەسلیم کردنی ئەم شارە ئاشتی کرد. حەکەم کوڕی ئەبی ئەلعاص لەو بۆ شەڕی خەڵکانی ئیستەخر کەڵکی وەرگرت. لەم کاتەدا عومەر کوڕی خەتاب مرد و عوسمان کوڕی عەفان، خەلیفەی تازە، عوبەیداللە کوڕی موعمێری لەجیاتی ئەو رەوانە کرد. هەواڵ بەعوبەیداللە گەیشت کەئەرزەنبان دەیەوێت خیانەتی لێ بکات. پێی وت: حەزدەکەم بۆ هاورێکانی من خواردنێك دروست بکەیت و گایەك سەر ببڕیت و ئێسقانەکانی لەناو کاسەیەك لەبەردەم مندا دانێیت چونکە من حەز دەکەم گۆشت بەدیان لەئێسقان جیا بکەمەوە. ئەرزەنبان ئەو کارەی کرد. عوبەیداللە ئەو ئێسقانانەی کەتەنیا بەتەور دەشکان، هەلگرت و بەدەست لەت و پەتی کردن و مۆخەکەی دەردەهێنا و دەیخوارد. ئەو یەکێك لەبەهێزترین پیاوەکان بو. کاتێك ئەرزەنبان ئەمەی بینی، کەوتە سەر قاچی و وتی: ئەی فەرمانده، پەنا بۆ تۆ دەبەم! عوبەیداللە ئەمانی دا. ئەو کۆشکەنجیری بەدەست هێنا. پێشنیاری بەسوپاکەی خۆی کرد و وتی: ئێوە بەخواستی

خوا بەزویی دەست بەسەر ئەم شارەدا دەگرن. ماوەیەك لەگەڵ من ئەوان كوشتار كەن. ئەو كارەیان كرد و ژمارەیەكی زۆر لەخەڵكیان كوشت و عوبەیداللە كوڕی موعمێر مرد. دەستەیەك دەڵێن: كوژرانی ئەو لەساڵی ٦٥٩/٢٩ زایینی رویدا.

## گرتنی دارابگەرد و فەسا

ساریە كوڕی زونەیمی دۆنەلی ئاهەنگی دارابگەرد و فەسای كرد تا گەشتە سوپاكەی ئەوان و لای ئەوان دابەزی و تا ئەو كاتەی خوا ویستی، گەمارۆی خستە سەر ئەوان. دواتر ئێرانیەكان داوای هاوكاریان لەهاورێكانی خۆیان كرد و ئەوان كۆبونەوە و كوردەكانی ئێران هاوكاریان كردن. موسوڵمانان روبەروی كارێكی دژوار و سوپایەكی گەورە بونەوە و ئێرانیەكان لەهەر لایەكەوە ئاهەنگی ئەوانیان دەكرد. عومەر لەو شەوەدا، وەك چۆن خەوێك ببینێت، شەڕ و ژومارەی ئەوانی تا بەشێك لەرۆژ بینی. كاتێك بەیانی داهات، هاواری كرد، بۆ نوێژ كۆببنەوە! كاتێك ئەو كاتژمێرە گەیشت كەلەخەودا بینیبوی، رۆشتە لای ئەوان. كوڕی زونەیم و سوپای موسوڵمانان لەدەشتێكدا بون كەئەگەر لەوێ دەمانەوە، گەمارۆ دەدران و ئەگەر كێوەكەی پشت سەریان دەكردە پاڵپشت، تەنیا لەیەك بەرەوە روبەروی ئێرانیەكان دەبونەوە. عومەر هەستا و وتی: ئەی خەڵكینە، من ئەم دوسوپایەم بینی (خەوەكەی خۆی گێرایەوە). عومەر لەناو وتارەكەی خۆی هاواری كرد: ئەی ساریە كوڕی زونەیم، پشت بەكێوەكە ببەستە، كێوەكە! دواتر روی كردە ئەوان وتی: خواوەند سوپایەكی تایبەت بەخۆی هەیە، ئەگەری هەیە دەستەیەك لەوان ئەم پەیامەی من بگەیێنن. ساریە كوڕی زونەیم وهاورێكانی ئەم هاوارەیان بیست و پەنایان بۆ كێوەكە برد و دواتر لەگەڵ ئەوان شەڕیان دەست پێكرد. خواوەند ئەوانی شكەستدا و موسوڵمانان تالآنی زۆریان دەست كەوت. لەناو سامانەكاندا سەوەتەیەكی پڕگەوهەریان بینی كەساریە وەریگرت و لەگەڵ هەواڵی سەركەوتن بۆ عومەر كوڕی خەتابی نارد. نێردراوەكە كاتێك گەیشتە لای عومەر كەخواردنی بەخەڵك دەدا. پێی فەرمو كەدانیشت و خواردی. كاتێك عومەر گەڕایەوە، نێردراو بەدوایدا رۆشت. عومەر گومانی برد كەئەو تێر نەبوە. فەرمانی پێدا و رۆشتە ناو ماڵەكەی، كاتێك دانیشت، عومەر فەرموی كەخواردنیان بۆ هێنا كەنان و رۆن و خوێ بو.

هەردوکیان خواردیان. کاتێك تەواو بون، پیاو وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، من نێردراوی ساریەم. عومەر وتی: دەست خۆش، بەخێر بێیت. دواتر ئەوی لەخۆی نزیك کردەوە بەشێوەیەك ئەژنۆیان لەیەکتر دەدرا. عومەر سەبارەت بەموسوڵمانان پرسیاری لێکرد. پیاو لەسەوەتەکە ئاگاداری کردەوە. عومەر سەیری کرد و هاواری کرد: شیاوم نیت و هیچ سودێکت لەمن پێ ناگات. دەبێت ئەمە ببەیت بۆ سوپاییەکان و لەناو ئەواندا دابەشی بکەیت. عومەر ئەوی لەخۆی دورخستەوە. پیاو وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران. من وشترەکەی خۆم هیلاك کردوە و بۆ وەرگرتنی بەشەکەی خۆم قەرزم کردوە. شتێك بەمن بدە تا بتوانم بگەڕێمەوە بۆ سەر کارەکەم. ئەوەندەی پێداگری کرد کە لەوشترە زەکاتیەکان، وشترێکی پێدا و وشترەکەی ئەوی بردە جێگای زەکات. نێردراو گەڕایەوە بەشێوەیەك کەتوڕەیی عومەر لەپشت سەریەوە بو و هیچ شتێك لەبەرچاوی نەدەبینرا. خەڵکانی مەدینە پرسیاریان لەنێردراوەکە کردە: ئایا لەرۆژی شەڕ هیچ دەنگێکتان بیست؟ وتی: بەڵێ بیستمان کە: ئەی ساریە کوڕی زونەیم، پشت بەکێوەکە ببەستە، کێوەکە. ئەوەندەی نەمابو لەناو بچین، پەنامان بۆ کێوەکە برد و خوا سەرکەوتنی پێ بەخشین.

## گرتنی کرمان

دواتر سوهەیل کوڕی عودەی ئاهەنگی کرمانی کرد و عەبدالله کوڕی عەبدالله کوڕی عەتەبانیش پەیوەستی بو. خەڵکی کرمان لەبەرابەر ئەوان کۆبونەوە وبۆ شەڕێکی سەراسەری ریزیان بەست و لەجۆرێك زرێپۆشی تایبەت بەو رۆژگارە کەڵکیان وەردەگرت. شەڕ لەخوارەوەی سەرزەمینەکانی ئەوان رویدا و خوا ئێرانیەکانی شکەستدا و موسوڵمانان رێگەیان لێ گرتن. نوسەری کوڕی عەمرۆ عەجەلی سنورداری ئەوێی کوشت و سوهەیل لەرێگەی دێهاتەکانی ئەمرۆیی بەرەو جیرۆفت بەرێکەوت و عەبدالله کوڕی عەبدالله لەبیابانی سیرەوە رەوانە بو. هەرچەندەیان ویست، مەڕ ووشتریان هەڵگرت. وشتر و مەڕەکانیان هەڵسەنگاند و لەسەر بنەمای بەهاکەیان بەشی سوپاییەکانیاندا چونکە مەڕەکان بەهایان لەئەسپە ڕەسنەکان زیاتر بو و ئەوان نەیانویست بەهاکان زیاد بکەن. هەواڵی ئەم کارەیان بۆ عومەر نوسی و ئەو وەڵامی

...ەوە: ئەگەر دەزانن مەڕەکان بەهایان زیاترە، نرخەکان زیاتر بکەن.

...ستەیەك دەڵێن: ئەو کەسەی دەستی بەسەر شاری کرماندا گرت، عەبدالله کوڕی ...ودەیل کوڕی وەرقای خوزاعی بو کە لەرۆژگاری عومەر بەم کارە هەستا و دواتر ...ەکرمانەوە ڕۆشتە تبسین و دواتر گەڕایەوە لای عومەر و وتی: تبسین بەمن بسپێرە. عومەر ویستی ئەم کارە بکات بەڵام پێیان وت کەتبسین دو دێهاتە و لەبەر ئەمە خۆی لەم کارە خۆی بەدور گرت.

## گرتنی سیستان

دواتر عاصم کوڕی عەمرۆ ئاهەنگی سیستانی کرد و عەبدالله کوڕی عومەیر پەیوەستی بو. خەڵك پێشوازیان لێکردن. ئەوان لەخوارەوەی سەرزەمینی سیستان چاویان بەخەڵك کەوت. موسوڵمانان ئەوانیان شکەستدا ودواتر شوێنیان کەوتن و لەزەرنج گەمارۆیاندان و کەلێنیان کردە ناو سەرزەمینی (سیستان ماە). دواتر ئەوان لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی زەرنج و سەرزەمینە دەست بەسەرداگیراوەکان خوازیاری ئاشتی بون و موسوڵمانان بەمە رازی بون. سیستانیەکان لەپەیمان نامەی ئاشتی خۆیان ئەمەیان جێگیر کردبو کەدەشتە نارێکەکان وەك پاسگا هەژمار بکرێن. لەبەر ئەمە موسوڵمانان لەڕۆشتن بۆ ئەو شوێنانە خۆیان بەدور دەگرت تا نەوەك شتێك لەوێ بەدەست بێنن و بەپەیمان شکێن ناو ببرێن. خەڵکی سیستان لەسەر بنەمای دانی باج ئارامیان پێبڕا. سیستان گەورەتر لەخوراسان و سنورێکی بەربلاوتر و دورتر لەوێ بو. سیستانیەکان لەگەڵ خەڵکانی قەندهار و تورکان و خەڵکانێکی زیاتر شەڕیان دەکرد. بەم شێوە بو تا لەرۆژگاری معاویە (شاە) لەبراکەی رەتبیل (زەنبیل) بۆ شارێك بەناوی ئامول رایکرد و لەبەرابەر سەلەم کوڕی زیاد کەلەو کاتەدا فەرمانڕەوایی سیستان بو، فەرمانبرداری خۆی نیشاندا. سەلەم لەم کارە شادمان بو و پەیمانێکی بۆ نوسین و ئەوانی لەو سەرزەمینانەدا نیشتەجێ کرد و بۆ معاویەی نوسی و وای نیشاندا کەلەبەرژەوەندی ئەو سەرکەوتنی بەدەست هێناوە. معاویە وتی: کوڕی براکەم بۆ کارێك خۆشحاڵی خۆی دەردەبڕێت کەمن خەمبار دەکات. وتی: بۆ ئەی سەروەری باوەڕداران؟ معاویە وتی: ئامول شارێکە کەلەنێوان ئەوێ تا زەرنج گرفتاری و دژواریە و ئەمانە خەڵکانێکی

پەیمان شکێنن. کاتێك بەیانی کێو لەبەر پەیمان شکێنی بجولێت، ئاسانترین کارێك کەدەیکەن ئەوەیە دەست بەسەر سەراسەری ئامولدا دەگرن. ئەو، ئەوانی لەسەر پەیمانی سەلەم کوڕی زیاد پاراست. کاتێك دوای لەناوچونی معاویە، ئاژاوەکەوتە ئەو ناوچانە، شا لەدین هەلگەڕایەوە و دەستی بەسەر ئامولدا گرت و رەتبیل لەو بۆ جێگەکەی خۆی پەنای برد. تەنانەت کاتێك خەلك بەکاروباری دیکەوە سەرقالْ بون، بەوەیش رازی نەبو و چاوی تەماحی بڕیە زەرەنج و هێرشی کردە سەر و گەمارۆی خستە سەر تا ئەوەی هێزی یارمەتیدەر لەبەسرەوە هاوکاریان کردن و رەتبیل و هاورێکانی بەهێز بون و ئەو شارانە تا رۆژی مردنی معاویە پشێوی و ئاژاوەیان بەخۆیانەوە نەبینی.

## گرتنی مەکران

حەکەم کوڕی عەمرۆ تەغلەبی ئاهەنگی مەروانی کرد تا گەشتە ئەو ناوچەیە و شەهاب کوڕی مەخارق و سوهەیل کوڕی عودەی و عەبدالله کوڕی عەتەبان پەیوەستی بون. ئەوان لەشوێنێك دابەزین کەکەمێك لەخوار روبارەکەوە بو و مەکرانیەکان لەسەر لێواری روبارەکە جێگیر ببون. پاشاکەیان داوای هاوکاری لەپاشای سند کرد کەسوپایەکی گەورەی بۆ هاوکاری کردنی رەوانە کرد. ئەوان روبەروی موسولْمانەکان بونەوە. شکەستیان خوارد وبەسەختی هەرچی زیاتر کوشتار کران و گۆڕەپانی شەڕ بەلاشەی کوژراوان داپۆشرا. موسولْمانان شوێنیان کەوتن و بۆ چەندین رۆژی بەردەوام ئەوانیان کوشتار کرد تا گەشتنە روبارەکە. سوپایی ئیسلام بۆ مەکران گەڕانەوە و لەویٚ نیشتەجیٚ بون. حەکەم کوڕی عەمرۆ هەوالْی سەرکەوتنی بۆ عومەر نوسی وپێنج یەکی بەصەحاری عەبدی دا رەوانە کرد. کاتێك گەیشتە مەدینە، عومەر سەبارەت بەمەکران پرسیاری لێکرد. صەحار وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، مەکران سەرزەمینێکە بەدەشتێك هاوشێوەی کوێستان، ئاوەکەی کەمتر لەدلۆپەی باران، خورماکەی هاوشێوەی خەوش و خۆلْ، دوژمنەکەی پالْەوان، باشیەکەی هۆکارێکە بۆ زیان، زیانەکەی بەردەوام داوێنی خەلْکان دەگرێت، فراوانیەکەی بەرەو نەمان دەڕوات، کەمەکەی بیٚ بەهاترە لەوەی باسی بکرێت و ئەوپەڕەکەی خراپترە لەوەی باسم کرد.

عومەر وتی: تۆ وتاردەری یا نێردراو؟ سوێند بەخوا هیچ سوپایەك بە فەرمانی من بۆ شەڕ لەو ناوچەیە ناڕوات. دواتر بۆ سوهەیل كوڕی عودەی و حەكەم كوڕی عەمرۆ نامەی نوسی: هیچ كام لەشەڕكەرەكانی ئێوە لەمەكران ئەولاتر نەڕوات. فەرمانیدا، ئەو فیلانەی موسوڵمانان وەك تالآنی دەستیان كەوتوە، لەناو سەرزەمینە ئیسلامیەكان بفرۆشرێن و بەهاكەی لەناو شەڕكەراندا دابەش بكرێت.

## هەواڵی پیرود لەئەهواز

كاتێك سوارەكان بەرەو شارەكان ڕۆشتن، لەپیرود (كۆتایی روبار) دەستەیەكی زۆر لەكوردەكان و كەسانیتر كۆبونەوە. عومەر فەرمانی بەئەبو موسای ئەشعەری دابو تا كۆتایی ئەو سەرزمینانەی لەلایەن خەڵكانی بەسرەوە ئەمانیان پێدرابو، پێشڕەوی بكات تا كەس نەتوانێت هێرش بكاتە سەر موسوڵمانەكان. ئەو ترسا دەستەیەك لەسوپاكەی لەناو بچن یا لەپشتەوە هێرشیان بكرێتە سەر. دواتر بەرێكەوت و لەپیرود دابەزین. ئەوان لەمانگی رەمەزان/ژوئیەی ٦٤٤ زایینی لەنێوان روباری تیری و مونازێر روبەروی یەك بونەوە. موهاجیر كوڕی زیاد بەجل و بەرگی رازاوە و ئامادە بۆ گیانداان هاتەدەر و ئەبوموسا موسوڵمانانی سوێنددا تا ڕۆژوەكانی خۆیان بشكێنن. موهاجیر هێرشی كرد و ئازایانە شەڕی كرد تا كوژرا. خوا ئێرانیەكانی لاواز كرد تائەو شوێنەی لەناو قەلآكاندا خۆیان حەشاردا. رەبیع كوڕی زیاد بۆ مەرگی براكەی بەردەوام دەگریا و نەمانی براكەی بەدژوار و گران لەقەڵەم دەدا. ئەبو موسا بەزەیی بەودا هاتەوە و كردی بەفەرماندەی سوپاكەی براكەی. ئەبو موسا بەرێكەوت تا گەیشتە ئیسفەهان و ئەو موسوڵمانانەی (جی) یان گەمارۆدابو، لەوێ كۆبونەوە. كاتێك ئەم شارە دەستی بەسەرداگیرا، ئەبو موسا بۆ بەسرە گەڕایەوە. رەبیع كوڕی زیادی حارسی لەروباری تیریەوە دەستی بەسەر پیرودا گرت و هەمو سامانی خەڵكەكەی وەك تالآنی هەڵگرت.

ئەبو موسا بەدوای وەفدێكدا دەگەڕا تاوەك نوێنەری خۆی بۆ لای عومەری رەوانە بكات. زەببە كوڕی میحصەنی عەنزی خوازیاری ئەوەبو تا لەناو دەستەی نوێنەرایەتیەكەدا بێت بەلآم ئەبو موسا رازی نەبو. ئەبو موسا لەئەسیرەكانی پیرود شەست كوڕی هەڵبژاردبو. زەببە ڕۆشتە لای عومەر و گلەیی دەست پێكرد. ئەبوموسا چۆنیەتی ئەم

کارەی بۆ عومەر نوسی. کاتێك زەببە گەیشتە لای عومەر، سلاَوی لێکرد. عومەر پرسی: کێیت؟ وتی: زەببەم. عومەر وتی: ناخۆش هاتیت و لەبنەماڵەی ئێمە نیت. زەببە وتی: بەلاَم خۆش هی خوایە و بنەماڵە کەخوا لێی بێ نیازە. عومەر سەبارەت بەکارەکەی پرسیاری لێکرد. زەببە وتی: ئەبوموسا شەست کوڕی لەکوڕی دێدارەکان بۆ خۆی هەڵبژاردوە. ئەو کەنیزێکی مانگ روخساری بەناوی عەقیلە هەیە کەنیمەڕۆ قازانێك دەخوات و ئێوارێ قازانێکیتر. ئەو دوپەیمانەی هەیە و دو ئەنگوستیلە. ئەو کاروبارەکانی بەسرەی بەزیاد کوڕی ئەبی سوفیان سپاردوە و هەزار درەمی وەك دیاری بەحەتیئە بەخشیوە.

عومەر ئەبو موسای ئەشعەری بانگ کرد. کاتێك گەیشتە لای ئەو، بۆ چەندین رۆژ ئەوی لەخۆی دور خستەوە و دواتر ئەوی بۆ لای خۆی بانگ کرد. عومەر بەئامادەبونی زەببە لێکۆڵینەوەی لەئەبوموسا دەسپێکرد. زەببە وتی: ئەو شەست کوڕی بۆ خۆی هەڵبژاردوە. ئەبوموسا وتی: ئەوانیان بەمن نیشاندا وبەهای ئازادی ئەوان زۆربو. ئەوانم بەبنەماڵەکانیان فرۆشت و بەهاکەیانم لەناو موسوڵمانانندا دابەش کرد. زەببە وتی: ئەو درۆی نەکرد و منیش درۆم نەکرد. زەببە وتی: ئەو دوپەیمانە (ئەندازەی ١٤٤ مەتری چوارگۆشە زەمین)ی هەیە. ئەبوموسا وتی: راست دەکات. یەکیان بۆ بنەماڵەکەمە کەلەوە بژێویان پێ دەدەم و یەکیان بۆ موسوڵمانانە کەلەدەستی ئەواندایە و بژێوی خۆیانی لێ هەڵدەگرن. زەببە وتی: نەئەو درۆ دەکات نە من. کاتێك باسی عەقیلەی کرد، ئەبوموسا بێدەنگ بو و هیچی نەوت. زانی زەببە راستیەکانی بەو وتوە. زەببە وتی: کاروبارەکانی بەسرەی بەزیاد کوڕی ئوبیە سپاردوە. ئەبوموسا وتی: بینیم کە شیاو و بیرمەند و بەئەزمونە. لەبەر ئەمە کاروبارەکانم پێ سپارد. زەببە وتی: بەحەتیئە (وتاردەری بەناوبانگی عەرەب) هەزار درەمی بەخشیوە. ئەبوموسا وتی: بەم کارە دەمیم بەست تا جوێن بەمن نەدات. عومەر ئەوەی بۆ سەر کارەکەی گەڕاندەوە و فەرمانیدا زیاد و عەقیلە بۆ لای ئەو بنێرێت. ئەبو موسا ئەو کارەی کرد. کاتێك زیاد گەیشتە لای عومەر، سەبارەت بەکار و داهاتی مانگانە و کارە پێویستەکانی دین و کارە شیاوەکانی پێغەمبەر(ص) پرسیاری لێکرد. بینی کەپیاوێکی بەتوانا و بیرمەندە. ئەوی بۆ سەر کارەکەی گەڕاندەوە و فەرمانی بەفەرماندەکانی بەسرەدا راوێژی لەگەڵ بکەن و

وتەکانی بەکار ببەن. ئەو عەقیلەی لەمەدینە زیندانی کرد.

دواتر عومەر وتی: ئاگادار بن کەزەببە ڕقی لەئەبوموسا هەلگرت و لەبەر ڕق و کینە لەو جیابویەوە چونکە دەترسا مەبەست و ئارەزوەکانی ئەم دنیا لەدەست بدات و لەسەر ئەم بنەمایە راست و درۆی سەبارەت بەو هێنایە سەرزمان. درۆکەی وتەراستەکانی لەناوبرد و بەفیڕۆیدا. درۆمەکەن چونکە درۆ بێژەرەکەی بەرەو جەهەننەم دەبات.

## گێڕانەوەی کاری سەلمە کوڕی قەیسی ئەشجەعی و کوردەکان

شێوازی کاری عومەر بەمشێوە بو کاتێك سوپایەك لەموسوڵمانان لای ئەو کۆدەبونەوە، پیاوێکی زانا و شارەزایی لەکاروباری دینی وەك فەرماندەی ئەوان دەستنیشان دەکرد. ئەم جارە دەستەیەك لەموسوڵمانان لای ئەو کۆبونەوە. ئەو سەلە کوڕی قەیسی ئەشجەعی کردە فەرماندەی ئەوان و وتی: بەرێکەوە، بەناوی خوا و لەرێگەی خوادا شەڕ بکە. کاتێك روبەروی دوژمنانتان بونەوە، پێشنیاری ئیسلامیان پێبکەن، ئەگەر رازی بون با لەناو سەرزەمینەکانی خۆیان بمێننەوە، دەبێت زەکات بدەن و لەتالآنیەکانی شەڕ بەشیان نەبێت. ئەگەر لەشەڕەکاندا هاورێیەتی ئێوە بکەن، ئەوەی بۆ ئێوە ڕەوا و شیاوە، بۆ ئەوانیش بەهەمان شێوە ڕەوایە و شیاو. ئەگەر رازی نەبون، پێشنیاری دانی باجیان پێ بکەن. ئەگەر رازی بن، لەوانی وەربگرن، ئەگەر رازی نەبون، شەڕیان لەگەڵ بکەن. ئەگەر لەبەرابەر ئێوەدا لەقەلآکاندا خۆیان حەشاردا و داوا لەئێوە بکەن بەپێی فەرمانی خوا و پێغەمبەر(ص)ەکەی بێنە لای ئێوە و لای ئێوە ئەمان بدرێن، رازی نەبن چونکە نازانن دەستان بەفەرمانی خوا وپێغەمبەر(ص)ەکەی دەگات تا ئەمانەکەی ئەوان پشت راست بکەنەوە یا دەستتان ناگات و پشت راستی ناکەنەوە. پەیمان شکێنی مەکەن، منالّەکان مەکوژن و گوێ و لوتی کەس مەبڕن و رێز لەجەستەی کوژراوەکان بگرن.

دەڵێت: ئەوان بەرێکەوتن تا روبەروی دەستەیەك لەکوردەکان بونەوە و پێشنیاری ئیسلام یا باجیان پێکردن. کوردەکان بەمە رازی نەبون. شەڕیان لەگەڵ کردن و کوردەکانیان شکەستدا و پیاوە شەڕکەرەکانی ئەوانیان کوشت و ژنان و منالآنیان بەئەسیری گرت و لەناو خۆیاندا دابەشیان کردن. سەلە بڕێك گەوهەری لەناو سەوەتەیەك بینی و داوای مۆڵەتی لەموسوڵمانان کرد و رەوانەی لای عومەری کرد.

نێردراو لەگەڵ هەواڵی سەرکەوتن و سەوەتەی پڕگەوهەر گەیشتە لای عومەر. عومەر سەبارەت بەخەڵك پرسیاری دەکرد و نێردراو بەردەوام وەڵامی دایەوە تا گەشتە گەوهەرەکان. عومەر بەتەواوی تورە بو. وتی: ئەگەر خەڵك پێش گەیشتنی تۆ بلاّوەی لێ بکەن، بەسەختی ئازارت دەدەم. نێردراو بەرێکەوت تا گەیشتە لای سەلە. سەلە گەوهەرەکانی فرۆشت و بەهاکەی لەناو خەڵکدا دابەش کرد. هەر نقێمێك بەپێنج درەم فرۆشرا و بەهاکەی بیست هەزار درەم بو.

لەم ساڵەدا عومەر لەگەڵ خەڵك حەجی کرد و هاوسەرەکانی پێغەمبەر(ص) هاورێیەتیان دەکرد و ئەمە دواییی حەجی عومەر کوڕی خەتاب بو. هەروەها عومەر لەم ساڵەدا کوژرا.

## کوژرانی عومەر کوڕی خەتاب

مسوەر کوڕی مەخریمە دەڵێت: رۆژێك عومەر رۆشتەدەر و لەبازار دەستی بەگەڕان کرد. ئەبولۆلۆ کۆیلەی موغەیرە کوڕی شەعبە کەپیاوێکی مەسیحی بو، پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، هاوکاریم بکە چونکە موغەیرە باجێکی زۆری لەسەرم داناوە. عومەر وتی: باجەکەی تۆ چەندە. ئەبولۆلۆ وتی: رۆژی دودرەم. عومەر پرسی: چ کارێك دەزانیت؟ وتی: دارتاش و نگارکێش و ئاسنگەرم. عومەر وتی: بەم پیشانەی تۆ دەیزانیت پێم وانەبێت باجەکەت زۆر بێت. عومەر وتی: هەواڵم پێگەیشتوە کەدەڵێیت: ئەگەر بمەوێت ئاشێك دروست دەکەم کەگەنم دەکاتە ئارد، بەبا. وتی: بەڵێ: عومەر وتی: بۆ من ئاشێك دروست بکە بەبا کار بکات. وتی: ئێستا کەداوات لەمن کرد ئاشێکت بۆ دروست دەکەم کەخەڵك لەرۆژهەلاّت و رۆژئاوا باسی بکەن! ئەبولۆلۆ ئەمەی وت و بەدوای کاری خۆیدا رۆشت. عومەر وتی: ئەم کۆیلەیە مژدەی مەرگی پێدام.

عومەر گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی خۆی. کاتێك بەیانی داهات، کەعب الاحبار هاتەلای و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، وەسیەتی خۆت بکە چونکە بەم زوانە دەمریت و زیاتر لەسێ شەوی دیکە زیندو نیت. عومەر وتی: لەکوێوە دەزانی؟ کەعب وتی: لەناو کتێبی تەوراندا دەیبینم. عومەر وتی: هاوار، توخوا ئایا عومەر کوڕی خەتاب لەتەوراتدا دەبینی؟ کەعب وتی: بەخوا، نە، بەلاّم جل و بەرگی جەستە و تایبەتمەندیەکانی تۆ

دەبینم و وای لێکدەدەمەوە کەژیانی تۆ گەشتۆتە کۆتایی. دەڵێت: عومەر هیچ نەخۆشی و ئازارێکی نەبو! کاتێك بەیانی داهات، کەعب هاتە لای و وتی: دو و یەك رۆژ ماوەتەوە. کاتێك بەیانی داهات، عومەر بۆ نوێژ رۆشتەدەر. ئەو لەریزی نوێژکەران چەندین پیاوی دادەنا و کاتێك هەڵدەستانەوە تەکبیریان دەوت. ئەبولۆلۆ لەناو خەڵکدا دەرکەوت. کێردێکی دوسەری لەدەستا بو کەدەسکەکەی لەناوەڕاستەکەیدا بو. ئەو شەش کێردی لەعومەردا کەیەکیان ژێر ناوکی گرت و هەر ئەوە بو عومەری کوشت. هاورێ لەگەڵ عومەر کولەیب کوڕی بوکەیری لەیسی کە لەپشت سەریەوە بو، لەگەڵ چەند کەسێکیتری کوشت و هەڵات.

کاتێك عومەر هەستی بەگەرمی کێردەکان کرد، کەوت و فەرمانی بەعەبدولرەحمان کوڕی عەوفدا لەگەڵ خەڵك نوێژ بخوێنێت. عومەر کەوتبو. ئەویان هەڵگرت و بردیانەوە بۆ ماڵ. عەبدولرەحمانی بانگ کرد وپێی فەرمو: وەسیەتەکەم بەتۆ دەڵێم. عەبدولرەحمان وتی: ئەی خوایە خەلافەت بەمن دەبەخشیت؟ وتی: نە. عەبدولرەحمان وتی: سوێند بەخوا هەرگیز بەمە رازی نابم. عومەر وتی: کەواتە بێدەنگ بە تا پێشنیاری ئەو کەسانە بکەم کەپێغەمبەر(ص) لەکاتی مردن لێیان رازی بو. دواتر عەلی کوڕی ئەبی تالیب و عوسمان کوڕی عەفان و زوبەیر کوڕی عەوام و سەعد کوڕی ئەبی وەقاصی بانگ کرد و فەرمانی پێدان: سێ رۆژ چاوەڕوانی براکەتان تەڵحە کوڕی عوبەیداللە بکەن، ئەگەر هات لەم کارەدا بەشدارە و ئەگەر نەهات کارەکەتان ئەنجام بدەن. ئەی عەلی: سوێندت دەدەم ئەگەر هاتیتە سەر کار بەنی هاشم نەکەیتە سەروەری خەڵك (بەهەمان شێوە کەمن ئەمەویەکانم کرد)، ئەی عوسمان سوێندت دەدەم ئەگەر هاتیتە سەر کار بەنی ئەبی موعیت نەکەیتە گەورە و فەرمانڕەوایی خەڵك. ئەی سەعد سوێندت دەدەم ئەگەر کارێك لەئەستۆ گرت، نزیکەکانت مەکەرە گەردن درێژی سەر خەڵك. هەستن و راوێژ بکەن و کۆتایی بەم کارە بێنن. دەبێت صوهەیب نوێژ لەگەڵ خەڵك بخوێنێت.

دواتر ئەبو تەڵحەی ئەنساری بانگ کرد و وتی: لەسەر دەرگای ئەو ماڵەی لێی کۆدەبنەوە، بێستە و رێگە مەدە کەس لەوان نزیك ببێتەوە. پێشنیاری خەلیفەی دوای خۆم بەئەنسار دەکەم کە لەسەر بنەمایی باوەڕی خۆیان هەڵس و کەوتیان کرد و

ماڵەکانی خۆیان بەخۆشحاڵیەوە خستە بەردەستی پێغەمبەر(ص) و کۆچکەرانی ڕێگەی خوا. دەبێت خەلیفە ڕێزی ئەنسار بگرێت، لەگەڵ چاکەکارانی ئەنسار، چاکە بکات و لەخراپەکانیان خۆش ببێت. پێشنیاری خەلیفە بەعەرەبەکان دەکەم کەبناغەی ئیسلامن. ئەو دەبێت لەسامانی ئەوان بەئەندازەیەکی ڕاست و دروست زەکات وەربگرێت و بەسەر هەژاراندا دابەشی بکات. پێشنیاری ئەمان دراوەکان لەلایەن پێغەمبەر(ص)ەوە بە خەلیفەی دوای خۆم دەکەم کەرێز لەپەیمانی ئەوان بگرێت. ئەی خوایە، ئایا پەیامەکەی خۆم گەیاندوە؟ خەلیفەی دوای خۆم هێناوەتە سەر کارێك کەلەبەری دەست پاکترە. ئەی عەبدالله، بڕۆ بزانە کێ منی کوشتوە.

عەبدالله کوڕی عومەر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەبولۆلۆ کۆیلەی موغەیرە کوڕی شەعبە تۆی کوشت. عومەر وتی: سوپاس بۆخوا کەمنی بەدەستی پیاوێك کوشت کەتەنانەت یەك جاریش سەری کوڕنوشی بۆ خوا دانەنواندوە و نوێژی نەکردوە! ئەی عەبدالله بڕۆ لای عایشە و مۆڵەتی لێ وەربگرە تا من لای گۆڕی پێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر بەخاك بسپێرن. ئەی عەبدالله، ئەگەر لەناو خۆیاندا ناسازگار بون، لەگەڵ زۆرینەی ئەوان بە و ئەگەر ڕاوێژیان کرد ( و دەنگیان دا و دەنگەکانیان بەرابەر بو) لەگەڵ ئەو دەستە بە کەعەبدولرەحمان کوڕی عەوفیان لەگەڵدایە. ئەی عەبدالله فەرمان بەخەڵك بدە تا بۆ پەرەستاری کردن و ماڵئاوایی کردن لەمن بێنە ژوور. لەم کاتەدا دەستەیەك لەموهاجیران و ئەنسار هاتنە ژور و سلاّویان لێکرد. عومەر پێی وتن: ئایا ئەم کارە لەبەرابەر چاوی ئێوە ئەنجام درا؟ وتیان: پەنا بەرخوا! دەڵێت: کەعب الاحبار لەگەڵ خەڵك هات و کاتێك عومەر ئەوی بینی، فەرموی:

توعدنی کعب ثلاثا اعدها ولاشك ان القول ماقال لی کعب

وما بی حذار الموت، انی لمیت ولکن حذار الذنب یتبعه الذنب

یانی: کەعب سێ ڕۆژی بەردەوام ئاگاداری کردمەوە و بەردەوام دەمژمارد، بێ گومان وتەی ڕاست ئەوەیە کەکەعب وتی. من لەمرگ ناترسم چونکە بەناچار دەمرم. ترسی من لەو گوناحانەیە کەبەردەوام دەگەن.

عەلی بۆ پەرەستاری کردنی ئەو هات و لەسەر سەری دانیشت. عەبدالله کوڕی عەباس هات و وەسفی کرد. عومەر پێی وت: ئەی کوڕی عەباس، تۆیش من وەسف دەکەیت؟

عەلی ئیشارەی کرد تا بڵێ، بەڵێ. کوڕی عەباس وتی: بەڵێ. عومەر وتی: تۆ و هاوڕێکانت ناتوانن من فریو بدەن. دواتر وتی: ئەی عەبدالله، سەرم لەسەر سەرینەکە هەڵگرە و بیخەرە سەر زەوی، ئەگەری هەیە خوای گەورە سەیرم بکات و بمبەخشێت. سوێند بەخوا ئەگەر سامانی ئەم پانتاییە کەخۆر لەسەری دەدرەوشێت، هی من بوایە، بۆ خۆ دورخستنەوە و باشبونەوە بەترس لەمردن و رۆژی کۆتاییم دەبەخشی.

پزیشکێکیان لەبەنی حەرەس کوڕی کەعب هێنا. دەرمانێکی دەرخوارد دا کەهێشتا نەیخواردبو، هێنایەوە. شیری دەرخوارد دا و بەهەمان شێوە هێنایەوە. پزیشك وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران وەسیەتی خۆت بکە. عومەر وتی: ئاسودە بوم.

کاتێك، کاتی مردنی هات‌سەری لەداوێنی کوڕەکەی عەبدالله بو. دواتر وتی:

طللوم لنفسی غیر انی مسلم                    اصلی الصلاة کلها و اصوم

یانی: ستەمکارم لەسەر خۆم جگە لەوەی کەموسوڵمانم و هەمو نوێژەکانم دەخوێنم و رۆژو دەگرم.

بەردەوام بیری خوای گەورەی دەکرد تا ئەوەی لەشەوەی چوارشەممە سێ شەو بۆ کۆتایی زی حەججە ساڵی بیست و سێیەمی کۆچی /٦٤٤ زایینی ماڵئاوایی لەجیهان کرد. دەستەیەك دەڵێن: رۆژی چوارشەممە چوار شەو ماوە بۆ کۆتایی مانگی زی حەججە / ٢ نۆڤەمبەری ٦٤٤ زایینی بەکێرد لێیاندا و لەرۆژی یەکی موحەرەمی ساڵی ٢٤ / ٧نۆڤەمبەری ٦٤٤ زایینی ماڵئاوایی لەجیهان کرد.

رۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەو دە ساڵ و شەش مانگ و هەشت رۆژ بو. لەرۆژی ٣ موحەڕەم /٩ نۆڤەمبەر لەگەڵ عوسمان کوڕی عەفان بەیعەتیان کرد. دەستەیەك دەڵێن: مردنی ئەو چوار رۆژ بۆ کۆتایی زی حەججە /٢ نۆڤەمبەری ٦٤٤ زایینی و یەك رۆژ بۆ کۆتایی زی حەججە / ٦ مۆڤەمبەری ٦٤٤ زایینی لەگەڵ عوسمان بەیعەتیان کرد و ئەو رۆژی یەکی موحەرەمی ساڵی بیست و چواری کۆچی / ٧ نۆڤەمبەری ٦٤٤ زایینی خەلافەتی دەست پێکرد. لەسەر بنەمای ئەم وتە، ماوەی خەلافەتی عومەر دە ساڵ و شەش مانگ و چوار رۆژە. صوهەیب نوێژی لەسەر خوێند. ئەویان هەڵگرت و بردیانە ماڵی عایشە و لەپاڵ پێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر بەخاکیان سپارد. عەلی کوڕی ئەبی تالیب و زوبەیر کوڕی عەوام و عەبدولرەحمان کوڕی عەوف و عوسمان کوڕی عەفان و سەعد کوڕی

وەقاس و عەبدالله کوڕی عومەر ڕۆشتنە ناو ئارامگاکەی ئەو.

## نەژاد و تایبەتمەندیەکان و ژیانی عومەر کوڕی خەتاب

نەژادنامەکەی بەمشێوەیە: عومەر کوڕی خەتاب کوڕی نوفەیل کوڕی عەبدولعوزەی کوڕی ریاح کوڕی عەبدالله کوڕی قرت کوڕی زەراع کوڕی عودەی کوڕی کەعب کوڕی لوئەی. نازناوەکەی باوکی حەفصە و دایکی حەنتەمە کوڕی هشام کوڕی موغەیرە کوڕی عەبدالله کوڕی عومەر کوڕی مەخزوم. ئەو کچە مامی ئەبوجەهلە. ئەوانەی شارەزاییان نیە، گومان دەکەن دایکی ئەو خوشکی ئەبوجەهلە. ئەم وتەیە هیچ بەهایەکی نیە.
پێغەمبەر(ص) ئەوی بە(فاروق) جیاکەرەوەی راستی لەچەوتی، ناو دەبرد. دەستەیەك دەڵێن: خاوەنانی کتێب ئەویان بەفاروق ناو بردوە.
تایبەتمەندیەکانی ئەو بەم شێوە بون: پیاوێکی باڵابەرز، گەنم رەنگ، سەرێکی تاس، چەپ دەست، بازو کراوە (بەهەر دو دەست کاری دەکرد)، ئەوەندە باڵای بەرز بو کاتێك رادەوەستا، گومانیان دەکرد، سوارەیەکە. دەستەیەك دەڵێن: سپی بو، زۆر سپی. کەمێك سورباو، باڵا بەرز، سەرێکی بێ مو، ریشێکی درێژ و سپی و جوان. ریشی بەرەنگی زەرد رەنگ دەکرد و سەری شانە دەکرد. رۆژی لەدایك بونی چل ساڵ پێش شەڕی فەجار بو و ساڵەکانی ژیانی ٥٥ ساڵ. دەستەیەك دەڵێن: شەست ساڵ تەمەنی بو و دەستەیەك دەڵێن: شەست و سێ ساڵ. راستیەکەی ئەوەیە ( ٤٠ ساڵ پێش کۆچ کردنی پێغەمبەر(ص) چاوی بەدونیا هەڵهێنا). دەستەیەك دەڵێن: شەست و یەك ساڵی بو.

## ناوی کوڕەکان و ژنەکانی عومەر

عومەر لەرۆژگاری جاهلی لەگەڵ زێنەب کچی مەزعون کوڕی حەبیب کوڕی وەهب کوڕی حوزافە کوڕی جومەح پەیوەندی هاوسەری بەست و ئەم ژنە عەبدالله و عەبدولرەحمانی گەورە و حەفصەی بۆ هێنایە دونیا.
هەروەها لەرۆژگاری جاهلی مولەیکە کچی جەروەلی خوزاعی وەك هاوسەری خۆی هەڵبژارد کەعوبەیدالله کوڕی عومەری بۆ هێنایە دونیا. لەرۆژگاری (شەڕی بەس) لێی جیابویەوە و ئەم ژنە بوبەهاوسەری ئەبو جەهم کوڕی حوزەیفە. عوبەیدالله لەشەڕی

صەفین لەناو سوپاکەی معاویە کوژرا. دەستەیەك دەڵێن: دایکی ئەم عوبەیداللەیە دایکی زەیدی گەورە دایکی کولسوم کچی جەروەلی خوزاعی بو. ئیسلام جیایی خستە نێوان ئەو و عومەر.

هەروەها قورەیبە کچی ئەبوئومەییەی مەخزومی لەرۆژگاری جاهلی کردە هاوسەری خۆی و لەکاتی شەڕی بەس لێی جیابویەوە. دوای ئەو عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر ئەم ژنەی کردە هاوسەری خۆی. ئەم دوانە هەردوکیان( عومەر و عەبدولرەحمان) ئاوەڵزاوای پێغەمبەر(ص) بون چونکەقورەیبە خوشکی دایکی سەلمە هاوسەری پێغەمبەر(ص) بو.

هەروەها عومەر دایکی حەکیم کچی حەرەس کوڕی هشامی مەخزومی لەرۆژگاری جاهلی وەك هاوسەری خۆی هەڵبژارد

و ئەم ژنە بۆ ئەو فاتیمەی هێنایە دونیا. عومەر لێی جیابویەوە. دەستەیەك دەڵێن: لێی جیانەبویەوە.

هەروەها جەمیلە خوشکی عاصم کوڕی سابتی کوڕی ئەبی ئەقلەحی ئەوسی ئەنساری وەك هاوسەری خۆی هەڵبژارد و ئەم هاوسەرگیریە لەرۆژگاری ئیسلامیدا بو. ئەم ژنە عاصمی بۆ هێنایە دونیا و عومەر دواتر لێی جیابویەوە.

دواتر دایکی کولسوم کچی عەلی کوڕی ئەبی تالبی وەك هاوسەری خۆی هەڵبژارد کەدایکی، فاتیمە کچی پێغەمبەر(ص)ی خوا بو. عومەر بەم ژنە چل هەزار درەمی وەك مارەیی بەخشی. دایکی کولسوم زەید و روقیەی بۆ هێنایە دونیا. هەرەها لۆهەیە(ژنێکی یەمەنی) کردە هاوسەر کەعەبدولرەحمانی نێوەنجی بۆ هێنایە دونیا. دەستەیەك دەڵێن: عەبدولرەحمانی گەورەی بۆ هێنایە دونیا. دەستەیەك دەڵێن: ئەم ژنە ((دایکی مناڵ) (ام ولد) بو.

هەروەها ماڵەکەی ئەو فۆکەیەهەی تیابو کەئەویش (دایکی مناڵ) و زێنەب مناڵترین مناڵی عومەری هێنایە دونیا.

لەگەڵ عاتیکە کچی زەید کوڕی عەمرۆ کوڕی نوفەیل پەیوەندی هاوسەرگیری بەست. ئەم ژنە پێشتر لەماڵی عەبداللە کوڕی ئەبی بەکری راستگۆبو و لەکاتێکدا کەئەم ژنە لەماڵەکەیدا بو، عەبداللە کوژرا. کاتێك عومەر مرد، زوبەیر کوڕی عەوام ئەوی وەك

هاوسەری خۆی هەڵبژارد. زوبەیریش لەکاتێکدا هاوسەری ئەم ژنە بو، کوژرا. عەلی کوڕی ئەبی تالیب خوازبێنی لێکرد. ژن وتی: نابمە هاوسەری تۆ، دەترسم بکوژرێیت تۆ تەنیا کەسێکی گەورەییت کە لەناو بەرێزەکاندا ماویتەوە. عەلی دەستی لێ هەلگرت.

عومەر لەدایکی کولسوم کچی ئەبوبەکری صدیق لای عایشە خوازبێنی کرد. دایکی کولسوم وتی: من پێویستم بەو نیە چونکە پیاوێکە بەژیانێکی دژوار، و باشیەکەی سەختگیرانە لەسەر ژنان. عایشە کەسی بۆ لای عەمرۆ عاص نارد و داوای رێگە چارەی لێکرد. عەمرۆعاص وتی: من ئەم کێشەیە چارەسەر دەکەم. عەمرۆعاص هاتە لای عومەر و وتی: هەواڵێك بەمن گەیشتوە کەداوات لێدەکەم پەنا بۆ خوا ببەیت. عومەر وتی: کام هەواڵە؟ عەمرۆ وتی: خوازبێنی تۆ لەدایکی کولسوم کچی ئەبوبەکر. عومەر وتی: راستە بەلأم ئایا ئەوت لەمن دورخستەوە یا من لەو؟ عەمرۆ وتی: هیچ کام. کێشەکە لەوەدایە ئەم کچە، تازە پێگەیشتوە و لەژێر سێبەری سەروەری باوەڕداران بەنەرمی و خۆشەویستی گەروە بوە بەلأم تو پیاوێکی توڕە و توشیت و ئێمە بەردەوام لەتۆ دەترسین و ناتوانین عادەتێك لەعادەتەکانی تۆ بگۆڕیین. ئێستا بڕوانە و بزانە چی رودەدات ئەگەر لەکارێکدا لەگەڵ تۆ ناسازگار بێت و تۆ لێی توڕە ببێت و ئازاری بدەیت. ئەوسا سەبارەت بەمناڵەکان و پاشماوەکانی ئەبوبەکر کارێکی شیاوت ئەنجام نەداوە. عومەر وتی: چی لەعایشە بکەم چونکە قسەم لەگەڵ کردوە؟ عەمرۆ وتی: من ئەو کێشەیە چارەسەر دەکەم، کچی باشتر لەو نیشانی تۆ دەدەم، شاجوانی هەمو کچەکانی جیهان، دایکی کولسوم کچی عەلی کوڕی ئەبی تالیب کەئەگەر لەگەڵ ئەو پەیوەندی هاوسەرگیری ببەستیت، پەیوەندیەکی بەهێزی خزمایەتیت لەگەڵ پێغەمبەر(ص)ی خوادا دروست کردوە.

هەروەها عومەر لەدایکی ئەبان کچی عوتبە کوڕی رەبیعە خوازبێنی کرد بەلأم کچەکە ئەوی پەسەند نەکرد و وتی: بەردەوام لەماڵەکەی خۆیدایە و رێگەی چاکەکردن لەکەسانیتر دەگرێت. روگرژ لەماڵ دەڕواتەدەر و توڕە دەگەڕێتەوە (بەمشێوەیە عومەر، جگە لەکەنیزەکان، هەشت ژنی کردە هاوسەری خۆی)

## کرداری عومەر

عومەر جارێك وتی: داستانی عەرەب لەداستانی وشترێکی چەموش دەچێت کەبەردەوام بەدوای وشتروانی دەڕوات. دەبێت وشتروانی عەرەبەکان بزانێت بۆ کوێیان دەبات. بەلاَم من، سوێند بەپەروەردگاری کەعبە ئەوان بۆ ڕێگەی ڕاست دەبەم! نافع ئەلعەیشی دەلێت: هاوڕێ لەگەڵ عومەر کوڕی خەتاب و عەلی کوڕی ئەبی تالیب ڕۆشتینە ناو ئەو بێستانانەی وەك زەکات وەرمان گرتبو. عوسمان لەسێبەرێك دانیشت و دەستی بەنوسین کرد و عەلی لەسەر سەری وەستا و ئەوەی عومەر دەیوت، بۆی دەخوێندەوە. عومەر لەو ڕۆژە زۆر گەرمەدا لەبەردەم هەتاوەکەدا وەستابو، دو ڕۆپۆشی ڕەشی پێوە بو یەکیان جەستەی پێ داپۆشیبو یەکیان سەری و وشترە زەکاتیەکانی سەرژمێری دەکرد و ڕەنگی ئەوانی دیاری دەکرد و دانەکانی دەژماردن. عەلی بەعوسمانی وت: لەنوسراوی خوادا هاتوە: ئەی باوکە، ئەو بەکرێ بگرە، چونکە باشترین کەس کەبەکرێی دەگرییت، پیاوێکە کەبەهێز و ڕاست کردار بێت (قصص/٢٨/٢٦). عەلی بەدەستی خۆی عومەری نیشاندا و وتی: ئەوە هەمان پیاوی بەهێز و ڕاست کردارە.

عەبدالله کوڕی عامر کوڕی ڕەبیعە دەلێت: عومەرم بینی کەمشتێ کای لەسەر زەوی هەلگرت و وتی: خۆزگە من ئەم مشتە کایە دەبوم، خۆزگە هیچ نەدەبوم، خۆزگە لەبیرکراوی لەبیرکراو دەبوم، خۆزگە دایك منی نەدەهێنایە دونیا. حەسەن دەلێت: عومەر وتی: ئەگەر زیندو بمێنم، بەخواستی خوا یەك ساڵ لەناو چینە جیاوازەکانی خەڵك بەگەڕان سەرقاڵ دەبم چونکە دەزانم زۆربەی نیازەکانی خەڵك بەمن ناگات چونکە نەفەرمانڕەواکانیان بەمن دەلێن و نەخۆیان دەتوانن دەستیان بەمن بگات. بەشێوەیەك دەڕۆم کە لەشام دومانگ بمێنمەوە، لەجەزیرە دو مانگ، لەمیسر دو مانگ، لەبەحرەین دو مانگ، لەکوفە دو مانگ و لەبەسرە دو مانگ. سوێند بەخوا ساڵێکی خۆش دەبێت. بەعومەریان وت: لەئەنبار پیاوێکی لێیە و شارەزای کاروباری دیوانە، باشترە ئەو وەك دەبیری خۆت هەڵبژێری. عومەر وتی: ئەگەر ئەم کارە بکەم ڕازدارێکی دور لەخەڵکم دەست نیشان کردوە.

دەستەیەك دەڵێن: عومەر بۆ خەڵك وتاریدا و وتی: سوێند بەو کەسەی محەممەدی

بەراستی و دروستی نارد، ئەگەر وشترێك لەكەنارەكانی فورات لەناو بچێت، لەوە دەترسم خوا لەسەر ئەو بابەتە لێكۆڵینەوە لەگەڵ من بكات.

ئەبو فوراس دەڵێت: عومەر وتارێكدا و وتی: فەرماندارانیان بۆ سەر ئێوە رەوانە نەكردوە كە لەئێوە بدەن و سامانەكانتان بگرن. بۆ ئەم مەبەستە رەوانەی لای ئێوەیان كردون تا دین فێری ئێوە بكەن و شێوەی ژیانی پێغەمبەر(ص)تان بیر بێننەوە. هەركەس هەڵس و كەوتێكی جیاواز لەمە لەفەرمانڕەواكان ببینێت، دەبێت منی لێ ئاگادار بكاتەوە، سوێند بەو كەسەی گیانی عومەر لەدەستی ئەودایە، تاوان و سزای ئەم كارە بەسەر بێدادگەر و بكەرەكەی دەسەپێنم. عەمرۆ كوڕی عاص لەشوێنەكەی هەستا و وتی: ئەی سەرۆەری باوەڕداران، بیر لەوە بكەرەوە كەئەگەر یەكێك لەفەرمانڕەواكان یەكێك لەژێردەستەكانی خۆی بەشێوەیەك تەمێ بكات، ئایا تۆ ئەو سزا دەدەیت؟ عومەر وتی: بەڵێ، سوێند بەو كەسەی گیانی عومەر لەدەستی ئەودایە، سزای دەدەم. پێغەمبەر(ص)ی بەرێزم بینی، سزا و تاوانی لەسەر خۆی دیاری دەكرد! ئاگادار بن لەموسوڵمانەكان نەدەن كەریسوا و سوك بن، ئەوان وەسف مەكەن كەگیرۆدەی پرێشانی ناخ بن، پێویستی و خواستەكان لەوان درێغ مەكەن كەناچاریان بكەن ناباوەڕ بن و ئەوان بۆ ناو دارستانەكان رێنوێنی مەكەن كەبەفیرۆیان دەدەن.

بەكر كوڕی عەبداللە دەڵێت: عومەر كوڕی خەتاب رۆشتە لای عەبدولرەحمان كوڕی عەوف و بینی لەتاریكایی شەو لەناو ماڵەكەی خۆی نوێژ دەخوێنێت. عەبدولرەحمان لێی پرسی: بۆ لەم كاتژمێرە لەشەو لەماڵ هاتویتە دەر؟ عومەر وتی: چەند كەسێكم بینی كەهاورێ و هاوەڵان یا خزمانی یەكترن و لەسوچێكی بازار دابەزین. ترسام دزەكانی مەدینە زیانیان لێ بدەن یا شتێك لەوان بڕفێنن. با پێكەوە بڕۆین و پارێزگاریان لێ بكەین. ئەوان رۆشتنە بازار و لەسەر سەكۆیەك دانیشتن و دەستیان بەگفتوگۆ كرد. لەم كاتەدا ئەو دوانە چرایەكیان بینی. عومەر وتی: مەگەر فەرمانم نەدابو دوای گەشتنی كاتی خەو، چرا هەڵمەكەن. عومەر و عەبدولرەحمان بەرێكەوتن و بینیان دەستەیەك دانیشتون و شەراب دەخۆن. عومەر وتی: بابڕۆین ناسیمەوە! كاتێك بەیانی داهات، كەسی بەدوایدا نارد و بانگی كرد و پێی وت: ئەی فلان كەس دوێ شەو لەگەڵ هاورێكانت لەسەر سفرەی شەراب بویت! پیاو وتی: ئەی سەرۆەری باوەڕداران تۆ

لەکوێوە دەزانیت؟ عومەر وتی: بەچاوی خۆم بینیم. ئەو پیاوە وتی: مەگەر خوا تۆی لەشوێنکەوتن بەدوای کاروباری خەڵك دورنەخستۆتەوە؟ (حجرات٤٩/١٢) عومەر لێی خۆشبو.

بۆیە داگیرساندنی چرای بەنارەوا لەقەڵەم دا چونکە مشکەکان پلێتەی چراکانیان هەڵدەگرت و دەیانبردە سەر بانی ماڵە دارین و قامیشیەکانی ئەوسا و دەبونە هۆی ئاگرکەوتنەوە. زۆربەی ماڵەکانیش بەبەرگ و گەڵای خورما دروست دەکران. پێغەمبەر(ص)یش پێشتر خەڵکی لەم کارە بەدور دەگرت.

ئەسلەم دەڵێت. عومەر بەرەو زەویەکی بەردەڵان و ڕەش بەناوی (واقم) ڕۆشتەدەر و من هاورێیەتیم دەکرد. کاتێك گەشتینە دیوار بەستی صەرار، بینیمان، ئاگرێك هەڵگیرساوە. بەڕاکردن ڕۆشتین و گەشتینە نزیك ئەوان و بینیمان ژنێکە لەگەڵ منداڵەکانی خۆی لەدەوری ئاگرەکە کۆبونەتەوە. قازانێك لەسەر ئاگرەکەیە و ئاگر لەژێر قازانەکە بڵێسە دەسەنێت و منداڵەکان لەبرسیەتیدا هاوار دەکەن. عومەر وتی: سڵاو لەئێوە ئەی خواوەندانی روناکی. نەیویست بڵێت: خواوەندانی ئاگر (ئەگەر دەیوت، ماناکەی بەزمانی عەرەبی (یا اصحاب النار) دەبویە، ئەی جەهەننەمیەکان) ژن وتی: سڵاو لەتۆ بێت. عومەر وتی: بێینە پێش؟ ژن وتی: بەباشی وەرە پێش وەگەرنە بەجێمان بێڵە. عومەر ڕۆشتە پێش و وتی: ئێوە چیتان بەسەر دێت؟ ژن وتی: شەو و سەرما ئێمەی داماو کردوە. عومەر وتی: بۆ ئەم منداڵانە بەمشێوەیە هاوار دەکەن؟ ژن وتی: لەبرسانا. عومەر وتی: ئەو قازانە چی تیایە؟ ژن وتی: هیچم نیە ئەوانی پێ بێدەنگ بکەم، لەبەر ئەمە ئەوان بەنەرمی گەرم رادەگرم و وایان نیشان دەدەم کەخەریکم شتێکیان بۆ دروست دەکەم تا خەویان لێ بکەوێت. خوا لەنێوان ئێمە و عومەر داوەری بکات! عومەر وتی: خوا لێت خۆش بێت! عومەر چوزانێت ئێوە لەم بارودۆخەدا بەسەر دەبەن؟ ژن وتی: کاروباری ئێمەی گرتۆتە دەست و ئێمەی لەبیر کردوە. عومەر روی کردە من و وتی: لەگەڵ من وەرە. هاتینەدەر و رامان کرد تا گەشتینە ئەنباری ئارد. ئەو لابارێکی هەڵگرت کەئارد و گۆشت و چەوری تیا بو. بەمنی وت: بارەکە بخەرە سەر پشتم. ئەسلەم دەڵێت: پێم وت: من بۆت دێنم. دو یا سێ جار وتم. عومەر لەکۆتاییدا وتی: ئایا لەرۆژی هەستانەوەیش باری گوناحەکانم بۆ

هەڵدەگریت ئەی بێ دایك! بارەکەم خستە سەر پشتی ئەو. بەرێکەوت و بەدوایدا بەرێکەوتم و هەردوك بەراکردن تا گەشتینە لای ئەو ژنە. بارەکەی لای ژنەکە خستە سەر زەوی و ئەندازەیەك ئاردی دەرهێنا و بەو ژنەی وت: ئاردەکە بەسەر من بپرژێنە تا بۆ تۆ گەرمی بکەم. عومەر فوی لەژێر قازانەکە کرد. ریشی درێژ و پڕبو. دەمبینی دوکەڵ لەناو ریشی دێتەدەر. خواردنەکەی دروست کرد. ژن بۆ عومەر سینیەکی هێنا و خواردنە دروست کراوەکەی خستە سەر و وتی: من بەردەوام ئامادە دەکەم و تۆ خواردن بەوان بدە.ئەو کارەی کرد تا هەمویان تێر بون و پاشماوەکەی لای ژنەکە دانا و هەستا و من لەگەڵی هەستام. ژن بەردەوام دەیوت: خواوەند جەزای چاکەت بداتەوە! تۆ بۆ خەلافەت باشتری لەسەروەری باوەڕداران! عومەر وتی: قسەی باش بکە کەئەگەر بڕۆیتە لای سەروەری باوەڕداران بەخواستی خوا من لەوێ دەبینیت. دواتر رۆشتە سوچێك و روی کردە ژنەکە و لەسەر زەوی دانیشت و لەگەڵ من قسەی نەکرد تا بینی منداڵەکان پێدەکەنن و هەڵبەز و دابەز دەکەن. دواتر هەمویان ئارامیان گرت و خەویان لێکەوت. عومەر هەستا و بەردەوام سوپاسی خوای دەکرد. وتی: ئەی ئەسلەم برسیەتی ئەوانی بەئاگا و بێ قەرار و گریان کردبو. ویستم نەگەڕێمەوە تائەوەی بینیم، بەجوانی بیبینم.

سالم کوڕی عەبداللە کوڕی عومەر دەڵێت: کاتێك عومەر رێگەی کارێکی لەخەڵك دەگرت، کەسان و بنەماڵەکەی خۆی کۆدەکردەوە و دەیوت: من رێگری فلاَن کار و فیسار کارم لەخەڵك گرت. خەڵك بەهەمان شێوە کەمریشك سەیری گۆشت دەکات، سەیری ئێوە دەکەن. سوێند بەخوا ئەگەر ببینم یەکێك لەئێوە ئەو کارانە ئەنجام دەدات، دوبەرابەر سزای دەدەم.

سەلام کوڕی مسکین دەڵێت: کاتێك عومەر نیازمەند دەبو، دەڕۆشتە لای ئەنبارداری گەنجینە و قەرزی لێ وەردەگرت. زۆر جار دژواری پێشدەهات و ئەنباردار دەڕۆشت و داوای قەرزەکەی دەکرد و پێوەی دەلکا. عومەر بەنەرمی داوای مۆڵەتی لێدەکرد و کاتێك سەری مانگ دەهات، قەرزەکەی دەگەڕاندەوە.

دەڵێت: ئەو یەکەم کەس بو بە(سەروەری باوەڕداران) ناوبرا. بەمشێوە بو کاتێك عومەر دەهاتە سەر کار، پێیان دەوت: ئەی جێگری جێگری پێغەمبەر(ص)ی خوا. عومەر وتی:

ئەمە بەردەوام دەبێت و کاتێك یەکێکی دیکە بێتەسەر کار، دەڵێن: ئەی جێگری جێگری جێگرەکەی پێغەمبەر(ص)ی خوا، ئێوە باوەڕدارانن و من سەروەری ئێوەم. لەبەر ئەمە ئەویان بەسەروەری باوەڕداران ناوبرد.

یەکەم کەس بو بناغەی مێژووی ئیسلامی داڕشت.

یەکەم کەس بو گەنجخانەکانی دروست کرد.

یەکەم کەس بو شەوانە دەگەڕا، یەکەم کەس بو سزای لەسەر خراپە وتن لەوتاردان دیاری کرد. یەکەم کەس بو ڕێگری لەفرۆشتنی (دایکی منالآن) (امهات الولد) کرد، یەکەم کەس بو خەڵکی بۆ چوار جار تەکبیر وتن لەسەر مردو کۆکردەوە. پێش ئەو بەچوار یا پێنج یا شەش تەکبیر نوێژی مردویان دەخوێند. واقدی بەمشێوەی گێڕاوەتەوە.

یەکەم کەس بو خەڵکی لەدەوری یەك پێشنوێژ کۆکردەوە کە لەمانگی ڕەمەزان بەنوێژە پەسند کراوەکان دوای نوێژ خەوتن (تەراوێح) سەرقاڵ بن. نامەی بۆ شارەکان نوسی و فەرمانی بەخەڵکدا ئەم کارە بکەن.

یەکەم کەس بو قامچی بەدەستەوە گرت و لەناو خەڵکدا گەڕا و ئەگەر خراپەی دەدەی، بەقامچی لەخراپەکاری دەدا.

یەکەم کەس بو لەئیسلام دەستی بەنوسین کرد.

زادان دەڵێت: عومەر بەسەلمانی وت: من پاشام یا خەلیفە؟ سەلمان پێی وت: ئەگەر یەك درەم یا کەمتر یا زیاتر لەسامانی موسوڵمانان هەڵگریت، پاشایت و خەلیفە نیت. عومەر دەستی بەگریان کرد.

ئەبوهورەیرە دەیوت: خوا لەکوڕی حەنتەمە خۆش بێت! ئەوم لەساڵی خۆڵەمێش بینی کەدو هەمانەی لەسەرشان و مەشکەیەك ڕۆنی بەدەستەوەیە و لەگەڵ ئەسلەم لەناو خەڵکدا دەگەڕێت. کاتێك منی بینی، وتی ئەی ئەبوهورەیرە، لەکوێوە دێیت؟ وتم: لەشوێنێکی نزیك. بەدوای ئەودا بەرێکەوتم. بارەکەیم هەڵگرت تا گەشتینە صەرار و نزیکەی بیست بنەماڵە لەهۆزی محاربمان بینی. عومەر پرسی: چ شتێك ئێوەی گەیاندۆتە ئێرە؟ وتیان: دەست کورتی. پێستێکی مرداریان دەرهێنا کەبرژاندیان و خواردیان. ئێسقانی ڕزاویان دەرهێنا کەئاردیان کرد و خواردیان. بینیم، دەستبەجێ

عومەر رۆپۆشەکەی خۆی فرێدا و بەریەخەی بەست و نانی بۆ دروست کردن تا هەموانی تێر کرد. دواتر ئەسلەمی بۆ مەدینە نارد کەچەند وشترێکی هێنا وئەوانی سوار کرد تا گەشتنە (حوبانە) و جل وبەرگی لەبەر کردن. بەردەوام هاتوچۆی ئەوانی دەکرد تا خوا ئەو سەختی و بەدبەختیەی هەڵگرت.

ئەبو خەیسەمە دەڵێت: (شفا )کچی عەبدالله چەندین گەنجی بینی کەئارام بەرێگادا دەڕۆن و لەسەر خۆ قسە دەکەن. پرسی: ئەوان بەچیەوە سەرقاڵن؟ وترا: ئەوان خۆپارێزەکانن. وتی: سوێند بەخوا عومەر بەمشێوە بو، کاتێك قسەی دەکرد، دەیگەیاند، کاتێك بەرێگادا دەڕۆشت، پەلەی دەکرد و کاتێك لەکەسێکی دەدا، ئازاری پێدەگەیاند. سوێند بەخوا خۆپارێزی راستەقینە ئەو بو.

حەسەن دەڵێت: عومەر وتاری بۆ خەڵك دەدا و پێلاوێکی لەپێدابو، دوانزە پینەی پێوە بو وپینەیەکیان لەپێست. باوکی عوسمانی نەهدی دەڵێت: عومەرم بینی رەجمی شەیتانی دەکرد و پێلاوێکی لەپێدا بو بەپێستە پینەکرابو. عەلی دەڵێت: عومەرم بینی بەدەوری کەعبەدا دەسورێت و پێلاوێکی لەپێدایە کەبیست و یەك پینەی پێوەبو.

حەسەن دەڵێت: عومەر دەگەشتە ئایەیەك لەئایەکانی قورئان کەزیاد لەرادەی پەیوەستی بو و ئەوسا لەخوێندنەکەی دەکەوتە سەر زەوی بەشێوەیەك وەك نەخۆشەکان پەرەستاریان لێدەکرد. دەستەیەك دەڵێن: گوێی لەقورئان خوێنێك بو کە سوڕەی (طور) دەخوێنێت. کاتێك گەشتە ئەم ئایە کەخوای گەورە دەفەرمێت (ئەشکەنجەی پەروەردگاری تۆ بێ گومان دەگات، کەس ناتوانێت بیگەڕێنێتەوە ). (گور ٨/٥٨-٧) کەوتە سەرزەوی و بردیانەوە بۆ ماڵەوە. یەك مانگ نەخۆش بو ئەمە لەترسی ئەو ئایە بو. شەعبی دەڵێت: عومەر لەبازاردا دەگەڕا و قورئانی دەخوێند و لەهەر شوێنێك کەسێك داوەری دەبردە لای ئەو، ئەو کارەی ئەنجام دەدا.

موسا کوڕی عەقەبە دەڵێت: چەند کەسێك هاتنە لای عومەر وپێیان وت: نانخۆرەکانمان زۆر و خەرجیمان قورس بوە. بەخششەکانی ئێمە زیاد بکە. عومەر وتی: خۆتان کردتان. ژنی زۆرتان کردە هاوسەر و نۆکەری زۆرتان هێنایە ناو ماڵ. هەموی ئەمانەتان لەسامانەکانی خوا کرد. حەزم دەکرد من و ئێوە لەناو کەشتیەك لەگێژاوێکی تۆفاناوی دەریا دەبوین کەئێمەی بۆ رۆژهەلات و رۆژئاوا دەبرد. خەڵك ناچار دەبون کەسێك وەك

لێپرسراوی خۆیان دیاری بکەن کەئەگەر بەرێگەی راستدا بڕوات، شوێنی کەون و ئەگەر بەلارێدا بڕوات، بیکوژن. تەڵحە وتی: بۆچی نەتوت، ئەگەر بەلارێدا بڕوات، ئەو لەسەر کار لابەرن؟ وتی: لەئاوا کاتێك کوژران خراپترین کار نیە. لەجوامێری گەورەزادەی قورەیش خۆتان بەدور بگرن کەتەنیا بەرەزامەندی دەخەوێت و لەکاتی توڕەیی بزە دێنێتە سەر لێو و پارێزگاری لەژێردەستەکان و باڵادەستەکان دەکات.

موجالد دەڵێت: لای عومەر باسی پیاوێکیان کرد و وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەو زانایەکە لەخراپە هیچ نازانێت. عومەر وتی: ئەمە زیاتر هۆکاری هەڵە و کەوتنی ئەوە.

صالح کوڕی کیسان دەڵێت: موغەیرە کوڕی شەعبە وتی: کاتێك عومەر بەخاك سپێردرا، ڕۆشتمە لای عەلی، چونکە حەزم دکرد لەو سەبارەت بەعومەر شتێك ببیستم. عەلی هاتەدەر و سەر و ریشی پەرێشان بو چونکە خۆی شۆردبو و جل وبەرگێکی رازاوەی لەبەر کردبو لەبەر ئەوەی گومانی دەکرد فەرمانڕەوایەتی موسوڵمانان دوای عومەر بێ گومان بەو دەگات. وتی: خوا لەکوڕی خەتاب خۆش بێت. کچی ئەبی خەسمە (حەنتەمە) راستی دەکرد کەعومەر چاکەکانی خەلافەتی لەگەڵ خۆی برد و لەخراپەکان رزگاری بو. سوێند بەخوا ئەم قسەی نەکرد بەڵکو بۆیان دروست کرد.

عاتکە کچی زەید کوڕی عەمرۆ سەبارەت بەعومەر وتی:

| | |
|---|---|
| وفجعنی فیروز لا در درە | بابیض تال للکتاب نجیب |
| رؤوف علی الادنی غلیظ علی العدا | اخی ثقة فی النائبات منیب |
| کتی ما یقل لا یکذب القول فعلە | سریع الی الخیرات غیر قطوب |

یانی:

فیروز(بکوژەکەی عومەر) کەخوا پیرۆزی لەو دور بخاتەوە، منی داغداری پیاوێکی بەختەوەر کرد کەخوێنەری نوسراوی خوا بو و پیاوێکی خاوەن نەژاد، مێهرەبان لەگەڵ ژێردەستەکان، توند لەگەڵ دوژمنان، پیاوێکی شیاوی پشت پێ بەستن لەکاتی پێشهاتنی بەدبەختیەکان، رو لەخوا. هەر کات قسەی دەکرد، کرداری وتاردکەی بەدرۆ نەدەخستەوە، بەرەو باشیەکان بەپەلە دەڕۆشت و روگرژ نەبو.

هەروەها ئەم ژنە وتی:

عين جودی بعبرة و نجيب | لا تملی علی الامام النجيب
فجعتنی المنون بالفارس المعـ | ـلم يوم الهياج و التلبيب
عصمه الناس و المعين علی الدهـ | ـر و غيث المنتاب و المحروب
قل لا هل الثراء و البوس موتوا | قد سقته المنون كاس شعوب

یانی: ئەی چاوەكانی من، بەفرمێسك و گریان فریای من كەون و بەمنی ببەخشن. ڕێگە مەدە هیلاك بیت و لەسەر ڕێبەری گەورە بەردەوام بارانی فرمێسك ببارێنە. مەرگ منی داغداری شەڕكەرێكی دیاری كرد كەلەرۆژی شەڕ و دەرگیری ئازا و بوێرەكان، كارە بەرچاوەكانی لەخۆی نیشان دەدا. پەناگا و پشتیوانی خەڵك بو، هاوڕێی ئەوان بو لەبەرابەر بێدادی رۆژگارەكان، باران بو بۆ گرفتارانی وشكەساڵی و بەدبەختیەكان. لەهەژاران و دەست كورتەكان بپرسە كەمەرگ شەرابێكی گیانبڕی دەرخواردەدا.

كوڕی موسەییب دەڵێت: عومەر حەجی كرد و كاتێك گەشتە زەجنان، وتی: خوایەك جگە لەخوا نیە كەگەورە و لەپێش و بەخشەری هەر شتێكە بەهەر كەس كەخۆی بیەوێت. من وشترەكانی خەتابم لەم دۆڵەدا دەلەوەڕاند و جلێكی ئەستور و پەشمینم لەبەردابو. باوكی من پیاوێكی توڕە بو، كاتێك كارم دەكرد، شوێنم دەكەوت و ئەگەر كەمتەرخەمیمم دەكرد، لێیدەدام و ئازاری دەدام. ئێستا گەشتومەتە جێگەیەك لەنێوان خۆم لەگەڵ خوا كەس نابینم. دواتر ئەم قسەی هێنایە سەرزمان.

لا شیء فيما تری تبقی بشاشته | يبقی الاله و يودی المال و الولد
لم تغن عن هرمز يوما خزائنه | و الخلد قد حاولت عاد فما خلدوا
ولا سليمان اذ تجری الرياح به | و الانس و الجن فيما بينها يرد
اين الملوك التی كانت نوافلها | من كل اوب اليها راكب يفد
حوضا هنالك مورودا بلا كذب | لابد من ورده يوما كما وردوا

یانی:

هیچ دیاردەیەك نیە سەرسەوزی و شادیەكەی بەردەوام بێت. خوا دەمێنێتەوە و سامان و منداڵەكان بەرەو لەناو چون دەڕۆن. ئەو رۆژە گەنجەكان فریایی هورموز نەكەوتن. و خەڵكی عاد هەوڵیاندا نەمر بمێنەوە و نەمانەوە. و نە سلێمان كەبا لەفەرمانی ئەودا بو و خەڵكان وپەریەكان دەستەمۆی. بۆ كوێ ڕۆشتن ئەو پاشایانەی لە هەر سوچ و

کەنارێکەوە سوارەکان سامانەکانیان بۆ دەهێنان و دیلەکانیان بۆ ئەوان دەهێنا. ئاوگرێك (حەوز) لەم ناوەدایە کە بەراستی (نەك درۆ) بەناچاری هەموان دەڕۆنە ناوی، بەهەمان شێوە کەپێشینان ڕۆشتنە ناوی.

ئەسلەم دەڵێت: هند کچی عەتەبە لەعومەر لەگەنجخانە چوار هەزار درەمی بەقەرز وەرگرت تا بازرگانی پێوە بکات و پێبەندی دانەوەی بێت. ژن ئەو زێرەی بۆ سەرزەمینی کەلب برد و ئاڵوگۆڕی پێوە کرد. بیستی کەئەبوسوفیان و کوڕەکەی عەمرۆ ڕۆشتونەتە لای معاویە. ژن ڕۆشتە لای. ئەبو سوفیان لێی جیاببویەوە. معاویە پێی وت: ئەی دایە بۆ چ کارێك هاتویت؟ هند وتی: کوڕەکەم بۆ ئەوەی تۆ ببینم. خۆ عومەر دەناسی، بۆ خوا کار دەکات. ئێستا باوکت هاتۆتە لای تۆ و دەترسم هەمو شتێك بەو بدەیت( ئەو شیاوە بۆی) بەلام خەڵك نازانن ئەمانەت لەکوێ هێناوە و تۆ سەرکۆنە دەکەن و عومەریش تۆ سەرکۆنە دەکات و هیچ کات لەگوناحەکەت خۆش نابێت. معاویە بۆ باوك وبراکەی سەد دینار و جل وبەرگ و چوارپێی سواری نارد. عەمرۆ وتی: ئەمانە دەتوانێت ببێتە هۆی تورە بونی عومەر. ئەبوسوفیان وتی: ئەمانە بەهۆکاری توڕەبونی عومەر هەژمار مەکە. ئەم بەخششێك بو لەبەرچاوی هند ئەنجام درا. هەمویان گەڕانەوە. ئەبوسوفیان بەهندی وت: قازانجت دەسکەوت؟ هند وتی: خوا باشتر دەزانێت. کاتێك هند گەڕایەوە مەدینە و کالاکانی فرۆشت، لەو باجەی لێیان سەند، گلەیی کرد. عومەر وتی: ئەگەر لەسامانی خۆم بوایە، بەتۆم دەبەخشی بەلام ئەمە سامانی موسوڵمانەکانە. عومەر پێی وت: معاویە تاچەندە دیاری بەئێوە بەخشی؟ ئەبوسوفیان وتی: سەد دینار.

کوڕی عەباس دەڵێت: ڕۆژێك کەعومەر کوڕی خەتاب و هاوڕێکانی سەبارەت بەوتاردەرەکان گفتوگۆیان دەکرد، یەکێك لەناو ئەوان وتی: فلان کەس باشترینە. یەکیتریان وتی: نا، فلان کەس باشترینە. ڕۆشتمە لای ئەوان. عومەر وتی: ئێستا زاناترینی خەڵك سەبارەت بەم کارە هات. چ کەسێك باشترین وتاردەرە؟ دەڵێت: وتم: زوهەیر کوڕی ئەبی سولی ئەلموزنی. عومەر وتی: یەکێك لەوتەکانی باس بکە تا بۆچونەکەت پشت ڕاست بکاتەوە و ئێمە وەك نیشانەیەك هەژماری بکەین. وتم: دەستەیەك لەخەڵکانی غەتەفانی وەسف کرد و وتی:

لو كان يعقد فوق الشمس من كرم قوم لاولهم يوما اذا قعدوا

قوم ابوهم سنان حين تنسبهم طابوا و طاب من الاولاد ما ولدوا

جن اذا فزعوا انس اذا امنوا ممر دون بها ليل اذا حهدوا

محسرون على ما كان من نعم لا ينزع الله منهم ما له خسدوا

یانی: ئەگەر لەسەر خۆر و لەپێشتر لەو شێوەیەك ڕێزداری لەئارادابوایە و خەڵكێك كەڵكیان لێوەرگرتایە، ئەوان لەكاتی دانیشتن لەوان لەپێشتر بون. خەڵكێك كاتێك باسی نەژاد بكەن، دەزانرێت باوكیان سەنانە. پاك و خاوێنن ئەو منالآنەی دەیهێننە دنیا، ئەگەر ڕەم بكەن، خەلكانن و ئەگەر ئاسودەبن، بەهێزەكانن، سەرچاوەی هەمو چاكیەكانن. خەڵك بۆ ئەو شتانەی هەیانە رژدیان پێ دەبەن. بەلآم خواوەند هۆكارەكانی رژدی بردن لەوان وەرناگرێتەوە.

عومەر وتی: سوێند بەخو وتارێكی جوانە. گومان ناكەم كەس لەم هۆزە لەبەنی هاشم بۆ ئەم وەسف كردنە شیاوتر وباشتر بێت و ئەمە لەپیرۆزی پێغەمبەر(ص) و خزمایەتی ئەوان لەگەڵ پێغەمبەر(ص)ە. وتم: ڕاست ئەكەیت ئەی سەروەری باوەڕداران و بەردەوام بەختەوەریت! وتی: ئەی كوڕی عەباس، ئایا دەزانیت بۆ لەدوای محەممەد ڕێگەی ئەم كارەیان بەئێوە نەدا؟ نەمویست وەلآم بدەمەوە و وتم: ئەگەر نەزانم، سەروەری باوەڕداران من ئاگادار بكاتەوە. عومەر وتی: نەیانویست پێغەمبەر(ص)ایەتی و خەلافەت هەردوكیان بەئێوە بدەن تا بەردەوام لەبەرابەر خەڵك شانازی بەخۆتانەوە بكەن. قوڕەیشیەكان كارەكەی خۆیان هەڵبژارد و بەختەوەر بون. وتم: ئەگەر سەروەری باوەڕداران ڕێگەم بدات قسە دەكەم و ئەگەر لەمن توڕە نەبێت، ئەوەی پێویستە دەهێنمە سەر زمان. عومەر وتی: قسە بكە. وتم: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەوەی وتت، قوڕەیشیەكان خەلافەتیان بۆخۆیان هەڵبژارد و بەمەبەستەكەی خۆیان گەشتن و بەختەوەر بون، ئەگەر قوڕەیشیەكان بەوەی خوا بۆ ئەوانی دیاری كردبو، رازی دەبون، ڕاستی و دروستی لەدەستی ئەوان دەبو و لەوان وەرنەدەگیرایەوە و كەس رژدی پێنەدەبردن. بەلآم ئەوەی كەوتت، نەیانویست پێغەمبەر(ص)ایەتی وخەلافەت هەردوكیان بەئێمە بدەن، خوا خەڵكانێكی بەنەخوازەكان ناوبردوە و فەرمویەتی:

(ئەوەی خوا ناردویەتی، نایانەوێت و کارەکانیان فێرۆ بو و لەناوچو) (محەممەد/٩/٤٧). عومەر وتی: ئەی هاوار، چەندە دورە ئەی کوڕی عەباس! چەندین هەواڵ لەتۆ بەمن گەیشت کەنەمدەویست باوەڕیان پێ بێنم تا پێگەی تۆ لای من دانەبەزێت. وتم: ئەی سەروەری باوەڕداران، کام هەواڵانە؟ ئەگەر راست و دروست بن نابێت ببنە هۆی ئەوەی پێگەی من لای تۆ دانەبەزێت و ئەگەر ناڕاست بێت، وەك من کەسێك دەبێت ناڕاستیەکان لەخۆی دور بکاتەوە. عومەر وتی: بەمنیان وتوە کەتۆ دەڵێت: ئەم کارەیان لەروی رژدی بردن و بێداد و ستەم لەئێمە دورکردەوە. وتم: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەوەی کەوتت: بێداد، بۆ زانا و نەزان ئاشکرا بوە. ئەوەی وتت: لەروی رژدی بردن، رژدیان بەئادەم برد وئێمە منالەکان، رژدی بەری ئەوین. عومەر وتی: راست نیە، راست نیە! سوێند بەخوا ئەی بەنی هاشم، دڵی ئێوە لێوانلێوە لەرژدی و رژدی لێ پاك نابێتەوە. وتم: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئارام بە. دڵی خەڵکانێك کەخواوەند پیسی لێ پاك کردوتەوە و گیان و دڵ و جەستەی ئەوانی خاوێن کردوە، بەرژدی کردن وەسف مەکە. دڵی پێغەمبەر(ص) هاورێی دڵی منالەکانی هاشمە. عومەر وتی: لەمن دورکەوەرەوە ئەی کوڕی عەباس! وتم: ئەو کارە دەکەم. کاتێك ویستم، هەستم، شەرم دایگرت و وتی: ئەی کوڕی عەباس لەشوێنەکەی خۆت دانیشە چونکە من پارێزەری مافەکانی تۆم و هەرشتێك تۆ شادمان بکات، پێمخۆشە. وتم: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ لەسەر من و من لەسەر هەر موسوڵمانێك مافێکم هەبە کەهەرکەس بیپارێزێت، گەشتۆتە شوێنی راست و دروست و هەر کەسێك بەفیرۆی بدات، هەڵەی لەسەر بەختی خۆی کردوە. ئەو هەستا و ڕۆشت.

## داستانی راوێژ کردن

عومەر کوڕی مەیمونی ئەودی دەڵێت: کاتێك عومەر کوڕی خەتاب کێردی گیانستێنی بەرکەوت، پێی وترا، باشترە لەدوای خۆت جێگرێك دیاری بکەیت. عومەر وتی: ئەگەر ئەبوعوبەیدەی جەراح زیندو بوایە، وەك جێگری خۆم دیاریم دەکرد و ئەگەر پەروەردگار لەمبارەوە لێکۆڵینەوەی لەگەڵ دەکردم، دەمەوت: لەپێغەمبەر(ص)ەکەی تۆم بیست، فەرموی( ئەو ئاگاداری ئەم ئۆمەتەیە). ئەگەر سالم کۆیلەی ئەبو حوزەیفە

زیندو بوایە، وەك جێگری خۆم دەستنیشانم دەكرد و ئەگەر خوا لەمبارەوە پرسیاری لێدەكردم، دەموت: لەپێغەمبەر(ص)ی تۆم بیست كەفەرموی: سالم، خوای گەورەی زۆر خۆش دەوێت. پیاوێك بەعومەری وت: پێشنیار دەكەم كوڕەكەت عەبدالله كوڕی عومەر بكەیتە فەرمانڕەوایی موسوڵمانان. عومەر وتی: خوا تۆ بكوژێت، تۆ ئەم قسەیەت لەرێگەی خوادا نەكرد! هاوار لەتۆ! چۆن پیاوێك بكەمە جێگری خۆم لەسەر موسوڵمانان كەلەرزگار كردنی ژنەكەی خۆی ناتەوانە. ئێمە پێویستمان بەفەرمانڕەوایی ئێوە نیە. من ئەم كارەم پەسەند نەكرد لەبەر ئەوە خوازیاری ئەوە نیم ئەم كارە بەیەكێك لەبنەماڵەكەی خۆم بسپێرم. ئەگەر باش بو، بەشی خۆمان لێ وەرگرت و ئەگەر خراپ بو، باشتر كەلەئێمە دورکەوتەوە. بنەماڵەی عومەر كوڕی خەتاب ئەوەیان بەسە تەنیا یەك كەسیان لێكۆڵینەوەی لەگەڵ بكرێت و سەبارەت بەئۆمەتی محەممەد پرسیار باران بكرێت. ئاگادار بن، من خۆم خستە ناو ڕەنجەوە و بنەماڵەكەی خۆم لەخۆشیەكانی ژیان بێ بەش كرد. ئەگەر بەشێوەیەك رزگارم بێت كەیەكسان بم یانی نەگوناحێك لەئارادا بێت و نەتوێشوی پاداشتێك، بێ گومان پیاوێكی بەختەوەرم. ئێستا بەباشی دەزانم ئەگەر جێگرێك بۆ خۆم دیاری بكەم، باشتر لەمن كەسێك (وەك ئەبوبەكر) ئەم كارەی كردوە. ئەگەر بێ دیاری كردنی جێگر بمرم، باشتر لەمن كەسێك (وەك پێغەمبەر(ص)) كردویەتی. خوا رێگە نادات ئەم دینەی خۆی بەفیرۆیی لەسەر زەوی بمێنێتەوە.

ئەوان ڕۆشتنەدەر و دواتر گەڕانەوە و وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، باشترە یەكێك وەك جێگری خۆت دەستنیشان بكەیت. عومەر وتی: دوای گفتوگۆ لەگەڵ ئێوە بریارمدا ئەندێشەكانی خۆم كۆبكەمەوە تا كاروبارەكانی ئێوەبەكەسێك بسپێرم كەشیاوترینی ئێوەیە و باشتر لەهەر كەسێك دەتوانێت ئێوە بۆ رێگەی راست و دروست ببات. ئەو عەلی كوڕی ئەبی تالبی نیشاندا. عومەر دەڵێت: كەمێك خەوتم و پیاوێكم بینی ڕۆشتە ناو بێستانێك و هەر سەوزەیەكی تەڕ و تازە و باڵندەیەكی كۆكردەوە و خستیە ژێر قاچی خۆی. زانیم خوا دەیەوێت كارەكانی خۆی پێش بخات. نەمویست قورساییەكەی لەژیان و مردن لەسەر شان هەڵگرم. ئێستا لەسەر ئێوەیە رو لەدەرگای ئەم كەسانە بكەن كەپێغەمبەر(ص)ی خوا فەرمویەتی، لەبەهەشتیەكانن: عەلی كوڕی ئەبی تالیب،

عوسمان کوڕی عەففان، عەبدولرەحمان کوڕی عەوف، سەعد کوڕی ئەبی وەقاص، زوبەیر کوڕی عەوام و تەڵحە کوڕی عوبەیدالله. دەبێت ئەمانە پیاوێك لەناو خۆیاندا هەڵبژێرن. ئەگەر کەسێکیان دیاری کرد، بەباشترین شێوە پشتیوانی و هاوکاری بکەن.

ئەوان هاتنەدەر. عەباس بەعەلی وت: هاورێیەتی ئەوان بکە. عەلی وتی: دەترسم رێك نەکەوین. عەباس وتی: کەواتە تۆ خوازیاری ئەو کارەیت کەلێی بێزاریت! کاتێك عومەر شەوی گەیاندە بەیانی، عەلی و عوسمان و سەعد و عەبدولرەحمان و زوبەیری بانگ کرد وپێی وتن: بەباشی هەڵسەنگاندنم بۆ ئەم کارە کردوە و ئێوەم بەسەروەری خەڵك زانی. خەلافەت تەنیا لەناو ئێوەدا بێت. پێغەمبەر(ص) کۆچی دوایی کرد لەکاتێکدا لەئێوە رازی بو. ئەگەر لەسەر کارەکەی خۆتان پشتگەرم بن، ترسم نیە لەوەی خەڵك زیان لەئێوە بدەن. ترسی من لەوەیە لەناوخۆتاندا رێك نەکەون و ئەوسا ناسازگاری لەناو خەڵکدا دروست بکەن. هەستن و بەفەرمانی عایشە برۆنەماڵەکەی ئەو و لەوێ راوێژ بکەن. عومەر سەری خستە سەرسەرین کەخوێنبەربون بەتەواوی تەڕی کردبو.

ئەوان رۆشتنە ژور و بەنەرمی دەستیان بەقسە کردن کرد تا ئەوەی دەنگیان بەرز بویەوە. عەبدالله کوڕی عومەر وتی: پەنا بەخوا، هێشتا سەروەری باوەڕداران نەمردوە .عومەر دەنگ و هاواری ئەوانی بیست، هەستا و وتی: واز لەم کارە بێنن. کاتێك مردم، سێ رۆژ بۆ ئەم کارە راوێژ بکەن و دەبێت لەماوەی ئەم سێ رۆژەدا صوهەیب پێشنوێژی بۆ خەڵك بکات. نابێت چوارەم رۆژ بێت و یەکێك لەخۆتان بۆ فەرمانڕەوایی هەڵنەبژاردبێت. عەبدالله کوڕی عومەر وەك راوێژکار لەناو کۆڕەکەی ئێوە ئامادە بێت بەلام هیچ بەشێکی لەم کارەدا نەبێت. تەڵحە لەم کارەدا شەریکی ئێوەیە. ئەگەر لەماوەی ئەم سێ رۆژەدا بێت، بۆچونەکەی بەکار ببەن، ئەگەر لەماوەی ئەم سێ رۆژەدا نەهات، درێژە بەکاری خۆتان بدەن. کێیە تەڵحە بێنێتە لای من؟ سەعد کوڕی وەقاص وتی: من دەیهێنم و حەز دەکەم بەخواستی خوا نافرمانی نەکات. باش دەزانم یەکێك لەم دوانە دەبێتە فەرمانڕەوایی خەڵك، عوسمان یا عەلی. ئەگەر عوسمان بێتەسەر کار، پیاوێکی نەرم و نیان دەبێت و ئەگەر عەلی بێتە سەر کار، گەمە و گاڵتە دەکات بەلام عەلی شیاوترین کەسە تا خەڵك بۆ رێگەی راست و دروست رێنوێنی بکات. ئەگەر ئەم کارە بەسەعد کوڕی وەقاص بسپێرن، بۆئەم کارە شیاوە و گەرنە دەبێت فەرمانڕەوا

داوای هاوکاری لێ بکات چونکە من سستی و ناڕاستیم لێ نەبینی کاتێك ئەوم لەسەر کار لابرد.

عومەر بەئەبو تەڵحەی ئەنساری وت: ئەی ئەبو تەڵحە، ماوەیەکی زۆرە خواوەند ئیسلامی بەئێوە بەخشیوە. پەنجا پیاو لەئەنسار هەڵبژێرە و ئەم شەش کەسە ناچار بکە یەکێك لەناو خۆیاندا دیاری بکەن.

بەمیقداد کوڕی ئەسوەدی وت: کاتێك دەمخەنە ناو گۆڕەکەم، ئەم شەش کەسە لەماڵێکدا کۆبکەنەوە تا کەسێك لەناو خۆیاندا بکەنە خەلیفە.

بەصوهەیبی وت: سێ ڕۆژ لەگەڵ خەڵك نوێژ بکە و ئەم شەش کەسە لەناو ماڵێکدا کۆبکەرەوە و لەسەر سەریان بێستە. ئەگەر پێنج کەسیان بەکارێك ڕازی بون ویەکیان خۆی دورخستەوە، لەملی بدە وئەگەر چوار کەس ڕازی بون و دوان نە، ئەو دوانە بکوژە. ئەگەر سێ بە سێ بون، عەبداللە کوڕی عومەر بکەنە داوەر و ئەگەر بەداوەری عەبداللە کوڕی عومەر ڕازی نەبون، لەگەڵ ئەو کەسانەدابن کەعەبدولرەحمان کوڕی عەوف لەگەڵیاندایە. ئەوسا ئەگەر ئەو سێ کەسە لەوەی خەڵك لەسەری ڕێککەوتن، خۆیان دورخستەوە، کوشتاریان بکەن.

ئەوان هاتنەدەر. عەلی بەدەستەیەك لەهاشمیەکانی فەرمو: ئەگەر خەڵکەکەی ئێوە لەناو ئێوەدا فەرمانیان بەسەردا بکرێت، هیچ کات بەفەرمانڕەوایی ناگەن. مامەکەی عەباس ڕوبەڕوی بویەوە. عەلی پێی وت: هەمو شتێك لەدەست ئێمە ڕۆشت. عەباس وتی: لەکوێوە دەزانیت؟ عەلی وتی: بەنی عوسمانیان هێنایە سەرکار (عەلی بەم شێوەیە درێژەی بەقسەکەیدا کەعومەر) وتی: شوێن زۆرینە بکەون. لەگەڵ ئەو کەسانەدا بن کەعەبدولرەحمان کوڕی عەوفیان لەگەڵدایە. ئاشکرایە سەعد کوڕی وەقاص لەگەڵ کوڕە مامەکەی خۆی ناسازگاری ناکات. عەبدولرەحمان کوڕی عەوفیش زاوای عوسمانە و ئاشکرایە ئەم دوانەیش ناسازگاری یەك ناکەن و بێ گومان یەکێك لەوان ئەویتریان هەڵدەبژێرێت. ئەگەر ئەو دوانەی دیکە لەگەڵ مندا بن، هیچ سودێکی بۆ من نیە. عەباس بەعەلی وت: لەهیچ کارێکدا ڕێنوێنی تۆم نەکرد مەگەر ئەوەی درەنگتر هاتیت و دیاریەکەت هێنا کەلێی بێزار بوم. کاتێك پێغەمبەر(ص)ی خوا ویستی ماڵئاوایی لەجیهان بکات، پێم وتی تا لێی بپرسیت کێ دەبێتە خەلیفە. تۆ خۆت بەدور گرت.

دوای مردنی ئەو، داوام لێکردی بۆ بەدەست هێنانی خەلافەت پەلە بکەیت و تۆ رازی نەبویت. دواتر کاتێك عومەر ناوی تۆی لەگەڵ ئەو شەش کەسەدا هێنا، پێم وتی بەشداری مەکە. دوبارە ئامۆژگاریەکانی منت بەکار نەبرد. ئێستا ئەم قسەیەم لەگوێ بگرە. هەر شتێك ئەمانە لەگەڵ تۆدا باسی بکەن، پشتی تێبکە و بڵێ، نە مەگەر ئەوەی خەلافەت بەتۆ ببەخشن. لەمانە خۆت بەدور بگەر کەبەردەوام ئێمە لەم کارە دور دەخەنەوە تا کەسانیتر ڕشتەی کارەکان بگرنەدەست. سوێند بەخوا بەخراپە و زیان بەدەستی دێنن کەهیچ چاکەیەك سودی پێ نابەخشێت! عەلی وتی: ئاگادار بن ئەگەر عوسمان پایەدار بێت، بیریدەخەمەوە کەچی کردوە. ئەگەریش بمرێت، خەلافەت لەناو بنەماڵەکەی خۆیدا دەهێڵێتەوە تا دەست بەدەست بیگێڕن. ئەگەر ئەم کارە بکەن، لەپێگەیەکدا من دەبیین کەلەرز دایانبگرێت. دواتر ئەم قسانەی هێنایە سەرزمان:

حلفت برب الراقصات عشية غدون حفافا فابتدرن المحصبا

ليختلين رهط ابن يعمر قارنا نجيعا بنو الشداخ وردا مصلبا

یانی: سوێند بەخواوەندی کچانی سەماکەر لەو ئێوارێی کە نەرم وباڵ سوك بەرەو بەردەلان رایانکرد، بێ گومان دار و دەستەی کوڕی یەعمەر سەر لەجەستەی شەڕکەرێکی شمشێر وەشێن و تیر هاوێژ دەستێنن ونەوانەی پشتیان کردە راستی و دروستی، رودەکەنە مێرگەلانێکی چڕ و ئەستێلکێکی ڕەق.

عەلی پشتی تێکرد وئەبو تەڵحەی بینی بەلام ڕێزی لێ نەگرت. ئەبو تەڵحە وتی: گەورەم، ئەی باوکی حەسەن، ئارام بە.

کاتێك عومەر مرد، جەستەکەیان هێنایەدەر و صۆهەیب نوێژی لەسەر کرد. کاتێك عومەر بەخاك سپێردرا، مێقداد راوێژکەرانی لەماڵی میسودر کوڕی مەخرەمە یا لەگەنجخانە یا لەماڵی عایشە، کۆکردەوە و هێشتا تەڵحە نەگەیشتبو. فەرمانیان بەئەبو تەڵحەدا، ئەوان بگرێت و لەو ماڵەدا پاسەوانیان بکات. عەمرۆ کوڕی عاص و موغەیرە کوڕی شەعبە گەیشتن و لەبەر دەرگای ماڵەکە دانیشتن. سەعد ئەم دوانەی دور خستەوە و لەسەر جێگەی خۆی دانیشت و وتی: دەتانەوێت بڵێن: ئێمە چوین و لەناو راوێژکاران راوێژمان کرد! لەم کاتەدا خەڵك بۆ بەدەست هێنانی فەرمانڕەوایی تێکەڵ یەك بون و وتارەکان لەناو ئەواندا زیادی کرد. ئەبو تەڵحە وتی: بەردەوام لەوە دەترسام

فەرمانڕەوایی لەخۆتان دور بکەنەوە و هەرکام بەوی تری بسپێرێت بەڵام بیرم لەوە نەدەکردەوە لەسەر فەرمانڕەوایی شەڕی یەکتر بکەن. سوێند بەو کەسەی گیانی عومەری گرت، زیاتر لەسێ ڕۆژ مۆڵەت بەئێوە نادەم چونکە عومەر دیاری کردوە. دواتر لەماڵەکەی خۆم دادەنیشم و دەڕوانم تا بزانم چیتان کردوە! عەبدولرەحمان کوڕی عەوف وتی: کام یەك لەئێوە خۆی لەم کارە بەدور دەگرێت تا پیاوێکی شیاوتر کاروبارەکان بگرێتە دەست؟ کەس وەڵامی نەدایەوە. عەبدولرەحمان وتی: من خۆم دەکێشمەوە. عوسمان وتی: من باشتر لەهەموان لەم کارەی تۆ ڕازی دەبم! ئەو کەسانە وتیان: ڕازی بوین. عەلی بێدەنگ بو و هیچی نەوت. عەبدولرەحمان پرسی: ئەی باوکی حەسەن تۆ چی دەڵێیت؟ عەلی وتی: سوێند وپەیمانێکی بەهێز بەمن بدە کەبێ چەند و چون شوێن ڕاستی و دروستی بکەویت و گوێ لەمەبەستەکانی جەستە نەگریت و خزمایەتی نەکەیتە پێوەر بۆ هەڵسەنگاندن و خێرخوازی لەخەڵك دریغ نەکەیت. عەبدولرەحمان وتی: ئێوە پەیمان و سوێندێکی بەهێز بەمن بدەن کەهاوڕێ لەگەڵ من لەبەرابەر کەسێکدا بن، بگۆڕێت و کارێکیتر بکات. هەروەها پەیمان بدەن، بەهەرکەس پەسەندم کرد، ڕازی ببن. منیش سوێند دەخۆم و پەیمان دەدەم کەخزم لەبەر خزمایەتیەکەی هەڵنابژێرم و خێرخوازی و کار و شەڕ کردن لەرێگەی خوا لەموسوڵمانەکان ناشارمەوە. ئەو پەیمانی لەوان سەند و پەیمانی بەواندا. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف بەعەلی کوڕی ئەبی تالبی وت: تۆ دەڵێی، من لەهەموی ئەم کەسانەی لێرەدا کۆبونەتەوە، بۆ ئەم کارە شیاوترم چونکە پەیوەندیەکی نزیکی خزمایەتیم لەگەڵ پێغەمبەر(ص)دا هەیە و لەپێشنەیەکەی درەخشانتر کەڵك وەردەگرم و نیشانەیەکی ئەمرم لەدینی ئیسلام بەجێهێشتوە. تۆ درۆ ناکەیت بەڵام چی دەڵێیت ئەگەر ئەم کارە بەتۆ نەسپێرن و بیخەنە ئەستۆی یەکێکیتر. کام کەسە لەناو ئەم شەش کەسە بەشیاوتر دەزانی؟ عەلی وتی: عوسمان. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف لەگەڵ عوسمان دانیشت و وتی: تۆ دەڵێیت پیرە پیاوێکی لەعەبد مەناف و زاوای پێغەمبەر(ص)ی خوایت، کوڕە مامی پێغەمبەر(ص)یت و پێشینە و گەورەییت هەیە، چۆن ئەم کارە بەمن نەسپێرن؟ بەڵام ئەگەر تۆ هەڵنەبژێرن، کێ لەناو ئەم شەش کەسە بەشیاوتر دەزانیت؟ عوسمان وتی: عەلی.

عەلی، چاوی بەسەعد کوڕی وەقاص کەوت و پێی وت: لەخوا بترسن چونکە لێکۆڵینەوەتان لەگەڵ دەکات. ئاگادار بن خزمایەتی خۆتان بەفیڕۆمەدەن (نسا ١/٤). تۆ بەخزمایەتی ئەم دوکوڕەم لەگەڵ پێغەمبەر(ص) سوێند دەدەم و هەروەها بەخزمایەتی حەمزەی مام کەهاورێ لەگەڵ عەبدولرەحمان کوڕی عەوف پشیتوانی لەعوسمان نەکەیت. عەبدولرەحمان لەو شەوانەدا گەڕا و چاوی بەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) و فەرماندەکانی سوپا و گەورەکانی مەدینە کەوت و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد. کاتێك دوایین شەو گەیشت، ڕۆشتە ماڵی میسوەر کوڕی مەخرەمە، بەئاگای هێنایەوە و وتی: ئەمشەو نەمتوانی بخەوم، برۆ زوبەیر و سەعد بانگ بکە.ئەم دوانەی بانگ کرد. لەزوبەیرەوە دەستی پێکرد و وتی: ئەم کارە بەمناڵەکانی عەبد مەناف بسپێرە. زوبەیر وتی: من دەنگ بەعەلی دەدەم. بەسەعدی وت: دەنگی خۆت بەمن بدە. سەعد وتی: ئەگەر خۆت هەڵدەبژێرێت، رازیم و ئەگەر عوسمان هەڵدەبژێریت، عەلی لای من شیاوترە. ئەی پیاو، لەگەڵ خۆت بەیعەت بکە و ئێمە ئاسودە و سەربڵند بکە. عەبدئەلرەحمان وتی: سوێندم خواردوە لەم کارە خۆم بەدور بگرم وئەگەر سوێندیشم نەخواردایە، ئەم کارەم لەئەستۆ نەدەگرت. من بێستانێکی سەرسەوز و شادم بینی و دواتر ئاژەڵێکی نێر و بەهێز کەلەو باشترم نەدیبو. ئەو وەك تیرێك لەسەرێکی بێستان هاتە ناو و لەو لای ڕۆشتەدەر. ئەو رێگای بڕی و سەیری هیچی نەکرد. دواتر وشترێکی نێر بەدوایدا هات و بەرێگەی ئەودا ڕۆشت و لەبێستانەکە ڕۆشتەدەر. دوای ئەو وشترێکی نێری بێ وێنە کەهەوسارەگەی خۆی رادەکێشا و رێگەی ئەو دوانەی دەبڕی (پێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر و عومەر بەشێوەیەك هاتنە ئەم دنیا و ڕۆشتن کەهیچ کەڵکێکیان لێ وەرنەگرت). دواتر چوارەمین وشتر هات و لەوێ دەستی بەلەوەڕین کرد. سوێند بەخوا من چوارەم کەس نابم. دوای ئەبوبەکر و عومەر کەسێك نایێتە سەر کار کەخەڵك لێی رازی بن.

دەڵێت: عەبدولرەحمان کوڕی عەوف، میسوەر کوڕی مەخرەمی بەدوای عەلیدا رەوانە کرد و ماوەیەکی درێژ لەگەڵ ئەو گفتوگۆی کرد و عەلی بێ چەند و چون گومانی دەکرد فەرمانرەوایی بەو دەگات. دواتر ناردی بەدوای عوسماندا و ئەم دوانە تا بەیانی بەگوێی یەکدا چرپاندیان تا ئەوەی بەرەبەیان جیایی لەناو ئەواندا دروست کرد.

عەمرۆ کوڕی مەیمون دەڵێت: عەبداللە کوڕی عومەر بەمنی وت: ئەگەر کەسێك بەتۆ بڵێت کەدەزانێت عەبدولرەحمان چی بەعەلی و عوسمان وتوە، لەڕوی نەزانیەوە قسەی کردوە. چارەنوسی خوا بەو شێوەبو ئەم کارە بەعوسمان بسپێردرێت. کاتێك خەڵك نوێژی بەیانیان خوێند، عەبدولرەحمان ئەو شەش کەسەی کۆکردەوە و کەسی بەدوای ئامادەبوان لەئەنسار و موهاجیرەکان و گەورەکان لەهەردولا و فەرماندەی سوپاکان نارد و ئەوان هاتن و لەمزگەوت کۆبونەوە بەشێوەیەك مزگەوت لەوان پڕبو. عەبدولرەحمان هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە، خەڵکان ڕێککەوتن تا شاریەکان بۆ شارەکانی خۆیان بگەڕێنەوە. بۆچونی ڕاست بەمن بڵێن تاج کەسێك هەڵبژێرم. عەمار وتی: ئەگەر دەتەوێت ئاژاوە لەناو موسوڵمانان دروست نەبێت، عەلی هەڵبژێرە. میقداد کوڕی ئەسوەد وتی: عەمار ڕاست دەکات، ئەگەر بەیعەت لەگەڵ عەلی بکەیت، دەیبیستین و فەرمانبرداری دەکەین. کوڕی ئەبی سەرح وتی: ئەگەر دەتەوێت ئاژاوە لەناو قورەیشیەکان دروست نەبێت، لەگەڵ عوسمان بەیعەت بکە. عەبداللە کوڕی ئەبی رەبیعە وتی: ئەگەر لەگەڵ عوسمان بەیعەت بکەیت، دەیبیستین و فەرمان دەبەین. عەمار جوێنی بەکوڕی ئەبی سەرەحدا و وتی: تۆ لەکەیەوە چاکەی موسوڵمانانت دەوێت؟ بەنی هاشم و بەنی ئومەییە دەستیان بەگفتوگۆ کرد. عەمار وتی: ئەی خەڵکینە، خوا ئێمەی بەپێغەمبەر(ص)ەکەی ڕێزدار کرد و بەئایینەکەی سەری بەرز کردین. ئەم کارە چۆن لەبنەماڵەی پێغەمبەر(ص) دەستێنن وبۆ کوێی دەبەن؟ پیاوێك لەبەنی مەحزم وتی: ئەو کوڕی سومەیە، سنوری خۆت دەبەزێنیت؟ بەتۆچی کەقورەیشیەکان دەیانەوێت کێ بکەنە فەرمانڕەوایی خۆیان! سەعد کوڕی ئەبی وەقاص وتی: ئەی عەبدولرەحمان پێش ئەوەی ئاژاوە لەناو خەڵکدا دروست ببێت، کۆتایی بەم کارە بێنە. عەبدولرەحمان وتی: من بەباشی هەڵسەنگاندنم بۆ ئەم کارە کرد و لەگەڵ فرەزانەکان ڕاوێژم کرد. بەشەش کەسەکەی وت ڕێگەیەك بۆ خۆتان مەهێڵنەوە. عەلی بانگ کرد وپێی وت: سوێند و پەیمانی خوا لەئەستۆی تۆ بێت کەبێ چەند و چون نوسراوی خوا و شێوەی کرداری پێغەمبەر(ص) بەکار ببەیت و بەڕێگەی دوجێگرەکەیدا بڕۆیت. عەلی وتی: هیوادرام ئەم کارە بکەم و بەئەندازەی زانست و توانایی خۆم کارەکان ئەنجام بدەم( عەلی ڕێگەی دو جێگرەکەی یانی ئەبوبەکر و عومەری لەوتەکانی

خۆیدا پشت گوێ خست). دواتر عوسمانی بانگ کرد وئەوەی بەعەلی وت، بەویشی وت. عوسمان وتی: ئەو کارە دەکەم. لەم کاتەدا عەبدولرەحمان سەری بەرز کردەوە و دەستی عوسمانی خستە ناو دەستی و وتی: ئەی خوایە ببیستەو شایەت بە. ئەی خوایە، ئەوەی لەئەستۆی مندابو، خستمە ئەستۆی عوسمان. دواتر لەگەڵ ئەو بەیعەتی کرد.
عەلی وتی: ئەمە یەکەم جار نەبو ستەمتان لەئێمەکرد (( کەواتە خۆڕاگری شیاو دەبێت و تەنیا خوایە دەبێت داوای هاوکاری لێ بکرێت چونکە ئێوە لەکارەکاندا فێڵ و فریوتان دەکرد. یوسف/١٨/١٢)). سوێند بەخوا تەنیا لەبەر ئەوە عوسمانت هێنایە سەر کار تا دوای خۆی تۆ بێنێتە سەر کار، بەڵام فەرمانەکانی خوا لەرۆژدا دەگۆڕێن. عەبدولرەحمان وتی: ئەی عەلی، ڕێگەی رەخنە گرتن بەخۆت مەدە. عەلی هاتەدەر و بەردەوام دەیوت: بەزویی نوسراو بەکۆتایی خۆی دەکات. میقداد وتی: ئەی عەبدولرەحمان، سوێند بەخوا لەعەلی خۆش بویت وئەوت پشت گوێ خست و دەزانی لەو کەسانەیە لەسەر بنەمای راستی و دروستی کارەکانی ئەنجام دەدات و تەنیا ئەو دەکەن بەداوەری خۆیان. عەبدولرەحمان وتی: ئەی میقداد، سوێند بەخوا هەوڵم بۆ موسوڵماناندا. میقداد وتی: ئەگەر بەدوای رەزامەندی خواوە بویت، خوا پاداشت بداتەوە. دوبارە میقداد وتی: نەمبینیوە دوای پێغەمبەر(ص) لەگەڵ بنەماڵەکەی بەمشێوەیە هەڵس و کەوت بکەن. سەرم لەقورەیشیەکان سوڕدەمێنێت. ئەوان پیاوێکیان پشت گوێ خست کەناڵێم و نازانم پیاوێك لەو دادپەروەرتر و ئاشناتر بەداد وراستی و دروستی بێت. سوێند بەخوا ئەگەر لەبەرژەوەندی ئەو هاورێم دەبوا.... عەبدولرەحمان وتی: ئەی میقداد لەخوا بترسە چونکە لەوە دەترسم ئاژاوە دروست بکەیت. پیاوێك بەمیقدادی وتی: خوا لێت خۆش بێت ((بنەماڵەی پێغەمبەر(ص) کێن)) و ئەم پیاوە کێیە؟ میقداد وتی: بنەماڵەی پێغەمبەر(ص)، مناڵەکانی عەبدولموتەلیبن و ئەم پیاوە عەلی کوڕی ئەبی تالبە. عەلی وتی: خەڵك سەیری قورەیشیەکان دەکەن و قورەیشیەکان نیگەرانن و دەڵێن: ئەگەر بەنی هاشم ببنە فەرمانرەوایی ئێوە، هیچ کات فەرمانرەوایی لەدەستی ئەوان دەرناچێت وئەگەر لەناو کەسانیتردا بێت، ئێوە دەتوانن لەناو خۆتاندا ناڵ و گۆڕی پێبکەن.
تەڵحە لەو رۆژەدا گەیشت کەخەڵك لەگەڵ عوسمان بەیعەتیان کرد. پێیان وت: خەڵك

لەگەڵ عوسمان بەیعەتیان کرد. تەڵحە وتی: هەمو قورەیشیەکان بەوە رازین؟ وتیان: بەڵێ. تەڵحە هاتە لای عوسمان و عوسمان پێی وت: تۆ لەسەر کاریت و ئەگەر بەفەرمانڕەوایی من رازی نەبیت، لەکارەکەت دورت دەخەمەوە. وتی: ئایا دورم دەخەیتەوە؟ وتی: بەڵێ. وتی: ئایا هەمو خەڵك بەیعەتیان لەگەڵ تۆدا کرد؟ وتی: بەڵێ. تەڵحە وتی: منیش پێی رازیم و ئەوەی خەڵك لەسەری رێککەوتون و لەو کەسەی بەیعەتیان لەگەڵ بەستوە، خۆم دور ناخەمەوە. تەڵحە لەگەڵ عوسمان بەیعەتی کرد.

موغەیرە کوڕی شەعبە بەعەبدولرەحمانی وت: کارێکی راستت کرد کەعوسمانت هەڵبژارد. موغەیرە بەعوسمانی وت: ئەگەر عەبدولرەحمان لەگەڵ کەسێکیتر جگە لەتۆ بەیعەتی دەکرد، ئێمە رازی نەدەبوین. عەبدولرەحمان وتی: ئەی پیاوی یەك چاو، درۆ دەکەیت. ئەگەر بەیعەتم لەگەڵ کەسێکیتر دەکرد، تۆیش بەیعەتت لەگەڵ دەکرد و ئەم قسانەت دەهێنایە سەرزمان. میسوەر کوڕی مەخرەمە بەردەوام دەیوت: هەرگیز نەمبینیوە کەسێك بەسەر خەڵکانێك کەبۆ کارێك رێککەوتون، زاڵ ببێت بەهەمان شێوە کەعەبدولرەحمان کوڕی عەوف زاڵبو.

من دەڵێم: ئەوەی کەعەلی فەرموی: عەبدولرەحمان زاوای عوسمانە، لەبەر ئەوەبو کەعەبدولرەحمان لەگەڵ دایکی کولسوم کوڕی عوقبە کوڕی ئەبی موعیت (خوشکی عوسمان) پەیوەندی هاوسەریەتی بەست کەعوقبە دوای عوسمان بوبەسەرپەرەستی ئەم ژنە.

ئەبو جەعفەری تەبەری ئاماژەی بەگێڕانەوەیەکی دیکە سەبارەت بەراوێژ کردن لەزمانی میسوەر کوڕی مەخرەمە داوە کە لەخۆگری گێرانەوەی کوژرانی عومەرە و ئێمە ئاماژەمان پێدا. ئەوەی لێرەدا باسی کردوە، نزیکە لەوەی ئاماژەی پێدرا. جگە لەوەی کەدەڵێت: کاتێك عومەر بەخاك سپێردرا، عەبدولرەحمان ئەوانی کۆکردەوە و قسەی بۆ کردن و فەرموی کۆببنەوە و خۆیان لەبلاوە لێکردن بەدور بگرن. عوسمان کوڕی عەفان هاتە قسە و وتی: سوپاس بۆ خوا کەمحەممەدی وەك پێغەمبەر(ص) هەڵبژارد و ئەوەی وەك نێردراو رەوانە کرد و مزگێنیەکانی خۆی هێنایە دی و بەخشینەکانی خۆی پێبەخشی وبەسەر هەمواندا زاڵی کرد چ ئەوانەی لەروانگەی نەژاد و بنەماڵە لەو دور بون وچ ئەوانەی وەك خزمی ئەو هەژمار دەکران. سلاوی خوای لێ

بێت. خوا ئێمە بکاتە شوێنکەوتوی ڕێگەکەی. ئەو بۆ ئێمە روناکی بو وئێمە بەفەرمانی ئەوە لەکاتی بەربلاوی خواستەکانی هاورێیان و گرفتاری دوژمنان کۆدەبینەوە. خوا بەپیرۆزی ئەو فەرمانڕەوایی بەئێمە بەخشی. فەرمانڕەوایی لەدەستی ئێمە دەرناچێت وکەسی تر ئەم کارە ناگرێتە دەست مەگەر ئەوەی پشت بکاتە راستی و دروستی و بەلارێدا بڕوات. ئەی کوڕی عەوف، ئەگەر تۆ پشتگوێ بخەن یا لەگەڵ تۆ ناسازگاری بگرنە بەر و وەلامی بانگێشتەکەی تۆ نەدەنەوە، شیاوترین و شایانترین کەس بۆ ئەم کارەیت و من یەکەم.کەس دەبم وەلامی بانگێشتەکەی تۆ دەدەمەوە و لەسەر ئەوەی دەیلێم پەیمان دەدەم و لەسەر پەیمانەکەی خۆم دەمێنمەوە.

دواتر زوبەیر کوڕی عەوام هاتە قسە و وتی: ئەو کەسەی بۆ لای خوا بانگێشتمان دەکات، بەنەناسزاوی نامێنێتەوە و وەلامدەرەوە بەبانگێشتی خوا بێ یار و هاورێ ناژیت و ئەمە لەکاتێکدایە مەبەست و خواستەکان بلاوببنەوە و گەردنەکان بەم لاولادا بسوڕێن. لەوەی وتت، جگە لەگومرا، کەمتەرخەمی ناکات وئەوەی بانگەشەی دەکەیت، جگە لەبەدبەخت پشتگوێی ناخات. ئەگەر ئەوە نەدەبو کە لەدینی خوابۆ تاوان و گوناحەکان سزا دیاری کراوە و بۆ پەرەستینی خوا، فەرمان و کارە پێویستەکان دیاری کراوە و لەئەستۆی باوەڕداراندایە و بەردەوام زیندوی نەمرە، مردن ڕێگەی رزگاری لەفەرمانڕەوایی بو و هەلاتن لەبەرێوبردنی ولات و دەبوە قەلایەك بۆ دوربون لەگوناحکاری و هەڵە. بەلام خوا لەسەر ئێمە پێویستی کردوە، وەلامی بانگێشتەکەی بدەینەوە و شێوەی کرداری پێغەمبەر(ص)دکەی ئاشکرا بکەین تا گیرۆدەی مەرگێکی کوێرانە نەبین و لەنەزانی رۆژگار نەمێنینەوە. من بەتۆ رازیم لەوەی باست کرد و هاورێی تۆم لەوەی فەرمانی ئەنجامدانی دەدەیت. هەمو هێز و توانایيەکان تەنیا هی خوایە. من لەخوا بۆ ئێوە و خۆم داوای لێخۆش بون دەکەم.

دواتر سەعد کوڕی وەقاص هاتە قسە و دوای وەسف کردنی خوا، وتی: لەگەڵ محەممەد دابو، ڕێگاکان روناك دەبونەوە و ڕێگاکان بەهێز، لەگەڵ ئەودا بو راستی و دروستی لەهەر شتێکدا دەرکەوت و خواری نەما. ئەی ئەو دەستەی لێردا کۆبونەتەوە، لەوتەی ناڕاست خۆتان بەدور بگرن و ئارمانی خۆ فریودەرەکان پشت گوێ بخەن. پێش ئێوە ئارمانەکان زۆر لەخەڵکانیان لەمەبەستەکانیان دور خستۆتەوە و هەمو شتێکی لەدەستی

ئەوان فڕاندوە. ئەوان، ئەو شتەیان بەمیرات بردوە، کەئێوە بردوتانە و بەوە گەیشتون، کەئێوە پێی گەیشتون. خوا ئەوانی بەدوژمنی خۆی لەقەڵەمدا و نفرینێکی گەورەی بەسەردا باراندن. خوای گەورە دەفەرمێت: نفرین کران ناباوەڕانی بەنی ئیسرائیل لەسەر زمانی داوود و عیسا کوڕی مریەم، ئەمە سزایەکە بۆ ئەوان چونکە گوناحکاریان کردە پیشە و لە زوڵم کردن لەکەسانیتر سنورەکانیان بەزاند. ئەوان یەکتریان لەو کارە قێزەونانەی کەدەیانکرد، دور نەدەخستەوە. کارێکی شیاوی سەرکۆنە کردنیان دەکرد (مائدە٥/٧٨—٧٩). من هەمو تیرەکانی تیردانەکەی خۆم هاویشت و تیرە گیان ستێنەکانم هەلگرت و ئامانجەکەم کردە نیشانە. بۆ تەڵحە کوڕی عوبەیدالله ئەوەم هەڵبژارد کەخۆم پەسندم کرد. من پەیمان دەدەم و وەڵامدانەوەی ئەوەی لەلایەن ئەو، ئەنجامی دەدەم، لەئەستۆ دەگرم. ئەی کوڕی عەوف، ئەم کارە لەدەستی تۆدایە کەبەرنج بردن و بڕینی ڕێگەی ڕاست کۆتایی بەمە کارە بێنیت وبزانیت کەکردنەوە و روناك کردنەوە و ڕێنوێنی کران لەرێگاکان لەدەستی خوادایە و گەڕانەوەی هەموان بۆ لای ئەوە. لەخوا بۆ خۆم و ئێوە داوای لێخۆشبون دەکەم و پەنا بەخوا دەبەم تا لەگەڵ ئێوەدا ناسازگار نەبم.

دواتر عەلی کوڕی ئەبی تالب زمانی بۆ قسە کردن کردەوە و وتی: سوپاس بۆ خوا کەمحەممەدی لەناو ئێمەدا وەك پێغەمبەر(ص) هەڵبژارد و ئەوی وەك نێردراوێك بۆ لای ئێمە رەوانە کرد. ئێمە بنەماڵەی پێغەمبەر(ص)ین و کانگای فرەزانی و هۆکارەکانی ئاسودەیی خەڵك و پەناگایەك بۆ رزگار بون. هەرکەس بەدوای رزگاریدا بگەرێت، رو لەئێمەدەکات. ئێمە مافێکمان هەیە کەئەگەر بەئێمەی بدەن، وەریدەگرین و ئەگەر نەیدەن، دەپەڕینە پشت چوارپێیەکی تیژپێ و بەدوایدا دەگەڕێین هەرچەندە لەو رێگادا شەوڕەوی درێژە بکێشێت. ئەگەر پێغەمبەر(ص)ی خوا لەبەرژەوەندی ئێمە پێشنیارێکی دەکرد، بەکارمان دەبەست و ئەگەر فەرمانێکی بەئێمەدەدا، لەسەر ئەنجامدانی شەڕمان دەکرد تا لەو رێگا گیان بسپێرین. هیچ کەس پێش من بۆ وەڵامدانەوەی بانگێشتی راستی و دروستی و بەهێز کردنی ڕشتەی خزمایەتی، هەنگاو نانێتە پێش. هیچ هێز و توانایيەك جگە لەهێز و توانایی خوا نیە. قسەکانی من ببیستن و وتارەکانم لەگوێ بگرن. بەزویی دەبینن لەرێگەی ئەم کارەدا، بەدەست هێنانی

فەرمانڕەوایی، شمشێرەکان لەکالآن دەردەکێشرێن و پەیمانەکان دەشکێن تا سەرئەنجام ئێوە ببنە دەستەیەکی گوناحکار و دەستەیەك لەئێوە ببنە پێشەواکانی گومڕایی و شوێنەکەوتوانی شێوازی نەزانی. دواتر وتی:

فان تك جاسم هلكت فانی      بما فعلت بنو عبد بن ضحم

مطيع فی الهواجر كل غیء      بصير بالنوی من كل نجم

یانی: ئەگەر هۆزی جاسم بەرەو لەناوچون بڕوات، من بەدوای ئەو کارانەی بەنی عەبد کوڕی زەخم کردیان، لەژێر هەتاوی سوتێنەر لەگەرمەی ڕۆژ، بەدوای هەر نیشانەیەك ڕێگە دەبڕم و بەدوای هێڵەکانی باران لەهەر ئەستێرەیەکدا دەگەڕێم.

لەم کاتەدا عەبدولرەحمان وتی: کام یەك لەئێوە بەگیان ودڵ ڕازی دەبن و لەم کارە دەڕۆنەدەر و خۆتان دەکێشنەوە.

ئەبو جەعفەری تەبەری بەمشێوەیە درێژە بەگێڕانەوەکەی خۆی دەدات کەپێشتر ئاماژەمان پێدا.

## هاتنە سەر کاری عوسمان

دواتر عوسمان دوای بەیعەت بەستنی خەڵك لەگەڵ ئەو، لەمزگەوت دانیشت و عوبەیدالله کوڕی عومەری خەتابی بانگ کرد. ئەم پیاوە، بکوژەکەی باوکی ئەبولۆلۆ و پیاوێکی مەسیحی بەناوی جۆفەینە لەخەڵکی حیرە لەپشتیوانانی سەعد کوڕی مالك و هورموزانی کوشتبو. کاتێك دەیویست بەشمشێر هورموزان بکوژێت، هورموزان هاواری کرد: پەنا بەخوا! خوایەك جگە لەپەروەردگار نیە! کاتێك ئەم سیانەی کوشت، سەعد کوڕی وەقاص ئەوی گرت و لەماڵەکەی خۆی زیندانی کرد. شمشێرەکەی لێسەند و بردیە لای عوسمان. عوبەیدالله بەردەوام دەیوت: سوێند بەخوا ئەو پیاوانەی لەکوشتنی باوکم شەریك بون، کوشتار دەکەم. بەم کارە تانەی لەموهاجیرەکان و ئەنسار دەدا. ئەم سیانەی لەبەر ئەوە کوشت چونکە عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر لەڕۆژی کوژرانی عومەر وتبوی: دوێ شەو هورموزان و جۆفەینە وئەبولۆلۆم بینی کەئارام و بەهێواشی لەگەڵ یەك قسەیان دەکرد و کاتێك منیان بینی، بلاوەیان لێکرد و کێردێکی دوسەر لەناویان کەوتەخوار کەدەسکەکەی لەناوەڕاستەکەیدابو. ئەوە هەمان کێردبو کەعومەری

پێ کوژرا. لەبەر ئەمە عوبەیداللە ئەوانی کوشت. کاتێك ئەویان هێنا، عوسمان وتی: سەبارەت بەم پیاوە ڕێنوێنیم بکەن چونکە ئەو کەلێنەی دەیبینن، لەئیسلامدا دروستی کرد. عەلی وتی: بۆچونی من ئەوەیە بیکوژیت. یەکێك لەموهاجیرەکان وتی: دوێنێ عومەر کوژرا و ئەمڕۆ کوڕەکەی بکوژرێت! عەمرۆ کوڕی عاص وتی: خوا تۆی لەوە بەخشیوە کە ئەم پێشهاتە لەناو موسوڵمانانندا روبدات و تۆ فەرمانڕەوایی ئەوان بیت. عوسمان وتی: من سەرپەرەستی خوێنی موسوڵمانانم و لەبەر ئەمە خوێنبایی بۆ دیاری دەکەم و لەسامانی خۆم دەیدەم. زیاد کوڕی لەبیدی ئەنساری، هەر کات عوبەیداللەی دەبینی، دەیوت:

| | |
|---|---|
| الا یا عبیدالله مالك مهرب | ولا ملجا من ابن اروی و لا خفر |
| اصبت دما و الله فی غیر حله | حراما و قتل الهرمزان له خطر |
| علی غیر شیء غیر ان قال قائل | اتتهمون الهرمزان علی عمر |
| فقال سفیه و الحوادث جمه: | نعم اتهمه قد اشار و قد امر |
| و کان سلاح العبد فی جوف بیته | یقلبها و الامر بالامر یعتبر |

یانی:

ئەی عوبەیداللە ، تۆ لەکوڕی ئەروی نەرێگەی هەلاتنت هەیە، نەپەناگا، نەسەنگەر و نەپشتیوان. سوێند بەخوا دەستی بەخوێنێك پیس کرد کەڕژاندنەکەی ڕەوا نەبو. بەناڕەوا ئەم کارەت کرد و ڕشتنی خوێنی هورموزان گران بو. بێ هیچ بەڵگەیەك جگە لەوەی بێژەرێك وتی: ئایا هورموزان لەرشتنی خوێنی عومەر بەشەریك دەزانن؟ نەزانێك وتی: ( و روداوەکان کەڵەکەبون): بەڵێ. ئەو بارودۆخەکەی ئامادە کرد و فەرمانی کوشتنەکەی دەرکرد. کەل و پەلی شەڕی ئەوو کۆیلە لەماڵەکەیدا بو کەژێر و روی دەکرد. کارەکان بەکارەکان هەڵدەسەنگێنن.

عوبەیداللە لەدەستی زیاد گلەیی بردە لای عوسمان و عوسمان ڕێگەی ئەم کارەی لەزیاد گرت. زیاد سەبارەت بەعوسمان وتی:

| | |
|---|---|
| ابا عمرو عبیدالله رهن | فلا تشکك بقتل الهرمزان |
| فانك ان غفرت الجرم عنه | و اسباب الخطا فرسا رهان |
| اتعفو اذ عفوت بغیر حق | فمالك بالذی تحکی یدان |

یانی:

ئەی ئەبو عومەر، بزانە و گومانت لەم کاردەدا نەبێت کەعوبەیدالله لەگرێوی خوێنی هورموزاندایە. تۆ ئەگەر لەو خۆشبیت دەبێت بزانیت کەئەو بەرشتەکانی گوناح. هاوشێوەی دو ئەسپن کە بەپەلە و لەپاڵ یەك غاردەدەن و پەیوەستی یەك بن. ئایا بەئاسانی گوناحی مرۆڤ کوشتن دەبەخشی؟ کەواتە تۆ لەوەی دەیکەیت و دەیڵێیت، دەستت کراوە نیە.

عوسمان زیادی بانگ کرد، ئەوی گرت ولەخۆی دور خستەوە.

سەبارەت بەپێدانی خوێنبایی بۆ تاوانەکەی عوبەیدالله، ئامازەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە. غەمادیان کوڕی هورموزان وتی: ئێرانیەکان لەمەدینە هاتوچۆی یەکیان دەکرد (لەناو ئەوان فیروزان و هورموزان). رۆژێك فیرروز (ئەبولۆلۆ) لای هورموزانەوە تێپەڕی و کێردێکی دوسەری لەدەستا بو. هورموزان کێردەکەی لێسەند و وتی: بەمە چی دەکەیت؟ (بۆ کێردت هەڵگرتوە؟) وتی: دەمەوێت تەختەی پێ داتاشم (یا تیر دروست بکەم). لەم کاتەدا پیاوێك ئەو دوانەی بینی. کاتێك عومەر کوژرا، ئەو پیاوە وتی: بینیم هورموزان کێردەکەی بەفیروزدا. عوبەیدالله پەلەی کرد و هورموزانی کوشت. کاتێك عوسمان هاتەسەر کار، دەستی منی بۆ سەر عوبەیدالله کردەوە. ئەوم هێنایە دەر و لەسەر زەوی کەسم نەبینی مەگەر ئەوەی لەگەڵ من بون و داوایان لەمن دەکرد خۆم ئەو کارە ئەنجام بدەم. بەوانم وت: ئایا دەمپارێزن؟ وتیان: نە. تەنیا جوێنیان پێدا. عوبەیداللەم بەخوا و خۆی سپارد. منیان سواری ماییننێك کرد. سوێند بەخوا نەڕۆشتمە هیچ دێ و شارێك جگە لەوەی چاوم بەهەمو خەڵکەکەی کەوت.

گێڕانەوەی یەکەم سەبارەت بەئازاد کردنی عوبەیدالله راستترە چونکە کاتێك عەلی هاتەسەر کار، بڕیاریدا عوبەیدالله بکوژێت. عوبەیدالله هەڵات و روی کردە شام و پەیوەستی معاویە بو. ئەگەر ئازاد کردنی ئەو بەفەرمانی خاوەن خوێنەکەدەبو، عەلی ئاهەنگی کوشتنی ئەوی نەدەکرد.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

کارگوزاران لەم ساڵانەدا ئەمانە بون: لەمەککە نافع کوڕی عەبدولحەرسی خوزاعی، لەتایف، سەفیان کوڕی عەبداللەی سەقەفی، لەصەنعا یەعلی کوڕی مونیە، لەکوفە موغەیرە کوڕی شەعبە، لەبەصرە ئەبوموسای ئەشعەری، لەمیسر، عەمرۆ کوڕی عاص، لەحمص، عومەیر کوڕی سەعد، لەدەمشق معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و لەبەحرەین و شارەکانی دەوروبەری عوسمان کوڕی ئەبی ئەلعاصی سەقەفی.

لەم ساڵەدا معاویە ڕۆشتە شەڕی (صایفە). ئەو کەسانەی هاورێیەتیان دەکرد: عوبادە کوڕی صامت، ئەبو ئەیوبی ئەنصاری، ئەبوزەری غەفاری و شەداد کوڕی ئەوس بون.

لەم ساڵەدا معاویە لەسەر بنەمای ئاشتی دەستی بەسەر عەسقەلاندا گرت.

دامەزراوەی دادی کوفە لەدەستی شەریح دابو و دامەزراوەی دادی بەسرە لەدەستی کەعب کوڕی سور. دەستەیەك دەڵێن: ئەبوبەکر و عومەر داواکاری گشتیان دیاری نەکردبو.

هەروەها لەم ساڵەدا قتادە کوڕی نەعمانی ئەنساری کۆچی دوایی کرد. قتادە ئەو کەسەیە پێغەمبەر(ص) چاوەکانی باش کردەوە و بینایی بۆ گەڕاندەوە. عومەر کوڕی خەتاب نوێژی لەسەر خوێند. ئەو لەبەدریەکان بو. دەستەیەك دەڵێن لەساڵی ٦٤٥/٢٤ زاییندا مرد.

ئەم کەسانە لەرۆژگاری خەلافەتی عومەر کۆچی دواییان کرد: حوباب کوڕی مونزەر کوڕی جەموحی ئەنساری لەبەدریەکان، رەبیعە کوڕی حەرەس کوڕی عەبدولموتەلیب کە بەتەمەنتر لەعەباس بو. عومەیر کوڕی عەوف کۆیلەی سوهەیل کوڕی عەمرۆ لەبەدریەکان، عومەیر کوڕی وەهب کوڕی خەلەفی جومەحی لەشەڕکەرانی ئوحوڵ، عودەی کوڕی ئەبی ئەلزەغبا جەهنی لەهەواڵنێرانی پێغەمبەر(ص)ی خوا لەرۆژی شەڕی بەدر کەبەشداری شەڕەکانی دیکەی کرد.

لەم ساڵەدا عومیم کوڕی ساعدەی ئەنساری مرد کە لەئامادەبوان لەبەیعەتی عەقەبە بو و لەشەڕکەرانی ئوحوڵ. ئەو لە (بلی) بو و هاوپەیمانی ئەنسار هەژمار دەکرا.

هەروەها: سوهەیل کوڕی رافعی ئەنساری لەبەدریەکان و مەسعود کوڕی ئەوس کوڕی زەیدی ئەنساری کۆچی دواییان کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە بو کەمەسعود زیندو

مایەوە و لەگەڵ عەلی بەشداری شەڕی صەفینی کرد.

لەم ساڵەدا واقد کوڕی عەبداللەی تەمیمی، هاوپەیمانی خەتاب مرد. ئەو یەکەم کەس بو لەئیسلامدا لەرێگەی خوا شەڕی کرد و عەمرۆ کوڕی حەزرەمی کوشت. باوەڕهێنانی ئەو پێش ڕۆشتنی پێغەمبەر(ص) بۆ ماڵی ئەرقەم بو.

لەم ساڵەدا ئەبو جەندەل کوڕی سوهەیل کوڕی عەمرۆ و براکەی عەبداللە کۆچی دواییان کرد. عەبداللە لەبەدریەکان بو بەڵام ئەبوجەندەل لەبەدر ئامادە نەبو چونکە باوکی ئەوی لەمەککە زیندانی کرد و تا ڕۆژی ئاشتی حودەیبیە رێگەی کۆچ کردن بۆ مەدینەی لێ گرت. پێشتر ئاماژەمان پێدا ئەو چۆن رزگاری بو. لەم ساڵەدا ئەبو خالدی حەرەس کوڕی قەیس کوڕی خالد مرد. ئەو لەشەڕی یەمامە بریندار ببو. برینەکەی باش بویەوە بەڵام دوبارە چلکی کردەوە و کوشتی. ئەو لەئامادەبوانی بەیعەتی عەقەبە و لەشەرکەرانی بەدر بو.

لەم ساڵەدا ئەبو خەراشی هەزلی وتاردەر مرد. هەواڵی مردنەکەی هەموان دەیزانن.

هەروەها لەم ساڵەدا غەیلان کوڕی سەلەی سەقەفی مرد. کاتێك ئیسلامی هێنا، دەژنی بو.

لەکۆتایی ئەم ساڵەدا صەعب کوڕی جوسامە کوڕی قەیسی لەیسی مرد.

## روداوەکانی ساڵی بیست و چوارەمی کۆچی (٦٤٥ زایینی)

### بەیعەت لەگەڵ عوسمان کوڕی عەفان بۆ خەلافەت

لەرۆژی سێیەمی محەرەمی ئەم ساڵە/٩ نۆڤەمبەر ٦٤٤ زاینی وەك رێبەری موسوڵمانان لەگەڵ عوسمان کوڕی عەفان بەیعەتیان بەست. بەهەمان شێوە کەناماژەی پێدرا، گێڕانەوەکان لەمبارەوە زۆرەن. ئەم ساڵەیان بە((ساڵی خوێن پژان لەلوت)) ناو بردوە چونکە ئەم نەخۆشیە لەناو زۆرینەی خەڵکدا بڵاو ببویەوە. راوێژکاران دەوری عوسمانیان گرت و کاتی نوێژی ئێواری گەیشت. بانگدەرەکەی صوهەیب بانگیدا و خەڵك بۆ نوێژ کۆبونەوە. عوسمان هاتەدەر و لەگەڵ خەڵك نوێژی خوێند و بەخششەکانی ئەوانی سەد سەد زیاد کرد. خەڵکی شارەکانی بەشێوەی دەستەدەستە ردوانە کرد. یەکەم کەس بو ئەم کارەی کردە پیشە. ئاهەنگی تەختی وتاردانی کرد و لەهەمو خەڵکان خەمبارتر و پەرێشانتر بو. بۆ خەڵك قسەی کرد و ئامۆژگاری کردن و خەڵك رویان تێکرد و بەیعەتیان لەگەڵ بەست.

### لابردنی موغەیرە لەکوفە و دانانی سەعد کوڕی وەقاص

لەم ساڵەدا لەسەر پێشنیاری عومەر موغەیرە کوڕی شەعبە لەفەرمانداری کوفە لابرا و سەعد کوڕی وەقاص وەك فەرمانداری ئەم شارە دەستنیشان کرا. عومەر پێش مردنی خۆی وتبوی: پێشنیار بەجێگرەکەی دوای خۆم دەکەم سەعد وەك فەرماندە دەست نیشان بکات چونکە لەسەر خیانەت و خراپەکاری ئەوم لەسەر کار لانەبرد. سەعد یەکەم فەرماندار بو عوسمان ردوانەی کرد. سەعد یەك ساڵ و ماوەیەك وەك فەرماندار مایەوە. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو عوسمان هەمو کەس لەکارگوزاردکانی نەگۆڕی چونکە عومەر بەمشێوەیە پێشنیاری کردبو. دواتر لەکۆتایی ساڵی یەکەم موغەیرەی لەسەر کار لابرد و سەعدی کردە جێنشینی. لەسەر ئەم بنەمایە فەرمانداری سەعد لەساڵی ٦٤٦/٢٥ زاییی دەست پێدەکات.

## بەشێك لەروداوكان

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی كرد. دەستەیەك دەڵێن: عەبدوالرەحمان كوڕی عەوف بەفەرمانی عوسمان ڕێبەری حاجیەكانی گرتە دەست.

پێشتر ئاماژەی پێدرا كەزۆربەی دەست بەسەردا گرتنی شار و وڵاتەكان بەوتەی هەندێ لەمێژوونوسان لەسەردەمی عوسمان ئەنجامدرا. ئاماژەمان بەناسازگاری گێڕانەوەكانی ئەواندا.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبدولرەحمان كوڕی كەعبی ئەنساری ماڵئاوایی لەژیان كرد. ئەو لەبەدریەكان بو. ئەو یەكێك لە((شین گێرەكان)) لەشەڕی تەبوك بو (كە لەدوای شەڕ كشانەوە و ئەوەندە گریان تا خواوەند لەگوناحەكانیان خۆش بو).

هەروەها لەم ساڵەدا سوراقە كوڕی مالك كوڕی جەعشەمی مودلیجی كۆچی دوایی كرد. دەستەیەك دەڵێن: دوای ئەمە ماڵئاوایی لەژیان كرد. ئەو بو دوای كۆچ كردنی پێغەمبەر(ص) خۆی پێگەیاند (تادەستگیری بكات و تەسلیمی قوڕەیشیەكانی بكات).

## روداوەکانی ساڵی بیست و پێنجەمی کۆچی (٦٤٦زایینی)

### ناسازگاری خەڵکانی ئەسکەندەریە

لەم ساڵەدا خەڵکانی ئەسکەندەریە ناسازگاریان دەست پێکرد و پەیمانی ئاشتی خۆیان شکاند.

بەمشێوەیە بو کەگرتنی ئەسکەندەریە بەدەستی موسوڵمانەکان لای رۆمیەکان دژوار و بەمشێوەیان بەراوەرد کرد دوای لەدەستدانی فەرمانڕەوایەتی لەئەسکەندەریە، نیتر ناتوانن لەوڵاتەکەی خۆیان خۆڕاگری بکەن. لەبەر ئەمە. لەگەڵ ئەو رۆمیانەی لەئەسکەندەریە بون، دەستیان بەنامەگۆڕینەوە کرد و داوای شکاندنی پەیمانی ئاشتیان لێکردن و خەڵکانی ئەسکەندەریە رازی بون. سوپایەکی گەورە لەکۆنستانتین نۆپێل (قوستەنتەنیە) بەرەو لای ئەوان بەرێکەوت کەفەرماندەییەکەی لەدەستی مەنەویلی ئەختەدا بو. سوپاکە لەلەنگەرگەی ئەسکەندەریە لەنگەریان گرت. ئەو رۆمیانەی لەم شارەدابون، لەگەڵ ئەمان رێککەوتن. مەقوقس لەگەڵ ئەوان هاوکاری نەکرد بەڵکو پێبەندی ئاشتینامەکەی خۆی بو. کاتێك ئەم هەواڵە بەعەمرۆ کوڕی عاص گەیشت. روبەرویان بویەوە. دولای شەڕکەر چاویان بەیەك کەوت و شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد. رۆمیەکان شکەستیان خوارد و موسوڵمانەکان شوێنیان کەوتن تا ناو ئەسکەندەریە راویان نان. لەناوشاردا بەقورسی کوشتاریان کردن. لەناو ئەوان مەنەویلی ئەختە کوژرا. ئەو کاتەی رۆمیەکان لەئەسکەندەریە هاتبونەدەر، سامانی خەڵکی ئەوشارەیان بەزۆر داگیر کردبو. کاتێك موسوڵمانان بەسەر ئەواندا زاڵبون، خەڵکی ئەو شارانەی لەگەڵ رۆمیەکان ناسازگاریان نواندبو، رۆشتنە لای عەمرۆ کوڕی عاص و وتیان: رۆمیەکان چوارپێ و مەڕومالاَت و سامانی ئێمەیان داگیر کردوە بەلاَم ئێمە لەفەرمانبردنی ئێوە پێداگریمان کرد و ناسازگاریمان نەکرد. عەمرۆ کوڕی عاص، دوای وەرگرتنی شایەتەکان، ئەوەی سامانەکەی خۆی دەناسیەوە، بۆی گەڕاندوە. دواتر بورج و قەلاَی ئەسکەندەریەی وێران کرد و بێ دیوار و بورج بەجێی هێشت.

هەروەها لەم ساڵەدا سەعد کوڕی ئەبی وەقاص هەواڵی پێ گەیشت کەخەڵکانی رەی

دەیانەوێت پەیمانی (ئاگرپڕ) بشکێنن و ڕێگەی پەیمان شکێنی بگرنەبەر. سوپایەکی ڕەوانە کرد و ئەوانی هێنایەوە سەر ڕێگەی ڕاست و شەڕی دەیلەمیەکانی کرد و گەڕایەوە.

## لابردنی سەعد لەکوفە و دانانی وەلید کوڕی عوقبە

لەم ساڵەدا عوسمان کوڕی عەفان، سەعد کوڕی ئەبی وەقاصی (بەوتەی دەستەیەك لەمێژونوسان) لەکوفە لابرد ولەجیاتی ئەو وەلید کوڕی عوقبە کوڕی ئەبی موعیتی دانا. ناوی ئەبو موعیت، ئەبان کوڕی ئەبی عەمرۆیە و ناوی ئەبوعەمرۆ زەکوان کوڕی ئومەییە کوڕی عەبدشەمس. وەلید کوڕی عوقبە لەدایکەوە برای عوسمان کوڕی عەفان بو. دایکی ئەم دوانە، ئەروا کچی کورەیز و دایکی ئەمەیان بەیزا کچی عەبدولموتەلیب.
هۆکارەکەی ئەوەبو سەعد کوڕی ئەبی وەقاص لەعەبداللە کوڕی مەسعود لەسامانەکانی گەنجینە قەرزێکی وەرگرت. کاتێك ئەبو مەسعود داوای قەرزەکەی کرد، سەعد نەیتوانی بیداتەوە. دەمەقاڵێ لەناو ئەواندا دروست بو. سەعد وتی: دەبینم لەم کارە شتێك جگە لەزیان دروست نابێت، ئایا تۆ کوڕی مەسعودیت یا کۆیلەیەك لەهوزەیل؟ وتی: کوڕی مەسعود و تۆ کوڕی حومەینەی. هاشم کوڕی عەتەبە کوڕی ئەبی وەقاص لەم شوێنەدا ئامادە بو. وتی: ئێوە هەردوك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص)ن. ئێستا پێغەمبەر(ص) سەیری ئێوە دەکات. سەعد کەپیاوێکی توڕە بو، دەستی خۆی بۆ ئاسمان بەرز کردەوە و دۆعای لەعەبداللە کرد. سەعد وتی: ئەی خوایە، ئەی پەروەردگاری ڕەوی وئاسمان! کوڕی مەسعود وتی: هاوار لەتۆ، قسەی باش بکە و نفرین مەکە. لەم کاتددا سەعد وتی: سوێند بەخوا ئەگەر خۆپارێزی لەخوا نەدەبو، بەشێوەیەك نفرینم دەکردی، خێر و خۆشیت لەژیاندا نەدەبینی. عەبداللە پشتی تێکرد و ڕۆیشت. عەبداللە داوای هاوکاری لەچەند کەسێك کرد تا قەرزەکەی وەربگرێتەوە و سەعدیش داوای هاوکاری لەچەند کەسێك کرد تا مۆڵەتی زیاتری پێبدات. ئەم دوانە لەیەك جیابونەوە و بەردەوام سەرکۆنەی یەکیان دەکرد. ئەوان سەعدیان سەرکۆنەدەکرد و ئەمان عەبداللە. ئەمە یەکەم روداوبو لەناو خەڵکانی کوفە ڕقی لێکەوتەوە و یەکەم جار بو دێو ئاژاوە بخاتە ناو خەڵکی کوفە. ئەم هەواڵە بەعوسمان گەیشت و لەهەردوکیان توڕە بو. سەعدی

لەسەر کارەکەی لابرد و عەبداللەی هێشتەوە و لەجیاتی سەعد وەلید کوڕی عوقبە کوڕی ئەبی موعیتی دانا. ئەو بەنوێنەرایەتی لەعومەر فەرمانڕەوایی عەربەکانی جەزیرە بو و عوسمان کوڕی عەفان لەپێگەیەك دوای ئەو. وەلید وەك فەرماندار هاتەکوفە و پێنج ساڵ لەسەر ئەم کارە مایەوە. خەڵکی کوفە ئەویان زیاتر لەهەموان خۆش دەویست. کاتێك گەیشتە کوفە، سەعد پێی وت: ئایا تۆ دوای ئێمە زرنگ بویت یا ئێمە دوای تۆ نەزان بوین؟ وەلید وتی: ئەی ئەبوئیسحاق، بەم شێوە مەبە، هیچ کام لەم دوگومانە نەبو بەڵکو ئەمە یاسای وڵات بەڕێوبردنە، بەیانی باوەش بۆ دەستەیەك دەکاتەوە و شە و بۆ دەستەیەکیتر. سەعدی وتی: دەبینم کەئێوە (ئۆمەوییەکان) خەلافەتی ئیسلامیتان بۆ پاشایەتی گۆڕیوە! کوڕی مەسعود پێی وت: نازانم تۆ لەدوای ئێمە چاکەکار بویت یا خەڵك خراپەکار بون!

## ئاشتی ئەرمەنستان و ئازەربایەجان

کاتێك عوسمان وەلیدی لەکوفەدانا، عەتەبە کوڕی فەرقەدی لەفەرمانداری، ئازەربایەجان لابرد. خەڵکەکەی پەیمانی ئاشتی خۆیان شکاند. وەلید لەساڵی ٦٤٦/٢٥ زایینی سوپای کردە سەر ئەوان. عەبدالله کوڕی شوبەیلی ئەحمەسی فەرماندەیی پێشەنگەکانی لەدەستدابو. ئەو هێرشی کردە سەر خەڵکانی موغان و بەبر و تیڵسان وەدەستی بەسەردا گرتن و تاڵانی و ئەسیری زۆری گرت. خەڵکی شارەکانی ئازەربایەجان خوازیاری ئاشتی بون، ئەو لەسەر بنەمای ئاشتی حوزەیفە لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتی مۆر کرد کەهەشتسەد هەزار دەرەم بو. هەمو ئەم سامانەی وەرگرت. دواتر سوپاکەی رەوانەی شەڕ کرد. سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی لەگەڵ دوانزە هەزار شەڕکەر، بۆ شەڕی خەڵکی ئازەربایەجان رەوانە کرد. ئەو ڕۆشتە قوڵایی ئەرمەنستان و بەردەوام کوشتاری کرد و ئەسیری گرت و تاڵان کردنی کردە پیشە. دواتر بەدەستی پڕ گەڕایەوە بۆ لای وەلید. وەلید سەرکەوتوو و بەدەستانی پڕتاڵانی گەڕایەوە و ڕێگەی خۆی بەرەو موسڵ خوار کرد. ڕۆشتە حەدیسە و لەوێ دابەزی. لێرەدا نامەی عوسمانی بەدەست گەیشت. لەنامەکەدا وترابو: معاویە هەواڵی بۆ ناردوم کەرۆمیەکان بەسوپایەکی گەورە ئاهەنگی شەڕی موسوڵمانانیان کردوە. دەمەوێت براکانیان لەخەڵکانی کوفە هاوکاریان بکەن.

پیاوێکی بەهێز هاورێ لەگەڵ هەشت یا نۆ هەزار سەرباز، لەو شوێنەی نامەکەم بەدەستت دەگات، بۆ هاوکاری معاویە رەوانە بکە. لەگەڵ سڵاو و رێز.

وەلید لەناو خەڵك هەستا و ئەوانی ئاگادار کردەوە و داوای لێکردن لەگەڵ سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی بڕۆن. هەشت هەزار پیاوی شەڕکەر لەگەڵ ئەو بەرێکەوتن تا لەگەڵ خەڵکی شام ڕۆشتنە ناو سەرزەمینیە رۆم و هێرشیان کردەسەر. خەڵك تالآنی زۆریان بەدەست هێنا و دەستیان بەسەر قەڵای جۆراوجۆردا گرت.

دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی بۆ هاوکاری حەبیب کوڕی موسلیمە نارد، سەعید کوڕی ئەلعاص بو. هۆکارەکەی ئەوەبو عوسمان بۆ معاویە کوڕی ئەبی سوفیان نامەی نوسی و فەرمانی پێدا حەبیب کوڕی موسلیمە هاورێ لەگەڵ خەڵکانی شام بۆ شەڕ لەئەرمەنستان رەوانە بکات. ئەو ڕۆشتە ئەرزەروم( قالیقلا)، گەمارۆیدا و گوشاری خستە سەر دانیشتوانەکەی. ئەوان خوازیاری ئەماندان، یا کۆچ کردن و یا دانی باج بون. زۆربەی ئەوان بۆ سەرزەمینی رۆم کۆچیان کرد و حەبیب و هاورێکانی بۆ ماوەی یەك مانگ لەوێ مانەوە.

بۆیە بەم شارەیان دەوزت قالیقلا چونکە ژنی بەتریقی ئەرمیناکس کەناوی قالی بو، ئەم شارەی بونیات نا. ئەو، ئەم شارەی بەقالی قولە (بەباش دانراوی قالی) ناوبرد. عەرەبەکان ناوەکەیان کردە عەرەبی و بۆ قالقلا گۆڕیان.

دواتر هەواڵی پێگەیشت کەبەتریقی ئەرمیناکس لەگەڵ هەشتا هەزار پیاوی شەڕکەر لەرۆمیەکان ئاهەنگی ئەویان کردوە. ئەمە ئەو سەرزەمینەیە کەئێستاکە لەژێر دەستی منالەکانی سوڵتان قەلەج ئەرسەلانە و ئەم شارانە دەگرێتەوە: مەلتیە، سیواس، ئەقصرا، قونیە و سەرزەمینەکانی دەوروبەری تا کۆنستانتین ئۆپێل. ناوەکەی موریانە. حەبیب هەواڵی نارد. عوسمان کەسی بۆلای سەعید کوڕی عاص نارد و فەرمانی پێدا هاوکاری حەبیب کوڕی موسلیمە بکات. ئەو سلێمان کوڕی رەبیعەی لەگەڵ شەش هەزار پیاوی شەڕکەر بۆ هاوکاری حەبیب رەوانە کرد. حەبیب بڕیاریدا شەوانە و لەناکاو هێرش بکاتە سەر رۆمیەکان. ژنەکەی دایکی عەبداللەی کەلابی لەمەبەستەکەی ئاگادار بویەوە. لەهاوسەرەکەی پرسی: شوێنی دیاریکراوی تۆ کوێیە؟ وتی: سەراپەردەکانی موریان. حەبیب شەوانە هێرشی کردە سەریان و هەرکەسێك بەرگری کرد، کوشتاری کرد. دواتر

ڕۆشتە ناو سەراپەردەکان و بینی ژنەکەی پێشتر گەشتۆتە ئەوێ. ئەو یەکەم ژنی عەرەبی بو سەراپەردەکانیان بۆ هەڵدا. حەبیب مرد و ئەم ژنەی لەدوای خۆی بەجێهێشت. دوای ئەو زوحاك کوڕی قەیس پەیوەندی هاوسەریەتی لەگەڵ بەست و ئەم ژنە چەندین منالی بۆهێنایە دونیا.

کاتێك رۆمیەکان شکەستیان خوارد، حەبیب گەڕایەوە ئەرزەروم و لەوێوە بەرێکەوت تا لەموری سەردوە دابەزی. لێرە بەتریقی خەلات ڕۆشتەلای و ئەمان نامەی عەیاز کوڕی غەنەمی نیشاندا. ئەو ڕێزی لەئەمان نامەکە گرت. بەتریق هەمو سامانەکانی بۆ هێنا. حەبیب لەخەلات دابەزی. دواتر لەوێ بەرێکەوت و خاوەنی مەکس کەهەمان بوسفورجانە، روبەروی بویەوە و لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی ولاتەکەی پەیمانی لەگەڵ بەست. لەوێوە بەرێکەوت و ڕۆشتە ئەزد شات. ئەزد شات، ئەو گوندیە بەرەنگە سورەکەی رەنگ دەکەن. ئەو لەسەر روباری دەبیسل دابەزی و سوارکارانی بەرەو ئەو شارە رەوانە کرد و گەمارۆی خستەسەر. خەلکەکەی لەقەلاکاندا خۆیان حەشاردا. ئەو کەشکەنجیری ( کونکەری کۆشك، جۆرە چەکێکی شەڕ لەکۆندا کەتۆپی گڕاوی دەهاویشت و بەهۆیەوە قەلا و دیوارەکانیان دەڕوخاند) بەکار برد. خەلکەکەی داوای ئەمانیان کرد. حەبیب رازی بو و سوپاکەی بۆ داگیر کردنی ناوچەکانی دیکە رەوانە کرد. سوارەکانی گەشتنە زات ئەللەجم (هەوسار کەرەوەکان). موسوڵمانان لەگەڵ رۆمیەکان شەڕیان کرد و بەسەریاندا سەرکەوتن. سوپایەکیان بۆ (سراج طیر) و بەغردوەند رەوانە کرد کەبەتریقەکەی لەسەر بنەمای دانی باج پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. هەروەها بەتریقی بوسفورجان هاتە لای و لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی هەمو زەویەکانی خۆی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن.

دواتر ڕۆشتە سیسجان و لەگەڵ خەلکەکەی شەڕی کرد و شکەستی پێهێنان و دەستی بەسەر قەلاکانی ئەواندا گرت. لەوێوە بەرەو جەرزان (خەزەران) بەرێکەوت کەنێردراوی بەتریق گەشتە لای و داوای ئاشتی کرد. دواتر روی کردە تفلیس و لەگەڵ خەلکەکەی پەیمانی ئاشتی بەست. ئەم سەرزەمینە لەشارەکانی جەرزانە. لێرە دەستی بەسەر چەندین قەلا و شارەکانی دەوروبەری گرت. سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی بەرەو ئەران بەرێکەوت و بەشێوازێکی ئاشتیانە دەستی بەسەر بیلیقاندا گرت و ئەمانی بەخەلکەکەی بەخشی لەسەر بنەمای پارێزراوبونی خوێن و سامان و باخەکانیان و

باجی لەسەر دیاری کردن.

دواتر سلێمان کوڕی رەبیعەی باهلی رویکردە شاری بەرزەعە و لەسورسور سوپاکەی دابەزاند. ئێرە روبارێکە کەدوریەکەی تابەرزەعە یەك فەرسەنگ رێگایە. خەڵکەکەی بۆ ماوەیەك شەڕیان لەگەڵ کرد و ئەو هێرشی کردە سەر دێهاتەکان و دانیشتوانەکەی لەسەر بنەمای ئاشتی بیلیقان ئاشتیان لەگەڵ بەست و رۆشتە ناو دێهاتەکان. سوارەکانی خۆی رەوانە کرد تا دەستیان بەسەر دێهاتەکانی ئەو پارێزگایەدا گرت. پێشنیاری ئیسلام بونی بەکوردەکانی بلاشجان کرد کەشەڕیان لەگەڵ کرد بەڵام ئەو بەسەریاندا سەرکەوت و لەسەر بنەمای دانی باج دەستەیەك لەوانی هێشتەوە. کەمینەیەکیان بەدانی خێر و خێرات بەسەندەیان کرد. سوپایەکی بۆ گرتنی شەمکور رەوانە کرد و دەستی بەسەر ئەم شارە مێژووییەدا گرت. ئەم شارە بەردەوام ئاوەدان بو تا سەناوەردیەکان (شناوەردیەکان، ساوەردیەکان) کردیانە وێرانە. ئەمانە خەڵکانێك بون کاتێك یەزید کوڕی ئەسید لەئەرمەنستان گەڕایەوە. کۆبونەوە و دەسەڵاتیان بەهێز بو. ماوەیەك زۆر دواتر لەساڵی ٨٥٥/٢٤٠ زایینی (بەغا) سەرلەنوێ ئاوەدان و نۆژەنی کردەوە و لەروی ناوی خەلیفەی عەباسی ئەلموتەوەکیل ناوی نا متوەکلیە.

سلێمان بەرێکەوت تا گەشتە ئەرەس و کوڕ و دەستی بەسەر قیبلەدا گرت و خاوەنەکانی سەکر و هاوشێوەکانی بەئاشتی پێشوازیان لێکرد لەسەر ئەو بنەمایە کەباج بدەن. هەروەها پاشای شێروان وپاشاکانی دیکەی کوێستانەکان و پیاوەکانی مەسقەت و شابەران و شەهرباب پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. ئەمەیان، ماوەیەك دواتر لەبەرابەر ئیسلامیەکان خۆڕاگریان کرد.

## شەڕی معاویە لەگەڵ رۆمەکان

معاویە بۆ شەڕی رۆمیەکان بەرێکەوت و گەشتە عەموریە و بینی قەلاکانی نێوان ئەنتاکیە تا تەرسو خاڵیە. لەوێ دەستەیەکی زۆر لەخەڵکانی شام و جەزیرەی دانا تا لەشەڕەکانی خۆی گەڕایەوە. دواتر یەزید کوڕی حوڕی عەبەسی بۆ شەڕی سایفە رەوانە کرد و فەرمانی پێدا ئەو کارەی ئەم بکات. کاتێك هاتەدەر، هەمو قەلاکانی ئەنتاکیەی لەگەڵ خاك تەخت کرد.

## شەڕی ئەفریقیە

لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی عاص، عەبدالله کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرحی بۆ دەوروبەرەکانی ئەفریقیە رەوانەکرد و بەفەرمانی عوسمان دەستی بەگرتنی ناوچە جیاوازەکان کرد. عەبداللە لەسوپاکەی میسر بو. کاتێك بەرەو ئەو ناوچانە بەرێکەوت، عەمرۆ بەسوپایەك هاوکاری کرد. ئەو و شەڕکەرەکانی تالآنی زۆریان دەست کەوت. کاتێك عەبداللە گەڕایەوە، نامەی بۆ عوسمان نوسی و داوای فەرمانی لێکرد تا لەئەفریقیە پێشڕەوی بکات. عوسمان فەرمانی پێدا.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عوسمان، عەبداللە کوڕی عامری رەوانەی کابول کرد کە لەشارەکانی سیستانە. بەوتەی دەستەیەك، عەبداللە گەشتە کابول. کابول گەورەتر بو لەخوراسان. بەمشێوە بو تامعاویە مرد و خەڵکەکەی خۆڕاگریان کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا یەزید کوڕی معاویە لەدایك بو. لەم ساڵەدا یەکەم شەڕ لەگەڵ شاپور رویدا. دەستەیەك دەڵێن: ئەم شەڕە لەساڵی ٦٤٧/٢٦ زایینی رویدا کەپێشتر ئامازەمان پێدا.

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

## رووداوەکانی ساڵی بیست و شەشەمی کۆچی (٦٤٧ زایینی)

### فراوان بون لەبارەگایی خوایی

لەم ساڵەدا عوسمان فەرمانیدا ستون و نیشانەکانی بارەگایی خواییان نۆژەن کردەوە. هەروەها لەم ساڵەدا عوسمان مزگەوتی حەرامی فراوان کرد وپەرەی پێدا. زەوی و ماڵی چەندین کەسی کڕی. دەستەیەك نەیانفرۆشت کەماڵەکانی بەسەردا وێران کردن و بەهای ماڵەکانی لەگەنجخانە پێدان. ئەوان بەسەر عوسماندا قیژاندیان بەڵام ئەوانی زیندانی کرد وپێی وتن: عومەر ئەم کارەی لەگەڵ کردن بەڵام بەسەر ئەودا نەتانقیژاند. عەبداللە کوڕی خالید کوڕی ئەسید بوبەنێوەنجیگەر وسەبارەت بەوان قسەی لەگەڵ عوسمان کرد و عوسمان ئەوانی ئازاد کرد.

## روداوەکانی ساڵی بیست و حەوتەمی کۆچی (٦٤٨ زایینی)

## فەرمانداری عەبدالله کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرح لەمیسر

## گرتنی ئەفریقیە

لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی عاص لەمیسر لەسەر کار لابرا و عەبدالله کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرح هاتە سەر کار. ئەو برای شیر خواردوی عوسمان بو. کێشە لەنێوان عەبدالله و عەمرۆ دروست بو. عەبدالله نامەی بۆ عوسمان نوسی کە: عەمرۆ لەودرگرتنی باج و خەراج کەمتەرخەمی دەکات. عوسمان عەمرۆ کوڕی عاصی لەسەر کار لابرد و بۆ مەدینە بانگێشتی کرد و لەجیاتی ئەو عەبداللەی کردە فەرمانڕەوای پادگانەکانی میسر و سەرپەردستی باج کۆکردنەوە. عەمرۆ توڕە گەڕایەوە بۆ مەدینە و گەیشتە لای عوسمان و لەم کاتەدا عابایەکی لەبەردابو کەتونیەکی لێوانلێو بو لەپەمو. عوسمان پرسی: چی لەناو عاباکەتدایە؟ وتی: عەمرۆ. عوسمان وتی: دەزانم عەمرۆی تیایە، پرسیاری ئەوەم نەکرد، ویستم بزانم بەپەمو پڕکراوە یا هەوریشم و هاوشێوەکانی.

عەبدالله لەسوپاییەکانی میسر بو. عوسمان لەساڵی ٦٤٦/٢٥ زایینی فەرمانی هێرش کردنە سەر ئەفریقیەی پێدابو. پێی وتبو: ئەگەر خواوەند سەرکەوتن بەتۆ ببەخشێت. پێنج یەك لە پێنج یەکەکە بەهەردی خۆت بێت. عەبدالله کوڕی نافع کوڕی عەبدئەلقەیس و عەبدالله کوڕی نافع کوڕی حەرەسی کردە فەرماندەی سوپاکە و ئەوانی بەردو ئەندولۆس ردوانە کرد و فەرمانی پێدان هاوڕێ لەگەڵ عەبدالله کوڕی سەعد هێرش بکەنە سەر خواوەندەکانی ئەفریقیە و دواتر عەبدالله لەسەر کارەکەی خۆی بمێنێتەوە. ئەوان بەرێکەوتن و سەرزەمینی میسریان بڕی و خاکی ئەفریقیەیان خستە ژێر پێی خۆیان. ئەو فەرمانەدی سوپایەکی گەورە بو کەپیاود شەڕکەرەکانی بەدەهەزار کەس مەزندە دەکرا. لەبوێرترین پیاوەکانی سوپای ئیسلام بون. خەڵك لەسەر بنەمای دانی ئەندازەیەك لەسامانەکەیان پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەستن.

موسوڵمانان مەبەستی ڕۆشتنە ناو قولایی ئەفریقیەیان نەکرد چونکە ژمارەی خەڵکەکەی فراوان بو.

دواتر کاتێك عەبداللە کوڕی سەعد هاتە سەر کار، پەیك و پەیامی بۆ لای عوسمان ڕەوانە کرد و داوای فەرمانی لێکرد تا لەقولایی ئەفریقییە بڕواتە پێش و شەڕ بکات و بۆ ئەم مەبەستە سوپایەکی گەورە کۆبکاتەوە تا دەست بەسەر ئەو ناوچانەدا بگرێت. عوسمان لەگەڵ سیان لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) ڕاوێژی کرد. زۆربەیان دەنگیان لەسەر ئەم کارەدا. عوسمان لەمەدینەوە سوپایەکی بۆ هاوکاری عەبداللە ڕەوانە کرد کە لەناویدا ژماریەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) وەك عەبداللە کوڕی عەباس و کەسانیتر دەبینران. عەبداللە کوڕی سەعد ئەوانی بۆ ئەفریقیە برد. کاتێك گەشتنە بەرەقە، عەقبە کوڕی نافع و موسوڵمانەکانی هاوڕێی، کەلەوێ بون، ڕوبەڕویان بونەوە و پێشوازیان لێکردن. موسوڵمانان بەرەو تەرابلوسی ڕۆژئاوا بەرێکەوتن و ڕۆمیەکانی ئەو ناوچەیان تالان کرد. عەبداللە بەرەو ئەفریقییە بەرێکەوت و سوپاکەی بۆ هەر ناوچەیەك ڕەوانە کرد. ئەوان پاشایەکیان بو بەناوی جەرجیر و سنوری پاشایەتیەکەی لەتەرابلوس تا تەنجەی دەگرتەوە. هراکلیویس پاشای ڕۆم ئەوی لەئەفریقییە دانابو و ئەم پاشایە سالانە باجی خۆی بۆ دەرباری ڕۆم ڕەوانە دەکرد. کاتێك هەواڵی گەشتنی موسوڵمانەکانی پێگەیشت، خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد و سوپاییەکان و خەڵکی شارەکانی کۆکردەوە. ژمارەی سوپاکەی بەسەد و بیست هەزار سوار مەزندە دەکرا. ئەو لەشوێنێك ڕوبەڕوی موسوڵمانەکان بویەوە کە تاشاری سەبیتلە شەو و ڕۆژێك ڕێگابو. ئەم شارە لەو کاتەدا پایتەخت بو. لەوێ مانەوە و هەمو ڕۆژێك شەڕیان دەکرد. عەبداللە کوڕی سەعد لەگەڵ جەرجیر دەستی بەنامە گۆڕینەوە کرد و پێشنیاری ئیسلام یا باجی پێکرد. ئەو خۆی بەدور گرت و بەهیچ کام لەمانە ڕازی نەبو.

هەواڵی موسوڵمانان بەعوسمان نەدەگەیشت. لەبەر ئەمە، عەبداللە کوڕی زوبەیر کوڕی عەوامی لەگەڵ دەستەیەك بەدوای ئەواندا ڕەوانە کرد تا لەهەواڵەکانی ئەوان ئاگاداری بکەنەوە. عەبداللە بەخێرایی بەرێکەوت و خۆی بەوان گەیاند و لەگەڵ ئەوان مایەوە. کاتێك گەیشت، دەنگی تەکبیر و هاواری موسوڵمانان گەیشتە ئاسمان. جەرجیر پرسیاری کرد کەچی ڕویداوە. پێی وترا، موسوڵمانان هێزی پشتیوانیان پێگەیشت. عەبداللە کوڕی

زوبەیر بینی موسوڵمانان هەموڕۆژێك لەبەیانی تا نیمەڕۆ شەڕ دەکەن و کاتێك بانگی نوێژی نیمەڕۆ بەگوێ دەگات، هەر سوپایەك رودەکاتە خێوەتەکانی خۆی. سەیری شەڕی بەیانی کرد و عەبدالله کوڕی ئەبی سەرحی لەگەڵ ئەواندا نەبینی. پرسیاری بۆ کرد. پێی وترا: جارچیەك لەلایەن سوپاکەی جەرجیرەوە جاریدا کەهەر کەس عەبدالله کوڕی ئەبی سەرح بکوژێت، سەد هەزار دیناری پێ دەبەخشم و کچە جوانەکەی خۆم دەکەمە هاوسەری. لەبەر ئەمە عەبدالله دەترسێت. زوبەیر ڕۆشتە لای عەبدالله و فەرمانی پێدا بەجارچیەك بڵێت تا جار بدات، هەرکەس سەری جەرجیر بۆ من بێنێت، سەد هەزار دیناری پێدەبەخشم و کچە جوانەکەی پاشا دەکەمە هاوسەری و دەیکەمە پاشای ئەم وڵاتە. عەبدالله ئەم کارەی کرد. دوای ئەوە جەرجیر زیاتر لەعەبدالله لەخۆی دەترسا.

عەبدالله کوڕی زوبەیر بەعەبدالله کوڕی سەعدی وت: شەڕی ئێمە لەگەڵ ئەم خەڵکە بەردەوام دەبێت چونکە ئەوان بەردەوام هێزی پشتیوانیان بۆدەگات. ئەوان لەسەر خاکەکەی خۆیان شەڕ دەکەن بەڵام ئێمەی موسوڵمان لەسەرزەمینەکانی خۆمان دورکەوتوینەتەوە. بۆچونم وایە بەیانی بەمشێوەیە شەڕ بکەین: دەستەیەکی شیاو لەپاڵەوانە موسوڵمانەکان بەئامادەیی تەواو بۆ شەڕ لەناو خێوەتەکانیان بەجێبێڵین و خۆمان شەڕ لەگەڵ ڕۆمیەکان دەست پێبکەین تا ئەوان هیلاك وبێزار ببن. کاتێك دەگەڕێنەوە بۆ خێوەتەکانی خۆیان و موسوڵمانانیش دەگەڕێنەوە، ئەو سوپایە لەموسوڵمانان کەلەناو خێوەتەکاندان و حەساوەن و شەڕیان نەکردوە، لەناکاو هێرش بکەنە سەر سوپای ڕۆمیەکان ئەگەری هەیە خوا ئەوان سەرکەوتو بکات. ئەو دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص)ی بانگ کرد و راوێژی لەگەڵ کردن و بەکۆی دەنگ ئەم پیلانەیان پەسەند کرد.

کاتێك بەیانی داهات، عەبدالله ئەو کارەی خستە قۆناغی جێبەجێ کردنەوە کە لەسەری ڕێککەوتبون. ئەو بوێرەکانی سوپای ئیسلامی لەخێوەتەکاندا هێشتەوە و ئەسپەکانیان زین کراو لەبەردەرگای خێوەتەکان ئامادە کران. کەسانیتر ڕۆشتن و شەڕی ڕۆمیەکانیان دەست پێکرد و شەڕێکی قورستریان لەرۆژانی پێشو هەڵگیرساند. ئەم کارە تا نیمەڕۆ درێژەی کێشا. کاتێك بانگدەر بانگی نیوەری دا، ڕۆمیەکان وەك ڕۆژانی پێشو ئاهەنگی

گەڕانەوەیان کرد بەڵام کوڕی زوبەیر مۆڵەتی پێنەدان بەڵکو لەسەر شەڕ پێداگری کرد تا بەتەواوی هیلاکی کردن. دواتر ئەو و موسوڵمانان گەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان. هەرکام لەدوسوپا کەل و پەلەکانی شەڕیان دانا و حەوانەوەیان دەستپێکرد. لەم کاتەدا عەبدالله کوڕی زوبەیر پاڵەوانەکانی سوپای ئیسلامی هەڵگرت و ئاهەنگی ڕۆمیەکانی کرد. ڕۆمیەکان نەهاتبونە خۆیان کەموسوڵمانەکان گەشتنە سەریان و هاوشێوەی پەیکرێکی تاقانە هێرشیان کردە سەریان و بەردەوام تەکبیریان دەوت. ڕۆمیەکان نەیانتوانی خۆیان بۆ شەڕ ئامادە بکەن و موسوڵمانان ئەوانیان گەمارۆدا و جەرجیر کوژرا. کوڕی زوبەیر ئەوی کوشت. ڕۆمیەکان شکەستیان خوارد و بەسەختی کوشتار کران وکچی جەرجیری پاشا بەدیلی گیرا. عەبدالله کوڕی سەعد شەڕی لەناو شار دەسپێکرد و گەمارۆی خستەسەر و دەستی بەسەردا گرت. لەو شارە بەئەندازەیەك سامانی دەست کەوت کەهاوشێوەکەی نەبینیبو. سوارەکان هەرکام سێ هەزار دینار و پیادەکان هەزار دیناریان پێبڕا.

کاتێك عەبدالله دەستی بەسەر سەبیتلەدا گرت، سوپاکەی خۆی بۆ هەمو شارەکان ڕەوانە کرد تا گەشتنە قەفەصە و لەوێ ئەسیر و تالانی زۆریان دەستکەوت. سوپایەکی بۆ قەلای (ئەجەم) ڕەوانە کرد کەخەڵکی ئەو سەرزەمینە لەناو قەلاکەدا خۆیان حەشاردابو. گەمارۆیدا و دواتر بەئەمان بەخشین بەدانیشتوانەکەی دەستی بەسەرداگرت. خەڵکی ئەفریقییە لەسەر بنەمای دانی دوهەزار هەزار و پێنسەد هەزار (دو ملیون وپێنسەد هەزار) دینار پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. عەبدالله کوڕی زوبەیر دەستی بەسەر کچی پاشادا گرت و ئەوی وەك مژدەی سەرکەوتنی خۆی بۆ لای عوسمان ڕەوانە کرد. دەستەیەك دەڵێن: کچی پاشا دەست پیاوێکی ئەنسار کەوت کەسوار وشترەکەی خۆی کرد و بەردەوام گۆرانی دەخوێند و دەیوت:

یا ابنة جرجیر تمشی عقبتك     ان علیك بالحجاز ربتك

لتحملن من قباء قربتك

یانی:

ئەی کچی جەرجیر، کاتی سەروەری تۆ کۆتایی پێهات کەبۆ تۆ لەحجاز خاتونێك دیاری

بکەین. بێ گومان ڕوپۆشێك لەبەر دەکەیت کەنیشانەی خزمایەتی تۆ بێت.

دواتر عەبدالله کوڕی سەعد لەئەفریقییە بۆ میسر گەڕایەوە. مانەوەی ئەو لەئەفریقییە یەك ساڵ و سێ مانگی خایاند. موسوڵمانان تەنیا سێ کەسیان لێ کوژرا. لەناو ئەوان ئەبو زوەیبی هەزلی کوژرا کە لەهەمان شوێن بەخاکیان سپارد. پێنج یەکی ئەفریقییەیان بۆ مەدینە ڕەوانە کرد کەمەروان کوڕی حەکەم بەپێنسەد هەزار دینار کڕیەوە بەلاّم عوسمان بەهاکەی پێبەخشی. ئەمە یەکێك لەو کارانە بو خەڵك ڕەخنەیان لەعوسمان گرت و بەکارێکی گەورەیان زانی.

ئەمە باشترین قسەیە کەسەبارەت بەپێنج یەکەکەی ئەفریقییە باس کراوە چونکە دەستەیەك لەخەڵکان دەڵێن: عوسمان پێنج یەکی ئەفریقییەی بەعەبدالله کوڕی سەعید بەخشی. دەستەیەك دەڵێن: بەخشی بەمەروان کوڕی حەکەم. لێرەوە ئەوەمان بۆ ڕون دەبێتەوە کەپێنج یەکی شەڕی یەکەمی ئەفریقییەی بەعەبدالله بەخشی و پێنج یەکی هەمو سامانە تالاّنکراوەکانی لەشەڕی دوەم بەمەروان کوڕی حەکەم. و خوا زاناترە.

## پەیمان شکێنی ئەفریقییە ودوبارە دەست بەسەردا گرتنەوەی

هراکلیوس پاشای قوستەنتەنیە، پاشایەك بو هەمو پاشاکانی مەسیحی باجیان پێدەدا. ئەوان لەمیسر و ئەندولوس و ئەفریقییە و سەرزەمینەکانی دیکە بون. کاتێك خەڵکی ئەفریقییە لەگەڵ عەبدالله کوڕی سەعد پەیمانی ئاشتیان بەست، هراکلیوس بەتریقێکی بۆ ئەم شارە ڕەوانە کرد و فەرمانی پێدا لەخەڵکەکەی بەئەندازەی موسوڵمانان باج وەربگرێت. ئەم بەتریقە لەقرتاجەنە (کارتاژ) دابەزی و خەڵکی ئەفریقییەی کۆکردەوە و ئەوانی لەفەرمانی پاشا ئاگادار کردەوە. ئەوان ڕازی نەبون و وتیان: ئەوەی دەبێت لەئێمە وەربگیرێت، داومانە و شیاوە بۆ ئەو بارودۆخ لەسەر ئێمە دژوار نەکات چونکە موسوڵمانان باجمان لێ دەستێنن. دوای کوژرانی جەرجیر، پیاوێکی دیکە لەڕۆمیەکان فەرماندەیی ئەفریقییەی گرتەدەست. بەتریق دوای ئاژاوەی زۆر ئەوی دور خستەوە. ئەو هاتە شام و لێرە معاویە کوڕی ئەبی سوفیان فەرمانڕەوایەتی دەکرد کەدوای کوژرانی عەلی کوڕی ئەبی تالیب بارودۆخی بۆ سازگار ببو. وەسفی ئەفریقییەی بۆ

معاویە کرد داوای کرد سوپایەك لەگەڵ ئەودا رەوانە بکات. معاویە کوڕی ئەبی سوفیان سوپایەکی بەسەرکردایەتی حودەیجی سەکونی رەوانە کرد. کاتێك ئەم سوپایە گەشتە ئەسکەندەریە، پاشای رۆم مرد و کوڕی حودەیج بەرێکەوت تا گەشتە ئەفریقیە کەوەك بورکان دەخرۆشا. سوپایەکی گەورەی لەگەڵدا بو. لەقەمونیە دابەزی و بەتریق سی هەزار پیاوی شەڕکەری بۆ روبەروبونەوەی رەوانە کرد. کاتێك معاویە ئەم هەواڵەی بیست، سوپایەك لەموسوڵمانانی بۆ روبەروبونەوەیان رەوانە کرد و بۆ شەڕ ریزیان بەست. رۆمیەکان شکەستیان خوارد و ئەو قەڵای جەلەولای گەمارۆدا بەڵام نەیتوانی دەستی بەسەردا بگرێت. قەڵاکە روخا و موسوڵمانان دەستیان بەسەرداگرت و هەرچی تیابو وەك تالانی هەڵیان گرت. معاویە بۆ هەر ناوچەیەك سوپایەکی رەوانە کرد و خەڵك ئارام بونەوە و بەفەرمانبرداری ئەو رازیبون. معاویە بۆ میسر گەڕایەوە.

دواتر خەڵکی ئەفریقیە بەردەوام فەرمانبردارترین و گوێڕایەڵترینی خەڵکان تا رۆژگاری هشام کوڕی عەبدولەلیك بون تا ئەوەی عێراقیەکان رۆشتنە ناویان و ئەوانیان هەڵخراند و لەم کاتەدا ئەفریقیەکان داری فەرمانبەریان شکاند. عێراقیەکان تا ئەمڕۆ لەناو ئەوان دوبەرەکی و جیاییان دروست کرد. خەڵکی ئەفریقییە دەیانوت. لەبەر ئەو تاوانانەی فەرماندارەکان دەیکەن ئێمە نافەرمانی پێشەوا دینیەکانی خۆمان ناکەین. عێراقیەکان بەخەڵکیان دەوت: فەرماندرەکان بەفەرمانی پێشەوا دینیەکان تاوان دەکەن. ئەفریقییەکان وتیان: با ئەوان ئاگادار بکەینەوە. مەیسەرە لەگەڵ بیست و چەند کەسێك بەرێکەوت و ڕۆشتنە لای هشام بەڵام مۆڵەتی بینینی ئەویان پێنەدرا. ئەوان ڕۆشتنە لای (ئەبرەش) و وتیان: سەرومری باوەڕداران ئاگادار بکەرەوە کەفەرمانداری ئێمە، ئێمە لەگەڵ سوپاکەی بۆ شەڕ دەبات و دەڵێت: ئەم شێوازەی شەڕ کردن لەرێگای خوادا باشترە. کاتێك گەمارۆی شارێك دەدات، ئێمە پێش دەخات و دەڵێت: ئەم کارە، پاداشتی زیاتری خوایی بەدواوە دێت. دواتر ئەوان هێرش دەکەنە سەر مەڕومالاَتەکەی ئێمە و ورگیان هەڵدەدڕن تا پێستەی سپی بۆ سەرومری باوەڕداران بەدەست بێنن. هەزار مەڕ دەکوژن تاپێستەیەك بەدەست بێنن. دواتر بەمشێوەیە ئەشکەنجەیان کردین کەهەمو کچە جوانەکانی ئێمەیان بەزۆر هەڵگرت و بردیان. وتمان: ئەم کارەمان لەنوسراو یا سونەتدا نەبینیوە، ئێمەیش موسوڵمانین. وەڵاممان

بدەرەوە ئایا ئەم هەمو تاوانە بەئاگاداری سەروەری باوەڕداران دەکرێت یا نە.
مانەوەی ئەوان زۆری خایاند و خەرجیەکانی ئەوان تەواو بو. لەبەر ئەمە ناوی خۆیان نوسی و دایان بەوەزیرەکان و وتیان: ئەگەر سەروەری باوەڕداران لەئێمەی پرسی، هەواڵەکانی ئێمەی پێ رابگەیێنن. دواتر گەڕانەوە بۆ ئەفریقییە و هێرشیان کردە سەر کارگوزارەکەی هشام و کوشتیان و دەستیان بەسەر ئەفریقیەدا گرت. ئەم هەواڵە بەهشام گەیشت. ئەو پرسیاری ئەو چەند کەسەی کرد و ناوەکانی ئەوانی ناسیەوە و بینی ئەو کەسانەن کەکارگوزارەکەی ئەویان کوشتوە.

## هێرش کردنە سەر ئاندولوس

کاتێك ئەفریقییە دەستی بەسەرداگیرا، عوسمان فەرمانی بەعەبدالله کوڕی نافع کوڕی حەصین و عەبدالله کوڕی نافع کوڕی عەبدولقەیسدا تا ڕەوانەی ئاندولوس ببن. ئەمە دوانە لەرێگەی دەریاوە گەشتنە ئەو سەرزەمینە. عوسمان بۆ هاورێکانی ئەوانی نوسی: تەنیا لەرێگەی ئاندولوسەوە دەتوانین دەست بەسەر قوستەنتینەدا بگرین.
ئەوان لەگەڵ بەربەریەکان هاتنەدەر. خواوەند سەرکەوتنی بەموسوڵمانان بەخشی و بەئەندازەی ئەفریقییە سەرزەمینەکانی ئەوانی زیاد کرد. کاتێك عوسمان عەبدالله کوڕی سەعدی لەفەرمانڕەوایی ئەفریقییە لابرد، جێگەکەی بەعەبدالله کوڕی نافع پڕکردەوە. عەبدالله بۆ میسر گەڕایەوە و سامانە زۆرەکان کەلەوێ کەڵەکەی کردبون، ڕەوانەی عوسمانی کرد. ڕۆژێك عەمرۆ کوڕی عاص ڕۆشتە لای عوسمان. عوسمان پێی وت: ئەی عەمرۆ، ئایا دەزانی، وشترەکان دوای تۆ شیریان دا؟ عەمرۆ وتی: بەچکەکانیان هەموی لەناوچون.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.
هەروەها لەم ساڵەدا بۆ دوەم جار ئیستەخر لەسەر دەستی عوسمان کوڕی ئەبی عاص دەستی بەسەرداگیرایەوە.
لەم ساڵەدا معاویە کوڕی ئەبی سوفیان بۆ شەڕی قینسرین ڕۆشتەدەر.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەبو زومیبی هەزلی وتاردەر لەکاتێکدا لەئەفریقییە دەگەڕایەوە، لەمیسر ماڵئاوایی لەجیهان کرد. دەستەیەك دەڵێن: لەرێگەی مەککە و لەبیاباندا مرد. دەستەیەك دەڵێن: لەسەرزەمینی رۆم. هەمویان مردنەکەی ئەویان لەرۆژگاری عوسماندا ئاماژە پێداوە.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەبو رەمسەی بەلوی لەئافریقا مرد. ئەو لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو.

هەروەها لەم ساڵەدا حەفصە کچی عومەری خەتاب، هاوسەری پێغەمبەر(ص) کۆچی دوایی کرد. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٦١/٤١ یا ٦٦٥/٤٥ زایینی کۆچی دوایی کرد.

## رووداوەکانی ساڵی بیست و هەشتەمی کۆچی(٦٤٩ زایینی)

## گرتنی قوبرس

دەڵێن: لەساڵی ٦٤٩/٢٨ زایینی قوبروس لەسەر دەستی معاویە دەستی بەسەرداگیرا. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٥٢/٣٢ زایینی هێرشیان کردە سەر چونکە خەڵکەکەی پەیمانەکەیان شکاند و لەبەر ئەمە موسوڵمانان هێرشیان کردە سەر ئەو سەرزەمینە. معاویە لەم ساڵەدا هاوڕێ لەگەڵ دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) و لەناو ئەوان ئەبوزەری غەفاری وعبادە کوڕی سامت (هاوڕێ لەگەڵ ژنەکەی دایکی حەرام) و ئەبولدەردا و شەداد کوڕی ئەوس، بەمەبەستی هێرش کردنە سەر ئەم ناوچەیە هاتنەدەر. معاویە کوڕی ئەبی سوفیان بەردەوام زەختی لەعومەر دەکرد تا فەرمانی پێبدات دەریا ببڕێت و لەحمصەوە هێرش بکاتە سەر رۆمیەکان. معاویە پێی وتبو: خەڵك لەهەر کام لەدێهاتەکانی حمص دەنگی قوڵەی سەگ و خوێندنی کەڵەشێرەکانی رۆمیەکان دەبیستن. عومەر بۆ عەمرۆ کوڕی عاصی نوسیبو: دەریا بۆ من وەسف بکە. عەمرۆ کوڕی عاص بۆی نوسی: من ئافرێنراوێکی گەورەم بینیوە کەخەڵکێکی کەم سواری دەبن. جگە لەئاسمان و ئاو هیچ شتێك نابینرێت. ئەگەر لەجووڵە بکەوێت، دڵەکان شەق دەکات و ئەگەر بەردەو پێش بڕوات، عەقڵەکان سەرلێشێواو دەکات. لەوێ دڵنیایی کەم دەبێتەوە و گومان زیاد دەکات. کەشتی سوارەکان هاوشێوەی کرمێکی سەر دارن کەئەگەر هەڵبگەڕێتەوە ئەوان نوقم دەکات و ئەگەر رزگاری بێت، چاوەکان زەق دەکات. عومەر دوای خوێندنەوەی نامەکە، بۆ معاویەی نوسی: سوێند بەو کەسەی محەممەدی بەراستی و دروستی نارد، هەرگیز هیچ کات موسوڵمانێك سوار کەشتی ناکەم و منیان ئاگادار کردۆتەوە کەدەریایی شام زۆرترین پانتایی لەسەر زەوی داگیر کردوە و هەمو شەو رۆژێك داوا لەخوا دەکات تا هەمو زەوی دابپۆشێت. چۆن دەتوانم سوپای ئیسلام سوار ئەم خوانەناسە بکەم! سوێند بەخوا موسوڵمانێك لەهەمو ئەو شتانەی لەسەرزەمینی رۆمدایە، لای من خۆشەویستر و گرنگترە. خۆت گرفتاری من مەکە

چونکە خۆت لەبیرتە چیم لەعەلا کوڕی حەزرەمی کرد.

پاشای رۆم شەڕی پشت گوێ خست و خۆی لەعومەر نزیك کردەوە و نامەی بۆنوسی. دایکی کولسوم کچی سەروەری باوەڕداران عەلی کوڕی ئەبی تالیب، کەهاوسەری عومەر بو، ئەندازەیەك بۆنخۆشکەری لەگەڵ هەندێ کەل و پەلی ژنانەی بۆ شاژنی رۆم رەوانە کرد. شاژن، لەبەرابەردا دیاریەکی بۆ دایکی کولسوم نارد کەگەردنبەندێکی گرانبایی تیا بو. کاتێك پەیك گەڕایەوە، عومەر شتەکانی لێوەرگرت و هاواری کرد کە: هەموان بۆ نوێژ کۆببنەوە! خەڵك کۆبونەوە و عومەر ئەوانی ئاگادار کردەوە کەهاوسەرەکەی چی کردوە و چی بۆ هاتوە. وتیان: گەردنبەندە شیاوە بۆ دایکی کولسوم، چونکە ئەو پێشتر دیاری رەوانە کردوە. هیچ شتێکیش لەوەدا نابینرێت کەشاژن لەگەڵ تۆ سازانی کردبێت. کەسانیتر وتیان: ئەگەری بو ئێمەیش ئەگەر دیاریەکمان رەوانە کردایە، باشترمان دەسکەوتایە. عومەر وتی: بەلاّم نێردراو نێردراوی موسوڵمانانە و پەیك، پەیکی ئەوان. موسوڵمانان بون دایکی کولسومیان لەبەرچاوی شاژندا گەورە کرد. عومەر فەرمانیدا گەردنبەندەکەیان بۆ گەنجخانە برد. بەهاکەی بەدایکی کولسومدا.

کاتێك رۆژگاری عوسمان گەیشت، معاویە کوڕی ئەبی سوفیان چەندین جار نامەی بۆ نوسی و داوای لێکرد تا بڕواتە ناو دەریا و شەڕی رۆمیەکان بکات. عوسمان درەنگ وەلاّمی دایەوە و نوسی: کەس هەڵمەبژێر و کەس لەناو ئەوان بەزۆر مەبە. ئەوان سەرپشك بکە تا هەر کەس بەدڵخواز شەڕی هەڵبژارد، سوار بێت و هاوکاری بکەیت. معاویە ئەم کارەی کرد و عەبداللە کوڕی قەیسی جاسی هاوپەیمانی فەزارەی وەك فەرماندە دەستنیشان کرد. موسوڵمانان بەرەو قوبروس بەرێکەوتن و عەبداللە کوڕی سەعد لەمیسرەوە بۆ ئەو ناوچەیە بەرێکەوت. لەوێ کۆبونەوە و لەگەڵ خەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی باج بەرابەر بەحەوت هەزار دینار لەساڵ، پەیمانی ئاشتیان بەست. موسوڵمانان رێگر نەبن لەوان و لەبەرابەر هیچ کەس و سوپایەك پارێزگاریان لێ نەکەن. لەسەر ئەوانە موسوڵمانان لەجموجوڵی رۆمیەکان ئاگادار بکەنەوە و رەوانە بونی موسوڵمانان بۆ سەرزەمینی رۆمیەکان لەناو سەرزەمینەکانی ئەمانەوە بێت.

جۆبەیر کوڕی نوفەیر دەڵێت: کاتێك قوبروس دەستی بەسەرداگیرا و کەسانی زۆری تیا دیل کرا، سەیری ئەبولدەردام کرد و بینیم دەگری. پێم وت: بۆ لەرۆژێك کەخوا شکۆ و

سەرکەوتنی بەموسوڵمانان بەخشیوە، دەگریت؟ دەڵێت: ئەو دەستێکی خستە سەرشانم و وتی: چەندە سوکن ئەو خەڵکانەی فەرمانەکانی خوا پشت گوێ دەخەن! ئەوانە کەخەڵکانێکی سەرکەوتوو و بەختەوەر و پاشایەتیەکەی بەشکۆیان بو، لەبەر ئەوەی فەرمانی خوایان خستە ژێرپێ، گیرۆدەی چارەنوسێك بون کەدەیبینی. خوا ئەسیری کردە بەشی ئەوان و کاتێك خوا خەڵکانێك گرفتاری ئەسیری دەکات، هیوایان بەهیچ نامێنێت.

لەم شەڕەدا دایکی حەرامی ئەنساری کچی مەلحان مرد. ئێسترەکەی لەدورگەی قوبروس فڕیدایە خوار کەملی شکا و لەزیانەکەی کۆچی دوایی کرد. ئەم روداوە، بوە هۆی راست بونی ئەو هەواڵەی کەپێغەمبەر(ص) پێدا و وتی: یەکەم کەسیت کە لەشەڕی دەریا لەناو دەچیت.

عەبدالله کوڕی قەیسی جاسی لەدەریا مایەوە و پەنجا هێرشی زستانە و هاوینەی لەوشکایی و دەریاوە رێکخست. هیچ کەس لەئاودا نەخنکا و گرفتاری بەدبەختی نەبو. ئەو لەخوا بۆ سوپاییەکان دەپاڕایەوە تا بەتەندروستی بیانهێڵێتەوە. خوا وەلامی دۆعاکانی دایەوە. کاتێك خوا مەبەستی ئەوەی کرد زیان لەجەستەی ئەو بدات، ئەو وەك پێشەنگ لەگەڵ بەلەمێك ڕۆشت و گەشتە لەنگەرگەیەك لەسەرزەمینی رۆم کەتیایدا هەژارەکان سواڵیان دەکرد. بەخششەکانی خۆی بەوان بەخشی. ژنێك لەوان بۆ دێهاتەکەی خۆی گەڕایەوە و بەپیاوەکانی وت: عەبدالله کوڕی قەیس لەلەنگرگەیە. ئەوان گەڕانەوە و هێرشیان کردە سەر و دوای شەڕێکی قورس، ئەویان کوشت. ئەو بەتەنیایی کوژرا و بەلەم لێخوڕەکە رزگاری بو و گەڕایەوە بۆ لای کەسەکانی خۆی و ئەوانی ئاگادار کردەوە. ئەوان هاتن و لەو لەنگەرگەیە لەنگەریان گرت. سەرپەرەستی ئەوان سوفیان کوڕی عەوف ئەزدی بو. ئەو ڕۆشتەدەر و شەڕی ئەوانی دەسپێکرد، سەرئەنجام بێزار و دەستی بەجوێن دان بەهاوەڵانی خۆی کرد. کەنیزەکەی عەبدالله کوڕی قەیس وتی: ئەو لەکاتی شەڕ ئەم کاردی نەدەکرد. سوفیان پرسی: چی دەوت؟ کچی وتی: لەدژواریەکاندا نوقم بن چونکە دوای ئەوە رزگار بونە. ئەو کچەکەی ناچار بەوتەکەی کرد. ئەو رۆژە چەندین کەس لەموسوڵمانان کوژران. ماوەیەك دواتر بەو ژنە وترا: ئەوت چۆن بینی؟ وتی: هاوشێوەی بازرگان بو بەلام کاتێك لێی پاڕامەوە،

هاوشێوەی پاشاکان منی بەخشی و ئەوم بەم تایبەتمەندیە ناسی.

## روداوەکانیتر

لەم ساڵەدا حەبیب کوڕی موسلیمە هێرشی کردە سەر ئەو بەشە لەخاکی سوریا کەلەدەستی رۆمیەکاندا بو.

هەروەها لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ نایلە کچی فەرافصە پەیوەندی هاوسەری بەست.

ئەم ژنەمەسیحی بو بەلاّم پێش ئەوەی عوسمان نزیکی بکات، باوەڕی بەئیسلام هێنا.

عوسمان لەم ساڵەدا بناغەی زەورا ی دانا. لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

## روداوەكانی ساڵی بیست و نۆیەمی كۆچی (٦٥٠ زایینی)

### لابردنی ئەبو موسای ئەشعەری لەفەرمانداری بەسرە داناڵی عەبدالله كوڕی عامر وەك فەرماندار

دەڵێن: لەم ساڵەدا عوسمان ئەبوموسای ئەشعەری لەسەر كارەكەی لابرد و عەبدالله كوڕی عامر كوڕی كورەیز كوڕی رەبیعە كوڕی عەبدشەمسی لەجێگەكەی ئەودانا. ئەم پیاوە كوڕی خاڵی عوسمان بو. دەستەیەك دەڵێن: ئەم كارە سێ ساڵ دوای خەلافەتی عوسمان بو.

هۆكاری لەسەر كارلابردنەكەی ئەوەبو كەخەڵكی ئیزەج و كوردەكان لەساڵی سێیەمی خەلافەتی عوسمان پشتیان كردە ئیسلام و ناباوەڕ بون. ئەبو موسا ئەم هەواڵەی لەناو خەڵكدا بلاو كردەوە و ئەوانی بۆ شەڕ هاندا. خەڵك رێكەوتن لەسەر ئەوەی پیادە بۆ شەڕ بڕۆن. ئەو پێشتر ئاماژەی بەكەسانێكدا بو كەشەڕی پیادە پەسەند دەكەن. لەبەر ئەمە دەستەیەك سوار بون و دەستەیەك پیادە بەرێكەوتن و سەرئەنجام هەمویان لەسەر پیادە شەڕكردن گەشتنە سازگاری. دەستەیەكی دیكە وتیان: پەلە ناكەین بەڵكو چاوەڕوان دەبین تا بزانین ئەو چی دەكات. ئەگەر وتارەكەی لەگەڵ كردارەكەی راست بێت، ئەو كارە دەكەین كەئەو ئەنجامیدا.

كاتێك هاتەدەر، باروبنەی خۆی سوار لەسەر چل ئێستر لەكۆشكەكەی هێنایەدەر. خەڵك جڵەوی ئەسپەكەی ئەویان گرت و وتیان: ئێمە سوار دەستەیەك لەم چوارپێیانە بكە و خۆت وەك ئێمە بەپیادە برۆ. ئەو بەقامچی لێیدان. خەڵك جڵەوی ئەسپەكەیان بەردا و درێژەی بەڕۆشتندا. خەڵك هاتنە لای عوسمان و داوای لەسەر كارلابردنی ئەویان كرد و وتیان: ئەك ئەوەی هەمومان هەمو شتێك دەزانین، خوازیارین تۆ پرسیاری لێبكەیت. كەسێكی دیكە لەجیاتی ئەو بكەرە فەرمانداری ئێمە. وتی: كێ پەسەند دەكەن؟ وتیان: غەیلان كوڕی خەرەشە. هەر كەس دەتوانێت جێگرەوەی ئەم كۆیلەیە بێت كەسەرزەمینەكەی ئێمە سەراسەر بخوات. ئایا لەناو ئێوە هیچ كەسێكی پەست بونی نیە تا بتانەوێت پێگەكەی بەرز بكەنەوە؟ ئایا هیچ هەژارێك نیە تا بەسامانێكی بگەیێین؟

ئەی قورەیشیەکان، تا کەی ئەم پیرە کەمتیارەی ئەشعەری ئەم سەرزەمینە بخوات؟ عوسمان ئاگاداری کاروباری ئەو ناوچەیە بویەوە و ئەبو موسای لابرد و عەبداللە کوڕی عامری کورەیزی وەك فەرماندار دەست نیشان کرد. کاتێك ئەبو موسا ئەم هەواڵەی بیست، وتی: هەتیوێك دەبێتە فەرمانداری ئێوە کەبەردەوام بەم لاولادا هێرش دەکات و سەر بەهەر کونێکدا دەکات. ئەجدادی ئەو لەدایکەوە بەرێزن و دو سوپا دەکەونە ژێر فەرمانی ئەو. عەبداللە کوڕی عامر لەم کاتەدا( کەبو بەفەرمانداری بەشێك لەعێراق) بیست وپێنج ساڵ تەمەنی بو. ئەو فەرماندەیی سوپاکەی ئەبوموسای ئەشعەری و سوپاکەی عوسمان کوڕی ئەبی عاصی سەقەفی لەبەحرەین و عەممان بەدەست هێنا.

عوسمان لەخوراسان عومەیر کوڕی عوسمان کوڕی سەعدی دانا و لەسیستان عەبداللە کوڕی عومەیری لەیسی لەهۆزی سەعلەبە. ئەو هێرشی دەست پێکرد و تا کابول ڕۆشتە پێش. عومەیر کوڕی عوسمان پێشڕەوی کرد وخۆی گەیاند فەرغانە. هیچ شارێکی بەجێ نەهێشت مەگەر ئەوەی نۆژەنی کردەوە. عوبەیداللە کوڕی مەعمەری ڕەوانەی مەکران کرد و تا قەراغ روبارەکە ڕۆشتە پێش. عەبدولرەحمان کوڕی عوبەیسی بۆ کرمان رەوانە کرد و بۆ ئەهواز و فارس چەند کەسێکی دیکە. دواتر عەبداللە کوڕی عومەیری لابرد و عەبداللە کوڕی عامری بۆ یەك ساڵ لەجێگەکەی دانا و دواتر ئەویشی لابرد. هەروەها عاصم کوڕی عەمرۆی هێنایە سەرکار و عەبدولرەحمان کوڕی عوبەیسی لەسەر کارەکەی لابرد. عودەی کوڕی سوهەیل کوڕی عودەی گەڕاندەوە و عوبەیداللە کوڕی مەعەمەری هەڵگرت و رەوانەی فارسی کرد و لەجێگەکەی ئەو عومەیر کوڕی عوسمانی دانا. لەساڵی چوارەم، عیمران کوڕی فوزەیلی بەرجەمی وەك فەرمانداری سیستان رەوانە کرد. عاصم کوڕی عەمرۆ لەکرمان مرد.

## پەیمان شکێنی خەڵکی فارس

خەڵکی فارس شۆڕشیان کرد و پەیمانی خۆیان لەگەڵ عەبداللە کوڕی مەعمیر شکاند. عەبداللە روبەرویان بویەوە و هەردو سوپا لەدەروازەی ئیستەخر چاویان بەیەك کەوت. عەبداللە کوژرا و موسوڵمانان شکەستیان خوارد. ئەم هەواڵەیان بەعەبداللە کوڕی

عامردا. ئەو خەڵکی بەسرەی بۆ شەڕ هاندا و بەرەو فارس بەڕێکەوت. مەعقەل کوڕی یەسار فەرماندەی باڵی چەپ و ئەبو بەرەزەی ئەسلەمی فەرماندەی باڵی ڕاست و عیمران کوڕی حەصین فەرماندەی سوارەکانی لەئەستۆدابو. شەڕێکی قورس دەستپێیکرد و ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و کوشتارێکی گەورە کەوتە ناو ئەوان و نیستەخر بەزۆر شمشێر دەستی بەسەرداگیرا. ئەو ڕۆشتە دارابگەرد کەخەڵکەکەی پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو. دەستی بەسەردا گرت و بەرەو گور بەڕێکەوت کەهەمان ئەردەشێرە خەرەیە. خەڵکی نیستەخر دوبارە پەیمانەکەی خۆیان شکاند. ئەو نەگەڕایەوە و پێشڕەوی بەرەو شاری گوری درێژە پێدا و گەمارۆی خستەسەر. هەرێم کوڕی حەیان پێشتر گەمارۆیدابو. موسوڵمانان زەمان لەدوای زەمان گەمارۆیان دەخستەسەر و دواتر بلاوەیان لێدەکرد و دەگەڕانەوە بۆ نیستەخر و شەڕیان دەکرد و ئەو ناوچانەیان سەرکەوت دەکرد کەشۆڕشیان دەستپێکردبو. کاتێك کوڕی عامر دابەزی، دەستی بەسەرداگرت.

هۆکاری گرتنەکەی ئەوەبو کەیەکێك لەموسوڵمانان شەوێك نوێژی دەکرد و هەمانەیەکی لەتەنیشتەوە بو کە نان و گۆشتی تیا دانرابو. سەگێك هات و هەڵیگرت ورایکرد و لەرێگەیەکی نهێنینەوە ڕۆشتە ناو شارەکە. موسوڵمانان بەو ڕێڕەو ژێرزەمینیەدا تا ناو شار ڕۆشتن و بەزۆری شمشێر دەستیان بەسەرداگرت.

کاتێك عەبداللە کوڕی عامر لەو کارە تەواوبو، بۆ نیستەخر گەڕایەوە و گەمارۆی خستەسەر و شەڕێکی قورسی لەو شارە هەڵگیرساند و سەرئەنجام بەزۆر دەستی بەسەرداگرت. بۆ گرتنی شارەکە کەشکەنجیریان دانا و دەستەیەکی فراوان لەئێرانیەکانیان کوشتار کرد و کەسانی بنەماڵە گەورەکان و سەرکردەی ئەسوارەکان لە ناوبرد کەپەنایان بۆ ئەو شارە هێنابو و بەمشێوەیە توانیان دەست بەسەر ئەو شارەدا بگرن. دەستەیەك دەڵێن: کاتێك خەڵکی نیستەخر پەیمان شکێنیان کرد، عەبداللە کوڕی عامر پێش گەیشتن بەشاری گور، گەڕایەوە و بەزۆر دەستی بەسەردا گرت و دواتر بۆ گور گەڕایەوە و لەوێوە بۆ دارابگەرد و ئەو شارەیشی بەزۆر گرت کەخەڵکەکەی پەیمان شکێنیان کردبو. بەشێوەیەك خەڵکی فارسی سەرکوت کرد کەبەردەوام لەزیانەکەی بەریسوایی دەژیان. ئەم هەواڵانەی بۆ عوسمان ڕەوانە کرد. عوسمان بۆی نوسی کەهەرێم کوڕی حەییانی یەشکری و هەرێم کوڕی حەییانی عەبدی و خێریەت کوڕی

راشد و منجاب کوڕی راشد و تەرجومانی هوجەیمی لەسەرزەمینەکانی فارس بکاتە فەرمانڕەوا. ئەو فەرمانیدا کەشارەکانی خوراسان لەناو دەستەیەکدا دابەش بکات: ئەحنەف بکاتە فەرمانداری دومەرو، حەبیب کوڕی قەرەی یەربوعی بکاتە فەرمانداری بەلخ، خالد کوڕی عەبدالله کوڕی زوهەیر لەهەرات، ئەمیر کوڕی ئەحمەر لەتوس و قەیس کوڕی هوبەیرەی سەلی لەنەیشابور بکاتە فەرماندار. لەم شارەدا بو کەعەبدالله کوڕی خازم گەورە و گەشەی سەند. دواتر عوسمان پێش مەرگی خۆی هەمویان خستە ژێر فەرمانی قەیس کوڕی هوبەیرە و ئەمیر کوڕی ئەحمەری کردە فەرمانداری سیستان. دواتر عەبدالله کوڕی سەمورەی کردە فەرماندار. ئەو لەبنەماڵەی حەبیب کوڕی عەبدشەمس (لەخزمەکانی عوسمان)بو. کاتێك عوسمان مرد، ئەو فەرمانداری ئەم شارە بو. ئەو مرد و عیمران لەمەکران، عومەیر کوڕی عوسمان کوڕی سەعد لەپارس و ئیبنی کێندیری قوشیری فەرمانڕەوایی کرمانی دەکرد.

دواتر قەیس کوڕی هوبەیرە، عەبدالله کوڕی خازمی لەرۆژگاری عوسمان بەنوێنەرایەتی خۆی بۆ لای عەبدالله کوڕی عامر رەوانە کرد. عەبدالله کوڕی عامر رێزی لێگرت. بەکوڕی عامری وت: فەرمانێك بۆ من بنوسە کەتیایدا قەیس کوڕی هوبەیرە لەخوراسان بڕواتەدەر و من ببمە فەرمانداری ئەوێ. ئەم کارەی کرد. ئەو بۆ خوراسان گەڕایەوە. کاتێك عوسمان کوژرا و دوژمن راپەڕی، کوڕی خازم بەقەیسی وت: باشترە من بکەیتە جێگری خۆت و بەرێکەویت و ئەوەی کەسانێتر دەیبینن، ببینیت. ئەم کارەی کرد. کوڕی خازم فەرمانی جێگری خۆی دەرهێنا و لەخوراسان مایەوە تا ئەو کاتەی عەلی کوڕی ئەبی تالب هاتەسەر کار. قەیس کوڕی هوبەیرە لەکرداری کوڕی خازم توڕە بو.

## دروست کردنی فراوانی لەمزگەوتی پێغەمبەر(ص)

لەمانگی رەبیع الاولی ئەم ساڵە /نۆڤەمبەری ٦٤٩ زایینی عوسمان مزگەوتی پێغەمبەر(ص)ی فراوان کرد. گەچی لەخوراسانەوە هێنا. بەبەرد رەنگینیان کرد و ستونەکانیان بەبەرد و مس حەوادا. درێژیەکەیان کردە سەد و شەست گەز و پانایییەکەی سەد و پەنجا گەز. لەرۆژگاری عومەر شەش دەرگایان بۆ دروست کرد.

## نوێژخوێندنی تەواوی عوسمان لەگەڵ خەڵکو یەکەم ڕەخنەکان کەخەڵك لەویان گرت

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد و لەمەنی سەراپەردەیەکی بۆ خۆی دروست کرد. ئەمە یەکەم سەراپەردەبو عوسمان دروستی کرد. ئەو لەم جێگە و لەعەرەفە نوێژی جەماعەتی خوێند. بۆ یەکەم جار خەڵك بەتوندی و ڕاشکاو سەبارەت بەعوسمان قسەیان کرد چونکە ئەو نوێژەکەی خۆی لەمەنی بەتەواوی خوێند. زۆر لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بۆ ئەم کارەی سەرکۆنەیان کرد. عەلی کوڕی ئەبی تالب پێی وت: ئەکارێکی تازە هاتۆتە پێش و نە ئێمە لەرۆژگاری ئیسلام و سەردەمی پێغەمبەر(ص) دورکەوتوینەتەوە. تۆ خۆت بینیت کەپێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر و عومەر لێرە دو رەکعەت نوێژیان خوێند و تۆ لەسەرەتایی خەلافەتی خۆتدایت. نازانم کاری تۆ دەگاتە کوێ. عوسمان وتی: بۆچونێکە هەڵمبژاردوە. ئەم هەواڵە بەعەبدولرەحمان کوڕی عەوف گەیشت. هاتە لای عوسمان وپێی وت: ئایا تۆ لێرە لەگەڵ پێغەمبەر(ص) و ئەبوبەکر و عومەر نوێژت نەخوێند، ئەوان دو رەکعەتیان خوێند و تۆیش دو رەکعەت؟ عوسمان وتی: بەڵێ، بەڵام بیستومە دەستەیەك لەحاجیەکانی یەمەن و دەستەیەك خەڵکی ژێر دەستە وتویانە نوێژ بۆ ئەوانەی دەمێننەوە، دو رەکعەتە. ئەوان وەك نوێژەکەی من دەخوێنن. من لەمەککە هاوسەرێکم هەیە و لەتایف سامانەکەم. عەبدولرەحمان وتی: ئەم بیانوە ڕاست نیە. بەڵام ئەوەی دەڵێی لێرە هاوسەرێکم گرتوە، هاوسەرەکەی تۆ لەوێ لەمەدینە دێتەدەر و لەهەر شوێنێك بمێنیتەوە، دەمێنێتەوە. بەڵام سامانەکەی تۆ لەتایف، بیانوێکی ناڕاستە چونکە لەوێ تا ئێرە سێ شەو و ڕۆژ ڕێگەیە و وتارەکەت سەبارەت بەحاجیەکانی یەمەن و کەسانیتر، زێدەڕۆییەك زیاتر نیە. لێرە وەحی بۆ پێغەمبەر(ص) دابەزی و ئیسلام لاواز و کەم پشتیوان بو. دواتر ئەبوبەکر و عومەر هاتن و هەمویان دو رەکعەت نوێژیان خوێند. ئێستا ئیسلام بەهێز بوە و جێگەی ئەم کایانە نیە. عوسمان وتی: بۆچونێکە هەڵمبژاردوە.

عەبدولرەحمان بەجێیهێشت و عەبداللە کوڕی مەسعودی بینی وپێی وت: ئەبو

محەممەد، ئەوەی دەیبینی، بیگۆڕە. وتی: چی بکەم؟ وتی: ئەوەی دەیزانی و دەیبینی، ئەنجامی بدە. کوڕی مەسعود وتی: ناسازگاری زیانی لێدەکەوێتەوە. من لەگەڵ هاوڕێکانم چوار رەکعەتم خوێند. عەبدولرەحمان وتی: من و هاوڕێکانم دو رەکعەتمان خوێند بەڵام ئێستا چوار رەکعەت دەخوێنم.

دەستەیەك دەڵێن: ئەمە لەساڵی٣٠/٦٥١ زایینی رویدا.

## رووداوەكانی ساڵی سی كۆچی (٦٥١ زایینی)

### لابردنی وەلید لەكوفە و دانانی سەعید

عوسمان لەم ساڵەدا وەلید كوڕی عەقەبەی لەفەرمانڕەوایی كوفە لابرد و سەعید كوڕی عاصی لەجێگەكەی دانا. هۆكاری فەرماندار بونی وەلید لەكوفە، لەرووداوەكانی دوەم ساڵی خەلافەتی عوسمان ئاماژەی پێدرا و نوسراو هات كە ئەو لای خەڵك زۆر خۆشەویستتربو. سێ ساڵ بەمشێوە بو و ماڵەكەی دەرگای نەبو. دواتر چەندین گەنج لەخەڵكی كوفە كەلێنێكیان لەماڵەكەی عەلی كوڕی حیسمانی خوزاعی دروست كرد و سامانەكەیان بەزۆر زانی و مەبەستی ئەوەیان كرد تاڵانی بكەن. ئەو لەمەبەستەكەی ئەوان ئاگادار بویەوە و بەشمێر هاتەبەردەرگا و هاواری كرد. شورەیحی خوزاعی كەبۆ نزیك كەوتنەوە لەسەرزەمینی شەڕ لەمەدینە بۆ كوفە كۆچی كردبو، لەسەردەوە هات بەڵام ئەوان سەیریان نەكرد و كوڕی حەیسمانیان كوشت. خەڵك ئەوانیان گرت كەئەمانە بون: زوهەیر كوڕی جەندەبی ئەزدی، موەرەع كوڕی ئەبی موەرەعی ئەسەدی، شوبەیل كوڕی ئوبی ئەزدی و كەسانیتر. شورەیح و كوڕەكەی بۆ ئەم رووداوە شایەتیان دا. وەلید هەواڵی ئەم كارەی بۆ عوسمان نوسی. عوسمان نامەی بۆ نوسی وفەرمانیدا ئەوان بكوژن. وەلید ئەوانی لەبەردەرگای كۆشكدا كوشت. بەم پێیە، بەپێی وتەی سەرپەرەستی بنەماڵەی كوژراو لەرێ و رەسمی (سوێند خۆرەكان) هەڵس و كەوتیان كرد و ئەوانیان بەئاشكرا لەبەرچاوی خەڵكدا كوشت تا خەڵك لەكوشتنی یەكتر خۆبپارێزن.

ئەبو زوبەیدی وتاردەر لەرۆژگاری جاهلی و ئیسلام لەناو بەنی تەغلەب دەژیا. ئەمان خاڵەكانی ئەوبون. ئەوان لەدانی قەرزەكەی ستەمیان لێكرد و وەلید مافەكەی بۆ وەرگرتەوە چونكە كارگوزاری ئەوان بو. ئەبو زوبەید لەم كارە سوپاسی كرد و لەمەدینە و كوفە بەردەوام لەگەڵ ئەودابو. ئەو پیاوێكی مەسیحی بو كەلای وەلید باوەڕی بەئیسلام هێنا و رێزی لەئایینە تازەكەی خۆی گرت. رۆژێك كەئەبو زوبەید لای وەلید دانیشتبو، كەسێك هاتە لای باوكی زێنەب و باوكی موەرەع و باوكی زوهەیر (جەندەب) و بەوانی وت كەوەلید و ئەبو زەینەب شەراب دەخۆنەوە. ئەوان كەلێنیان لەماڵەكەی وەلید دروست كرد و بەردەوام چاودێریان دەكرد تا بیگرن و بیكوژن چونكە كوڕەكانی

ئەوانی کوشتبو. ئەوان شۆڕشیان کرد و چەند کەسێکیان لەخەڵکی کوفە گرت و لەناکاو رویان کردە ماڵەکەی ئەو، بەڵام هیچیان نەبینی. گەڕانەوە و بەردەوام سەرکۆنەی یەکیان دەکرد و خەڵك جوێنی پێدەدان. وەلید ئەمەی لەعوسمان شاردەوە.

جەندەب و چەند کەسێك هاورێ لەگەڵ ئەو رۆشتنە لای باوکی مەسعود و پێیان وت: وەلید بەردەوام شەراب دەخوات. باوکی مەسعود وتی: هەر کەس خۆی لەئێمە داپۆشێت، پەردەکەی هەڵنامالین. وەلید بۆ ئەم وتەیە سەرکۆنەی کرد بەشێوەیەك ئەم دوانە ڕقی یەکیان لەدڵ گرت. دواتر جادوگەرێکیان بۆ لای وەلید هێنا و ئەو کەسی بەدوای باوکی مەسعوددا نارد و پرسی دەبێت چ سزایەکی بدات. جادوگەر لای باوکی مەسعود دانی بەگوناحەکی خۆیدانا. ئەو لەبەر چاوی خەڵك وای نیشان دەدا کەدەڕواتە ناو قونی کەر و لەدەمییەوە دێتەدەر. باوکی مەسعود فەرمانی کوشتنی ئەوی دەرکرد. کاتێك وەلید ویستی بیکوژێت، خەڵك لەگەڵ جەندەب کۆبونەوە و ئەو لەجادوگەریدا و کوشتی. وەلید ئەوی خستە زیندان و سەبارەت بەم کارە نامەی بۆ عوسمان نوسی. عوسمان فەرمانی پێدا تا تەمێی بکات و دواتر ئازادی کات. هاورێکانی جەندەب لەبەرزەوەندی ئەو شۆڕشیان کرد و ڕۆشتنە لای عوسمان و داوای لەسەر کار لابردنی وەلیدیان کرد. عوسمان ئەوانی بێ هیوا گەڕاندەوە. کاتێك گەڕانەوە، هەمو داغ دیتوەکان لەدەوری ئەوان کۆبونەوە و لەگەڵ ئەوان یەکیان گرت. باوکێ زێنەب و باوکی مومرەع و کەسانی دیکە هاتنە لای وەلید و گفتوگۆیان لەگەڵ کرد. ئەو خەوت و ئەم دوانە مۆرەکەی ئەویان هەلگرت و بۆ مەدینە ڕۆشتن. وەلید هەستا و بینی ئەنگوستیلەکەیان فڕاندوە. لەهاوسەرەکانی پرسیاری کرد کەوتیان: دوایین کەسەکان کەلای تۆ مانەوە دوپیاو بون و تایبەتمەندیەکانیان بەمشێوەبو. ئەو دوانەی بەگوناحکار زانی و وتی باوکێ زێنەب و مومرەعن. چەندین کەسی نارد تا ئەو دوانە دەستگیر بکەن بەڵام نەیاندۆزینەوە.

ئەم دوانە هاورێ لەگەڵ کەسانیتر ڕۆشتنە لای عوسمان و پێیان وت کەوەلید شەراب دەخوات. عوسمان کەسی بەدوای وەلیددا نارد. ئەو بۆ مەدینە ڕۆشت. عوسمان ئەو دوانەی بانگ کرد و پرسی: ئایا شایەتی دەدەن کەبینیوتانە ئەو شەرابی خواردوە؟ وتیان: نە. وتی: ئەی چۆن؟ وتیان: پاشماوەکەیمان لەریشی وەرگرت کەهێنابویەوە.

عوسمان فەرمانی بەسەعید کوڕی عاصدا کەقامچی بارانی کرد. ئەم کارە لەناو بنەماڵەکانی ئەم دوانە رق و کینەی دروست کرد. کاتێك دەیانویست بەقامچی لەوەلید بدەن، کراسێکی لەبەردابو کەعەلی کوڕی ئەبی تالب وتی دایکەنن.

لەم گێڕانەوەیە بەمشێوەیە هاتوە. راستیەکەی ئەوەیە ئەو کەسەی بەقامچی لەوەلیدی دا، عەبدالله کوڕی جەعفەر کوڕی ئەبی تالب بو چونکە کاتێك عەلی فەرمانی بەحەسەنی کوڕی دا ئەو کارە ئەنجام بدات، حەسەن وتی: رەنجەکەی بۆ ئەو کەسەی گەنجەکەی دەبات! عەلی فەرمانی بەعەبدالله کوڕی جەعفەردا کەچل قامچی لەوەلید دا. عەلی وتی: دەست راگرە، پێغەمبەر(ص) چل قامچی لێدا، ئەبوبەکر چل قامچی و عوسمان هەشتا جار. هەمویان شێوازێکی پەسندن بەلام من ئەمەیانم لای خۆشەویستترە.

دەستەیەك دەڵێن: وەلید کوڕی عەقەبە مەستی کرد و نوێژی جەماعەتی بەیانی بەچوار رەکعەت لەگەڵ خەڵکی کوفەدا خوێند و لەکۆتاییدا روی کردە ئەوان و وتی: دەتانەوێت زیاترتان بۆ بخوێنم؟ عەبدالله کوڕی مەسعود وتی: ئەمرۆ بەردەوام گوشاری زۆرت خستە سەر ئێمە! ئەمان لای عوسمان لەزیانی ئەو شایەتیان دا. عوسمان فەرمانی بەعەلی کوڕی ئەبی تالبدا بەقامچی لێی بدات. عەلیش فەرمانی بەعەبدالله کوڕی جەعفەردا و قامچییان لێدا. حوتەیئە لەمبارەوە وتی:

| | |
|---|---|
| شهد الحطيئة يوم يلقي ربه | ان الوليد احق با لغدر |
| نادى و قد تمت صلاتهم: | أ ازيدكم؟ سكرا و ما يدرى |
| فابوا ابا وهب و لو اذنوا | لقرنت بين الشفع و الوتر |
| كفوا عنانك اذ جريت ولو | تركوا عنانك لم تزل تجرى |

یانی:

ئەو رۆژەی حوتەیئە دەڕواتە بینینی خواکەی خۆی، شایەتی دەدات کەوەلید بۆ پەیمان شکێنی شیاوترە. چونکە کاتێك نوێژەکەی خۆی کۆتایی پێ هێنا، لەروی نەزانی و مەستیەوە وتی: دەتانەوێت نوێژی زیاترتان بۆ بخوێنم؟ ئەی ئەبو وەهەب، چەندە باش بو خەڵك رازی نەبون چونکە ئەگەر رازی دەبون، نوێژی تاك و جوتت پێکەوە دەخوێند. کاتێك بەغاردان رۆشتی، لغاوی تۆیان گرت و ئەگەر بەرەلایان دەکردی،

بەهەمان شێوە بەغاردان دەڕۆشتیت.

کاتێك عوسمان لەشەراب خواردنەوەی وەلید ئاگادار بویەوە، ئەوی لەسەر کار لابرد و سەعید کوڕی عاص کوڕی ئومەییە کردە فەرماندار. سەعد لەداوێنی عومەر کوڕی خەتاب گەورە کرابو. کاتێك عومەر دەستی بەسەر شامدا گرت، سەعید هاتە ئەم سەرزەمینە و لەگەڵ معاویە مایەوە. ڕۆژێك عومەر قوڕەیشیەکانی بیر هێنایەوە و پرسیاری ئەوی کرد. وتیان: لەشامە. ئەو سەعیدی بانگ کرد و پێی وت: بیستومە کەپیاوێکی چاکەکار و ڕاست کرداریت. چاکیەکانی خۆت زیاتر بکە تا خوا بەخشینەکانی بەتۆ ببەخشێت. پێی وت: هاوسەرت هەیە؟ سەعید وتی: نە. دوای ماوەیەك کچەکانی سوفیان کوڕی عومیف هاوڕێ لەگەڵ دایکیان هاتنە لای عومەر. دایك وتی: پیاوەکانی ئێمە لەناوچون و کاتێك پیاوەکان نەمێنن، ژنەکان بەفیڕۆ دەچن. ئەوان بدە ببەخشە بە پیاوانە تا ببنە هاوسەریان. عومەر یەکێك لەکچەکانی لەسەعید مارە کرد و یەکیتریانی لەعەبدولرەحمان کوڕی عەوف. دوبارە کچەکانی نوعەیمی نەهشلی هاتنە لای و وتیان: پیاوەکانمان لەناوچون و منالەکان ماونەتەوە. ئێمە بەهاوتاکانی خۆمان بەشو بدە. عومەر یەکێك لەکچەکانی کردە هاوسەری سەعید و یەکیتریان بەجوبەیر کوڕی موتعیم. مامەکانی ئەو پێشینەیەکی ڕاستیان لەئیسلامدا بو. هێشتا عومەر نەمردبو سەعید بو بەیەکێك لەپیاوە ناودارەکانی قوڕەیش. کاتێك عوسمان وەك فەرمانداری کوفە دەستنیشانی کرد، بەرێکەوت و وەك فەرماندار ڕۆشتە ناو ئەو شارە. ئەشتەر و ئەبوخەشەی غەفاری و جەندەب کوڕی عەبداللە و جوسامە کوڕی سەعب هاوڕێ لەگەڵ ئەو گەڕانەوە. ئەوان لەگەڵ وەلید بۆ کوفە هاتبون تا هاوکاری بکەن بەلام بون بەدوژمنی. یەکێك لەشاعیرەکانی کوفە وتی:

| | |
|---|---|
| فررت من الوليد الى سعيد | كاهل الحجر اذ جز عوافبارو ا |
| يلينا من قريش كل عام | امير محدث او مستشار |
| لنا نار نخوفها فنخشى | و ليس لهم فلا يخشون نار |

یانی: لەوەلید بۆ سەعید هەلاتین و ئەمە هاوشێوەی خەڵکانی حجر بو کەبێ ئۆقرەییان دەکرد و لەناوچون. هەر ساڵ لەقوڕەیشیەکان فەرماندارێك بۆ ئێمە دەگات، یا کەم

تەمەن یا پیر. ئێمە ئاگرێکمان هەیە کەئێمەی پێ دەترسێنن و دەترسین. ئەوان نەئاگریان هەیە نەترس.

کاتێك سەعید گەشتە کوفە، ڕۆشتە سەر کورسی وتاردان و سوپاس و وەسفی خوای کرد و وتی: سوێند بەخوا کاتێ منیان بەرەو لای ئێوە ڕەوانە کرد، فەرمانڕەوایی کردن بەسەر ئێوەم لای ناخۆش بو بەڵام چونکە فەرمانیاندا، ڕێگە چارەم نەبو. ئاژاوە و شۆڕش لوت و دوچاوی خۆی ئاشکرا کردوە. سوێند بەخوا بەشێوەیەك لەروخساری دەدەم تا سەرکوتی بکەم یا بێزار و شەکەتم دەکات. من لەمڕۆوە بەرەو پێش دەڕۆم.

دواتر هاتەخوار و سەبارت بەخەڵکی کوفە پرسیاری کرد و لەرۆژگار و چۆنیەتی ژیانی ئەوان ئاگادار بویەوە. دواتر نامەی بۆ عوسمان نوسی کە کاروباری خەڵکی کوفە روی لەپەرێشانیە و گەورەکان و بنەماڵە ناودارەکان و کەڵك وەرگران لەپێشینە درەوشاوەکان سەرکوت کراون ولەکاری خۆیاندا ماونەتەوە. ئەوانەی فەرمانڕەوایی ئەم شارە دەکەن، پاشماوەی ئەو کەسانەن، درەنگتر بۆ ئێرە هاتون و خەڵکانی بیابانن کەپەیوەستی ئێرە بون. کار گەشتۆتە ئەو شوێنەی لەگەورەکان و رەنج دیتوان پرسیار ناکرێت کەرۆژگارتان چۆنە و بەچ کارێکەوە گرفتارن.

عوسمان بۆی نوسی: خاوەن ئەزمونە باشەکان و پێشینە درەوشاوەکان پێش بخە کەخواوەند ئەو سەرزەمینی لەسەردەستی ئەوان گرتوە، پێش بخە. دەبێت ئەو کەسانەی درەنگتر هاتون و گەشتونەتە لای ئەمان، شوێنکەوتەی ئەوان بن مەگەر ئەوەی خۆیان لەڕۆشتن بەرەو راستی و دروستی لاوازی بکەن و بەو کارە هەڵنەستن و لەم رێگەوە کار دەکەوێتە دەست ژێردەستەکان. پێگە و جێگەی هەر کەسێك رابگرە و بەهەموی ئەوان بەشی پێویست بەوان ببەخشە چونکە تەنیا لەرێگەی ناسینی خەڵکەوەیە دەتوانیت دادپەروەری بەدیبێنیت.

سەعید چەندین کەسی بەدوای شەرکەرانی رۆژە سەختەکانی شەڕی قادسیە نارد و پێی وتن: ئێوە روخسارە درەوشاوەکانی خەڵکن. لەروخسارەوەیە دەتوانرێت چۆنیەتی جەستەی خەڵك بناسرێتەوە. ئێستا نیازی نیازمەندان بەمن بڵێن. پاشماوەکان و نەوکەسانەی درەنگتر هاتبون ولایەنگری راستی و دروستی بون، پەیوەستی ئەم دەستەی کردن و خوێنەرە هەمیشەییەکانی قورئانی کردە هاونشینی شەوانەی خۆی. ئاژاوە و

دەمەقاڵە لەناو خەڵکی کوفەر بەرز بویەوە. سەعید ئەم پێشهاتەی بۆ عوسمان نوسی. عوسمان خەڵکی کۆکردەوە و لەوەی بۆی نوسرابو، ئاگاداری کردنەوە، پێیان وت: کارێکی باشت کرد، ئەوان بەوەی شیاو نین پێی، هیوادار مەکە چونکە ئەگەر ئەو کەسانەی شیاو نین  کاروبارەکان راپەڕێنن، بەرگەی ناگرن و بەفیڕۆیی دەبەن. عوسمان وتی: ئەی خەڵکی مەدینە ئامادەبن و خۆتان بەهێز بکەن چونکە ئاژاوە روی لەئێوە کردوە. سوێند بەخو بێ چەند و چون ئەوەی هەتانە تایبەتی دەکەم بەئێوە تا ئەگەر بتانەوێت، بیهێنمە لای ئێوە تا بەشی هەمو ئەو کەسانەی هاورێ لەگەڵ عێراقیەکان لەشەڕەکاندا هەوڵیان داوە و شەڕیان کردوە، بگات بەدەستیان. وتیان: چۆن بەشی ئێمە لەزەویەکان بۆ ئێرە دێنیت؟ وتی: هەر کەس دەخوازێت لەبەرابەر ئەوەی لەحجاز و یەمەن و شارەکانی تر هەیەتی، بفرۆشێت. ئەوان شادمان بون و بۆ ئەم کارە سوپاسی خوایان کرد. ئەو کارەیان کرد و پیاوەکان لەهۆزە جۆراوجۆرەکان ئەوانەیان کڕیەوە و عوسمان بەرەزامەندی ئەوان و شایەتی خەڵکان وریز گرتن لەماف کەسانیتر ئەو ئاڵوگۆڕەی پشت راست کردەوە.

## هێرشی سەعید کوڕی عاص بۆ تەبەرستان

لەم ساڵەدا سەعید کوڕی عاص ئاهەنگی تەبەرستان و گرتنی ئەو سەرزەمینەی کرد چونکە تا ئەم ساڵە کەس لەوێ شەڕی نەکردبو. ناسازگاری مێژوونوسان لەمبارەوە لەباس کردنی روداوەکانی خەلافەتی عومەر ئامازەی پێدرا. وترا کەئیسپەهبۆدی تەبەرستان لەسەر بنەمای دانی ئەندازەیەك لەسامان لەگەڵ سوەید کوڕی موقەرن پەیمانی ئاشتی بەست. بەڵام بەپێی ئەم وتارە، سەعید لەساڵی٣٠/٦٥١ زایینی ئاهەنگی ئەو ناوچەی کرد و حەسەن و حسێن و عەبداللە کوڕی عەباس و عەبداللە کوڕی عومەر و عەبداللە کوڕی عەمرۆ کوڕی عاص و عەبداللە کوڕی زوبەیر و حوزەیفە کوڕی یەمان و خەڵکانێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) هاورێیەتی ئەویان دەکرد. عەبداللە کوڕی عامر بەمەبەستی خوراسان لەبەسرە رۆشتەدەر و پێش سەعید کەوتەوە و لەنەیشابور دابەزی. حوزەیفە دوای نەهاوەند لەگەڵ خەڵکەکەی پەیمانی ئاشتی بەستبو. سەعید هاتە گورگان کەخەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی دوسەد هەزار دینار

ئاشتیان لەگەڵ کرد. دواتر ڕۆشتە تەمیسە. ئەمانە هەمویان لەشارەکانی تەبەرستان لەسنوری گورگان و لەقەراغ دەریا جێگیر بون. خەڵکەکەی لەبەرابەر ئەو خۆڕاگریان کرد. ئەو نوێژی ترسی خوێند کەحوزەیفە فێری کرد. ئەمە لەگەرماوگەرمی شەڕەکەدا بو. لەم شەڕەدا سەعید شمشێری لەملی پیاوێکدا بەشێوەیەك لەژێر باڵیەوە هاتەدەر. گەماڕۆی خستە سەر ئەوان و داوای ئەمانیان کرد. لەسەر ئەم بنەمایە ئەمانی پێدان کەیەك پیاو نەکوژێت. دەروازەکانیان کردەوە و سەعید هەمویانی کوشتار کرد. تەنیا یەك پیاوی بەزیندویی هێشتەوە. هەرچی لەناو قەڵاکەدابو، تاڵانی کرد. پیاوێك لەبەنی نەهد سەوەتەیەکی دۆزیەوە کەقوفڵی لێدرابو. گومانی کرد گەوهەری تیایە. ئەم هەواڵە بەسەعید گەیشت و ئەو کەسێکی بەدوای پیاوی نەهدیدا رەوانە کرد کەسەوەتەکەیان هێنایە لای ئەو. قوفڵەکەیان شکاند و سەوەتەیەکی دیکەیان تیا بینی. کردیانەوە و پارچەیەکی سوریان تیا بینی. پارچەسورەکەیان کردەوە و بینیان پارچەیەکی زەردە. پارچە زەردەکەیان کردەوە و بینیان دوکێر و بڕێك شەراب و مشتێك خۆڵە. یەکێك لەشاعیرەکان بۆ سەرکۆنە کردنی نەهدیەکان وتی:

| | |
|---|---|
| آب الكرام بالسبايا غنيمة | و آب بنو نهد بايرين فى سفط |
| كميت و ورد وافرين كلاهما | فطنوهما غنما فناهيك من غلط |

یانی: گەورەکان، ژنە جوان روخسارەکانیان گرفتار کرد و دەیانهێنا و نەهدیەکان بەدوکێر کەلەناو سەوەتەیەکدا بو، هاتن، شەراب و مشتێك خۆڵ، هەردوکیان پێشکەش بێت. گومانیان برد گەنجیان دۆزیوەتەوە. چ گومانێکی هەڵەیان کرد.

سەعید دەستی بەسەر نامیەدا گرت کەشار نەبو بەڵکو پانتاییەکی بەربڵاوتر لەبیابانەکان بو.

هاورێ لەگەڵ سەعید، محەممەد کوڕی حەکەم کوڕی ئەبی عەقیل باوەگەوڕێی یوسف کوڕی عومەر مرد. دواتر سەعید گەڕایەوە.

کەعب کوڕی جوعەیل وەسفی کرد و وتی:

| | |
|---|---|
| فنعم الفتى اذخال جيلان دونه | و اذ هبطوا من دستبى ثم ابهرا |

یانی: چەندە جوامێری ئازا بو کە لەگیلان رێگەی مەرگی لەو بەست.

ئەمە قەسیدەیەکی گەورەیە.

کەسەعید لەگەڵ خەڵکی گورگان پەیمانی ئاشتی بەست، هەندێ کات سەد هەزاریان دەدا و هەندێ کات دوسەد هەزار و هەندێ کات سێسەد هەزار. دەیانوت: ئەمە ئەو برەیە پەیمانی ئاشتیمان لەسەر بەستوە. دواتر لەقەلاگاندا خۆیان حەشاردا و لەدین هەلگەڕانەوە. رێگەی خوراسان لەقومسەوە پچڕا و تێپەڕین لەو رێگایە تەنیا مەترسی فراوانی ئەوانی لەسەر بو. رێگەی خوراسان لەپارس تا کرمان تا خوراسان بو. یەکەم کەس لەرێگەی قومسەوە ڕۆیشت، قەتیبە کوڕی موسلیم لەکاتی فەرمانڕەوایی کردنی بەسەر خوراساندا بو. یەزد کوڕی موهەلیب لەوێ دابەزی و پەیمانی ئاشتی بەست و دەستی بەسەر دێ و دەریاچەدا گرت و لەگەڵ خەڵکی گورگان لەسەر بنەمای ئاشتی سەعید ئاشتی کرد.

## ڕۆشتنی حوزەیفیە بۆ شەڕ لەباب

کۆکردنەوەی قورئان لەم ساڵەدا حوزەیفەیان لەشەڕی رەی دور خستەوە و ناردیان بۆ هاوکاری کردنی عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە لەشەڕی (باب). سەعید کوڕی عاص لەگەڵی هاتەدەر و هاورێ لەگەڵ ئەو گەیشتە ئازەربایەجان. لەخەڵك وەك پشتیوان کەڵکیان وەردەگرت. ئەو مایەوە تا حوزەیفە گەڕایەوە و دواتر هەردوك گەڕانەوە. کاتێك حوزەیفە گەڕایەوە بەسەعید کوڕی عاصی وت: لەم سەفەرەدا شتی زۆرم بینی، ئەگەر رێگە بەخەڵك بدرێت، لەنوسین و خوێندنەوەی قورئان بەشێوەی جیاواز کەڵك وەردەگرن کەهیچ کات دواتر لەسەری کۆك نابن. وتی: چیت بینی؟ وتی: کەسانێکم لەحمص بینی گومانیان دەکرد شێوەی خوێندنەوەی ئەوان باشترە چونکە قورئان لەمیقدادەوە فێر بون. کەسانێکم لەخەڵکانی دەمشق بینی، دەیانوت: چۆنیەتی قورئان خوێندنی ئێمە باشترە لەکەسانیتر. خەڵکانی کوفەیش بەمشێوەیە دەڵێن چونکە قورئان لای عەبداللە کوڕی مەسعود فێربون. خەڵکی بەسرەیش بەمشێوە دەڵێن لەبەر ئەوەی قورئان لەسەردەستی ئەبوموسای ئەشعەری فێر بون. ئەوان قورئانەکەی خۆیان بە(هەڵبژێردراوی دڵەکان) ناو دەبەن. کاتێك گەشتنە کوفە، حوزەیفە خەڵکی لەوەی بینیبوی، ئاگادار کردەوە و لەوەی لێی دەترسان، هۆشداری پێدان. هاوەڵانی

پێغەمبەر(ص) و چەندین کەس لە(شوێنکەوتوان) لەگەڵی هاودەنگ بون.
هاوڕێیانی عەبدالله کوڕی مەسعود پێیان وت: چ شتێك بەهۆی کەم و کوڕی ئێمە دەزانیت؟ مەگەر نەئەوەیە ئێمە وەك عەبدالله کوڕی مەسعود قورئان دەخوێنین؟
حوزەیفە و هاوڕێکانی تورە بون و وتیان: ئێوەدەستەیەکی بیابان نشینن، بێدەنگ بن چونکە بەرێگای ناڕاستدا دەڕۆن. حوزەیفە وتی: سوێند بەخوا ئەگەر زیندو بمێنم، دەڕۆمە لای سەروەری باوەڕداران و داوای لێدەکەم رێگەی هەڵە لەم کاردا ببەستێت.
عەبدالله کوڕی مەسعود بەتوندی قسەی لەگەڵ کرد. سەعید تورە بو، هەستا و خەڵك بڵاوەیان لێکرد. حوزەیفە تورە، بەردو لای عوسمان بەرێکەوت و ئەوی لەپێشهاتەکان ئاگادار کردەوە و وتی: من ئاگادارکەرەوەیەکی ئاشکرام، پەلە بکەن و فریایی خەڵك بکەون. عوسمان هاوڕێکانی پێغەمبەر(ص)ی کۆکردەوە و لەم بابەتە ئاگاداری کردنەوە. ئەم روداوەیان بەگەورە زانی و لەگەڵ حوزەیفە هاودەنگ بون.
عوسمان کەسێکی بەدوای حەفصە کچی عومەری خەتاب نارد و وتی: قورئانەکان بۆ لای ئێمە بنێرە تالەبەری بنوسینەوە. ئەمانە، ئەو قورئانانە بون لەسەردەمی ئەبوبەکر کۆکرابونەوە. بەمشێوە بو کاتێك لەشەڕی یەمامە زۆربەی هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) کوژران، عومەر بەئەبوبەکری وت: لەشەڕی یەمامە زۆر لەخوێنەرانی قوڕان کوژران. دەترسم مەرگ و کوشتار باڵ بەسەر ژیانی خوێنەرانی قوڕئاندا بکێشێت و نوسراوی خوامان لەبیر بچێتەوە. پێم باشە فەرمانی کۆکردنەوەی قوڕئان بدەیت. ئەبوبەکر فەرمانی بەزەید کوڕی سابتدا تا قوڕئان لەسەر گەڵای دارخورما کان و سینەی پیاوان و کاغەزەکان کۆبکاتەوە. نوسراوەکان لای ئەبوبەکر و دواتر بەعومەر گەیشت و کاتێك ئەو مرد، حەفصە هەڵیگرت و لای خۆی پاراستی.
عوسمان کەسی نارد و نوسراوەکانی لەحەفصە وەرگرت و فەرمانیدا بەزەید کوڕی سابت و عەبدالله  کوڕی زوبەیر و سەعید کوڕی ئەبی وەقاص و عەبدولرەحمان کوڕی حەرەس کوڕی هشام کەگەلاکان دوبارە بنوسنەوە. عوسمان وتی: ئەگەر لەسەر خوێندنەوەی بەشێك یا وشەیەك ناسازگاریتان بۆ دروست بو، بەزاراوەی قورەیشی بیخوێننەوە چونکە قوڕئان بەزمانی ئەوان دابەزیوە. ئەم کارەیان کرد. کاتێك کارەکەیان تەواو کرد، نوسراوەکانیان بۆ حەفصە گەڕاندەوە و بۆ هەر سوچ و کەنارێکی

دەوڵەتی ئیسلامی قورئانێکی یەکسانی ڕەوانە کرد و ئەوانی دیکەی سوتاند و فەرموی تەنیا ئەو کەڵك لەو قورئانە وەربگرن و پشت بەوانی دیکە نەبەستن. خەڵکان هەمو هەستیان بەگەورەیی و ڕاستی ئەم کارە کرد جگە خەڵکانی کوفە چونکە کاتێك قورئانەکەیان بەدەست گەیشت، هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) شادمان بون بەڵام هاوڕێیانی عەبدالله کوڕی مەسعود و هاوڕێکانیان بەمە ڕازی نەبون و بەهۆکاری کەم و کوڕی لەقەڵەمیان دا. کوڕی مەسعود لەناو ئەواندا هەستا و وتی: هەموی ئەوەی بیستوتانە ڕاست نیە، بەشێوەیەکی ئاشکرا پێش ئێوە کەوتونەتەوە. کەواتە چاوەڕوان بن. کاتێك عەلی کوڕی ئەبی تالب هاتە کوفە، پیاوێك هەستا و ڕەخنەی لەعوسمان گرت کەقورئانەکانی کۆکردۆتەوە. عەلی هاواری کرد، دەمت داخە! عوسمان ئەم کارە گەورەی بەئاگاییەوە ئەنجام داوە و ئەگەر من ئەو کارەم دەکرد، بەهەمان ڕێگەی ئەودا دەڕۆشتم.

## کەوتنی مۆری پێغەمبەر(ص) لەچاڵی ئەریس

لەم ساڵەدا مۆری پێغەمبەر(ص) لەدەستی عوسمان خزا و کەوتە ناو چاڵی ئەریس (لەنزیك مەدینە). ئەم چاڵە ئاوی کەم تیابو. دوای ئەوە کەس نەیتوانی هەست بەقوڵاییەکەی بکات.

پێغەمبەر(ص) کاتێك ئەو مۆرەی هەڵگرت کەویستی نامە بۆ عەجەمەکان بنێرێت و پێشنیاری ئیسلامیان پێ بکات. ئەوان نامەی مۆر نەکراویان وەرنەدەگرت. پێغەمبەر(ص) فەرمانیدا مۆرێکی لەئاسن بۆ دروست بکەن. کاتێك مۆرەکە دروست کرا، کردیە پەنجەی خۆی. جبرەئیل دابەزی و ڕێگەی ئەم کارەی لێگرت. پێغەمبەر(ص) فڕیدا و فەرمانیدا مۆرێکی لەمس بۆ دروست بکەن و کردیە پەنجەی خۆی. جبرەئیل پێی وت: فڕی بدە. فڕیدا. پێغەمبەر(ص) فەرمانیدا ئەنگوستیلەیەکی زیوینیان بۆ دروست کرد و کردیە پەنجەی خۆی. جبرەئیل پێی وت بیپارێزێت و ئەو پاراستی. نیگارەکەی (محەممەد پێغەمبەر(ص)ی خوایە) سێ دێر بو: محەممەد، دێرێك، پێغەمبەر(ص) دێرێك و خوا دێرێك. پێغەمبەر(ص) لەپەنجەیدابو تا ئەو کاتەی مرد. ئەبوبەکر کردیە پەنجەی خۆی تا مرد و عومەر کردیە پەنجەی تاماڵئاوایی لەجیهان

کرد. عوسمان بۆ ماوەی شەش ساڵ لەپەنجەیدا بو تا ئەوەی چاڵە ئاوێکیان بۆ موسوڵمانان هەڵکەند تا ئاوی لێ بخۆنەوە. ئەو لەسەر ئاوەکە دانیشت ویاری بەئەنگوستیلەکە کرد کە لەپەنجەی خزا و کەوتە ناو چاڵەکە. بەدوایدا گەڕان و هەمو ئاوەکەیان دەرهێنا بەڵام نەیاندۆزیەوە. عوسمان سامانێکی گەورەی بۆ کەسێك دەست نیشان کرد تا بیدۆزێتەوە. ئەو لەم کارە زۆر خەمبار بو و داخی زۆری خوارد. کاتێك لەدۆزینەوەکەی بێ هیوا بو، فەرمانیدا ئەنگوستیلەیەکی هاوشێوەیتریان بۆ دروست کرد کەتا رۆژی مردن لەدەستیدابو. کاتێك کوژرا، ئەنگوستیلەکە ون بو و کەس نەیزانی کێ هەڵیگرت.

## رەوانە کردنی ئەبوزەری غەفاری بۆ رەبزە

لەم ساڵەدابو ئەم روداوە پێش هات چونکە سەبارەت بەئەبوزەری غەفاری پێشتر ئاماژەی پێدرا کەمعاویە ئەوی لەشامەوە بۆ مەدینە رەوانە کرد. سەبارەت بەهۆکارەکەی ئاماژە بەگێڕانەوەی جۆراوجۆر دراوە وەك ئەوەی معاویە جوێنی پێدا و هەڕەشەی مردنی لێکرد و بێ زین سوار وشتری کرد و لەشامەوە بۆ مەدینەی نارد و دواتر عوسمان بەشێوەیەکی ناشیرین و نایاسایی ئەوی لەمەدینە دەرکرد کەئەم گێڕانەوەیە راست نیە و ئەگەر راست بێت، عوسمان بیانوی بەدەستەوەیە چونکە بۆ رێبەر شیاوە خەڵکەکەی خۆی بپارێزێن یا کوشتار و سەرکوت وئەشکەنجەیان بکات. لەم چەشنە بابەتانە فراوانە. مەگەر ئەوەی ئەم کردارە بکەنە هۆکاری سەرکۆنە کردنی عوسمان کەمن خوازیار نیم پێی.

بیانوگران دەڵێن کاتێك ئەبو سەوداء هاتە شام، چاوی بەئەبوزەر کەوت وپێی وت: ئەی ئەبوزەر، ئایا لەمعاویە سەرت سورنامێنێت؟ ئەو دەڵێت: ئەم سامانانە سامانی خوایە. هەمو شتێك هی خوایە. پێم وابێت ئەو دەیەوێت لەدەستی خەڵکی دەربێنێت و بیکاتە ملکی خۆی و ناو و نیشانی موسوڵمانانی لێ بسڕێتەوە. ئەبوزەر هاتە لای و پێی وت: بۆ ئێستا سامانی موسوڵمانان بەسامانی خۆت ناو دەبەیت؟ معاویە وتی: ئەی ئەبوزەر، خوا لەتۆ خۆش بێت، ئایا ئێمە بەندەکانی خوانین؟ ئایا سامانەکان سامانی خوا نیە؟ ئەبوزەر وتی: ئیتر ئەوە مەڵێ. معاویە وتی: لەمەدوا دەڵێم سامانی موسوڵمانان. ئەبو

سەودا ڕۆشتە لای ئەبودەردا و وتی: سوێند بەخوا ئەم پیاوە بو ئەبوزەری غەفاری دژی تۆ هاندا.

ئەبوزەر بڕوای وابو شیاو نیە بۆ موسوڵمانەکان زیاتر لەخواردنی شەوانەرۆژی خۆیان سامانیان هەبێت، هەروەها دەتوانێت شتێك هەڵبگرێت کەبیەوێت لەرێگەی خوادا خەرجی بکات یا بەگەورەیی خۆی ببیەخشێت. ئەوپشتی بەم ئایەی قورئان دەبەست کەدەفەرمێت: ئەوانەی زێر و زیو کۆدەکەنەوە و لەرێگەی خوادا خەرجی ناکەن، مژدەی ئەشکەنجەیەکی بەئازاریان پێبدە (توبە/٩/٤٢). ئەو لەشام لەناو خەڵکدا وەستا و وتی: ئەی بەتواناکان، لەگەڵ هەژارەکان بەرابەری بکەن، ئەوانەی زێر و زیو کۆدەکەنەوە و لەرێگەی خوادا خەرجی ناکەن، بەڵێنی ئەشکەنجەیەکی مەترسیداریان پێداون کەناوچاو و پشت و کەلەکەی ئەوان داغ دەکەن. بەردەوام بەمشێوەی دەوت تا هەژارەکان ئارەزوی ئەومیان کرد و بەئەرکێکی پێویستی سەرشانی بەتواناکانیان بینی. بەتواناکانیش لەکردار و وتاری ئەوان بێزار بون. معاویە لەتاریکایی شەو هەزار دیناری بۆ نارد کەئەبوزەر دەست بەجێ لەناو هەژاراندا دابەشی کرد. کاتێك معاویە نوێژی بەیانی خوێند، بەو نێردراوەی وت کە بۆ لای ئەبوزەری ناردبو: بڕۆ لای ئەبوزەر و پێی بڵێ: جەستەی من لەئەشکەنجەی معاویە رزگار بکە چونکە ئەو منی بۆ لای خەڵکانێکی دیکە رەوانە کردبو و من بەهەڵە دینارەکانم بۆ تۆ هێنا. ئەبوزەر وتی: کوڕم پێی بڵێ: سوێند بەخوا لەدینارەکانی تۆ یەك دیناریش لای من نەماوەتەوە، سێ رۆژ مۆڵەتم پێ بدە تا کۆی بکەمەوە.

معاویە بینی ئاکارەکەی وتارەکەی پشت راست دەکاتەوە، بۆ عوسمانی نوسی: ئەبوزەر بارودۆخی لەسەر من دژوار کردوە. لەزیانی وتارەکانی ئەو بۆ هەژاران، ئەمە و ئەوە رویداوە. عوسمان بۆی نوسی: ئاگادار بە ئاژاوە چاو و لوتی خۆی نیشان داوە. لەسەر تۆ پێوستە بەهێز بیت و وشیار و برینی چڵکین بقڵیشێنیت. ئەبوزەر هاورێ لەگەڵ پیاوێکی ئاشنا بەکاروبارەکان بنێرە بۆ لای من و خەڵك و خۆت لەزیانی ئەم کارانە بەدور بگرە. معاویە ئەبوزەری بۆ لای عوسمان نارد.

کاتێك ئەبوزەر هاتە مەدینە و کۆبونەوەی خەڵکی لەداوێنی کوێستانەکانی سەلع بینی، وتی: مژدەیەك بەخەڵکانی مەدینە دەدەم بەهێرشێکی گیانبڕ و شەڕێکی خۆڕاگرانە!

ئەو هاتە لای عوسمان و عوسمان پێی وت: بۆ شامیەکان لەتوند و تیژی زمانی تۆ گلەیی دەکەن؟ ئەبوزەر هەمو روداوەکانی بێ کەم و کوڕی بۆ عوسمان باس کرد. عوسمان وتی: ئەی ئەبوزەر، لەسەر منە خەڵك بەهەوڵدان بۆ هەزینە کردنی ژیان هان بدەم بەڵام شیاو نیە بۆ من ئەوان ناچار بەخۆپارێزی و پارێزکاری بکەم. ئەبوزەر وتی: لەدەوڵەمەندەکان خۆش مەبە تا رێگەی چاکەکاری بکەن و کردارێکی باش لەگەڵ برادەران و هاوسێکانیان بگرنەبەر و پەیوەندی خۆیان لەگەڵ ئەوان بەهێز بکەن. کەعب الاحیار کەلەوێدابو وتی: هەکەرس خەرجیە پێویستەکان بدات، کارەکەی خۆی بەکۆتایی هێناوە. ئەبوزەر لێیدا وسەری شکاند وپێی وت: ئەی پیاوی جولەکە زادە! تۆ کارت بەم کارانە چیە؟ تۆ لێرە چی دەکەیت؟ عوسمان داوای لەکەعب کرد لەئەبوزەر خۆش ببێت. ئەبوزەر بەعوسمانی وت: فەرمانیك بەمن بدە تا لەمەدینە بڕۆم چونکە پێغەمبەر(ص) پێی وتم هەر کاتێك ماڵەکان گەشتنە کێوەی سەلع، لەمەدینە بڕۆ. عوسمان فەرمانی پێدا. ئەبوزەر ڕۆشتە رەبزە و مەزگەوتێکی لەوێ دروست کرد. عوسمان گایەلەیەکی( نزیکەی سی وشتری) پێ بەخشی و لەگەڵ دو کۆیلە و رۆژی رۆژانەی بۆ دیاری کرد. هەروەها ئەم کارانەیشی بۆ رافع کوڕی خەدیج کرد. ئەویش بەدوای هەواڵێك کەبیستبوی، لەمەدینە ڕۆشتبوەدەر.

ئەبوزەر لەترسی ئەوەی نەکا دوبارە بیابان نشینی یەخەی بگرێتەوە، هەندێ کات سەری لەمەدینە دەدا. معاویە چەندین کەسی بۆ لای ئەو نارد. ئەوان ڕۆشتنەدەر و هەمبانێکی پڕیان لەدەستا بو کەلەسەر دەستی پیاوێك قورسایی دەکرد. معاویە وتی: سەیری ئەم پیاوە بکەن کەداوا لەخەڵك دەکات لەم دنیایە خۆپارێزی بکەنە پیشە، چ بارێکی قورسی بۆ دەبەن! هاوسەرەکەی وتی: سوێند بەخوا ئەم تورەکەیە نەپڕە لەدینار نەدرەم (نەزێرە نەزیو) بەڵکو پشیزە مسینەکانە کەکاتێك هەر مانگ بەخششەکەی ئەویان لەگەنجخانە دەدا، پشیزەکانی بۆ بژێوی رۆژانە بەئێمە دەسپارد.

کاتێك رۆشتە رەبزە، نوێژی جەماعەتی دەستی پێکرد. پیاوێکی لێ بو کەسەرپەرەستی کاروباری خێر وخێرات بو. وتی: ئەی ئەبوزەر، بڕۆ پێش تا لەپشت سەری تۆ نوێژ بخوێنین. ئەبوزەر وتی: نا، تۆ بڕۆ پێش چونکە پێغەمبەر(ص) پێی وتم، فەرمانبەر و گوێرایەڵ بن هەرچەندە کۆیلەیەکی لوت بڕاو بکەنە فەرماندەی ئێوە. تۆ کۆیلەیت

بەڵام لوت بڕوا نیت. ناوی موجاشیع بو و لەکۆیلە خێرییەکان.

## ئاماژەدان بەچەند ڕوادوێك

لەم ساڵەدا عوسمان سێیەمین ئاوازی ڕۆژی هەینی لەزەوراء زیاد کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا حاطب کوڕی ئەبی بەلتعەی لەخمی لەبەدریەکان مرد.

ئەم کەسانە لەم ساڵەدا مردن: عەمرۆ کوڕی ئەبی سەرحی فێهری لەبەدریەکان، مەسعود کوڕی ڕەبیع یا مەسعود کوڕی ڕەبیعە کوڕی عەمرۆ قاری لەقارە کەپێش ڕۆشتنی پێغەمبەر(ص) بۆ ماڵی ئەرقەم باوەڕی بەئیسلام هێنا و لەبەدر شەڕی کرد و لەتەمەنی شەست ساڵی ماڵئاوایی لەجیهان کرد. عەبداللە کوڕی کەعبی ئەنساری لەبەدریەکان کەلەشەڕی بەدر و شەڕەکانیتر سەرپەرستی تالآنیەکانی پێغەمبەر(ص) بو، عەبداللە کوڕی مەعون برای عوسمان لەبەدریەکان و جەبار کوڕی صەخر لەشەڕکەرانی بەدر.

## روداوەکانی ساڵی سی و یەکەمی کۆچی (٦٥٢ زایینی)

### شەڕی صواری

دەستەیەك دەڵێن: لەم ساڵەدا یا ساڵی ٦٥٤/٢٤ زایینی شەڕی صەورای رویدا. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٥٢/٣١ شەڕی ئەسوارانی رویدا. دەستەیەك دەڵێن: هەردوکیان لەساڵی ٦٥٢/٣١ زایینی رویاندا و فەرماندەیی موسوڵمانان لەدەستی معاویەدابو چونکە لەرۆژگاری خەلافەتی عوسمان معاویە ببو بەفەرمانڕەوایی سەراسەری شام.

هۆکاری فەرمانڕەوایی کردنی ئەو لەسەر شام ئەوە بو کەکاتێك سەردەمی مردنی ئەبوعوبەیدەی جەراح گەیشت، لەسەر ناوچەکانی ژێردەستی خۆی عەیاز کوڕی غەنەمی دیاری کرد کەخاڵ و کوڕەمامی ئەو بو. ئەو بەخشەرێکی بەناوبانگ بو، دەستەیەك بەهەمان شێوە کەئاماژەی پێدرا، دەڵێن: مەعاز کوڕی جەبەلی لەجێگەکەی خۆی دانا. عەیاز مرد و عومەر دوای ئەو سەعید کوڕی حوزەیمی جومەحی دەست نیشان کرد. سەعید مرد و عومەر لەجێگەکەی ئەو عومەیر کوڕی سەعدی ئەنساری دانا. عومەر مرد و عومەیر فەرمانڕەوایی حمص و قێنسرین بو. یەزید کوڕی ئەبوسوفیان مرد و عومەر لەجیاتی ئەو براکەی معاویە کوڕی ئوبوسوفیانی هێنایە سەر کار. لەم رێگەوە، ئەردەن و دەمەشق کەوتنە ژێر دەستی معاویە. عومەیر کوڕی سەعد نەخۆش کەوت و داوای لەعوسمان کرد لەکار دوری بخاتەوە و فەرمانی پێبدات تا بۆ لای بنەماڵەکەی بگەڕێتەوە. عوسمان فەرمانی پێدا و حمص و قێنسرینی پەیوەستی فەرمانڕەوایی معاویە کرد. عەبدولرەحمان کوڕی عەلقەمە کەفەرمانڕەوایی فەلەستین بو، مرد و عوسمان ئەو وڵاتەیشی بەمعاویە بەخشی. بەم شێوە بو سەراسەری شامی گەورە کەوتە ژێر رکێفی دەسەڵاتی معاویە.

بەڵام هۆکاری شەڕەکە ئەمە بو کاتێك موسوڵمانان خەڵکی ئەفریقییەیان سەرکوت و کوشتار و دیل کرد، کونستانتین کوڕی هرلکلیوسی بەسوپایەکی گەورە لەرۆمیەکان کەلەسەرەتایی ئیسلامەوە سوپایەکەی لەو شێوە کۆنەکرابویەوە، هاتەدەر، ئەواه هاورێ لەگەڵ پێنسەد یا شەشسەد کەشتی شەرکەر هاتنەدەر. موسوڵمانان روبەرویان بونەوە و فەرمانڕەوایی شام معاویە و فەرمانڕەوایی دەریا عەبداللە کوڕی سەعد کوڕی ئەبی

سەرح. کاتێك موسوڵمانان روبەروی رۆمیەکان بونەوە، با هەڵیکرد. مۆسوڵمانان و رۆمیەکان لەنگەریان گرت و با ئارام بویەوە. موسوڵمانان وتیان: ئەمان لەنێوان ئێمە و ئێوەدا هەبێت. شەویان بەسەر برد و موسوڵمانان قورئانیان خوێند و نوێژیان دەکرد و لەخوا دەپاڕانەوە. رۆمیەکان بەردەوام شەیپوریان لێدەدا. ئەوان کەشتیەکانی خۆیان نزیك کردەوە و موسوڵمانانیش بەهەمان شێوە. کەشتیەکانیان بەیەکەوە بەست و بەرم و خەنجەر کەوتنە گیانی یەك. لەموسوڵمانان کەسانێکی زۆر کوژران و لەرۆمیەکان کەسانی فراوانتر. ئەو رۆژە بەشێوەیەك خۆڕاگریان کرد کەهاوشێوەکەی لەهیچ شەڕێکدا نەبینراوە. خواوەند سەرکەوتنی بەموسوڵمانان بەخشی و کونستانتین بریندار و تێکشکاو هەڵات و لەرۆمیەکان جگە لەو کەسانەی هەڵاتن، کەس نەمایەوە. عەبدالله کوڕی سەعد دوای شکەستی دوژمن چەند رۆژێك لە زات ئەلصەورای مایەوە و دواتر گەڕایەوە. لەم شەڕەدا بۆ یەکەم جار محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە سەبارەت بەعوسمان قسەیان کرد و سەرکۆنەیانکرد کەئاڵو گۆڕی لەدینی خوادا دروست کردوە و شێوازی ئەبوبەکر و عومەری شێواندوە. وتیان: عەبدالله کوڕی سەعدی کردۆتە فەرماندار و ئەمە ئەو کەسەیە پێغەمبەر(ص) رشتنی خوێنی ئەوی بەرەوا زانی و چەندین ئایەی قورئان بۆ خوانەناسی ئەو دابەزی. پێغەمبەر(ص)ی خوا چەندین کەسی لەخۆی دوخستەوە بەڵام عوسمان هەمویانی گەڕاندەوە. هاوەڵانی پێغەمبەر(ص) لەسەر کار لابرد و سەعید کوڕی ئەلاص و عەبدالله کوڕی عامری هێنایە سەر کار. ئەم هەواڵە بەعەبدالله کوڕی سەعد گەیشت. وتی: ئێوە دوانە لەگەڵ ئێمە سەرنەکەون. ئەو دوانە سوار کەشتیەك بون کەلێوانلێو بو لەقیبتیەکان. روبەروی دوژمن بونەوە و ئەو دوانە لەهەموان زیاتر لەسەر خۆ شەڕیان کرد و زیانێکی ئەوتۆیان لەدوژمن نەدا. پرسیاریان لێکردن و وتیان: چۆن لەگەڵ عەبدالله کوڕی سەعد شەڕ بکەین؟ عوسمان ئەوی هێناوەتە سەرکار، عوسمان ئەو کارە و ئەم کارەی کردوە. عەبدالله کەسی بۆ لای ئەو دوانە نارد و هەڕەشەی لێکردن و ئاگاداری کردنەوە. خەڵك لەوتاری ئەو دوانە کەوتنە خۆ و رەخنەیان لەعوسمان گرت و چەندین قسەیان هێنایە سەرزمان کەپێشتر باس نەدەکرا.

کۆنستانتین بەکەشتی رۆشتە جەزیری سیسیل، خەڵك پرسیاریان لێکرد و ئەو ئاگاداری

کردنەوە. وتیان: مەسیحیەکان لەناوچون و پیاوەکانیان بەرەو نەمان دەڕۆن. ئەگەر عەرەبەکان هێرش بکەنە سەر ئێمە، کەس نیە تا روبەرویان ببێتەوە. دواتر ئەویان بردە گەرماو وکوشتیان و هاورێکانیان خستە ناو کەشتی و فەرمانیان پێدان بۆ کۆنستانتین نۆپێل بگەرێنەوە.

دەستەیەك دەڵێن: لەم ساڵەدا حەبیب کوڕی موسلیمە دەستی بەسەر ئەرمەنستاندا گرت کەپێشتر ئاماژەی پێدرا.

## کوژرانی یەزدگێرد کوڕی شەهریار

بەوتەی هەندێ کەس، لەم ساڵەدا یەزدگێرد لەپارسەوە بەرەو خوراسان هەڵات. ناسازگاری گێرانەوەی مێژوونوسان لەمبارەوە پێشتر ئاماژەی پێدرا. کاتێك عەبدالله کوڕی عامر بوبە فەرمانداری بەسرە، بەرەو پارس ڕۆشت و دەستی بەسەردا گرت. یەزدگێرد لەساڵی ٣٠/٦٥٠ زایینی لەشاری گور یا ئەردەشێر خەرە هەڵات. کوڕی عامر موجاشیع کوڕی مەسعود یا هەرەم کوڕی حەییانی یەشکری بەدوای ئەودا رەوانە کرد. ئەوتا کرمان بەدوای یەزدگێردا ڕۆشت. یەزدگێرد رویکردە خوراسان. موجاشیع کوڕی مەسعود و هاورێکانی گیرۆدەی بەفر و تەم و مژ بونەوە و سەرما زیادی کرد. بەرزایی بەفر دەگەشتە رمێك. سوپای موسوڵمانان لەناوچو و موجاشیع رزگاری بو و هەروەها پیاوێکیتر گیانی بەدەربرد کەکەنیزێکی پێبو. ئەو سکی وشترێکی دڕی، ژنەکەی تێکرد و هەڵات. بەیانی بۆ لای وشتر و کەنیزەکە گەڕایەوە و بینی ئەو مانگ روخسارە زیندوە، هەڵیگرت و لەو شوێنە رزگاری کرد.ئەو کۆشکە لەو کاتەوە بەکۆشکی موجاشیع ناو دەبەن چونکە سوپاکەی لەوێدا لەناوچون. کۆشکەکە لەپێنج یا شەش فەرسەخی سیرجان لەشارەکانی کرمان بو.

ئەم گێڕانەوەیە بەپێی گێڕانەوەی کەسێکە کەدەڵێت: یەزدگێرد لەم ساڵەدا لەپارس هەڵات.

بەڵام هۆکاری کوژرانەکەی بەپێی ئەوەی لەکاتی گرتنی پارس و خوراسان ئاماژەی پێدرا، مەبەستی ناسازگاری زاناکان لەم بوارەدایە. دەستەیەك دەڵێن: ئەو هاورێ لەگەڵ دەستەیەك، لەناو ئەوان خۆڕزاد برای رۆستەم، لەکرمانەوە بەرەو مەرو هەڵات. خۆرزاد

سەبارەت بەڕێزگرتن لەشای شاکان نامەی بۆ ماهویە پارێزگاری مەرو نوسی و خۆی بۆعێراق گەڕایەوە. یەزدگێرد داوای سامانی لێکرد بەلاَم ماهویە خۆی لەدانی سامان بەدور گرت. خەڵکانی مەرو، بەبونی ئەو لەناو خۆیاندا ترسان وکەسیان بۆ لای تورکەکان نارد و داوای هاوکاریان لێکردن. تورکەکان هاتن و شەوانە و لەناکاو هێرشیان کردە سەریان و هاوڕێکانی ئەویان کوشت. یەزدگێرد پیادە ڕۆشتە روباری مورغاب و پەنای بردە ماڵی پیاوێك کەبەردی ئاشی دەتاشی. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو خەڵکانی مەرو هێرشیان کردە سەری و داوای هاوکاریان لەتورکەکان نەکرد. خەڵکانی مەرو هاوڕێکانی ئەویان کوشت و یەزدگێرد هەلاَت و بەرد تاش کوشتی. ئەوان بەجێگە پێکانی ئەودا تا ماڵی بەرد تاشەکە ڕۆشتن و ئەویان گرت و لێیان دا و ئەویان بەکوشتنی شای شاکان ناچار کرد و دواتر خۆی و بنەماڵەکەیان کوشتار کرد.

یەزدگێرد لێرە لەگەڵ ژنێك نزیکی کرد. ئەو کوڕێکی لێو قەڵشاو (یانیوسەری) هێنایە دونیا کەدوای کوژرانی باوکی چاوی بەدونیا هەڵهێنا و لەبەر ئەمە پێیان وت (نیوەزا) بۆ ئەم کوڕە لەخوراسان چەندین منالَ هاتنە دونیا. کاتێك قەتیبە کوڕی موسلیم دەستی بەسەر سەغددا گرت، دو کچی لەمناڵەکانی نیوەزا دۆزیەوە کەهەدوکیانی بۆ لای حەجاج رەوانە کرد. ئەو کچەکانی رەوانەی دەرباری عەبدولەلیك کرد کەیزید کوڕی وەلید (کەمکراوی) بۆ هێنایە دونیا. یەزدگێردیان لەروبارەکە دەرهێنا و خستیانە ناو تابوت و لەگۆڕێکی بەردیندا بەخاکیان سپارد.

دەستەیەك دەڵێن: یەزدگێرد دوای شەڕی نەهاوەند بۆ سەرزەمینی ئیسفەهان هەلاَت و پیاوێك بەناوی (متیار) لەوێ دەژیا. ئەو لەعەرەبەکان شتێکی کەمی بەدەست هێنابو و لەبەر ئەمە پێگەیەکی بەرزی بو. ڕۆژێك متیار هاتە لای یەزدگێرد تا بڕواتە پێشگای شای شاکان، بەلاَم دەرگاوان ڕێگەی لێ گرت تا مۆڵەتی بۆ وەربگرێت. متیار لێیدا و برینداری کرد. دەرگاوان خوێناوی ڕۆشتە لای یەزدگێرد. شای شاکان لەهەمان کات لەئسفەهان هاتەدەر وبەرەو رەی بەڕێکەوت. خواوەندی تەبەرستان پێشوازی لێکرد و ولاَتەکەی پێشکەش کرد بەلاَم یەزدگێرد رازی نەبو.

دەستەیەك دەڵێن: هەمان کات ڕۆشتە سیستان و لەگەڵ هەزار سوارە ئاهەنگی مەروی کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نیە بەڵکو روی لەپارس کرد و لەوێ چوار ساڵی

بەسەر برد. دواتر ڕۆشتە کرمان و دو یا سێ ساڵ لەوێ مایەوە. فەرمانداری ئەوێ داوای شتێکی لێکرد کەیەزدگێرد رازی نەبو و ئەو قاچی گرت و لەوڵاتەکەی خۆی دەریکرد. دواتر ڕۆشتە سیستان وبۆ ماوەی پێنج ساڵ لەوێ مایەوە و ئاهەنگی خوراسانی کرد و سوپای کۆکردەوە و ئەوانی بۆ شەڕی عەرەبەکان برد. ڕۆشتە مەرو و چەندین بارمتە لەمناڵی پارێزگارەکان هاوڕێیەتی فەرۆخزادیان دەکرد. کاتێك گەشتە مەرو، دەستی بەنامە نوسین بۆ پاشاکانی چین و کابول و خەزەر و فەرغانە کرد و داوای هاوکاری لێکردن. فەرمانداری مەرو لەو کاتەدا ماهویە کوڕی بوراز بو. ماهویە کوڕەکەی لەمەرو دانا تا لەبەرابەر یەزدگێرد پارێزگاری لێ بکات و ڕێگەی پاشا لەڕۆشتن بۆ ئەوێ بگرێت نەکا زیانی پێ بگەیێنێت. رۆژێك یەزدگێرد سوار بو و بەشاردا سوڕا و هەوڵیدا لەیەکێك لەدەروازەکان بڕواتەدەر. بوراز ڕێگری لێکرد و بردیە ژوور. باوك لەلایەك هاواری دەکرد دەرگاکە بکاتەوە و لەلایەکی دیکە هاواری دەکرد نەیکاتەوە. کوڕ، دەرگاکەی نەکردوە. یەکێك لەهاوەڵانی یەزدگێرد هەستی بەم پیلانە کرد و شای لێ ئاگادار کردەوە و داوای فەرمانی کرد تابوراز بکوژێت. یەزدگێرد ڕێگەی پێنەدا.

دەستەیەك دەڵێن: یەزدگێرد ماهویەی لەسەر کارەکەی لابرد و بەکوڕی براکەی سەنجانی سپارد. ئەم هەواڵەی بەماهویە گەیشت وبۆ لەناو بردنی پاشا هەوڵیدا. نامەی بۆ نەیزەك تەرخان نوسی و داوای لێکرد بگاتە لای ئەو تا بۆ کوشتنی پاشا و ئاشتی کردن لەگەڵ عەرەبەکان ڕێککەون. پەیمانی پێدا ئەگەر ئەم کارەی لەگەڵ بکات رۆژی هەزار درەمی پێ دەبەخشێت. نەیزەك نامەی بۆ یەزدگێرد نارد و مژدەی هاوکاری پێدا لەبەرابەر عەرەبەکان و داوای لێکرد بڕواتە لای ئەو و سوپاکەی و فەرۆخزاد لەخۆی دور بکاتەوە. یەزدگێرد لەگەڵ هاوەڵانی خۆی راوێژی کرد و سەنجان پێی وت. من ئەم ڕێگایە پەسەند ناکەم کەسوپا و فەرۆخزاد لەخۆت دور بخەیتەوە. باوکی بوراز وتی: پێم باشە وەڵامی نەیزەك بدەیتەوە و ئەوەی داوای دەکات، ئەنجامی بدەیت. ئەو بۆچونی باوکی بورازی بەکار بەست و سوپا و هاورێکانی خۆی بڵاوە پێکرد. فەرۆخزاد هاواری کرد، یەخەی خۆی دڕی و وتی: من گومانم وایە ئێوە دەتانەوێت ئەم پیاوە بکوژن. فەرۆخزاد ئەوەندە پێداگری کرد تا یەزدگێرد بەدەست خەتی خۆی نامەی بۆ

نوسی کەئەو لەئەماندایە و ئەوە کەیەزدگێرد و هاورێکان و سامانەکانی ئەوی بەماهویە سپاردوە. یەزدگێرد بۆ ئەوەی نوسی، چەندین شایەتی گرت. نەیزەك پێشوازی لەیەزدگێرد کرد. باوکی بوراز رێنوێنی کرد تا ئەم کارە بکات. کاتێك روبەروی بویەوە، باوکی بوراز، دواکەوت و نەیزەك پیادە پێشوازی لێکرد. یەزدگێرد یەکێك لەئەسپەکانی خۆی پێ بەخشی کەنەیزەك سواری بو. کاتێك گەشتە ناو سوپاکەی، نەیزەك لەگەڵ ئەودا گەرمی گفتوگۆ بو و وتی: یەکێك لەکچەکانی خۆت بکەرە هاوسەری من تا دڵپاکانە شەڕی دوژمنانت بکەم. یەزدگێرد جوێنی پێدا و نەیزەك بەڕمەکەی خۆی کێشای بەسەریدا. یەزدگێرد هاواری کرد و هەڵات. هاورێکانی نەیزەك دەستیان بەکوشتنی هاورێکانی یەزدگێرد کرد. یەزدگێرد پەنای بردە بەر ماڵی ئاشەوانێك و سێ رۆژ لەوێ مایەوە بەڵام نانی نەخوارد. ئاشەوان پێی وت: ئەی پیاوی بەدبەخت، وەرەدەر و خواردن بخۆ چونکە لەبرسانا دەمریت! یەزدگێرد وتی: ناتوانم خواردن بخۆم مەگەر ئەوەی بڕۆمە سەر سفرەی کەسێك کەسرودی تایبەتی خوایی بخوێنێت. ئاشەوان پیاوێکی لابو کەبەم شێوەیە سرودی دەخوێند. ئاشەوان داوای لێکرد و هات و سرودی خوایی خوێند و یەزدگێرد نانی خوارد. کاتێك ڕۆشت، بیستی خەڵك سەبارەت بەیەزدگێرد قسە دەکەن. پرسی: جل وبەرگەکەی چۆنە؟ ئەوان پێیان وت. ئەو پیاوە چۆنیەتی جل و بەرگ و نیشانیەکانی ئەوی بەخەڵکدا. باوکی بوارز پیاوێکی لەئەسواران بۆ لای یەزدگێرد نارد و فەرمانی پێدا شا بخنکێنێت وبیخاتە ناو روبارەکە. پیاوەکە هاتە لای ئاشەوان، لێیدا تا شوێنی یەزدگێردی پێ بڵێت. ئاشەوان حاشای کرد و وتی ئەو پیاوە لێرە نیە. کاتێك ویستی بگەڕێتەوە، یەکێك لەهاورێکانی وتس: من لێرە بۆنێکی خۆش دەکەم. ئەو سەیری جلێکی هەوریشمینی کرد کە لەناو ئاودا بو. رایکێشا وبەیەزدگێرد گەیشت. پاشا داوای لێکرد نەیکوژێت و شوێنەکەی بەکەس نەڵێت. ئەو ئەنگوستیلە و پشتێن و دەسبەندە زێڕینەکەی خۆی بەو پیاوە بەخشی. پیاو وتی: چوار درەم بەمن ببەخشە تا رزگارت بکەم. یەزدگێرد پارەی پێ نەبو. پێی وت: ئەم ئەنگوستیلەی من بەهایەکی بێ ئەندازەی هەیە، هەڵیگرە. پیاوەکە رازی نەبو. یەزدگێرد وتی: بەردەوام پێیان دەوتم رۆژێك نیازت بەچوار درەم دەبێت. ئەمە ئەو رۆژە شوومەیە. دواتر یەکێك لەگوارەکانی خۆی دەرهێنا و دای بەئاشەوان تا کەس

لەنهێنەکەی ئاگادار نەکاتەوە. ویستیان بیکوژن. شای شاکان وتی: هاوار لەئێوە! ئێمە لەنوسراوەکانی خۆماندا خوێندومانە هەر کەسێك پاشا بکوژێت، خواوەندی پاك ئەو بەئاگری ئەم جیهانە دەسوتێنێت. مەمکوژن، بمبەن بۆ لای پارێزگارەکان یا عەرەبەکان چونکە وەك من پیاوێك بەزیندویی دەهێڵنەوە. ئەوان هەمو زێر و زیو و جل و بەرگەکانیان لێسەند و بەسیمی کەوان خنکاندیان و خستیانە ناو ئاو. قەشەی مەرو لەئاو دەریهێنا وخستیە ناو تابوت و بەخاکی سپارد. باوکی بوراز بەدوای یەکێك لەگوارەکاندا گەڕا و ئەو کەسەی رێگەی ئەوی نیشاندا، گرتی و ئەوەندەی لێدا تا گیانی دا.

دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو، بەڵکو یەزدگێرد پێش هاتنی عەرەبەکان بۆ کرمان، لەم شارە ئاهەنگی مەروی کرد و هاورێ لەگەڵ چوار هەزار کەس لەتبس و کوێستان تێپەڕی و بەرەو مەرو بەرێکەوت. کاتێك گەشتە نزیك مەرو، دو سەردار بەناوەکانی بوراز و سەجان پێشوازیان لێکرد. ئەم دوانە رقی یەکیان لەدڵدابو. بوراز لەزیانی سەنجان قسەی دەکرد بەئەندازەیەك کەیەزدگێرد ئاهەنگی کوشتنی کرد. ئەم وتەیە بەگوێی یەکێك لەژنەکان گەیشت و بابەتەکە ئاشکرا بو. سەنجان هاوەڵانی خۆی کۆکردەوە و ئاهەنگی یەزدگێردی کرد. بوراز هەڵات و یەزدگێردیش ترسا و هەڵات.

گەشتە ئاشێك لەدو فەرەسخی مەرو و رۆشتە ماڵی ئاشەوان. ئاشەوان خواردنی پێدا و داوای شتی لێکرد. یەزدگێرد پشتێنە زێرینەکەی خۆی بەو بەخشی. پیاو پێی وت: چوار درەمم بەسە. بەڵام پاشا پارەی پێ نەبو. یزدگێرد خەوت. ئاشەوان بەتەور کوشتی و هەرچی پێبو، هەڵیگرت و جەستەی خستە ناو روبار. وزگی هەڵدری و شتی قورسی تێکرد تا لەئاوەکەدا نوقم بێت.

قەشەیەك کە لەمەرو دەژیا، هەواڵی کوژرانەکەی بیست و مەسیحیەکانی کۆکردەوە و وتی: کوڕی شەهریار کوژراوە. شەهریار کوڕی شیرین هەمان ژنی خواپەرستە کەرێزداری و چاکەکاری ئەو لەگەڵ خەڵکەکەی خۆتان دەزانن و هەروەها دەزانن مەسیحیەکان لەرۆژگاری باوەگەورێی ئەو ئەنەوشیروان چ پێگەیەکی گەورەیان پێبڕا. شیاوە بۆ مەرگی ئەو شین بگێڕین و ئارامگایەکی بەردینی بۆ دروست بکەین. ئەوان بەوتارەکەی رازی بون و ئارمگایەکی بەردینیان بۆ دروست کرد و جەستەکەیان لەناو

دەرهێنا و کفنیان کرد ولەو ئارامگادا بەخاکیان سپارد.

ڕۆژگاری پاشایەتی ئەو بیست ساڵی خایاند. لەم ماوەدا چوار ساڵ لەئارامیدا و شانزە ساڵی لەشەڕ و هەڵاتن لەعەربەکان بەسەر برد. دوایین کەس لەبنەماڵەی ئەردەشێر کوڕی بابەك بو. دوای ئەو، فەرمانڕەوایی بۆ عەرەبەکان تەخت بو.

## ڕەوانە بونی کوڕی عامر بەرەو خوراسان و دەست گرتن بەسەر ئەو سەرزەمینە

کاتێك عومەر کوڕی خەتاب کوژرا، خەڵکی خوراسان پەیمانی خۆیان شکاند و ڕێگەی ناسازگاریان گرتەبەر. ئەو کاتەی عەبدالله کوڕی عامر دەستی بەسەر پارسدا گرت، حەبیب کوڕی ئەوسی تەمیمی ڕۆشتە لای ئەو و وتی: ئەی فەرمانده، سەراسەری زەوی لەبەردەم تۆدایە و تەنیا بەشێکی کەمی دەستی بەسەرداگیراوە. بەرێکەوە خوا پشتیوانی تۆیە. وتی: مەگەر جیاواز لەوەیە کەفەرمانیان پێداوین بەرێکەوین؟ نەیویست دان بەوەدا بنێت کە بەبۆچونەکەی ڕازی بوە. دەستەیەك دەڵێن: کاتێك کوڕی عامر دەستی بەسەر پارسدا گرت، بەرەو بەسرە گەڕایەوە و شەریك کوڕی ئەعوەری حارسی لەئیستەخر دانا کەبناغەی مزگەوتی ئیستەخری داڕشت. کاتێك گەڕایەوە بۆ شاری بەسرە، ئەحنەف کوڕی قەیس یاکەسێکیتر ڕۆشتە لای ئەو وتی: دوژمنەکانت لەبەردەم تۆ هەڵدێن و لەشمشێرەکەت، دەترسن بەرێکەوە کەخوا پشتیوانی تۆیە و ڕێز لەئایینەکەی خۆی دەگرێت. ئەو ساز وبەرگ و کەل وپەلی شەڕی هەڵگرت و زیاد کوڕی نوبیەی لەبەسرە دانا وبەرێکەوت. ڕۆشت کرمان و موجاشیع کوڕی مەسعودی سەلمی کردە فەرمانده کە لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ص) بو و فەرمانی پێدا شەڕ لەگەڵ خەڵکانی کرمان بکات. ئەوانیش پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو. هەروەها ڕەبیع کوڕی زیادی حەرەسی کردە فەرمانڕەوایی سیستان چونکە سیستانیەکانیش پەیمانیان شکان و ڕێگەی ناسازگاریان گرتەبەر. کوڕی عامر ڕۆشتە نەیشابور و ئەحنەف کوڕی قەیسی کردە فەرماندەی پێشەنگەکانی خۆی. ڕۆشتە دو تبس کە دوقەڵا بون و بەدەروازەکانی خوراسان هەژمار دەکران. خەڵك ئاشتیان لەگەڵدا کرد. لەوێوە بەرەو کوێستان (گەناباد، فیردەوس و بیرجەند) ڕۆشت. خەڵکانی ئەوێ ڕوبەروی بونەوە و شکەستیان خوارد و بۆ

ناو قەڵاکانی پاشەکشێی پێکردن. کوڕی عامر ڕۆشتە ئەوێ و لەسەر بنەمای دانی شەشسەد هەزار درەم پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست.

دەستەیەك دەڵێن: ئەوی ڕۆشتە کوێستان، ئومەیر کوڕی ئەحمەری یەشکوری بو. ئێرە سەرزەمینی بەکر کوڕی وایل بو. عەبدالله کوڕی عامر سوپایەکی ڕەوانەی زام یەکێك لەشارەکانی نەیشابور کرد و بەزۆر دەستی بەسەردا گرت و هەروەها بۆ گرتنی باخرەز و جوین ( لەشارەکانی نەیشابور) خۆی ئامادە کرد.

کوڕی عامر ئەسوەد کوڕی کلسومی عەدەوی لەخەڵکی عودەی ئەلرەباب کەپیاوێکی پارێزکار بو، ڕەوانەی بەیهەق کرد کەئەمیش یەکێك لەشارەکانی نەیشابورە. ئاهەنگی پایتەختەکەی کرد و لەکەلێنێکەوە ڕۆشتە ناوشار. لەگەڵ ئەو دەستەیەك لەموسوڵمانان ڕۆشتنە ناوشار. دوژمن ئەو کەلێنەی لێ بەستن. ئەسوەد ئەوەندە شەڕی کرد تا خۆی و دەستەیەك لەهاوڕێکانی کوژران. دوای ئەو براکەی ئیبراهیم کوڕی کولسوم سەرۆکایەتی خەڵکی گرتەدەست. ئەو توانی دەست بەسەر بەیهەقدا بگرێت. ئەسوەد بەردەوام لەخوا دەپاڕایەوە تا لەرۆژی هەستانەوە ئەو لەسکی دڕندەکان و باڵندەکان هەستێنێتەوە. لەبەر ئەمە براکەی ئەوی بەخاك نەسپارد. کوژراوەکان، بەخاك سپێردران. کوڕی عامر دەستی بەسەر بشتیشدا گرت.

هەروەها دەستی بەسەر خەواف و ئەسفرایین و ئەرغیاندا گرت. دوای ئەوەی دەستی بەسەر هەمو شارەکانی سەر بەنەیشابوردا گرت، ئاهەنگی نەیشابوری کرد. بۆ ماوەی یەك مانگ گەمارۆی خستەسەر. لەهەر گەڕەك یا سوچێك فەرمانداریکی ئێرانی لێ بوکەپارێزگاری لەناوچەکەی خۆی دەکرد. خاوەنی یەکێك لەگەڕەکەکان داوای ئەمانی کرد لەسەر ئەو بنەمایەی ئەوان بباتە ناو شار. ئەو شەوانە ئەوانی بردە ناوشار کەدەروازەکانیان کردەوە. فەرماندەی گەورەی ئەوان لەگەڵ دەستەیەك لەیەکێك لەقەڵاکاندا خۆی حەشاردا. ئەو لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی هەمو نەیشابور داوای ئەمانی کرد.. کوڕی عامر لەسەر وەرگرتنی هەزار هەزار درەم (یەك ملیۆن درەم) پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. قەیس کوڕی هەیسەمی لەنەیشابور دانا و سوپایەکی بۆ ئەبیوەرد و نەسا ڕەوانە کرد و بەئاشتی دەستیان بەسەر ئەو دوناوچەدا گرت. سوپایەکی دیکەی بەفەرماندەیی عەبدالله کوڕی خازمی سەلەمی بۆ سەرەخس ڕەوانە

کرد. ئەم سوپایە لەگەڵ خەڵکی ئەوێ شەڕیان کرد و دواتر سەرەخسیەکان لەسەر ئەمان درانی سەد پیاو داوای ئاشتیان کرد. بەداواکەیان رازی بون. فەرمانڕەوایی سەرەخس لەسەر ئەم بنەمایە ئاشتی بەست و ناوی سەد پیاوی برد بێ ناوهێنانی خۆی. عەبدالله ئەوی کوشت و بەزۆر دەستی بەسەر سەرەخسدا گرت.
فەرمانداری توس هاتە لای کوڕی عامر و لەسەر بنەمای دانی شەشسەد هەزار درەم پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. سوپایەکی دیکەی بەسەرکردایەتی عەبدالله کوڕی خازم یا کەسێکیتر رەوانەی هەرات کرد. فەرمانداری هەرات ئەم هەواڵەی بیست و ڕۆشتە لای کوڕی عامر و لەسەر بنەمای تەسلیم کردنی هەرات وباغیس و پوشەنگ پەیمانی ئاشتی بەست. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو کوڕی عامر هاورێ لەگەڵ ئەم سوپایە ڕۆشتە هەرات و خەڵك شەڕیان لەگەڵ کرد و دواتر فەرمانداری ئەوێ لەسەر بنەمای هەزار هەزار (یەك ملیۆن درەم) پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن. کاتێك کوڕی عامر دەستی بەسەر ئەم شارانەدا گرت، فەرمانڕەوای بەلخ کەسێکی بۆ لای ئەو رەوانەکرد. کوڕی عامر لەسەر بنەمای وەرگرتنی دو هەزار هەزار و دوسەد هەزار (دو ملیۆن و دوسەد هەزار) پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. دەستەیەکیتر ئاماژەیان بەگێڕانەوەی جیاواز داوە. کوڕی عامر حاتەم کوڕی نوعمانی باهلی رەوانەی لای فەرمانداری بەلخ کرد. هەمو مەرو لەئاشتی ژیانی بەسەر دەبرد جگە لەیەك گوند کەپێیان دەوت سێنج. کوڕی عامر ئەحنەف کوڕی قەیسی بۆ تەخارستان رەوانە کرد. ئەو لەگوندێك تێپەڕی کەئێستا بەگوندی ئەحنەف بەناو بانگە و لەو کاتەدا بەسەوانگەرد ناودەبرا. گەمارۆی خستەسەر خەڵکەکەی و ئەوان لەسەر بنەمای دانی سێسەد هەزار درەم پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست. ئەحنەف وتی: دەبێت ئەمەیش لەناو پەیمانەکەدا بێت کەپیاوێك لەئێمە بڕواتە سەر کۆشکەکە و بانگ بڵێت و لەناو ئێوەدا نوێژ بخوێنێت و بگەڕێتەوە. ئەوان بەمە کارە رازی بون. ئەحنەف ڕۆشتە مەرورود و شەڕی خەڵکانی ئەو سەرزەمینەی کرد و کوشتاری کردن و گەمارۆی خستنەسەر. فەرمانڕەواکەی لەخزمەکانی بازان پاشای یەمەن بو. ئەو لەگەڵ ئەحنەف لەسەر بنەمای دانی شەشسەد هەزار درەم پەیمانی ئاشتی بەست. ئەحنەف سوپایەکی رەوانە کرد و دەستیان بەسەر دێهاتی بەغ دا گرت و مەڕوماڵاتەکەیان تاڵان کرد. دواتر

سوپاکە لەگەڵ خەڵکی ئەو سەرزەمینە پەیمانی ئاشتیان بەست. خەڵکی تەخارستان خۆڕاگریان کرد. خەڵکانی گوزگان و تاڵەقان و فاریاب و شوێنەکانی دەوروبەریان بەسوپایەکی گەورە کۆبونەوە. هەردو لای شەڕکەر ڕیزیان بەست و شەڕیان دەست پێکرد. پاشای چەغانیەکان هێرشی کردە سەر ئەحنەف، ئەحنەف ڕمەکەی لەدەست دەرهێنا و شەڕی کرد. ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و عەرەبەکان بەهەر شێوەیەك دەیانویست، ئەوانیان کوشتارکرد و ئەحنەف بۆ مەروڕود گەڕایەوە. دەستەیەك لەئێرانیەکان پەیوەستی گوزگان بون. ئەحنەف، ئەقرەع کوڕی حابسی تەمیمی لەگەڵ چەندین سوار بۆ شەڕی ئەوان ڕەوانەکرد و وتی: ئەی بەنی تەمیم یەکترتان خۆش بوێت و بەخشینەکانتان بەیەك ببەخشن تا کاروبارەکانتان ڕولەڕاستی و دروستی بکەنەوە خۆپارێزی لەورگ و شەرمی خۆتانەوە دەست پێبکەن تا دینەکەتان بەبەهێزی بمێنێتەوە. لەفریو و پەیمان شکێنی خۆتان بەدور بگرن تا لەڕۆژی شەڕ سەرکەوتن بەدەست بێنن.

ئەقرەع بەرێکەوت و لەگوزگان ڕوبەڕوی دوژمن بویەوە. موسوڵمانان هێرشیان برد و دواتر گەڕانەوە و ئێرانیەکانیان شکەستدا و بەزەبری هێز دەستیان بەسەر گوزگاندا گرت. کوڕی غەریزەی نەهشەلی وتی:

| | |
|---|---|
| سقى صوب السحاب اذا ستهلت | مصارع فتية بالجوزجان |
| الى القصرين من رستاق خوت | اقادهم هناك الا قرعان |

یانی:

خۆزگە هەورە پڕبارانەکان لەکاتی گەوهەر پرژاندن لەسەر گۆڕی ئەو جوامێرانەدا ببارن کەلەگوزگان ئارامیان گرتوە. بەرەو لای دو کۆشك لەگوندی خوت کەدوسەردار بەناوەکانی ئەقرەع هەموی ئەوانی بردە ئەوێ ( یا لەوان لەوێ تۆڵەی سەند).

ئەحنەف بەشێوەی ئاشتیانە دەستی بەسەر تاڵەقان و فاریبادا گرت. دەستەیەك دەڵێن: ئەمیر کوڕی ئەحمەر دەستی بەسەردا گرت. دواتر ئەحنەف بەرەو بەلخ بەرێکەوت کەهەمان گەورە شاری تەخارستانە. خەڵکەکەی لەسەر بنەمای دانی چوارسەد یا حەوتسەد هەزار دینار پەیمانی ئاشتیان بەست. ئەو ئەسید کوڕی موتەشەمیسی لەبەلخ دانا و خۆی بەرەو خوارەزم بەرێکەوت کە لەقەراغ ئامودەریا جێگیرە بەلام نەیتوانی

دەستی بەسەردا بگرێت. راوێژی لەگەڵ هاورێکانی کرد و حوزەین کوری مونزەر پێی وت: عەمرۆ کوری مەعدی کەرب دەڵێت:

اذا لم تستطع امرا فدعه و جاوزه الى ما تستطيع

یانی: کاتێك توانای ئەنجامی دانی کارێکت نیە، چاوی لێ بپۆشە وسەر قاڵی کارێك ببە کەتوانای ئەنجامدانیت هەیە.

گەرایەوە بۆ بەلخ و بینی ئەسید بەئاشتی دەستی بەسەردا گرتوە. کاتێك ئەو سازگاری خۆی بۆ ئاشتیەکەی ئەوان دەردەبری، جەژنی پیرۆزی (مێهرگانی) ئێرانیەکان کاتەکەی هات. ئەوان دیاری فراوانیان لە درەم و دینار و مەر و ماڵات و جل و بەرگ و هاوشێوەکانی دیکە بۆ هێنا. وتی: ئەمانە لەناو پەیمانی ئاشتیەکەی ئێمەدا نیە! وتیان: راستە بەڵام ئەمە کارێکە لەم رۆژەدا لەگەڵ فەرمانرەواکانی خۆمان دەیکەین. وتی: نازانم ئەمە چیە، ئەگەری هەیە شیاو نەبێت بۆ من. بەڵام وەریان دەگرم تا بزانم چی پێش دێت. وەریگرت تائەحنەف هات. ئەسید لەو روداوە ئاگاداری کردەوە. ئەحنەف پرسیاری لەبەلخیەکان کرد وئەوانیش هەمان وەڵامیان دایەوە. دیاریەکانی بردە لای کوری عامر و ئاگاداری کردەوە. کوری عامر وتی: ئەی ئەبو بەحر، هەڵیانگرە. ئەحنەف وتی: من پێویستم بەوانە نیە. کوری عامر هەڵیگرت.

حەسەنی بەصری وتی: قورەشی ئەوانی پەیوەستی سامانەکەی خۆی کرد چونکە پیاوێکی پارەپەرەست بو.

هەمو ئەم سەرکەوتنانە بەکوری عامر برا. خەڵك پێیان وت: هەمو ئەم سەرزەمینانەی تۆ دەستت بەسەردا گرتوە، کەس دەستی بەسەردا نەگرتوە: پارس، کرمان، سیستان، خوراسان. عەبدالله کوری عامر وتی: بەناچاری بەمشێوەیە سوپاسی خوا دەکەم کەلێرەوە بەجل و بەرگی ئیحرام برۆمە حەج. ئەو لەنەیشابورەوە جل وبەرگی عەمرەی لەبەر کرد و قەیس کوری هەیسەمی لەخوراسان دانا و بەرێکەوت و لەمەدینە رۆشتە لای عوسمان. دوای رۆشتنی ئەو، قەیس بەرەو تەخارستان بەرێکەوت. رۆشتە هەر شارێك، خەڵکەکەی ئاشتیان لەگەڵ کرد و دڵ و گیانیان بەفەرمانەکانی ئەودا. سەرئەنجام گەیشتە سەمەنگان کەخەڵکەکەی خۆراگریان کرد. قەیس گەمارۆی خستنەسەر و بەزۆر دەستی بەسەر شارەکەیاندا گرت.

## دەست بەسەردا گرتنی کرمان

وەك چۆن پێشتر ئاماژەمان پێدا، عەبدالله کوڕی عامر لەکرمانەوە بەرەو خوراسان ڕۆشت و موجاشیع کوڕی مەسعودی سەلی لەکرمان دانا و فەرمانی پێدا دەستی بەسەردا بگرێت چونکە خەڵکەکەی پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو و ناسازگاریان دەست پێکرد. ئەو بەزۆر دەستی بەسەر هەمیددا گرت و خەڵکەکەی نەکوشت وئەمانی پێدان. کۆشکێکی لەوێ دروست کرد کە بەکۆشکی موجاشیع ناسراوە. دوای ئەوە ڕۆشتە سیرجان کەگەورە شاری کرمانە. چەند ڕۆژێك لەوێ مایەوە و خەڵکەکەی لەناو قەڵاکاندا سەنگەریان گرتبو. شەڕی لەگەڵ کردن و بەزۆر دەستی بەسەر شارەکەیاندا گرت. دواتر زۆربەی خەڵکی ئەو شارە کۆچیان کرد. بەزۆر دەستی بەسەر جیرۆفت دا گرت. ڕۆشتە ناو قولایی کرمان و خەڵکەکەی سەرکوت و ریسوا کرد. دواتر ڕۆشتە (قفص) کەلەوێ سوپایەکی گەورە بۆ روبەروبونەوەی کۆببونەوە. ئەم سوپایە ئەو ئێرانیانە بون کە لەشوێنەکانی دیکەوە کۆچیان کردبو. شەڕی لەگەڵ ئەوان کرد و تێکی شکاندن و بەسەریاندا سەرکەوت. زۆر لەخەڵکی کرمان هەلاتن و رویان لەدەریا کرد. دەستەیەکیان پەیوەستی مەکران بون و دەستەیەکیان پەیوەستی سیستان. زەوی و ماڵەکانی ئەوان تەسلیمی عەرەبەکان کرا. عەرەبەکان سەر لەنوێ ئەو ناوچانەیان نۆژەن کردەوە و کارێزیان هەڵکەند و لەداهاتەکەی یەك لەسەر دەیان بەگەنجینە تەسلیم دەکرد.

## گرتنی سیستان و کابول و سەرزەمینەکانیتر

لەرۆژگاری عومەر کوڕی خەتاب ئاماژەمان بەگرتنی سیستان دا. خەڵك دوای ئەو پەیمانەکەی خۆیان شکاند. کاتێك عەبدالله کوڕی عامر رویکردە خوراسان، لەکرمان رەبیع کوڕی زیادی حارسی رەوانەی سیستان کرد. ئەو بیابانەکانی بڕی تا گەیشتە قەلای زالق. لەرۆژی جەژنی مێهرەگان هێرشی کردە سەر خەڵکەکەی. فەرمانڕەواکەی بەمشێوەیە گیانی خۆی کڕیەوە کەدارێکی ناو بەتالی هەڵگرت وپڕی کرد لەزێر و زیو و لەسەر بنەمای ئاشتی فارسەکان پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست. دواتر ڕۆشتە شارستانێك کەپێیان دەوت کەرکویە. خەڵکەکەی بەئاشتی پێشوازیان لێکرد. دوای ئەوە بەرەو

زەرەنج بەرێکەوت و لەنزیك ئەوێ لەشارستانی روشت دابەزی و شەڕی لەگەڵ خەڵکەکەی کرد کەچەندین پیاو لەموسوڵمانەکان لەوێ کوژران. دواتر ئێرانیەکان شکەستیان خوارد و ئەو کوشتارێکی فراوانی لەناو ئەواندا بەرێخست. رەبیع ڕۆشتە ناشرود و دەستی بەسەردا گرت و دواتر ڕۆشتە شەرواد و ئەو ناوچەیشی گرت. لەوێوە ڕۆشتە زەرنج و شەڕی لەگەڵ خەڵکەکەی کرد. خەڵك لەبەرابەر ئەو خۆڕاگریان کرد بەلام ئەوانی تێکشکاند و گەمارۆی خستنەسەر. فەرمانڕەواکەی کەسی بۆ لای رەبیع رەوانە کرد تا پێشنیاری ئاشتی پێ بدات. داوای ئەمانی لێکرد تا خۆی برواتە لای. رەبیع ئەمانی دا. رەبیع لەسەر یەکێك لەجەستە بێ سەرەکان دانیشت و فەرمانی بەهاورێکانی دا ئەوانیش ئەو کارە بکەن. کاتێك فەرمانڕەواکە ئەمەی بینی لەو دیمەنە ترس لەدڵی نیشت و لەسەر بنەمای دانی هەزار کۆیلە ئاشتی لەگەڵ کرد بەو مەرجەی هەر کامیان جامێکی زێرینیان پێ بێت. موسوڵمانان ڕۆشتنە ناو شار. لەوێوە رۆشتە دۆڵی سەناوەرد. لەوێ تێپەڕی کرد و گەشتە دێهاتێك کەبەوتەی ئێرانیەکان شوێنی حەوانەوەی ئەسپەکانی رۆستەمی دەستان بو. خەڵك روبەروی بونەوە بەلام بەسەر ئەواندا سەرکەوت و دواتر گەڕایەوە زەرەنج و بۆ ماوەی یەك ساڵ لەوێ مایەوە و دواتر گەڕایەوە بۆ لای کوڕی عامر. فەرماندارێکی بۆ ئەو خەڵکە دەست نیشان کرد بەلام خەڵك دەریان کرد و لەقەلاکاندا خۆیان حەشاردا.

فەرمانڕەوایی رەبیع یەك ساڵ و نیوی خایاند. ئەو چل هەزار کەسی بەئەسیری گرت. دەبیرەکەی حەسەنی بەصری بو. کوڕی عامر، عەبدولرەحمان کوڕی سەمرە کوڕی حەبیب کوڕی عەبدشەمسی وەك فەرمانڕەوایی سیستان دیاری کرد. ئەو بەرەو ئەو سەرزەمینە ڕۆشت و زەرنجی گەمارۆدا. فەرمانڕەواکەی لەسەر بنەمای دانی دوهەزار هەزار (دو ملیۆن) درەم و دو هەزار کۆیلە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەست.

عەبدولرەحمان دەستی بەسەر هەمو ئەو ناوچانەدا گرت کە لەنێوان زەرند و کش لەپانتاییەکانی هندستانە و لەسەرزەمینی رەخج زاڵبو بەسەر ئەو سەرزەمینانەی لێرە تا داوونە. کاتێك گەشتە شاری داوون، گەمارۆی خستە سەر خەڵکی ئەو ناوچە لەکوێستانی زوز و دواتر لەگەڵ ئەوان ئاشتی بەست و ڕۆشتە لای زوز کەبتێکی زێرین بو. دو چاوەکەی لەیاقوت دروست کرابو. ئەو دەستی بتەکەی بڕی و دو یاقوتەکەی

هەلگرت و بەفەرمانڕەواکەی وت: برۆ زێر و گەوهەرەکان هەڵبگرە. ویستم پێتی بسەلێنم کەبت سود و زیانی نیە. ئەو کابول و زابولی لەپارێزگای غەزنە گرت و گەڕایەوە زەرەنج و لەوێ ماوەیە تا ئاژاوە لەناو خەلافەتی عوسمان دروست بو. ئەمیر کوڕی ئەحمەری یەشکری وەك جێگری خۆی دەست نیشان کرد و گەڕایەوە. خەڵك ئەمیری یەشکریان دەرکرد و لەقەلاکاندا خۆیان حەشاردا. زیاد کوڕی ئەعجەم سەبارەت بەم ئەمیرە وتی:

لولا امیر هلکت یشکر          و یشکر هلکی علی کل حال

یانی: ئەگەر ئەمیر کوڕی ئەحمەر نەدەبو، یەشکر لەناو دەچو. بەڵێ، هەرچی پێش بێت، یەشکریەکان بەرەو لەناوچون دەڕۆن.

## روداوەکانیتر

لەم ساڵەدا ئەبودەرداى ئەنسارى لەبەدریەکان مرد. دەستەیەك دەڵێن: مردنی ئەو لەساڵی ٦٥٦/٣٢ زایینی رویدا.
هەروەها لەم ساڵەدا ئەبوتەڵحەی ئەنساری مرد. ئەو لەبەدریەکان بو. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٥٢/٣٢ زایینەدا مرد. دەستەیەکی دیکە دەڵێن: ساڵی ٥١ /٦٧١ زایینی مرد.
هەروەها لەم ساڵەدا ئەبو ئەسیدی ساعدی مرد. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٨٠/٦٠ زایینی کۆچی دوایی کرد. لەسەر بنەمای ئەم گێرانەوەیە، ئەو دواین کەسی بەدری بو کەماڵئاوایی لەجیهان کرد.

## ڕوداوەکانی ساڵی سی و دوەمی کۆچی (٦٥٤ زایینی)

دەڵێن: لەم ساڵەدا معاویە بەمەبەستی شەڕ و گرتنی قوستەنتەنیە ڕۆشتەدەر. هاوسەرەکەی عاتکە کچی قورمزە هاوڕێیەتی دەکرد. دەستەیەك ئەم ژنەیان بەفاختە ناو بردوە.

## سەرکەوتنی تورکەکان کوژرانی عەبدولرەحمان کوڕی ڕەبیعە

لەم ساڵەدا خەزەرەکان و تورکەکان بەسەر موسوڵماناندا سەرکەوتن.
هۆکارەکەی بەمشێوەیە کاتێك موسوڵمانان بەردەوام هێرشیان دەکردە سەر ئەوان، ئەوانیان هەڵخراند و وتیان: ئێمە خەڵکانێك بوین کەس شیاوی بەرابەری لەگەڵ ئێمەی نەبو تا ئەوەی ئەم خەڵکانە دەرکەوتن و بارودۆخ گەشتۆتە شوێنێك ئێمە ناتوانین بەسەریاندا زاڵ ببین. یەکێك لەناو ئەواندا وتی: کەس لەوان نامرێت و تا ئێستا لەهیچ شەڕێکدا زیانیان بەرنەکەوتوە. پێشتر موسوڵمانەکان چەندین جار هێرشیان کردبو بەڵام کەس لەوان نەکوژرابو. لەبەر ئەمە گومانیان دەکرد موسوڵمانەکان نامرن. دەستەیەك وتیان: ئایا تاقی ناکەنەوە؟ لەدارستانەکان لەسەر ڕێگەی ئەوان کەمینیان کرد. چەند کەسێك لەموسوڵمانەکان لای ئەوانەوە تێپەڕین و ئەوان تیربارانیان کردن و هەمویان کوشتن. دواتر فەرماندەکانی خۆیان بۆ شەڕ لەگەڵ موسوڵمانەکان هاندا و ڕۆژێکیان دیاری کرد. ئەو کاتەی عەبدولرەحمان کوڕی ڕەبیعە لەدەروازەی باب دانرابو، عوسمان نامەی بۆنوسی بو: زۆرخۆری خەڵکی تەممەڵ کردوە، موسوڵمانان گیرۆدەی شەڕ مەکە دەترسم هەمویان لەناو بچن. عەبدولرەحمان لەمەبەستەکەی خۆی پاشگەز نەبویەوە و هێرشی کردە سەر بەلەنجەر. لەم کاتەدا تورکان و خەزەریەکان کۆببونەوە. ئەوان ڕوبەڕوی موسوڵمانەکان بونەوە وشەڕێکی قورسیان دەست پێکرد. عەبدولرەحمان کوژرا. تیشك پرژێنیان پێ دەوت. ئەمە ناوی شمشێرەکەی ئەوبو. خەڵکی بەلەنجەر جەستەی ئەویان هەڵگرت و خستیانە ناو تابوتێك و داوای باش بونەوە و باران و پیرۆزیان لێدەکرد. کاتێك کوژرا، موسوڵمانەکان شکەستیان خوارد وبون بەدوبەش: دەستەیەك بەرەو باب ڕۆشتن و چاویان بە سەلمان کوڕی ڕەبیعە برای عەبدولرەحمان

کەوت. ئەو سەعید کوڕی عاصی بەفەرمانی عوسمان بۆ هاوکاری موسوڵمانەکان ڕەوانە کردبو. کاتێك ئەویان بینی، ڕزگاریان بو. دەستەیەکیتر بەرەو گورگان وگیلان هەڵاتن. سەلمانی فارسی و ئەبوهورەیرە لەناو ئەواندا بون. لەو سوپایەدا، یەزد کوڕی معاویەی نەخەعی و عەلقەمە کوڕی قەیس و مێعزەدی شەیبانی و ئەبو مەفرەزی تەمیمی لەیەك خێوەتدا بون و عەمرۆ کوڕی عەتەبە و خالید کوڕی ڕەبیعە و خەڵخاڵ کوڕی زەری و قەرسەع لەخێوەتێکیتر. ئەوان لەناو سوپاکە دراوسێی یەکتر بون. قەرسەع بەردەوام دەیوت: چەندە جوانە درەوشانەوە خوێن لەسەر جل و بەرگ. عەمرۆ کوڕی عەتەبە عاباکەی ئەوی نیشان دەدا و دەیوت: چەندە جوانە دردوشانەوەی خوێنی سور لەسەر عابا سپیەکەی تۆ.

یەزد کوڕی معاویە نەخەعی لەخەودا بینی کەئاسکێکی زۆرجوانی بێ وێنەیان بۆ هێنا و لەپارچەیەکیان ئاڵاند و لەئارمگایەکی بێ وێنە و دەگمەن بەخاکیان سپارد کە سێ کەس بەئارامی لەسەر سەری دانیشتبون. کاتێك هەستا و هاورێ لەگەڵ خەڵکان دەستی بەشەڕ کرد، بەردێکی بەرکەوت کەسەری شکا و دەست بەجێ گیانی سپارد. دەڵێن: جلەکانی بەخوێن ڕازابویەوە. ئەویان بەهەمان شێوە کە لەخەودا بینیبوی، بەخاك سپارد.

مەعزەد بەعەلقەمەی وت: دەستارەکەی خۆت بەمن بدە تا سەری خۆمی پێ ببەستم. دەستارەکەی پێدا و ڕۆشتە سەردیوارێك کە لەوێوە بەردیان بۆ یەزید کوڕی معاویە نەخەعی هاویشتبو. دوژمنانی تیرباران کرد و ژمارەیەکی زۆری لەوان کوشت. بەردێك بەر سەری کەوت و سەری شکاند. هاورێکانی ئەویان هەڵگرت و لای یەزید بەخاکیان سپارد. عەلقەمە دەستارەکەی هەڵگرت بەڵام هەرچەند لەئاودا دەیشۆرد، سوری خوێنەکە پاك نەدەبویەوە. بەو دەستارەوە دەڕۆشتە نوێژی هەینی و دەیوت: ئەوەی بەم کارە ناچارم دەکات ئەوەیە کەخوێنی مەعزەدی پێوەیە. عەمرۆ کوڕی عەتەبە زیانی بەرکەوت و بریندار بو و عاباکەی خۆی بەهەمان شێوە بینی کەئارەزوی کردبو، دواتر کوژرا. بەڵام قەرسەع ئەوەندە شەڕی کرد تا جەستەی بەشمشێرەکان لەت لەت بو. ئەم هەواڵە بەعوسمان گەیشت. وتی: پەنا بەرخوا، خەڵکی کوفە لەیەك پچڕان، خوایە لەوان خۆش ببە و ئەم گیان بەخشینانەیان لێ وەربگرە.

عوسمان بۆ سەعید کوڕی عاصی نوسیبو تا سەلمان کوڕی رەبیعە بۆ ئەنجامدانی کاروباری شەڕ رەوانەی باب بکات. ئەو سەلمانی رەوانە کرد و لەسەر بنەمای ئەوەی وترا، روبەروی تێکشکاوەکان بویەوە. خوا ئەوانی لەسەر دەستی ئەو رزگار کرد. کاتێك عەبدولرەحمان کوڕی رەبیعە کوژرا، سەعید سەلمان کوڕی رەبیعەی کردە فەرمانڕەوایی باب و حوزەیفە کوڕی یەمانی کردە فەرماندەی شەڕکەرانی کوفە. عوسمان خەڵکی شامی بەسەرکردایەتی حەبیب کوڕی موسلیمە بۆ هاوکاری ئەوان رەوانە کرد. سەلمان بەسەر ئەوان گەردن درێژی کرد و حەبیب بەم کارە رازی نەبو بەشێوەیەك خەڵکی شام وتیان: ئاهەنگی کوشتنی سەلمانمان کردوە.؟ خەڵکانی کوفە وتیان: سوێند بەخوا ئەگەر ئەم کارە بکەن، حەبیب دەخەینە زیندان و ئەگەر پێداگری بکەن کوژراوەکان لەناو ئێمە و ئێوە فراوان دەبێت. ئەوس کوڕی مەغرێ لەمبارەوە وتی:

| | |
|---|---|
| فان تضربوا سمان نضرب حبيبكم | و ان ترحلوا نحو ابن عفان نرحل |
| و ان تقصطوا فالثغر ثغر اميرنا | و هذا امير فی الكتاب مقبل |
| و نحن ولاة الامر كنا حماتة | ليالی نرمی كل ثغر و نعكل |

یانی: ئەگەر لەسەلمانی ئێمە بدەن، لەحەبیبی ئێوە دەدەین و ئەگەر بڕۆنەلای کوڕی عەفان، دەڕۆینە لای. ئەگەر بتانەوێت دادپەروەری جێبەجێ بکەن، ئەم سنورە، سنوری فەرمانڕەوایی ئێمەیە و ئەمە ئەو فەرماندەیە لەناو دەستە شەڕکەرەکان دەردەکەوێت. ئێمە خاوەنانی کار و پارێزەرانی بوین وئەمە لەو شەوانەدا بو کە لەسنورەکان دوژمنانمان تیرباران دەکرد و لەکوژراوەکان تەپۆڵکەمان دروست دەکرد.

حەبیب دەیویست هاوشێوەی فەرماندەکانی سوپا گەردن درێژی بەسەر فەرمانڕەوایی باب بکات. ئەمە یەکەم ناسازگاری بو لەناو خەڵکانی کوفە و شام پێشهات. حوزەیفە سێ جار بۆ شەڕ رۆشتەدەر و لەجاری سێیەم عوسمان کوژرا. هەواڵی کوژرانی عوسمان بەو گەیشت. حوزەیفە کوڕی یەمان وتی: ئەی خوایە، ناحەزان و بکوژانی ئەو نفرین بکە! ئەی خوایە هەندێ کات بەتوڕەیی قسەمان لەگەڵ دەکرد ورەخنەمان لێدەگرت وئەویش ئەم کارەی لەگەڵ ئێمە دەکرد. ئەمان بەم کارەیان، پەیژەیەکیان بۆ ئاژاوە و ناسازگاری بەرز کردەوە! خوایە ئەوان تەنیا بەزەبری شمشێر بمرێنە!

## مردنی ئەبوزەر

لەم ساڵەدا ئەبزەری غەفاری کۆچی دوایی کرد. بەکچەکەی خۆی وتبو: کچم، بڕۆرە سەر بەرزاییەك و بزانە کەس دەبینی. کچ وتی: نە. ئەبوزدر وتی: هێشتا کاتی مەرگی من نەهاتوە. دواتر بەکچەکەی وت و مەڕێکی سەربڕی و دروستی کرد. بەکچەکەی وت: کاتێك خەڵکان بێن و بیانەوێت من بەخاك بسپێرن، بزانە کەخەڵکانێکی چاکەخواز شایەتی مەرگی من دەبن. پێیان بڵێ: ئەبوزدر سوێندتان دەدات سوار چوارپێکانی خۆتان مەبن تا لەخواردنەکەی ئێمە بخۆن. کاتێك خواردنەکەی ئامادەبو، پێی وت: بزانە ئایا کەس دەبینیت. کچ وتی: بەڵێ، کاروانێك دەگات. ئەبوزدر وتی: من بەرەو کەعبە بسوڕێنە. کچ ئەو کاردی کرد. ئەبوزدر وتی: بەناوی خوا، لەگەڵ خوا، لەسەر دینی پێغەمبەر(ص). ئەوسا چاوەکانی بەست. کچ هاتەدەر و پێشوازی لەکاروانیەکان کرد و بەوانی وت: خوا لێتان خۆش بێت! وەرن ئەبوزدر بەخاك بسپێرن. وتیان: لەکوێیە؟ کچ باوکی خۆی نیشاندا. وتیان: بەڵێ، باشترین بەخشش لەلایەن خواوە! خوا ئێمەی بەم کارە ڕێزدار کرد. عەبداللە کوڕی مەسعود لەناو ئەواندا بو. گریا و وتی: ڕاستی دەوت پێغەمبەر(ص) کەئەبوزەر تەنیا دەمرێت و تەنیا هەڵدەستێتەوە. ئەویان شۆرد و کفنیان کرد و نوێژیان لەسەر خویند و بەخاکیان سپارد. دواتر کچەکەی بەوانی وت: ئەبوزدر سڵاوتان لێدەکات و دەڵێت: سوێندتان دەدەم سوار مەبن تا لەخواردنەکەی ئێمە نۆش بکەن. ئەوان خواردنەکەیان خوارد و بنەماڵەکەی ئەویان هەڵگرت و بردیانە مەککە و هەواڵی مردنەکەیان بەعوسماندا. ئەو کچی ئەبوزەری پەیوەستی بنەماڵەکەی خۆی کرد و وتی: خوا لەئەبوزدر خۆش بێت و لەمانەوەی لەردبزە چاوبپۆشێت.

کاتێك کاروانیەکان گەیشتن، بۆنێکی خۆشیان لەو خێوەتە کرد. سەبارەت بەبۆنەکە پرسیاریان لەکچە کرد، وتی: کاتی مەرگی ئەبوزەر گەیشت. وتی: کەسەکان دەڕۆنە سەر سەری مردو، هەست بەبۆنێك دەکەن ناتوان خواردن بخۆن، بۆ ئەوان بۆنێك تێکەڵ بەئاو بکە و بیپرژێنە بەسەر خێوەتەکەدا.

ئەو چەند کەسەی لەبەخاك سپاردنەکەی ئامادە بون، ئەمانە بون: عەبداللە کوڕی مەسعود، ئەبو مەفرەز، بەکر کوڕی عەبداللە (ئەم دوانە هەردوکیان تەمیمی) ئەسوەد

کوڕی یەزید، عەلقەمە کوڕی قەیس، مالکی ئەشتەر، (ئەم دوانە هەردوکیان نەخەعی) حەڵحالی زەببی، حەرەس کوڕی سوەیدی تەمیمی، عەمرۆ کوڕی عەتەبەی سەلەمی، کوڕی رەبیعەی سەلەمی، ئەبورافعی مەزنی، سوەید کوڕی شەنبەی تەمیمی، زیاد کوڕی معاویە نەخەعی، براکەی قەرسەعی زەببی و براکەی مەعزەدی شەیبانی.

دەستەیەك دەڵێن: مردنی ئەو لەساڵی ٦٥٢/٣١ زایینی دابو.

دەستەیەك دەڵێن: عەبداللە کوڕی مەسعود بنەماڵەکەی ئەبوزەری لەگەڵ خۆیدا نەبرد بەڵکو ئەوانی لەوێ بەجێهێشت (چونکە لەخۆپەسەندی عوسمان دەترسا) تا ئەوەی لەمەککە رۆشتە لای عوسمان و لەمردنی ئەبوزەر ئاگاداری کردەوە. عوسمان کەسی بەدوای بنەماڵەکەیدا نارد و ئەوانی بۆ مەدینە هێنا.

## بزوتنەوەی قارن

قارن سوپایەکی گەورەی لەپانتاییەکانی تەبسین وخەڵکی بادغیس و هەرات و کوێستان کۆکردەوە و لەگەڵ چل هەزار پیاوی شەڕکەر دەرکەوت. قەیس بە کوڕی خازمی وت: چی دەبینیت؟ وتی: گومان دەکەم شارەکە چۆڵ بکەیت چونکە فەرماندار منم و لەکوڕی عامر فەرمانم پێدراوە هەرکاتێك شەڕی خوراسان دەست پێبکات، من فەرماندە بم. نوسراوێکی دەرهێنا کەبەدرۆ دروستی کردبو. قەیس نەیخواست ئاژاوە بنێتەوە و لەبەر ئەمە سەرزەمینەکانی بەو سپارد و بەرەو لای کوڕی عامر بەڕێکەوت. کوڕی عامر سەرکۆنەی کرد و وتی: شارەکانت وێران کرد و بەجێت هێشتن. قەیس وتی: فەرمانێکی لەتۆ نیشاندام. دەڵێت: کوڕی خازم هاورێ لەگەڵ چل هەزار پیاوی شەڕکەر روبەروی قارن بویەوە و فەرمانی بەخەڵك دا رۆن لەگەڵ خۆیان هەڵبگرن. کاتێك گەیشتە نزیکی قارن، فەرمانی بەخەڵکدا تا هەر کەسێك پارچە یا لۆکە لەنوکی رمەکەی خۆی بناڵێنێت و بەرۆن چەوری بکات. دواتر تا کاتی شەو پێشڕەوی کرد. پێشەنگەکانی ئەو شەشسەد پیاوی شەڕکەر بون. گەیشتن و ئەو بەدوای ئەواندا بەڕێکەوت. فەرمانی بەخەڵکدا تا نوکی رمەکان ئاگر بدەن. پێشەنگەکانی ئەو نیوە شەو گەشتنە سوپاکەی قارن و هێرشیان کردنەسەر. خەڵك ئارام خەوتبون و ئاسودە دەژیان، بەترسەوە لەخەو هەستان. کوڕی خازم لەوان نزیك بویەوە. سوپاکەی قارن بڵێسەکانی ئاگریان بینی کەبۆ سەر و خوار و ئەم لاولادا دەڕۆن. لەم دیمەنە ترسان وپێشەنگانی کوڕی خازم سەرقاڵی

شەر کردن لەگەڵ ئەوان بون. دواتر کوڕی خازم و موسوڵمانان هێرشیان کردە سەریان و قارن کوژرا. شۆڕشگێڕان شکەستیان خوارد و موسوڵمانان شوێنیان کەوتن و بەهەر شێوەیەك مەبەستیان کرد ئەوانیان کوشتار کرد و ئەسیری زۆریان لێ گرتن. کوڕی خازم هەواڵی سەرکەوتنەکەی خۆی بۆ کوڕی عامر نوسی. ئەو شادمان بو و کوڕی خازمی کردە فەرمانڕەوایی خوراسان. فەرمانداری خوراسان بو تا شەڕی وشتر کۆتایی پێهات. دواتر بەرەو بەسرە ڕۆیشت و لەشەڕی کوڕی حەزرەمی ئامادە بو و لەدار سەنبیل هاوڕێیەتی دەکرد.

دەستەیەك دەڵێن کاتێك قارن سوپاکەی کۆکردەوە، قەیس کوڕی هەیسەم لەگەڵ عەبدالله کوڕی خازم راوێژی کرد. کوڕی خازم وتی: گومانم وایە تۆ ناتوانیت شەڕی ئەم سوپایە بکەیت. خۆت برۆ لای کوڕی عامر و ئاگاداری بکەرەوە کەدوژمنان فراوانن. ئێمە لەقەلاَکاندا دەمێنینەوە و ئەوان سەرقاڵ دەکەین تا هێزەکانی ئێوە بۆ هاوکاریمان بگەن. قەیس ڕۆشت. کاتێك دورکەوتەوە، کوڕی خازم فەرمانی دەرهێنا و وتی: کوڕی عامر منی وەك فەرمانداری خوراسان دیاری کردوە. ئەو روبەروی قارن بویەوە و بەسەریدا سەرکەوت و هەواڵی سەرکەوتنی خۆی بۆ کوڕی عامر نوسی. کوڕی عامر فەرمانڕەوایی خوراسانی پێ بەخشی. خەڵکانی بەسرە درێژەیان بەشەڕەکانی خۆیاندا لەگەڵ ئەو کەسانەی هێشتا پەیمانی ئاشتیان نەبەستبو. هەر کات دەگەڕانەوە، چوار هەزار پیاوی شەڕکەریان وەك هێزی پشتیوان لەپشت سەری خۆیان بەجێ دەهێشت.

## روداوەکانیتر

لەم ساڵەدا عەباس مامی پێغەمبەر(ص) لەهەشتا و هەشت ساڵیدا مرد. ئەو سێ ساڵ زوتر لەپێغەمبەر(ص) لەدایك بو.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبدولرەحمان کوڕی عەوف لەتەمەنی حەفتا وپێنج ساڵیدا مرد.

عەبدالله کوڕی مەسعودیش لەم ساڵەدا مرد و عەمار کوڕی یاسر یا عوسمان کوڕی عەفان نوێژی لەسەر خوێند.

عەبدالله کوڕی زەید کوڕی عەبد رەبە کەچۆنیەتی بانگدانی (لەجیهانی نهێنی) فێر ببو، لەم ساڵەدا کۆچی دوایی کرد.

## روداوەکانی ساڵی سی و سێیەمی کۆچی (٦٥٤ زایینی)

لەم ساڵەدا شەڕی معاویە لە ( قەڵای خاتوون) لەپانتاییەکانی مەڵتیە (مالاتایاوی) لەسەرزەمینی رۆم رویدا. هەروەها لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی سەعد بۆ جاری دوەم لەئەفریقیە شەڕی کرد چونکە خەڵکەکەی پەیمانی ئاشتی خۆیان شکاند. هەروەها لەم ساڵەدا ئەحنەف هێرشی کردە سەر خوراسان و دەستی بەسەر دومەرودا گرت و کوڕی عامر سوپای بۆ نەیشابور برد و گرتی.

ئەمە بەوتەی دەستەیەك لەمێژوونوسانە و پێشتر ئاماژەمان پێدا. بەوتەی دەستەیەك گرتنی قوبروس لەم ساڵەدا بو. دەستەیەك دەڵێن: گرتنەکەی لەساڵی ٦٤٧/٢٦ زایینی رویدا و کاتێك ساڵی ٦٥٣/٣٢ زایینی گەیشت، خەڵکەکەی کەشتی شەرکەریان بەرۆمیەکان دا و ئەوانیان لەشەڕی دەریایی هاوکاری کرد. معاویە لەساڵی ٦٥٤/٣٣ زایینی شەڕی لەگەڵ کردن و بەزۆر دەستی بەسەر ئەو ناوچەیەدا گرت و کوشتار و تاڵانی کرد. زۆری لێ ئەسیر کردن و دواتر پەیمانی ئاشتی لەگەڵ بەستن و دوانزە هەزار کەسی بۆ لای ئەوان رەوانە کرد کەچەندین مزگەوتیان دروست کرد و بناغەی شارێکیان داڕشت. دەستەیەك دەڵێن: دوەم شەڕی ئەو لەساڵی٦٥٥/٣٥ /٦٥٦ زایینی رویدا.

### رەوانە کردنی کوفیەکان بۆ شام

لەم ساڵەدا عوسمان چەند کەسێك لەخەڵکانی کوفەی رەوانەی شام کرد. هۆکارەکەی ئەوەبو کاتێك عوسمان سەعید کوڕی عاصی لەکوفە دانا( کاتێك خەڵك شایەتیان دا کەفەرمانڕەواکەی یانی وەلید شەراب دەخوات) فەرمانی پێدا وەلید بۆ لای ئەو رەوانە بکات. سەعید هاتە کوفە و وەلیدی رەوانە کرد و کورسی وتاردانی مزگەوتی شۆرد. خەڵکانێك لەبەنی ئومەییە رێگەی ئەم کارەیان لێگرت. بەڵام گوێی لەوتەکانی ئەوان نەگرت. سەعید گەورەکانی خەڵك و شەرکەرانی قادسیە و قورئان خوێنەکانی کوفەی لەدەوری خۆی کۆکردەوە. ئەو کاتەی بەتەنیا دادەنیشت، ئەم کەسانە لەگەڵیدا بون. کاتێك دەهاتەدەر، هەمو خەڵك دەهاتنە سەردانی. رۆژێك کەئەوان سەرقاڵی گفتوگۆ بون، حوبەیش کوڕی فولانی ئەسەدی وتی: چەندە پیاوێکی بەخشندەیە تەڵحە کوڕی

عوبەیدالله! سەعید وتی: هەر کەس (نشاستەیەکی) ( گوندێکی ئاوەدان و بەداهاتی گەورەی کوفە) وەك ئەوی هەبێت، بێ گومان دەبێت بەخشندە بێت و شیاوە بەمشێوە بێت. سوێند بەخوا ئەگەر دێهاتێکی لەم چەشنەم دەبو، لەگەڵ ئێوە ژیانێکی ئاسودەم دەست پێدەکرد. عەبدولرەحمان کوڕی حوبەیش کەکوڕێکی تازەپێگەیشتو بو، وتی: خۆزگە هەمو ئەم کەنار دەریایە ملکی تۆ دەبو! ئەمە ئاوەدانیەکی گەورە لەسەر کەنارەکانی فورات لەنزیك کوفە بو کەپێشتر ملکی تایبەتی خوسرەوانی ئێران بو. کەسانێك لەناو خەڵك وتیان: خوا دەمت بشکێنێت! سوێند بەخوا مەبەستی کوشتنی تۆمان کرد. باوکی وتی: کوڕێکی تازە پێگەیشتوە، ئازاری مەدەن. وتیان: سەراسەری شارەکەی ئێمە بۆ ئەم پیاوە ئارەزو دەکات. مالکی ئەشتەر و جەندەب و کوڕی زی حەنکە و سەعسەعە و کوڕی کەوا و کومەیل و عومەیر کوڕی زابی ئاهەنگی کوشتنی ئەو کوڕەیان کرد و باوکی پارێزگاری لێکرد. ئەوەندەیان لەو دوانەدا تا لەهۆش چون. سەعید بەردەوام ئەوانی سوێند دەدا و ئەوان رازی نەبون تا ڕقی دڵی خۆیان لەو دوانە وەرگرت. بەنی ئەسەد ئەم هەواڵەیان بیست و لەگەڵ تولێحە هاتن وگەمارۆی کۆشکیاندا. هۆزەکان سوار بون و پەنایان بۆ سەعید برد. سەعید ڕۆشتە لای خەڵك و وتی: ئەی خەڵکینە، چەندین کەس پێکەوە شەڕیان کرد و خوا دوای ئەوە ئارامشی نارد. ئەوانی بەرێکرد و گەڕانەوە. دوپیاوەکە هاتنە هۆش و وتیان: دارودەستەی تۆ ئێمەیان کوشت. سەعید وتی: ئیتر هیچ کات نایێنە لای من. دەمتان دابخەن و دوبەرەکی لەناو خەڵکدا دروست مەکەن. ئەو کارەیان کرد. ئەو چەند کەسەیتر خانەنشین بون و زمانیان بۆ رەخنە گرتن لەعوسمان کردەوە.

دەستەیەك دەڵێن: هۆکارەکەی ئەوە بو گەورەکانی کوفە لای سەعید بەشەونشینی سەرقاڵ دەبون و ئەم کەسانە لەناو ئەواندا دەبینرا: مالك کوڕی کەعبی ئەرحەبی، ئەسوەد کوڕی یەزید، عەلقەمە کوڕی قەیس (ئەم دوانە نەخەعی)، مالکی ئەشتەر و کەسانیتر. جارێك سەعید وتی: سواد باخی قوڕەیشیەکانە. ئەشتەر وتی: ئایا گومان دەکەیت سوادێك کەخوا لەهێزی شمشێرەکانمان بەئێمەی بەخشیوە، باخی تۆ و کەسانی تۆیە؟ خەڵك هاورێیەتیان کرد. عەبدولرەحمانی ئەسەدی فەرماندەی پارێزەرانی سەعید وتی: ئایا لەبەرابەر فەرمانڕەوا زمان درێژی دەکەن. ئەوو قسەی ناشیرینی

بەوان وت. ئەشتەر وتی: ئەمە کێیە؟ ڕێگە مەدەن رابکات. خەڵك پەلاماریان دا وئەوەندەیان لێدا تا لەهۆش خۆی چو. دواتر ڤاچیان راکێشا و بردیانەدەر، ئاویان بەسەر و روخساریدا کرد و هاتە هۆش. وتی: کەسانێك منیان کوشت کەخۆم هەڵمبژاردبون. سەعید وتی: سوێند بەخوا ئیتر هیچ کەس بۆ شەونشینی لای من دانانیشێت. ئەوان لەکۆڕەکانی خۆیان دادەنیشتن و جوێنیان بەعوسمان و سەعید دەدا. خەڵك لەدەوریان کۆبونەوە و ژمارەیان زیادی کرد. سەعید و گەورەکانی کوفە نامەیان بۆعوسمان نوسی و خوازیاری دەرکردنی ئەوان بون. عوسمان نامەی بۆ نوسین و فەرمانی پێدان برۆن بۆ لای معاویە. نامەی بۆ معاویە نوسی: کەسانێك لەئارادان بۆ ئاژاوە نانەوە ئافرێنراون، ئاگات لەوان بێت و ڕێگریان بکە. ئەگەر بینیت دەیانەوێت بگەڕێنەوە، لەوان خۆش ببە و ئەگەر بێزاریان کردی، رەوانەی لای منیان بکە.

کاتێك هاتنە لای معاویە، ئەوانی لەکەنیسەی مریەم دابەزاند و بەفەرمانی عوسمان هەمو سامانەکانی عێراقی بۆ رەوانە کردن. لەگەڵ ئەوان ئێوارێ و نیمەڕۆی کرد. جارێك بەوانی وت: ئێوە خەڵکانێکن لەعەرەب کەرەم و زمانی تیژتان هەیە. لەپیرۆزی ئیسلامەوە بو گەورەییتان پێبڕا و بونە فەرمانڕەوایی خەڵکانی جیهان و میراتەکانی ئەوانتان هەڵگرت. هەواڵیان بەمنداوە زمانتان بۆ سەرکۆنە کردنی قورەیشیەکان کردۆتەوە و ئەوانتان رەنجاندوە. ئەگەر قورەیش نەدەبو، ئێوە خەڵکانێکی ریسوا و پەست دەبون. رێبەرەکانتان قەڵغانەکانی ئێومن، لەقەڵغانەکان دورمەکەونەوە و بلاوەی لێمەکەن. رێبەرەکانتان بەرگەی زەحتەکانی ئێوە دەگرن و رەنج و خەرجی ژیانی ئێومیان لەئەستۆدایە. سوێند بەخوا یا واز لەکارەکانتان دەهێنن یا خوا گرفتاری کەسێکتان دەکات کەژمهرێکی گیان ستێنتان پێ دەچێژێت و توانایی بەرگە گرتنتان نیە. ئەوسا ئێوە دەبنە شەریك لەگرفتار کردنی خەڵکان بە بەدبەختی لەژیان و دوای مەرگی خۆتان.

پیاوێك لەناو ئەوان (صەعصەعە کوڕی صوحان) وتی: ئەوەی سەبارەت بەقورەیشیەکان ئاماژەت پێدا، دەبێت بزانیت ئەوان زۆرترین خەڵکانی عەرەب و پارێزراوترینی ئەوان نەبون کەئێمە لەوان دەترسێنیت. بەلام ئەوەی سەبارەت بەقەڵغان باست کرد، ئاگادار بە قەڵغان کاتێك درا، بەرەو لای ئێمە دێت.

معاویە وتی: ئێستاکە ئێوەم ناسی و تێگەیشتم ئەوەی ئێوەی بەم کارانە ناچار کردوە، نەبونی ئاوزە. تۆ کەخۆت بەوتاردەری ئەوان دەزانیت، لەگەڵ خۆت بێگانەیت. من شکۆی ئیسلام لەبەرچاوی تۆدا گەورە دەکەم و تۆ رۆژگاری جاهلی بۆ من باس دەکەیت.خوا ئەو خەڵکانە ریسوا بکات کەئێوەیان بەرێز کرد. لەمنی ببیستن و گوێ لەقسەکانی من بگرن هەرچەند گومانی ئەوەم نیە تێبگەن. قورەیشیەکان لەرۆژگاری جاهلی وئیسلام تەنیا بەفەرمانی خوا رێزدار بون. نەزۆرترینی خەڵکی عەرەب بون و نەبەهێزترین و خاوەن شکۆترینی ئەوان بەڵام بەرزترین پێگەیان بو و رەسەنترین رەچەڵەك و نەژاد لەگەڵ زیاترین جوامێری. لەرۆژگاری جاهلی کەخەڵك یەکیان دەکوشت و دەخوارد، تەنیا بەهاوکاری خوا پارێزران. خوا ئەوانی لەنزیك بارەگاکەی پاراست کەخەڵکانیتر لەوێ دەرفێندران. هیچ عەرەب و عەجەم و سور و رەشێك دەناسن کەرۆژگار سەرزەمینەکەی ئەوی لەناو نەبردبێت و رێزی ئەوی نەزراندبێت؟ تەنیا قورەیشیەکان بون کەهەر کەس ئاهەنگی ئەوانی کرد، خوا روخساری ژاکاندن و لوتیانی لەزەویدا. سەرئەنجام ئەمە مەبەستی خوا بو کەئەوانەی رێزیان لەدینەکەی گرتبو و شوێنی کەوتبون، لەریسوایی ئەم دنیا و ئاخرشەڕی ئەو دونیا رزگار بکات. خوا بۆ ئەم کارە باشترین ئافرێنراوەکانی خۆی هەڵبژارد و هاورێیانێکی بۆ دیاری کرد کەقورەیشیەکان باشترینیان بون. دواتر ئەم پاشایەتیەی بۆ ئەوان بەهێز کرد و ئەم فەرمانڕەواییەی بەوان بەخشی کەتەنیا بۆ ئەوان شیاوە نەکەسیتر. ئەو کاتەی ناباوەڕ بون، خوا دەیپاراستن، ئایا گومان دەکەیت ئێستا کەباوەڕدارن، پارێزگاریان لێ ناکات؟ هاوار و تف لەتۆ و هاورێکانت!

بەڵام تۆئەی صەعصەعە! شارەکەی تۆ خراپترینی شارەکانە! ماڵەکانی لەهەموان وێرانتر، دۆڵەکانی لەهەموی قوڵتر، زیانەکەی لەهەمو شوێنێك زیاتر ودراوسێکانی لەهەموان ریسواتر! هیچ گەورە یا بچوکێك لەوێ نەمایەوە مەگەر ئەوەی جوێنیان پێدا. خەڵکەکەی تۆ پەسترینی پەیوەست بوەکان و قێزەونترینی ئاوازەکانیان بوە. لەناو خەڵکدا نەناسراو بون و ئێوە لەسەر سنور بون و بەکرێگیراوی ئێرانیەکان تا بانگێشتەکەی پێغەمبەر(ص) بەئێوە گەیشت. تۆ لەبەحرەین نەمایتەوە تا لەبانگێشتەکەی پێغەمبەر(ص) بەشدار بیت. لەبەر ئەمە تۆ خراپترین کەس لەناو

خەڵکەکەی خۆتیت. تا ئەوەی کاتێك ئیسلام تۆی بەرز کردەوە و تێکەڵ بەخەڵك و ڕێزداری کردیت، لەشوێنی خۆت قوت بویتەوە و خوازیاری نەمانی ئایینی خوا بویت و بەرەو ریسوایی ڕۆشتیت. ئەم کارە زیان لەقورەیشیەکان نادات و پێگەی ئەوان دانابەزێنێت و نابێتە ڕێگر لەئەنجامدانی ئەوەی لەسەریان پێویستە. دێو لەئێوە بێ ئاگا نیە. ئەو ئێوەی بۆ زیان گەیاندن هەڵبژاردوە و لەبەر ئەمە دەتوانن خەڵکان فریو بدەن. ئێوە بەرەو لەناوچون دەبات. هیچ کات کارێکی خراپە ئەنجام نادەن مەگەر ئەوەی خوا خراپتر بەسەر ئێوەدا دابەزێنێت. معاویە هەستا. ترس کەوتە گیانیان. دواتر گەڕایەوە لای ئەوان و وتی: فەرمان بەئێوە دەدەم. بۆ هەر شوێنێك پێتان خۆشە بڕۆن چونکە خوا نەسود لەئێوە بەکەس دەگەیێنێت نەزیان چونکە ئێوە شیاوی سود و زیان نین. ئەگەر ئاسایش و رزگاریتان دەوێت، هاورێیەتی خەڵك بکەن وڕێگە مەدەن بەخشش ببێتە هۆکاری سەرخۆشی و تەممەڵی ئێوە چونکە ئەمە خو و عادەتی چاکەکاران نیە. بۆ هەر شوێنێك دەتانەوێت بڕۆن چونکە سەبارەت بەئێوە نامە بۆ سەروەری باوەڕداران دەنوسم.

کاتێك ڕۆشتنەدەر، ئەوانی بانگ کرد و پێی وتن: جارێکیتر پێتان دەڵێم پێغەمبەر(ص)ی خوا پاك بو، منی دانا و منی بۆ ئەم کارە دیاری کرد. دواتر ئەبوبەکر هاتەسەر کار و ڕێز لەمن گرت، عومەر بو بەخەلیفە ومنی دانا و عوسمان منی کردە فەرمانڕەوا. کەس منی بۆ کارێك دیاری نەکرد مەگەر ئەوەی لێم ڕەزامەند بو. پێغەمبەر(ص) بۆ بەرێوبردنی کاروباری وڵات کەسانی دیار و بەتوانای لەناو موسوڵمانەکان هەڵدەبژارد. خوا هەم تۆڵە دەستێنێتەوە و هەم ڕق هەڵدەگرێت لەگەڵ ئەو کەسانەی بەلارێدا دەڕۆن و فریو بەکار دەبەن. کارە نەشیاوەکان ئەنجام مەدەن چونکە دەبێتە هۆی ئاشکرابونی لەلایەن خۆتانەوە. خوا ئێوە ناهێڵێتەوە مەگەر ئەوەی تاقیتان بکاتەوە و ناخی ئێوە ئاشکرا بکات.

معاویە هەواڵی بۆ عوسمان نوسی: خەڵکانێك هاتونەتە لای من نەئاوزیان هەیە و نەدین. دادپەروەری ئەوانی بێزار کردوە. هیچ کارێك بۆ ڕەزامەندی خوا ئەنجام نادەن و هیچ وتەیەکی بەمانا ناهێننە سەرزمان. مەبەستی ئەوان ئاژاوە نانەوە و دەست گرتنی بەسەر سامانی خەڵکە ئەمان دراوەکانە. خوا ئەوان گرفتار دەکات و تاقیان دەکاتەوە و

دواتر ریسوا و سوکیان دەکات. کەسانێك نین بتوانن زیان بگەیێنن مەگەر ئەو کاتەی یەك بگرن. سەعید و هاورێکانی لەوان دوربخەرەوە چونکە تەنیا دەستەیەکی ئاژاوەچین.

ئەوان لەدەمشق هاتنەدەر و بەخۆیان وت: ناگەڕێینەوە بۆ کوفە تا سەرکۆنەمان بکەن، دەبێت ئاهەنگی جەزیرە بکەین. عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید فەرمانڕەوایی حمص لەهاتنیان ئاگادار بویەوە، ئەوانی بانگ کرد و وتی: ئەی بەڵێن داوەکان بەدێو، بۆ شوێنێکی گەورە و بەربلاّو بەخێر نەهاتن. دێو سەرکوتکراو پاشەکشێی کرد و ئێوە هێشتا لەجم و جوڵدان. خوا عەبدولرەحمان زیانبار بکات ئەگەر ئێوە تەمێ نەکات. ئەی ئەو کەسانەی نازانم عەرەبن یا عەجەم، ئەو قسانە لەگەڵ من مەکەن کە بەمعاویەتان وت. من کوڕی خالید کوڕی وەلیدم، دوای ئەوەی تاقی کردنەکان ئەویان بەئەزمون کردبو، ئەو کەسەی هەڵگەراوەکان لەدینی سەرکوت کرد! ئەی صەعصەعە، ئەگەر ببیستم یەکێك لەهاورێکانی من لوتی تۆ بشکێنێت و دواتر هاوکاریت بکات، تۆ بۆ شوێنێکی زۆر دور دوردەخەمەوە! یەك مانگ ئەوانی هێشتەوە و هەر جارێك سوار دەبو ئەوانی بەپیادە بەدوای خۆیدا دەبرد. کوڕی صەعصەعە دەڕۆشتە لای وپێی دەوت: ئەی کوڕی حوتەیئە، ئایا گومان دەکەیت کەسێك کە بەچاکە نەگەڕێتەوە سەر رێگای راست، دەتوانرێت بەخراپە بگەڕێتەوە سەر رێگای راست؟ بۆ ئەو قسانە لەگەڵ من ناکەیت کەبیستومە لەگەڵ سەعید و معاویە وتوتە؟ ئەوان بەردەوام دەیانوت: سوێند بەخوا دەگەڕێینەوە سەررێگای راست، لەئێمە خۆش ببە تا خوا لەتۆ خۆش ببێت. ئەوەندە پاڕانەوە تا وتی: خوا لەئێوە خۆش بو. ئەشتەری بۆ لای عوسمان رەوانە کرد کەڕۆشتە لای. عوسمان وتی: دەتەوێت بۆ کوێ بڕۆیت؟ وتی: دەمەوێت لەگەڵ عەبدولرەحمان کوڕی خالید دا بم. عوسمان وتی: هەرچی دڵت دەخوازێت. ئەشتەر ڕۆشتە لای عەبدولرەحمان.

دەستەیەکیتر ئاماژەیان بەم گێڕانەوەیەدا و زیادیان کردوە کاتێك معاویە دوایین شەو بۆ لای ئەوان گەڕایەوە و ئامۆژگاری کردن، وتی: سوێند بەخوا فەرمانی کارێك بەئێوە نادەم مەگەر ئەوەی لەخۆم و بنەماڵەکەم دست پێبکەم. قوڕەیشیەکان دەزانن ئەبوسوفیان بەرێزترینی ئەوان و زادەی رێزدارترینیان بو جیاواز لەوەی تایبەت کرا

بەپێغەمبەر(ص) و ئەوی هەڵبژارد. گومان وایە ئەگەر ئەبوسوفیان هەمو خەڵکانی دەهێنایە دونیا، هەمویان فرەزانەکان دەبون. صەعصەعە وتی: درۆت کرد! خەڵکان لەکەسێکی زۆر رێزدارتر لەئەبوسوفیان هاتونەتە دونیا، کەسێك کەخوا ئەوی لەسەر دەستی خۆی ئافراند و لەرۆحی خۆی گیانی بەبەردا کرد و فەرمانی بەفریشتەکان دا نوێژی بۆ ببەن. لەگەڵ ئەمەیشدا، لەناو ئەوان چاکەکار و خراپەکار و نەزان و بیرمەند تێکەڵاو بون. معاویە ئەو شەوە لای ئەوان رۆیشت و دوایین شەو بۆ لای ئەوان گەڕایەوە و ماوەیەکی درێژ لەگەڵ ئەوان گفتوگۆی کرد. وتی: ئەی خەڵکینە، یا وتارێکی باش بەمن بڵێن یا بێدەنگ بن و ئەندێشە بکەن و بیر لەکارێك بکەنەوە کەسود بەئێوە و هەمو موسوڵمانان دەگەیەنێت. صەعصەعە وتی: تۆ پیاوی ئەم کارە نیت و بەهای ئەوەت نیە لەبەهای نافەرمانی کردن لەخوا فەرمانبرداری تۆ بکەین. معاویە وتی: مەگەر پێش هەر قسەیەك داوای فەرمانبردنی خوا و پێغەمبەر(ص)م لەئێوە نەکردوە؟ ئەموت بۆ لای خوا بگەڕێنە و رشتەکانی دینداری مەپچڕێنن؟ وتیان: فەرمانت بۆ دوبەرەکی و نافەرمانی کردنی پێغەمبەر(ص) بەئێمەدا. معاویە وتی: هەرئێستا فەرمان بەئێوە دەدەم و ئەگەر بەو شێوە فەرمانم دابێت، تۆبە دەکەم و فەرمانتان پێدەکەم لەخوا بترسن و فەرمانبرداری خوا وپێغەمبەر(ص)ەکەی بن و تێکەڵ بەخەڵك بن و رێبەرانی خۆتان بەگەورە بزانن و بۆ چاکەکاریەکان رێنوێنیان بکەن. صەعصەعە وتی: بەم پێیە، فەرمان بەتۆدەدەم خۆت لەسەر کار لابەریت چونکە کەسانی زۆر لەناو موسوڵمانان هەن لەتۆ بۆ ئەم کارە شیاوترن، ئەو کەسانەی باوکیان پێشینەیەکی باشتری لەباوکی تۆ لەئیسلامدا هەیە و خۆیشیان لەتۆ لەپێشترن. معاویە وتی: سوێند بەخوا من لەئیسلام پێشینەیەکەم هەیە و کەسانی باشتر لەمن بونیان هەیە بەڵام لەئێستادا کەس لەمن بە تواناتر بۆ ئەم کارە نیە. عومەر هیچ کات چاوپۆشی لەمن بۆ کەسیتر و لەکەسیتر بۆ من نەدەکرد. کارێکم نەکردوە بەتاوانەکەی دەست لەفەرمانڕەوایی هەڵگرم. ئەگەر سەروەری باوەڕداران کارێکی خراپی لەمن دەبینی، فەرمانی بەمن دەدا لەهاوکاری کردنی ئەو خۆم بەدور بگرم. ئێستا ئارامم چونکە ئەم کردار و ئاکارانە هاوشێوەی ئەوەیە کەدێو دەیخوازێت و فەرمانی ئەنجامدانی دەدات. سوێند بەگیانی خۆم ئەگەر کاروبارەکان لەسەر بنەمای ئارەزوەکانی

ئێوە بسوڕێت، ئیسلام بۆ یەك رۆژیش ناتوانێت خۆڕاگری بكات. چاكە بكە و چاكەكاری بكەنە پیشە، خواوەند تاقی كردنەوەی سەخت و دژواری هەیە. من لەئێوە دەترسم بۆ فەرمانبردنی دێو و نافەرمانی خوا یەك بگرن و ئەم كارە لەم دنیا و لەو دنیا گرفتاری گێژاوی ریسواییتان بكات. ئەوان پەلاماریان دا، سەر و ریشیان گرت و رایانكێشا. معاویە وتی: ئاگادار بن، ئێرە سەرزەمینی كوفە نیە، ئەگەر خەڵكانی شام بزانن چیتان لەگەڵ من كردوە، دەستتان لێ هەڵناگرن و هەموتان دەكوژن. سوێند بەگیانی خوم هەمو ئاكارەكانی ئێوە هاوشێوەی یەكە.

دواتر ئەوانی بەجێهێشت ونامەیەكی هاوشێوەی نامەی پێش وتراو بۆ عوسمان نوسی. عوسمان نامەی بۆ نوسی و فەرمانیدا ئەوان بۆ لای سەعید كوڕی عاص لەكوفە بگەڕێنێتەوە. معاویە ئەوانی گەڕاندەوە و ئەوان زمانیان بۆ ستەمكاری و سەركۆنەكردن كردەوە., سەعید لەوان بێزار و گلەیی بردە لای عوسمان. عوسمان فەرمانیدا ئەوان بۆ لای عەبدولرەحمان كوڕی خالید لەحمص رەوانە بكات. رەوانەی كردن. عەبدولرەحمان ئەوانی نیشتەجێ كرد و بژێویەكی دیاری كراوی بۆ بڕینەوە. ئەم كەسانە لەناویاندا بون: مالكی ئەشتەر، سابت كوڕی قەیسی هەمەدانی، كومەیل كوڕی زیاد، زەید كوڕی صوحان، براكەی صەعصەعە كوڕی صوحان، جەندەب كوڕی زوهەیری غامدی، جەندەب كوڕی كەعبی ئەزدی، عوروە كوڕی جەعد، عەمرۆ كوڕی حەمەقی خوزاعی و عەبداللە كوڕی كەوا .

دەڵێن: معاویە سەبارەت بەخۆی لە كوڕی كەوا پرسیاری كرد. وتی: تۆ نوقمی چاكەكاریت و لەوەرگای زۆرت هەیە، بێ بیركردنەوە قسە دەكەیت و باشتریت قسە دێنیتە سەرزمان، قوڵایی تۆ زۆر وئەوەی بەسەر تۆدا زاڵە، خۆڕاگری و فرەزانیە، بەشێك لەبەشەكانی خاكی ئیسلام و سنورێكی مەترسیدار و گرانبایی دەپارێزێت. معاویە وتی: من لەخەڵكانی تازە هاتوی شارەكان ئاگادار بكەرەوە چونكە فرەزانترینی كەسەكان لەناو خەڵكەكەی خۆتدایت. كوڕی كەوا وتی: خەڵكانی مەدینە خراپترینی كەسەكانن لەلایەنگیری كردن لەخراپە و ناتەوانترینی ئەوان، كوفیەكان بەكۆمەڵ دەڕۆنە سەر سفرە و پرژ وبلاو لێی دێنەدەر. میسریەكان خێراتر لەهەموان رو لەزیان دەكەن و زۆر خێرا پەشیمان دەبنەوە. خەڵكانی شام زیاتر لەهەموان دڵ

بەرێنیشاندەرەکەیان دەبەستن و بەئاسانی پشت دەکەنە خراپە خوازەکان و نافەرمانی دەکەن.

## ڕەوانە کردنی خەڵکانی بەصرە بۆ شام

کاتێك سێ ساڵ بەسەر فەرمانڕەوایەتی عەبدالله کوڕی عامر تێپەڕی کرد، بیستی کە لەهۆزی عەبدولقەیس پیاوێك بەسەر دەبات کەڕۆشتە لای حوکەیم کوڕی جەبەلەی عەبدی. ئەو عەبدالله کوڕی سەبئ ناسراو بەناوی (ابن السودا ) بو. ئەم پیاوە بو ڕۆشتبوە لای حوکەیم. چەند کەسێك لەدەوری کۆبونەوە و کوڕی سەودا قسەکانی خۆی کرد بەلأم بەراشکاوی نەیوت و ئەوان پێی ڕازی بون. کوڕی عامر کەسێکی ناردە لای و پرسی: کێیت؟ وتی: پیاوێك لەخەڵکانی خاوەن کتێب کەباوەڕم بەنایینی ئیسلام هێناوە و لای تۆ ئارامم گرتوە. کوڕی عامر وتی: ئەمە ئەو هەواڵە نیە بەمن گەیشتوە. لەشار بڕۆرەدەر. عەبدالله کوڕی سەبا ڕۆشتەدەر و ڕۆشتە کوفە بەلأم لەوێیش دەریان کرد. دواتر ئاهەنگی میسری کرد و لەوێ ئارامی گرت و دەستی بەنامە نوسین بۆ هاورێکانی خۆی کرد و ئەوانیش نامەیان بۆ نوسی و بەردەوام پەیك و پەیام لەناو ئەواندا هاتوچۆی دەکرد.

حومران کوڕی ئەبان ژنێکی لەڕۆژە ڕێز لێگیراوەکان، دوای جیابونەوە لەمێردەکەی، وەك هاوسەری خۆی دیاری کرد. بەلأم عوسمان ئەم دوانەی لەیەك دور کردەوە و لەحومرانیدا و بەرەو بەسرە ڕەوانەی کرد. ئەو پەیوەستی عەبدالله کوڕی عامر بو. ڕۆژێك ئەم دوانە باسی ڕۆشتن بۆ لای عامر کوڕی عەبدئەلقەیسیان کرد. حومران وتی: ئایا پێش ئێوە نەڕۆم تا ئەوان ئاگادار بکەمەوە؟ ئەو ڕۆشتە لای عامر و بینی قورئان دەخوێنێت. پێی وت: فەرماندار دەیەوێت بێتە لای تۆ. ویستم ئاگادارت بکەمەوە. پیاو دەستی لەقورئان خوێندن هەڵنەگرت و کتێبەکەی نەبەست. حومران لای ئەو هاتەدەر و کاتێك گەشتە بەر دەروازەی کۆشکی فەرمانداری، کوڕی عامری بینی وپێی وت: لای پیاوێکەوە دێم کەمناڵەکانی ئیبراهیم لەخۆی بەگەورەتر نازانێت. کوڕی عامر ڕۆشتە لای و عیمران قورئانەکەی بەست و دەستیان بەگفتوگۆ کرد. کوڕی عامر پێی وت: ئایا بۆ کۆڕەکانی شەوانەی ئێمە نایێت؟ وتی: سەعد کوڕی ئەبی قورحط حەز بەگەورەیی

دەکات. پرسی: ئایا تۆ بۆ فەرمانداری شوێنێك دەست نیشان نەکەین. وتی: حوصەین کوڕی حوڕ فەرمانداری پەسند دەکات. وتی: ئایا هاوسەرێکت بۆ دیاری نەکەین؟ وتی: رەبیعە کوڕی عەسەل حەز لەژنان دەکات. کوڕی عامر وتی: ئەم پیاوە گومان دەکات تۆ منالەکانی ئیبراهیم لەخۆت بەگەورەتر نازانیت. عامر کوڕی عەبدئەلقەیس قورئانەکەی کردەوە ویەکەم ئایەی بەمشێوەیە خوێند. خواوەند لەپێشی بەخشیوە بەئادەم و نوح و بنەماڵەی ئیبراهیم و بنەماڵەی عیمران بەبەراوەرد لەگەڵ خەلکانی جیهان (ال عمران/٢/٣٢).

حومران بەزیانی ئەو دەستی بەتۆمەت هەڵبەستن کرد. ئەم حومرانە رۆژگارێکی درێژ تائەو کاتەی خوا ویستی لەبەسرە مایەوە. عوسمان فەرمانی پێدا و لەگەڵ چەند کەسێك گەیشتە مەدینە. خراپەخوازان لەزیانی عامر کوڕی عەبدولقەیس زمانیان کردەوە کەباوەڕی بەژن هێنان نیە، گۆشت ناخوات و ناڕواتە نوێژی هەینی. عوسمان ئەوی بۆ لای معاویە رەوانە کرد، کاتێك ڕۆشتە لای ئەو، لەسەر سفرەکەی ناوگۆشتی بینی وعەرەب ئاسا دەستی بەخواردن کرد. معاویە زانی درۆیان بۆ ئەو پیاوە داماوە هەڵبەستوە. لەبەر ئەمە هۆکاری دەرکردنەکەی بۆ عوسمان نوسی. عامر کوڕی عەبدولقەیس وتی: بەلآم نوێژ هەینی بەم شێوەیە من لەدوای هەمو خەلکان بۆ نوێژ دەوەستم و پێش هەمویان دەڕۆم. سەبارەت بەژن هێنانیش، پێش هاتن بۆ ئێرە خوازبێینان بۆ من کرد، سەبارەت بەگۆشتیش خۆت بینیت کەخواردم. بەلآم من لەگۆشت فرۆشەکان گۆشت ناکڕم چونکە جارێك گۆشت فرۆشێکم بینی مەڕێکی بۆ کوشتارگە دەبرد و کێردی خستە سەر قوڕگی، بەردەوام غورغوری دەوت و سەڕی بڕی.

معاویە وتی: دەتوانی بۆ شارەکەت بگەڕێیتەوە. عامر وتی: ناڕۆمە شارێك کەخەلکەکەی بەو شێوەیە نابروی منیان برد. ئەو لەقەراغ دەریاکان دەگەڕا، معاویە چەندین جار بینی ولێی پرسی: چ نیازێکت هەیە؟ عامر دەیوت، نیازم نیە. کاتێك معاویە پێداگری کرد، عامر وتی: کەمێك لەگەرمای بەسەر بۆ ئێرە بێنە ئەگەری هەیە رۆژو گرتن لەسەر من دژوار بێت چونکە رۆژو گرتن لەسەرزەمینەکەی ئێوە ئاسانە.

## چەند روداوێکیتر

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا میقداد کوڕی عەمرۆ ناسراو بەناوی میقداد کوڕی ئەسوەد، هاوڕێی پێغەمبەر(ص) کۆچی دوایی کرد. ئەو وەسیەتی کردبو، زوبەیر نوێژی لەسەر بخوێنێت.

هەروەها لەم ساڵەدا نوفەیل و حوصەین کوڕانی حەرەس کوڕی عەبدولموتەلیب کوڕی هاشم کوڕی عەبد مەناف، لەشەڕکەرانی بەدر و ئوحوذ، مردن. دەستەیەك وتویانە: لەساڵی ٦٥٢/٣١ زایینی یا ساڵی ٦٥٣/٣٢ زایینی کۆچی دواییان کرد.

## روداوەکانی ساڵی سی و چوارەمی کۆچی

(وەك پێشتر ئاماژەی پێدرا، بەوتەی دەستەیەك، لەم ساڵەدا شەڕی صەورای رویدا. هەروەها لەم ساڵەدا نەیارەکانی عوسمان دەستیان بەنامە نوسین بۆ یەکتر کرد لەشارە جۆراوجۆرەکانەوە تا لەشوێنێك کۆببونەوە و لێکۆڵینەوە لەگەڵ بکەن چونکە بەوتەی زاناکان، لەعوسمان تورە بون.

## رێککەوتنی نەیارەکانی عوسمان

پێشتر ئاماژەمان پێدا چەند کەسێك لەخەڵکی کوفە، لەم شارە رۆشتنەدەر و لای عەبدولڕەحمان کوڕی خالید نیشتەجێبون. هەروەها لەساڵی یانزەیەمی خەلافەتی عوسمان، سەعید کوڕی عاص وەك میوان رۆشتە لای. سەعید یەك ساڵ پێش رۆشتن بۆ لای عوسمان ئەوانی لەم شارانە جێگیر کردبو: ئەشعەس کوڕی قەیسی لەئازەربایەجان، سەعید کوڕی قەیسی لەسەرزەمینەکانی رەی، نوسەیری عێجلی لەهەمەدان، سایب کوڕی ئەقرەع لەئیسفەهان، مالك کوڕی حەبیبی لەماە، حەکیم کوڕی سەلامی حێزامی لەموسڵ، جەریر کوڕی عەبداللەی لەقرقیسیا، سەلمان کوڕی رەبیعەی لەباب، قەعقاع کوڕی عەمرۆی بۆ کاروباری شەڕ و عەتیبە کوڕی نەهاسی لەحیلوان. کوفە بەتەواوەتی لەگەورەکان چۆڵ بو. یەزید کوڕی قەیس بەمەبەستی لەسەر کار لابردنی عوسمان هاتەدەر و ئەو کەسانەی عەبدالله کوڕی سەبا نامەی بۆ ئەوان نوسیبو، هاورێیەتیان دەکرد. قەعقاع کوڕی عەمرۆ وتی: یەزید وتی: دەمانەوێت برۆین و داوای لەسەر کارلابردنی سەعید بکەین. قەعقاع وتی: ئەگەر بەم شێوەیە، ترسی نیە. ئەوی بەرەڵا کرد. یەزید نامەی بۆ دەرکراوەکان لەشارەکان نوسی تا برۆنە لای ئەو. ئەشتەر و ئەو کەسانەی لای عەبدولرەحمان کوڕی خالید بون،بەرەو لای ئەو رۆشتن. مالکی ئەشتەر پێش ئەوان کەوت. خەڵك لەرۆژی هەینی هێشتا نەکەوتبونە خۆیان، بینیان مالکی ئەشتەر لەبەر دەرگای مزگەوتە و دەڵێت: من لەلای سەروەری باوەڕدارانەوە هاتومە لای ئێوە. سەعیدم بەجێهێشت کەئاهەنگی ئەوەی بو لەسەر ئەو بنەماییەی کە لەبەخشینەکان بۆ ژنان سەد درەم کەم بکاتەوە و شەڕکەرە بەئەزمونە رەنج دیتوەکانی

ئێوە بۆ دوهەزار درەم کەم بکاتەوە. گومان دەکات ئەو سەرزەمینانەی ئێوە بەزۆری شمشێر و بەبەهای خوێنی خۆتان گرتوتانە، باخەکانی قوڕمیشە. هەستەکانی خەڵك بزوا. فرەزانەکان داوای ئارامیان لەوان دەکرد بەڵام گوێچکەیەك بۆ بیستن دەست نەدەکەوت.

یەزید هاتەدەر و فەرمانی بەجارچیەك دا تا جار بدات: هەرکەس دەیەوێت بۆ گەڕاندنەوەی سەعید پەیوەستی یەزید بێت، با بێت. گەورەکان و فرەزانەکانی شار لەناو مزگەوتدا مانەوە. لەم کاتەدا عەمرۆ کوڕی حورەیس جێگری سەعید بو. ڕۆشتە سەر مێنبەر، سوپاسی خوای کرد، وەسفی کرد و داوای یەکیەتی وفەرمانبەری لێکردن. قەعقاع وتی: ئایا دەتەوێت لافاو بگەڕێنیتەوە؟ ئەگەری نیە! سوێند بەخوا ئاژاوە و وناژاوەچیەکان تەنیا بەشمشێری مەشرەفی (دروست کراوی شام) دادەمرکێنەوە و ئەمە ئەو شمشێرەیە بەزویی لەکالآن دەردەکێشرێت. ئەوان وەك وشترەکان هاوار و ناڵە دەست پێدەکەن و ئەوەی ئەمرۆ هەیانە، ئارەزوی دەکەن و خوا هەرگیر ئەومیان بۆ ناگەڕێنێتەوە. کەواتەخۆڕاگر بە. وتی: خۆڕاگری دەکەم. بۆ ماڵەکەی خۆی گەڕایەوە. یەزید کوڕی قەیس ڕۆشت و لەجەرعە دابەزی. ئێرە نزیك قادسیە بو. مالکی ئەشتەر هاورێیەتی دەکرد. سەعید کوڕی عاص بەوان گەیشت و پێیان وت: ئێمە نیازمان بەتۆ نیە. سەعید وتی: ئەوندە بەسە بۆ لای سەرومری باوەڕداران کەسێك بنێرن وبۆ لای من کەسێك. ئایا هەزار پیاوی بیرمەند دەڕۆنە لای کەسێك؟ سەعید لای ئەوان گەڕایەوە. ئەوان یەکێك لەکۆیلەکانی ئەویان لەسەر وشترێکی پیر بینی. کۆیلە وتی: شیاو نەبو سەعید بگەڕێتەوە. ئەشتەر ئەوی کوشت. سەعید بەرێکەوت و ڕۆشتە لای عوسمان و لەکاروبارەکان ئاگاداری کردەوە و وتی خەڵك کەسێکیتریان دەوێت وئەبوموسای ئەشعەری پەسەند دەکەن. عوسمان ئەبوموسای ئەشعەری وەك فەرماندار دەست نیشان کرد و بۆی نوسی:

کەسێکم بۆ فەرمانڕەوایی ئێوە هەڵبژارد کەخۆتان داواتان کردبو، سەعیدی لەسەر کار لابرد. سوێند بەخوا ئابروی خۆم بەقەرز دەدەم بەئێوە و خۆڕاگری خۆم بەئێوە دەبەخشم وئێوە بەرنج و هەوڵدان بەرەو ڕێگای ڕاست دەبەم تا ئەو ئەندازەی هەرچیتان خۆش ویست و هۆکاری نافەرمانی کردنی خوا نەبێت، خوازیاری بن و

هەرچیتان نەویست و هۆکاری گوناح بۆ دەرگای پەروەردگار نەبێت، پشت گوێ بخەن و خوا لەئێوە رازی بێت. لەم کارانە هەر کاتێك بتانەوێت، دیمە لای ئێوە تا ئێوە لای خوا بیانوتان نەبێت. بێ گومان بەهەمان شێوە کەبەمنیان فەرمان داوە، خۆڕاگری دەکەمە پیشە، تا بەوەی دەتانەوێت، بگەن. ئەو فەرماندارانەی نزیك لەکوفە بون، گەڕانەوە، لەوان: عەتەبە کوڕی نەهاس لەحیلوان و جەریر لەقرقیسیا. ئەبوموسای ئەشعەری قسەی بۆ کردن و فەرمانی پێدان هاوڕێیەتی کۆمەڵانی خەڵك بکەن و فەرمانبرداری لەعوسمان بکەن. ئەوان رازی بون و وتیان: پێشنوێژی ئێمە بە و لەگەڵ ئێمە نوێژ بخوێنە. ئەبوموسا وتی: نایەکەم تا ئەو کاتەی بەرفەرمانبردن لەعوسمان رازی نەبن. وتیان: رازین. ئەو پێشنوێژی بۆ ئەوان کرد. فەرمانداران ژێر دەستی ئەو هاتنە لای و ئەبوموسا ئەوانی لەپێگەکانی خۆیاندا هێشتەوە.

دەستەیەك دەڵێن: هۆکاری ئاژاوەی جەرعە ئەمە بو کەدەستەیەك لەموسوڵمانان کۆبونەوە و ئاماژەیان بەکارەکانی عوسمان دا ویەکیانگرت. کەسیان بۆ لای عامر کوڕی عەبدالله تەمیمی عەنبەری رەوانە کردکەهەمان عامر کوڕی عەبدقەیسە. ئەویان بۆ لای عوسمان رەوانە کرد. عامر ڕۆشتە لای عوسمان و پێی وت: دەستەیەك لەموسوڵمانان کۆبونەوە و لێکۆڵینەوەیان لەکارەکانی تۆ کردوە و هەستیان بەوە کردوە چەندین کاری نەشیاو و ناپەسەندت ئەنجام داوە. لەخوا بترسە و تۆبە بکە. عوسمان وتی: سەیری ئەم پیاوە بکەن، گومان دەکات خوێنەری قورئانە و ئێستا هاتوە و لەسەر کارە کەم بەهاکان ناسازگاری لەگەڵ من دەکات. سوێند بەخوا دەزانم خوا لەسەر ڕێگەیە (ئەم گێڕانەوەیە لەموبیدیە: فەجر/٨٩/١٤).

عوسمانی خەڵکانی بەدوای معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و عەبدالله کوڕی سەعید و سەعید کوڕی عاص و عەمرۆ کوڕی عاص و عەبدالله کوڕی عامر رەوانەکرد وئەوانی کۆکردەوە و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد و وتی: هەر پیاوێك وەزیر و چاکەخوازانی هەیە، ئێوە وەزیران و چاکەخوازان و پشتیوانانی منن. خەڵك بەو کارانەوە سەرقاڵ کەدەزانن. داوایان لەمن کردوە فەرماندارەکانی خۆم لەسەر کار لابەم و لەهەمو کارەکانی خۆم پەشیمان ببمەوە چونکە ئەوان پەسەندی ناکەن و ئەو کارانە ئەنجام بدەم کەئەوان پەسەندی دەکەن. بیربکەنەوە و ڕێگەچارە بەمن بڵێن. کوڕی عامر وتی:

ئەی سەروەری باوەڕداران بۆچونی من وایە ئەوان بۆ شەڕ و داگیر کردنی ولاَتان بنێرێت تا دەستەمۆ ببن و هەرکەس لەبیری خۆیدا بێت و چارە فونی وشترەکەی و ئەسپێکانی باخەڵی خۆی بکات. سەعید وتی: بەهەنگاوی بەهێز ئەم ئازارە لەخۆت دورکەرەوە و ئەو کەسە یا ئەو شتەی لێی دەترسیت، لەخۆت جیاکەرەوە.، هەر خەڵکێك رێبەرانێکیان هەیە کەهەر کات لەناوبچن، ئەو خەڵکە پرژوبلاَو دەبنەوە و کارەکان و بارودۆخیان رێکناخرێتەوە. عوسمان وتی: بۆچونی راست ئەوەیە تەنیا هەندێ کەم وکورتی هەیە. معاویە وتی: فەرمان بەفەرماندەی سوپاکان بدە تا خەڵکی ناوچەکانی ژێر دەستی خۆیان ناچار بەفەرمانبردن لەتۆ بکەن. من خەڵکانی شام دەکەمە فەرمانبرداری تۆ. عەبدالله کوڕی سەعید وتی: خەڵك لەناخی خۆیاندە تەماحکاران، لەم سامانانە بەوان ببەخشە تا دڵیان بەتۆ خۆش ببێت. عەمرۆ کوڕی عاص هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ بەکسانێك هاوشێوەی ئومەوییەکان سوار ملی خەڵك بویت، تۆ وتوتە و ئەوان وتویانە، تۆ بەلارێدا رۆشتویت وئەوان بەلارێدا رۆشتون. یادادپەروەری بکەرە پیشە یا واز لەخەلافەت بێنە. بۆچونی بەهێز هەڵبژێرەو و بەچالاکی هەنگاو بەرە پێش. عوسمان وتی: ئاگات لەئەسپێکەی باخەڵی خۆت بێت؟ (یا: ئایا ئەسپێت لەباخەڵی خۆتا نیە؟) ئەم قسەیە بەروی وشیاریەوە دەکەیت؟ عەمرۆ بێدەنگی لێکرد تا بلاَوەیان لێکرد. لەم کاتەدا وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، سوێند بەخوا تۆ لای من رێزدارتر لەوەیت بەلاَم دەمزانی لەپشت دەرگا کەسانێکی لێیە کەوتاری هەر کەسێك بەخەڵکان دەگەیێنن. ویستم قسەکانی من بەخەڵك بگەیێنن تا ببنە پشتیوانی من و زیانی ئەوان لەتۆ دور بکەمەوە. (ئەم قسانەی نە لەروی راستی بەڵکو بەفێڵ و درۆ هێنایە سەرزمان)

عوسمان فەرماندارەکانی خۆی بۆ سەر کارەکانیان گەڕاندەوە و فەرمانی پێدان خەڵکەکەی خۆیان بۆ شەڕ ئامادە بکەن و بۆ ولاَتەکانیان رەوانە بکەن. ئاهەنگی ئەوەی کرد بەخشینە پێویستەکانی ئەوان لەخەڵك بگرێتەوە تا دەستەمۆی ببن. سەعیدی بۆ کوفە گەڕاندەوە کەخەڵك لەجەرعە چاویان پێی کەوت و ئەویان گەڕاندەوە بەهەمان شێوە کەئاماژەی پێدرا. ئەبو سەوری حەدانی دەڵێت: لەرۆژی جەرعە لای ئەبومەسعودی ئەنساری و ئەبوحوزەیفە لەمزگەوت دانیشتم. ئەبو مەسعود وتی: گومان

ناکەم ئەم بارودۆخە چاك ببێتەوە مەگەر ئەوەی خوێنی تیا بڕژێت. حوزیەفە وتی: سوێند بەخوا ئەم کارە چاك دەبێت بێ ئەوەی یەك دڵۆپ خوێنی تیا بڕژێت. هەمو بارودۆخەکەی ئەمڕۆ، لەسەردەمی پێغەمبەر من دەمزانی. سەعید گەڕایەوە بۆ لای عوسمان و هیچ خوێنێك نەڕژا. ئەبوموسای ئەشعەری بەفەرمانڕەوایەتی گەیشت و عوسمان بەحوزیەفە کوڕی یەمانی فەرمو بۆ شەڕ لەسەرزەمینی باب بەرێکەوێت. حوەزەیفە بەرێکەوت.

## دەسپێکی هەوڵەکان بۆ کوشتنی عوسمان

لەم ساڵەدا کەسانێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر و کەسانیتر نامەیان بۆ یەکتر نوسی و وتیان: بۆ ئێرە وەرن کەشەڕ لەرێگای خواوەند لێرەیە. خەڵك کارەکانی عوسمانیان بەناڕەوا زانی و سەرکۆنەیان کرد و کارەکانی ئەویان بەناپەسەند لەقەڵەمدا. هیچ کام لەهاوەڵانی پێغەمبەر رێگەیان لەخەڵك نەدەگرت و پشتیوانیان لەعوسمان نەدەکرد جگە لەدەستەیەکی کەم و لەوان: زەید کوڕی سابت و ئەبو ئەسیدی ساعدی و کەعب کوڕی مالك و حەسان کوڕی سابت. خەڵك لەماڵی عەلی کوڕی ئەبی تالب کۆبونەوە و سەبارەت بەعوسمان قسەیان لەگەڵ کرد تا رێگە چارەیەك بدۆزێتەوە و گرێیەك لەکارەکانی خەڵك بکاتەوە. عەلی رۆشتە لای عوسمان وپێی فەرمو: خەڵك لەپشت سەری منن و سەبارەت بە تۆ قسەیان لەگەڵ کردوم. سوێند بەخوا نازانم چی بەتۆ بڵێم. شتێك ناناسم کەنەیزانی و نازانم بۆ کارێك رێنوێنیت بکەم کەنەیناسیت. تۆ ئەوەی من دەیزانم، دەیزانی. ئێمە پێشتر لەتۆ شتێکمان دەست نەکەوتوە تا تۆی لێ ئاگادار بکەینەوە. هەروەها کارێکی تایبەتمان نەکردوە تۆ تیایدا بەشدار نەبیت. تۆ پێغەمبەرت بینیوە و هاورێیەتی ئەوت کردوە و جیاواز لەمە زاوای ئەویت. قسەکانی ئەوت بیستوە و لەبیرتە. نەکوڕی ئەبوقەحافە لەتۆ شیاوترە تا بەدوای راستی و دروستیدا بڕوات و نەکوڕی خەتاب شیاوتر بۆ ئەنجامدانی چاکیەکان. تۆ لەم دوانە بەپێغەمبەر نزیکتریت و بەهۆی زاوایەتی چەندین شتت پێبڕاوە کەئەوان پێی نەگەیشتن. ئەوان لەهیچ کارێك پێش تۆ نەکەوتن. لەخوا بۆ خۆت بپارێردوە چونکە نەکوێری تا بینابیت پێببەخشم و نە نەزانیت تا ئاگادارت بکەمەوە. رێگا رون

وئاشکرایە و یاساکانی دین پایەدار. ئەی عوسمان، ئاگادار لەپێشترینی بەندەکانی خوا ریێبەرێکی دادەپەرومرە کەرێگەی راستی نیشان بدەن و ئەو بگەرێتەوە و راستی و دروستی سەقامگیر بکات و کارە نەشیاوەکان پشت گوێ بخات و بمرێنێت. سوێند بەخوا هەموی ئەمانە رون و ئاشکرایە. سونەتەکانی پێغەمبەر زیندوە. خراپترینی بەندەکان لای خوا رێبەرێکی ستەمکارە کاتێك گومرا دەبێت و گومرا دەکات و راستی لەناو دەبات و کارە نەشیاو و ناپەسەندەکان زیندو دەکاتەوە. من تۆ لەرق و تۆتڵەی خوایی ئاگادار دەکەمەوە چونکە ئەشکەنجەکانی ئەو بەئازارە. ئاگادارت دەکەمەوە ئەگەر ئەو رێبەرە بۆ ئەم خەڵکە بیت کەبتکوژن تارۆژی هەستانەوە کوشت و کوشتار لەناو ئەواندا دەمێنێتەوە، کارەکان لەوان شاراوە و دەبنە شوێنکەوتویەکی کوێر کەلەترسی زاڵبونی گومرایی و لاری، نایێنە سەر رێگەی راست و لەتاریکی سەرگەردان بەدەوری خۆیاندا دەسورێنەوە و پەرێشان شەری یەکتر دەکەن.

عوسمان وتی: سوێند بەخوا دەزانم خەڵکیش ئەوە دەڵێن کەتۆ دەڵێیت. سوێند بەخوا ئەگەر لەجێگەکەی مندا دەبویت بەتوندی قسەم لەگەڵ تۆ نەدەکرد و ئەمەم نەدەکردە رەخنە لەسەر تۆ و بەبیانویەکی قێزەونم لەقەڵەم نەدەدا کەخزمایەتی بەهێز بکەیت و رێگە لەرەخنە گرتن بگرێت وپێشێڵ کراوێك پەنا بدەیت و کەسانێك وەك ئەو کەسانە بێنیتە سەر کار کەعومەر هێنای. ئەی عەلی سوێندت دەدەم ئایا دەزانی کەموغەیرە کوڕی شەعبە لێرە نیە؟ وتی: بەڵێ. عوسمان وتی: دەزانی کەعومەر ئەوەی وەك فەرماندار دیاری کرد؟ عەلی وتی: بەڵێ. عوسمان وتی: کەواتە بۆ رەخنە لەمن دەگریت کەعەبدالله کوڕی عامرم لەبەر خزمایەتی کردۆتە فەرمانرەوا؟ عەلی وتی: ئەگەر هەواڵ بەعومەر دەگەیشت کەیەکێك لەفەرمانڕەوکانی بەلارێدا ڕۆشتوە، بەقاچی خۆی روخساری ئەوی لەخاك دەسو و بەدژوارترین سزا، سزای دەدا. بەڵام تۆ ئەم کارە ناکەیت. سستیت کردە پیشە و لەبەرابەر کەس و خزمەکانی خۆت لاوازی و نەرمیت لەخۆت نیشاندا. عوسمان وتی: ئەوان خزمی تۆیشن. عەلی وتی: بەڵێ، بەڵام چاکە لەکەڵك وەرگرتن لەکەسانی دیکەدایە هەرچەندە ئەوان پەیوەندیەکی نزیکتریان لەگەڵ مندا هەبێت. عوسمان وتی: ئایا دەزانیت عومەر معاویەی هێنایە سەرکار؟. منیش هەمان کارم پێ سپارد. عەلی وتی: سوێندت دەدەم ئایا نازانی معاویە زیاتر لە

(یەرفا) ((کۆیلەی عومەر)) لەعومەر دەترسا؟ عوسمان وتی: بەڵێ. عەلی وتی: بەڵام معاویە بێ پرس کردن بەتۆ کاروبارەکان هەڵدەسورێنێت و دەڵێت ئەمە فەرمانی عوسمانە. تۆیش ئەمە دەزانیت و رەخنەی لێ ناگریت.

دواتر عەلی هاتەدەر و عوسمان بەدوای ئەودا بەرێکەوت و رۆشتە سەر تەختی وتاردان و وتی: دوای پاڕانەوە لەخوا و سلاّو ناردن بۆ پێغەمبەر، هەر کارێك زیان و کەم و کوڕیەکی تێدایە. زیان و کەم و کوڕی ئەم خەڵکە و هۆکاری کەمی ئەم بەخشینە، دەستەیەکی رەخنەگر و سەرکۆنەکەرن کەئەوەی پێتان خۆشە نیشانتانی دەدەن و ئەگەری پەسەندی ناکەن، لەئێوەی دەشارنەوە. بەئێوە دەڵێن و درێژ دادڕی دەکەن. هاوشێوەی وشترمرەکانن کەبەدوای یەکەم دەنگ بەرێدەکەون. خۆشەویست ترین لەوەڕگا بۆ ئەوان دورترینیانە. جگە لەو ئاوەی لەقوڕگ گیر دەکات ناخۆنەوە و تەنیا لای سەرچاوە قوڕاویەکان کۆدەبنەوە. پێشەنگیان نیە و لەکارەکانی خۆیان ناتەوانن. ئێوە بۆ کارێك رەخنەتان لەمن گرت کەبۆ کوڕی خەتاب بەڕەواتان زانی. بەڵام ئەو بەپێی خۆی ئێوەی پێشێل کرد و بەدەستی خۆی شەقەزللەی لێدان و بەزمانی خۆی سەرکۆنەی کردن. من نەرمیم بۆ ئێوە نیشاندا وئێوەم لەسەر شانی خۆم بەهێزکرد و دەست و زمانی خۆم لەئازاردانی ئێوە کورت کردەوە و ئێوە بێ شەرمانە هێرش دەکەنە سەرم. سوێند بەخوا، من سوپایەکی بەهێزتر، هاورێیانی نزیکتر و ژمارەیەکی زۆرتر و شیاوترم هەیە. ئەگەر بڵێم ((بدەن!)) بەرەو لای من رادەکەن. بۆ ئێوە هاوتاکانی خۆتانم هەڵبژارد و لەبەخشینەکانی خۆم پێ بەخشین، دیانەکانی خۆم نیشاندان، باشیتان لەمن سڕیەوە کە بەباشی بەکاری نابەم و وتارێکتان لەمن گێڕایەوە کەنەمدەهێنایە سەرزمان. زمانتان لەمن دورخەنەوە و رەخنە لەفەرمانڕەوا و رێبەرەکەتان مەگرن چونکە من زیانی کەسێکم لەئێوە دورخستەوە کەئەگەر لەگەڵ ئێوە قسەی دەکرد بەوتارەکەی من شادمان دەبون. من لەحەقی ئێوەدا چ کەمتەرخەمیەکم کردوە؟ من لەگەشتن بەمەبەستەکانی کەسی پێش خۆم ناتەوان نەبوم بەڵام ئێوە بەم شێوەیە دەوری ئەوتان نەدەگرت گەمارۆی ئەوتان نەدەدا.

مەروان کوڕی حەکەم هەستا و وتی: ئەگەر بتانەوێت سوێند بەخوا شمشێر لەنێوان ئێوە و خۆمان دەکەینە حەکەم. ئێمە ئەو کەسانەین بەمشێوەیە باسیان کردوین:

فرشنا لکم اعراضنا فنبت بکم معرسکم تبنون فی دمن الثری

یانی: ئێمە ئابڕوی خۆمان بۆ ئێوە بلاو کردەوە و لەبەر ئەمە ئەو ئاسایشگایانەی لەنێوان قوڕ و لیتاو دروست کرابو، بۆ ئێوە ناسازگار بو.

عوسمان وتی: بێدەنگ بە نەکا بۆ هەمیشە بێدەنگ بیت. من و هاورێکانی خۆم بەجێبێڵە.، ئەم چ ئاکارێکە تۆ هەتە! مەگەر پێشتر پێم نەوتیت کلك دەرنەهێنیت؟ مەروان بێدەنگ بو وعوسمان لەسەر تەختی وتاردان هاتەخوار. قسەکەی مەروان لای خەڵك گران و ڕقی ئەوان سەبارەت بەو بەتەواوی زیادی کرد.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عوسمان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا کەعب الاحبار کۆچی دوایی کرد. ناوی ئەو کەعب کوڕی ماتع بو. ئەولەرۆژگاری عومەری خەتاب باوەڕی هێنا.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەبو عەبەس عەبدولرەحمان کوڕی جەبری ئەنساری لەشەڕکەرانی بەدر و مێستەح کوڕی ئوساسەی موتەلیبی (لەپەنجا و شەش ساڵیدا) کۆچی دواییان کرد. زۆربەی مێژوو نوسان وتویانە مێستەح تا رۆژگاری عەلی زیندو بو و لەگەڵ ئەو بەشداری شەڕی صەففینی کرد. ئەویش لەشەڕکەرانی بەدر بو.

عوبادە کوڕی سامتی ئەنساریش لەم ساڵەدا مرد. ئەو لەئامادەبوانی بەیعەتی عەقەبەسەرپەرەستی خەڵکەکەی خۆی و لەشەڕکەرانی بەدر بو.

عاقل کوڕی بوکەیر کە لەبەدریەکان بو، لەم ساڵەدا ماڵئاوایی لەجیهان کرد.

## روداوەکانی ساڵی سی و پێنجەمی کۆچی(٦٥٥- ٦٥٦ زاییبنی)

### بەرێکەوتنی خەڵك بۆ گەمارۆدانی عوسمان

دەڵێن: لەم ساڵەدا کەسانێك لەمیسریەکان بەرەو زی خوشوب وکەسانێك لەعێراقیەکان بەرەو زی ئەلەروە بەرێکەوتن.

داستانەکە بەمشێوەیە عەبدالله کوڕی سەبا جولەکە بو و لەرۆژگاری عوسمان باوەڕی بەئاییبنی مەسیحی هێنا و دواتر لەحیجاز و بەسرە و شام و کوفە دەستی بەگەڕان کرد تا خەڵك گومڕا بکات بەڵام نەیتوانی. خەڵکانی شام ئەویان دەرکرد و ڕۆشتە میسر و لەوێ مایەوە و بەوانی وت: سەیرە کەهەندێ کەس دەڵێن عیسا بۆ ئەم دنیایە دەگەڕێتەوە بەڵام باوەڕ ناکەن محەممەد دەگەڕێتەوە. ئەوبەم کارە بناغەی (گەڕانەوەی) دانا و خەڵك پێی رازی بون. دواتر بەوانی وت: هەر پێغەمبەرێك جێگرێکی هەیە وعەلی جێگری پێغەمبەرە. کێ ستەمکارترە لەو کەسەی پێشنیارەکانی پێغەمبەر بەکار نەبات و جێگرەکەی لەسەر کار لاببات. عوسمان بەناڕاستی و نادروستی بۆ تە خەلیفە، بۆ پاراستنی ئەم کارە هەستن و فەرمانڕەواکانی خۆتان سەرکۆنە بکەن و خەڵك بۆ ئەنجامدانی کارە چاکەکان بانگێشت بکەن و لەکارە خراپەکان دوریان بخەنەوە تا خەڵکان باوەڕ بەئێوە بێنن.

ئەو بانگەوازەکەی خۆی لەناو خەڵکی شارەکاندا بلاو کردەوە و لەگەڵ ئەوانەی گومڕای کردبون، دەستی بەنامە نوسین کرد و ئەوانیش نامەیان بۆنوسی. بەنهێنی یەکتریان بۆ کارێك هاندەدا و لەسەر بۆچونەکەی خۆیان پشت ئەستور بون. نامەیان سەبارەت بەخراپەکاری و ستەمکاری فەرمانڕەواکان بۆ شارەکان دەنوسی. خەڵکی هەر شارێك نامەیان بۆ شارەکەی تر دەنوسی ویەکتریان ئاگادار دەکردەوە. ئەوەندە ئەم کارەیان دوبارە کردەوە کەمەدینەیان داپۆشی و سەراسەری زەویان بەناگەوازەکەی خۆیان پڕکرد. خەڵکی هەر شارێك دەیانوت: ئێمە لەوەی ئەوان گرفتارن پێی، بەدورین و ئاسودە ژیان بەسەر دەبەین. ئەوان ڕۆشتنە لای عوسمان و وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئایا لەتۆ ئەو شتانە بەخەڵك دەگات کە بەئێمە دەگات؟ عوسمان وتی: تەنیا

تەندروستی و باشبونەوە بەمن گەیشت، ئێوە شەریکەکانی من و شایەتە باوەڕدارەکانن. بۆچونی راست نیشانی من بدەن تا بزانین دەبێت چ کارێك بکەین. وتیان بۆچونمان وایە خەڵکانێك لەوان کەبەوان دڵگەرمی و باوەرِت پێیان هەیە، بۆ شارەکان رەوانە بکەیت تا هەواڵەکانی خۆتیان بۆ بێنیت.

ئەو محەممەد کوڕی موسلیمەی بانگ کرد و رەوانەی کوفەی کرد؟، ئوسامە کوڕی زەیدی بۆ بەسرە، عەمار کوڕی یاسر بۆ میسر و عەبدالله کوڕی عومەری بۆ شام رەوانە کرد. جگە لەوان چەندین کەسیتری بۆ سوچ و قوژبنەکانی دیکە رەوانە کرد. هەمویان پێش عەمار گەڕانەوە و وتیان: ئەی خەڵکینە، ئێمە هیچ زیان و کارێکی ناڕاستمان نەبینی، هەروەها گەورەکانی موسوڵمانان و کۆمەڵانی خەڵك لەکار و شتێك نارازی نین. عەمار ئەوەندە دواکەوت گومانیان کرد کوژراوە بەڵام نامەیەك لەعەبدالله کوڕی ئەبی سەرح گەیشت و دەیوت: دەستەیەك عەماریان کردۆتە شوێنکەوتەی خۆیان و دەستیان لەهەر کارێك بەرداوە ولەدەوری ئەو کۆبونەتەوە ولەناو ئەوان: عەبدالله کوڕی سەبا، خالید کوڕی مولجەم، سودان کوڕی حیمران و کەنانە کوڕی بشر. عوسمان نامەی بۆ خەڵکی شارەکان نوسی: دوای سڵاو، داوا لەفەرمانڕەواکان دەکەم هەر ساڵ لەکاتی ئایینی حەج لەمەککە بێنە لای من. خەڵکانی مەدینە گلەییان هێناوەتە لای من کە لەهەر سوچ و قوژبنێك کەسانێکی زۆر هەن کەبەردەوام لێدان دەخۆن و جوێن دەبیستن. هەرکەس ئەم گلەییەی هەیە لەکاتی حەج کردن بێتە لای من و مافەکەی خۆی هەرچی بێت لەمن یا فەرماندارەکانم بگرێت یا بەخشین بکاتە پیشە چونکە خوا بەخشندەکانی خۆش دەوێت. کاتێك نامەکانی ئەو لەشارەکاندا دەخوێندرایەوە، خەڵك دەستیان بەگریان دەکرد و لەخوا بۆ عوسمان دەپاڕانەوە. ئەو نامەی بۆ فەرمانڕەوایی شارەکان نوسی و ئەوان لەکاتی حەج کردن دەهاتنە لای ئەو: عەبدالله کوڕی عامر، عەبدالله کوڕی سەعد، معاویە کوڕی ئەبی سوفیان، وکەسانیتر. سەعید کوڕی عاص و عەمرۆ کوڕی عاصی لەناو کۆڕەکانی ئەوان جێگە کردەوە. دواتر رویکردە ئەوان و وتی: هاوار لەئێوە، ئەم هەمو هاوار و گلەیی خەڵکان لەچیە؟ سوێندبەخوا دەترسم سەبارەت بەئێوە راستیان وتبێت و دەزانم ئەم بارودۆخە تەنیا بەکرداری سەختگرانەی من ئارام دەبێتەوە. پێیان وت: ئایا نێردراوانت بەرێ نەکرد؟ ئایا لەگەورەکان و کۆمەڵانی خەڵك

هەواڵت بۆ نەهاتەوە؟ مەگەر نێردراواکەکان نەگەڕانەوە کەس لەوان قسەیەکی ناڕەوا و نەشیاوی نەهێنابویە سەرزمان؟ سوێند بەخوا ئەو کەسانەی ئەم قسانەیان هەڵبەستوە، نە راستیان کردوە ونە چاکەکاریان کردۆتە پیشە و ئێمە گومانمان نیە ئەم کارە هیچ بناغەیەکی هەبێت. ڕەوا نیە ئەم قسانە بەگرنگ بزانیت و لەسەر بنەمای ئەم قسانە لێکۆڵینەوە لەگەڵ کەسێك بکەیت. وتی: کەواتە بڵێن چی بکەم. سەعید وتی: ئەمە خۆی درۆیەکی هەڵبەستراوە و بەنهێنی لەناو خەڵکدا بڵاو دەبێتەوە و ئەوان لەهەموشوێنێك گفتوگۆی لەبارەوە دەکەن. چارەکەی ئەوەیە بانگیان بکەیت و ئەو کەسانەی سەرچاوەی ئەم درۆیانەن، کوشتار بکەیت. عەبداللە کوڕی سەعد وتی: کاتێك ئەوەی تایبەتە بەخەڵك پێیان دەدەیت، ئەوەی لەسەر ئەوانە لێیان وەربگرە چونکە ئەم کارە باشترە لەوەی ئەوان بۆ سەرقاڵ بون بەکاروبارەی خۆیان ئازاد بکەیت. منت بۆ ئەم کارە دیاری کرد و بومە فەرمانڕوای خەڵکێك جگە لەچاکەی ئەوان بەتۆ ناگات. ئەم دوپیاوە باشتر دەزانن لەپانتایی کارەکانیان چی دەگوزەرێت، بۆچونی راست چاکەکاری لەبیرمەندی و بەرێوەبردنی خەڵکانە. عەمرۆ وتی: تۆ لەبەرابەر ئەوان نەرمی و لاوازیت نیشاندا و بەخشینەکانت لەوەی عومەری خەتاب دەیدا، زیاتر کرد. بۆچونم وایە بەرێگەی دوجێگرەکەی پێغەمبەردا بڕۆیت بەمشێوەیە کەهەر کاتێك پێویست بێت سەختگیری و هەر کاتێك پێویست بێت، نەرمی لەخۆت نیشان بدەیت.

عوسمان وتی: ئەوەی باستان کرد، بیستم و بینیم. هەر کارێك دەروازەیەکی هەیە دەبێت لێی بڕۆنە ژوور. ئەم کارە مەترسی بۆ سەر ئەم ئۆمەتە هەیە دەبێت چارەسەر بکرێت و ئەو دەرگایەی بەرویدا دەبەسترێت خوازراو و نەخوازراو دەکرێتەوە. دەبێت بەنەرمی و ئارامی چارەی بکەین مەگەر تەنیا لەئایینە پێویستەکانی خوایی((سزای تاوان و کارە ناڕەواکان کە لەئایینی ئیسلام بێ چەند و چون دەبێت ئەنجام بدرێت). ئەگەر ئەو دەرگایە بکرێتەوە نابێت کەس قسەی لەسەر قسەی من و دەستی بەرزتر لەدەستی من بێت. خوا دەزانێ تەنیا چاکەم لەگەڵ ئەم خەڵکەدا کردوە وتەنیا چاکەی ئەوانم داوا کردوە. ئاشی ئاژاوە ئامادەیە، خۆزگە بەرۆژگاری عوسمان ئەگەر بمرێت و ئەم ئاشە نەجوڵێنێت. خەڵك ئارام بکەنەوە و مافەکانیان بدەن. کاتێك دەست درێژیان کردە سەر مافەکانی خواوەند، نەرمی لەخۆتان نیشان مەدەن. کاتێك عوسمان هەستا و

ڕۆشتەدەر و فەرمانداران هاورێ لەگەڵ معاویە بەرێکەوتن، معاویە روی کردە ڕێگا، وشترەوانەکەی کەبەردەوام ئاوازی بۆ وشترەکەی دەخوێند، وتی:

قد علكت ضوامر المطى و ضمرات عوج القسى

ان الامير بعده على و فى الزبيرخلفه رضى

(و طلحة الحامى لها ولى)

یانی: وشترە لاغرە ناوقەد باریکەکان وکەمانە چەماوە تیرهاوێژەکان، بێ گومان دەزانن عەلی دوای ئەو فەرمانڕەوا و زوبەیر جێگرێکی پەسەندە و تەڵحە بۆ ئەوان پشتیوان.

کەعب وتی: درۆت کرد بەڵکو خواوەندی ئەو وشترە خۆڵەمێشیە کاروبارەکان دەگرێتەدەست. لەهەمان ساتەوە بو معاویە چاوی تەماحی بڕیە خەلافەت.

کاتێك عوسمان هاتە مەدینە، عەلی و زوبەیر و تەڵحەی بانگ کرد و معاویە لای بو. معاویە دەستی بەقسە کرد، سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: ئێوە هاوەڵانی پێغەمبەر و هەڵبژێردراوەکانی ئەو و فەرمانڕەواکانی ئەم ئۆمەتەن. جگە لەئێوە کەس چاوی تەماح یا هیوایی بەخەلافەت نیە. ئەم هاورێی خۆتان بێ چاوەڕوانی و دەسەڵات خوازی بۆ ئەم کارە راسپارد. تەمەنی ئەو درێژ بۆتەوە و رۆژگاری خەلافەتی فراوان. ئەگەر خۆڕاگری بکەن تا کاری ئەو کۆتایی پێبێت، زۆر ناخایەنێت هەرچەندە هیوادارم لای خوا بەرێزترلەوە بێت بەو ئەنجامە خراپە بگات. وتارێك بلاّو بۆتەوە کەلەوە دەترسم. هەر شتێك بەبڕوای ئێوە بۆتەهۆی سەرکۆنە کردنی ئەو، دەستی من لەناو دەستی ئێوەدا و بەڵێنتان پێ دەدەم. ڕێگە مەدەن چاوی تەماحکاری خەڵك بۆ ئەم کارە بجوڵێت چونکە سوێند بەخوا ئەگەر چاوی تەماحی تێببڕن، هیچ کات جگە لەپاشەکشێ کردن لێی بەهەرمیەك نابەن.

عەلی وتی: ئەی بێ دایك، تۆ چ کارێکت بەم کارە هەیە؟ معاویە وتی: واز لەدایکی من بێنە چونکە خراپترین دایکەکان خراپتر لەدایکی ئێوە نیە. ئەو باوەڕی هێنا وبەیعەتی لەگەڵ پێغەمبەر کرد. ئەوەی بەتۆی دەڵێم، وەڵامی بدەرەوە. عوسمان وتی: کوڕی براکەم راست دەکات. من سەبارەت بەخۆم و ئەو کارەی لەدەستی مندایە، هەواڵ دەدەم. دو هاورێکەی من کەپێش من هاتنە سەر کار، بۆ ڕەزامەندی خوا لەخۆیان و هەر

کەسێك پێویستی کرد، ستەمیان کرد. پێغەمبەر بەخشینەکانی بەنزیکەکانی خۆی دەبەخشی. من لەناو بنەماڵەیەکی گەورەم کەنانخۆریان زۆر هەیە و هۆکارێکن بۆ داهاتی کەم. لەو کارەی سەرپەرەستیم لەدەستدایە، دەستم بۆ شتێکی بچوك لەو درێژ کرد. ئەگەر ئەمە بەهەڵە دەزانن، وەریبگرنە چونکە کارەکەی من پەیوەستە بەکاری ئێوە. وتیان: راستت کرد. تۆبەعەبدالله کوڕی خالید پەنجا هەزار درەمت بەخشی وبەمەروان کوڕی حەکەم پانزە هەزار. عوسمان ئەم درەمانەی لەوان وەرگرتەوە وئەوان شادمان بون و بەرمزامەندی ڕۆشتنەدەر.

معاویە بەعوسمانی وت: لەگەڵ من وەرە بۆ شام چونکە خەڵکەکەی فەرمانبردارن پێش ئەوەی هێرش بکەنە سەر تۆ و نەتوانی لەبەرابەریان خۆڕاگری بکەیت. عوسمان وتی: دراوسێیەتی پێغەمبەر بەهیچ شتێك نافرۆشم ئەگەر شادەمارەکەم لەسەر ئەم کارە ببڕن. معاویە وتی: چی دەبێت ئەگەر سوپایەك بۆ لای تۆ رەوانە بکەم تا لەرۆژی تەنگانە هاوکاریت بکەن؟ عوسمان وتی: ناخوازم کار لەسەر دراوسێکانی پێغەمبەر دژوار بکەم. معاویە وتی: سوێند بەخوا لەناکاو هێرش دەکەنە سەرت ودەتکوژن. عوسمان وتی: خوا بۆ من بەسە کەباشترین فەرمانڕەوایە.

دواتر معاویە هاتەدەر و لای چەند کەسێك لەموهاجیرەکان تێپەڕی کەعەلی و زوبەیر و تەڵحە لەناویاندا بون. جل وبەرگی سەفەری لەبەردابو. لای ئەوان وەستا و وتی: ئێوە دەزانن زۆربەی خەڵکان لەسەر فەرمانڕەوایی شەڕی یەکتریان دەکرد تا خواوەند پێغەمبەرەکەی خۆی نارد و خەڵك لەسەر بنەمای پێشینەی باشتر وهەوڵ و تێکۆشان لەرێگەی خوا شانازیان بەسەر یەکەوە دەکرد. ئەگەر ئەمە بکەنە بناغەی کاروباری خۆیان، جڵەوی کاروبارەکان لەدەستی ئەواندایە و خەڵك شوێنکەوتەی ئەوانن. ئەگەر خوازیاری ئەم دنیایە بن و بۆ زاڵبون بەسەر ئەم دنیایە شەڕی یەکتر بکەن خوا جڵەوی کاروبارەکان بەکەسێکتر دەسپێرێت چونکە خوا بۆ ناردنی جێگرەوە بەتوانایە. عوسمان کەپیرەپیاوێکی بەتەمەنە، بەئێوە دەسپێرم. پێشنیاری چاکەی بۆ بکەن و پشتیوانی بن تا لەم کارەدا لەو بەختەوەرتربن. دواتر ماڵئاوایی لێکردن و ڕۆشت. عەلی وتی: چاوەڕوانی ئەم باشیەم لەم پیاوە نەدەکرد. زوبەیر وتی: سوێند بەخوا هیچ کات بەئەندازەی ئەمرۆ لەدڵی تۆ و لەدڵی ئێمەدا گەورە نەبوە.

نەیارانی عوسمان ڕۆژێکیان دیاری کرد کاتێك فەرمانڕەواکان لەشارەکان بگەڕێنەوە، هەموویان بڕۆنە لای عوسمانیەکان، بەڵام ئەم کارەیان بۆ دەستەبەر نەبو. کاتێك فەرماندارەکان بۆ شارەکان گەڕانەوە و ئەوان نەیانتوانی ئەو بزوتنەوە گشتیە ڕێکبخەن، نامەیان بۆ یەکتر نوسی تا بڕۆنە مەدینە ولێکۆڵینەوە لەخواستەکانی خۆیان بکەن و داوای ئەو شتانە لەعوسمان بکەن کەهەواڵەکانی بەناو خەڵکدا بڵاوبۆتەوە. لەمیسر محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە بون کەخەڵکیان دژی عوسمان هاندەدا.

کاتێك میسریەکان هاتنەدەر، عەبدولرەحمان کوڕی عودەیسی بەلەوی لەگەڵ پێنسەد یا هەزار پیاوی شەڕکەر لەگەڵیان بەڕێکەوت و ئەم کەسانە لەناویاندابون: کەنانە کوڕی بێشری لەیسی، سودان کوڕی حیمرانی سەکونی و قوتەیرە کوڕی فلانی سەکونی و هەموویان لەژێر فەرماندەیی غافقی کوڕی حەربی عەکی. کوفیان هاتنەدەر و ئەم کەسانە لەناویاندا بون: زەید کوڕی صوحانی عەبدی، مالکی ئەشتەری نەخەعی، زیاد کوڕی نەزری حارسی وعەبداللە کوڕی ئەصەمی عامری. ئەوان لەگەڵ میسریەکان هەژمار دەکران. خەڵکانی بەسرە هاتنەدەر و ئەم کەسانەیان لەگەڵدا بو: حەکیم کوڕی جەبەلەی عەبدی، زورەیح کوڕی عباد، بێشر کوڕی شورەیحی قەیسی و کوڕی موحتەرەش. ئەوان لەژمارەدا لەگەڵ میسریەکان بەرابەر بون و فەرماندەیی ئەوان لەدەستی حورقوص کوڕی زوهەیری سەعدیدابو.

هەموویان لەشەوال/ئاوریلی٦٥٦ زایینی هاتنەدەر و وایان نیشاندا مەبەستیان حەج کردنە. کاتێك گەیشتنە دوری سێ شەو و ڕۆژ لەمەدینە، کەسانێك لەخەڵکانی بەسرە پێشکەوتن و لەزی خوشوب دابەزین. ئەوان خوازیاری تەڵحە کوڕی عوبەیداللە بون. کەسانێك لەخەڵکانی کوفە هەنگاویان بردە پێش کەپشتیوانی زوبەیر کوڕی عەوام بون و خەڵکانی میرس هاتنە پێش و داوای عەلی کوڕی ئەبی تالبیان دەکرد. هەموویان لەزی ئەلمەروە دابەزین. زیاد کوڕی نەزر و عەبداللە کوڕی ئەصەم لەناو میسریەکان و بەصرەییەکان دەستیان بەهاتوچۆ کرد و پێیان وتن: پەلە مەکەن تا بڕۆینە مەدینە و بارودۆخ بۆ ئێوە سازگار بکەین چونکە بیستومانە ئەوان بۆ شەڕ دژی ئێمە سوپایەکیان ئامادە کردوە. سوێند بەخوا ئەگەر ئەم هەواڵە ڕاست بێت و ئەوان دوای زانینی

بارودۆخی ئێمە شەڕ کردن لەگەڵ ئێمە بەڕەوا بزانن، بۆ ێمە زۆر خراپ دەبێت. ئەگەر ئەوەی بەئێمە گەیشتوە، ناڕاست بێت، ئاگادارتان دەکەینەوە. بەو دوانەیان وت: بڕۆن. ئەو دوانە ڕۆشتنە مەدینە و لەگەڵ هاوسەرانی پێغەمبەر و لەگەڵ عەلی و زوبەیر و تەڵحە چاوپێکەوتنیان کرد و وتیان: ئاهەنگی مەدینەمان هەیە و خوازیاری لەسەر کار لابردنی فەرمانڕەواکانی خۆمانین. داوای فەرمانیان کرد تا بڕۆنە ناو. کوڕی کەعب لەگەڵ ئەوان قسەی کرد و ئەو دوانەی لەم کارە دور خستەوە. ئەو دوانە بۆ لای هاوەڵانی خۆیان گەڕانەوە. کەسانێك لەخەڵکانی میسر کۆبونەوە تا چاویان بەعەلی بکەوێت و کەسانێك لەخەڵکانی بەسرە تا بڕۆنە لای تەڵحە و کەسانێك لەکوفە تا بڕۆنە لای زوبەیر. هەردەستەیەك وتیان: ئەگەر سەروەرەکەمان بەیعەتمان لەگەڵدا بکات چ باشتر وگەرنە ئەوان بەدرۆزن دەزانین و بلاوەیان پێدەکەین و دواتر دەگەڕێینەوە و لەناکاو هێرشیان دەکەینەسەر. میسریەکان ڕۆشتنە لای عەلی و ئەولە ئوردوێك لەنزیك بەردەکانی رۆن (احجار الزیت) بو. سلاویان لێکرد و پێشنیاری بەیعەتیان پێکرد. عەلی بەسەر ئەواندا هاواری کرد و ئەوانی لەخۆی دورخستەوە و وتی: چاکەکان دەزانن کەسوپاکەی زی ئەلەروە و سوپاکەی زی خوشوب لەزمانی محەممەدەوە نفرین کراون. بەسریەکان ڕۆشتنە لای تەڵحە و هەمان وەلامیان بیست چونکە ئەویش کوڕەکەی بۆ هاوکاری کردنی عوسمان ناردبو. کوفیەکانیش لای زوبەیر هەمان وەلامیان دەست کەوت چونکە ئەویش کوڕەکەی عەبداللەی بۆ لای عوسمان رەوانە کردبو.

ئەوان گەڕانەوە و لەشوێنەکانی خۆی لەئەعوەص و زی خوشوب و زی ئەلەروە بلاوەیان لێکرد تا خەڵکانی مەدینە بلاوەی لێکبەن و دواتر هێرش بکەنە سەریان. کاتێك گەشتنە شوێنەکانی خۆیان، خەڵکانی مەدینە بلاوەیان لێکرد و ئەوان گەڕانەوە. خەڵکانی مەدینە نەکەوتبونە خۆیان لەناکاو دەنگی تەکبیر لەهەر لایەکەوە بەرز بویەوە. ئەوان لەشاردا دابەزین و گەمارۆی عوسمانیان دا و وتیان: هەر کەس شەڕ نەکات پارێزراوە. عوسمان چەند رۆژ لەگەڵ خەڵکدا نوێژی خوێند. خەڵك بۆ ماڵەکانی خۆیان گەڕانەوە و شۆڕشگێران خەڵکیان لەگفتوگۆ کردن لەگەڵ عوسمان دورخستەوە. خەڵکانی مەدینە هاورێ لەگەڵ عەلی ڕۆشتنە لای شۆڕشگێران و وتیان: چی بو دوای ڕۆشتن گەڕانەوە؟ وتیان: بەهۆی کەسێك کە لەمەدینە هاتەدەر، نامەیەکی عوسمانمان

پێگەیشت کەفەرمانیدا بو ئێمە کوشتار بکەن. تەڵحە ڕۆشتە لای خەڵکانی کوفە ولەهۆکاری گەڕانەوەی ئەوان پرسیاری کرد و هەمان وەڵامی بیست. زوبەیریش ڕۆشتە لای خەڵکانی بەسرە و هەمان وەڵامی بیست. هەمویان دەیانوت: ئێمە پارێزگاری لەبراکانمان دەکەین و هاوکاریان دەکەین. عەلی پێی وتن: ئەی خەڵکانی بەسرە و کوفە ئێوە کە دور کەوتبونەوە چۆن ئاگادار بونەوە خەڵکانی میسر چیان بەسەر هاتوە؟ بۆچی گەڕانەوە؟ سوێند بەخوا ئەمە کارێکە بەرنامەی بۆ دارێژراوە! وتیان: چۆن پێتان خۆشە هەڵسەنگاندنی بۆ بکەن. ئێمە نیازمان بەم پیاوە نیە دەبێت دەست لەکار بکێشێتەوە. عوسمان لەگەڵ ئەوان نوێژی دەخوێند و خەڵك لەپشت سەری ئەو نوێژی دەخوێند و ئەوان لەچاوی ئەو لەخۆڵ ئەرمتر بون. ڕێگریان لەکۆبونەوەی خەڵك دەگرت لەشوێنێکدا.

عوسمان نامەی بۆ خەڵکی شارەکان نوسی و داوای هاوکاری لێکردن و فەرموی لەهاتن پەلە بکەن تا پارێزگاری لێ بکەن و ئاگاداریان بکاتەوە خەڵك چۆن ژیان بەسەر دەبەن. خەڵکی شارەکان بەهەر چوارپێیەك دەستیان کەوت، بەرەو مەدینە بەرێکەوتن. معاویە حەبیب کوڕی موسلیمی فێهری ڕەوانە کرد و عەبدالله کوڕی سەعد معاویە کوڕی خودەیج. قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەکوفە هاتەدەر و لەم شارەدا چەندین کەس هەستان و داوای هاوکاری کردنی خەڵکانی مەدینەیان دەکرد. ئەم کەسانە لەناویاندا بون: عوقەبە کوڕی عامر و عەبدالله کوڕی ئەبی ئەوفی و حەنزەلەی دەبیر و کەسانیتر لەهاوەڵانی پێغەمبەر. لەشوێنکەوتوان ئەمانە بون: مەسورق و ئەسوەد و شورەیح و عەبدالله کوڕی حەکیم و کەسانیتر. لەبەسرە ئەمانە ڕاپەڕین: عیمران کوڕی حوصەین و ئەنس کوڕی مالك و هشام کوڕی عامر و هاوەڵانی دیکەی پێغەمبەر. لەشوێنکەوتوان: کەعب کوڕی سور و هەرەم کوڕی حەییان و کەسانیتر. لەشامیش دەستەیەك هاوکاری عوسمانیان کرد بەهەمان شێوە کە لەمیسر.

کاتێك هەینی دوای گەیشتنی ئەوان بەمەدینە گەیشت، عوسمان هات و لەگەڵ خەڵك نوێژی خوێند و ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و وتی:

ئەی خەڵکینە، ئەی خوا خوا! سوێند بەخوا خەڵکانی مەدینە دەزانن ئێوە لەسەر زمانی محەممەد نفرین کراون. هەڵەکەی خۆتان بەکاری چاکە ڕاست بکەنەوە و خراپی

بەچاکی بسڕنەوە.. محەممەد کوڕی موسلیمە هەستا و وتی: من بۆ ئەمە شایەتی دەدەم. حەکیم کوڕی جەبەلە ئەوی دانیشاند. زەید کوڕی سابت هەستا و محەممەد کوڕی ئەبی قوتەیرە ئەوی ناچار بەدانیشتن کرد. شۆڕشیەکان سەراسەر هەستانە سەرپێ وبەرادەیەك وردە بەردیان لەخەڵکانی مەدینە گرت کەناچاریان کردن مزگەوت بەجێبێڵن و بەردیان بۆ عوسمان هاویشت کەلەتەختەکە کەوتە خوار و بێهۆش بو. ئەویان بردەوە بۆ ماڵ. کەسانێك لەخەڵکی مەدینە تا سنوری مردن لەگەڵ عوسمان لێدانیان بەرکەوت (یا لای ئەو شەڕیان کرد) لەناو ئەوان: سەعد کوڕی ئەبی ودقاص و حسێن کوڕی عەلی و زەید کوڕی سابت و ئەبو هورەیرە. عوسمان کەسی بۆ لای ئەوان نارد و سوێندیدان بگەڕێنەوە و ئەوان گەڕانەوە. عەلی و زوبەیر و تەڵحە ڕۆشتنە لای عوسمان تا پەرەستاری بکەن و لەو بەڵایانەی بەهۆی شۆڕشیەکانەوە گرفتاری بون، گلەییان دەست پێکرد. چەند کەسێك لەبەنی ئومەییە و لەناو ئەوانیش مەروان کوڕی حەکەم لای عوسمان بون. هەمویان بەعەلیان وت: تۆ ئەم کارەت کرد و ئێمەت بەرەو لەناوچون برد! سوێند بەخوا ئەگەر بەمەبەستەکەی خۆت بگەیت، دنیا دژی تۆ هان دەدەین. عەلی تورە هەستا و ئەو کەسانەی لەگەڵیدا بون، هەستان و گەڕانەوە بۆ ماڵەکانی خۆیان. دوای ئەوەی ئەوان لەمزگەوت ڕژانە سەر عوسمان، ئەو سی ڕۆژ لەگەڵ خەڵك نوێژی خوێند. دواتر ڕێگەی پێشنوێژیان لێگرت وسەرکردەی ئەوان غافقی دەستی بەپێشنوێژی کردن بۆ خەڵك کرد. خەڵکانی مەدینە لەباخەکانی خۆیان بڵاوەیان لێکرد و بەماڵەکانی خۆیانەوە لکان. هەموان بەردەوام شمشێرەکانیان هەڵدەگرت تا پارێزگاری لەخۆیان بکەن. گەمارۆدانی عوسمان چل ڕۆژی خایاند. هەرکەس ئاهەنگی ئەوانی کرد، بەشمشێر ڕوبەڕوی بونەوە.

دەڵێن: محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە لەمیسر بون و خەڵکیان دژی عوسمان هان دەدا. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر لەگەڵ خەڵکانی میسر هاتەدەر و بەرەو لای عوسمان بەرێکەوت. محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە لەمیسر مایەوە و کاتێك عەبدالله کوڕی سەعد ڕۆشتەدەر، دەستی بەسەر ئەو وڵاتەدا گرت. دواتر ئاماژە بەمە دەدەین. میسریەکان بەمەبەستی کوشتنی عوسمان هاتنەدەر بەڵام وایان نیشاندا دەیانەوێت حەجی عەمرە بەجێبێنن. لەمانگی ڕەجەب / ژانویەی ٦٥٦

زایینی هاتن وسەرکردەی ئەوان عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس بەلەوی بو.
عەبدالله کوڕی سەعد نێردراوێکی بۆ لای عوسمان رەوانە کرد و لەمەبەستەکەی ئەوان ئاگاداری کردەوە. عوسمان لەناو خەڵك قسەی کرد و لەمەبەستی شۆڕشیەکان ئاگاداری کردنەوە و وتی: ئەوان بەرەو ئاژاوە هەنگاو دەبەنە پێش و ژیانی من بەدرێژتر لەوەی دەبێت، دەزانن. سوێند بەخوا ئەگەر لەوان جیاببمەوە ئارەزو دەکەن خۆزگە هەر یەك رۆژ لەفەرمانڕەوایی من یەك ساڵی دەخایاند چونکە خوێنرشتنی زۆر و رەنجی بێ ژومار و فەرمانی ناسازگار دەبینن.

عەبدالله کوڕی سەعد بەدوای میسرەکان هاتەدەر تا پەیوەستی عوسمان ببێت. ئەم کارە بەفەرمانی عوسمان بو. کاتێك گەیشتە ئەیلە، بیستی کەمیسریەکان عوسمانیان گەمارۆداوە. بیستی کەمحەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە بەسەر میسردا زاڵبوە و خەڵك بەفەرمانڕەوایی ئەو رازی بون. عەبدالله بۆ میسر گەڕایەوە بەلأم رێگەیان پێ نەدا. هاتە فەلەستین و مایەوە تا عوسمانیان کوشت.

خەڵك لە زی خوشوب کۆبونەوە و ئاهەنگی ئەوەیان کرد ئەگەر عوسمان لەوەی پەسەندی ناکەن پەشیمان نەبێتەوە، بیکوژن. کاتێك عوسمان ئەمەی بینی، رۆشتە لای عەلی و پێی وت: ئەی کوڕی مام، خزمایەتی من وتۆ نزیکە و من مافێکم لەئەستۆی تۆداهەیە. ئەوەی دەیبینی، پێشهاتوە و ئەم خەڵکە بەرەبەیان هێرش دەکەنە سەر من. تۆ لای خەڵك رێزداریت وئەوان بەوتارەکانی تۆ رازی دەبن. دەمەوێت برۆیتە لای ئەوان و لەمنیان دوربکەیتەوە چونکە هاتنی ئەوان دەبێتە هۆکاری ریسوا بون و زاڵبونی ئەوان بەسەر من! عەلی وتی: لەسەر بنەمای چ پەیمانێك ئەوان لەتۆ دوربکەمەوە؟ عوسمان وتی: لەسەر بنەمای ئەو پەیمانەی وتەکانی تۆ بەکار ببەم و ئەوەی تۆ فەرمانی دەدەیت، ئەنجامی بدەم. عەلی وتی: من چەندین جار قسەم لەگەڵ ئەوان کردوە. هەر جار دەڕۆم و قسە دەکەم ، دواتر تۆ لەوتەکانی خۆت پەشمیان دەبیتەوە. ئەمانە هەموی دواهاتە شومەکانی مەروان و کوڕی عامر و معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و عەبدالله کوڕی سەعدە. تۆ فەرمانت لەوان برد و نافەرمانی منت کرد. عوسمان وتی: ئێستا فەرمانی تۆ بەکار دەبەم و فەرمانی ئەوان دەخەمە ژێر پێ.

عەلی فەرمانی بەخەڵکدا و سیان لەموهاجیرەکان و ئەنسار لەگەڵی سوار بون و ئەم

کەسانەیش لەگەڵیاندا بون: سەعید کوڕی سەعید کوڕی عاص، عەبدولرەحمان کوڕی عەتاب کوڕی ئەسید (لەئەنسار) ئەبو ئەسیدی ساعدی، ئەبو حومەید، زەید کوڕی سابت، حسان کوڕی سابت، کەعب کوڕی مالك و نیار کوڕی مەکرەز. ئەوان ڕۆشتنە لای میسریەکان و قسەیان لەگەڵ کردن. ئەوەی قسەی دەکرد عەلی بو و محەممەد کوڕی موسلیمە. میسریەکان بەقسەی ئەمانیان کرد وبۆ میسر گەڕانەوە. کوڕی عودەیس بەمحەممەد کوڕی موسلیمەی وت: ئایا پێشینیاری کارێك بەنێمە دەکەیت؟ محەممەد وتی: بەڵێ، لەخوا بترسە و هاورێکانت لەدەوری ڕێبەرەکەیان دوربکەرەوە و لەکارە نەشیاوەکان خۆت بەدور بگرە. کوڕی عودەیس وتی: بەخواستی خوا ئەمکارە دەکەم. عەلی و هاورێکانیان بۆ مەدینە گەڕانەوە. عەلی ڕۆشتە لای عوسمان و ئەوانی لەگەڕانەوەیان ئاگادار کردەوە و ئەوەی لەدڵیدا بو، باسی کرد و دواتر بەجێی هێشت. عوسمان ئەو ڕۆژە چاوەڕوانی کرد. بەیانی مەروان کوڕی حەکەم هاتە لای و وتی: قسە بکە و خەڵك ئاگادار بکەرەوە کەمیسریەکان گەڕانەوە و ئەوەی سەبارەت بەرێبەرەکەیان بەوان گەیشتوە، هەڵیت و پڵیت بوە. ئەم کارە بکە پێش ئەوەی خەڵکی شارەکانی دیکە بێن و بەلاَیەکت بەسەردابێت کەنەتوانرێت ڕێگری لێ بکرێت. عوسمان ئەو کارەی کرد. کاتێك قسەی بۆخەڵك کرد، عەمرۆ کوڕی عاص وتی: ئەی عوسمان لەخوا بترسە چونکە تۆ ئەو کارانەت کرد کەئێمە تیایدا بەشدار بوین. بگەرێرەوە بۆ ماڵ تا ئێمەیش بگەڕێینەوە. عوسمان بانگی کرد: ئەی کوڕی نابغە! تۆ لێرەیت؟ سوێند بەخوا لەو کاتەوەی تۆم لەسەر کار لابردوە باخەڵت پڕبوە لەئەسپێ. کەسێکیتر لەسوچێکی مزگەوتەکە هاواری کرد: ئەی عوسمان، تۆبە بکە! عوسمان دو دەستی خۆی بەرز کردەوە و وتی: ئەی خوایە یەکەم کەسم بۆ دەرگای تۆ دەگەڕێمەوە.

عەمرۆ کوڕی عاص بەرەو ماڵەکەی لەفەلەستین بەرێکەوت. دەیوت: سوێند بەخوا ئەگەر شوانێکم لەبیاباندا دەدەی، دژی عوسمان هانم دەدا. ڕۆژێك لەماڵەکەی لەفەلەستین بو و دو کوڕەکەی محەممەد و عەبدالله و سەلامە کوڕی ڕوحی جەزامی لەگەڵیدا بون. سوارەیەك لەمەدینەوە لای ئەوان تێپەڕی کرد. عەمرۆ سەبارەت بەعوسمان پرسیاری لێکرد. سوارە وتی: گەمارۆیان داوە. عەمرۆ عاص وتی: هێشتا کەداغ و ئالاَ لەئاگردایە، کەرە کێوی دەگەوزێت. دواتر سوارەیەکی دیکە لای ئەو تێپەڕی

کرد و عەمرۆ پرسیاری کرد و سوارە وتی: عوسمان کوژراوە. عەمرۆ وتی: من باوکی عەبداللەم کاتێك برینێك بخورێنم، خوێنی لێ دێنم. سەلامە کوڕی روح پێی وت: ئەی قورەیشیەکان لەنێوان ئێوە و عەرەبەکان دەرگایەك بو شکانتان! عەمرۆ وتی: ئەو کارەمان کرد تا راستی و دروستی لەناو سکی کەم و کوڕی بێنینەدەر تا خەڵك لەناو تەراوزی مافەکان یەکسان و بەرابەربن.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك لەدوای گەڕانەوە میسریەکان لای عوسمان، عەلی لای ئەوان گەڕایەوە،پێی وت: قسەیەك بکە تا خەڵك لەتۆی ببیستن و شایەتی تۆ بن و خوا روناکی بخاتەدڵی تۆ کەخوازیاری گەڕانەوە لەناڕاستی و ئارەزومەندی راستی و دروستیت چونکە هەمو شارەکان دژی تۆ راپەڕیون و من دەترسم دوبارە کاروانێك لەکوفە یا بەسرە بگات و بڵێی: ئەی عەلی، برۆ لای ئەوان. ئەگەر نەیکەم گومان دەکەیت پەیوەندی خزمایەتیم پچڕاندوە و مافەکانی تۆم پێشێل کردوە. عوسمان ڕۆشت و وتاریدا و گەڕانەوەی خۆی لەناڕاستی ئاشکرا کرد و بەڵێنی بەخەڵکدا بۆ رێگەی خوا بگەڕێتەوە. وتی: یەکەم کەسم ئامۆژگاری وەرگرت، بۆ ئەوەی ئەنجاممدا، داوای لێخۆشبون لەخوا دەکەم و بۆ لای ئەو دەگەڕێمەوە چونکە شیاوە بۆ کەسێکی وەك من لەهەڵەکان بگەڕێتەوە و پەنا بۆ خوا ببات. کاتێك لەوتارەکەم تەواوبوم، دەبێت گەورەکانی ئێوە بێن و چارەنوسی من دیاری بکەن. سوێند بەخوا ئەگەر بەراستی و دروستی من بکەن بەکۆیلە، وەك کۆیلەکان هەڵس و کەوت دەکەم وەك کۆیلەکان سەر لەخاك دەسوم. لەخوا هیچ شوێنی راکردنێك جگە بۆ لای ئەو نیە. بەخوا ئێوە رازی دەکەم و مەروان و کەسەکانی لەخۆم دوردەکەمەوە و خۆم لەئێوە داناشارم. خەڵك دڵیان بۆی سوتا، دەستیان بەگریان کرد بەرادەیەك ریشی هەمویان تەڕ بو. عوسمان دەستی بەگریان کرد.

کاتێك دابەزی، مەروان و سەعید و چەند کەسێك لەئومەوییەکانی لەماڵەکەیدا بینی. ئەوان وتارەکەی عوسمانیان نەبیستبو. کاتێك دانیشت، مەروان وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، قسە بکەین یا بێدەنگ بین؟ نایلە کچی فەرافصە هاوسەری عوسمان وتی: ، نا، بێدەنگ بەچونکە سوێند بەخوا خەڵك ئەو بەگوناحکار دەزانن و دەیکوژن. ئەو قسەیەکی کردوە نابێت پەشیمان ببێتەوە. مەروان بەو ژنەی وت: تۆ کارت بەم کارانە چیە! سوێند بەخوا باوکت مرد و هێشتا نەیدەزانی بۆ نوێژ دەستنوێژ

بگرێت. ژن وتی: ئەی مەروان ئارام بە و باسی باوکان مەهێنەرە سەرزمان. باسی باوکی من دەکەیت کەلێرە نیە بەلاّم باوکی تۆ ناتوانێت خۆی رابگرێت! سوێند بەخوا ئەگەر مامی عوسمان نەدەبو و سەرکۆنە کردنی خەمباری نەدەکرد، وتەیەکم دەهێنایە سەر زمان کەهیچ درۆیەکی تیا نەبێت. دەڵێت: مەروان پشتی کردە ئەو ژنە و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، قسە بکەم یا بێدەنگ بم؟ عوسمان وتی: قسە بکە. مەروان وتی: دایك و باوکم بەقوربانی تۆبن. حەزم دەکرد ئەم قسانەت کاتێك دەهێنایە سەرزمان کەبەهێز و پارێزراو دەبویت. دواتر من یەکەم کەس دەبوم پێی رازی دەبوم وهاوکاریم دەکردی. بەلاّم تۆ کاتێك ئەم قسانەت هێنایە سەرزمان کەئەم پشتێنە گەشتۆتە گۆی مەمك، لافاو لەشمشێری شێرەکان تێپەڕی کردوە، کاتێك پیاوی ریسوا بەرنامەی ریسواکەری خۆی نیشانداوە. سوێند بەخوا پێداگرتن لەسەر هەڵەیەك کەداوای لێخۆشبونی بۆ بکەن، باشترە لەو گەڕانەوەیە بۆ لای خوا کە لەترسا ئەنجام بدرێت. تۆ ئەگەر بتەوێت، دەتوانیت بۆ لای خوا بگەڕێیتەوە و لێ نزیك ببیتەوە بەلاّم بەگوناحکاری بێزار نەبیت. لەبەر دەرگای ماڵەکەت دەستەیەك وەك کێو کۆبونەتەوە. عوسمان وتی: خۆت برۆ لای ئەوان و قسەیان لەگەڵ بکە چونکە من لەگفتوگۆ لەگەڵ ئەوان شەرم دەکەم. مەروان هات و خەڵك لەبەر زۆری سوار شان و ملی یەك ببون. مەروان وتی: ئێوە چیتان دەوێت وا کۆبونەتەوە دەڵێی دەتانەوێت شوێنێك تالاّن بکەن! روتان ڕەش بێت! کێتان دەوێت! ئامادەن پاشایەتی ئێمە لەدەستی ئێمە دەربێنن! لێرە دورکەونەوە. سوێند بەخوا ئەگەر ئاهەنگی ئێمەتان کردوە، ئەو بەلاّیەتان بەسەردادێت کەهیچ کات شاد نابن و ئەنجامی کارەکانی خۆتان پەسەند ناکەن. بگەڕێنەوە بۆ ماڵەکانتان چونکە سوێند بەخوا ناتوانن دەست بەسەر ئەوەی لەدەستی ئێمەدایە، بگرن. خەڵك گەڕانەوە و دەستەیەك ڕۆشتنە لای عەلی و لەوەی رویدابو، ئاگاداریان کردەوە.

عەلی هات و عەبدولرەحمان کوڕی ئەسوەد کوڕی عەبد یەغوسی بینی و وتی: ئایا لەکاتی وتارەکەی عوسمان ئامادە بویت؟ وتی: بەڵێ. پرسی: ئایا بیستت مەروان چی وت؟ وتی: بەڵێ. عەلی هاواری کرد: ئەی بەندەکانی خوا، ئەی موسوڵمانان فریام کەون! ئەگەر من لەماڵەکەم دانیشم، دەڵێت: من و خزمایەتی منت پشت گوێ خست. و ئەگەر بڵێم ئەوەی پێویستە دەبێت ئەنجامی بدات، مەروان دێت و گەمەی پێدەکات و عوسمان

دەبێتە ئاژەڵێکی دەستەمۆ بۆ ئەو کە بۆ هەر شوێنێك بیەوێت، دەیبات و ئەمە دوای ژیانێکی دور و درێژ لەگەڵ پێغەمبەرە. عەلی تورە لەشوێنەکەی هەستا و ڕۆشتە لای عوسمان وپێی وت: ئایا دەستت لەمەروان هەڵنەگرت و ئەو دەستی لەتۆ هەڵنەگرت بەشێوەیەك تۆی لەدینەکەت هەڵگەڕاندەوە و لەرێگەی راست بۆ لارێی بردی و تۆی کردە وشترێکی باربەر تا بۆ هەر شوێنێك دەیەوێت، بیبات؟ سوێند بەخوا مەروان نەئەندێشەی لەدینەکەی دەکات نە لەخۆی. سوێند بەخوا مەروان بەشێوەیەك دەبینم تۆ دەباتە لەوەرگا و هیچ کات ناتگەڕێنێتەوە! دوای ئەمە ئیتر بۆ لای تۆ ناگەڕێمەوە. شەرەفی خۆت پێشێل کرد و ئەوان بەسەر هەمو ژیانی تۆدا زاڵ دەبن.

کاتێك عەلی ڕۆشتەدەر، هاوسەرەکەی نایلە کچی فەراصفە هات و وتی: من وتارەکەی عەلیم بیست، ئیتر بۆ لای تۆ ناگەڕێتەوە. تۆ بویتە کەرەستەی دەستی مەروان کەبۆ هەر شوێنێك بیەوێت دەتبات. عوسمان وتی: چی بکەم؟ ژن وتی: لەخوا بترسە و ڕێچکەی دو هاورێکەت (ئەبوبەکر و عومەر) بگرەبەر چونکە ئەگەر ببیتە فەرمانبرداری مەروان، دەتکوژن. مەروان لای خەڵك نەبەهای هەیە نەترس و نە خۆشەویستی. خەڵك لەزیانی ئەو لەدەوری تۆ بڵاوەیان لێکردوە. کەس بۆ لای عەلی بنێرە و دڵی بەدەست بێنەرەوە چونکە ئەو لەگەڵ تۆ خزمە و خەڵکان فەرمانەکانی بەکار دەبەن. عوسمان کەسی بۆ لای عەلی نارد بەڵام عەلی نەڕۆشت و وتی: پێم وتوە دوبارە ناگەڕێمەوە. قسەکەی نایلە بەگوێی مەروان گەیشت، هات و لەبەرابەر عوسمان دانیشت و وتی: ئەی کچی فەراصفە! عوسمان وتی: بەقسەی رەق ئازاری نەدەیت چونکە روخسارت ڕەش دەکەم. سوێند بەخوا ئەو زیاتر چاکەی منی دەوێت. مەروان بێدەنگ بو.

عوسمان شەو ڕۆشتە مالی عەلی وپێی وت: من لەرێگەی راست ناگەڕێمەوەو بەڵێنەکەی خۆم دەبەمەسەر. عەلی وتی: دوای ئەوەی ڕۆشتیتە سەر تەختی وتاردانی پێغەمبەر و بەڵێنت بەخەڵکدا، ئەوسا ڕۆشتیتە ماڵ و مەروان هاتەدەر و لەبەر دەرگاکەی تۆ خەڵکی جوێن باران کرد وئەوانی رەنجاند. عوسمانە عەلی بەجێهێشت و بەردەوام دەیوت: منت بەتەنیا بەجێهێشت و خەڵکی لەسەر من بوێر کرد. عەلی وتی: سوێند بەخوا لەهەر کەسێك زیاتر پارێزگاریت لێدەکەم بەڵام هەر کاتێك

لەبەرژەوەندی تۆ کارێك پەسەند دەکەم، مەروان دێت و شتێك دەڵێت و تۆ وتەکانی ئەو ئەنجام دەدەیت و وتەکانی من دەخەیتە ژێر پێ.

عەلی جارێکیتر هاوکاری عوسمانی نەکرد تا خەڵك ئاویان لەعوسمان گرت. لەم کاتەدا عەلی بەتەڵحەی وت: دەمەوێت ئاو بۆ عوسمان ببەیت. عەلی بەتەواوی تورە بو و دانەنیشت تا ئاوی فراوانیان بۆ عوسمان برد.

دەڵێت: دەستەیەك وتویانە عەلی لەکاتی گەمارۆ خستنە سەر عوسمان لەخەیبەر بەسەری دەبرد. هاتە مەدینە و بینی خەڵك لەدەوری تەڵحە کۆبونەتەوە. تەڵحە لەو کەسانە بو گوێی لەوتەکانی عەلی دەگرت و بەکاری دەبرد. کاتێك عەلی هات، عوسمان ڕۆشتە لای وپێی وت: دوای سلاو، من مافی ئیسلام، مافی برایەتی و خزمایەتی و زاوایەتی پێغەمبەرم هەیە. ئەگەر هیچ کام لەمانە نەدەبو وئێمە لەرۆژگاری جاهلی ژیانمان بەسەر دەبرد، ئەمە هۆکاری شەرمی بەنی عەبد مەناف بو کەبەنی تیم (بەنی تەمیم) یانی تەڵحە و کەسەکانی ئەم کارە لەدەست ئێمە دەربێنن. عەلی وتی: بەزویی ئاگادارت دەکەنەوە. دواتر هاتەدەر و ئوسامەی بینی. بەرێکەوت و ڕۆشتە ماڵی تەڵحە وبینی خەڵك لەگەڵ ئەو کۆبونەتەوە.

پێی وت: ئەی تەڵحە ئەمە چ کارێکە پێوەی سەرقاڵیت؟ تەڵحەی وتی: ئەی باوکی حەسەن، پشتێن لەگۆی مەمك تێپەڕی کرد. عەلی ڕۆشت تا گەشتە گەنجخانە. وتی: بیکەنەوە. گەڕان و کلیلەکانیان نەدۆزیەوە. عەلی گەنجخانەی کردوە و زێر و زیوەکانی لەناو خەڵکدا دابەش کرد. خەڵك لەدەوری تەڵحە بلاوەیان لێکرد وئەو بەتەنیا مایەوە. عوسمان لەم کارە شادمان بو. تەڵحە ڕۆشتە لای عوسمان وپێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، ویستم کارێك بکەم تا خوا جیایی بخانە نێوان من و ئەو! عوسمان وتی: سوێند بەخوا نەك بۆ داوای لێخۆشبون بەڵکو وەك کەسێکی تێکشکاو هاتویت. ئەی تەڵحە، خوا لەنێوان من و تۆ داوەر بێت!

## کوژرانی عوسمان

پێشتر ئاماژەمان پێدا خەڵك[1] چۆن ناهەنگی عوسمانیان کرد. ئاماژەمان بەزۆربەی ئەو هۆکارانەدا کەخەڵك کردیان بەلگە و بیانو و ئەوانی ناچار بەکوشتنی کرد. ئێستا

باسی ئەوە دەکەین چۆن کوژرا و چی پیشهات کە بۆ کوشتنی پێداگریان کرد.

یەکێك لەهۆکارەکان ئەوە بوگایەلێك لەوشترەکانی زەکاتیان بردە لای عوسمان و ئەو هەمویانی بەیەکێك لەپیاوەکانی بەنی حەکەم (بنەماڵەی مەروان) بەخشی. عەبدولرەحمان کوڕی عەوف ئەمەی بیست و وشترەکانی وەرگرتەوە و لەناو خەڵکدا دابەشی کرد و عوسمان لەماڵەکەی خۆیدا چاودێری دەکرا.

دەستەیەك دەڵێن: یەکەم کەس لەوتار لەگەڵ عوسمان بوێری لەخۆی نیشاندا، جەبەلە کوڕی عەمرۆ ساعدی بو. عوسمان لای ئەو تێپەڕی و جەبەلە لەکۆڕەکەی خۆی دانیشتبو و زنجێرێکی بەدەستەوەبو. عوسمان سلاوی کرد و خەڵك وەلامیان دایەوە. جەبەلە وتی: بۆ سلاو لەپیاوێك دەکەن کەستەم و بێدادی زۆری کردوە؟ دواتر بەعوسمانی وت: سوێند بەخوا بێ گومان ئەم زنجیرە لەملی تۆ توند دەکەم یا ئەوەی ئەم داردەستە خراپەکارە لەدەوری خۆت دوردەکەیتەوە، مەروان، کوڕی عامر، و کوڕی سەعید. هەندێك لەمان بەرادەیەك پەست و خراپەکارن کەئایەکانی قورئان سەبارەت بەوان دابەزیوە. لەم کاتەدا بو خەڵك ترسیان لەو نەما و سڵیان لێ نەدەکردوە. پێشتر ئاماژەمان پێدا کاتێك عوسمان وتاری دا، عەمرۆ کوڕی عاص چی پێ وت.

رۆژێك وتاری بۆ خەڵکدا و داردەستە تایبەتەکەی پێغەمبەری بەدەستەوە بو کەئەبوبەکر و عومەریش لەکاتی وتاردان دەیانگرت بەدەستیانەوە. جەهجەها غەفاری داردەستەکەی لێ سەند و بەئەژنۆی خۆی شکاندی وخستیە ناو خۆڵدانێکەوە.

دەستەیەك دەڵێن: دەستەیەك لەخەڵکانی مەدینە لەهاوەڵانی پێغەمبەر وکەسانیتر کۆبونەوە و لەهەر کەنارێکەوە گەیشتن و کۆبونەوەیەکیان رێکخست و نامەیان بۆ هەمو شارەکان نوسی کە: ئەگەر خوازیاری شەڕ لەرێگەی خوادان، وەرن و دەست پێبکەن. لێرەوە بو چەند بەرەکی لەناو خەڵکان دروست بو. پێشتر باسی ئەمەمان کرد. وەك ئاماژەی پێدرا، خەڵکانی میسر هاتنە مەدینە و عەلی کوڕی ئەبی تالب و محەممەد کوڕی موسلیمە رۆشتنە لای ئەوان و گەڕانەوە بۆ میسر بەلام دوبارە گەڕانەوە. کاتێك گەڕانەوە، محەممەد کوڕی موسلیمە رۆشتە لای ئەوان و پرسیاری هۆکاری گەڕانەوەی ئەوانی کرد. نامەیەکیان لەناو لولەیەکی مسین دەرهێنا و وتیان: کۆیلەی عوسمان مان لەبوەیب سوار لەسەر وشترێك لەوشترە زەکاتیەکان بینی. گرتمان و هەمبانە و توێشودان

و کەل و پەلەکانی ئەو گەڕاین وئەم نامەمان دۆزیەوە. لەم نامەدا فەرمانی داوەکە عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس و عەمرۆ کوڕی حەمەق و عوروە کوڕی بیاع قامچی باران بکەن و ریش و سەریان بتاشن و هەندێك لەوان لەسێدارە بدەن. دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی نامەکەی پێوە گیرا، ئەبو ئەعوەری سولەمی بو. کاتێك ئەویان بینی، پرسیاریان لێکرد بۆ کوێ دەڕوات و وتیان ئایا هەڵگری نامەیە یا نا. وتی: نە. پرسیان: بۆ چ کارێك دەڕۆیت؟ دژایەتی لەقسەکانیدا دروست بو و ڕەنگی گۆڕا. ئەمەیان بەهۆکاری نیگەرانی زانی و ئەویان پشکنی ونامەکەیان لێسەند و گەڕانەوە و خەڵکانی بەسرە و کوفەیش گەڕانەوە. کاتێك میسریەکان گەڕانەوە، محەممەد کوڕی موسلیمەیان ئاگادار کردەوە وپێیان وت: ئێمە قسەمان لەگەڵ عەلی کرد وئەو بەڵێنی پێداین قسەی لەگەڵ بکات. لەگەڵ سەعید کوڕی ئەبی وەقاص و سەعید کوڕی زەید قسەمان کرد وئەم دوانە وتیان بەشداری لەم کارەی ئێوەدا ناکەین. بەمحەممەد کوڕی موسلیمەیان وت دوای نیمەڕۆ لەگەڵ عەلی بڕواتە لای عوسمان. عەلی و محەممەد ڕۆشتنە لای عوسمان و سەبارەت بەمیسریەکان داوای فەرمانیان لێکرد و مەروان لای ئەو دانیشتبو. مەروان وتی: ڕێگە بدە من لەگەڵ ئەوان قسە بکەم. عوسمان وتی: بێدەنگ بە خوا دەمت بشکێنێت! تۆ کارت بەم کارانە چیە؟ لەماڵەکەی من بڕۆرەدەر. مەروان ڕۆشت. عەلی و محەممەد وتەکانی عوسمانیان بەخەڵکی میسر ڕاگەیاند. عوسمان بەخوا سوێندی خوارد کەئەو نامەی نەنوسیوە و ئاگای لەو نامە نیە. محەممەد وتی: ڕاست دەکات، ئەمە کاری مەروانە.

میسریەکان ڕۆشتنە لای عوسمان و بەناوی سەروەری باوەڕداران سڵاویان لێنەکرد. عوسمان زیانی لەروخساری ئەوان خوێندەوە. خەڵك قسەیان دەست پێکرد. عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس دەستی بەقسە کردن کرد و باسی عەبداللە کوڕی سەعیدی کرد کە چ بەڵایەکی بەسەر موسوڵمانان و ئەمان پێدراوەکاندا هێناوە و چۆن تاڵانیەکانی تایبەت کردوە بەخۆی. هەرجار داوای لێکۆڵینەوەی لێدەکەن، دەڵێت: ئەوە نامەی سەروەری باوەڕداران. باسی ئەو کارانایان کرد کە لەمەدینە ئەنجامی داوە. پێیان وت: لەمیسرەوە بەمەبەستی کوشتنی تۆ هاتوین بەڵام عەلی و محەممەد کوڕی موسلیمە ڕێگەیان لێگرتین و بەڵێنیاندا تۆ لەهەمو کارە ناڕەواکانی خۆت پاشگەز ببێتەوە. بۆ

شارەکانی خۆمان گەڕاینەوە و کۆیلەکەی تۆمان بەنامەیەکەوە گرت کەمۆری تۆی لەسەر بو و فەرمانت دابو دەست و لوت و گوێچکەی ئێمە ببڕن و بمانخەنە زیندانە دورودرێژەکانی رۆژگار.

عوسمان سوێندی خوارد نامەی نەنوسیوە، فەرمانی وای دەرنەکردوە و ئاگاداری نیە. محەممەد وتی: عوسمان راست دەکات. میسریەکان وتیان: کەواتە کێ ئەو نامەی نوسیوە؟ عوسمان وتی: نازانم. میسریەکان وتیان: بەم شێوە هەڵس وکەوت لەگەڵ تۆ دەکەن و کۆیلەکەی تۆ سوار وشتری گەنجخانە دەکەن و مۆری تۆ لەنامە دەدەن و دەینرێن بۆ فەرمانڕەواکانی تۆ تا کارە ناڕەوا و ناپەسەندەکان ئەنجام بدات و تۆ نازانیت؟ عوسمانی وتی: بەڵێ. میسریەکان وتیان: یا راست دەکەیت یا درۆ. ئەگەر درۆزن بیت شیاوە دەست لەکار بکێشیتەوە چونکە بەناڕاست و ناڕەوا فەرمانی کوشتنی ئێمەت دەرکردوە. ئەگەر راستگۆ بیت، دوبارە شیاوە دەست لەفەرمانڕەوایی هەڵبگریت چونکە تۆ ناتوانیت کاروبارەکان هەڵسورێنیت و جیاواز لەمە پیاوێکی نائاگایت و دەوروبەرەکانت خراپ و ستەمکارن. شیاو نیە بۆ ئێمە ئەم کارە بەدەست کەسێك بسپێرین کەنائاگا و لاوازە و کارەکان بێ فەرمانی ئەو ئەنجام دەدرێن. دەستبەرداری فەرمانڕەوایی بە بەهەمان شێوە کەخوا دەستبەردارت بوە. عوسمان وتی: ئەو کراسەی خوا لەبەری کردوم، دایناکەنم بەڵام سوێند بەخوا دەگەڕێمەوە و دەست لەخراپەکاری هەڵدەگرم. میسریەکان وتیان: ئەگەر جاری یەکەم بوایە دەگەڕێیتەوە و تۆبەدەکەیت، رازی دەبوین بەڵام دەبینین پەشیمان دەبیتەوە و بۆ لای خوا دەگەڕێیتەوە ودواتر درێژە بەخراپەکاری و ستەمکاری خۆت دەدەیت. ئێمە ناگەڕێینەوە تا یا تۆ لەسەر کار لادەبەین یا دەتکوژین تا گیانی ئێمە پەیوەستی خوا بێت. ئەگەر هاورێیان و کەسەکانت هاوکاریت بکەن، شەڕیان لەگەڵ دەکەین تا دەستمان بەتۆ بگات. عوسمان وتی: ئەوەی لەجێنشینی خوا بێزاری بکەم، کوژران لای من پەسەندترە، بەڵام ئەوەی وتتان هەر کەس پارێزگاری لەمن بکات، دەیکوژن من فەرمان بەکەس نادەم بۆ شەڕ کردن لەگەڵ ئێوە بەڵام هەرکەس بێ فەرمانی من شەڕ لەگەڵ ئێوە بکات، سەربەخۆ ئەم کارەی کردوە. ئەگەر دەمویست شەڕ لەگەڵ ئێوە بکەم نامەم بۆ سوپاکەی خۆم دەنوسی و ئەوان بەخێرایی خۆیان دەگەیاند، هەروەها دەمتوانی پەنا بۆسوچ و قوژبنێك ببەم.

هات و هاوار بەرز بویەوە.

عەلی هەستا و ڕۆشتەدەر و میسریەکانی نادرە دەر و بەرەو ماڵەکەی خۆی بەڕێکەوت. میسریەکان گەمارۆیان خستە سەر عوسمان. عوسمان بۆ معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و عەبدالله کوڕی عامر و فەرماندەکانی سوپا نامەی نوسی و داوای هاوکاری لێکردن و فەرمانیدا لەهاتن و ڕەوانە کردنی سوپا پەلە بکەن. معاویە درەنگی کرد.( چونکە دەیویست ئەو پیرە پیاوە لەناو ببەن تا تاجی پاشایەتی بەدەست بێنێت). یەزید کوڕی عەبداللەی قەسری باوەگەڕێی خالید کوڕی عەبداللەی قەسری لەناو خەلکانی شام هەستا و دەستەیەکی زۆر هاورێیەتیان کرد. ئەوبەرەو مەدینە بەرێکەوت بەلاّم کاتێك گەیشتە وادی ئەلفورع، بیستی کەعوسمان کوژراوە ولەبەر ئەمە گەڕانەوە. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو حەبیب کوڕی موسلیمەی فێهری لەشامەوە بەرێکەوت و موجاشیع کوڕی مەسعودی سولەمی لەبەسرە. کاتێك گەشتنە ڕەبزە و پێشەنگەکانیان سێرار لەدەوروبەری مەدینە دابەزین، هەواڵی کوژرانی عوسمانیان بیست و گەڕانەوە.

عوسمان لەگەڵ ڕاوێژکارانی خۆی ڕاوێژی کرد و ئەوان دەنگیان بۆ ئەوەدا تا کەسێك بۆ لای عەلی بنێرێت تا شتێك بەوان ببەخشێت و ڕازیان بکات و بگەڕێنەوە تا ئەم کارە ماوەیەکی زیاتر بخایەنێت و هێزە یارمەتیدەرەکان بگەن. عەلی پێی وتن ناتوانرێت درێژە بەم کارە بدرێت وئیتر ناکرێت گەمە بەخەڵك بکرێت. یەکەم جار ئەوەی توانیم، ئەنجامم دا. مەروان وتی: هەرچیان دەوێت، پێیان بدە تا مۆڵەت بەتۆ بدەن و ڕۆژگار درێژ ببێتەوە چونکە ئەم خەڵکە ستەمیان لەتۆکرد و شیاوی پارێزگاری کردن نین. ئەو عەلی بانگ کرد وپێی وت: دەبینی خەڵك مەبەستی چیان کردوە، دەترسم خوێنم برێژن، ئەوان لەمن دوربکەرەوە و هەرچی لەراستی و دروستی لەمن و کەسانیتریان دەوێت، بەوانی دەبەخشم.

عەلی وتی: خەڵك پێش ئەوەی نیازیان بەکوشتنی تۆبێت، پێویستیان بەکرداری دادپەروەرانەی تۆیە، ئەوان تەنیا بەرەزامەندیەکی تەواو ئارام دەبنەوە. من جاری یەکەم پەیمانم بەواندا بەلاّم تۆ بەکارت نەبرد. ئەم جارە فریو لەمن مەکە چونکە دەمەوێت ئەوەی لەئەستۆی مندایە بەجێی بێنم. عوسمان وتی: داوای هەرپەیمانێکیان کرد، بەڵێنیان پێ بدە و منیش بەڵێن دەدەم پەیمانەکان ببەمە سەر. عەلی ڕۆشتە لای

ئەوەیە دەست لەفەرمانڕەوایی هەڵئەگریت بەلام ئەگەر دەست لەفەرمانڕەوایی هەڵبگریت، لەپێناو پارێزگاری کردن لەتۆ شەڕ ناکەن.

عوسمان بێدەنگ بو و لەماڵەکەی خۆی دانیشت و فەرمانی بەخەڵکانی مەدینەدا بگەڕێنەوە و ئەوانی سوێندا پارێزگاری لەو نەکەن. هەموان جگە لەم کەسانە گەڕانەوە: حسێن کوڕی عەلی، عەبداللە کوڕی عەباس، محەممەد کوڕی تەڵحە، عەبداللە کوڕی زوبەیر وکەسانیتر. چەندین دەستەی زۆر هاتنە لای ئەو. رۆژگاری گەمارۆدان چل رۆژی خایاند. کاتێك هەژدە رۆژ کۆتایی هات، چەندین کاروان لەشارەکانەوە گەیشتن ووتیان: سوپایەکی گەورە بۆ شەڕی ئەوان ئامادە و بەرێکەوتوە. ئەم کاروانیانە بوێریان بەخەڵك بەخشی. لەم کاتەدا بو رێگەی هاتوچۆ کردنی خەڵکیان بۆ لای عوسمان بەست و نەیانهێشت هیچ شتێك تەنانەت ئاو بەو بگات. عوسمان بەنهێنی کەسی بۆ لای عەلی و تەڵحە و زوبەیر و هاوسەرەکانی پێغەمبەر نارد کەخەڵك رێگە نادەن ئاو بەمن بگات. ئەگەر دەتوانن ئاو بەمن بگەیێنن. ئەوەی پێش هەموان هاوکاری کرد، عەلی کوڕی ئەبی تالب بو. دواتر دایکی حەبیبە هاوسەری پێغەمبەر بۆ هاوکاری کردنی هاتەدەر. عەلی لەقولایی شەو هات و وتی: ئەو کارەی ئێوە دەیکەن، نەلەکاری باوەڕداران دەچێت نەناباوەڕان. خواردن و ئاو لەم پیاوە درێغ مەکەن چونکە ئێرانی وڕۆمیەکانیش کاتێك ئەسیر دەگرن، نان و خواردنیان پێ دەدەن. خەڵك وتیان: سوێند بەخوا تەنانەت رێگە نادەین یەك دڵۆپ ئاوی پێ بگات. عەلی دەستارەکەی خۆی فرێدایە ماڵەکەی عوسمان یانی من کارەکەی خۆمم ئەنجامدا و گەڕامەوە. دایکی حەبیبە سوار لەسەر ئێسترێك بەمەشکەیەك ئاو گەیشت کە لەژێر چارشێوەکەی خۆی دایشاردبو. خەڵك سەری ئێسترەکی ئەویان گرت. ژن وتی: ئەمانەتی ئومەوییەکان لای ئەم پیاوەیە و دەمەوێت بەدوایدا بگەڕێم تا سامانی بێوەژنەکان وهەتیوەکان بەفیڕۆ نەچێت. وتیان: درۆ دەکەیت. جڵەوی ئێسترەکەی ئەویان بەشمشێر بڕی. چوارپێکە رەمی کرد ئەوەندە نەمابو ژنەکە فرێبداتە خوار. خەڵك ئەویان هەڵگرت و بردیانەوە بۆ ماڵ.

رۆژێك عوسمان لەسەر بانی ماڵەکەی ڕۆشتە لای ئەوان، سلاوی لێکردن و دواتر وتی: سوێندتان دەدەم ئایا نازانن من چاڵی رومەم بەسامانی خۆم کڕی تا موسوڵمانان ئاوی لێبخۆنەوە و دواتر خۆم وەك یەکێك لەموسوڵمانان کەڵکم لێوەرگرت؟ وتیان: بەڵێ.

وتی: ئەی بۆ ئاو لەمن دریغ دەکەن تا ڕۆژو بەئاوی دەریا بشکێنم. وتی: سوێندتان دەدەم ئایا نازانن من فلأن زەمینم کری و بەیەوەستی مزگەوتم کرد؟ وتیان: بەڵێ. وتی ئایا بیرتانە پێش من ڕێگری کەسێکیان لەنوێژ خوێندن لەوێ گرتبێت؟ وتی: سوێندتان دەدەم بەخوا ئایا نازانن پێغەمبەر لەوەسفی من ئەمە وئەوەی وت؟ لەناو خەڵك گرژیەك بۆ پارێزگاری کردن لەو دروست بو. دەستەیەك وتیان: دەست لەسەروەری باوەڕداران هەڵگرن. مالکی ئەشتەر هەستا و وتی: دورنیە ئەو بەدرۆ لەزمانی خۆی وپێغەمبەرەوە قسە بکات. عایشە ڕۆشتە حەج و ویستی براکەی خۆی محەممەد کوڕی ئەبی بەکری لەگەڵ خۆی ببات. محەممەد ڕازی نەبو. عایشە وتی: سوێند بەخوا ئەگەر دەمتوانی کارێك بکەم ئەوانی لێ دور بخەمەوە، درێغم نەدەکرد. حەنزەلەی دەبیر بەمحەممەدی وت: دایکی خوا پەرستەکان داوای هاورێیەتی لەتۆ دەکات و شوێنی ناکەویت و بەدوای گورگەکانی عەرەبدا بەرێدەکەویت کەدەیانەوێت کارێکی ناڕەوا ئەنجام بدەن! ئەگەر چارەنوسی ئەم کارە بەتاقی کردنەوەی هێز بگات، منالەکانی عەبد مەناف بەسەر تۆدا زاڵ دەبن و لەدەستی تۆی دەردێنن. دواتر حەنزەلە ڕوی کردە کوفە و بەردەوام دەیوت:

| | |
|---|---|
| عجبت لما یخوض الناس فیه | یرومون الخلافة ان تزولا |
| ولو زالت لزال الخیر عنهم | و لاقوا بعدها ـلا ذلیلا |
| و کانوا کالیهود و کالنصاری | سواء کلهم ضلوا السبیلا |

یانی: سەرم سوڕماوە لەوەی خەڵکان تیایدا گرفتارن، ئاهەنگی خەلافەتیان هەیە و دەیانەوێت لەناوی ببەن. ئەگەر لەناو بچێت، باشی لای ئەوان کۆچ دەکات و دوای ئەوە گرفتاری ریسوایی و سوکی دەبن. ئەوان لەجولەکە و مەسیحیەکان دەچن، هەمویان وەك یەکن، هەمویان گومڕا بون.

ئەم هەواڵە بەزوبەیر و تەڵحە گەیشت کەعەلی و دایکی حەبیبە چییان بەسەر هاتوە. ئەم دوانە لەماڵەکانی خۆیان مانەوە و عوسمان بەتەنیا مایەوە بەشێوەیەك هەندێ کات بنەماڵەی حەزام لەکاتی ئاناگایی خەڵك ئاویان بۆ دەبرد. عوسمان لەسەر بانەکەوە ڕۆشتە لای ئەوان و عەبداللە کوڕی عەباسی بانگ کرد فەرمانی پێدا لەگەڵ خەڵك حەج بکات. ئەو لەو کەسانە بو لەبەردەم ماڵەکەی عوسمان پارێزگاری لەو

دەکرد. کوڕی عەباس وتی: شەڕ کردن لەگەڵ ئەم ئاژاوەچیانە لەحەج کردن لای من پەسەندترە. عوسمان سوێندیدا و کوڕی عەباس بەرێکەوت.

عەبدالله کوڕی عەباس کوڕی ئەبی رەبیعە وتی: ڕۆشتمە لای عوسمان وئەو دەستی منی گرت و ناچاری کرد گوێ لەگفتوگۆکانی خەڵك لەدەرەوە بگرێت. بیستم کەدەستەیەك دەڵێن: بۆ مۆڵەتی پێدەدەن، بۆ نایکوژن؟ دەستەیەك وتیان: مۆڵەتی پێبدەن ئەگەری هەیە لەرێگەی ناڕاست بگەڕێتەوە. هەمان کات کە لەوێ وەستابوم، تەڵحە لەوێ تێپەڕی و وتی: کوڕی عودەیس لەکوێیە؟ عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس ڕۆشتە لای ئەو و بەگوێی یەکدا چرپاندیان ودواتر گەڕایەوە و بەهاوەڵانی خۆی وت: رێگە مەدەن کەس بڕواتە لای عوسمان یا کەس لای ئەو بێتەدەر. عوسمان وتی: ئەمە کارێك بو تەڵحە کردی. خوایە دادی من لەتەڵحە وەربگرە چونکە ئەوئەمانەی کۆکردەوە و دژی من هانیدان. هیوادارم دەستی لەمن کورت ببێتەوە و لەسەر ئەم کارە خوێنی برژێت. ویستم بێمەدەر بەڵام خەڵکان رێگەیان لێگرتم. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر فەرمانی بەوان دا ورێگەیان بۆ من کردەوە. دەڵێن: زوبەیر پێش کوژرانی عوسمان لەمەدینە ڕۆشتەدەر. دەستەیەك دەڵێن: لەمەدینە بو.

کاتێك میسریەکان زانیان حەج کەران ئاهەنگی ئەوانیان هەیە و دەیانەوێت هاوکاری عوسمان پەیوەستی حەجەکەی خۆیان بکەن و هەروەها بینیان سوپای شارەکان لەئومەوییەکان بۆ هاوکاری کردنی عوسمان بەرێکەوتون، وتیان: ئێمە لەو کارەی گرفتارین پێی، تەنیا بەکوشتنی ئەم پیاوە رزگارمان دەبێت تا خەڵك بەکوشتنەکەیەوە سەرقاڵ بن و دەست لەئێمە هەڵبگرن. ئاهەنگی دەرگای ماڵەکەیان کرد بەڵام حەسەن و عەبدالله کوڕی زوبەیر و محەممەد کوڕی تەڵحە و مەروان کوڕی حەکەم و سەعید کوڕی عاص و هاورێکانیان لەهاوەڵانی پێغەمبەر، بەچالاکی هەستان وپاشەکشێیان بەخەڵك کرد. عوسمان هاواری لەوان کرد و وتی: بۆ هاوکاری کردنی من هیچ کارێك مەکەن. ئەوان رازی نەبون. عوسمان دەرگاکەی کردەوە تا هاوەڵانی خۆی لەهاوکاری کردن دور بخاتەوە. کاتێك هاتەدەر و خەڵکان ئەویان بینی، میسریەکان پاشەکشێیان کرد وهاوەڵانی بەسەر ئەواندا زاڵبون. عوسمان هاورێکانی خۆی سوێند دا تا بڕۆنە ژوور. ئەوان ڕۆشتنە ژور و عوسمان دەرگای لەسەر میسریەکان داخست. لەم کاتەدا

پیاوێك لەئەسلەم بەناوی نیار کوڕی عەیاز لەهاودەڵانی پێغەمبەر هەستا و بەسەر عوسماندا قیژاندی. لەهەمان کات کەسوێندی دەدان تا دەست لەهاوکاری کردنی ئەو هەڵبگرن، لەناکاو کەسیر کوڕی صەڵت تیرێکی بۆ هاویشت کەنیار دەست بەجێ گیانی سپارد.

لەم کاتەدا بەعوسمانیان وت: بکوژەکەی بەئێمە بسپێرە تا بیکوژین. عوسمان وتی: پیاوێك کەهاوکاری منی کرد و رێگەی نەدا من بکوژن، تەسلیمی ئێوە ناکەم. کاتێك ئەمەیان بینی، هێرشیان کردە سەر دەرگاکە. کەس لەوان رێگری لێ نەکردن. دەرگاکە بەسترابو و خەڵك نەیانتوانی بڕۆنە ژور لەبەر ئەمە دەرگا و هەیوانی سەر دەرگاکەیان سوتاند. خەڵکی ناو ماڵەکە خۆیان ئامادە کرد. عوسمان بۆ نوێژ وەستا بو و سورەی (طه) (سورەی ٢٠) دەخوێند. ئەوەی دەیبیست نەبوە هۆکارێك بۆ ئەوەی دەست لەنوێژ و قورئان خوێندن هەڵگرێت. نە هەڵەی کرد، نەزمانی لاواز بو. بەئارامی کۆتایی بەنوێژەکەی هێنا. کاتێك تەواوبو، دەستی بەخوێندنی قورئان کرد و ئەم ئایەی هێنایە سەر زمان: ئەوانەی خەڵك پێیان وتن کەخەڵکان بۆ شەڕ دژی ئێوە کۆبونەتەوە. لەوان بترسن. بەڵام ئەوان زیاتر باوەڕداربون و بەردەوام دەیانوت: خوا بۆ ئێمە بەسە چونکە باشترین پشتیوانە (ال عمران /٣/١٥٧). بەکەسەکانی ناو ماڵەکەی وت: پێغەمبەر پێشنیارێکی بەمن کردوە و من لەسەر ئەوە خۆڕاگرم. درگای ماڵەکەیان نەسوتاند مەگەر ئەوەی مەبەستی کارێکی گەورەتریان هەبێت. من ئەمە لەسەر هەر پیاوێك ناڕەوا دەکەم کەداوای هاوکاری کردن و شەڕ لە هەر پیاوێك بکات یا شەڕ بکات. بەحەسەنی وت: باوکت زیاد لەرادە بۆ تۆ نیگەرانە، سوێندت دەدەم لێردبرۆیت. ئەوان رۆشتنە پێش و بۆ پارێزگاری کردن لەوشەڕیان کرد وگوێیان لەوتەکانی ئەو نەگرت. لەم رۆژانەدا مەغیرە کوڕی ئەخنەس کوڕی شەریق بەپەلە لەحەج گەڕایەوە و هاوڕێ لەگەڵ دەستەیەك بۆ هاوکاری کردنی عوسمان گەیشت کە لەماڵەکەی خۆی زیندانی بو. ئەو سوردی شەڕی خوێند و دەیوت:

قد علمت ذات القرون المیل — و الحلی و الانامل الطفول

لتصدقن بیعتی خلیلی — بصارم ذی رونق مصقول

لا استقیل اذ اقلت قیلی

یانی: ئەوانەی قژیان درێژ و بریقەدار و پەنجەی باریك و نەرمیان هەیە بەباشی دەزانن بەیعەت وپەیمانەکەی من لەگەڵ هاورێکەم دەبێتە راستی و من بەشمشێرێکی ئاودراو و درەخشان پارێزگاری لێدەکەم وهەرگیز لەوتارەکەی خۆم پاشگەز نابمەوە.

حەسەن کوڕی عەلی وتی:

لا دینهم دینی و لا انا منهم حتی اصیر الی طمار شمام

یانی: نەدینی ئێوە دینی منە و نەمن لەوانم. تا ئەو کاتەی لەسەرەو خواری زەوی بەخاك دەسپێردرێم.

محەممەد کوڕی تەڵحە هاتەدەر و وتی:

انا ابن من حامی علیه باحد و رد احزابا علی رغم معد

یانی: من کوڕی ئەو کەسەم پارێزگاری لەپێغەمبەر کرد لەشەڕ ئوحوڈ و بەریسوایی مەعدیەکان، سوپا شەڕخوازەکانی پاشەکشێ پێ کرد.

سەعید کوڕی عاص هاتەدەر و وتی:

صبرنا غداة الدار و الموت واقب باسیا فنا دون ابن اروي نضارب

و کنا غداة الروع فی الدار نصرة نشافههم بالضرب و الموت نائب

یانی: بەرەبەیانی رۆژی شەڕی نێوخۆیی خۆراگریمان کرد وئەمە لەکاتێکدا بو لەدەر و دیوارەوە مەرگ دەباری. بەشمشێرەکانی خۆمان پارێزگاریمان لەکوڕی ئەروی کرد و ئاژاوەچیەکانمان لەناو برد. لەبەرەبەیانی رۆژی شەڕ لەناوماڵەکەی خۆی هاوکاریمان کرد و لەوانمان دا وبینیمان ئاگری مەرگ خەرمانەکانی ژیان قوت دەدات.

دوایین کەس کەهاتەدەر عەبدالله کوڕی زوبەیر بو. ئەو دوایین ئامۆژگاریەکانی بۆ پارێزگاری کردن لەعوسمان هێنایە سەر زمان. ئەبوهورەیرە هات و بینی خەڵك وەك بەرد لەشوێنەکانی خۆیان وەستاون. وتی: شەڕ کردن لەئاوا رۆژێك زۆر باشە! دواتر هاواری کرد: ئەی خەڵکانی من، ئێوە بۆ رزگاری بانگ دەکەم و ئێوە بۆ ئاگر دورم دەکەنەوە (غلفر/٤٠/٤١)

مەروان هاتەدەر و وتی:

قد علمت ذات القرون الميل      و الكف و الانامل الطفول

انی اروع اول الرعيل      بغارة مثل القطا الشليل

یانی: قژدرێژەکان و بریقدارەکان و دەست و پەنجە باریك و نەرمەکان بەباشی دەزانن من لەپێش پێشەنگەکانەوە شەڕ دەکەم و هاوشێوەی مەلە بەرد خۆرەکان هێرش دەکەمە سەر دوژمنان.

پیاوێك لەبەنی لەیس بەناوی بەیاع هاتەدەر و ئاهەنگی مەروانی کرد. ئەو دوانە لەیەکیان دا. بەیاع گەردنی مەروانی گرت و برینداری کرد و یەکێك لەدەمارەکانی ملی بڕی بەشێوەیەك دوای ئەوە مەروان بە ملی کورت و کوڵ ژیانی بەسەر برد. عوبەید کوڕی روفاعەی زورەقی ئاهەنگی مەروانی کرد تا بیکوژێت. فاتیمە دایکی ئیبراهیم کوڕی عودەی کەشیری بەمەروان و کەسانیتر دابو، هەستا و وتی: ئەگەر دەتەوێت ئەو بکوژیت، ئەو کوژراوە. ئەگەر دەتەوێت جەستەی بشێوێنیت ئەمە کارێکی قێزەونە. ئەو مەروانی بەرەلاّ کرد، ژن مەروانی هەلگرت وبردیەوە بۆ ماڵ. منالەکانی مەروان رێزیان لەم کارە گرت و دواتر کاتێك هاتنەسەر کار، فەرمانڕەواییان بەئیبراهیم بەخشی. ئاهەنگی موغەیرە کوڕی ئەخنەس کوڕی شوردیقیان کرد و ئەویان کوشت. کاتێك بیستی، .خەڵك ناوی ئەو دەبەن، وتی: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین و بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقره/٢/١٥٦) عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس وتی: چیت بەسەر دێت؟ پیاو وتی: شتێکی هاوشێوەی خەوم بینی و لەجارچیەکم بیست کەدەیوت: مژدەی ئاگر بەبکوژەکەی موغەیرە کوڕی ئەخنەس بدە. ئێستا من گرفتاری خوێنی ئەو بوم.

خەڵك لەماڵەکانی دەوروبەر و لەناو ئەوان لەماڵی عەمرۆ کوڕی حوزام، هێرشیان کردە سەر ماڵی عوسمان و ئەوانەی لەبەردەرگا پاسەوانیان دەدا، نەیانزانی. خەڵك بەسەر عوسماندا زاڵبون و بەدوای کەسێکدا دەگەڕان تا خوێنی بڕێژێت. پیاوێك ئامادە بو، لەناو ماڵەکەی رۆشتە لای وپێی وت دەست لەکار بکێشەردوە تا ئازادت بکەین. عوسمان وتی: هاوار لەتۆ! من بەناڕەوا چ لەرۆژگاری جاهلی و چ لەرۆژگاری ئیسلامی جل وبەرگی هیچ ژنێکم دەرنەهێنا و گۆرانیم نەخوێند و هەڵیت و پلێتم نەوت ولەو کاتەوەی بەیعەتم لەگەڵ پێغەمبەر بەستوە، دەستی راستم نەخستۆتە سەر شەرمی خۆم. ئەو کراسەی خوا کردویەتیە بەرم، دایناێم تا خوا بەختەوەرەکان رێزدار بکات و

بەدبەختەکان رورەش! پیاو هاتەدەر. وتیان: چیت کرد؟ وتی: جگە لەکوشتنی ئەوئێمە لەدەست خەڵك رزگار ناکات و کوشتنی ئەو ڕەوا نیە. پیاوێك لەبەنی لەیسیان نارده لای. عوسمان پێی وت: تۆ بکوژی من نیت چونکە پێغەمبەر لەبەرژەوەندی تۆ لەخوا پاڕاوەتەوە کەتا فلاَن رۆژ زیندو بیت. تۆ گومڕا نەبویت. پیاو هاتەدەر و ئەوانی بەجێهێشت و لەوێ دورکەوتەوە.. پیاوێك لەقورەیشیەکان ڕۆشتە لای. عوسمان پێی وت: پێغەمبەر لەفلاَن رۆژ لەخوا بۆ تۆ پاڕایەوە. تۆ خوێنی ناڕەوا نارێژیت. ئەو گەڕایەوە و لەهاوەڵانی خۆی جیابویەوە. عەبدالله کوڕی سەلام هات و لەکوشتنی عوسمان ڕێگری کرد و وتی: ئەی خەڵکینە، شمشێری خوا لەناو خۆتاندا لەکالآن دەرمەکێشن چونکە سوێند بەخوا ئەگەر لەکالآن دەریبێنن هیچ کات ناچێتەوە ناو کالآن. هاوار لەئێوە! ئەمڕۆ بەقامچی فەرمانڕەوایی ئێوە دەکەن و ئەگەر ئەو بکوژن بەئاسن و شمشێر فەرمانڕەوایەتیتان دەکەن. هاوار لەئێوە! شار لەفریشتەکان پڕبوە، ئەگەر بیکوژن، لەم شارە کۆچ دەکەن. پێیان وت: ئەی پیاوی لەجولەکەبو! تۆ کارت بەم کارانە چیە؟ ئەو گەڕایەوە. دوایین کەس کەڕۆشتە لای و گەڕایەوە، محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بو. عوسمان وتی: هاوار لەتۆ، ئایا هیچ ستەمێکم لەتۆ کردوە یا مەبەستەکانی تۆم نەهێناوتەدی؟

محەممەد ریشی گرت و وتی: ئەی پیری کەمتیاری خلەفاو! خوا تۆ ریسوا دەکات! وتی: من خلەفاو نیم بەڵکو سەروەری باوەڕداران، عوسمانم. محەممەد وتی: معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و فلاَن و فلاَن هیچ کارێکیان بۆ تۆ نەکرد! عوسمان وتی: کوڕی براکەم، ئەگەر باوکت دەبو، بەم ریسواییە ریشی منی نەدەگرت. محەممەد وتی: ئەگەر دەبو و دەیبینی چ ستەمکارییەك دەکەیت، ریشی دەگرتیت. ئەوەی دەمەوێت لەگەڵ تۆی بکەم، لەمە زۆر دژوارترە. عوسمان وتی: لەبەرابەر تۆ پەنا بۆ خوا دەبەم و داوای هاوکاری لەو دەکەم!. محەممەد وازی لێهێنا و هاتەدەر.

دەستەیەك دەڵێن: محەممەد بەزوبینەکەی دەستی لەناوچاوی ئەوی دا. گێڕانەوەی یەکەم راسترە.

دەڵێت: کاتێك محەممەد هاتەدەر و ئەوان دەیانزانی لەبەرابەر عوسمان تێکشکاوە، قوتەیرە و سودان کوڕی حیمران و غافقی تورە بون. غافقی بەکەڕەستەیەکی ئاسنین

لێیدا و بەشەق قورئانەکەی لەدەستی فڕێدا. قورئانەکە سوری خوارد و لەبەردەم عوسمان بەکڕاودیی کەوتەخوار و خوێنی عوسمان رژایە سەری. سودان هات تا لێی بدات. ژنەکەی عوسمان هات و خۆی کردە قەڵغانی شمشێرەکە. ئەو پەنجەی ژنەکەی کردە نیشانە و بڕی. ژن هەڵات. ئەو پیاوە سمتی ئەوی گوشی و وتی: قونێکی قەڵەوی هەیە! لەعوسمانی دا و کوشتی.

دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی عوسمانی کوشت، کەنانە کوڕی بێشری توجەیبی بو. عوسمان ئەوە شەوە لەخەوی خۆیدا پێغەمبەری بینی کەپێی وت: ئەمشەو، نانی ئێوارێ لای ئێمە دەخۆیت. کاتێك کوژرا، دڵۆپێك لەخوێنەکەی رژایە سەربەرگی قورئان لەسەر ئەم ئایە: بەزوویی خوا دادی تۆ لەوان وەردەگرێت (بقرە٢/١٣٧). کۆیلەکانی عوسمان لەگەڵ خەڵك رۆشتنەدەر تا هاوکاری بکەن. عوسمان ئەو دەستە لەکۆیلەکانی ئازاد کرد. کاتێك سودان لێیدا یەکێك لەکۆیلەکان بەشمشێر لەملی سودانی دا و کوشتی. قوتەیرە هێرشی کردە سەر ئەو کۆیلە وکوشتی. ئەوەی لەماڵەکەدا بو تالآنیان کرد و دواتر ڕۆشتن و دەرگایان لەسەر ئەو سێ کوژراوە داخست. کاتێك ڕۆشتنەدەر یەکێك لەکۆیلەکانی عوسمان هێرشی کردە سەر قوتەیرە و کوشتی. دەنگە دەنگ لەخەڵکان بەرز بویەوە و ئەوەی دەستیان کەوت تالآنیان کرد و زێر و زیوی ژنەکانی عوسمانیان برد. کولسومی تەجیبی شاڵێکی سەرشانی نایلەی هەڵگرت و تالآنی کرد. کۆیلەی عوسمان ئەوی گرت و کوشتی. هاواریان کرد: فریایی گەنجینە بکەون و ڕێگەمەدەن پێش ئێوە دەستی بەسەردا بگرن. پاسەوانانی گەنجینە ئەمەیان بیست و بینیان جگە لەدو گوێنی هیچی لێ نەماوە. لەبەر ئەمە هاواریان کرد: رابکەن چونکە ئەمان شوێن مەبەستەکانی ئەم دونیایە کەوتون! رایان کرد و شۆڕشگێرەکان هاتن و گەنجینەیان تالآن کرد. خەڵك بەربونە یەك.

دەڵێن: ئەوان لەکوشتنی پەشیمان بونەوە. بەڵام عەمرۆ کوڕی حەمق، هاتە سەر سینەی عوسمان کەهێشتا نیوە گیان بو، نۆ جار بەشمشێر لێیدا. وتی: سێ جار بۆ ڕەزامەندی خوا لێمدا. شەش جارەکەیتر بۆ خاڵی کردنەوەی دڵم لەستەمکاری ئەم پیاوە بو. ویستیان سەر لەجەستەی جیا بکەنەوە. ام البنین و نایلە خۆیان فڕێدایە سەری و دەستیان بەهاوار کرد و بەشەقەزللە لەخۆیان دەدا. عەبدولرەحمان کوڕی عودەیس

وتی: وازی لێ بێنن. عومەر کوڕی زابی هات و لەقەیەکی لێدا و یەکێك لەپەراسوەکانی شکاند و وتی: باوکمت زیندانی کرد و ئەوەندەت ئەشکەنجە کرد تا لەزینداندا گیانیدا.

کوژرانی ئەو لەرۆژی هەینی هەژدەی زی حەججەی ساڵی سی و پێنجی/ ١٧ ژوئەنی ٦٥٦ زایینی بو. ماوەی خەلافەتەکەی سیانزە سال جگە لەهەشت یا دوانزە ڕۆژ بو. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نیە بەڵکو کوژرانەکەی لەهەژدەی زی حەججەی ساڵی سی و شەش/ ٢٤ سێپتامبەری ٦٥٧ زایینی بو. دەستەیەك دەڵێن: لەرۆژەکانی روناك کردنەوە) رویدا. ئەو لەکاتی کوژران ٨٢ یا ٨٨ یا ٩٠ یا ٧٥ یا ٨٦ ساڵی بو.

## شوێنی بەخاك سپاردنی عوسمان

ئەو کەسەی نوێژی لەسەر خوێند

دەڵێن: جەستەی عوسمان سێ رۆژ لەسەر جێگاکەی بو و کەس بەخاکی نەدەسپارد. دواتر جوبەیر کوڕی موتعیم و حەکیم کوڕی حەزامی قورەشی داوای فەرمانیان لەعەلی کوڕی ئەبی تالب وەرگرت و قسەیان لەگەڵ کرد تا فەرمان بدات و بەخاکی بسپێرن. عەلی ئەو کارەی کرد. کاتێك دوژمنەکانی بیستیان ئەم کارە ئەنجام دەدرێت، بەدەست و دواوێنی پڕ بەرد لەسەر رێگاکەی دانیشتن. چەندین کەس لەبنەماڵەکەی ئەو و کەسانیتر هاتنەدەر کەزوبەیر کوڕی عەوام و حەسەن کوڕی عەلی و ئەبو جوهم و حوزەیفە کوڕی یەمان و مەروان کوڕی حەکەم لەناو ئەواندا بون. ئەوان جەستەی عوسمانیان لەنێوان دو نوێژی شەوان و خەوتنان هێنایەدەر وبەرەو باخێك لەباخەکانی مەدینەیان برد کەپێیان دەوت (ئاورێژگای ئەستێرە) (حش کوکب) لەدەرەوەی بەقیع. جوبەیر کوڕی موتعیم یا حەکیم کوڕی حوزام یا مەروان کوڕی حەکەم نوێژی لەسەر خوێند. چەندین کەس لەئەنسار هاتن تا رێگە نەدەن کەس لەسەر ئەو نوێژ بخوێنێت بەلام لەترسی ئاژاوە ئەوانیان بەجێهێشت. عەلی کەسێکی بۆ لای ئەو کەسانە رەوانە کرد کە لەسەر رێگا دانیشتبون و دەیانویست جەستەی ئەو بەردباران بکەن. بیستی ئەوان مەبەستێکی لەمشێوەیان هەیە و لەبەر ئەمە فەرمانی پێدان دەست لەو جەستە هەڵبگرن. ئەویان لە (حش کوکب) بەخاك سپارد. کاتێك معاویە کوڕی ئەبی سوفیان

هاتەسەر کار، فەرمانی دا و دیواری ئەو باخەیان وێران کرد و ئەو زەمینەیان پەیوەستی گۆڕستانی بەقیع کرد. فەرمانی بەخەڵکدا مردووەکانی ڕۆژگاری خۆیان لەدەوری قەبری عوسمان بەخاك بسپێرن تا ئەو کاتەی گۆڕی عوسمان پەیوەستی گۆڕی موسوڵمانان بو. دەستەیەك دەڵێن: لەشوێنێك دیوار بەدیواری ئاورێژگەی ئەستێرە بەخاك سپێردرا. دەڵێن: ئەم کەسانە لەرێ و رەسمی بەخاك سپاردن ئامادە بون: عەلی، تەڵحە کوڕی عوبەیدالله، زەید کوڕی سابت، کەعب کوڕی مالك وهەمو ئەو هاوەڵانی لەو ڕۆژانەدا پارێزگاریان لێدەکرد. دەڵێن: ئەویان نەشۆرد بەڵکو بەهەمان شێوە بەخاکسیان سپارد.

## نمونەیەك لەکردارەکانی عوسمان

حەسەنی بەصری دەڵێت: ڕۆشتمە مزگەوت و بینیم عوسمان لەسەر عاباکەی خۆی دانیشتوە. لەم کاتەدا دو ئاوکێش هاتنە لای و داوەریان بردە لای ئەو. عوسمان لەنێوان ئەم دوانە داوەری کرد.

شەعبی دەڵێت: پێش ئەوەی عومەر کوڕی خەتاب کۆچی دوایی بکات، قوڕەیشیان لەو بێزار ببون چونکە ئەوانی لەمەدینە جێگر کردبو و ڕێگەی چونە دەرەوەی پێ نەدەدان (لەبەر ئەوەی نەکا لەپێگەکانی خۆیان خراپ کەڵك وەربگرن و خەڵك ئازار بدەن). عومەر بەردەوام دەیوت: مەترسیدارترین بابەت کە من بۆ ئەم ئومەتە لێی دەترسم، بڵاو بونەوەیان لەناو شارەکاندایە. ئەگەر یەکێك لەوان بۆ بەشداری کردن لەشەڕێك داوای فەرمانی لێدەکرد، عومەر دەیوت: ئەو ئەندازەی بۆ پێغەمبەری خوا شەڕت کردە بۆ تۆ بەسە و دەتگەیینێتە مەبەستەکەت. باشتر لەشەڕ کردنی ئەمڕۆی تۆ ئەوەیە ئەم جیهانە نەبینی و جیهان تۆ نەبینێت. ئەو لەگەڵ موهاجیرەکانی قورەیش بەم شێوەیە هەڵس و کەوتی دەکرد و لەگەڵ خەڵکانی دیکەی مەککە ئەم کارەی ئەنجام نەدەدا. کاتێك عوسمان هاتەسەر کار ڕێگەی بۆ ئەوان کردەوە و قوڕەیشیەکان لەشارەکاندا بڵاو بونەوە و خەڵك دەوریان گرت. ئەوان عوسمانیان زیاتر لەعومەر خۆش دەویست.

دەڵێن: عوسمان لەهەمو ساڵەکانی خەلافەتی خۆی لەگەڵ خەڵك حەجی کرد و ژنانی پێغەمبەری لەگەڵ خۆی دەبرد بەهەمان شێوە کەعومەر ئەو کارەی ئەنجام دەدا.

عوسمان نامەی بۆ فەرمانداران‌ی شارەکان نوسی و فەرمانی پێدان لەکاتی حەج کردن بڕۆنە لای و ئەو کەسانەی گلەیی و گازندەیان لەوان هەیە، ئەوانیش بێن تا داوەری لەنێوان ئەواندا بکات. فەرموی: خەڵك بەئەنجامدانی کارە چاکەکان ناچار بکەن و لە کارە خراپەکان دوریان بخەنەوە. وتی: ناتەوان تا ئەو کاتەی ستەملێکراو بێت، من لەگەڵ خۆی و روبەروی ستەمکار دەبینێت.

دەڵێن: یەکەم کرداری ناشیرین کە لەمەدینە دەرکەوت، ئەوە بو لەسەراسەری شارەکان فڕینی کۆترەکان (کۆتربازی) و تیرهاویشتن بەقۆچەقانی دەستی پێکرد. عوسمان لەهەشتەمین ساڵی فەرمانڕەوایی خۆی پیاوێکی لەبەنی لەیس بۆ ئەم کارە راسپارد کە باڵی کۆترەکانی بڕی و قۆچەقانیەکانی شکاند.

دەڵێن: پیاوێك لەسەعید کوڕی موسەییب سەبارەت بەمحەممەد کوڕی حوزەیفە پرسیاری کرد کەچ هۆکارێك ئەوی بۆ شۆڕش کردن دژی عوسمان هاندا. وتی: کوڕێکی باوك مردو کە لەداوێنی عوسمان پەروەردە کرا. ئەو سەرپەرەستی مناڵە باوك مردوەکانی بنەماڵەکەی خۆی خەرجی هەمویان لەئەستۆ گرتبو. داوای لەعوسمان کرد ئەو وەك فەرمانڕوایی شوێنێك دیاری بکات. عوسمان وتی: کوڕی خۆم، ئەگەر بۆ ئەم کارە شیاو بویتایە، تۆم بۆ فەرمانڕەوایی ناوچەیەك رادەسپارد. محەممەد وتی: کەواتە فەرمان بەمن بدە تا بەدوای رۆژی خۆمدا بڕۆم. عوسمان وتی: بۆ هە شوێنێك دڵت دەیخوازێت، بڕۆ. عوسمان ساز وبەرگ و توێشو و چوارپێ وسەرمایەیی پێدا. کاتێك محەممەد گەیشتە میسر، لەو کەسانە بو خەڵکی دژی عوسمان هان دەدا چونکە فەرمانداری لەو درێغ کردبو. پرسی: عەمار کوڕی یاسر؟ سەعید کوڕی موسەییب لەوڵامدا وتی: لەنێوان ئەو و عەباس کوڕی عەتەبە کوڕی ئەبی لەهەب دەمەقاڵەیەك دروست بو کەعوسمان لەهەر دوکیانی دا و لەبەر ئەمە لەنێوان بنەماڵەی عەباس و عەمار دوژمنایەتی دروست بو چونکە ئەم دوانە تۆمەتی ناڕەوایان بۆ یەك هەڵبەستبو.

دەڵێن: سەبارەت بەمحەممەد کوڕی ئەبی بەکر لەسالم کوڕی عەبدالله پرسیاریان کرد کە بۆ دژی عوسمان راپەڕی. وتی: توڕەیی و تەماح. لەئایین ئیسلام پێگەیەکی بەرزی هەبو و کەسانێك قسەیان بۆ کرد و فریویان دا و ئەو خۆپەسندی کردەپیشە و تەماحکار بو. ئەو کارێکی لای عوسمان بو و حەقێکی کەوتە ملی عوسمان و عوسمان

ئەو سامانەی لێ سەند. ئەمە لەگەڵ ئەوەدا یەکیان گرت و محەممەد کەسەرەتا وەسفی عوسمانی دەکرد، دەستی بەسەرکۆنە کردنی کرد.

دەڵێن: پیاوێك عەباس کوڕی عەبدولموتەلیبی ریسوا کرد و عوسمان لەو پیاوەی دا و خەڵك ئەم کارەیان پێخۆش بو. عوسمان وتی: ئایا رەوا بو پێغەمبەر رێز لەمامی بگرێت و من بەرەوای بزانم بەشێوەیە ریسوایی بکەن؟ دوژمنی پێغەمبەری خوایە ئەو کەسەی ئەم کارە بکات و بەمە رازی بێت.

دەڵێن: کەعب کوڕی زی ئەلحەبکەی ئەهدی یاری بەنارگیلیەکان دەکرد و هەواڵی ئەم کارە بەعوسمان گەیشت. نامەی بۆ وەلید نوسی و فەرمانی پێدا بەشێویەکی ئازاردەر لێی بدات. وەلید بەقامچی لێدا و خەڵکی لەنامەکەی عوسمان ئاگادار کردەوە. لەنامەکەدا هاتبو: بەشێوەیەکی جیدی لەگەڵ ئێوەدا هەڵس و کەوت دەکەم، کەواتە بەجیدی لەگەڵ خەڵك هەڵس و کەوت بکەن و لەگاڵتە و گەمە خۆتان بەدور بگرن. کەعب لەم کارە تورەبو و دواتر لەناو ئەو کەسانەدا بینرا کەدژی عوسمان شۆڕشیان کرد. ئەو لەمبارەوە بەوەلیدی وت:

| | |
|---|---|
| لعمری لئن طردتنی ما الی التی | طمعت بها من سقطتی لسبیل |
| رجوت رجوعی یا ابن اروی و رجعتی | الی الحق دهرا غال ذلك غول |
| فان اغتر ابی فی البلاد و جفوتی | و شتمی فی ذات الاله قلیل |
| و ان دعائی کل یوم و لیلة | علیك بدنباوندکم لطویل |

یانی:

سوێند بەگیانی خۆم، ئەگەر منت دەرکرد، تۆ بۆگەیشتن بەمەبەستەکەی خۆت کەکەوتنی منە، رێگەیەکت نیە. ئەی کوڕی ئەروی، هیواداری گەڕانەوە بوم چونکە رۆژگارێکی دورودرێژە بۆ لای راستی و دورستی گەڕاومەتەوە و شەوان و رۆژانی زۆر لەم کارە تێپەڕیوە. بێ کەس و کار مانەوەی من لەشارەکان، هەروەها بەستەم دەرکردنی من وجوێن دان بەمن، لەرێگەی خوادا کەم باییە. پاڕانەوە و دۆعاکردنی من لەتۆ لای خوا لەشەوانەرۆژدا لەدۆنباوەندەکانی ئێوە درێژ و نەمرە.

دەڵێت: بەڵام زابی کوڕی حەرەسی بەرجەمی، داستانەکەی بەمشێوە بو کە لەرۆژگای فەرمانرەوایی وەلید کوڕی عەقەبە، لەپیاوێك لەئەنسار بەناوی قەرحان سەگێکی

بەقەرز وەرگرت تا راوی ئاسکی پێبکات. ئەو سەگەکەی راگرت و نەیگەڕاندەوە. ئەنساریەکان بەزۆر لێیان سەندەوە و ئەو لەم هۆنراوەدا بەناشیرینی باسی ئەوان دەکات:

تجشم دونی وفد قرحان خطة      تضل لها الوجناء و هی حسیر

فباتوا شباعا طاعمین کانما      حباهم ببیت المرزبان امیر

فکلبکم لا تترکوا فهو امکم      فان عقوق الامهات کبیر

یانی:

دارودەستەی قەرحان بەدژواری پلانێکیان بۆ من دارشت کەلەزیانەکەی چوارپێی قەڵەو ئاسا دەڕزێت و گومڕا دەبێت. هەمویان شەویان بەتێری گەیاندە بەیانی وەك بڵێی فەرماندارێك لەماڵی سنورڤان پێشوازی و میوانداری لەون کردوە. ئەوە سەگەکەتان، بیگرن، چونکە دایکی ئێوەیە و نافەرمانی و خۆشنەویستی دایك گوناهێکی گەورەیە.

ئەوان لەزیانی زمانی ئەو گلەییان بردە لای عوسمان و عوسمان بەقامچی لێیدا و خستیە زیندان. ئەوەندە لەزیندانا هێشتیانەوە کەلاغر بو و گیانی سپارد. ئەو سەبارەت بەمرۆڤ کوژی داوای لێبوردنی لەهاورێکانی کرد و وتی:

هممت ولم افعل و کدت و لیتنی      ترکت علی عثمان تبکی حلائله

و قائله قدمات فی السجن ضابی      الامن لخصم لم یجد من یجادله

یانی:

هەوڵمدا و نەمکرد و نزیك بو دەست بەکاریم. خۆزگە ژنانی ماڵەکەی عوسمانم دەم بەگریان بەجێدەهێشت. بێژەرێك دەیوت: زابی لەزینداندا مرد. کێیە فریاڕەسێکی دادپەروەر دوژمنێك لەبەرابەر خۆیدا نابینێت تا ناسازگاری لەگەڵ بکات.

لەبەر ئەمە کوڕی عومەیر کوڕی زابی پەیوەستی سەبەئیەکان بو. بەڵام کومەیل کوڕی زیاد و عومەیر کوڕی زابی ئەم دوانە بۆ کوشتنی عوسمان بەرەو مەدینە بەرێکەوتن. عومەیر دەستی لەو کێشایەوە بەڵاك کومەیل شەڕی لەگەڵ کرد. عوسمان مشتێکی لەروخساریدا بەشێوەیەك بەقنەوە کەوتە سەرزەوی. عومەیر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئازارت بەمن گەیاند! عوسمان وتی: ئا تۆ پیاوێکی خوێنرێژیت؟

عومەیر وتی: نەبەخوا. عوسمان وتی: دادی خۆت لەمن وەربگرە ئێستا وەرە پێش چونکە من لەبەر دەستی تۆدام و کاردەکانت بەڕەوا دەزانم. عومەیر لێی خۆش بو. ئەم دوانە تا رۆژگاری حەجاج مانەوە و حەجاج هەردوکیانی کوشت. بەخواستی خوا دواتر ئاماژە بەمە دەدەین.

دەڵێن: عوسمان پەنجا هەزار دەرهەمی کەوتە لای تەڵحە کوڕی عوبەیدالله. رۆژێك وتی: قەرزەکەتم هێناوەتەوە، وەریبگرە. عوسمان وتی: هاوکاریەك بێت بۆ تۆ لەبەرابەر پیاوەتیەکەت. کاتێك خەڵك عوسمانیان گەمارۆدا، عەلی بەتەڵحەی وت: سوێندت دەدەم تا خەڵك لەدەوری عوسمان بلاّوە پێبکەیت تا لەوە زیاتر ئازاری نەدەن. تەڵحە وتی: سوێند بەخوا ئەو کارە ناکەم تا بەنی ئومەییە حەقی من لەخۆیان بدەن.

عوسمانیان بە (ذوالنورین) بانگ دەکرد چونکە دو کچی پێغەمبەری کردە هاوسەری خۆی.

ئەصمەعی دەڵێت: عەبدالله کوڕی عامر، قەتن کوڕی عەبدعەوفی وەك فەرمانداری کرمان دەست نیشان کرد. جارێك سوپایەك لەموسوڵمانان بەرەو شوێنێك رۆشتن و لەدۆڵێك گرفتاری لافاو بون و مانەوە. قەتن ترسا دەرەنگ بکەوێت و کار لەکار بترازێت. لەبەر ئەمە وتی: هەر کەس تێپەڕێت، هەزار دەرهەمی پێدەبەخشم. ئەوان یەکتریان سوار کرد و تێپەڕین. چوار هەزار پیاوی شەڕکەر بون و بەوان چوار هەزار هەزار (چوار ملیۆن) دەرهەمی بەخشی. کوڕی عمر لەرازی بون بەم کارە خۆی بەدور گرت و ئەم هەواڵەی بۆ عوسمان نوسی. عوسمان نامەی بۆ نوسی تا ئەو بڕە دەرهەم بەقەتن بدات چونکە لەرێگەی خودا کەلکی لێوەرگرتوە. لەو کاتەوە ئەم شێوە پارەدانەیان بە(جایزە) (هۆکاری تێپەڕین) ناوبرد چونکە خەڵك لەبەر ئەوە لەدۆڵەکە تێپەڕیتن.

حسان کوڕی زەید دەڵێت: بیستم عەلی لەوتارێك بەبەرزترین دەنگ دەڵێت: ئەی خەڵکینە، سەبارەت بەمن و عوسمان زۆربڵەیی دەکەن. من و عوسمان بەو شێوەین کەخوای گەورە وتویەتی: ئەوەی ڕق و کینە بو لەدڵی ئەوانمان سڕیەوە و ئەوان لەبەهشت برایانە روبەڕوی یەك لەسەر تەختەکان دەحەوێنەوە (حجر/١٥/٤٧).

ئەبو حەمیدی ساعدی لەشەڕکەرانی بەدر و دوژمنانی عوسمان، دوای کوشتنی ئەو وتی: سوێند بەخوا ئێمە خوازیاری کوشتنی ئەو نەبوین. ئەی خوایە, لەئەستۆی مندایە دەست لەفلاّن کار و فیسار کار هەلگرم و بزە نەهێنمە سەر لێو تا دێمە لای تۆ.

## نەژادی ئەو تایبەتمەندیەکان و نازناوی ئەو

نەژادەکەی بەمشێوەیە: عوسمان کوڕی عەففان کوڕی ئەبی ئەلعاص کوڕی ئومەییە کوڕی عەبدشەمس کوڕی عەبد مەناف. دایکی ئەو ئەروی کچی کورەیز کوڕی رەبیعە کوڕی حەبیب کوڕی عەبدشەمش کوڕی عەبد مەناف. دایکی ئەم ژنە دایکی حەکیم کچی عەبدولموتەلیب بو.

تایبەتمەندیەکانی ئەو بەمشێوە بو کەدەڵێن: پیاوێك بو نەبالاَ بەرز نە کورتە بالاَ، روخۆش، پێستێکی ناسك، نیشانەی ئاوڵەی بەروخساریەوە، ریشی درێژ و پڕ، ئەسمەر، پێشە سەری تاس، جومگەی ئەستور، چوارشانە و ریشی خۆی بەرەنگی زەرد رەنگ دەکرد. دەڵێن: موی سەری پڕ و گەلاَوگەلڵ بەرێگادا دەڕۆشت.

نازناوەکەی ئەبو عەبدالله بو. ئەم نازناوەی لەناوی کوڕەکەی لەداوێنی روقیە کچی پێغەمبەرەوە پێبڕا و ئەم کوڕە لەشەش ساڵیدا مرد. کەڵەشێرێك دەندوکی لەچاوی گرت و نەخۆش کەوت و لەمانگی جمادی الاولی ساڵی چوارەمی کۆچی /نۆکتۆبەری ٦٢٥ زایینی مرد. هەندێك دەڵێن: نازناوەکەی ئەبو عەمرۆیە.

## سەردەمی ئیسلام و کۆچ کردنی ئەو

دەڵێن: عوسمان پێش ڕۆشتنی پێغەمبەر بۆ ماڵی ئەرقەم باوەڕی بەئیسلام هێنا. عوسمان لەو کەسانە بو یەکەم کۆچیان لەرێگەی خوادا ئەنجامدا و بۆ حەبەشە ڕۆشتن. ئەو لەدوەمین کۆچیش بۆ حەبەشە بەشداری کرد و هاوسەرەکەی رۆقیە کچی پێغەمبەری لەگەڵدا بو.

## ژنان و مناڵەکانی ئەو

ئەو لەگەڵ رۆقیە و کولسوم دو کچی پێغەمبەری خوا پەیوەندی هاوسەریەتی بەست کە رۆقیە عەبداللەی بۆ هێنایە دونیا.

هەروەها فاختە کچی غەزدوانی کردە هاوسەری خۆی کەعەبداللەی بچوکی بۆ هێنایە دنیا و ئەم منالە لەمنالیدا مرد.

لەگەڵ دایکی عەمرۆ کچی جەندەب کوڕی عەمرۆ کوڕی حەممەی دوسی پەیوەندی هاوسەری بەست و ئەم ژنە عەمرۆ و خالید و ئەبان و عومەر و مریەمی بۆ هێنایە دونیا.

لەگەڵ فاتیمەی مەخزومی کچی ودلید کوڕی موغەیرە پەیوەندی هاوسەری بەست کەودلید و سەعید و دایکی سەعیدی بۆ هێنایە دونیا.

هەروەها لم البینینی فەزاری کردە هاوسەری خۆی و عەبدولەلیکی بۆ هێنایە دونیا کە لەمنالیدا مرد.

رەملە کچی شەیبە کوڕی ردبیعەی کردە هاوسەری خۆی و عایشە و دایکی ئەبان و دایکی عەمرۆی بۆ هێنایە دونیا.

هەروەها نایلەی کەلبی ودك هاوسەری خۆی هەڵبژارد و ئەو کچی فەراصفە بو و مریەمی بۆ هێنایە دونیا. دەستەیەك دەڵێن: ام البنین کچی عۆیەینە عەبدولەلیك و عەتەبەی بۆ هێنایە دونیا و نایلەی عەنەبەسەی هێنایە دونیا. ئەو لەو کچێکی بو بەناوی لم البنین و ئەم کچە بو بەهاوسەری عەبداللە کوڕی یەزید کوڕی ئەبی سوفیان.

کاتێك ئەویان کوشت، ئەم ژنانە هاوسەری ئەو بون: رەملە کچی شەیبە، نایلە، ام البنین کچی عۆیەیینە و فاختە کچی غەزدوان. کاتێك گەمارۆیان خستەسەر، لە ام البنین جیابویەوە. ئەمانە ژنان و منالەکانی ئەو لەرۆژگاری جاهلیدا بون.

## ناوی دەستەیەك لەفەرماندارەكانی ئەو لەم ساڵەدا

فەرماندارەكانی ئەو لەم ساڵەدا ئەمانە بون: لەمەككە عەبدالله كوڕی حەزرەمی، لەتایف قاسم كوڕی رەبیعەی سەقەفی، لەصەنعا یەعلی كوڕی مونیە، لەجەند عەبدالله كوڕی رەبیعە، لەبەسرە عەبدالله كوڕی عامر (كە لەوێ هاتەدەر و عوسمان كەسی لەم شارە دانەنا) لەشام (سوریە) معاویە كوڕی ئەبی سوفیان، فەرماندارەكانی معاویە: لەحمص عەبدولرەحمان كوڕی خالید، لەقێنسرین حەبیب كوڕی موسلیمەی فێهری، لەئەردەن ئەبو ئەعوەری سەلەمی، لەفەلەستین عەلقەمە كوڕی حەكیمی كەنانی و لەدەریا عەبدالله كوڕی قەیسی فەزاری.

كاری داوەری كردنی عوسمان لەدەستی ئەبو دەرط بو و ئەمە گێڕانەوەی دەستەیەك لەمێژونوسانە. ئەو پێش كوژرانی عوسمان لەجیهان ماڵئاوایی كرد.

فەرماندارەكانی دیكەی ئەو: لەكوفە ئەبوموسا (بۆ پێشنوێژی) لەسەر باجەكانی سواد، جابر كوڕی فلانی مەزنی خاوەنی ئاوبەستی گەورەی كەناری كوفە هاوڕێ لەگەڵ سەماكی ئەنساری، بۆ كاروباری شەر قەعقاع كوڕی عەمرۆ، لەقرقیسیا جەریر كوڕی عەبدالله، لەئازەربایەجان ئەشعەس كوڕی قەیسی كەندی، لەحیلوان عوتەیبە كوڕی نەهاس، لەئیسفەهان سایب كوڕی ئەقرەع، لەماسبەزان خونەیس، لەگەنجخانە عەقەبە كوڕی عامر و لەسەر دامەزراوەی داد عوسمان كوڕی زەید كوڕی سابت.

## پێشنوێژی مزگەوتی پێغەمبەر لەكاتی گەمارۆ خستنە سەر عوسمان

دەڵێن: لەو رۆژی رێگەی پێشنوێژیان لەعوسمان گرت، سەعدئەلقورەز رۆشتە لای عەلی كوڕی ئەبی تالب و پرسی: چ كەسێك لەگەڵ خەڵكدا نوێژ بخوێنێت؟ عەلی وتی: خالید كوڕی زەید بانگ بكە. زانیان مەبەستی ئەو ئەبو ئەیوبی ئەنساری خالید كوڕی زەیدە. ئەو ماوەیەك نوێژی كرد و دوای ئەوە بو بەپێشنوێژی خەڵك. دەستەیەك دەڵێن: عەلی بەسوهەیل كوڕی حەنیفی فەرمو كە لەسەرەتایی زی حەججە تا رۆژی جەژن /١٩-٩/ زوئەن لەگەڵ خەڵك نوێژی خوێند و رۆژی جەژن عەلی خۆی لەگەڵ

خەڵك نوێژی كرد. دواتر عەلی پێشنوێژی بۆ خەڵك كرد تا عوسمان كوژرا.

گێڕانەوەی دیكەیشیان ئاماژە پێداوە كەلەكاتی كوشتنی عوسمان باسمان كرد.

ئەو هۆنراوانەی بۆ مەرگی ئەو هۆنرانەوە

حەسان كوری سابتی ئەنسار لەپرسەكەی عوسماندا وتی:

اتركتم غزو الدروب و رائكم — و غزو تمونا عند قبر محمد

فلبئس هدی المسلمین هدیتم — و لبئس امر الفاجر امتعمد

ان تقدموا نجعل قری سرواتكم — حول المدینة كل لین مذود

او تدبروا فلبئس ما سافرتم — و لمثل امر امیركم ثم یرشد

و كان اصحاب النبی عشیة — بدن تذبخ عند باب المسجد

ابكی ابا عمرو لحسن بلائه — امسی ضجیعا فلا بقیع الغرقد

یانی:

ئایا جەنگ لەشاری ئاباوەڕانتان پشت گوێ خست و لەسەر ئارامگای مەحەممەد شەڕی ئێمەتان كرد؟ چ قوربانیەكی ناخۆشتان بۆ موسوڵمانانان هێنا و كارێكی خراپ كەخراپەكاری ئاگا لەكارەكەی خۆی كردی. ئەگەر هەنگاو بنێنە پێش، لەسەركردەكانی ئێوە بە هەر شەڕكەرێكی چالاكی تیژپێ نەرم كردار میوانداری دەكەین و ئەگەر پشت لەشەڕ بكەن، ڕێگەیەكی ناڕاستتان گرتۆتەبەر و بەو ڕێگەی ڕێبەردكەتان نیشانیدان، نەڕۆشتون. وەك بڵێی شەوانە، هاوەڵانی پێغەمبەر ئەو قوربانیانە بون لەبەردەم مزگەوتا سەربڕان. بۆ باوكی عەمرۆ دەگریم چونكە ئەزمونێكی شیاوی بەسەر برد و لەئارامگای بەقیعدا جێگەی گرت و حەوایەوە.

هەروەها وتی:

ان تمس دار ابن اروی الیوم خاویة — باب صریع و باب محرق خرب

فقد یصادف باغی الخیر حاجته — فیها و یهوی الیها الذكر و الحسب

یا ایها الناس ابدوا ذات انفسكم — لا یستوی الصدق عندالله و الكذب

قوموا بحق ملیك الناس تعترفوا — بغارة عصب من خلفها عصب

فیهم حبیب شهاب الموت یقدمهم — مستلئما قد بدا فی وجهه الغضب

یانی:

ئەگەر ماڵی کوڕی ئەروی ئەمڕۆ چۆل بوە، ئەگەر دەرگایەك کەوتوە و دەرگایەك ئاگری گرتوە و سوتاوە، خوازیاری چاکە، نیازی خۆی لەم ماڵەدا دەبینێت و بیرەوەری چاك و پایەبەرز بەردەوام رودەکاتە ئەم ماڵە. ئەی خەڵکینە، ئەوەی لەناختاندایە ئاشکرای کەن چونکە راست و درۆ لەبەردەرگای خوا یەکسان نین. بەفەرمانی سەروەر و پاشای خەڵك هەستن تا بەهێرشە بەردەوام و دژوارەکان وەسفی ئێوە بکەن و لەبەرابەر ئێوەدا شەکەت بن. لەناو ئەوان ئاشنایەك هەیە کەوە ئاگری مەرگ لەپێش ئەوانەوە هێرش دەبات، دەمامکی لەروخسار بەستوە و تورەیی لەروخساری دەبارێت.

هەروەها وتی:

| | |
|---|---|
| من سره الموت صرفا لامزاج له | فليات ماسدة فی دار عثمانا |
| صبرا فدی لکم امی و ما ولدت | قد ينفع الصبر فی المکروه احيانا |
| فقد رضينا باهل الشام نافرة | و بالامير و بالاخوان اخونا |
| انی لمنهم و ان غابوا و ان شهدوا | ما دمت حيا و ما سميت حسانا |
| لتسمعن و شيکا فلا ديارهم | الله اکبر يا ثارات عثمانا |
| ضحوا باشمط عنوان السجود به | يقطع الليل تسبيحا و قرآنا |

یانی:

هەر کەس شەرابی نابی تێکەڵ نەکراوی پێ خۆش بێت، دەبێت بڕوات بۆ جەنگەڵی شێران لەماڵی عوسمان، بەقوربانی ئێوە بێت دایکم و ئەوەی ئەو هێناویەتیە دونیا چونکە هەندێ کات خۆڕاگری لەشەڕێکی قورس باشترە. ئێمە بەشامیەکان رازی بون و رازین بەوەی خزمان و نزیکەکانی ئێمە بن. فەرماندارەکەی پەسەند دەکەین و برادەرانی ئەو دیارە بەبرادەری خۆمان دەزانین. من لەوانم چ لێرەبن چ لێرە نەبن تا هەر زەمانێك کەزیندو بم و تا ئەو کاتەی بەحەسان ناوم دەبەن. بەزویی لەسەرزەمینی ئەوان بانگێك بەرز دەبێتەوە: خوا گەورەیە! ئەی ئەو کەسانەی داوای خوێنی عوسمان دەکەن، گیانی خۆتان بەقوربانی پیاوێکی مو خۆڵەمێشی بکەن کەنیشانەی نوێژ لەسەر روخساری ئاشکرایە و شەو تابەیانی لەخوا دەپارێتەوە و قورئان دەخوێنێت.

ئەبو عەمرۆ کوڕی عەبدئەلبەر کەئاماژەی بەبەشێك لەم هۆنراوەیە داوە، دەڵێت: خەڵکانی شام چەندین دێریان بەم هۆنراوەیە زیاد کرد کەبناغەیەکی راستیان نیە چونکە لەم زیاد کراوەدا هێرش کراوەتە سەر عەلی کوڕی ئەبی تالیب. زیادەکە ئەمەیە:

یا لیت شعری و لیت الطیر یخبرنی ما کان بین علی و ابن عفانما

یانی: خۆزگە دەمزانی و ئەی خۆزگە باڵندەکان منیان ئاگادار دەکردەوە لەنێوان عەلی و عوسمان چی رویدا (کەعەلی قۆڵی بۆ کوشتنی ئەو هەڵکرد).

وەلید کوڕی عەقەبە کوڕی ئەبی موعیت ئەم هۆنراوەی نوسی و براکەی عومارە کوڕی عەقەبەی هاندا:

الا ان خیر الناس بعد ثلاثه قتیل التجیبی الذی جاء من مصر

فان یك ظنی بابن امی صادقا عمارة لا یطلب بذحل و لاوتر

یبیت و اوتار ابن عفان عنده مخیمة بین الخورنق و القصر

یانی: بزانن دوای ئەو سێ کەسە( پێغەمبەر و ئەبوبەکر و عومەر) باشترین پیاو ئەو کەسەیە لەسەر دەستی (تەجیبی) کوژرا کە لەمیسردوە هات. ئەگەر گومانی من سەبارەت بەکوڕی دایك عومارە راست بێت، داوا لەو ناکرێت دوژمنی و تۆڵەسەندنەوە لەدڵدا پەروەردە بکات چونکە ئەو بێ ئەوەی کەس داوای لێ بکات ئەو کارە دەکات و شەو لەناو سەراپەردەکەی خۆی لەنێوان خەودرنەق و کۆشك بەسەر دەبات بەو شێوەی کەخوێنی بێ گوناحی کوڕی عەفانی لەبەردەمدا دەبێت.

فضل کوڕی عەباس بەمشێوەیە وەڵامی دایەوە:

اتطلب ثارا لست منه و لا له و این ان ذکوان الصفوری من عمرو

کما اتصلت بنت الحمار بابنه و تنسی اباها اذ تسامی اولی الفخر

الا ان خیر الناس بعد ثلاثة وصی النبی المصطفی عنذی الذکر

و اول من صلی و صنو نبیه و اول من اردی الغواة لدی بدر

فلو رات الانصار ظلم ابن امکم بزعمکم کانوا له حاضری النصر

کفی ذاك عیبا ان یشیروا بقتله و ان یسلموه للاحابیش من مصر

یانی: ئایا بەدوای خوێنێکدا دەگەڕێیت کە نەلەویت و نەبۆ ئەو! کوڕی زەکوانی

صەفوری بەعەمرۆ چی؟ بەو شێوەیە کەگەورەکان لەبەرابەر یەك شانازی بەخۆیان دەکەن و دواتر کوڕی کەڕێك بێت و باوکی پشت گوێ بخات و شانازی بەدایکیەوە بکات. دوای ئەو سێ کەسە( پێغەمبەر و ئەبوبەکر و عومەر) باشترین کەسی جێگری پێغەمبەر هەڵبژێردراوە کەشوێنکەوتوانی ئەو پشتیوانی قورئانن. یەکەم کەسە نوێژی خوێند، لقێکە لەگەڵ پێغەمبەر لەقەدێك رواوە، یەکەم کەسە لەشەڕی بەدر گومراکانی لەناو برد. هەرچەندە ئێوە گومان دەکەن ، ئەنسار کوڕی دایکتانی بەستەم لێکراو دەزانی، بێ درەنگ هەستان و هاوکاریان کرد. هەرئەوەندە هۆکاری شەرمەزاری بۆ ئەوان بەسە کەهاوەڵانی پێغەمبەر فەرمانی کوشتنی ئەویان دەکرد و ئەویان بەدەست (ئەحبەشەکانی) میسر سپارد.

ئەوەی وتی: کوڕی زەکوان، لەبەر ئەوەیە وەلید کوڕی عەقەبە کوڕی ئەبی موعیت کوڕی ئەبی عەمرۆ، ناوی زەکوان کوڕی ئومەییە کوڕی عەبد شەمس بو. دەستەیەك لەنەژاد ناسەکان ئەوەمان بیر دەخەنەوە کەزەکوان کویلەی ئومەییە بو و ئەوی وەك زڕ کوڕی خۆی ناو دەبرد. مەبەستی ئەم وتاردەرە ئەوەیە کەتۆ کۆیلەیەك زیاتر نیت و نەژادی ئومەوییەکانت پێ نەبراوە تا لەتۆڵەستێنەکانی عوسمان بیت.

شاعیرەکان جگە لەمانە دوای کوژرانی عوسمان چەندین شێعریان هۆنیەوەتەوە. هەندێك وەسفیان کردوە و هەندێك سەرکۆنەیان کردوە. هەندێك باسی مەرگی دەکەن و دەگرین و هەندێك مژدەی ئازادیان بەیەکدا و شادیان دەربڕی. لەناو ئەو کەسانەی وەسفی دەکرد حسان کوڕی سابتە. هەروەها کەعب کوڕی مالیك و کەسانی دیکە کەوەسفیان کرد.

## بەیعەت لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالیب

لەم ساڵەدا خەڵك لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالب بەیعەتیان کرد. سەبارەت بەچۆنیەتی بەیعەت لەناو مێژوونوسان جیاوازی هەیە. دەستەیەك دەڵێن: کاتێك عوسمان کوژرا، هاوەڵانی پێغەمبەری خوا لەموهاجیرەکان و ئەنسار لەدەوری تەڵحە و زوبەیر کۆبونەوە و ڕۆشتنە لای عەلی وپێیان وت: خەڵك پێویستیان بەرێبەرە. عەلی وتی: من پێویستم بەکارەکەی ئێوە نیە، هەر کەس هەڵبژێرێن پێی رازیم. وتیان: جگە لەتۆ کەس هەڵنابژێرین. چەندین جار ڕۆشتنە لای ئەو و سەرئەنجام پێیان وت: ئێمە کەس لەتۆ بەشیاوتر و لەپێشتر بۆ ئەم کارە نازانین، هیچ کەس پێشینەی باشتری لەتۆ نیە و کەس لەتۆ لەپێغەمبەر نزیکتر نیە. عەلی وتی: واز لەمن بێنن چونکە گەر وەزیربم باشترە لەوەی وەك فەرمانڕەوا بەم کارە سەرقاڵ بم. وتیان: سوێند بەخوا دەست لەتۆ هەڵناگرین تا لەگەڵ تۆ بەیعەت بکەین. عەلی وتی: ئەگەر بەم شێوەیە دەبێت لەمزگەوتا بێت چونە شیاو نیە بەیعەت لەگەڵ من بەشێوەیەکی نهێنی ئەنجام بدرێت. ئەم بەیعەتە دەبێت تەنیا لەمزگەوتا بکرێت. ئەو لەماڵەکەیدا بو. دەستەیەك دەڵێن: لەباخەکەی بەنی عەمرۆ کوڕی مەبزولدا بو. عەلی بەرەو مزگەوت ڕۆشت، پانتۆڵێکی لەپێ ودەستارێکی هەوریشمی لەسەر. پێلاوەکانی دەرهێنا وبەدەستیەوە گرت و پاڵی بەکەوانێکەوەدا و خەڵك بەیعەتیان لەگەڵ کرد. یەکەم کەس دەستی بردە پێش و بەیعەتی لەگەڵ کرد، تەڵحە کوڕی عوبیداللە بو. حەبیب کوڕی زوەیب سەیری دەکرد و وتی: پەنا بەرخوا! یەکەم کەس دەستی درێژبو گۆج بو. ئەم کارە بەکۆتایی ناگات! دواتر زوبەیر بەیعەتی لەگەڵ کرد. عەلی بەم دوانەی وت: ئەگەر دەتانەوێت بەیعەت لەگەڵ من بکەن و ئەگەر ناتانەوێت من بەیعەت لەگەڵ ئێوە دەکەم. وتیان: بەیعەت لەگەڵ تۆ دەکەین. ئەم دوانە دواتر وتیان: لەترسی گیان بەیعەتمان لەگەڵ عەلی کرد چونکە دەمانزانی ئەو بەیعەت لەگەڵ ئێمە ناکات. زوبەیر و تەڵحە چوار مانگ دوای کوژرانی عوسمان بۆ مەککە هەلاتن. خەڵك هاتن و هەمویان بەیعەتیان کرد. سەعد کوڕی ئەبی وەقاصیان هێنا، عەلی پێی وت: بەیعەت بکە. وتی نایکەم تا خەڵك هەموی بەیعەت بکەن، سوێند بەخوا لەلایەن منەوە ترست لەسەر نیە. عەلی وتی: رێگە بدەن

با بڕوات. کوڕی عومەریان هێنا و وتیان: بەیعەت بکە. وتی: نایکەم تا خەڵك بەیعەت بکەن. عەلی وتی: کەسێك بکەرە دەستەبەری خۆت. وتی: کەس ناناسم. مالکی ئەشتەر وتی: ڕێگە بدە لەملی بدەم. عەلی وتی: وازی لێ بێنن من دەبمە دەستەبەری ئەو. ئەی ئەشتەر، لەو کاتەوەی لەبیرمە بەمناڵی و گەورەیی کەسێکی توندوتیژ بویت.

ئەنصار جگە لەچەند کەسێك بەیعەتیان کرد. ئەوانەی بەیعەتیان نەکرد ئەمانە بون: حسان کوڕی سابت، کەعب کوڕی مالك، موسلیمە کوڕی موخەلەد، ئەبو سەعیدی خدری، محەممەد کوڕی موسلیمە، نەعمان کوڕی بەشیر، زەید کوڕی سابت، رافع کوڕی خەدیج، فەزالە کوڕی عوبەید و کەعب کوڕی عەجرە. ئەوانە لایەنگرانی عوسمان بون. حسان کوڕی سابت پیاوێکی شاعیر و ترسی لەهەڵس و کەوت و کرداری خۆی نەبو. عوسمان زەید کوڕی سابتی لەسەر دەبیرخانەکەی خۆی و گەنجینە دانا. کاتێك گەمارۆیان خستە سەر عوسمان، دوجار وتی: ئەی ئەنصاریەکان، هاوەڵانی خوا بن. ئەبو ئەیوب پێی وت: تۆ تەنیا لەبەر ئەوە هاوکاری دەکەیت چونکە کۆیلەی زۆری پێبەخشیویت. عوسمان کەعب کوڕی مالیکی وەك سەرپەرەستی زەکاتی مەدینە دانا لەسەر ئەو بنەمایی هەرچی کۆبکاتەوە تەسلیمی ئەو بکات. هەروەها لەوکەسانەی بەیعەیتان نەکرد: عەبدالله کوڕی سەلام، صۆهەیب کوڕی سەنان، سەلمە کوڕی سەلامە، کوڕی وەقش، ئوسامە کوڕی زەید، قودامە کوڕی مەزعون و موغەیرە کوڕی شەعبە. نەعمان کوڕی بەشیر چەنجە بڕاوەکانی نایلە هاوسەری عوسمان و کراسی خوێناوی عوسمانی هەڵگرت وبۆ شام هەڵات. معاویە کراسەکەی عوسمانی بەو پەنجانەوە هەڵدەواسی و کاتێك خەڵکانی شام ئەمەیان دەبینی، زیاتر توڕە دەبون و بۆ شەڕ وئاژاوە زیاتر هەوڵیان دەدا. کاتێك سستی ولاوازی لەوان دەبینی، بەعەمرۆ کوڕی عاصی دەوت: کەمێك لەخەمەکانی بیربخەرەوە تا پەرێشان بێت.

دەستەیەك دەڵێن: زوبەیر و تەڵحە بەزۆر و لەترسی عەلی بەیعەتیان کرد. دەستەیەك دەڵێن: زوبەیر و صۆهەیب و سەلمە کوڕی وەقش و ئوسامە کوڕی زەید بەیعەتیان نەکرد. لەسەر بنەمای گێڕانەوەی کەسێك کەدەڵێت: زوبەیر ر تەڵحە بەزۆر بەیعەتیان کرد، دەوترێت: کاتێك عوسمان کوژرا، مەدینە بۆ ماوەی پێنج ڕۆژ بێ سەرەوبەرە و بێ سەرپەرەست مایەوە و فەرماندارەکەی غافقی کوڕی حەرب بو.

ئاژاوەچییەکان بەدوای کەسێکدا دەگەڕان تا بانگەوازەکەیان وەڵام بداتەوە و بەکاری فەرمانڕەوایی رازی بێت. بەڵام کەسیان دەست نەدەکەوت. بینیان تەڵحە بەرەو باخەکەی خۆی ڕۆشتوە و سەعد کوڕی وەقاص و زوبەیر لەمەدینە ڕۆشتونەتەدەر و ئومەوییەکان هەمویان هەڵاتون و تەنیا ئەوانە ماونەتەوە کەتوانایی هەڵاتنیان نەبوە. سەعید کوڕی عاص و وەلید کوڕی عەقەبە و مەروان کوڕی حەکەم بۆ مەککە هەڵاتبون وکەسانیتر بەدوای ئەواندا ڕۆشتبون. میسریەکان ڕۆشتنە لای عەلی و عەلی ئەوانی لەخۆی دور خستەوە. خەڵکانی بەسرە رۆشتنە لای تەڵحە و تەڵحە ئەوانی لەخۆی دور خستەوە و خەڵکانی کوفە ڕۆشتنە لای زوبەیر و زوبەیر ئەوانی گەڕاندەوە. شورشگێران لەسەر کوشتنی عوسمان یەکگرتو بون بەڵام لەسەر ئەوەی چ کەسێك جێگەی ئەو بگرێتەوە، ناسازگار بون. کەسیان بەدوای سەعد کوڕی وەقاصدا رەوانە کرد و بەدوایدا گەڕان. وتی: من و عەبدالله کوڕی عومەر پێوستمان بەم کارە نیە. ڕۆشتنە لای کوڕی عومەر و رازی نەبو. لەبەر ئەمە سەرگەردان مانەوە و بەیەکیان وت: ئەگەر خەڵك بێ دیاری کردنی خەلیفە بۆ شارەکانی خۆیان بگەڕێنەوە، لەبەربلاوی خەڵك وگومرایی ئۆمەت ئاسودە نابین. خەڵکانی مەدینەیان کۆکردەوە و بەوانیان وت: ئەی خەڵکانی مەدینە، ئێوە خاوەن بۆچونەکان وپاسەوانانی راوێژ کردنن، ئێوە رێبەر دەست نیشان دەکەن و فەرمانی ئێوە لەناو خەڵکدا رەوایە. کەسێك هەڵبژێرن وبیکەنە خەلیفە و ئێمە شوێنکەوتەیی ئێوەین. ئەمرۆ مۆڵەتتان پێ دەدەین، سوێند بەخوا ئەگەر تا بەیانی ئەم کارە ئەنجام نەدەن، بێ گومان عەلی و تەڵحە و زوبەیر و کەسانی زۆر دەکوژین. خەڵك ڕۆشتنە لای عەلی و وتیان: ئێمە لەگەڵ تۆ بەیعەت دەکەین چونکە دەبینی چ بەڵایەك بەسەر ئیسلامدا هاتوە و ئێمە لەناو خەڵکی شارەکان بەچیەوە گرفتار بوین. عەلی وتی: واز لەمن بێنن و بەدوای کەسێکی دیکەدا بگەڕێن چونکە بەکارێکەوە گیرۆدەین روخسار و رەنگی جۆراوجۆری هەیە. دڵەکان لەسەر ئەم کارە ئارام ناگرن و ئاوزەکان بەهێز نابن. پێیان وت: تۆ بەخوا سوێند دەدەین! مەگەر نابینی چی بەسەر ئەم خەڵکەدا هاتوە؟ ئیسلام نابینی؟ ئاژاوە نابینیت؟ لەخوا ناترسیت؟ عەلی وتی: من بەداواکەی ئێوە رازی بوم بەڵام بزانن ئەگەر بێمە سەر کار بەشێوەیەك رێبەری ئێوە دەکەم کەخۆم دەزانم و دەمەوێت. ئەگەر رێگەم بدەن وەك یەکێك

لەنێوەبم. من گوێرایەڵترین و فەرمانبردارترینی کەسێك دەبم کەهەڵیدەبژێرن. ئەوان لەسەر ئەو بنەمایە بڵاوەیان لێکرد و بەڵێنی کۆبونەوەیان لەبەیانیدا.

خەڵك لەناو خۆیاندا راوێژیان کرد و وتیان: ئەگەر زوبەیر و تەڵحە بەم کارە رازی بن، کێشەی تیا دروست نابێت. خەڵکانی بەسرە حوکەیم کوڕی جەبەلەیان بۆ لای زوبەیر رەوانە کرد و وتیان: لەگەڵ ئەو بەشێوەیەکی نەرم و نیان هەڵس وکەوت مەکە. ئەویان هێنا و بەردەوام بەشمشێر دەیانترساند. زوبەیر بەیعەتی کرد. مالکی ئەشتەر و چەند کەسێکیان بۆ لای تەڵحە رەوانەکرد. مالك ڕۆشتە لای تەڵحە و ئەو وتی: بابزانم خەڵك چی دەکەن. مالك ئەوی ئازاد نەکرد. بەریسوایی و بەدژواری هێنای. تەڵحە لەگەڵ عەلی بەیعەتی کرد. زوبەیر دواتر دەیوت: دزێك لەدزەکانی عەبدئەلقەیس هاتە سەر سەرم و من کاتێك بەیعەتم کرد شمشێر لەسەر ملم بو. خەڵکانی میسر لەوەی خەڵکانی مەدینە هەڵیانبژارد، شادمان بون. خەڵکانی کوفە و بەسرە لەوەی بونە شوێنکەوتەیی میسریەکان، ناڕاحەت و خەمبار بون و بەردەوام دەیانبۆڵاند. ڕق و تورەیی ئەوان لەزوبەیر و تەڵحە زیادی کرد.

کاتێك هەتاوی بەرەبەیانی هەینی، رۆژی پەیمان بەستن لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالب سەری لەماڵەکەی دا، خەڵکان ڕۆشتنە ناو مزگەوت. عەلی هات و ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و وتی: ئەی خەڵکینە، لەبەرابەر هەموان و بەفەرمانی خۆتان بەئاشکرا دەڵێم ئەم کارە تایبەتە بەئێوە و جگە لەوەی ئێوە فەرمانی پێبدەن، هیچ کەسێکی دیکە مافی نیە. دوێنێ ئێمە لەسەر بنەمای پەیمانێك لەیەك جیابوینەوە. من فەرمانڕەوایی بەسەر ئێوە پەسەند ناکەم بەڵام ئێوە بەمە رازی نەبون و دەتانەوێت من رێبەری ئێوە بم. ئاگادار بن من لەم ناوەدا جیاواز لەئێوە، جگە لەو کلیلانەی ئێوەی، هیچم بەدەستەوە نیە و شیاو نیە بێ ئێوە درەمێك هەڵبگرم. ئەگەر بتانەوێت دادەنیشم و کینە و ڕق یا گلەییم لەکەس نیە. وتیان: ئێمە لەسەر پەیمانەکەی خۆمان سورین و لەسەر ئەو بنەمایە لەیەك جیابوینەوە. عەلی وتی: خوایە شایەت بە. کاتێك تەڵحەیان بۆ بەیعەت هێنا، وتی من بەزۆر بەیعەت دەکەم. دەستی گۆج بو. پیاوێك بەداخەوە و درێغەوە وتی: پەنا بەخوا! هەموان لەلایەن خواوە هاتوین و بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/٢/١٥٦). یەکەم کەس دەستی بۆ بەیعەت دان درێژ کرد، گۆج بو. ئەم

کاره بەکۆتایی ناگات. زوبەیر کوڕی عەوامیان هێنا و ئەویش هەمان قسەی کرد و بەیعەتی دا. سەبارەت بەبەیعەتی زوبەیر گێڕانەوەکان فراوانن. دوای ئەوە خەڵکانێکیان هێنا خۆیان دور خستبویەوە. وتیان: بەیعەت دەکەین لەسەر جێگیر کردنی نوسراوی خوا سەبارەت بەنزیك و دور و ڕێزدار و بێ ڕێز. عەلی لەگەڵ ئەوان بەیعەتی کرد. دواتر دەستەکانی خەڵکی مەدینە هاتن و بەیعەتیان کرد. دوبارە کاروبارەکان کەوتە دەست خەڵکانی مەدینە و ئەمان وەك رابردویان لێهاتەوە. هەموان بلاّوەیان لێکرد و بۆ ماڵەکانی خۆیان گەڕانەوە.

ڕۆژی هەینی پێنج ڕۆژ بۆ کۆتایی مانگی زی حەجحە /٢٤ ژوئەنی ٦٥٦ زایینی خەڵك لەگەڵ عەلی بەیعەتیان کرد. خەڵك بەیعەت لەگەڵ ئەویان لەڕۆژی کوژرانی عوسمانەوە لەقەڵەمدا.

عەلی لەیەکەم وتاری خۆی دوای گەشتن بەڕێبەرایەتی، سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: خواوەند نوسراوێکی ناردوە کەڕێبەری نێوان چاکە و خراپەیە. چاکیەکان هەڵبگرن و خراپیەکان لەخۆتان دور بکەنەوە. کاره پێویستەکان بەجێ بێنن، کاره پێویستەکان ئەنجام بدەن. ئەو کارانە بگەیێنە بارەگایی خواوەند تا ئێوە بۆ بەهەشت ڕێنوێنی بکات. خوا چەندین کاری نارەوا کردوە کە لەکەس داپۆشراو نیە بەلاّم ئەو ڕێز گرتنی خوا باوەڕی پێش هەر کارێکی پێویست و ناپێویست خستوە. ئەو سەبارەت بەتایبەت کردنی کارەکان بۆ خواوەند و باوەڕ کردنی ئەو بەتاقانەیی و ڕێز گرتن لەمافی موسوڵمانانی، جەختی کردۆتەوە. موسوڵمان ئەو کەسەیە موسوڵمانان لەدەست و زمانی ئەو ئاسودە بن تەنیا لەکاره ڕاست و دروستەکاندا نەبێت. خوێنی هیچ موسوڵمانێك نابێت و نەشیاوە بۆ ڕشتن مەگەر ئەوەی ئەم کاره لەڕێگەی خوادا بگرێت و پێویست بێت. کاری خەڵکان پێش هەر کەسێکی دیکە ئەنجام بدەن و بزانن ئەوەی تایبەت بەهەرکام لەئێوەیە، مەرگە. خەڵك ڕوبەڕوی ئێوەن و ڕۆژی کۆتایی لەپشت سەری ئێوە و بانگتان دەکات. بار سوك بن تا بەکاروانی ڕزگاری بگەن. خەڵکان بەردەوام چاوەڕوانی کۆتایی کارەکانی خۆیان دەکەن. ئەی بەندەکانی خوا، لەخوا سەبارەت بەبەندەکان و شارەکانی ئەو خۆتانی بەدور بگرن. ئێوە لێکۆڵینەوەتان سەبارەت بەئاژەڵەکان و سەرزەمینەکانیش لەگەڵ دەکرێت. لەخوا فەرمان ببەن و لە دەرگای ئەو

گوناح مەکەن. ئەگەر چاکەتان بینی، فێری ببن و کاتێك خراپەتان بینی، خۆتانی لێ بەدور بگرن. ((ئەو کاتە بیر بێننەوە کەکەم و زمان گیراوەکانی سەرزەمین بون) (ئەنفال /٨/٢٦). کاتێك لەوتارەکەی تەواو بو، سەبەئیەکان ئەو کاتەی عەلی لەسەر تەختەکەی بو، وتیان:

| | |
|---|---|
| حذها اليك احذرن ابا حسن | انا نمر الامر امرار الرسن |
| صولة اقوام کاشداد السفن | بمشرفیات کغدران اللبن |
| و نطعن الملك بلین کالشطن | ختی یمرن علی غیر عنن |

یانی: ئەی باوکی حەسەن کاروبارەکان بگرە دەست و ئاگادار بە. ئێمە کارەکان وەك تەنافێك تێپەر دەکەین. هاوشێوەی کەشتیەی کێو ئاساکان هێرش دەکەین و بەتیغە سپیەکان هاوشێوەی شێرەکان هێرش دەکەینە سەر دوژمنان. بەرمە بڵند و نەرمەکان وەك تەناف هێرش دەکەینە سەرپاشاکان تا بێ سستی و لاوازی لەجەرگی ئەوانەوە تێپەرێت.

عەلی وتی:

| | |
|---|---|
| انی عجزت عجزة لا اعتذر | سوف اکیس بعدها و استمر |
| ارفع من ذیلی ما کنت اجر | و اجمع الامر الشتیت المنتشر |
| ان لم یشاغبنی العجول المنتصر | ان تترکونی و السلاح یبتدر |

یانی: من یەك جار چاوپۆشیم کرد بەڵام داوای لێبوردن ناکەم. دوای ئەوە بەردەوام چالاك و زیرەك دەبم و لەسەر ئەمە دەمێنمەوە. ئەوەی لەدوائێمدایە، دەیوەشێنم و کارە بەربلاو و پەرێشانەکان کۆدەکەمەوە. ئەگەر بەپەلەی سەرکەوتو لەمن نەئاڵێت و ئەگەر رێگە بدەن کەرەستەی شەڕ بەردەوام لەدەستی مندا بێت.

عەلی بۆ ماڵەکەی گەڕایەوە. زوبەیر و تەڵحە و دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر ڕۆشتنە لای و وتیان: ئەی عەلی، ئێمە لەبەردەم خەڵکدا پەیمانمان بەست پاداشت و سزای دینی بەکار ببەین. ئەم کەسانە دەستیان بەخوێنی ئەم پیاوە پیس کردوە و ئەم گرفتاریەیان بۆ خۆیان دروست کردوە. عەلی وتی: ئەی برادەران، لەوەی ئاگادارن، نائاگا نیم بەڵام لەگەڵ ئەم خەڵکەی کە بەسەر ئێمە زاڵن و ئێمە بەسەر ئەواندا زاڵ نین،

دەتوانم چی بکەم؟ ئەمانە ئەو کەسانەن لەگەڵ کۆیلەکانی ئێوە راپەڕیون. بیابان نشینەکانی ئێوە پەیوەستیان بون و ئەوان تێکەڵەیەك لەئێوەدن و هەرچیان بوێت لەگەڵ ئێوە دەیکەن. ئایا بۆ ئەوەی داوای دەکەن، شوێنێك بۆ هێز وەرگرتن دەبینن؟ وتیان: نە. وتی: کەواتە سوێند بەخوا، جگە لەوەی ئێوە پەسەندی نەکەن، هیچ بۆچونێکی دیکەم نابێت جگە لەوەی خوا بیەوێت. ئەم کارە، کارێکە لەرۆژگاری جاهلیەوە ماوەتەوە و لەناو ئەم خەڵکەدا ڕەگ و ریشەیەکی قوڵی هەیە. داستان بەمشێوەیە کەدێو بناغەی هیچ ئایینێکی دانەڕشت مەگەر ئەوەی هەر کەسێك فێری بو، هەرگیز نەیتوانی لەپێبەستەکەی لەسەر زەوی تەکان بخوات. خەڵك لەبەرابەر ئەم کارە (ئەگەر بوروژێنرێت) چەندین دەستەن. دەستەیەك وەك ئێوە بیر دەکەنەوە و دەستەیەك پێچەوانە و دەستەیەك هیچیان. بەمشێوەیە تا خەڵك ئارام بگرن ودڵەکان بگەڕێنەوە سەر جێگەی خۆیان و مافەکان وەربگیرێنەوە. لەدەوری من بلاّوەی لێبکەن و ئارام بگرن و چاوەنوار بن تا چ فەرمانێك بەئێوە دەگات و دواتر بۆ لای من بگەڕێنەوە. عەلی تەنگی بەدەستەیەك لەقوڕەیشیەکان هەڵچنی و ڕێگەی نەدا بەهەمان شێوەی کەهەن لەمەدینە بڕۆنەدەر. ئەوەی عەلی توڕە کرد، هەلاّتنی ئومەوییەکان و بلاّوبونەوەی دەستەیەك لەخەڵکان بو. خەڵك سەبارەت بەم کردەوە بەشێوەی جیاواز قسەیان کرد و کرداری جیاوازیان گرتەبەر. دەستەیەك لەوتەکانی عەلی پشتیوانیان کرد و دەستەیەك وتیان: ئەوەی لەئەستۆی ئێمەدا ئەنجامی دەدەین و پشت گوێی ناخەین. سوێند بەخوا عەلی باوەڕێکی دژوار و جیاوازی هەیە و گوێ لەقسەی کەس ناگرێت و ئامۆژگاری کەس بەکار نابات، لەبەر ئەمە زیاتر لەپێشینانی خۆی تەنگ بەقوڕەیشیەکان هەڵدەچنێت.

عەلی ئەم قسانەی بیست و قسەی بۆ ئەوان کرد و لەپێشی ئەوانی بیر خستەوە و پێویستیەکانی خۆی بەوان گەیاند و وتی سەیری ئەوان دەکات و ڕێزیان لێ دەگرێت و کارەکانی ئەوان ئەنجام دەدات و لەبەر ئەمە، لەفەرمانڕەوایی کردن بەسەر ئەوان تەنیا ئەمەی بەدەستەوە دەبێت و جگە لەپاداشتی خوایی چاوەڕوانی هیچی دیکە ناکات. ئەو فەرمویی و جارِیاندا: ئەمان لەسەر کۆیلەیەك هەڵگیراوە کە بۆ لای خاوەنەکەی نەگەڕێتەوە. سەبەئیەکان و بیابان نشینەکان توڕە بون و وتیان: بەیانی بەیامێکی هاوشێوەی ئەمە لەزیانی ئێمە دەردەکات و ئێمە ناتوانین بۆ هیچ کام زمان بکەینەوە و

قسە بکەین. عەلی فەرموی و جاڕیاندا: ئەی خەڵکینە، بیابان نشینەکان لەخۆتان دور بکەنەوە تا بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان. سەبەئیەکان بەمە رازی نەبون و بیابان نشینەکان لایەنگریان لێکردن. عەلی ڕۆشتە ناو ماڵەکەی خۆی و زوبەیر و تەڵحە کوڕی عوبەیداللە و دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر ڕۆشتنە لای. عەلی وتی: ئێستا ئەو خوێنەی داواتان دەکرد، ئەوان بکوژن. وتیان: لەم کارە خۆیان بەدور دەگرن. عەلی وتی: سوێند بەخوا لەمەدوا بەهێزە سەرپێچی فەرمانەکان دەکەن. دواتر وتی:

و لو ان قومی طاوعتنی سراتهم امرتهم امرا یدیخ الا عادیا

یانی: ئەگەر گەورەکانی خەڵکەکەم فەرمانیان لێدەبردم، فەرمانم بەوان دەدا تا دوژمنان رام و ریسوا بکات.

تەڵحە پێی وت: ڕێگە بدە بڕۆمە بەسرە تا هەر ئەوەندە فەرمان بدەیت، لەچاو تروکانێکدا بەسوپایەکی گەورە بێمە لای تۆ. زوبەیر وتی: ڕێگە بدە بڕۆمە کوفە ( و فەرمانداری ئەوێ بم) تا ئەگەر پێویستت بو، بەسوپایەکی گەورە بێمە لای تۆ. عەلی وتی: با بزانم.

دەڵێن: عەبداللە کوڕی عەباس وتی: دوای کوژرانی عوسمان، لەمەککە گەڕامەوە و ڕۆشتمە لای عەلی و بینیم موغەیرە کوڕی شەعبە بەتەنیا لەگەڵ ئەو دانیشتوە. موغەیرە لای ئەو ڕۆشتەدەر. پێم وت: ئەم پیاوە چی بەتۆ وت؟ عەلی وتی: پێشتر هاتە لام و وتی: تۆ لەئەستۆی مندا مافی فەرمانبرداری و چاکەخوازیت هەیە و تۆ یادگاری بەجێماوی پێشینانی ڕێزداری. بۆچونی ڕاستی ئەمڕۆ، کاری بەیانی بەهێز دەکات و بۆچونی وێرانکەری ئەمڕۆ، کاری بەیانی پێشێل دەکات. معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و عەبداللە کوڕی عامر و فەرماندارەکانی عوسمان لەسەر کارەکانیان بهێڵەرەوە تا هەواڵی بەیعەت کردنی ئەوان بەتۆ بگات و خەڵك ئارام بگرن. دواتر هەر کەسێکت ویست، لەسەر کار لایبەرە. من بەم پێشنیارەی موغەیرە رازی نەبوم و وتم: لاوازی لەدینەکەم ناکەم و بەم ریسواییە رازی نابم. موغەیرە وتی: ئەگەر بەوتەکەی من رازی نابیت، هەر کەست پێخۆشە لەسەر کار لایبەرە بەڵام معاویە نا چونکە ئەو پیاوێکی بوێر و بەئەزمونە. ئەو لەسەراسەری شام فەرمانڕەوایە و تۆ بۆ هێشتنەوەی ئەو بەڵگەیەکت

هەیە چونکە عومەریش ئەوی لەسەر کار هێشتەوە. بەموغەیرەم وت: سوێند بەخوا تەنانەت رێگە نادەم معاویە دو رۆژ لەسەر کارەکەی بمێنێتەوە! دواتر موغەیرە لای من رۆشت و دەمزانی حەزی دەکرد هەڵە بکەم و لەباوەڕی بەهێزی خۆم پەشیمان ببمەوە. ئێستا، ئەمجارە موغەیرە هاتە لام و وتی: جاری یەکەم، ئەوەی دەزانی بەتۆم وت و تۆ لەراوێژ کردن لەگەڵ من خۆت بەدور گرت. دوای ئەوە بەباشم زانی ئەوەی دەتەوێت ئەنجامی بدەیت و ئەوان لەسەر کار لابەریت و داوای هاوکاری لەکەسانی دیکە بکەیت و ئەوانە باوەڕت پێیانە وەك فەرماندار دەست نیشان بکەیت. خوا هاوکاری تۆیە وبۆ تۆ بەسە و ئەمانە لەوەی گومان دەکرێت، شکۆ و مەزنی کەمتریان هەیە. عەبدالله کوڕی عەباس دەڵێت: بەعەلیم وت: یەکەم جار موغەیرە چاکەی تۆی دەویست و جاری دوەم فریوی دایت. عەلی وتی: بۆ چاکەخوازی من بو؟ وتم: چونکە معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و هاوەڵانی ئەم دنیایە دەپەرەستن و ئەگەر تۆ ئەوان بهێڵیتەوە، ترسی ئەوەیان نیە کێ خەلیفە و فەرمانڕەوایی موسوڵمانانە بەڵام ئەگەر لەسەر کار لایان ببەیت، دەڵێن: عەلی بێ راوێژ کردن بەموسوڵمانان فەرمانڕەوایی گرتە دەست و عوسمانیشی کوشت. دژی تۆ شۆڕش دەکەن و خەڵکی عێراق و شام دژی تۆ هان دەدەن. منیش بۆچونم وایە معاویە لەسەر کارەکەی بهێڵیتەوە. ئەگەر لەگەڵ تۆ بەیعەتی کرد لەئەستۆی مندا بێت ئەو لەماڵەکەی دور بکەمەوە. عەلی وتی: جگە لەنوکی شمشێر بەو نادەم! دوتار ئەم هۆنراوەی خوێندەوە:

وما میتة ام متها غیر عاجز　　　　بعار اذا ما غالت النفس غولها

یانی: بەرگێگ کە لەروی سستی و لاوازیەوە نەیێت و من لەکارەکەی خۆمدا هەوڵی پێویستم دابێت، شەرمێنەر نیە.

من (عەبدالله کوڕی عەباس) بەعەلیم وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ پیاوێکی دلێریت بەڵام لەکاروباری شەڕ و وڵات بەرێوبردن هیچ نازانیت. نازانی کەپێغەمبەری خوا وتی: کاری شەڕ بەفزیو راست دەکرێتەوە؟ عەلی وتی: بەڵێ دەزانم. بەعەلیم وت: سوێند بەخوا ئەگەر بەقسەکانی من رازی ببیت، بەنەرمی ئەوان دەبەمە سەر کانی و بەزیرەکی دەیانهێمەدەر و بەشێوەیەك بەرەڵایان دەکەم بەردەوام لەکۆتایی کارەکانن بڕوانن و نەزانن بەکام لادەگات. ئەم کارە ئەوەندە بەباشی ئەنجام دەدەم هیچ گوناح و

ناپاکیەك داوێنی تۆ نەگرێتەوە. عەلی وتی: ئەی کوڕی عەباس، من لەرەخنە گرتنەکانی کەسانێکی وەك تۆ یا معاویە هیچ ترسێکم نیە. کوڕی عەباس دەڵێت: بەعەلیم وت: گوێ لەئامۆژگاریەکانی من بگرە و بڕۆ بۆ دێهاتەکەی خۆت لە(یەنبەع) و دەرگا لەسەر خۆت دابخە چونکە عەرەبەکان هێرش بەم لاولادا دەکەن و دواتر جگە لەتۆیان دەست ناکەوێت و بۆ لای تۆ دەگەڕێنەوە. سوێند بەخوا ئەگەر کاروباری ئەم خەڵکە لەدەست بگریت، بەیانی خراپەخوازان و خراپەکاران خوێنی عوسمان دەخەنە ئەستۆی تۆ. عەلی بەوتەکانی من رازی نەبو و وتی: تۆ ئامۆژگاریەکانی خۆت بڵێ بەلاَم ئەگەر نافەرمانی تۆم کرد تۆ فەرمانبردار بە. دەڵێت: وتم: ئەو کارە دەکەم. ئاسانترین داواکاری تۆ لای من فەرمانبردنی تۆیە. عەلی وتی: بڕۆ بۆ شام چونکە تۆم کردوە بەفەرمانڕەوایی ئەو ناوچەیە. کوڕی عەباس وتی: ئەم بۆچونە راست نیە. معاویە پیاوێك لەئومەوییەکانە و کوڕە مام و فەرمانداری عوسمانە و دەترسم من لەجیاتی خوێنی عوسمان بکوژێت. کەمترین کار ئەنجامی بدات ئەوەیە من بخاتە زیندان و بەهۆی خزمایەتی من لەگەڵ تۆ کارە گرانەکان بخاتە ئەستۆی من. هەرچی کەوتە ئەستۆی تۆ، یەخەی منیشی گرتوە. باشترە نامەیەك بۆ معاویە بنوسیت و بیبەخشیت و مژدەی پێ بدەیت.

عەلی وتی: سوێند بەخوا هیچ کات ئەمە روناداتـ.

موغەیرە دوای ئەوە دەیوت: چاکەخوازی ئەو بوم و کاتێك رازی نەبو، فریومدا. ئەو لەمەدینە رۆشتەدەر و رۆی بۆ مەککە.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا یانی ٦٥٥/٣٥——٦٥٦ زایینی کۆنستانتین کوڕی هراکلیوس بەهەزار کەشتی شەرکەر ئاهەنگی سەرزەمینی موسوڵمانانی کرد و ئەمە پێش کوژرانی عوسمان بو. خواوەند بایەکی بەسەردا هەڵکردن و ئەوانی لەئاودا خنکاند. کونستانتین رزگاری بو و رۆشتە دورگەی سیسیل. گەرماوێکیان بۆ دروست کرد و ڕۆشتە ناوی و ڕۆمیەکان بەدوای ئەودا ڕۆشتنە ناو و کوشتیان و وتیان: خەڵکەکەی ئێمەت لەناو برد. ئەبوجەعفەری تەبەری بەمشێوەیە ئاماژەی پێداوە.

ئەم کۆنستانتینە ئەو کەسەیە موسوڵمانان لەشەڕی صەواری لەساڵی ٦٥٢/٣١ شکەستیاندا. خەڵکی سیسیل ئەویان لەناو گەرماوێکدا کوشت هەرچەند سەبارەت بەساڵی روداوەکە بەجیاوازی قسەیان کردوە. ئەگەر ئەبو جەعفەری تەبەری ئەیوتبو کەشتیەکان لەناودا نوقم بون و لەناوچون، هەمان روداو دەبو چونکە دەستەیەك گومان دەکەن ئەم روداوە لەساڵی ٦٥٥/٣٥ ٦٥٦ رویداوە.

لەرۆژگاری خەلافەتی عوسمان ئەم کەسانە مردن: ئەوس کوڕی خەولی ئەنساری، جەلاس کوڕی سوەیدی ئەنساری لەهەڵگەڕاوەکان لەرۆژگاری پێغەمبەر کەدواتر تۆبەی کرد، حەرەس کوڕی نەوفل کوڕی حەرەس کوڕی عەبدولموتەلیب کەنازناوی باوکی (بەببە)یە، حەکەم کوڕی ئەبی عاص باوکی مەروان کوڕی حەکەم و مامی عوسمان (لەکۆتایی ئەم ساڵەدا) حەبان کوڕی مونقزی ئەنساری باوکی یەحیا کوڕی حەبان، عەبدالله  کوڕی قەیس کوڕی خالیدی ئەنساری کەدەستەیەك وتویانە لەشەڕی ئوحود کوژرا، قوتەبە کوڕی عامری ئەنساری لەئامادەبوانی عەقەبە و لەشەڕکەرانی بەدر، زەید کوڕی خارجە کوڕی زەیدی ئەنساری کەدوای مەرگی خۆی قسەی کرد، مەعبەد کوڕی عەباس کوڕی عەبدولموتەلیب کە لەکۆتایی خەلافەتی عوسمان لەئەفریقیە کوژرا، موعەیقیب کوڕی ئەبی فاتیمە لەکۆچکەران بۆ حەبەشە کەهەڵگری مۆری پێغەمبەریش بو و دەستەیەك وتویانە لەساڵی ٦٦٠/٤٠ زایینی کۆچی دوایی کرد و ئەمە لەرۆژگاری خەلافەتی عەلی بو، موتیع کوڕی ئەسوەدی عەدەوی کە لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی هێنا، نوعەیم کوڕی مەسعودی ئەشجەعی کەدەستەیەك دەڵێن رۆژی شەڕی (وشتر) لەگەڵ موجاشیع کوڕی مەسعود کوژرا، عەبدالله کوڕی حوزافەی سەهمی لەبەدریەکان کەپیاوێکی گاڵتەچی بو، عەبدالله کوڕی ئەبی رەبیعەی مەخزومی باوکی عومەر کوڕی عەبداللەی وتاردەر کە لەکاتی گەمارۆدرانی عوسمان لەیەمەنەوە بۆ هاوکاری هات بەڵام لەچوارپێکەی کەوتە خوار و مرد، ئەبو رافیع کۆیلەی پێغەمبەر کەدەستەیەك دەڵێن لەرۆژگاری خەلافەتی عەلی مرد و ئەمە راسترە، ئەبو سەبرە کوڕی ئەبی رۆهمی عامری لەعامر کوڕی لۆئەی لەشەڕکەرانی بەدر، هاشم کوڕی عەتەبە کوڕی رەبیعە خاڵی معاویە کە لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی بەئیسلام هێنا و پیاوێکی چاکەکار بو و ئەبودەردا  کەدەستەیەك دەڵێن: دوای عوسمان ژیا بەڵام وتاری یەکەم راسترە.